

TEISĖS MOKSLO PAVASARIS

2020

Vilniaus universiteto
Teisės fakulteto
Studentų mokslinė draugija

TEISĖS MOKSLO PAVASARIS 2020

Vilniaus universiteto
Teisės fakulteto
Studentų mokslinė draugija

VILNIAUS
UNIVERSITETO
LEIDYKLA

2020

Mecenatas

Rėmėjai:

C Ū B A L T

LAW FIRM

Rödl & Partner

ISSN 2345-0878 (spausdintas)

ISSN 2538-8916 (internete)

© Vilniaus universitetas, 2020

*Mieli studentai,
Mieli šio leidinio skaitytojai!*

Jūsų rankose „Teisės mokslo pavasario“ – kasmetinis Vilniaus universiteto Teisės fakulteto studentų geriausių darbų rinkinys.

Šiuos darbus mūsų studentai parengė dirbdami komandose ir taip pat bendradarbiaudami su akademiniiais ir praktiniais kuratoriais – dėstytojais, teisėjais, advokatais, prokurorais, įmonių teisininkais ir valstybės tarnautojais. Tokia bendradarbiavimu paremta teisės mokslo idėja – natūralus kiekvieno teisinio tyrimo pagrindas. Juk teisės mokslas – socialinius reiškinius ir santykius tarp žmonių (taip pat ir juridinių asmenų) tyrinėjantis mokslas. Jo rezultate atsirandančios išvados yra patikimos ir tvarios tiek, kiek jos atspindi tuo metu vyraujančią argumentų pusiausvyrą – teisės specialistų daugumos sutarimą apie tai, kaip reikia vertinti vieną ar kitą visuomeninį konfliktą ar problemą. Sukurti argumentų grandinę, pagrįsti savo argumentą, įtikinti priešininkus ar teisėjus bei arbitrus – teisininko darbo kasdienybė, kurioje teisiųjų mokslinių metodų naudojimas neišvengiamas. Nuširdžiai džiaugiuosi, kad studentų straipsnių autoriai suvokė kooperavimosi su kolegomis, bendradarbiavimo su praktikais ir akademikais prasmę, kuri ne tik padėjo jiems parengti puikius probleminius ir originalius tyrimus, tačiau ir suteikė neįkainojamos patirties pažinti įvairius to paties teisinio reiškinio aspektus, vertinti juos vertybiniu ir praktiniu požiūriu.

I straipsnių rinkinį atrinkti tyrimai buvo vertinami autoritetingos komisijos, kuri pirmiausia išklausė originalius tyrėjų pristatymus. Tikslumas, gebėjimas pristatyti teisinę problemą, identifikuoti skirtingus jos sprendimo argumentus, juos supriešinti ir išgauti geriausią sprendimą – tai tos teisės profesionalo savybės, kurios būtinos sėkmingam teisininkui. Tačiau ne tik dėl to teisininko profesija yra vertinama visuomenėje. Skirtingų ideologijų, interesų, informacijos srautuose pasiklydusi visuomenė tikisi ne tik procedūrinio teisingumo – ji pirmiausia tikisi vertybinio teisingumo. Humanistiškas požiūris į žmogų, asmens laisvės gerbimas ir asmens pažeidžiamumo suvokimas, galimybė balansuoti visuomenės ir subjekto individualius interesus – tai yra savybės, be kurių negali būti įsivaizduojamas teisės profesionalas. Tikiu, kad rengdami šiuos tyrimus, mūsų studentai priartėjo prie šių idealų ir toliau sėkmingai jų sieks.

Linkiu įdomaus ir naudingo skaitymo – susipažinti su naujais ir aktualiais problemineis klausimais, plėsti savo akiratį, ugdyti kritinį mąstymą!

*Jūsų
Vilniaus universiteto Teisės fakulteto dekanas
Prof. dr. TOMAS DAVULIS, LL.M.*

TURINYS

Individualaus konstitucinio skundo naujovė Lietuvoje – teoriniai ir praktiniai aspektai	
<i>Rokas Urbanavičius, Vytautas Vaicekuskas</i>	6
Vartotojo interesų apsauga vartojimo sutartiniuose santykiuose	
<i>Karolina Kondrackaitė, Ugnė Kastanauskaitė</i>	29
Vaiko teisė į asmens duomenų apsaugą: iššūkiai skaitmeninėje erdvėje	
<i>Gabrielė Velta Mickevičiūtė, Vytautas Pasvenskas</i>	46
Prieigų prie interneto svetainių blokavimas kaip autorių teisių gynbos būdas	
<i>Monika Urbavičiūtė, Laimonas Petreikis</i>	69
Skaitmeninio verslo apmokestinimo problemos ir iššūkiai	
<i>Alanas Gulbinas, Kamilė Jogminaitė</i>	98
Išmaniosios sutartys: teisinis reglamentavimas ir jo problematika	
<i>Emilija Bartkutė, Gabrielė Gumbytė</i>	122
ES piliečių, turinčių nuolatinio gyventojo statusą Jungtinėje Karalystėje, teisė gyventi kartu su šeimos nariais po „Brexit“	
<i>Monika Bučinskaitė, Deividas Nikartas</i>	145

Privačios kariuomenės: teisinė aklaivietė	
<i>Akvilė Medvedevaitė, Aurelijus Meinoris</i>	164
Ar tikrai piratavimui lietuvoje atėjo pabaiga?	
Dabartis ir ateities perspektyvos	
<i>Airida Buzaitė, Aušrinė Dambrauskaitė</i>	182
Kas atsakingas už švarius vandenynus?	
<i>Gretė Bagdonaitė, Leila Abi Chaker</i>	202
Kariniai dronai: ar galime apsaugoti civilius?	
<i>Vincas Šniutė, Danas Šniutė</i>	229
Teisinės paslaugos šiandien ir ateityje:	
kaip keičiasi teisininko darbas?	
<i>Martyna Stankutė, Gintarė Gudaitytė</i>	248
Nusikaltimai virtualioje erdvėje –	
šiuolaikiniai iššūkiai ir prevencijos galimybės	
<i>Ugnė Grigaitytė, Miglė Mackevičiūtė</i>	274

INDIVIDUALAUS KONSTITUCINIO SKUNDO NAUJOVĖ LIETUVOJE – TEORINIAI IR PRAKTINIAI ASPEKTAI

Rokas Urbanavičius, Vytautas Vaicekaskas

Vilniaus universiteto Teisės fakulteto 2-o kurso studentai

Saulėtekio al. 9, I rūmai, 10222 Vilnius

El. paštas: urbanavicius.rokas@gmail.com; v.vaicekaskas@icloud.com

Darbo vadovas prof. dr. (HP) Egidijus Šileikis

El. paštas egidijus.sileikis@tf.vu.lt

Straipsnyje analizuojamas konstitucinio skundo instituto įtvirtinimas Lietuvos teisės sistemoje 2019 m. kovo–liepos mėn., atskleidžiami individualaus konstitucinio skundo modeliai, tyrinėjami nuo 2019 m. rugsėjo 1 d. pateikti pirmieji konstituciniai skundai, kurie buvo priimti arba nepriimti nagrinėti Konstituciniame Teisme.

The article analyses the establishment of the constitutional complaint institute in the legal system of Lithuania from March till the July of 2019, reveals the models of the individual constitutional complaint and investigates the first constitutional complaints which were accepted or rejected by the Constitutional Court of Lithuania from the 1 of September 2019.

Įvadas

Praėjus beveik trims dešimtmečiams po 1990 m. kovo 11 d. atkurtos Lietuvos Respublikos nepriklausomybės, Lietuvos teisės sistemoje 2019 m. kovo 21 d. buvo įtvirtintas individualaus konstitucinio skundo institutas (jo konstituciniai pagrindai)¹. Tokia teisinė naujovė po daugybės nesėkmingų bandymų pagaliau buvo įtvirtinta sudėtinga tvarka, pakeičiant Lietuvos Respublikos Konstituciją (toliau – Konstitucija) ir turint tam reikiamą ne mažiau kaip 94 Seimo narių tvirtą palaikymą².

¹ Lietuvos Respublikos Konstitucijos 106 ir 107 straipsnių pakeitimo įstatymas. *Teisės Akty Registras*, 2019-04-02, Nr. 5330.

² Lietuvos Respublikos Seimui 2019 m. kovo 21 d. antrą kartą balsuojant dėl minėtos Konstitucijos pataisos, 106 Seimo nariai balsavo už, 1 – prieš, 1 susilaikė. Seimui pirmą kartą balsuojant dėl tos pačios pataisos 2018 m. spalio 9 d., 94 Seimo narių balsavo už, 1 – prieš, 7 – susilaikė.

Asmens, ginančio pažeistas konstitucines teises ar laisves, galimybės kreiptis į Konstitucinį Teismą įtvirtinimas yra naujas ir svarbus teisinis reiškinys Lietuvos teisės sistemoje, lemiantis jos esmingą pokytį (plėtrą). Šios reformos įgyvendinimas žymi ne tik naują Lietuvos teisės istorijos tarpsnį, bet ir tolimesnį siekį turėti visavertę demokratijos, grindžiamos žmogaus teisių apsauga ir tam būtina teisės viršenybe, modelį³. Tuo pridedama prie veiksmingo asmens teisių konstitucinio gynimo tradicijos, kuri jau ilgą laiką gyvuoja kaimyninėje Lenkijoje ir Latvijoje.

Galima stebėtis, kad nepriklausomoje Lietuvoje konstitucinio skundo institutas įtvirtintas po kurioziškai ilgo laiko. Nors nauja nuolatinė Konstitucija, kurioje pirmą kartą Lietuvos teisės raidoje įtvirtintas Konstitucinis Teismas, priimta 1992 m. spalio 25 d. referendumu, įgaliojant subjektų, galinčių kreiptis į minėtą išskirtinį teismą, konstitucinio išplėtimo reforma, apimanti individualų konstitucinių teisių ir laisvių turėtoją, įgyvendinta po beveik 27-erių metų. Vis dėlto politinis-teisinis nesugebėjimas kelis dešimtmečius įgyvendinti kitose kultūriškai ir geopolitiškai artimose valstybėse gyvaujančios konstitucinio skundo idėjos gali būti paaiškintas įvairiomis ir ne tik subjektyviomis aplinkybėmis. Jau 2005 metais Seime buvo pradėtas nagrinėti klausimas dėl asmens galimybės kreiptis į Konstitucinį Teismą. Netrukus diskusijų metu suvoktas konstitucinio skundo poreikis *materializavosi* – Seimas 2007 m. liepos 4 d. nutarimu „Dėl individualaus konstitucinio skundo instituto įtvirtinimo koncepcijos patvirtinimo“ Nr. X-1264 (Žin., 2007, Nr. 77-3061) (toliau – Koncepcija) sumodeliavo konstitucinio skundo reformos viziją⁴. Tačiau 2008 metais, prasidėjus pasaulinei ekonomikos krizei, reforma buvo atidėta. Ir tik po dešimties metų nuo paskutinių įstatymų leidėjo svarstymų⁵ individualus konstitucinio skundo institutas buvo įtvirtintas.

Akivaizdu, kad šios reformos poveikis Lietuvos teisės sistemos raidai neišvengiamas ir gali pasireikšti labai įvairiai, pavyzdžiui, Konstitucinio Teismo darbo krūvio padidėjimo aspektu. Nuo 2019 m. rugsėjo 1 d. iki 2020 m. vasario 18 d. Konstitucinis Teismas gavo kiek daugiau nei 70 skundų. Tačiau pirmasis skundas priimtas nagrinėti nuo skundų teikimo pradžios praėjus net dviem mėnesiams. Šiuo pirmųjų dviejų mėnesių laikotarpiu net trylika skundų, kaip neatitinkantys reikalavimų, nepriimti nagrinėti, t. y. jie grąžinti arba atsisakyta juos nagrinėti.

³ Tai atitinkamai pabrėžiama Individualioje konstitucinio skundo instituto įtvirtinimo koncepcijoje, patvirtintoje Lietuvos Respublikos Seimo 2007 m. liepos 4 d. nutarimu Nr. X-1264 (*Valstybės žinios*, 2007, Nr. 77-3061): „Visų šalių politinių santvarkų demokratiškumo „lygis“ nustatomas pagal žmogaus teisių apimtį ir jų įgyvendinimo lygį. Daugelyje Europos Sąjungos valstybių narių (pvz.: Austrijoje, Belgijoje, Čekijoje, Estijoje, Latvijoje, Lenkijoje, Vengrijoje, Vokietijoje), kuriose veikia konstituciniai teismai ar jiems prilygintos institucijos, asmenys turi teisę dėl savo pagrindinių (konstitucinių) teisių ir laisvių pažeidimų kreiptis į šiuos teismus tiesiogiai.“

⁴ Individualaus konstitucinio skundo instituto įtvirtinimo koncepcija, patvirtinta Lietuvos Respublikos Seimo 2007 m. liepos 4 d. nutarimu Nr. X-1264. *Valstybės žinios*, 2007, Nr. 77-3061.

⁵ Lietuvos Respublikos Seimas nutarimu Nr. X-1264 patvirtino „Individualaus konstitucinio skundo instituto įtvirtinimo koncepciją“ dar 2007 m. liepos 4 d.

Svarbu pažymėti, kad naujas konstitucinio skundo institutas, matyt, paveiks ir Lietuvos valstybės jurisdikcijoje esančių asmenų individualių peticijų Europos Žmogaus Teisių Teismui (toliau – EŽTT) pateikimo tvarką ir statistiką. Tačiau tai galėtų pasireikšti tik tuomet, jei kreipiantis į EŽTT būtų ginčijami tokie Lietuvos valstybės veiksmai, kurių teisinį pagrindą sudaro įstatymo ar kito Seimo, Respublikos Prezidento, Vyriausybės priimto teisės akto nuostatos, kurių atitiktis Konstitucijai dar nebuvo nagrinėta Konstituciniame Teisme. Tokiu atveju gali būti, kad prieš kreipiantis į EŽTT pagal šio teismo jurisprudenciją bus reikalaujama, jog asmuo pirmiausia išnaudotų visas Lietuvos teisės sistemoje įtvirtintas žmogaus teisių veiksmingo gynimo priemones, t. y. pasinaudotų nuo 2019 m. rugsėjo 1 d. garantuojama papildomos teisminės gynybos priemone – konstituciniu skundu, teikiamu Konstituciniam Teismui. Todėl minėtų individualių peticijų skaičius gali sumažėti.

Reikia paminėti, kad konstitucinio skundo institutas Lietuvos mokslinėje ir akademinėje teisės literatūroje sulaukė dėmesio ir buvo tyrinėtas gerokai anksčiau. Atitinkamus reikšmingus tyrimus, ypač nuo 2005 m., atliko ir publikavo P. Jurčys, J. Sakalauskas, A. Abramavičius, V. Staugaitytė, E. Jarašiūnas, L. Beliūnienė, D. Pūraitė-Andrikienė⁶. Šie tyrimai yra itin svarbūs teoriniu ir paplitusios praktikos analizės aspektu, tačiau jie atlikti dar tada, kai konstitucinis skundas nebuvo įtvirtintas Lietuvos teisės sistemoje. O šiame darbe jau nagrinėjami veikiančio instituto aspektai.

Tolėsnis tyrimas apima ne tik jau Lietuvos teisės akademinėje doktrinoje išnagrinėtus lyginamuosius konstitucinių skundų modelių aspektus, bet ir Lietuvos Konstitucijoje, Konstitucinio Teismo įstatyme ir kituose teisės aktuose⁷ 2019 m. įtvirtinto konkretaus konstitucinio modelio teisinių pagrindų analizę. Siekiant atskleisti, kiek naujovė yra veiksminga, analizuojami nuo 2019 m. rugsėjo 1 d. iki 2020 m. vasario 18 d. Konstituciniam Teismui pateikti individualūs konstituciniai skundai.

⁶ JURČYS, P., Ar jau laikas įtvirtinti individualaus konstitucinio skundo institutą. *Justitia*, 2005, Nr. 5; SAKALAUSKAS, J., Individualus konstitucinis skundas. Diskusijos tęsiamos... *Justitia*, 2005, Nr. 5(13); ABRAMAVIČIUS A., Konstitucinio skundo samprata ir reikšmė konstitucinėje teisminėje kontrolėje. *Jurisprudencija*, 2007, Nr. 11(101), p. 15–21; MASVĖNAITĖ E., NORMANTAS E., European Models of Constitutional Complaint and their Socio-Legal Perspectives in Lithuania. Vilnius: *Socialiniai mokslai*, 2005, Nr. 3 (49), p. 19–29; STAUGAITYTĖ, V., Konstitucinis skundas: Lenkijos Respublikos patirtis. *Justitia*, 2006, Nr. 1(59), p. 32–42; JARAŠIŪNAS E., Konstitucinė kontrolė: kelias minčių apie žmogaus teisių apsaugos matmenį. *Konstitucinė jurisprudencija*, 2009, Nr. 4 (16), p. 162–191; BELIŪNIENĖ, L., Žmogaus teisių apsaugos stiprinimas konstitucinio skundo institutu. Vilnius: *Justitia*, 2014; PŪRAITĖ-ANDRIKIENĖ, D., Individualus konstitucinis skundas kaip veiksmingas žmogaus teisių apsaugos ir konstitucionalizmo plėtros instrumentas. *Teisė*, t. 96, 2015, p. 201–224.

⁷ Įtvirtinant konstitucinio skundo institutą Lietuvos teisės sistemoje buvo keičiami ne tik minėti teisės aktai, bet ir, be kita ko, Civilinio proceso bei Baudžiamojo proceso kodeksai. Šie pakeitimai: Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso 366 ir 367 straipsnių pakeitimo įstatymas. *Teisės Akty Registras*, 2019-07-26, Nr. 12370; Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso XXXV skyriaus pavadinimo ir 456, 457, 458 ir 459 straipsnių pakeitimo įstatymas. *Teisės Akty Registras*, 2019-07-26, Nr. 12371.

Šio tyrimo tikslas – analizuoti konstitucinio skundo įtvirtinimo Lietuvos teisės sistemoje pagrindus, atskleisti diskutuotinus reglamentavimo aspektus, įvertinti pirmuosius konstitucinius skundus (tiek priimtus, tiek nepriimtus nagrinėti).

1. Konstitucinio skundo modeliai

Semantinė prasme konstitucinio skundo, kaip teisinio instituto, samprata yra susijusi su konstitucionalizmu, iš kurio kyla Konstitucijos viršenybės poreikis, fenomenu. Esminis sąsajos aspektas pasireiškia tuo, kad šio skundo institutas apima asmens, kuris patyrė nesėkmę teismuose gindamas valstybės institucijų hipotetiškai pažeistas jo konstitucines teises ir laisves, papildomą ir kartu išskirtinę procesinio pobūdžio savigynos priemonę – po galutinio neskundžiamo teismo sprendimo atsirandančią galimybę tiesiogiai kreiptis į Konstitucinį Teismą arba tik dėl teismų taikytų teisės aktų, arba kartu ir dėl pačių teismų veiklos tuos aktus taikant atitikties Konstitucijai.

Taigi konstitucinis skundas pirmiausia yra tam tikra teisinė priemonė, kurią tinkamai įgyvendinęs asmuo gali būti „pareiškėju“ Konstitucinio Teismo nagrinėjamose bylose. Šiuo požiūriu galima geriau suprasti, kodėl teisinėje literatūroje mokslinė prasme konstitucinis skundas apibūdinamas kaip specifinė⁸, subsidiari⁹, žmogaus teisių apsaugą užtikrinanti priemonė.

Kaip teigia L. Beliūnienė, konstitucinio skundo tikslas yra dvejopas – tai subjektyvių konstitucinio skundo pateikėjo teisių bei laisvių ir teisinės tvarkos konstitucingumo apsauga, savyje talpinanti patį konstitucinių teisių ir laisvių gynimą. Tokiu būdu institutas apima ir suderina dvi esmines šiuolaikinės demokratijos užduotis: teisinės valstybės principo įtvirtinimą ir žmogaus teisių apsaugą. Šiuos uždavinius konstitucinis skundas įgyvendina suteikdamas galimybę (i) asmeniui ginti pažeistas konstitucines teises bei laisves ir (ii) Konstituciniam Teismui vykdyti konstitucinę jo kompetencijai priskiriamą teisės aktų kontrolę.

Konstitucinis skundas gali būti veiksmingas, kai jį įgyvendinant privaloma laikytis įstatymu nustatytą tam tikrų skundo *priimtino* Konstituciniame Teisme *reikalavimų* (sąlygų, kriterijų). Tokie reikalavimai gali būti įvairūs. Antai, kaip nurodo Venecijos komisija, privaloma sąlyga gali būti teisinis skundą teikiančio asmens atstovavimas (advo-

⁸ ABRAMAVIČIUS A. Konstitucinio skundo samprata ir reikšmė konstitucinėje teisminėje kontrolėje. *Jurisprudencija*, 2007, Nr. 11(101), p. 18.

⁹ 2011 m. sausio 27 d. Europos komisijos „Demokratija per teisę“ (Venecijos komisijos) studija dėl individualaus kreipimosi į konstitucinės justicijos institucijas (27 January 2011 Council of Europe European Commission for Democracy through Law study on individual access to constitutional justice), p. 34. [interaktyvus; žiūrėta 2020 m. vasario 29 d.]. Prieiga per internetą: <[https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2010\)039rev-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2010)039rev-e)>.

kato aspektu), žyminio mokesčio ar kitokio išankstinio mokėjimo atlikimas, tiesioginė skundo sąsaja su kvestionuojamu teisės aktu¹⁰.

Teisinėje literatūroje išskiriant svarbiausius reikalavimų aspektus, dažniausiai vylauja autorių sutarimas ir bendra įžvalga, kad prieš pateikiant skundą turi būti: (i) išnaudotos visos teisinės gynybos priemonės; (ii) pažeistos konstitucinės teisės ir laisvės; (iii) nepraleistas numatytas skundo pateikimo terminas.

Pirmasis priimtino kriterijus, pasak prof. A. Abramavičiaus, yra susijęs su tuo, kad turi būti priimtas galutinis ir neskundžiamas teismo (o prieš tai – teisme ginčytas viešojo administravimo institucijos) sprendimas¹¹. Kitaip tariant, asmuo nacionaliniu lygmeniu nebeturi jokių kitų teisinių galimybių apginti savo pažeistas konstitucines teises ir laisves, kaip tik kreipdamasis į Konstitucinį Teismą. Pagal antrąją priimtino sąlygą, reikalaujama, kad būtų pažeistos ne kurio nors ordinarinio įstatymo, bet Konstitucijos garantuojamos teisės ir laisvės. Tokia sąlyga siekiama, kad konstitucinės justicijos institucija nenagrinetų klausimų, priklausančių kitų teismų kompetencijai. Paskutinė priimtino sąlyga tiesiogiai susijusi su skundo pateikimo terminu. Šis terminas reiškia laiką, per kurį po galutinio ir neskundžiamo teismo sprendimo turi būti pateiktas konstitucinis skundas. Termino nustatymas yra subjektyvus, priklausantis nuo konkrečioje valstybėje susiklosčiusių aplinkybių. Viena vertus, terminai gali nesiekti nė mėnesio, pavyzdžiui, kaip Estijoje, arba siekti dviejų metų laikotarpį, kaip yra Vokietijoje¹². Tokie reikalavimai yra nustatomi tam, kad būtų sukuriami apsauginiai filurai, mažinantys nepagrįstų skundų kieki. Turint tokią visavertę konstitucinio skundo sampratą, reikia apžvelgti ir paties instituto vietą konstitucinės justicijos sistemoje.

Kaip jau buvo minėta, konstitucinis skundas suponuoja tiesioginę sąsają su Konstituciniu Teismu. Tačiau tai savaime nereiškia, kad Konstitucinis Teismas gali ginti asmens konstitucines teises ir laisves tik nagrinėdamas jam fizinių ir/ar juridinių asmenų tiesiogiai pateiktus konstitucinius skundus. Pagal Lietuvos Konstitucijos 110 straipsnį, kuriame numatytas bylų asmens naudai stabdančio teismo kreipimasis į Konstitucinį Teismą, ir tokiam instrumentui reikšmingą Venecijos komisijos atliktą tyrimą¹³, asmens kreipimasis į konstitucinės justicijos instituciją galima skaidyti į netiesioginę ir tiesioginę.

¹⁰ *Ibid.*, p. 32-36.

¹¹ ABRAMAVIČIUS A. Konstitucinio skundo samprata ir reikšmė konstitucinėje teisminėje kontrolėje. *Jurisprudencija*, 2007, Nr. 11(101), p. 19.

¹² 2011 m. sausio 27 d. Europos Komisijos „Demokratija per teisę“ (Venecijos komisijos) studija dėl individualaus kreipimosi į konstitucinės justicijos institucijas (27 January 2011 Council of Europe European Commission for Democracy through Law study on individual access to constitutional justice), p. 63, 66. [interaktyvus; žiūrėta 2020 m. vasario 29 d.]. Prieiga per internetą: <[https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2010\)039rev-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2010)039rev-e)>.

¹³ *Ibid.*, p. 28.

Platesniu lyginamuoju požiūriu svarbu pažymėti, kad asmuo gali trejopai siekti netiesiogiai užginčyti konstitucines garantijas pažeidžiantį norminį teisės aktą. Pirmą – per ordinarinius (tiek bendrosios kompetencijos, tiek administracinius) teismus (tai vyravęs modelis Lietuvoje 1993–2019 m.), antrą – per ombudsmeną (tai Lietuvoje svarstyta, bet, deja, nenustatyta 1993–2019 m.) ir trečią – per kitą įgaliotą subjektą, kaip antai tam tikro skaičiaus Parlamento narių grupę (Lietuvoje – ne mažiau kaip 29 Seimo nariai), valstybės vadovą, Vyriausybę (tai Lietuvos pasirinktas modelis), Ministrą Pirmininką ar net generalinį prokurorą.

Toks kreipimasis konceptualiai yra kreipimasis per tarpininkus. Kaip pabrėžia Venecijos komisija, šiuo atveju pirminis žmogaus teisių apsaugą vykdomasis subjektas yra ordinariniai teismai. Jie taip pat gali būti vertinami kaip savotiškas hipotetinis „kliuvinyš“, pasunkinantis galimai pažeistų konstitucinių teisių ir laisvių gynybą Konstitucinio Teismo lygmenyje¹⁴.

Tiesioginį įgalioto subjekto (įskaitant juo esantį fizinį ar juridinį asmenį) kreipimąsi į Konstitucinį Teismą gali atspindėti įvairios teisinės priemonės ir joms taikyti reikšmingos teisinės situacijos, tačiau atliekamo tyrimo kontekste svarbu nagrinėti konstitucinio skundo *platesnį* („pilną“, „ne vien norminį“) ir *siauresnį* (ribotą, „išimtinai norminį“) modelius. Jie aiškumo tikslu gali būti vadinami *norminės teisėkūros* apskundimo modeliu ir *papildomai galimo justicijos doktrinos aktų* kvestionavimo modeliu.

„Pilnas“ instituto modelis apima galimybę ginčyti individualius valdymo institucijų sprendimus ir juos pagal asmens prašymą ištyrusių teismų sprendimus, taip pat šių sprendimų priėmimo pagrindų esančius norminius teisės aktus. Minėti teisės taikymo aktai gali būti tiek galutiniai teismo sprendimai, tiek individualūs administraciniai aktai, kurie pažeidžia skundo pateikėjo konstitucines teises ir laisves. Beje, Lietuvoje pagal Konstitucinio Teismo doktriną negali būti teismui *neskundžiamų* valdymo aktų, todėl išeina, kad negali būti ir tokių „galutinių neskundžiamų viešojo administravimo aktų“, kurie sudarytų savarankišką konstitucinio tyrimo pagal konstitucinį skundą objektą. Tokiu objektu galėtų būti tik galutinai neskundžiami teismo sprendimai, kurie priimti nagrinėjant asmens ginčytus valstybės valdymo institucijų (viešojo administravimo) aktus.

Norminis konstitucinio skundo modelis yra tiesiogiai nukreiptas prieš teisės akte, kuris priskirtas Konstitucinio Teismo kompetencijai, įtvirtintą normą (reglamentavimą). Kitaip tariant, konstitucinės justicijos byla inicijuojama dėl galimo norminio teisės akto, kuriuo grindžiamas neskundžiamas teismo sprendimas (ir jame patikros objektu buvęs valstybės valdymo institucijos individualus sprendimas), nuostatos prieštaravimo Konstitucijai. Šis modelis asmenims suteikia teisę ginčyti tik norminį teisės aktą, jei šio akto pagrindu buvo priimtas viešosios valdžios sprendimas, pažeidžiantis to asmens konstitucines teises ir laisves.

¹⁴ *Ibid.*, p. 17.

Šių modelių išraiškos skirtybės realybėje galima matyti lyginant konstitucinį reglamentavimą, įtvirtintą Vokietijos ir Lenkijos konstitucijose.

Vokietijos teisėje įtvirtintas „pilno“ konstitucinio skundo modelis¹⁵, kuris apima platesnes galimybes – net tokią konstitucinio tyrimo objektų galinčią būti viešosios valdžios dalį, kurią įgyvendina teismai (ordinarinė teisminė valdžia). Vokietijos Federacinės Respublikos Pagrindinio Įstatymo (93 straipsnio 1 dalies 4a papunktyje) nustatyta, kad skundą Federacijos Konstituciniam Teismui gali pateikti „kiekvienas“, teigiantis, kad viešojo valdžia pažeidė vieną iš jo pagrindinių teisių, įtvirtintų atitinkamuose Pagrindinio Įstatymo straipsniuose¹⁶. Toks konstitucinis kiekvieno pagrindinių teisių „turėtojo“ (subjekto) tiesioginio kreipimosi skundo būdu įtvirtinimas apima fizinio ir/ar juridinio asmens galimybę ginčyti teisės taikymo aktų, priimtų teismo ar viešojo administravimo institucijos, atitiktį Pagrindiniam Įstatymui būtent skundo teikėjo pagrindinių teisių pažeidimo aspektu.

Antai Vokietijos Federacijos Konstitucinis Teismas 2019 m. gegužės 2 d. viešai paskelbė 2019 m. kovo 26 d. priimtą nutarimą (Nr. 1 BvR 673/17), kuriame išnagrinėtas bendro šeimyninio gyvenimo partnerystę registravusių asmenų, gynusių savo ir jų auginamų vaikų teises ir išnaudojusių šalies teisminės gynybos galimybes, pateiktas konstitucinis skundas. Jis, kaip nurodoma nutarime: a) „tiesiogiai nukreiptas“ prieš šalies Aukščiausiojo Teismo 2017 m. vasario 8 d. sprendimą, atitinkamos Federacijos žemės aukštesniojo teismo 2015 m. lapkričio 3 d. sprendimą, atitinkamo apylinkės teismo 2013 m. gruodžio 9 d. sprendimą; b) „netiesiogiai nukreiptas“ prieš šalies Civilinį kodeksą. Nutarime pripažinta, kad ištirtas VFR Civiliniame kodekse nustatytas posūnio (ar podukros) įsisūnijimo (įsidukrinimo) nesantuokinėse šeimose visiško negalimumo reglamentavimas prieštarauja šalies Pagrindinio Įstatyme įtvirtintam asmenų lygiateisiškumo principui, kadangi skirtingai vertinami vaikai (posūniai ar podukros), kurie auginami nesantuokinėse ir santuokinėse šeimose. Papildomą esminę reikšmę turi dar trys nutarimo aspektai: pirmia, panaikinti visi trys minėtų teismų sprendimai kaip antikonstituciniai; antra, įstatymų leidėjas įpareigotas iki 2020 m. kovo 31 d. nustatyti naują teisinį reglamentavimą; trečia, Federacija ir jos dalimi esanti Šiaurės Reino – Vestfalijos žemė įpareigotos lygiomis dalimis atlyginti pareiškėjo patirtas būtinąsias išlaidas¹⁷.

¹⁵ *Ibid.*, p. 61.

¹⁶ Vokietijos Federacinės Respublikos Pagrindinis Įstatymas, 93 straipsnis 1 dalies 4a papunktis. Iš *Užsienio šalių konstitucijos*. Rinkinio sudarytojai E. Jarašiūnas, G. Mesonis. Antras leidimas. Vilnius: Lietuvos teisės universiteto Leidybos centras, 2004, p. 77.

¹⁷ Daugiau žr.: E. Šileikis. Posūnio ir podukros visiškasis negalėjimas būti įsūnytam/įdukrintai nesantuokinėje šeimoje: antikonstituciniai aspektai Vokietijoje ir jų svarba Lietuvai // <http://www.teise.pro/index.php/2019/05/07/e-sileikis-posunio-ir-podukros-visiskas-negalejimas-buti-isunyta-idukrintai-nesantuokineje-seimoje-antikonstituciniai-aspektai-vokietijoje-ir-ju-svarba-lietuviui/>

Lenkijos teisėje yra įtvirtintas „norminio“ konstitucinio skundo modelis, kuris apima siauresnes galimybes, t. y. sukoncentruotas išimtinai į įstatymų leidybą ir kitokią valstybės pagrindinių institucijų teisėkūrą norminių aktų lygmenyje¹⁸. Lenkijos Respublikos Konstitucijoje (79 straipsnio 1 dalyje) numatyta, kad „kiekvienas“, kurio konstitucinės teisės ir laisvės buvo pažeistos, turi teisę įstatymo nustatytais pagrindais kreiptis į Konstitucinį Tribunalą su skundu dėl įstatymo ar kito norminio akto, kuriuo remdamasis teismas ar viešojo administravimo institucija priėmė galutinį sprendimą dėl jo laisvių, teisių arba jo pareigų, įtvirtintų Konstitucijoje, atitikties Konstitucijai¹⁹. Taigi, kitaip nei Vokietijoje, pagal šį modelį, pats galutinis teismo sprendimas, kurio pagrindą sudarė atitinkamas konstituciškai abejotinas įstatymas ar kitas norminis aktas, Lenkijos Respublikos Konstituciniame Tribunale negali būti kvestionuojamas.

Vadinasi, konstituciniu skundu, priklausomai nuo platesnio ar siauresnio modelio, gali būti ginčijami skirtingi objektai, nors ginamas objektas yra tapatus: asmens konstitucinės teisės ir laisvės.

Lietuvos *soft law* teisės sistemoje, kuriai priskiriamos ir oficialios teisinių reformų koncepcijos, dar iki minėtos 2019 m. priimtose Konstitucijos 106, 107 straipsnių pataisos buvo oficialiai pasirinktas (numatytas) Lenkijoje įtvirtintas siauresnis skundo modelis. Jis apibrėžtas minėtoje Seimo 2007 m. patvirtintoje Koncepcijoje. Joje numatyti svarbiausi konstitucinio skundo instituto elementai: subjektai, kurie gali kreiptis į Konstitucinį Teismą su individualiu skundu, skundo prielaida ir objektas, dėl kurio galima kreiptis į Konstitucinį Teismą, siekiant įvertinti jo atitiktį Konstitucijai. Subjektais laikomi fiziniai ir juridiniai asmenys, kurių konstitucinės teisės ir laisvės buvo pažeistos, o prielaida – tai teisės taikymo aktas, t. y. viešosios valdžios sprendimas, pažeidęs skundo pateikėjo konstitucines teises ir laisves. Konstitucinio skundo objektu laikomas norminis teisės aktas, t. y. įstatymas ar kitas Seimo, Respublikos Prezidento, Vyriausybės priimtas teisės aktas, kurį taikant priimtas minėtas sprendimas. Taip pat galima pabrėžti ir tai, kad Koncepcijoje numatyta esminė kreipimosi sąlyga – tai visų teisinės gynybos priemonių panaudojimas. Kitaip tariant, įtvirtinta veiksmingos teisinės gynybos priemonių išsėmimo taisyklė.

Taigi Koncepcijoje nurodyti individualaus konstitucinio skundo pagrindai jau 2007 m. atspindėjo politinį teisinį kompromisą, kad Konstitucijoje turėtų būti įtvirtintas toks išimtinai norminis konstitucinio skundo modelis, kuris neapima Konstitucinio

¹⁸ 2011 m. sausio 27 d. Europos Komisijos „Demokratija per teisę“ (Venecijos komisijos) studija dėl individualaus kreipimosi į konstitucinės justicijos institucijas (27 January 2011 Council of Europe European Commission for Democracy through Law study on individual access to constitutional justice), p. 62. [interaktyvus; žiūrėta 2020 m. vasario 29 d.]. Prieiga per internetą: <[https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2010\)039rev-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2010)039rev-e)>.

¹⁹ Lenkijos Respublikos Konstitucija, 79 straipsnio 1 dalis. Iš *Užsienio šalių konstitucijos*. Rinkinio sudarytojai E. Jarašiūnas, G. Mesonis. Antras leidimas. Vilnius: Lietuvos teisės universiteto Leidybos centras, 2004, p. 227.

Teismo kompetencijos išplėtimo – galimybės pripažinti antikonstituciniu galutinį ne-skundžiamą Lietuvos Aukščiausiojo Teismo, Apeliacinio teismo ar Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo sprendimą, priimtą pagal asmens kreipimąsi dėl jo teisių ir laivių pažeidimo valstybės valdymo institucijos aktu.

2. Konstitucinio skundo įtvirtinimas Lietuvos Konstitucijoje

Vertinant minėtus Seimo narių pasiūlymus keičiant Konstituciją įtvirtinti konstitucinių skundą, pažymėtina, kad Seime dvejų metų (2017–2018 m.) laikotarpiu buvo svarstomi net trys Konstitucijos pataisos variantai. Pirmasis Konstitucijos pataisos projektas XIIIIP-431(2), iš dalies nukrypdamas nuo Konceptcijos, numatė radikalesnę žmogaus teisių apsaugos sistemos plėtrą tuo aspektu, kad jame teisė kreiptis į Konstitucinį Teismą suteikiama ir ombudsmenams²⁰. Tačiau toks sumanymas nesulaukė reikiamos Seimo narių daugumos pritarimo. Antras Konstitucijos pataisos projektas XIIIIP-1540 taip pat patyrė nesėkmę, šį kartą dar Seimo teisės ir teisėtvarkos komitete²¹, nurodant esminius trūkumus, kurie buvo įvardyti kaip neužtikrinantys konstitucinių imperatyvų. Galiausiai paskutinis projektas XIII-2004 buvo maksimaliai realizuotas ir tapo Konstitucijos pataisa. Identiška Konceptciją atitinkantis projektas XIII-2004 buvo priimtas 2019 metų pavasario sesijos metu²². Tiesa, Konstitucijos keitėjais esančių Seimo narių palaikymas, priimant reformą, nebuvo vienareikšmis. Per pirmąjį balsavimą susidarė tik minimaliai būtinas parlamentarų gausumas tuo aspektu, kad 94 Seimo nariai pasisakė už, 1 – prieš ir 7 susilaikė. Todėl galima stebėtis, kad antrąjį kartą teigiamai balsavo gerokai daugiau Seimo narių – 101, po vieną Seimo narį balsuojant prieš ir susilaikant.

Dėmesio verta ir tai, kad parlamento posėdyje, kuriame buvo antrą kartą svarstoma ir balsuojama dėl Konstitucijos pataisos priėmimo, išpūdingai pasisakė keletas Seimo narių. Antai instituto svarbą pabrėžiančią poziciją išreiškė Seimo narys E. Gentvilas, kuris pažymėjo, kad naujas konstitucinis institutas – „tai žmogaus teisių [apsaugos – *autorių red.*] sudedamoji dalis – [tai reiškia, kad – *autorių red.*] žmogui, piliečiui suteikiama teisė tiesiogiai kontaktuoti [su Konstituciniu Teismu – *autorių red.*]“. Šiais žodžiais Seimo narys tarsi apibendrino neįprastai ilgą instituto įtvirtinimo raidą ir jos sąlygišką baigtį Konstitucijos 106 ir 107 straipsnių pakeitimo lygmenyje.

²⁰ Konstitucijos 106 ir 107 straipsnių pakeitimo įstatymo projektas XIIIIP-431(2) [interaktyvus; žiūrėta 2020 m. vasario 29 d.]. 2017 m. gegužės 24 d. Prieiga per internetą: <<https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAP/d8f62110408011e7b8e5a254f4e1c3a7?jfwid=-zvxcz484o>>.

²¹ Pagrindinio komiteto išvada dėl Konstitucijos 106 ir 107 straipsnių pakeitimo įstatymo projekto XIIIIP-1540 [interaktyvus; žiūrėta 2020 m. vasario 29 d.]. 2018 m. gegužės 17 d. Prieiga per internetą: <<https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/9807361059cc11e896f6c1bcca8cd3a8>>.

²² Lietuvos Respublikos Konstitucijos 106 ir 107 straipsnių pakeitimo įstatymas [interaktyvus; žiūrėta 2020 m. vasario 29 d.]. 2017 m. kovo 10 d. Prieiga per internetą: <<https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAP/942a6100057411e78352864fd4c41e502>>.

Pakeistas Konstitucijos 106 straipsnis atspindi minėtoje Konceptijoje numatytą norminio skundo modelį. Naujoji Konstitucijos 106 straipsnio ketvirtoji dalis numato, kad į Konstitucinį Teismą gali kreiptis kiekvienas asmuo dėl įstatymo ar kito Seimo, Respublikos Prezidento, Vyriausybės priimto teisės akto, kurio pagrindu buvo priimtas sprendimas, pažeidžiantis skundo pateikėjo konstitucines teises ir laisves. Formuluoant „kiekvienas asmuo“, ją aiškinant logiškai ir sistemiškai, – tai ne tik Lietuvos Respublikos, bet ir užsienio valstybės pilietis, asmuo be pilietybės, taip pat juridiniai asmenys, tačiau, matyt, ne viešieji juridiniai asmenys (valstybė ir savivaldybės bei jų įmonės ar kontroliuojamos akcinės bendrovės), jei Konstitucinio Teismo veikloje susiformuos precedentai, kad valstybės ir savivaldybių veiksmingai kontroliuojami viešieji juridiniai asmenys paprastai negali teikti konstitucinį skundą dėl minėtų valstybės institucijų priimtais aktais padarytų asmens konstitucinių teisių ir laisvių pažeidimo.

Svarbu pabrėžti, kad skundo objektas – ne galutiniai ir neskundžiami teismų sprendimai kaip baigiamieji teisingumo tam tikroje civilinėje ar baudžiamojoje byloje vykdymo aktai, bet jų priėmimo pagrindą sudarę įstatymai ir kiti Seimo, Respublikos Prezidento, Vyriausybės teisės aktai.

Logiškai ir sistemiškai svarbu įžvelgti kad siekiant tinkamai ginčyti minėtus teisės aktus, turi būti speciali skundo prielaida, t. y. sąlyga, kad pirmiausia yra individualus, teisės taikymo aktas, kurį skundą teikiančio asmens atžvilgiu priėmė viešojo valdžia, ir tokio akto negatyviai paskatinto asmens kreipimasis į teismus. Būtent šis pirminis teisės taikymo aktas, kuris vėliau buvo nesėkmingai skundžiamas bendros kompetencijos ar administraciniais teismams, turi pažeisti skundo teikėjo teises ir laisves.

Vadinasi, atsižvelgiant į Konstitucijos 111 straipsnio 1 dalyje nurodomą ir suponuojamą kelių instancijų teismų sistemą, išeina, kad konstitucinį skundą teikiantis asmuo turi būti prieš tai teismo tvarka ginčijęs jo konstitucinėms teisėms ir laisvėms itin nepalankų individualų viešosios valdžios aktą (pvz., specialaus leidimo neišdavimą ar panaikinimą, sulaikymą ar suėmimą, nubaudimą) ir jam nepalankų pirmos instancijos teismo baigiamąjį aktą apskundęs aukštesnės instancijos teismui, taip pat, jei įstatymai leidžia, nepalankų antros instancijos teismo baigiamąjį aktą nesėkmingai apskundęs galutinės instancijos teismui, kurio sprendimas yra galutinis ir neskundžiamas.

Norminio skundo modelio įtvirtinimas tiesiogiai siejasi ir su Konstitucinio Teismo kompetencijos išplėtimo ar neišplėtimo klausimu. Konstitucijos 106 straipsnio pakeitimo esmė ir kartu Konstitucinio Teismui suteiktos naujos galimybės nagrinėti papildomų pareiškėjų (fizinių ar tam tikrų juridinių asmenų) keliamas konstitucines abejones teisinės substancijos išvalgos priklauso nuo to, ar konstitucinio skundo instituto modelis yra siejamas su naujais konstitucinės justicijos įgaliojimais naikinti tokių galutinių ir neskundžiamų bendrosios kompetencijos ar administracinio teismo baigiamąjį aktą, kuris nepalankus konstitucinį skundą pateikusiam asmeniui. Šiuo aspektu svarbu pabrėžti, kad Konstitucinio Teismo kompetencija nebuvo pakeista (išplėsta). Po reformos Konstitucinis Teismas toliau vykdo tam tikrų teisės aktų kontrolę, tikrindamas įstatymų

ar kitų Seimo, Respublikos Prezidento, Vyriausybės teisės aktų atitiktį Konstitucijai. Todėl reformos esmė, bent Konstitucijos 106 straipsnio pataisos kontekste, pirmiausia yra susijusi su subjektų, įgaliotų inicijuoti tam tikrų teisės aktų konstitucingumo patikrą koncentruotos (specializuotos) konstitucinės justicijos lygmenyje, išplėtimu.

Svarbu pažymėti, kad konstitucinio skundo instituto pagrindų konstitucinio įtvirtinimo sistema apima ne tik materialinius teisinius aspektus, kurie susiję su asmens subjektyviomis teisėmis ir atsispindi Konstitucijos 106 straipsnio pakeitime, bet ir procedūrinius teisinius aspektus, kurie susiję su maksimaliai veiksmingo (rezultatyvaus) konstitucinio skundo padariniais (pasekmėmis) ankstesnių baigtų procedūrų (įskaitant teismo procesą) atnaujinimo atžvilgiu. Konstitucijos 107 straipsnio pataisos esmė ta, kad konstituciniu skundu pagrindu nustatytas teisės akto prieštaravimas Konstitucijai yra pagrindas atnaujinti procesą, kuriame galutinio ir neskundžiamo baigiamojo akto pagrindą sudarė antikonstitucinis įstatymas ar Vyriausybės nutarimas arba Respublikos Prezidento dekretas.

Kitaip tariant, nustatyta, kad Konstitucinio Teismo nutarimas skundą pateikusio asmens atžvilgiu sukelia teisinių pasekmių „efektą“ retrospektyviai, t. y. į praeitį. Taigi 107 straipsnio pakeitimas apima galimą skundo pateikėjo teisinės padėties atkūrimą iki tokio galutinio ir neskundžiamo teismo sprendimo, kurio pagrindą sudarė antikonstitucinis įstatymas ar Vyriausybės nutarimas arba Respublikos Prezidento dekretas.

Svarbu pažymėti, kad Seime diskutuota ir abejota, ar reikia papildomai, Konstitucijos 107 straipsnio pakeitimo. Svarbiausi argumentai dėl šio klausimo, išdėstomi minėto antrojo XIII P-1540 ir trečiojo Konstitucijos pataisos projektų lydimuosiuose aktuose. Antrajame Konstitucijos pataisos projekte XIII P-1540 atsisakyta papildomai apimti 107 straipsnio pakeitimą. Aiškinamajame rašte teigiama, kad tam yra dvi priežastys: (i) Konstitucijoje numatytos bendrosios Konstitucinio Teismo nutarimo galiojimo taisyklės išimtys yra išaiškintos konstitucinėje jurisprudencijoje ir pakankamos; (ii) tokia nuostata konstituciniu lygmeniu yra įtvirtinta tik Lenkijoje²³. Tačiau tokie teiginiai pagrindiniu procedūroje buvusio Seimo Komiteto neįtikino, o tai lėmė, kad šis įstatymo projektas buvo atmetas. Komiteto išvadoje argumentuojama, kad toks įstatymo projektas, neapimantis 107 straipsnio pakeitimo, nesuteikia skundo pateikėjui konstitucinių garantijų dėl pasekmių, kylančių iš antikonstituciniu pagrindu priimto sprendimo, pašalinimo²⁴. Minėto trečiojo įstatymo projekto XIII P-2159 aiškinamajame rašte suformuluoti argumentai dėl Konstitucinio Teismo nutarimo galiojimo laike iš esmės pagrindžia būtiną platesnės Konstitucijos pataisos poreikį. Pasak minėto rašto, turi būti

²³ Aiškinamasis raštas dėl Konstitucijos 106 straipsnio pakeitimo įstatymo projekto XIII P-1540 [interaktyvus; žiūrėta 2020 m. vasario 29 d.]. 2017 m. gruodžio 21 d. Prieiga per internetą: <<https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalact/lt/TAK/3d084fa0e64b11e7b4d1bdd5f1a9ff0e>>.

²⁴ Pagrindinio komiteto išvada dėl Konstitucijos 106 straipsnio pakeitimo įstatymo projekto XIII P-1540 [interaktyvus; žiūrėta 2020 m. vasario 29 d.]. 2018 m. rugsėjo 19 d. Prieiga per internetą: <<https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalact/lt/TAK/4371d120bbfe11e8aa33fe8f0fea665f?lfwid=1c1atywgab>>.

suteikiama konstitucinė garantija tai naujovei, kurią numato 106 straipsnio pataisa²⁵. Tuo netiesiogiai suponuojama, kad asmuo turi būti tikras, jog tinkamas kreipimasis į Konstitucinį Teismą yra teisiškai reikšmingas, suteikiantis realią galimybę panaikinti teisinės pasekmes, kurios buvo sukeltos teismo tvarka taikant Seimo ar Vyriausybės aktą, kuris pažeidžia jo konstitucines teises ir laisves. Kitaip toks institutas iš dalies netektų esminės savo paskirties, veiksmingumo. Asmuo, skųsdamas tam tikrą norminį teisės aktą, galėtų padėti užtikrinti Konstitucijos viršenybę ir konstitucinę normų kontrolę, tačiau nebūtų apginamos jo pažeistos teisės ir laisvės. Taigi Konstitucijos 107 straipsnio pataisa iš esmės nebuvo besąlygiškai neišvengiama, tačiau yra labai svarbi ir nėra perteklinė.

3. Konstitucinio skundo įgyvendinimo reglamentavimo pagrindai

Nors Seimo 2019 m. liepą priimti ordinarinių įstatymų (visų pirma KTĮ, CPK, BPK) pakeitimai gali pasirodyti mažareikšmiai palyginti su minėtomis Konstitucijos 106, 107 straipsnių pataisomis, būtent nuo įstatymų priklauso, ar konstitucinio skundo instituto pagrindų įtvirtinimas Konstitucijoje bus veiksmingas. Todėl svarbu analizuoti pakeisto Konstitucinio Teismo įstatymo (toliau – Įstatymas ir/ar KTĮ)²⁶ nuostatas, kurios nenumato (nenustato reikalavimo), kad konstitucinį skundą surašytų advokatas, ir reglamentuoja „pareiškėjo“ atstovavimą Konstituciniame Teisme, esminės kreipimosi (prašymo) priimtinoumo sąlygas, skundo pateikusio asmens atžvilgiu priimto teismo sprendimo vykdymo sustabdymą ir skundų nagrinėjimo eiliškumo tvarką. Šiame kontekste svarbu tyrinėti Seimo 2019 m. liepą pakeistas CPK, BPK nuostatas ir jose atspindinčius kitokius, tačiau taip pat esminę reikšmę turinčius, procedūrinius aspektus, kurie susiję su tokiu teismo procesu civilinėje ar baudžiamojoje byloje atnaujinimu, kurio pagrindą sudaro pagal konstitucinį skundą priimtas Konstitucinio Teismo nutarimas.

Pažymėtina, kad įstatymų leidėjas, pasinaudojęs savo diskreција nustatė, be kita ko, tokias dvi priimtinoumo sąlygas: visų teisinės gynybos priemonių *pasinaudojimas* ir *išnaudojimas* bei keturių mėnesių skundo pateikimo terminas (taip pat galimybė atnaujinti praleistą terminą esant objektyvioms priežastims).

Šiame kontekste svarbu pažymėti, kad minėtas asmens skundo surašymo ir atstovavimo Konstituciniame Teisme tinkamas reglamentavimas neatsiejamas nuo asmens veiksmingos galimybės įgyvendinti konstitucinį skundą. Todėl esminę reikšmę turi tai, kad Įstatymas nenustato reikalavimo, kad skundą surašytų advokatas ir, kaip buvo

²⁵ Aiškinamasis raštas dėl Konstitucijos 106 ir 107 straipsnių pakeitimo įstatymo projekto XIII P-2159 [interaktyvus; žiūrėta 2020 m. vasario 29 d.]. 2017 m. gegužės 24 d. Prieiga per internetą: <<https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalact/lt/TAK/6a55f4b059de11e896f6c1bcca8cd3a8?ffwid=1c1atyx6c3>>.

²⁶ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo įstatymas. *Valstybės žinios*, 1993-02-28, Nr. 6-120.

anksčiau, numato, kad bylas Konstituciniame Teisme jie gali vesti patys arba per atstovus. Kitaip tariant, „pareiškėjui“ pateikiant konstitucinį skundą ir/ar dalyvaujant bylos nagrinėjime žodinio proceso tvarka advokatas nėra būtinas. Tai gali būti vertinama dvejopai. Viena vertus, nėra sukuriami formalūs sunkesni barjerai, kurie pasunkintų ginti pažeistas konstitucines teises ir laisves konstitucinio skundo būdu. Kita vertus, advokato trūkumas (ne būtinumas) gali nulemti, kai skundas nebus priimtas nagrinėti vien dėl to, kad neatitiks formaliųjų teisinių reikalavimų.

Gali susidaryti priešingas išpūdis, kad įstatymų leidėjas, svarstydamas ir priimdamas KTĮ pakeitimus, buvo „negatyviai paveiktas“ Konstitucinio Teismo 2019 m. kovo 1 d. nutarimo (TAR, 2019-3464), kuriame konstatuota, kad Civilinio proceso kodekso 306 straipsnio 3 dalis (*joje nustatyta bendra taisyklė, kad apeliacinį skundą surašo advokatas, išskyrus atvejus, kai skundą surašo asmuo, turintis aukštąjį universitetinį išsilavinimą, jeigu jis atstovauja sau arba artimajam giminaičiui ar sutuoktiniui, sugyventiniui, taip pat kiti nurodyti subjektai tam tikrose bylose*) prieštarauja Konstitucijos 30 straipsnio 1 daliai, konstituciniam teisinės valstybės principui. Todėl galima teigti, kad Seime vengta ar „prisibijota“ sukurti teisinę situaciją, kuri būtų panaši į tą, kuri atsispindėjo CPK nuostatose ydingai reglamentuojant apeliacinio skundo surašymą.

Tačiau svarbu pabrėžti, kad CPK nuostatuose buvęs ydingai įtvirtintas apeliacinio skundo surašymo reguliavimas ir KTĮ nuostatose galimas panašus konstitucinio skundo surašymo reguliavimas – tai skirtingi (ne tapatūs) dalykai, kadangi apeliaciniam skunde pagal CPK gali būti keliami ne tik „teisės klausimai“, bet ir „faktų klausimai“ (pabrėžiami faktinių aplinkybių nustatymo ir vertinimo aspektai), kai konstitucinis skundas pagal jo esmę ir paskirtį surašomas ir teikiamas vien dėl konstitucinių teisių ir laisvių, kaip „teisinių klausimų“. Todėl konstitucinio skundo surašymo reguliavimo sąlygišku pagrindu (konceptualaus „įkvėpimo“ ar paskatinimo pavyzdžiu) galėtų ir iš esmės turėtų būti kasacinio skundo, kuris teikiamas „teisės klausimų“, surašymo reguliavimas. Kaip minėta, Civilinio proceso kodekso 347 straipsnio 3 dalyje nustatyta, kad „Kasacinį skundą surašo advokatas.“

Skundo priimtino esminių sąlygų aspektu, apie kurias užsiminta aptariant konstitucinio skundo modelius, svarbu plačiau atskleisti teisinių gynybos priemonių išnaudojimo reikalavimo ir skundo pateikimo termino reglamentavimą. Pirmos priimtino sąlygos specifika ta, kad Konstitucijos 106 straipsnyje nustatytas reglamentavimas yra savitai detalizuojamas Įstatyme. Konstitucijos 106 straipsnio 4 dalyje aiškiai suponuojama, kad į Konstitucinį Teismą gali kreiptis tik tas asmuo, kuris yra *išnaudojęs visas teisinės gynybos priemones*. Tačiau ši konstitucinė sąlyga Įstatyme nors ir esmingai neišplečiama (ir nesusiaurinama), bet visgi savitai konkretinama. Įstatymo 65 straipsnio nuostatoje („šis asmuo *pasinaudojo [paryškinta mūsų – aut.] visomis įstatymuose nustatytomis savo konstitucinių teisių ir laisvių gynybos priemonėmis, įskaitant teisę kreiptis į teismą, ir, išnaudojus visas įstatymuose numatytas teismo sprendimo galimybes*“) nurodomos ir suponuojamos dvi neatskiriamos ir viena kitą papildančios si-

tuacijos. Pirma, asmuo *pasinaudojo* įprastomis (tačiau nebūtinai absoliučiai visomis *ikiteisminėmis*) gynybos priemonėmis tiek ikiteisminiame, tiek teismo tvarka, pvz., kreipėsi į Seimo kontrolierių, Žurnalistų etikos inspektorių, pirmos instancijos teismą, po to, anot Konstitucinio Teismo, įgyvendino konstitucinę absoliučią teisę nors kartą apskusti pirmos instancijos teismo „baigiamąjį aktą“ „bent vienos“ aukštesnės instancijos teismui. Antra, asmuo *išnaudojo* įprastas (absoliučiai visas) priemones skusti teismo aktą toje situacijoje, kai yra priimtas neskundžiamas galutinės instancijos teismo „baigiamasis aktas“.

Po nagrinėjamos reformos svarbu pažymėti, kad Įstatymo 65 straipsnyje („nuo [...] teismo sprendimo įsiteisėjimo dienos nepraėjo daugiau kaip keturi mėnesiai“) suponuojama, jog konstitucinis skundas turi būti pateiktas ne vėliau kaip per keturis mėnesius nuo tos dienos, kai skundą teikiančio asmens atžvilgiu įsiteisėjo jam nepalankus galutinis ir neskundžiamas teismo sprendimas. Toks terminas yra įstatymo leidėjo nuožiūros, kaip politinio teisinio pasirinkimo, dalykas ir iš esmės *tinkamas* („pakankamai netrumpas“) tam, kad būtų galima be dirbtinių (objektyviai nebūtinų) pasunkinimų veiksmingai įgyvendinti konstitucinį skundą. Žinoma, galima diskutuoti, kodėl buvo pasirinktas šis, o ne trijų mėnesių terminas, siūlytas dar ankstesniame nei priimtas įstatymo projekte²⁷. Tačiau didesnę svarbą turi tai, kad praleidus šį terminą, jis gali būti atnaujintas dėl priežasčių, nepriklausančių nuo skundo pateikėjo valios.

Kitas minėtas esmingas reglamentavimo, nustatyto 2019 m. liepą pakeistame Konstitucinio Teismo įstatyme, aspektas – tai *galutinio ir neskundžiamo* teismo sprendimo, kuris priimtas konstitucinį skundą teikiančio asmens atžvilgiu, vykdymo sustabdymas Konstitucinio Teismo sprendimu, priimtu pagal asmens prašymą (bet ne pačio Konstitucinio Teismo iniciatyva). Tuo akivaizdžiai sudaroma prielaida kilti subtilioms įtampoms tarp Konstitucinio Teismo ir Lietuvos Aukščiausiojo Teismo ar Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo. Todėl svarbu pažymėti, kad yra nustatyti Konstitucinio Teismo nuožiūros (pagal asmens prašymą stabdyti ar nestabdyti sprendimo vykdymą) sąlygos kaip tam tikri ribojimai. Pagal Įstatymo 67² straipsnį *sprendimo vykdymas sustabdomas, kai vykdymu būtų neatitaisomai pažeistos to asmens konstitucinės teisės ir laisvės arba kai tai būtina dėl viešojo intereso*. Be to, svarbu atkreipti dėmesį, kad sprendimo vykdymą sustabdyti gali *inicijuoti* tik pats skundo pateikėjas. Nepaisant to, galima diskutuoti, ar tokia nuostata pernelyg nesustiprina Konstitucinio Teismo Lietuvos Aukščiausiojo Teismo ar Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo atžvilgiu. Juk Konstitucinis Teismas, nebūdamas bendrosios kompetencijos ar administracinių teismų sistemos integralia dalimi kaip

²⁷ Konstitucinio Teismo įstatymo Nr. I-67 3, 13, 24, 28, 31, 32, 39, 40, 46, 48, 49, 53(1), 61, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 76, 84, 86, 88 straipsnių pakeitimo ir Įstatymo papildymo 67(1) ir 67(2) straipsniais įstatymo projektas XIII-3578(3) [interaktyvus; žiūrėta 2020 m. vasario 29 d.]. 2019 m. liepos 10 d. Prieiga per internetą: <<https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAP/13d01040a2d411e9aab6d8dd69c6da66?jfwid=1c1atcz6n58>>.

„super kasacinės instancijos teismas“, įgyja teisę (tebūnie pagal asmens prašymą ir tik išimtiniais atvejais) sustabdyti bet kurio galutinės instancijos teismo sprendimo vykdymą, nesvarbu, ar jį priėmė Lietuvos Aukščiausiasis Teismas (toliau – LAT), ar Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas (toliau – LVAT) arba Lietuvos apeliacinis teismas. Šitoks Konstitucinio Teismo galios, nors ji ir ribojama, išplėtimas kitų teismų sprendimų atžvilgiu galėtų sukelti įtampas teismų sistemoje. Tačiau tokia įžvalga yra hipotetinė, o tos įtampos, kurių yra (buvo) ir nesant konstitucinio skundo, tikėtinos tik išskirtinėse situacijose. Jos negali būti dažnos.

Paskutinis minėtas svarbus aspektas yra bylų nagrinėjimo eiliškumo tvarka. Bendraja tvarka, kaip ir iki analizuojamo instituto įtvirtinimo, pagal Įstatymo 29 straipsnį visi prašymai ar paklausimai nagrinėjami „eilės tvarka – pagal prašymų ar paklausimų gavimo Konstituciniame Teisme laiką“. Tačiau bylos pagal konstitucinius skundus, gali būti nagrinėjamos kita tvarka, formaliai neabsoliutinant tokio „eiliškumo“, kuri lemtų vien Seimo narių ar teismų kreipimusi 2018 m. ir 2019 m. data. Vertinant Įstatymą sistemaiškai ir atsižvelgiant į Konstitucinio Teismo reglamentą (toliau – Reglamentas)²⁸ išeina, kad pirmieji skundai galės būti nagrinėjami nepaisant to, jog Konstitucinis Teismas dar nebus išnagrinėjęs bylų pagal anksčiau (2018 m. ar 2019 m. sausio-rugpjūčio mėn.) priimtus nagrinėti Seimo narių ar teismų prašymus.

Apibendrinant analizuotus procedūrinius klausimus, galima teigti, kad Konstitucinio Teismo Įstatyme įtvirtintas konstitucinio skundo įgyvendinimo esminių aspektų reglamentavimas dirbtinai neapsunkina skundo teikimo nes nereikalaujama įgyvendinti sudėtingas formaliąsias sąlygas. Tačiau galima diskutuoti ir abejoti, ar nenustatytas reikalavimas, kad skundą surašytų advokatas, ir tuo itin palengvinamas kreipimasis į Konstitucinį Teismą, negatyviai neapsunkins Konstitucinio Teismo veiklos ir leis užtikrinti šio instituto veiksmingumą.

Šiame kontekste itin svarbu pabrėžti, kad pagal minėtus Seimo 2019 m. liepos 16 d. priimtus CPK pakeitimus (TAR, 2019-12370) išeina, kad maksimaliai rezultatyvų konstitucinį skundą pateikęs asmuo, remdamasis CPK 366 straipsnio 1 dalies 10 punktu („Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas, nagrinėdamas [...] asmens prašymą, pripažįsta, kad įstatymas [...], kurio [...] pagrindu priimtas asmens konstitucinės teisės ar laisvės pažeidžiantis sprendimas, prieštarauja Konstitucijai“) turėtų kreiptis į Lietuvos Aukščiausiąjį Teismą dėl jam anksčiau nepalankaus civilinio proceso civilinėje byloje atnaujinimo pagal CPK 367 straipsnio 1 dalį („[...] prašymas atnaujinti procesą [...] pateikiamas Lietuvos Aukščiausiajam Teismui“). Toks prašymas pagal Konstitucijos 107 straipsnio pataisą iš esmės privalo būti tenkinamas visose teisinėje situacijose (taigi Aukščiausiasis Teismas iš esmės neturi diskrecijos netenkinti prašymo), kadangi antraip netektų prasmės (norminės galios) būtent Konstitucijos 107 straipsnio (o ne 106 straipsnio) pakeitimas. Tai dar labiau rodo, kad procedūrinių teisinių aspektų su-

²⁸ Lietuvos Konstitucinio Teismo reglamentas. *Valstybės žinios*, 2004-03-11, Nr. 38-1237.

konkretinimas Konstitucijos 107 straipsnyje nebuvo perteklinis, nors iš esmės nebuvo besąlygiškai būtinas ar neišvengiamas.

Analogiškai, nors šiek tiek kitaip, derėtų vertinti minėtus Seimo 2019 m. liepos 16 d. priimtus BPK pakeitimus (TAR, 2018-12371), kadangi juose atsispindi baudžiamojo proceso atnaujinimo baudžiamojoje byloje *specifika* tuo aspektu, jog ne tik maksimaliai rezultatųvų konstitucinį skundą teikęs asmuo, bet ir – jam esant pasyviai – „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo pirmininkas teikimu gali reikalauti atnaujinti bylą ir tuo atveju, kai nėra šiame straipsnyje nurodyto prašymo“ (BPK 457 straipsnio 3 dalis). Ši nuostata leidžia teigti, kad maksimaliai rezultatųvaus konstitucinio skundo *retrospektyvūs padariniai* išnagrinėtoms baudžiamosioms byloms sąlygiškai veiksmingesni pagal BPK pakeitimą. Tačiau tai savaime nereiškia, kad tokio veiksmingumo esą trūksta minėtiems CPK pakeitimams tiek, kiek juose nenumatyta Lietuvos Aukščiausiojo Teismo pirmininko galimybė „teikimu reikalauti atnaujinti bylą ir tuo atveju, kai nėra [...] prašymo“. Būtina objektyviai atsižvelgti į civilio proceso ir baudžiamojo proceso (taigi ir pagrindų juos atnaujinti) skirtumus.

Seimas 2019 m. liepos 16 d. pakeitė Administracinių bylų teisenos įstatymą (TAR, 2019-12376), 156 straipsnyje nustatydamas, kad „Bylos, užbaigtos įsiteisėjusiu teismo sprendimu ar nutartimi, procesas [...] gali būti atnaujinamas [...] Konstitucinis Teismas [...] pripažįsta, kad įstatymas ar kitas Seimo priimtas aktas, Respublikos Prezidento aktas ar Vyriausybės aktas (ar jų dalis), kurio (kurios) pagrindu priimtas asmens konstitucinės teisės ar laisvės pažeidžiantis sprendimas, prieštarauja Konstitucijai“ (žr. 2 dalies 13 punktą). Beje, Seimas kartu nekeitė minėto įstatymo 157 straipsnio „Subjektai, turintys teisę paduoti prašymą atnaujinti procesą“. Pagal šio straipsnio nuostatą „1. Prašymą atnaujinti procesą turi teisę paduoti proceso šalys [...], taip pat prokuroras ir viešojo administravimo subjektai, kad būtų apgintas viešasis interesas ar apgintos valstybės ir asmenų teisės bei įstatymų saugomi interesai“ išeina, kad proceso šalimi buvęs asmuo, kuris teikė konstitucinį skundą, kurio pagrindu Konstitucinis Teismas nustatė ištirto teisės akto, kurį *administraciniai teismai taikė išnagrinėtoje administracinėje byloje*, prieštaravimą Konstitucijai, turi teisę teikti prašymą atnaujinti procesą (teiseną) administracinėje byloje. Jei asmuo tokios teisės neįgyvendina dėl objektyvios priežasties, analogišką prašymą galėtų teikti „prokuroras ir viešojo administravimo subjektai, kad būtų apgintas viešasis interesas ar apgintos valstybės ir asmenų teisės bei įstatymų saugomi interesai“.

Šiame kontekste pažymėtina ir tai, kad pagal Teisingumo ministro 2019 m. rugsėjo 19 d. įsakymą Nr. 1R-261 „Dėl išlaidų, susijusių su dalyvavimu Lietuvos Respublikos Konstitucinio teismo teisenoje, atlyginimo didžiausių dydžių ir jų mokėjimo tvarkos aprašo patvirtinimo“ (TAR, 2019-14807)²⁹ pareiškėjo patirtos išlaidos už

²⁹ Vyriausybės 2019 m. rugsėjo 4 d. nutarimas Nr. 926 „Dėl įgaliojimų suteikimo įgyvendinant Lietuvos Respublikos Konstitucinio teismo įstatymą“. *Teisės Akty Registras*, 2019-09-11, Nr. 14449. Čia nustatyta: „Įgalioti Lietuvos Respublikos teisingumo ministeriją patvirtinti išlaidų, susijusių su dalyvavimu Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo teisenoje, atlyginimo didžiausius dydžius ir jų mokėjimo tvarką.“

advokato suteiktas teisines paslaugas pagal pareiškėjo prašymą nagrinėjamoje konstitucinės justicijos byloje negali viršyti dydžių, kurie apskaičiuojami Lietuvos statistikos departamento skelbiamą už praėjusio ketvirčio vidutinio mėnesinio bruto darbo užmokesčio šalies ūkyje (be individualių įmonių) sumą padauginus iš toliau nurodyto koeficiento: už pareiškėjo prašymo Konstituciniam Teismui surašymą – 4; už vieną teisinių konsultacijų, atstovavimo Konstituciniame Teisme, pasirengimo Konstitucinio Teismo posėdžiui, kuris vykys žodinio proceso tvarka, valandą – 0,1. Nustatydamas už advokato teikiamas teisines paslaugas priteistino užmokesčio dydį, Konstitucinis Teismas, kaip nurodoma ministro įsakyme, atsižvelgia į atitinkamus nurodomus kriterijus kaip antai: bylos sudėtingumą, specialių žinių reikalingumą, sprendžiamų teisinių klausimų naujumą. Tai skatina diskutuoti, kodėl tokie Konstitucinį Teismą esą saistantys kriterijai, kaip *materialiai teisiniai* aspektai (finansiniu ekonominiu požiūriu), tarsi reglamentuojami ministro įsakyme kaip „poįstatyminiam akte“. Žinoma, galima samprotauti, kad ministro įsakymas iš esmės nieko naujo nenustato tų kriterijų aspektu, tik juos, kaip kylančius iš įvairių įstatymų sistemos, patikslina ar perfrazuoja.

4. Pirmieji konstituciniai skundai

Konstitucinio skundo įgyvendinimo reglamentavimo pagrindų veiksmingumas atsiskleidžia jau pirmuose pateiktuose ir priimtuose ar nepriimtuose konstituciniuose skunduose.

Nuo 2019 m. rugsėjo 1 d. iki 2020 vasario 18 d. Konstitucinis Teismas priėmė net 88 sprendimus būtent dėl gautų konstitucinių skundų, tiksliau: a) tik 2 sprendimus dėl priėmimo nagrinėti; b) net 78 sprendimus dėl atsisakymo nagrinėti; c) 5 sprendimus dėl prašymo grąžinimo, d) 2 sprendimus dėl prašymo dalies priėmimo, dalies grąžinimo ir atsisakymo nagrinėti jo dalį, e) 1 sprendimą dėl prašymo dalies grąžinimo ir atsisakymo nagrinėti jo dalį.

Pirmas Konstitucinio Teismo sprendimas, deja, dėl prašymo (skundo) grąžinimo buvo priimtas 2019 m. spalio 22 d. Sprendime konstatuojama, kad pareiškėjas, prieš kreipdamasis į Konstitucinį Teismą, neišnaudojo visų Administracinių bylų teisenos įstatyme nustatytų savo konstitucinių teisių ar laisvių gynybos priemonių. Konstitucinio Teismo įstatymo 70 straipsnio 2 dalyje sakoma, kad prašymo grąžinimas neatima teisės kreiptis į Konstitucinį Teismą bendra tvarka, kai bus pašalinti buvę trūkumai. Tai reiškia, kad asmuo, vėliau išnaudojęs minėtas priemones ir pašalinęs trūkumus, dar kartą gali kreiptis į Konstitucinį Teismą.

Beje, sprendimų pagal gautus skundus priėmimo laikas skiriasi. Antai, du sprendimai dėl prašymų grąžinimo buvo priimti per 30 dienų nuo skundo gavimo dienos. Kitose situacijose skundas buvo išnagrinėtas per 45, 85 ir 96 dienas nuo jo gavimo.

Svarbu pažymėti, kad Konstitucinis Teismas, priėmęs gausybę „negatyvių“ sprendimų, kuriuose nustatyti esminiai gautų skundų trūkumai, 2019 m. spalio 24 d. priėmė pirmą „teigiamą“ sprendimą nagrinėti individualų konstitucinį skundą. Jame pareiškėjas prašo ištirti, ar Baudžiamojo kodekso 75 straipsnio 1 dalis (2015 m. kovo 19 d. redakcija) neprieštarauja Konstitucijos 31 straipsnio 2 daliai (bylos viešo ir teisingo išnagrinėjimo nepriklausomame ir bešališkame teisme imperatyvui) ir konstituciniam teisinės valstybės principui. Šis skundas atitinka visus Konstitucijoje ir Konstitucinio Teismo įstatyme nustatytus reikalavimus. Pirma, fizinio asmens byloje Lietuvos Aukščiausiasis Teismas yra priėmęs nutartį, kuri yra galutinė ir neskundžiama. Taigi asmuo pasinaudojo visomis konstitucinių teisių ir laisvių gynybos priemonėmis. Antra, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nutartis buvo priimta rugpjūčio 8 d., o tai reiškia, kad nepraejo daugiau nei 4 mėnesių terminas po sprendimo įsiteisėjimo dienos, per kurį asmuo gali kreiptis į Konstitucinį Teismą. Trečia, yra pagrįstas pagrindas, kad buvo pažeistos fizinio asmens konstitucinės teisės ar laisvės, kadangi pareiškėjas tinkamai pagrindė savo abejonę ir suformulavo poziciją, ko Konstitucija reikalauja iš įstatymų leidėjo arba ką ji draudžia įstatymų leidėjui (pareiškėjo konstitucinių teisių ir laisvių aspektu).

Kitas „teigiamas“ sprendimas dėl skundo priėmimo nagrinėti priimtas 2020 vasario 14 d. Pareiškėjas tinkamai ginčija Architektų rūmų įstatyme nustatytą visų atestuo-tų architektų narystę juos vienijančiose asociacijoje – Architektų rūmuose. Tai pasak pareiškėjo, gali prieštarauti Konstitucijos 32 straipsnio 2 dalies nuostatai, kad „Niekas negali būti verčiamas priklausyti kokiam nors [...] asociacijai“ ir konstituciniam teisinės valstybės principui. Šiame skunde tinkami pateikti teisiniai argumentai, pagrindžiantys pareiškėjo poziciją. Toks skundas, beje, beveik „sutapo“ su šiek tiek anksčiau Seimo narių pateiktu minėto įstatymo pakeitimo projektu, kuriuo siūloma panaikinti minėtą atestuo-tų architektų narystę Architektų rūmuose kaip asociacijoje³⁰.

Išsina, kad jei Seimas priimtų tokį įregistruotą įstatymo projektą, Konstitucinis Teismas formaliu požiūriu galėtų konstatuoti, kad byloje neliko tyrimo dalyko (Seimas panaikino pareiškėjo abejones keliantį reglamentavimą). Tačiau asmeniui, pateikusiam konstitucinį skundą, *nepalankiai teismuose išnagrinėtos bylos (proceso joje) atnaujinimui* esminę reikšmę turi Konstitucinio Teismo nustatytas ginčijamo įstatymo prieštaravimo Konstitucijai faktas. Todėl galima teigti, kad Konstitucinis Teismas turėtų visiškai (maksimaliai) išnagrinėti konstitucinės justicijos bylą pagal priimtą nagrinėti konstitucinį skundą, net jei Seimas panaikintų reglamentavimą, kuris ginčijamas konstituciniame skunde.

Lyginimo būdu analizuojant Konstitucinio Teismo darbo apimtį 2018 m. rugsėjo–gruodžio mėnesiais ir 2019 m. rugsėjo–gruodžio mėnesiais, svarbu pažymėti išryškė-jusią Konstitucinio Teismo sprendimų (o ne nutarimų) pagal jo kompetenciją priėmi-

³⁰ Daugiau žr.: E. Šileikis. Architektų visuotinė narystė specialioje profesinėje asociacijoje: konstituciniai aspektai // <http://www.teise.pro/index.php/2020/02/26/e-sileikis-architektu-visuotine-naryste-specialioje-profesineje-asociacijoje-konstituciniai-aspektai/>

mo tendenciją būtent gautų konstitucinių skundų aspektu. 2018 m. rugsėjo-gruodžio mėnesiais Konstitucinis Teismas priėmė 7 sprendimus, o 2019 m. rugsėjo-gruodžio mėnesiais buvo priimti net 69 sprendimai. Didžiosios dalies sprendimų, priimtų nuo 2019 m. rugsėjo, pagrindą (objektą) sudaro gauti individualūs konstituciniai skundai. Iš 69 priimtų sprendimų net 54 skirti konstituciniams skundams. Tai rodo, kad individualus konstitucinis skundas stipriai padidino Konstitucinio Teismo darbo apimtį ir, jei būtų tinkamai surašytas (atitiktų nustatytus reikalavimus), statistiškai galėtų būti dominuojančia konstitucinės justicijos bylų nagrinėjimo dingstimi.

Visa tai leidžia apibendrinančiai teigti, kad naujasis konstitucinio skundo instrumentas nuo pat pirmųjų įgyvendinimo dienų sukaukė neįtikėto atgarsio tuo aspektu, kad juo išsyk suskubo pasinaudoti kelios dešimtys asmenų. Tačiau absoliuti dauguma pareiškėjų tinkamai nesilaikė nustatytų reikalavimų, o tai lėmė nenustatytas reikalavimas, kad skundą surašytų advokatas. Grąžintų skundų gausa, taip pat atsisakymai nagrinėti skundus netrukus gali sukelti visuomenės dalies nusivylimą, taigi turėti neigiamos įtakos Konstitucinio Teismo „pasitikėjimo reitingams“ respondentų sociologėse apklausose, kuriose būtent Konstitucinis Teismas, skirtingi nei kiti Lietuvos teismai, iki 2019 m. nuosekliai atsidurdavo aukštesnėse šalia *kariuomenės* ir *ugniagesių*. Todėl galima pagrįstai siūlyti įstatymų leidėjui papildyti Konstitucinio Teismo įstatymą, nustatant reikalavimą, kad konstitucinį skundą surašytų advokatas, kaip tai numatyta Civilinio proceso kodekse reglamentuojant *kasacinio skundo* surašymą.

Išvados

1. Asmens papildomos galimybės ginti konstitucines teises ir laisves kreipimosi į Konstitucinį Teismą būdu vengus ir ilgai derintas kompromisinis įtvirtinimas Lietuvoje atspindi ne tik atitinkamą diskutuotiną visuomenės teisinę kultūrą ir nenuoseklią valstybės teisės politiką, bet ir radikalų teigiamą pokytį tuo aspektu, kad bendrasis asmens teisių ir laisvių teisminės gynybos principas, kuris įtvirtintas Konstitucijos 30 straipsnio 1 dalyje, ir kartu visa su šiuo principu neatskiriama susijusi Lietuvos teisės sistemos raida pakrypo *konstitucionalizmo* ir *konstitucinės justicijos plėtros ir veiksmingumo stiprinimo linkme*.
2. Individualaus konstitucinio skundo instituto įtvirtinimas Lietuvos teisės sistemoje apima mažiausiai penkis teisinio reglamentavimo lygmenis ir kartu pamatinius dalykus: pirmą, asmens *subjektinės galimybės* ginti jo konstitucines teises ir laisves išskirtinio kreipimosi į Konstitucinį Teismą būdu *materialinį* teisinį garantavimą Konstitucijos 106 straipsnyje bei tokios galimybės maksimaliai veiksmingo įgyvendinimo *padarinių procedūrinių* teisinį reglamentavimą Konstitucijos 107 straipsnyje; antrą, konstituciškai garantuotos asmens subjektinės galimybės kreiptis į Konstitucinį Teismą *tinkamo* įgyvendinimo *procedūrinių reikalavimų* nustatymą, taip pat esminę reikšmę turinčių Konstitucinio Teismo įgaliojimų išimties tvarka stabdyti

galutinio ir neskundžiamo teismo sprendimo vykdymą *ultima ratio* situacijoje įtvirtinimą Konstitucinio Teismo įstatyme; trečia, Konstitucijos 107 straipsnyje numatytų asmens kreipimosi į Konstitucinį Teismą galimų padarinių detalizavimą kituose įstatymuose, kurie reglamentuoja bendrosios kompetencijos ir administracinių teismų veiklą; ketvirta, asmens *patirtų išlaidų atlyginimo* didžiausių dydžių nustatymą Vyriausybės ar jos įgalios institucijos priimtame teisės akte; penkta, Konstitucinio Teismo veiklos, atliekamos preliminarieji vertinant ir priimant nagrinėti ir nagrinėjant individualius konstitucinius skundus, *organizavimo* reguliavimą Konstitucinio Teismo veiklos reglamente.

3. Įstatymų leidėjo Konstitucinio Teismo įstatyme nustatyti *procedūriniai* teisiniai reikalavimai, kurių būtina laikytis tinkamai įgyvendinant Konstitucijoje garantuotą asmens galimybę kreiptis į Konstitucinį Teismą, neapima dirbtinai pasunkintų ar objektyviai nebūtinų arba perteklinių reikalavimų, t. y. sudaro tinkamas teisines prielaidas veiksmingai pasinaudoti tos galimybės konstituciniu įtvirtinimu.
4. Konstitucinio skundo institutas apima ne tik Konstitucijoje ir Konstitucinio Teismo įstatyme nustatytus jo pagrindus ir nėra vien „konstitucinis institutas“, kadangi sistemiskai yra „kompleksinis institutas“ tiek, kiek sąlygiškai apima *visumą pagal reguliavimą susijusių teisės normų*, įskaitant tokias, kurios įtvirtintos pakeistame Civilinio proceso kodekse, Baudžiamojo proceso kodekse, Administracinių bylų teisenos įstatyme.

Literatūros sąrašas

1. Teisės norminiai aktai

1. Lietuvos Respublikos teisės norminiai aktai:

1. Lietuvos Respublikos Konstitucija. *Valstybės žinios*, 1992-11-30, Nr. 33-1014.
2. Lietuvos Respublikos Konstitucijos 106 ir 107 straipsnių pakeitimo įstatymas. *Teisės Akty Registras*, 2019-04-02, Nr. 5330.
3. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo įstatymas. *Valstybės žinios*, 1993-02-28, Nr. 6-120.
4. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo įstatymo Nr. I-67 3, 13, 24, 28, 31, 32, 39, 40, 46, 48, 49, 53-1, 61, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 76, 84, 86, 88 straipsnių pakeitimo ir Įstatymo papildymo 67-1 ir 67-2 straipsniais įstatymas. *Teisės Akty Registras*, 2019-07-26, Nr. 12391.
5. Lietuvos Respublikos administracinių bylų teisenos įstatymo Nr. VIII-1029 156 straipsnio pakeitimo įstatymas. *Teisės Akty Registras*, 2019-07-26, Nr. 12376.
6. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso XXXV skyriaus pavadinimo ir 456, 457, 458 ir 459 straipsnių pakeitimo įstatymas. *Teisės Akty Registras*, 2019-07-26, Nr. 12371.
7. Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso 366 ir 367 straipsnių pakeitimo įstatymas. *Teisės Akty Registras*, 2019-07-26, Nr. 12370.
8. Vyriausybės 2019 m. rugsėjo 4 d. nutarimas Nr. 926 „Dėl įgaliojimų suteikimo įgyvendinant Lietuvos Respublikos Konstitucinio teismo įstatymą“. *Teisės Akty Registras*, 2019-09-11, Nr. 14449.

9. Teisingumo ministro 2019 m. rugsėjo 19 d. įsakymas Nr. 1R-261 „Dėl Išlaidų, susijusių su dalyvavimu Lietuvos Respublikos Konstitucinio teismo teisenoje, atlyginimo didžiausių dydžių ir jų mokėjimo tvarkos aprašo patvirtinimo“. *Teisės Akty Registras*, 2019-09-19, Nr. 14807.
10. Lietuvos Konstitucinio Teismo reglamentas. Valstybės žinios, 2004-03-11, Nr. 38-1237.
11. Individualaus konstitucinio skundo instituto įtvirtinimo koncepcija, patvirtinta Lietuvos Respublikos Seimo 2007 m. liepos 4 d. nutarimu Nr. X-1264. *Valstybės žinios*, 2007, Nr. 77-3061.
- 2. Užsienio valstybių teisės norminiai aktai:**
 1. Lenkijos Respublikos Konstitucija. Iš *Užsienio šalių konstitucijos*. Rinkinio sudarytojai E. Jarašiūnas, G. Mesonis. Antras leidimas. Vilnius: Lietuvos teisės universiteto Leidybos centras, 2004, p. 212-267.
 2. Vokietijos Federacinės Respublikos Pagrindinis Įstatymas. Iš *Užsienio šalių konstitucijos*. Rinkinio sudarytojai E. Jarašiūnas, G. Mesonis. Antras leidimas. Vilnius: Lietuvos teisės universiteto Leidybos centras, 2004, p. 39-104.

2. Specialioji ir kita literatūra

1. ABRAMAVIČIUS A., Konstitucinio skundo samprata ir reikšmė konstitucinėje teisminėje kontrolėje. *Jurisprudencija*, 2007, 11(101), p. 15-21.
2. BELIŪNIENĖ, L., Žmogaus teisių apsaugos stiprinimas konstitucinio skundo institutu. Vilnius: *Justitia*, 2014.
3. MASVĖNAITĖ E., NORMANTAS E., European Models of Constitutional Complaint and their Socio-Legal Perspectives in Lithuania. Vilnius: *Socialiniai mokslai*, 2005, Nr. 3 (49), p. 19-29.
4. PŪRAITĖ-ANDRIKIENĖ, D., Individualus konstitucinis skundas kaip veiksmingas žmogaus teisių apsaugos ir konstitucionalizmo plėtros instrumentas. *Teisė*, t. 96, 2015, p. 201-224.
5. STAUGAITYTĖ, V., Konstitucinis skundas: Lenkijos Respublikos patirtis. *Justitia*, 2006, Nr. 1(59), p. 32-42.
6. 2011 m. sausio 27 d. Europos komisijos „Demokratija per teisę“ (Venecijos komisijos) studija dėl individualaus kreipimosi į konstitucinės justicijos institucijas (27 January 2011 Council of Europe European Commission for Democracy through Law study on individual access to constitutional justice) [interaktyvus; žiūrėta 2020 m. vasario 29 d.]. Prieiga per internetą: <[https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2010\)039rev-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2010)039rev-e)>.

3. Lietuvos Konstitucinio Teismo aktai

1. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2019-10-22 sprendimas Nr. KT37-A-S26/2019.
2. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2019-10-24 sprendimas Nr. KT38-A-S27/2019.
3. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo Pirmininko 2020 m. vasario 14 d. potvarkis „Dėl prašymo priėmimo“ Nr. 2A-57.

4. Travaux préparatoires

1. Konstitucijos 106 ir 107 straipsnių pakeitimo įstatymo projektas XIIIIP-431(2) [interaktyvus; žiūrėta 2020 m. vasario 29 d.]. 2017 m. gegužės 24 d. Prieiga per internetą: <<https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAP/d8f62110408011e7b8e5a254f4e1c3a7?jfwid=-zvxcz484o>>.
2. Konstitucijos 106 straipsnio pakeitimo įstatymo projektas XIIIIP-1540 [interaktyvus; žiūrėta 2020 m. vasario 29 d.]. 2017 gruodžio 21 d. Prieiga per internetą: <<https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAP/5710d9e0e64a11e7b4d1bdd5f1a9ff0e?jfwid=ddv34g5pj>>.
3. Konstitucijos 106 ir 107 straipsnių pakeitimo įstatymo projektas XIIIIP-2159 [interaktyvus; žiūrėta 2020 m. vasario 29 d.]. 2018 m. gegužės 17 d. Prieiga per internetą: <<https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAP/353b987059de11e896f6c1bcca8cd3a8?jfwid=-q4aj6ep1u>>.
4. Pagrindinio komiteto išvada dėl Konstitucijos 106 ir 107 straipsnių pakeitimo įstatymo projekto XIIIIP-431(2) [interaktyvus; žiūrėta 2020 m. vasario 29 d.]. 2017 m. gegužės 24 d. Prieiga per internetą: <<https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalact/lt/TAK/1a96d1a0408111e7b8e5a254f4e1c3a7?jfwid=15tzy4lf4k>>.
5. Pagrindinio komiteto išvada dėl Konstitucijos 106 straipsnio pakeitimo įstatymo projekto XIIIIP-1540 [interaktyvus; žiūrėta 2020 m. vasario 29 d.]. 2018 m. rugsėjo 19 d. Prieiga per internetą: <<https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalact/lt/TAK/4371d120bbfe11e8aa33fe8f0fea665f?jfwid=1c1atywgab>>.
6. Pagrindinio komiteto išvada dėl Konstitucijos 106 ir 107 straipsnių pakeitimo įstatymo projekto XIIIIP-2159(2) [interaktyvus; žiūrėta 2020 m. vasario 29 d.]. 2018 m. rugsėjo 19 d. Prieiga per internetą: <<https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/c5912070bbfe11e8aa33fe8f0fea665f?jfwid=-q4aj6ep1u>>.
7. Aiškinamasis raštas dėl Konstitucijos 106 ir 107 straipsnių pakeitimo įstatymo projekto XIIIIP-431 [interaktyvus; žiūrėta 2020 m. vasario 29 d.]. 2017 m. kovo 10 d. Prieiga per internetą: <<https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/76d227d0057b11e78352864fd-c41e502?jfwid=-zvxcz484o>>.
8. Aiškinamasis raštas dėl Konstitucijos 106 straipsnio pakeitimo įstatymo projekto XIIP-1540 [interaktyvus; žiūrėta 2020 m. vasario 29 d.]. 2017 m. gruodžio 21 d. Prieiga per internetą: <<https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalact/lt/TAK/3d084fa0e64b11e7b4d1bdd5f1a9ff0e>>.
9. Aiškinamasis raštas dėl Konstitucijos 106 ir 107 straipsnių pakeitimo įstatymo projekto XIIIIP-2159 [interaktyvus; žiūrėta 2020 m. vasario 29 d.]. 2017 m. gegužės 17 d. Prieiga per internetą: <<https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalact/lt/TAK/6a55f4b059de11e896f6c1bcca8cd3a8?jfwid=1c1atyx6c3>>.
10. Konstitucinio Teismo įstatymo Nr. I-67 3, 13, 24, 28, 31, 32, 39, 40, 46, 48, 49, 53(1), 61, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 76, 84, 86, 88 straipsnių pakeitimo ir Įstatymo papildymo 67(1) ir 67(2) straipsniais įstatymo projektas XIIIIP-3578(3) [interaktyvus; žiūrėta 2020 m. vasario 29 d.]. 2019 m. liepos 10 d. Prieiga per internetą: <<https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAP/13d01040a2d411e9aab6d8dd69c6da66?jfwid=1c1atz6n58>>.

INDIVIDUALAUS KONSTITUCINIO SKUNDO NAUJOVĖ LIETUVOJE – TEORINIAI IR PRAKTINIAI ASPEKTAI

Santrauka

Lietuvos Respublikoje keliais etapais, pirmiausia Konstitucijoje 2019 m. kovo 21 d. įtvirtinus individualaus konstitucinio skundo pagrindus ir įstatymuose 2019 m. liepos mėnesį nustačius šio skundo teikimo Konstituciniam Teismui reikalavimus bei skundo patenkinimo Konstituciniame Teisme pasekmes kitame teisme išnagrinėtos bylos (proceso joje) atnaujinimui, buvo sukurtas naujas „kompleksinis“ asmens konstitucinių teisių ir laisvių gynimo instrumentas (teisinė priemonė). Naujovės esmę sudaro Lenkijos Konstitucijoje numatytas modelis, t. y. asmens, kuris teisme išnaudojo įprastas konstitucinių teisių ir laisvių gynbos priemones, papildoma galimybė tiesiogiai kreiptis į Konstitucinį Teismą dėl tokio Seimo, Respublikos Prezidento ar Vyriausybės priimto teisės akto, kuris buvo pagrindas priimti asmeniui nepalankų galutinį neskundžiamą teismo sprendimą, atitiktis Konstitucijai. Šios teisinės priemonės įtvirtinimas Lietuvos teisės sistemoje reiškia tolimesnę žmogaus teisių ir laisvių apsaugos plėtrą bei pastarajai būtino teisinės valstybės principo realizavimą aukštesniu lygmeniu. Todėl nagrinėjant konstitucinio skundo institutą atskleidžiami konstitucinio skundo modeliai, instituto įtvirtinimo specifika Lietuvoje Respublikoje bei tiriami praktiniai aspektai, analizuojant pirmuosius Konstituciniam Teismui pateiktus ir priimtus konstitucinius skundus.

THE NOVELTY OF THE INDIVIDUAL CONSTITUTIONAL COMPLAINT IN LITHUANIA – THEORETHICAL AND PRACTICAL ASPECTS

Summary

In several stages a new legal instrument (the constitutional complaint) was established in the legal system of Lithuania starting by the amendment of the Constitution on March 21, 2019 and continuing in July by introducing the requirements for appealing to the Constitutional Court. The essence of this novelty lies in the model established in the Polish Constitution, i. e. the additional possibility for a person who has exhausted all usual means of defence of constitutional rights and freedoms to appeal directly to the Constitutional Court questioning the constitutionality of such a legislative and executive act, which was the basis for the adoption of a final non-appealable judgment against that person in a court. The introduction of such novelty in the legal system of Lithuania implies the further development of the protection of human rights and freedoms and the realization of the principle of the Rule of Law which is necessary for the latter. Therefore, while investigating the novelty of the constitutional complaint in Lithuania, models of constitutional complaint, specific details of the establishment of this institute in Lithuania are unravelled, and practical aspects are investigated by analysing first constitutional complaints submitted to and accepted by the Constitutional Court.

VARTOTOJO INTERESŲ APSAUGA VARTOJIMO SUTARTINIUOSE SANTYKIUOSE

Karolina Kondrackaitė, Ugnė Kastanauskaitė

Vilniaus universiteto Teisės fakulteto

4-o kurso studentės

Saulėtekio alėja 9, I rūmai, 10222 Vilnius

El. paštas: karolina.karoliuks@gmail.com; ugne.kastanauskaite@gmail.com

Mokslinio straipsnio akademinis kuratorius lekt. Andžej Maciejevski

El. paštas: a.maciejevski@lat.lt

Straipsnyje aptariama vartojimo sutarčių specifika bei analizuojami vartotojo, kaip silpnesnės sutarties šalies, gynybos būdai bei jų teisinis reglamentavimas.

This article focuses on specifics of consumer contracts. The work presents an analysis of normative acts and legal guarantees of consumer protection as a weaker party of the contract.

Ivadas

Mokslinio straipsnio tikslas yra išanalizuoti bei aptarti vartojimo sutarčių teisinio reglamentavimo specifiką, kurią lemia sutarties šalys ir jų nelygiavertė padėtis vartojimo sutartiniuose santykiuose. Dėl žinių bei patirties stokos verslo santykiuose vartotojas verslininko atžvilgiu laikomas silpnesne sutarties šalimi, todėl šiame darbe aptariamos vartotojui suteikiamos teisinės apsaugos garantijos.

Mokslinio straipsnio objektas yra vartojimo sutarčių, kaip specifinės sutarčių rūšies, skiriamieji bruožai, sąlygų atitiktikimas sąžiningumo reikalavimams bei sutarties šalių interesų apsaugos užtikrinimo ypatumai.

Visame pasaulyje besiplečianti prekių ir paslaugų rinka bei vis spartėjančios technologinės inovacijos, sudaro ne tik galimybę tenkinti vartotojų poreikius, tačiau taip pat skatina juos augti. Prekių ir paslaugų gausa lemia vis didėjančių sudaromų vartojimo sutarčių skaičių. Akivaizdu, jog dėl sieko įsiteigti vartotojui, didėjanči konkurencija tarp verslininkų kelia grėsmę susitarimų efektyvumui. Be to, grėsmė kyla ir sąžiningai verslo praktikai, kadangi verslininkas, būdamas ekonomiškai stipresne šalimi ir turėdamas pranašesnę derybinę galią vartotojo atžvilgiu, gali pradėti piktnaudžiauti vartotojų su-

teikdamas ne visą arba klaidingą informaciją, sutartyje numatyti sau palankesnes sąlygas. Vartotojų teisių ir interesų apsaugos užtikrinimo būdai su kiekviena diena tampa vis aktualesni. Galiausiai, šiai dienai vartotojų interesų apsauga jau nebeapsiriboja tik valstybės sienomis, o tai sąlygoja ir atitinkamą teisinės apsaugos instrumentų suderinimą viršnacionaliniu mastu.

Analizuojant pasirinktą objektą buvo naudojami šie mokslinio tyrimo metodai: analizės, lyginamasis, lingvistinis (gramatinis). Darbe didžiausias dėmesys skirtas analizės metodui, kuriuo buvo tiriama norminė ir specialioji literatūra, daromi apibendrinimai ir išvados. Naudojant lyginamąjį metodą buvo lyginamos Lietuvoje ir Europos Sąjungoje įtvirtintos teisės normos, suteikiančios apsaugą silpnesniajai vartojimo sutarties šaliai. Lingvistinis (gramatinis) metodas buvo naudojamas sąvokų analizavimui bei jų būdingiems bruožams atskleisti.

Pasirinkta tema plačiai diskutuojama tiek Lietuvoje, tiek visame pasaulyje, tačiau šio straipsnio išskirtinumą lemia vartotojo interesų apsaugos analizės kryptis per teisinio reguliavimo prizmę.

Svarbiausi šaltiniai rašant šį darbą buvo Europos Parlamento ir Tarybos direktyvos, Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas. Didelis dėmesys buvo skirtas Lietuvos Aukščiausiojo Teismo bei Europos Sąjungos Teisingumo Teismo praktikai. Reikšmingi buvo ir kiti norminiai teisės aktai bei moksliniai šaltiniai, nurodyti naudotos literatūros sąrašė.

1. Vartojimo sutarčių samprata ir skiriamieji bruožai

Be sutarčių teisę reglamentuojančių teisės normų rinkoje įsivyratų nestubdomas chaosas. Sutarčių teisė, kaip savarankiškas civilinės teisės institutas, siekia kiek įmanoma detaliau sureguliuoti sutarčių aiškinimo taisykles, jų sudarymo bei nutraukimo pagrindinius principus. Atsižvelgiant į sutarčių bruožus bei prigimtį sutartys yra klasifikuojamos į atskiras rūšis. Vieną iš sutarčių skirstymo pagrindų lemia sutarties subjektas. Pagal sutarties subjektą ir jo specifiką sutartys gali būti skirstomos į komercines, vartojimo ir kitas civilines sutartis. Vartojimo sutartys gali būti sudaromos prisijungimo arba abipusių derybų būdu. Dažniausiai šios sutartys sudaromos prisijungimo būdu tarp vartotojo ir verslininko. Vartotojas sutartiniuose santykiuose su verslininku yra nelygiavertėje padėtyje dėl specialių žinių bei patirties stokos, todėl verslininkas, neretai piktnaudžiaudamas savo stipresne ekonomine padėtimi, pažeidžia vartotojo teises. Vis sparčiau besiplečiant prekybos plėtrai, didėjant prekių ir paslaugų gausai skatinamas ir vartojimas, todėl akivaizdu, jog sudaromų vartojimo sutarčių skaičius daugėja. Didėjantis vartojimo sutarčių skaičius sudaro būtinybę kiek įmanoma detaliau sureguliuoti vartojimo sutartinius santykius, siekiant užkirsti kelią nesąžiningumui bei užtikrinti efektyvią silpnesnės sutarties šalies interesų apsaugą.

Vartojimo sutarčių specifiskumą bei tinkamo reguliavimo svarbą atskleidžia platus šių santykių reglamentavimas. Lietuvos Respublikos civiliniame kodekse bendrosios vartojimo sutartiniais santykiams taikytinos taisyklės reglamentuojamos atskiro XVIII¹ skyriaus 6.228¹ - 6.228¹⁶ straipsnių normose, o šalia bendrųjų išskiriamos ir specialiosios, kurios taikytinos atskirų vartojimo sutarčių rūšims: vartojimo pirkimui – pardavimui (Civilinio kodekso 6.350 – 6.370 str.), vartojimo nuomai (Civilinio kodekso 6.504 – 6.511 str.), vartojimo rangai (Civilinio kodekso 6.672 – 6.680 str.), vartojimo kreditui (Civilinio kodekso 6.886 – 6.891 str.). Atkreiptinas dėmesys, jog atskiros vartojimo sutarčių rūšys reglamentuojamos ne tik Lietuvos Respublikos civiliniame kodekse, tačiau ir įstatymuose, kurie nustato specialias reguliavimo taisykles atitinkamoms sutarčių rūšims.

Lietuvos Respublikos civilinio kodekso 6.350 straipsnio 3 dalyje nurodyta, jog atsižvelgiant į pirkimo-pardavimo sutarties objektą, atitinkamai taikomi specialūs įstatymai. Daiktų rūšių gausa lemia ne tik pirkimo-pardavimo sutarčių sudarymo ypatumus, tačiau ir atitinkamų įstatymų taikymą dėl perkamo ar parduodamo daikto specifikos. Pavyzdžiui, Lietuvos Respublikos šilumos ūkio įstatymas reglamentuoja ne tik šilumos ūkio valstybinį valdymą bei šilumos ūkio subjektų veiklą bet ir jų santykius su šilumos vartotojais, tarpusavio ryšius ir atsakomybę.¹

Vartojimo nuomos sutarčių rūšys išskiriamos atsižvelgiant į nuomojamo dalyko specifiką. Skiriamos transporto priemonių (tiek teikiant, tiek neteikiant vairavimo ir techninės priežiūros paslaugų) nuomos sutartys, taip pat pastatų, statinių ar įrenginių, įmonės, žemės, gyvenamosios patalpos nuomos sutarčių rūšys. Dėl ribotos darbo apimties nebus aptariamai visi specialūs įstatymai taikytini konkrečioms vartojimo nuomos sutarčių rūšims, tačiau kaip vienas iš pavyzdžių paminėtinas Lietuvos Respublikos žemės įstatymas² kartu reglamentuojantis ir žemės nuosavybės, valdymo ir naudojimo santykius, tame tarpe ir tam tikrus nuomos sutarčių aspektus.

Vartojimo kredito sutartims taikomas Lietuvos Respublikos vartojimo kredito įstatymas, kuris nustato vartojimo kredito teikimo sąlygas ir informavimo apie šias sąlygas reikalavimus, vartojimo kredito davėjų, tarpininkų ir tarpusavio skolinimo platformos operatoriaus pareigas bei atsakomybę teikiant vartojimo kreditus.³ Taip pat pažymėtina, jog vartojimo rangos sutarčių sudarymui bei jų ypatumų aiškinimui svarbus Lietuvos Respublikos statybos įstatymas. Specialių įstatymų gausa, reglamentuojanti vartojimo santykius konkrečiose srityse, tik dar kartą patvirtina vartojimo sutarčių išskirtinumą bei ypatingumą.

Lietuvos Respublikos civilinio kodekso 6.228¹ straipsnis pateikia vartojimo sutarties sampratą. Jame nurodyta, jog vartojimo sutartimi verslininkas įsipareigoja perduoti

¹ Lietuvos Respublikos šilumos ūkio įstatymas. *Valstybės žinios*, 2003, Nr. 51-2254.

² Lietuvos Respublikos žemės įstatymas. *Valstybės žinios*, 1994, Nr. 34-620.

³ Lietuvos Respublikos vartojimo kredito įstatymas. *Valstybės žinios*, 2011, Nr. 1-1.

vartotojui prekes nuosavybės teise arba suteikti paslaugas vartotojui, o vartotojas įsipareigoja priimti prekes ar paslaugas ir sumokėti jų kainą.⁴ Remiantis to paties straipsnio antrąja dalimi, vartotoju laikomas fizinis asmuo, su savo verslu, prekyba, amatu ar profesija nesusijusiais tikslais (vartojimo tikslais) siekiantis sudaryti ar sudarantis sutartis.⁵ Iš pateiktos sąvokos seka išvada, kad viena iš vartojimo sutarties šalių yra fizinis asmuo, įsigyjantis prekes ar paslaugas nekomerciniais tikslais, o būtent savo asmeniniams, šeimos, ar namų ūkio, o ne verslo ar profesiniams poreikiams tenkinti.⁶ Kadangi, vartotojas, kaip sutarties šalis, dėl objektyvių priežasčių – informacijos, patirties, laiko stokos ir kitų panašių aplinkybių yra akivaizdžiai nelygiavertėje padėtyje su kita sutarties šalimi – pardavėju ar paslaugų teikėju, todėl vartojimo sutarties institutas yra grindžiamas vartotojo teisinės apsaugos doktrina, kuri reiškia sutarties laisvės principo ribojimą. Specialus sutarties silpnesnės šalies gynimas reikalingas tam, jog valstybės neremiamas vartotojas nepajėgus rinkos ūkyje būti lygiavertčiu pasiūlos atstovų – gamintojų ir pardavėjų partneriu, nes neturi tiek galimybių.⁷ Poreikis apginti silpnesnėsios sutarties šalies teises ir teisėtus interesus lemia tai, kad tiek Europos Sąjungos, tiek nacionaliniai teisės aktai įtvirtina padidintą vartotojo teisių apsaugą ir numato, jog vartojimo sutartims greta bendrųjų sutarčių teisės taisyklių taikomos specialiosios, užtikrinančios didesnę vienos iš sutarties šalių – vartotojo – teisių apsaugą, taisyklės.⁸ Antroji vartojimo sutarties šalis yra verslininkas. Verslininko sąvoka reglamentuojama Civilinio kodekso 6.228¹ straipsnio trečiojo dalyje. Tai fizinis asmuo arba juridinis asmuo ar kita organizacija, ar jų padalinys, savo prekybos, verslo, amato arba profesijos tikslais siekiantys sudaryti ar sudarantys sutartis, įskaitant asmenis, veikiančius verslininko vardu arba jo naudai.⁹ Verslininkas vartojimo santykiuose laikomas stipresne šalimi dėl turimų žinių verslo praktikoje, patirties, kuri padeda ne tik geriau išmanyti vykdomos veiklos bei sudaromų sandorių ypatumus, tačiau ir ugdo derybinius įgūdžius. Todėl atitinkamai, verslininkui, kaip ekonomiškai stipresnei sutarties šaliai, taikomi griežtesni sąžiningumo, aukštesni apdairumo ir rūpestingumo standartai.¹⁰ Atsižvelgiant į nelygiavertę vartojimo sutarčių šalių padėtį, vartojimo sutartinius santykius svarbu sureguliuoti taip, jog būtų užtikrinta silpnesnės šalies atstovų interesų apsauga, neleidžiant verslininkams piktnaudžiauti savo padėtimi.

⁴ Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas. *Valstybės žinios*, 2000, Nr. 74-2262.

⁵ *Ibidem*.

⁶ MIKELĖNAS, V., et. al. *Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras*. Šeštoji knyga. Prievolių teisė. I tomas. Vilnius: Justitia, 2003, p. 200.

⁷ AMBRASIENĖ, D.; BARANAUSKAS, E., et. al. *Civilinė teisė. Prievolių teisė*. Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2004, p. 135.

⁸ Lietuvos Aukščiausiasis Teismas. *Vartotojų teisių apsauga vartojimo sutartiniuose santykiuose: teisinio reguliavimo ir teismų praktikos apžvalga*. Vilnius: Teismų praktika, 2009, Nr. 30.

⁹ Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas. *Valstybės žinios*, 2000, Nr. 74-2262.

¹⁰ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegija. 2019 m. rugsėjo 5 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-269-219/2019.

Civilinė teisė faktinius santykius reglamentuoja dispozityvumo metodu, todėl dauguma civilinės teisės normų yra dispozityvios. Šios normos nustato ne vienintelį privačią šalių elgesio variantą, o tik galimą elgesio modelį, palikdamos šalims tarpusavio susitarimu nustatyti jį kitokį. Sutarties laisvės principas įtvirtintas Civilinio kodekso 6.156 – 6.158 straipsniuose. Šis principas yra būtina rinkos funkcionavimo prielaida, nes tik pripažįstant šalių autonomiją yra galima verslo laisvė, grindžiama privačia iniciatyva ir atsakomybe.¹¹ Sutarties laisvės principas apima laisvę savarankiškai nustatyti sutarties turinį bei formą, išskyrus atvejus, kai tam tikras sutarties sąlygas ar jos turinį nustato imperatyvios įstatymo normos arba tam tikrų sąlygų reikalauja gera moralė, viešojo tvarka ar teisės principai.¹² Sutarties laisvės principo ribos yra skirtingos, jos priklauso nuo prievolės pobūdžio ir šalių. Vartojimo sutartyse šio principo ribos yra griežtesnės nei komercinėse sutartyse.¹³ Sutarties laisvės principo ribojimą vartojimo santykiuose lemia nelygiavertė sutarties šalių patirtis, profesionalumas bei turimi deribiniai įgūdžiai verslo santykiuose, suteikiantys verslininkui pranašumą ir galimybę sutartyje numatyti jam palankesnes sąlygas. Be to, vartotojas su verslininku sutartis dažniausiai sudaro prisijungimo būdu, kurių standartines sąlygas vienašališkai parengia verslininkas, todėl praktikoje vartotojams dažnai pateikiama klaidinanti informacija apie prekių ir paslaugų kokybę, netinkamai suteikiama informacija apie sutarties nutraukimo galimybę, į sutartį įtraukiamos nesąžiningos sąlygos, švelninančios verslininko atsakomybę. Dėl šios priežasties, valstybei iškyla būtinybė, ribojant sutarties laisvės principą, įsikišti į civilinių teisinių santykių sritį ir ginti silpnesnės sutarties šalies interesus, užkertant kelią verslininkų piktnaudžiavimui bei nesąžiningumui vartojimo sutartiniuose santykiuose.

Siekiant sėkmingos gerojo verslo praktikos, šalys vartojimo sutartiniuose santykiuose privalo elgtis sąžiningai. Sąžiningumas yra vienas pamatinių šiuolaikinės teisės principų. Bendruoju sąžiningumo reikalavimu grindžiami visi civilinės teisės pošakiai ir institutai, tarp jų – ir sutarčių teisė.¹⁴ Civilinio kodekso 6.158 straipsnio pirmoje dalyje nurodyta, jog kiekviena sutarties šalis turėdama sutartinių santykių, privalo elgtis sąžiningai, o antroje dalyje priduriama, jog sąžiningumo pareigos šalys savo susitarimu negali pakeisti ar panaikinti.¹⁵ Vartojimo santykiuose gali kilti grėsmė sutarties sąlygų sąžiningumui, kadangi, vartojimo sutartys dažniausiai sudaromos prisijungimo būdu pagal verslininko vienašališkai parengtas standartines sąlygas, kuriose verslininkas galėtų sau sušvelninti atsakomybę arba įpareigoti vartotoją vykdyti numatytas sąlygas be

¹¹ MIKELĖNAS, V. *Prievolių teisė. Pirmoji dalis*. Vilnius: Justitia, 2002, p. 197–198.

¹² MIKELĖNAS, V., et. al. *Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras*. Šeštoji knyga. Prievolių teisė. I tomas. Vilnius: Justitia, 2003, p. 194.

¹³ MIKELĖNAS, V. *Prievolių teisė. Pirmoji dalis*. Vilnius: Justitia, 2002, p. 198.

¹⁴ Lietuvos Aukščiausiasis Teismas. *Vartotojų teisių apsauga vartojimo sutartiniuose santykiuose: teisinio reguliavimo ir teismų praktikos apžvalga*. Vilnius: Teismų praktika, 2009, Nr. 30.

¹⁵ Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas. *Valstybės žinios*, 2000, Nr. 74–2262.

teisės jų atsisakyti. Todėl verslininkas turi pareigą tinkamai informuoti vartotoją, jog sutartis sudaroma pagal standartines sąlygas, kadangi tokios sąlygos privalomos kitai šaliai tik tokiu atveju, jeigu jai buvo sudaryta tinkama galimybė su jomis susipažinti.¹⁶ Iš to seka išvada, jog galioja tik tos sutarties sąlygos, su kuriomis vartotojas buvo tinkamai supažindintas. Be to, Civilinio kodekso 6.228⁴ straipsnio antroje dalyje įtvirtintas sąrašas kriterijų, kuriems esant preziumuojama, jog sutarties sąlygos yra nesąžiningos.¹⁷ Teismui vartojimo sutarties sąlygą pripažinus nesąžininga, tokia sąlyga laikoma negaliojančia nuo sutarties sudarymo momento.¹⁸ Įrodinėjimo pareiga, jog sutarties šalis buvo tinkamai supažindinta su sutarties sąlygomis arba, kad sąlyga nėra nesąžininga, tenka verslininkui. Vartojimo sutartis gali būti sudaroma ir individualiai aptartų sąlygų pagrindu, kuomet vartotojas gali daryti įtaką sudaromos sutarties turiniui, tačiau jeigu dėl patirties stokos vartotojas sutinka su sąlyga, tinkamai nesuprasdamas jos esmės, o ji suteikia verslininkui pranašumą, vartotojas turi teisę teismo tvarka reikalauti pripažinti negaliojančiomis tokias vartojimo sutarties nesąžiningas sąlygas. Teismui pripažinus sąlygą nesąžininga, ši sąlyga laikoma negaliojančia nuo sutarties sudarymo, o likusios sutarties sąlygos šalims lieka privalomos, jeigu toliau vykdyti sutartį galima panaikinus nesąžiningas sąlygas.¹⁹ Kai sutarties sąlygos yra individualiai suderėtos šalių, vartotojui atsiranda pareiga įrodyti, kad tinkamai nesuprato sutarties sąlygų, todėl nepadarė tinkamo savo sprendimo ir pasirinkimo.²⁰ Svarbu paminėti, jog Civilinio kodekso 6.228⁶ straipsnyje yra įtvirtinta verslininko pareiga vartotojui atskleisti būtiną, teisingą, išsamią ir neklaidinančią informaciją,²¹ kadangi vartotojas teisingą sprendimą sudaryti sutartį gali priimti tik turėdamas pakankamai informacijos. Verslininkas pažeidęs išsamos informacijos suteikimo pareigą, privalo vartotojui atlyginti jo patirtus nuostolius.

Atsižvelgiant į vartojimo sutarčių specifiškumą, vartojimo sutartiniuose santykiuose taikytinos ne tik bendrosios, bet ir specialiosios sutarčių teisės normos. Kvalifikuojantis vartojimo sutarčių bruožas yra šių sutarčių šalys – vartotojas, kuris prekes ar paslaugas įsigyja asmeniniams, šeimos ar namų ūkio poreikiams tenkinti bei verslininkas, kuris laikomas stipresniąja sutarties šalimi, dėl turimų įgūdžių ir specialių žinių, verslo praktikoje. Verslininkas, pasinaudodamas silpnesnės šalies patirties stoka, gali pradėti piktnaudžiauti stipresne ekonomine padėtimi, sudarydamas jam palankesnio turinio sutartis, taip ne tik pažeisdamas vartotojo teises, bet ir sudarydamas prielaidą praktikoje formuotis nesąžiningoms sutarčių sąlygoms. Dėl nelygiavertės šalių derybinės

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegija. 2019 m. gruodžio 3 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-374-687/2019.

¹⁸ Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas. *Valstybės žinios*, 2000, Nr. 74-2262.

¹⁹ Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas. *Valstybės žinios*, 2000, Nr. 74-2262.

²⁰ BUBLIENĖ, D. Skaidrumo principas ir nesąžiningų sąlygų direktyva. *Teisė*, 2006, Nr. 58, p. 10.

²¹ Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas. *Valstybės žinios*, 2000, Nr. 74-2262.

galios vartojimo santykiuose, grėsmė kyla ne tik pamatiniams sutarčių principams bei jų pažeidimams, tačiau ir gerojo verslo praktikai. Siekiant užkirsti kelią stipresnės šalies piktnaudžiavimui bei nesąžiningumui, vartojimo sutartiniai santykiai privalo būti kuo detaliau sureguliuoti remiantis silpnesnės šalies apsaugos principu, taip bandant sukurti tolygią sutarties šalių padėtį ir siekiant kuo maksimaliau apginti silpnesnės sutarties šalies interesus.

2. Vartotojo teisių gynimo būdai ir jų taikymas Lietuvos Aukščiausiojo Teismo praktikoje

Aptarti vartojimo sutartį kvalifikuojantys požymiai sąlygoja ir atitinkamas teises pasekmes. Viena tokių, kaip minėta, sustiprinta vartotojo, kaip silpnesnėsios sutarties šalies, interesų apsauga. Toks specialus vartotojo teisių gynimo mechanizmas, visų pirma, yra susijęs su padidinto sąžiningumo vartojimo sutartiniuose santykiuose reikalavimu. Iš to išplaukia Civilinio kodekso 6.228⁴ straipsnio 1 dalyje įtvirtinta vartotojo teisė teismo tvarka reikalauti nesąžiningas vartojimo sutarties sąlygas pripažinti negaliojančiomis.

Prieš aptariant konkrečius pavyzdžius, susijusius su minėto straipsnio taikymu Lietuvos Aukščiausiojo Teismo praktikoje, svarbu pastebėti, kad šio straipsnio aktualumas ir jo taikymo dažnumas taip pat yra susijęs su teismo pareigos būti aktyviu tokio pobūdžio byloje įgyvendinimu. Kitaip tariant, nesąžiningų sąlygų kontrolė teisiniame procese neapsiriboja tik teismo pareiga įvertinti pareikšto reikalavimo, susijusio su sąžiningumo atitiktimi konkrečiuose sutartiniuose santykiuose, pagrįstumo, bet kartu suponuoja ir pareigą, esant bent menkiausiai abejonei dėl sąlygų sąžiningumo, peržengti pareikšto ieškinio ribas *ex officio* vertinant sutarties sąlygų sąžiningumą, nepaisant to, kad vartotojas to neprašo.²²

Civilinio kodekso 6.228⁴ straipsnio 2 ir 6 dalys nustato kriterijų, kurie turi būti taikomi siekiant kvalifikuoti vartojimo sutarties sąlygos nesąžiningumą, sistemą. Kasacinis teismas apibendrinamas įstatyme įtvirtintą reguliavimą, yra išskyręs du nesąžiningų sutarčių sąlygų arba sąžiningumo kontrolės aspektus: procedūrinį (t. y. sąlygų įtraukimo į sutartį kontrolė) ir materialinį (sutarties turinio kontrolė).²³

Procedūrinis sąžiningumo kontrolės aspektas dėl savo paskirties, t. y. reikalavimo visas sutarties sąlygas aiškiai ir nedviprasmiškai apibrėžti sutartyje, alternatyviai gali

²² Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegija. 2019 m. gruodžio 3 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-374-687/2019.

²³ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegija. 2018 m. vasario 9 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-17-701/2018; Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegija. 2018 m. liepos 19 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-289-1075/2018; Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegija. 2019 m. balandžio 25 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-152-1075/2019.

būti suprantamas kaip skaidrumo reikalavimas. Su šiuo reikalavimu glaudžiai susijusi Civilinio kodekso 6.228⁴ straipsnio 4 dalyje įtvirtinta verslininko pareiga sutarties rašytines sąlygas išreikšti aiškiai ir suprantamai. Šios pareigos nevykdymas yra pagrindas sąlygą pripažinti nesąžininga, o jos taikymą – negalimą.

Vertinant ar sudarant konkrečią vartojimo sutartį buvo laikytasi skaidrumo reikalavimo, toks vertinimas negali apsiriboti tik sąlygos suprantamumu formaliuoju ir gramatiniu aspektais.²⁴ Šis kriterijus suprantamas plačiau – kaip apimantis ir subjektyvųjį elementą – vartotojo vidinį supratimą dėl jam kylančių ar ateityje galinčių kilti teisių ir pareigų kartu įvertinant ir sąmoningai apsisprendžiant dėl noro sudaryti sutartį atitinkamomis iš anksto verslininko pasiūlytomis sąlygomis. Dėl šios priežasties vertintinas ne tik lingvistinis sutarties sąlygos aiškinimas, bet ir atsižvelgiama į vidutiniškai protingo vartotojo kriterijų – ar esant toms pačioms sąlygoms vidutiniškai protingas ir nuvokus asmuo (vartotojas) gali suprasti prisiimamų teisių bei pareigų prasmę bei jų esmę.

Vienoje iš kasaciniame teisme nagrinėtų bylų²⁵ buvo keliamas draudimo sutarties sąlygos, apibrėžiančios draudimo sutarties laikotarpį, sąžiningumo klausimas skaidrumo reikalavimo aspektu. Ginčo draudimo sutartyje buvo numatyta: „Draudimo laikotarpis. Galioja nuo 2017 m. rugsėjo 10 d. 00.00 val. iki 2018 m. rugsėjo 9 d. 24.00 val. Draudimo sutartis įsigalioja nuo to momento, kai draudėjas sumoka visą ar pirmą draudimo įmoką. Jeigu draudėjas sutartyje numatytu terminu nesumoka pirmos ar visos draudimo įmokos, tai draudimo sutartis neišgalioja ir anuliuojama be atskiro draudiko pranešimo praėjus 30 dienų po įmokos sumokėjimo termino“. Dėl draudimo laikotarpio, kadangi tai buvo aiški ir individualiai aptarta sąlyga, ginčo nekilo. Tuo tarpu sąlyga dėl draudimo sutarties įsigaliojimo momento teisėjų kolegijos buvo pripažinta nesąžininga kaip neatitinkanti skaidrumo reikalavimo dėl kelių priežasčių: *pirma*, minėta sąlyga prieštaravo kitam draudimo sutarties punktui. Šioje vietoje teismas taip pat atkreipė dėmesį į tai, kad tokios dvi viena kitai prieštaraujančios sąlygos sudaro galimybę draudikui piktnaudžiauti jo, kaip derybine prasme stipresniosios šalies, padėtimi kiekvienu atveju atliekant skirtingą sąlygos interpretavimą ir jos taikymą, t. y. galimas dviprasmiškas sutarties vertinimas, esant skirtingoms faktinėms aplinkybėms sau palankesne linkme, nėra sąžininga vartotojo atžvilgiu; *antra*, tokia sutarties sąlyga negali būti vertinama kaip aiškiai ir suprantamai apibrėžianti draudimo laikotarpio pradžios ir draudimo sutarties įsigaliojimo momentą bei teisinės pasekmės, kurios kiltų, jei vartotojas laiku nesumokėtų draudimo įmokos. Pastaruoju atveju buvo atsižvelgiama į vidutiniškai protingo ir pastabaus vartotojo kriterijų, nurodant, kad negalima tikėtis, jog

²⁴ Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 2015 m. balandžio 23 d. sprendimas byloje *Jean-Claude Van Hove prieš CNP Assurances SA*, C-96/14, ECLI:EU:C:2015:262.

²⁵ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2019 m. balandžio 25 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-152-1075/2019.

toks asmuo suprastų, kad draudimo apsaugos terminas jau galioja, nors pati sutartis dar nėra įsigaliojusi. Tokioje situacijoje, labiau tikėtinas priešingas vartotojo supratimas, jog draudimo sutartis yra galiojanti, kadangi pagal sutartį jau yra prasidėjęs draudimo apsaugos laikotarpio terminas; *trečia*, iš byloje pateiktų faktinių aplinkybių buvo matyti, kad draudimo laikotarpis kiekvienus kalendorinius metus nepertraukiamai buvo pratęsiamas dar vieneriems metams, o draudikas nekoreguodavo draudimo laikotarpio pagal draudimo įmokos sumokėjimo datą, t. y. šiai datai neteikdavo esminės reikšmės. Apibendrintai, minėtoje byloje pateikti sąlygos negaliojimo pagrindai iš esmės yra susiję su subjektyvia vartotojo galimybe suprasti sutartyje įrašytos sąlygos teisinius padarinius esminės reikšmės nesuteikiant gramatiniam sutarties aiškinimui (sutarties sąlyga iš esmės gramatiškai suformuluota aiškiai).

Materialinis (arba kitaip – sutarties turinio kriterijus) apima teismo pareigą sutarties sąlygas vertinti pagal Civilinio kodekso 6.228⁴ straipsnio 2 dalyje įtvirtintą preziumuojamų nesąžiningų sąlygų sąrašą. Kita vertus, reikia turėti omenyje, kad šis sąrašas nėra baigtinis – nesąžiningomis gali būti pripažįstamos ir kitokio pobūdžio sąlygos, kurios šalių nebuvo individualiai aptartos ir kuriomis dėl sąžiningumo reikalavimo pažeidimo iš esmės pažeidžiama šalių teisių ir pareigų pusiausvyra vartotojo nenaudai.²⁶ Esminis skirtumas tarp šių dviejų būdų atsiskleidžia įrodinėjimo pareigos pasiskirstyme – preziumuojamų nesąžiningų sąlygų atveju vartotojui pakanka tik nurodyti konkrečią sutarties sąlygą, kurioje įtvirtintas Civilinio kodekso 6.228⁴ straipsnio 2 dalyje draudžiamas tarpusavio santykių reguliavimas, šiuo atveju pareiga įrodyti, kad sąlyga yra sąžininga, tenka verslininkui. Tuo tarpu nepreziumuojamų nesąžiningų sutarties sąlygų atveju sąlyga laikoma sąžininga tol, kol vartotojas neįrodo priešingai, t. y. kad sąlyga yra nesąžininga ir iš esmės pažeidžianti šalių teisių ir pareigų pusiausvyrą vartotojo nenaudai.

Verta pastebėti, kad didesnė dalis ginčų, susijusių su sąžiningumo aspektu vartojimo sutartiniuose santykiuose, yra kilę dėl sutarties sąlygų neatitikimo sutarties turinio kriterijui. Atkreiptinas dėmesys ir į tai, kad tam tikrais atvejais pasitaiko ir tokių ginčų, kuriuose keliamas klausimas ne dėl vienos, o kelių tos pačios sutarties sąlygų sąžiningumo. Pavyzdžiui, vienoje iš bylų²⁷ kasacinis teismas nagrinėjo klausimą dėl kelių draudimo sutarties sąlygų atitikties sąžiningumo reikalavimams. Pirmiausia byloje buvo keliamas sutarties turinio klausimas dėl sąlygos pagal kurią transporto priemonės vagystės atveju, jeigu transporto priemonėje buvo palikti šios transporto priemonės dokumentai, draudimo išmoka mažinama 50 procentų. Antroje reikalavimų dalyje buvo ginčijama ir kita draudimo taisyklių nuostata, pagal kurią transporto priemonėje

²⁶ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2019 m. balandžio 11 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-131-378/2019.

²⁷ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2019 m. birželio 27 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-221-403/2019.

sumontuotos vaiko saugos kėdutės sugadinimo, sunaikinimo ar netekimo atveju draudimo išmoka negali viršyti konkrečios pinigų sumos – 150 Eur. Pirmosios instancijos teismas, iš esmės pripažindamas, kad tokios draudimo sąlygos riboja verslininko civilinę atsakomybę, tokios sąlygos, vis dėlto, nelaikė nesąžininga atsižvelgdamas į tai, kad jos, visų pirma, buvo aiškiai ir suprantamai suformuluotos, antra, buvo pateiktos vartotojui susipažinti pasirašytinai. Dėl minėtų priežasčių ieškinys buvo netenkintas. Apeliacinės instancijos teismas, sutikdamas su tokia argumentacija, I-mos instancijos teismo sprendimą paliko nepakeistą. Tuo tarpu Lietuvos Aukščiausiasis Teismas su tokiu vertinimu nesutiko nurodydamas, kad nors tokios sutarties sąlygos, kurios leidžia draudimo sutarties nevykdymo atveju mažinti draudimo išmoką, iš principo yra galimos, tačiau tokiose sąlygose draudžiama iš anksto nusistatyti konkrečius draudimo išmoką mažinančius dydžius, neatsižvelgiant į pažeidimo įtaką dėl draudžiamąjo įvykio atsiradimo tikimybei bei žalos dydį. Atsižvelgdamas į tai, Lietuvos Aukščiausiasis Teismas konstatavo, kad draudimo taisyklių atitinkamų nuostatų dalys, kur nustatytas konkretus fiksuotas sumažinimo dydis (mažinama 50 procentų, neviršija 150 Eur), pripažintinos nesąžiningomis ir negaliojančiomis.

Kita vertus, atkreiptinas dėmesys ir į tai, kad aptartas Civilinio kodekso 6.228⁴ straipsnis ir jo taikymas praktikoje nėra vienintelis vartotojo teisių gynimo mechanizmas. Įstatymų leidėjas, įvertinęs atskiras sutarčių rūšis bei iš jų kylančias teises ir pareigas, o kartu su tuo ir galimas rizikas, yra įtvirtinęs specialius vartotojo teisių gynimo būdus. Pavyzdžiui, vartojimo pirkimo-pardavimo sutarties ypatumai, kaip jau minėtam išskirti atskirame Civilinio kodekso VI knygos 23 skyriaus 4 skirsnyje. Keletas esminių vartotojo teisių apsaugą stiprinančių momentų ir kartu skirtumų lyginant su bendrąja pirkimo-pardavimo sutartimi yra vartotojo teisės nutraukti sutartį bei reikalauti grąžinti sumokėtą už daiktą sumą, kai šiam buvo perduotas netinkamos kokybės daiktas, įgyvendinimas (Civilinio kodekso 6.363 straipsnio 7 dalies 4 punktas). Skirtingai nei bendruoju pirkimo-pardavimo sutarties atveju (Civilinio kodekso 6.334 straipsnio 1 dalies 4 punktas), vartotojas tokią teisę turi neatsižvelgiant į tai, ar tai yra esminis sutarties pažeidimas. Kita vertus, tokia jo pažeistų teisių gynimo priemonė yra negalima, kai daikto trūkumas yra mažareikšmis (Civilinio kodekso 3.363 straipsnio 8 dalis). Be to, svarbi ir Civilinio kodekso 6.363 straipsnio 11 dalyje įtvirtinta vartotojo teisė ginanti prezumpcija, kurios nėra bendruoju sutarties atveju, palengvinanti įrodinėjimo naštos paskirstymą vartotojo naudai – jeigu pardavėjas neįrodo kitaip, daikto trūkumai, išaiškėję per 6 mėnesius nuo daikto perdavimo, laikomi buvusiais perdavimo metu, o tai sąlygoja ir atitinkamas teises pasekmes. Tokių vartotojo teisių specialių apsaugos mechanizmų matyti ir kitose sutarčių rūšyse. Pavyzdžiui, vartojimo nuomos, vartojimo rangos, vartojimo kredito ar kitų vartojimo sutarčių atvejais.

Taigi nepriklausomai nuo sutarties rūšies bei iš jos kylančių teisių ir pareigų, kvalifikavus tokią sutartį kaip vartojimo, visų pirma, teismui, kaip nepriklausomai teisingumą vykdančiai institucijai, tenka pareiga vertinti tokios sutarties sąlygų sąžiningumą. Ci-

vilinio kodekso 6.228⁴ straipsnio apimtyje. Tokia sustiprinta sąžiningumo reikalavimo laikymosi kontrolė yra susijusi su vartotojo, kaip silpnesniosios sutarties šalies, dažniausiai prie sutarties prisijungiančios prisijungimo būdu, padėties.

Kita vertus, atsižvelgiant į teismų praktiką, kuri šiai dienai vartojimo sutartinuose santykiuose vis dar parodo sąžiningumo trūkumą vartotojų atžvilgiu, manytina, kad esama valstybės kontrolė nėra pakankama. Reikia įvertinti ir tai, kad nesąžiningos sutarčių sąlygos teismų praktikoje dar neatspindi realios situacijos – yra galiojančių sutarčių, kurių sąlygos, dėl ginčo teisiniame procese nebuvimo, sąžiningumo aspektu iš vis nėra patikrintos. Siekiant užtikrinti sklandesnę bei skaidresnę vartojimo sutarčių veikimą praktikoje, svarstyтина galimybė įsteigti atskirą ir nepriklausomą komisiją, kuriai būtų patikėta standartinių vartojimo sutarčių sąlygų kontrolė sąžiningumo aspektu. Ši kontrolė atliktų tam tikrą „filtravimo“ funkciją, pagal kurią, tik komisijos patvirtintos standartinės sąlygos galėtų būti pateikiamos rinkoje, o nesąžiningas sąlygas įtvirtinančios sutartys – uždraustos. Tikėtina, tokia sistema ne tik sumažintų teismų krūvį, bet ir atsižvelgiant į tai, kad sutarties sąlygos būtų vertinamos dar iki jų paleidimo į sutartinius santykius, galėtų užkirsti kelią tiek galimiems ginčams ateityje, tiek nesąžiningų sutarties sąlygų taikymui tarp subjektų ne ginčo atveju.

3. Vartotojo interesų apsaugos principai bei priemonės Europos Sąjungos teisėje

Vartojimo sutarčių aktualumas neapsiriboja tik vidaus valstybės sienomis. Šiame kontekste atskirai išskirtinas Europos Sąjungos formuojamas bendros vidaus rinkos vaidmuo, grindžiamas laisvu prekių, paslaugų, kapitalo bei asmenų judėjimu tarp valstybių narių ir šių ypatumų sąlygotas teisinis reguliavimas. Tokios rinkos realus veikimas modernioje XXI a. visuomenėje neišvengiamai susijęs ir su nuotoline prekių ir (ar) paslaugų prekyba tarp skirtingų valstybių narių. Atkreiptinas dėmesys, kad pati sutartis dėl Europos Sąjungos veikimo (toliau – SESV), tiksliau, jos 169 straipsnio 1 dalis ir 2 dalies a punktas numato, kad Sąjunga prisideda prie aukšto vartotojų apsaugos lygio užtikrinimo priimdama priemones pagal SESV 114 straipsnį. Kitaip tariant, Europos Sąjunga, nustatydama bendrą vidaus rinkos principą, kartu įsipareigoja užtikrinti pusiausvyrą tarp skirtingų valstybių narių įmonių konkurencingumo bei aukšto vartotojų apsaugos lygio.

Svarbu ir tai, kad net ir nesant tarptautinio (valstybių narių subjektų prasme) elemento vartojimo sutartyje, bendras narystės Europos Sąjungoje principas nepanaikina pareigos kiekvienu atveju atsižvelgti į Europos Sąjungos teisinį reglamentavimą. Tai, kad aktuali vartotojų teisių apsaugos sritis yra suderinta Europos Sąjungos viduje, reiškia, kad nacionalinė teisė ne tik turi neprieštarauti šiai teisei, bet ir privalo būti aiškinama taip, kad atitiktų tiek materialiąją Europos Sąjungos teisę, tiek ir Europos Sąjungos Teisingumo Teismo (toliau – Teisingumo Teismas) formuojamą praktiką.

Vienas iš pagrindinių siekių Europos Sąjungos mastu - užtikrinti tinkamą teisinį reglamentavimą, kuris užkirstų kelią nesąžiningų vartojimo sutarčių sąlygų plėtrai bei garantuotų efektyvią vartotojų teisių apsaugą vartojimo sutartinuose santykiuose. Šiam tikslui pasiekti priimta 1993 m. balandžio 5 d. Tarybos direktyva 93/13/EEB dėl nesąžiningų sąlygų sutartyse su vartotojais (toliau – Direktyva), kuri yra viena svarbiausių bei reikšmingiausių direktyvų Europos teisėje, įtvirtinančių sąžiningumo principą bei jo gynybą vartojimo santykiuose.

Svarbu paminėti, jog 2011 m. spalio 25 d. Europos Parlamentas ir Taryba priėmė direktyvą 2011/83/ES dėl vartotojų teisių, kuria iš dalies keičiamos Tarybos direktyva 93/13/EEB ir Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 1999/44/EB bei panaikinamos Tarybos direktyva 85/577/EEB ir Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 97/7/EB. Ši Direktyva turėjo būti perkelta į valstybių narių nacionalinę teisę ne vėliau kaip iki 2013 m. gruodžio 13 d., o jos nuostatos pradėtos taikyti sutartims, sudarytoms po 2014 m. birželio 13 d.²⁸ Naujasis teisės aktas paremtas mišraus suderinimo principu, taigi didžiajai Direktyvos nuostatų daliai taikomas visiško suderinimo principas, juo valstybėms narėms nacionalinėje teisėje draudžiama palikti galioti ar priimti naujas nuostatas, kurios nukrypsta nuo Direktyvoje įtvirtintų taisyklių, teisę taikyti griežtesnį ar švelnesnį reglamentavimą paliekant tik Direktyvoje numatytais atvejais.²⁹ Naująja Direktyva taip pat kryptingai stiprinamos vartotojų teisės į teisingą informacijos gavimą, panaikinami buvę neatitikimai ir spragos, išplečiamos sutartinės tiesioginės prekybos būdai, prekybos internetu ar kitomis nuotolinio ryšio priemonėmis apsiperkančiųjų teisės, suderinamos ir nustatytos bendros sąvokų, kurių gramatinė konstrukcija iki šiol skyrėsi, apibrėžtys.³⁰ Direktyva, numatydama tik išimtinus atvejus, kada nacionalinėje teisėje galimas griežtesnis ar švelnesnis reglamentavimas, siekia suderinti sutarčių šalių interesus bei sąžiningą tarpusavio elgesį.

Direktyvoje nėra pateikiamas imperatyvus sąžiningumo principo apibrėžimas, dėl valstybėse nusistovėjusių skirtingų politinių, socialinių bei kultūrinių veiksnių, kurie gali lemti nevienodą sąžiningumo sąvokos interpretaciją. Tačiau Direktyvos trečiojo straipsnio trečia dalis nukreipia į priedą, kuriame pateikiamas orientacinis ir neišsamus sąlygų, kurias galima laikyti nesąžiningomis, sąrašas.³¹ Šis pavyzdinis sąrašas valsty-

²⁸ 2011 m. spalio 25 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva Nr. 2011/83/ES dėl vartotojų teisių, kuria iš dalies keičiamos Tarybos direktyva 93/13/EEB ir Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 1999/44/EB bei panaikinamos Tarybos direktyva 85/577/EEB ir Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 97/7/EB. OJ 2011 L 304.

²⁹ NAVICKAITĖ-SAKALAUSKIENĖ, I. *Stiprėja vartotojų teisių apsauga* [interaktyvus]. TEISMAILT, Vilnius: Nacionalinė teismų administracija, 2012, Nr. 1 (5), p. 3-4. [žiūrėta 2020 m. sausio 20 d.]. Prieiga per internetą: <<https://www.teismai.lt/data/public/uploads/2015/04/teismai.lt-nr.-1.pdf>>.

³⁰ *Ibidem*.

³¹ 1993 m. balandžio 5 d. Tarybos direktyva 93/13/EEB dėl nesąžiningų sąlygų sutartyse su vartotojais. OL 1993 L 95.

bėms narėms nustato gaires, padedančias vertinti vartojimo sutarčių sąlygų sąžiningumą, ir tokiu būdu įtvirtina bendrą sąžiningumo sampratą.

Direktyvoje nepateikiama ir tiesioginė vartojimo sutarties sąvoka, tačiau šios sutarties sampratą netiesiogiai atskleidžia vartojimo sutartiniuose santykiuose dalyvaujančių specifinių šalių – verslininko bei vartotojo apibrėžimai. Vartotoju laikomas bet kuris fizinis asmuo, kuris sutartyse, kurioms taikoma ši direktyva, veikia siekdamas tikslų, nesusijusių su jo verslu, prekyba ar profesija.³² Atkreiptinas dėmesys, jog remiantis Europos Sąjungos teisiniu reglamentavimu vartotoju gali būti tik fizinis asmuo, šią nuostatą patvirtina ir Teisingumo Teismo praktika. Sujungtose bylose *Cape Snc* prieš *Idealservice Srl* ir *Idealservice MN RE Sas* prieš *OMAI Srl* buvo keliamas klausimas ar juridinis asmuo, sudaręs sutartį dėl gėrimų pardavimo automato sumontavimo įmonės patalpose, laikytinas vartotoju, kadangi gėrimų vartotojai buvo įmonės darbuotojai – t. y. fiziniai asmenys. Tačiau Teisingumo Teismas laikėsi pozicijos, jog Direktyvoje pateikta vartotojo sąvoka negali būti aiškinama per daug plačiai, todėl Direktyva skirta tik fizinių asmenų, kaip vartotojų, apsaugai, bet netaikoma juridiniams asmenims.³³ Verslininku, skirtingai negu vartotojas, gali būti tiek fizinis, tiek juridinis asmuo. Direktyvoje verslininkui apibūdinti naudojami sinonimai – pardavėjas ar tiekėjas, kuris sutartyse, kurioms taikoma ši direktyva, veikia savo verslo, prekybos ar profesijos tikslais, nesvarbu ar tai būtų viešoji, ar privati nuosavybė.³⁴ Pažymėtina, jog verslininkui dėl turimų žinių bei patirties jo vykdomoje veikloje, tiek nacionaliniu, tiek Europos Sąjungos lygmeniu taikoma stipresnės sutarties šalies prezumpcija.

Pripažinus, kad konkrečios sutarties šalys yra verslininkas iš vienos pusės ir iš kitos – prekes ar paslaugas asmeniniams, šeimos ar namų ūkio poreikiams tenkinti perkantis fizinis asmuo, t. y. nustačius, kad ginčo sutartis yra vartojimo sutartis, ginčą nagrinėjančiam teismui kyla pareiga *ex officio* vertinti sutarties sąlygas sąžiningumo aspektu. Svarbu pastebėti ir išskirti šios pareigos vykdymo apimtį, į kurias dėmesį atkreipia ir Teisingumo Teismas. Sąžiningumo kontrolė neapsiriboja tik vienos ar kelių sutarties sąlygų atitikimo vertinimu sąžiningumo principui. Teismas, nagrinėdamas konkretų ginčą, yra įpareigotas atidžiai peržvelgti visas sutarties sąlygas net ir tais atvejais, kada sutarties šalys nekelia klausimo dėl konkrečios sąlygos taikymo ar jos pripažinimo nesąžininga, ir iškelti galimai nesąžiningos sąlygos klausimą byloje *ex officio*. Reikia turėti omenyje, kad tam tikros sutartys, net ir po ginčo išsprendimo teisme, vėliau lieka galioti ir yra toliau vykdomos. Tai svarbu, kadangi tokiu būdu, viena vertus, siekiama užkirsti kelią galimiems ginčams ateityje, antra vertus, mažinamos nesąžiningų sąlygų galiojimo apimtys sutartiniuose santykiuose. Tokiam aiškinimui pritarė ir Teisingumo

³² *Ibidem*.

³³ Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 2001 m. lapkričio 22 d. sprendimas byloje *Cape Snc prieš Idealservice Srl* (C-541/99) ir *Idealservice MN RE Sas prieš OMAI Srl* (C-542/99), EU:C:2001:625.

³⁴ 1993 m. balandžio 5 d. Tarybos direktyva 93/13/EEB dėl nesąžiningų sąlygų sutartyse su vartotojais. OL 1993 L 95.

Teismas, nurodydamas, kad nacionalinio teismo, kuris konstatuoja, jog sąlyga yra nesąžininga, kaip tai suprantama pagal Direktyvos 3 straipsnio 1 dalį, prerogatyvos negali priklausyti nuo to, ar faktiškai ši sąlyga buvo taikyta, ar ne.³⁵ Kitaip tariant, aplinkybė, kad galiojanti sutarties sąlyga faktiškai iki ginčo teisme nebuvo taikyta, negali panaikinti nacionalinio teismo teisės taisyti nesąžiningų sutarties sąlygų kylančių padarinių.

Neatsižvelgiant į galimus vartojimo sutarčių ypatumus ir jų apimtis skirtingose valstybėse narėse, besiplečianti rinka ir laisvas prekių bei paslaugų judėjimas ir su tuo susijusios problemos skatina imtis priemonių, siekiant užtikrinti tinkamą Europos Sąjungos veikimą. Tam pasiekti priimtas bendras veikimo principas, taikytinas ne tik vartojimo sutarčių kontekste, bet ir kitose teisės reglamentuojamose srityse – užtikrinti kiek įmanomą stipriau suderintą skirtingų valstybių teisinį reglamentavimą atitinkamų klausimų, kurie turi glaudų ryšį su Europos Sąjungos keliamais tikslais bei šių tikslų įgyvendinimu, apimtyje. Suderintos sistemos kūrimas nors ir nesąlygoja kraštutinumų, t. y. neįpareigoja užtikrinti identiško teisinio reglamentavimo valstybių narių viduje, tačiau nustato tam tikras pareigas, susijusias su išipareigojimų Europos Sąjungai laikymusi. Visų pirma, kiek įmanoma labiau derinti nacionalinį reglamentavimą teisėkūros pagalba, antra, į bendrijos nuostatas atsižvelgti ir taikant bei aiškinant teisę. Pastaroji pareiga kartu apima ir pareigą atsižvelgti į Teisingumo Teismo formuojamą praktiką. Manytina, kad priešingas veikimas, nesilaikant vienodinimo bei derinimo principų, ne-užtikrintų Europos Sąjungos bendrosios rinkos tikslų, jos paskirties, o kartu ir užkirstų kelią efektyviai vartotojų teisių bei interesų apsaugai.

Išvados

1. Vartojimo sutartinių santykių specifinį reglamentavimą lemia sudaromų sutarčių ypatumai – vartojimo sutarčių sudarymo sąlygos, tvarka ir jas sudarančios šalys. Vartotojas dėl nelygiavertės derybinės galios yra silpnesnioji sutarties šalis, todėl labai svarbu užtikrinti jam palankų interesų apsaugos bei gynybos mechanizmą. Nemažiau svarbu užkirsti kelią verslininkui piktnaudžiauti savo turimos patirties ir žinių pranašumu verslo santykiuose. Siekiant sąžiningos verslo praktikos valstybei kyla pareiga įsikišti į civilinių teisinių santykių sritį ir užtikrinti efektyvią silpnesnės sutarties šalies interesų gynybą.
2. Kvalifikavus sutartį kaip vartojimo, visų pirma, teismui, kaip nepriklausomai teisingumą vykdančiai institucijai, tenka pareiga vertinti tokios sutarties sąlygų sąžiningumą. Kasacinis teismas apibendrinamas įstatyme įtvirtintą reguliavimą, yra išskyręs du nesąžiningų sutarčių sąlygų arba sąžiningumo kontrolės aspektus: procedūrinį (t. y. sąlygų įtraukimo į sutartį kontrolė) ir materialinį (sutarties turinio

³⁵ Europos Sąjungos Teisingumo Teismas, 2017 m. sausio 26 d. sprendimas *Banco Primus SA prieš Jesus Gutiérrez García*, (C-421/14), ECLI:EU:C:2017:60.

kontrolė). Kita vertus, svarbu pastebėti ir tai, kad sąžiningumo kontrolė nėra vienintelis vartotojo teisių gynimo mechanizmas. Įstatymų leidėjas, įvertinęs atskiras sutarčių rūšis bei iš jų kylančias teises ir pareigas, o kartu su tuo ir galimas rizikas, yra įtvirtinęs specialius vartotojo teisių gynimo būdus.

3. Vartojimo sutarčių aktualumas neapsiriboja tik vidaus valstybės sienomis. Tam didelę įtaką daro ir Europos Sąjungos formuojamas bendros vidaus rinkos vaidmuo, grindžiamas laisvu prekių, paslaugų, kapitalo bei asmenų judėjimu tarp valstybių narių. Iš to kildinamas ir vienas pagrindinių Europos Sąjungos tikslų - užtikrinti tinkamą teisinį reglamentavimą, kuris užkirstų kelią nesąžiningų vartojimo sutarčių sąlygų plėtrai bei garantuotų efektyvią vartotojų teisių apsaugą vartojimo sutartiniuose santykiuose. Šiam tikslui pasiekti ypatingas dėmesys skiriamas skirtingų valstybių narių teisinio reglamentavimo derinimui.

Šaltinių sąrašas:

Norminiai teisės aktai

Europos Sąjungos teisės aktai

1. 1993 m. balandžio 5 d. Tarybos direktyva 93/13/EEB dėl nesąžiningų sąlygų sutartyse su vartotojais. *OL* 1993 L 95.
2. 2011 m. spalio 25 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva Nr. 2011/83/ES dėl vartotojų teisių, kuria iš dalies keičiamos Tarybos direktyva 93/13/EEB ir Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 1999/44/EB bei panaikinamos Tarybos direktyva 85/577/EEB ir Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 97/7/EB. *OJ* 2011 L 304.

Lietuvos Respublikos teisės aktai

3. Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas. *Valstybės žinios*, 2000, Nr. 74-2262.
4. Lietuvos Respublikos vartojimo kredito įstatymas. *Valstybės žinios*, 2011, Nr. 1-1.
5. Lietuvos Respublikos šilumos ūkio įstatymas. *Valstybės žinios*, 2003, Nr. 51-2254.
6. Lietuvos Respublikos žemės įstatymas. *Valstybės žinios*, 1994, Nr. 34-620.

Specialioji literatūra

7. AMBRASIENĖ, D.; BARANAUSKAS, E., et. al. *Civilinė teisė. Prievolių teisė*. Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2004.
8. BUBLIENĖ, D. Skaidrumo principas ir nesąžiningų sąlygų direktyva. *Teisė*, 2006, Nr. 58.
9. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas. *Vartotojų teisių apsauga vartojimo sutartiniuose santykiuose: teisinio reguliavimo ir teismų praktikos apžvalga*. Vilnius: Teismų praktika, 2009, Nr. 30.
10. MIKELĖNAS, V. *Prievolių teisė. Pirmoji dalis*. Vilnius: Justitia, 2002.
11. MIKELĖNAS, V., et. al. *Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras*. Šeštoji knyga. Prievolių teisė. I tomas. Vilnius: Justitia, 2003.
12. NAVICKAITĖ-SAKALAUSKIENĖ, I. *Stiprėja vartotojų teisių apsauga* [interaktyvus]. *TEISMAI.LT*, Vilnius: Nacionalinė teismų administracija, 2012, Nr. 1 (5), p. 3-4. [žiūrėta

2020 m. sausio 20 d.]. Prieiga per internetą: <<https://www.teismai.lt/data/public/uploads/2015/04/teismai.lt-nr.-1.pdf>>.

Teismų praktika

Europos Sąjungos Teisingumo Teismo praktika

13. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 2001 m. lapkričio 22 d. sprendimas byloje *Cape Snc prieš Idealservice Srl* (C-541/99) ir *Idealservice MN RE Sas prieš OMAI Srl* (C-542/99), EU:C:2001:625.
14. Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 2015 m. balandžio 23 d. sprendimas byloje *Jean-C-laude Van Hove prieš CNP Assurances SA*, C-96/14, ECLI:EU:C:2015:262.
15. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 2017 m. sausio 26 d. sprendimas *Banco Primus SA prieš Jesus Gutiérrez García*, (C-421/14), ECLI:EU:C:2017:60.

Lietuvos Respublikos teismų praktika

16. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegija. 2018 m. vasario 9 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-17-701/2018.
17. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegija. 2018 m. liepos 19 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-289-1075/2018.
18. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegija. 2019 m. balandžio 11 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-131-378/2019.
19. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegija. 2019 m. balandžio 25 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-152-1075/2019.
20. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegija. 2019 m. balandžio 25 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-152-1075/2019.
21. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegija. 2019 m. birželio 27 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-221-403/2019.
22. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegija. 2019 m. rugsėjo 5 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-269-219/2019.
23. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegija. 2019 m. gruodžio 3 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-374-687/2019.

VARTOTOJO INTERESŲ APSAUGA VARTOJIMO SUTARTINIUOSE SANTYKIUOSE

Santrauka

Mokslinio darbo objektas – vartotojo teisių ir interesų apsauga vartojimo sutartiniuose santykiuose. Vis sparčiau besiplečiant prekybos plėtrai, didėjant prekių ir paslaugų gausai skatinamas ir vartojimas, todėl akivaizdu, jog dėl šios priežasties sudaromų vartojimo sutarčių skaičius daugėja. Didėjantis vartojimo sutarčių skaičius sudaro būtinybę kiek įmanoma detaliau sureguliuoti vartojimo sutartinius santykius, siekiant užkirsti kelią nesąžiningumui bei užtikrinti efektyvią silpnesnės sutarties šalies interesų apsaugą. Šiame kontekste atskiras dėmesys skirtinas ir Europos Sąjungos teisei, kuri, vystydama bendrąją rinką, užtikrinant laisvą prekių, paslaugų, asmenų bei kapitalo judėjimą, kartu sąlygojančią ir vartojimo sutarčių plėtrą, imasi priemonių užtikrinant pusiausvyrą tarp skirtingų valstybių narių įmonių konkurencingumo bei aukšto vartotojų apsaugos lygio.

PROTECTION OF CONSUMER RIGHTS AND INTERESTS

Summary

The object of this scientific article is protection of consumer rights and interests in contractual relationship between seller and consumer. The ever-expanding trade development, increasing abundance of goods and services stimulates consumption and this obviously leads to the growing number of consumer contracts. The growing number of consumer contracts determines the need to regulate contractual relations of consumers and sellers as much detail as possible. The purpose of detailed regulation is to prevent unfairness and ensure effective protection of the consumer as the weaker party. The work also draws attention to European Union law. The European Union law not only develops and ensures free movement of goods, services, capital and persons in a single market of European Union, but also seeks to discover a balance between the competitiveness of various companies in different Member States and a high level of consumer protection.

VAIKO TEISĖ Į ASMENS DUOMENŲ APSAUGĄ: IŠŠŪKIAI SKAITMENINĖJE ERDVĖJE

Gabrielė Velta Mickevičiūtė, Vytautas Pasvenskas

Vilniaus universiteto Teisės fakulteto

3-o kurso studentai

Saulėtekio al. 9, I rūmai, 10222 Vilnius

El. paštas: gabriele.mick@gmail.com, vytautas.pasvenskas@gmail.com

Mokslinio straipsnio akademinis kuratorius asist. dr., Donatas Murauskas, LL.M

El. paštas donatas.murauskas@tf.vu.lt

Mokslinio straipsnio praktinė kuratorė Ingrida Milkaitė

El. paštas ingrida.milkaite@ugent.be

Straipsnyje analizuojami vaikų teisės į asmens duomenų apsaugą probleminiai aspektai skaitmeninėje erdvėje. Aptariami vaiko sutikimo sąlygų, amžiaus intervalo, tėvų virtualaus sutikimo, vaiko duomenų apsaugos Lietuvos bei kitų Europos Sąjungos šalių teisiniai aspektai.

The article analyzes problematic aspects of children's right to personal data protection in the digital world, such as conditions of child consent, age range, parental virtual consent, child data protection in Lithuania and other European Union countries.

Įvadas

Šiais laikais Lietuvoje, kaip ir visame pasaulyje, vaikai informacinėmis technologijomis pradeda naudotis itin jauname amžiuje. Pagal statistinius duomenis Europos Sąjungoje (toliau - ES) vidutiniškai naršyti internete pradama nuo devynerių metų, kai tuo tarpu Lietuvoje - nuo aštuonerių¹. Įmonės *Telia* atliktas tyrimas parodė, kad net aštuoniasdešimt aštuoni procentai nepilnamečių Lietuvoje naudojami internetu be suaugusiųjų priežiūros². Kyla daug pavojų dėl galimo piktnaudžiavimo jaunų žmonių asmens duomenimis.

¹ HADDON, L., LIVINGSTONE, S. ir kiti (2012) *EU Kids Online National perspectives*. Prieiga per internetą: <<http://www.lse.ac.uk/media@lse/research/EUKidsOnline/EU%20Kids%20III/Reports/PerspectivesReport.pdf>> [žiūrėta 2019-11-02].

² Interviu su *Telia* projekto *Augu internete* koordinatorė Indre Mimbirytė-Yun, 2019 m. gruodžio 16 d.

Pagal Bendrąjį duomenų apsaugos reglamentą (toliau – **BDAR**) asmens duomenimis yra laikoma bet kokia informacija, susijusi su gyvu asmeniu, kurio tapatybė yra nustatyta arba gali būti nustatyta, susijusius su jų asmeniu ir privačiu gyvenimu³ (pavyzdžiui, gyvenamosios vietos adresas, telefono numeris ir pan.). Technologijos sparčiai keičia vaikų gyvenimus. Atveriamos priegios ne tik prie naujos galimybės įgyti tarpasmeninių ir techninių įgūdžių, bet ir sukeliamas pavojus asmens duomenų apsaugai.

Šiandien vaikai yra svarbi internetinių technologijų vartotojų dalis. BDAR juos pripažįsta pažeidžiama asmenų grupe, kuriai turi būti pritaikoma griežtesnė asmens duomenų apsauga. Šiems jautriems subjektams suteikiama papildoma apsauga, kadangi jie gali nepakankamai suvokti su asmens duomenų tvarkymu susijusių pavojų, dėl to galimų pasekmių bei tinkamo apsaugos priemonių prieinamumo ir savo teisių užtikrinimo⁴, ypatingai internetinėje erdvėje. Todėl iki tam tikro amžiaus asmens duomenų tvarkymui, kuomet jiems tiesiogiai teikiamos informacinės visuomenės paslaugos (toliau – **ISS**), reikalingas tėvų pareigas turinčių asmenų sutikimas⁵. Duomenų subjekto sutikimas kaip teisėtas asmens duomenų tvarkymo pagrindas taip pat yra pripažintas ir ES pagrindinių teisių chartijoje⁶.

Pastaraisiais metais itin daug diskutuojama apie teisės į asmens duomenų apsaugos garantiją naudojant naujausias elektroninių ryšių paslaugas. Būtent dėl ženklios technologijų pažangos ir ES teisės aktų senumo yra siekiama kuo greičiau priimti reglamentą dėl privatumo ir elektroninių ryšių (toliau – **E. privatumo reglamentas**), kuris papildys jau įsigaliojusį BDAR. Kadangi ES įstatymų leidėjas siekia užtikrinti patikimas visų rūšių elektroninių ryšių garantijas⁷, 2017 m. sausio 10 d. pasiūlytas E. privatumo reglamentas. Reglamento pagrindinis tikslas – didinti pasitikėjimą skaitmeninėmis paslaugomis ir šių paslaugų saugumą. Pabrėžtina, jog siekiama užtikrinti lygiavertį fizinių asmenų apsaugos lygį. Todėl nors ir eksplicitiškai vaikas kaip subjektas šiame teisės akte nėra minimas, reglamente siekiama užtikrinti vienodas sąlygas visiems subjektams, taigi ir vaikams. Kvestionuojama, ar toks sprendimas yra teisingas vaikų teisės į duomenų apsaugą atžvilgiu. Autorių nuomone, vaikams informacija apie jų tvarkomus duomenis yra nepritaikyta (atsižvelgiant į jų gebėjimus), todėl jie gali būti pažeidžiami, ypač internete. Dėl šios priežasties neturėtų būti manoma, jog E. privatumo reglamento apimtyje

³ 2016 m. balandžio 27 d. Europos Parlamento ir Tarybos reglamentas (ES) 2016/679 dėl fizinių asmenų apsaugos tvarkant asmens duomenis ir dėl laisvo tokių duomenų judėjimo ir kuriuo panaikinama Direktyva 95/46/EB (Bendrasis duomenų apsaugos reglamentas) OL L 119, 2016 5 4 (toliau – BDAR), 4 str. 1d.

⁴ BDAR 38 konstatuojamoji dalis. .

⁵ BDAR 8 str.

⁶ Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartijos (2016/C 202/02), 8 straipsnio 2 dalis.

⁷ 2017 m. sausio 10 d. Europos Parlamento ir Tarybos reglamento dėl teisės į privatumą ir elektroninių ryšių apsaugos elektroninių ryšių sektoriuje, kuriuo panaikinama Direktyva 2002/58/EB (Reglamentas dėl privatumo ir elektroninių ryšių) pasiūlymas. Prieiga per internetą: <<https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/news/proposal-regulation-privacy-and-electronic-communications>>.

vaikai turi būti įtraukti į bendrą duomenų subjektų sąvoką. Ypatingai atkreiptinas dėmesys į tai, jog reglamentas turi papildyti jau galiojantį BDAR, kuriame vaikų asmens duomenims taikoma sugriežtinta apsauga išskiriant pastaruosius iš bendro subjektų sąvokos spektro.

Atsižvelgiant į esamą menkai sureguliuotą teisinį vaikų duomenų apsaugos internete reguliavimą, būtina išanalizuoti šios teisės esmę bei technologinės pažangos proceso daromą įtaką. Taip pat reikia išanalizuoti Lietuvos teisinį reglamentavimą (ir jo trūkumus). Pagal atliktus tyrimus Lietuva yra priskiriama prie didelio interneto naudojimo (angl. *high [internet] use*) ir iš to kylančios didelės rizikos (angl. *high risk*) valstybių⁸. Tai reiškia, jog Lietuvos įstatymų leidėjas turėtų labiau orientuotis bei atidžiau sureguliuoti tinkamą pusiausvyrą tarp apsaugos nuo grėsmių ir galimybių vaikams visapusiškai augti ir formuotis internetinėje erdvėje. Šiuo metu Lietuvoje akivaizdžiai stokojama teisės aktų, užtikrinančių vaikų teisę į asmens duomenų apsaugą.

Straipsnio **tikslas** – išanalizuoti pagrindinius vaikų duomenų apsaugos internete teisinius aspektus (sutikimo, amžiaus, duomenų tvarkymo internete aspektus), pristatyti ir pakomentuoti Lietuvos teisinį reglamentavimą bei palyginti jį su papildomu ateities vaikų duomenų apsaugos internete reguliavimu Jungtinėje Karalystėje.

Atliekamo tyrimo **objektas** – bendrai aptariama vaiko, kurio amžius nuo trylikos iki šešiolikos metų (apsiribojant BDAR pateiktu intervalu⁹), teisė į duomenų apsaugą internetinėje erdvėje. Išskiriamas šios teisės reguliavimas Lietuvos ir ES lygmeniu bei konkretus pavyzdys – veido atpažinimo technologija.

Tyrimo taikyta **metodika** apima autorių, rašančių aktualiais vaikų duomenų apsaugos klausimais, identifikavimą ir aptarimą. Taip pat straipsnyje remiantis teisėtyrininkų darbais identifikuojami aktualios teisės aktų nuostatos ir pateikiamas jų vertinimas. Be to, nustatomi įstatymų leidėjo tikslai aktualiais nagrinėjamais klausimais. Taip pat lyginamas skirtingų ES valstybių vaikų duomenų apsaugos teisinis reguliavimas.

Straipsnio **aktualumas** – šiandien vaikams technologijos tampa lengviau prieinamos – įvairūs internetinių ir skaitmeninių paslaugų teikėjai turi daug daugiau galimybių tvarkyti vaikų asmens duomenis, kas daro vis didesnę įtaką jaunosios visuomenės dalies formavimuisi. Dėl šios priežasties vaikų teisė į duomenų apsaugą dabar yra itin aktuali.

Manoma, jog vaikai negali pakankamai suprasti duomenų naudojimo tikslo bei sutikimo rinkti asmens duomenis paskirties, būtent dėl nepakankamo duomenų tvarkymo esmės tinkamo išaiškinimo¹⁰. Todėl svarbu apibrėžti tinkamą teisinį ir aiškų reglamentavimą, kuris užtikrintų tiek vaikų ir tėvų teises bei pareigas. Taip pat įvairių

⁸ Žr. išnašą 1.

⁹ Žr. išnašą 5.

¹⁰ LIVINGSTONE, S. (2018) *Privacy, data protection and the evolving capacity of the child: what the evidence tells us*. LSE Media Policy Project. Prieiga per internetą: <<https://blogs.lse.ac.uk/medialse/2018/11/08/privacy-data-protection-and-the-evolving-capacity-of-the-child-what-the-evidence-tells-us/>> [žiūrėta 2019-12-30].

internetinių technologijų ir paslaugų teikėjų tinkamas verslo praktikos gairės, užtikrinančias, kad asmenų teisė į asmens duomenų apsaugą nebūtų pažeista. Svarbu tai, jog autorių pasirinkta tema Lietuvos teisės mokslininkų darbuose nėra nagrinėjama (manyta, dėl vaiko kaip itin jautraus subjekto specifiškumo bei Lietuvos teisinio reguliavimo trūkumų).

Daugiau įvairių publikacijų ir tyrimų nagrinėjama tema randama užsienio teisės ir kitų socialinių mokslų darbuose. Kalbant apie užsienio mokslinius tyrimus pasakytina, kad ši tema buvo plačiau analizuojama ES lygmeniu 2016-2018 m., kuomet buvo priimtas ir įsigaliojo BDAR ir iš pagrindų pakeitė iki tol galiojusį asmens duomenų apsaugos reguliavimą.

Svarbiausi darbo šaltiniai yra ES ir Lietuvos teisės aktai, reguliuojantys asmens duomenų apsaugos institutą, Gento universiteto Teisės ir technologijų tyrimų grupės tyrėjos Ingridos Milkaitės ir prof. Eva Lievens atlikti tyrimai vaikų duomenų apsaugos sferoje bei kitų mokslininkų straipsniai (pavyzdžiui, Mildos Mačėnaitės ir Eleni Kosta *Consent for processing children's personal data in the EU: following in US footsteps?*). Taip pat darbe pristatytos projekto *Augu internete* koordinatorių įžvalgos analizuojama tematika.

1. Sąlygos, taikomos vaiko sutikimui tvarkyti asmens duomenis internete

Pristačius vaiko asmens duomenų apsaugos svarbą, aptartinos vaiko sutikimo sąlygų tvarkyti asmens duomenis apibrėžtytys. Kadangi vaikai yra jautrūs subjektai, kuriems taikoma sustiprinta apsauga, vaiko asmens duomenų tvarkymas sutikimo pagrindu yra teisėtas tik tam tikrais atvejais.

BDAR 8 straipsnio 1 dalis numato specialias sąlygas, taikomas vaiko sutikimui tvarkyti jo ar jos asmens duomenis: 1) asmens duomenų tvarkymas vykdomas duomenų subjekto sutikimo pagrindu; 2) ISS yra siūlomos tiesiogiai vaikui; 3) sutikimą duodantis asmuo yra bent šešiolikos metų amžiaus. Jei vaikas jaunesnis nei šešiolikos metų, duoti leidimą tvarkyti duomenis turi tėvų pareigų turėtojas. Tai yra bendroji BDAR taisyklė, tačiau valstybės narės gali numatyti jaunesnio amžiaus ribą su sąlyga, kad toks jaunesnis amžius reiškia ne mažiau nei 13 metų¹¹.

BDAR 8 straipsnis turi specifinę materialinę taikymo sritį ir yra taikomas ISS, tiesiogiai siūlomoms vaikui. Šiame kontekste tokia paslauga apibrėžiama kaip *bet kuri informacinės visuomenės paslauga, t. y. paprastai už atlyginimą per atstumą, elektroninėmis priemonėmis ir asmeniškai paslaugų gavėjo prašymu teikiama paslauga*¹² (taigi, ir

¹¹ Žr. išnašą 5.

¹² Europos Parlamento ir Tarybos 2015 m. rugsėjo 9 d. direktyva (ES) 2015/1535 kuria nustatoma informacijos apie techninius reglamentus ir informacinės visuomenės paslaugų taisykles teikimo tvarka (kodifikuota redakcija), 1 str. 1 d. b p. (Taip pat žiūrėkite <<https://ivpk.lrv.lt/lt/veiklos-sritys-1/informacines-visuomenes-paslaugos-1/informacines-visuomenes-paslaugu-samprata>>.)

Facebook, Instagram ir kt.). Kadangi BDAR 8 straipsnio reguliavimas ES buvo visiškai naujas, jo praktinis įgyvendinimas kelia daug klausimų ir po BDAR įsigaliojimo. Pavyzdžiui, kaip bus patikrintas subjekto amžius, teisėtas sutikimas bei apibrėžtos paslaugos, nukreiptos į vaikus¹³, kurie bus aptartini kitose straipsnio dalyse.

1.1. BDAR 8 str. nustatytas amžiaus intervalas: probleminiai aspektai

Nuo 1995 m. vaikams buvo taikomos bendrosios asmens duomenų apsaugos nuostatos, numatytos Direktyvoje 95/46/EB. Tuometinė ES informacinio privatumo apsauga buvo sukurta apjungiant suaugusius ir vaikus į vieną duomenų subjektų grupę, nesuteikiant specialių atribojimų vaikų duomenų tvarkymui.¹⁴ Detalesnės taisyklės dėl vaikų sutikimo tvarkyti asmens duomenis buvo nustatomos kai kurių valstybių nacionaliniuose duomenų apsaugos teisės aktuose. Todėl naujai priimtas BDAR itin reikšmingai pakeitė *status quo* – požiūrį į duomenų subjektus ir jų asmens duomenis.

Vaikas yra jautrus subjektas, todėl jo duomenų tvarkymas sutikimo pagrindu gali būti teisėtas tik tais atvejais, kai laikomasi sąlygų, nustatytų asmens sutikimui (tiek bendrųjų, tiek ir specialiųjų). Pagal BDAR 4 straipsnio 11 dalį, *duomenų subjekto sutikimas – bet koks laisva valia duotas, konkretus ir nedviprasmiškas tinkamai informuoto duomenų subjekto valios išreiškimas pareiškimu arba vienareikšmiais veiksmais kuriais jis sutinka, kad būtų tvarkomi su juo susiję asmens duomenys*. Kuomet duomenys yra tvarkomi remiantis sutikimu, duomenų valdytojas turi galėti įrodyti, kad duomenų subjektas davė sutikimą. Be kita ko, duomenų subjektas bet kada turi teisę atšaukti savo duotą sutikimą¹⁵. Tai yra bendrosios sutikimo sąlygos, kurios yra taikomos bendrai visų subjektų sutikimui tvarkyti asmens duomenis. Visgi, šiuos bendruosius sutikimo reikalavimus įgyvendinti yra sudėtinga, o atsižvelgiant į nepilnamečių sutikimo problematiką internete, situacija pasunkėja¹⁶.

Dabar pagal BDAR 8 straipsnį ES valstybės narės gali pasirinkti šešiolikos, penkiolikos, keturiolikos ar trylikos metų ribą, kuomet sutikimą tvarkyti savo asmens duomenis vaikas gali duoti pats. Per pastaruosius kelerius metus ES buvo paskelbti nacionaliniai teisės aktai, duomenų apsaugos institucijų gairės, skirtos įgyvendinti BDAR. Tai lėmė, jog tokios alternatyvios teisės normos įgyvendinimas valstybių nacionaliniu lygmeniu tapo itin suskaidytas ir sudėtingas visos ES mastu.

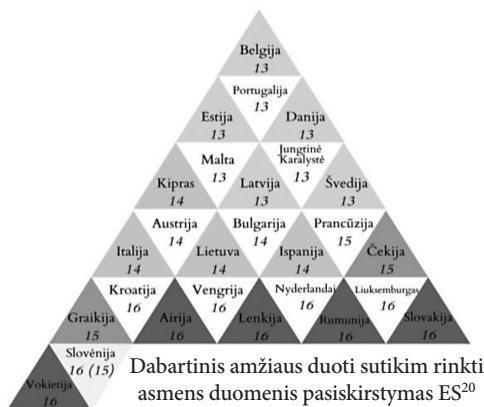
¹³ MAČĖNAITĖ, M., KOSTA, E. (2017) *Consent for processing children's personal data in the EU: following in US footsteps?*, Information & Communications Technology Law, 26:2. p.170.

¹⁴ MAČĖNAITĖ, M., KOSTA, E. (2017) *Consent for processing children's personal data in the EU: following in US footsteps?*, Information & Communications Technology Law, 26:2. p.148.

¹⁵ BDAR, 7 str. 3d.

¹⁶ MAČĖNAITĖ, M., KOSTA, E. (2017) *Consent for processing children's personal data in the EU: following in US footsteps?*, Information & Communications Technology Law, 26:2. p.159.

Autoriai remdamiesi Ingridos Milkaitės ir Eva Lievens naujausiu tyrimu: *Status quo regarding the child's article 8 GDPR age of consent for data processing across the EU*¹⁷, apačioje pateikia ES situacijos analizę, kaip valstybėse narėse yra pasiskirstęs amžiaus ribos nustatymas. Pabrėžtina, jog straipsnio rašymo metu¹⁸ Slovėnija buvo vienintelė ES valstybė narė vis dar neinkorporavusi BDAR reikalavimų į nacionalinius teisės aktus¹⁹.

Akivaizdu, toks skirtingas ribų pasiskirstymas kelia įvairių problemų: 1) tik asmeniui patvirtinus savo esamą vietą, įsijungia amžiaus ribos taikymas pagal nustatytą nacionalinę teisę (kurioje subjektas yra), kai asmens duomenų tvarkymas atliekamas sutikimo pagrindu. Kyla klausimas: kaip vaikas turėtų patvirtinti konkrečią gyvenamąją vietą? 2) Šiandien vyksta diskusija, ar duomenų valdytojas, siūlantis paslaugą, išėinančią iš vienos šalies teritorijos, turėtų amžiaus ribą nustatyti pagal savo buvimo vietą, ar pagal vaiko, t. y. vartotojo²¹. Pirmu atveju, kyla problema su šalimis, kurios taiko

¹⁷ Autorių iliustracija parengta remiantis Ingridos Milkaitės ir Eva Lievens naujausiu atliktu tyrimu *Status quo regarding the child's article 8 GDPR age of consent for data processing across the EU*. Prieiga per internetą: <<https://www.betterinternetforkids.eu/web/portal/practice/awareness/detail?articleId=3017751>>.

¹⁸ 2019 m. Gruodžio – 2020 m. Sausio mėnesiai.

¹⁹ Advokatų kontoros *White & Case* 2019 m. lapkričio 13 d. straipsnis: *GDPR Guide to National Implementation: Slovenia*. Prieiga per internetą: <<https://www.whitecase.com/publications/article/gdpr-guide-national-implementation-slovenia>> [žiūrėta 2019-12-02].

²⁰ Ingrida Milkaite, Eva Lievens, *Status quo regarding the child's article 8 GDPR age of consent for data processing across the EU*, Better Internet for Kids, Gruodžio 20 d., 2019. Prieiga per internetą: <<https://www.betterinternetforkids.eu/web/portal/practice/awareness/detail?articleId=3017751>>.

²¹ Simone van der Hof, Eva Lievens and Ingrida Milkaite, 'The Protection of Children's Personal Data in a Data-Driven World: A Closer Look at the GDPR from a Children's Rights Perspective' in Ton Liefaard, Stephanie Rap and Peter Rodrigues (eds), *Monitoring Children's Rights in the Netherlands*. 30 Years of the UN Convention on the Rights of the Child (Leiden University Press 2020), p. 91–92.

skirtingą amžiaus ribą, nes tokiu atveju pastarosios liktų nuošalyje. Antro atvejo problematika: yra rekomenduojama apskritai nenustatyti vaiko buvimo vietos, kuomet jis ar ji naudojasi ISS²². Taip pat kvestionuojamas teisingo ir proporcingo amžiaus patikros proceso nustatymas. Tokie nenuoseklūs amžiaus pasiskirstymo standartai ES valstybėse narėse kenkia ne tik BDAR jurisdikcijų harmonizavimui, bet ir kelia didelius iššūkius įmonėms, teikiančioms tarptautines ISS.

1.2. Sutikimo amžius Lietuvoje: kas lėmė tokį teisinį reguliavimą?

Kalbant apie Lietuvos teisinį vaikų duomenų apsaugos reglamentavimą, 2018 m. liepos 9 d. atnaujinto LR Asmens duomenų teisinės apsaugos įstatymo 6 straipsnyje, įstatymų leidėjas, atsižvelgdamas į BDAR išlygą, nustatė keturiolikos metų ribą²³. Prieš inkorporuojant naują ES teisinį reguliavimą, 2017 m. rugsėjo 19 d. Teisingumo ministerija surengė viešą konsultaciją *dėl pasirengimo taikyti Europos Sąjungos Bendrąjį duomenų apsaugos reglamentą Lietuvoje*²⁴, kurioje dalyvavo verslo ir VDAI atstovai (konsultacija transliuota tiesiogiai internete). Vienas iš diskusijoje svarstytų aspektų ir buvo būtent apie vaiko sutikimo amžiaus ribos nustatymą. Iki viešosios konsultacijos Teisingumo ministerija ketino laikytis bendrųjų BDAR nuostatų ir 16 metų bendrosios amžiaus ribos nekeisti. Visgi verslo atstovai kategoriškai nesutiko su tokiu sprendimu, argumentuodami, jog mažesnės ribos nustatymas gali sukurti konkurencinį pranašumą prieš kitas šalis. Po ilgų diskusijų priimtas konsensusas ir, kaip minėta anksčiau, nuspręsta laikytis keturiolikos metų amžiaus ribos.

Taigi, kokie teisiniai argumentai lėmė būtent tokio teisinio reglamentavimo sprendimą? Autoriai remiasi baudžiamosios ir civilinės teisių doktrinos vyraujančiomis sąvokomis ir teiginiais, jog būtent keturiolikos metų amžiaus riba yra pasirinkta dėl asmens psichologinės ir moralinės brandos. Tai lemia įvairios socialinės aplinkybės, pavyzdžiui, visuomenėje vyraujančios nuostatos²⁵. Taip, toks brandos nustatymas yra keliantis daugybę problemų, juk nustatyti tinkamą psichologinio ir biologinio amžiaus sutapimą yra itin sudėtinga, o labai dažnu atveju amžius ir psichologinė/visuomeninė

²² Prieiga per internetą: <<https://ico.org.uk/about-the-ico/news-and-events/news-and-blogs/2020/01/ico-publishes-code-of-practice-to-protect-children-s-privacy-online/>> [žiūrėta 2020-01-23]

²³ Lietuvos Respublikos asmens duomenų teisinės apsaugos įstatymas (su pakeitimais ir papildymais). *Valstybės žinios*, 1996, Nr. 63-1479, 6 straipsniai.

²⁴ 2017 m. rugsėjo 19 d. viešosios konsultacijos *dėl pasirengimo taikyti Europos Sąjungos Bendrąjį duomenų apsaugos reglamentą Lietuvoje* ataskaita. Prieiga per internetą: <[https://epilietis.lrv.lt/uploads/epilietis/documents/files/TM_vie%C5%A1oji%20konsultacija_ataskaita\(1\).pdf](https://epilietis.lrv.lt/uploads/epilietis/documents/files/TM_vie%C5%A1oji%20konsultacija_ataskaita(1).pdf)>.

²⁵ STEINBERG, L., CAUFFMAN, E. (1996) *Maturity of Judgment in Adolescence: Psychosocial Factors in Adolescent Decision Making*. Law and Human Behavior. 20 (3): 249–272.

branda skiriasi²⁶. Kadangi kol kas nėra nei pakankamai proporcingų būdų, nei resursų nustatyti kiekvieno vaiko psichologinę brandą atskirai, nesivadovaujant vien tik amžiumi, yra pasirinktas amžiaus ribos nustatymas, kuris taikomas visai visuomenės jauniausiajai daliai bendrai tam tikrose srityse.

Pagal LR civilinę teisę keturiolikos metų asmenys gali sudaryti tik smulkius sandorius, dirbti tik specifinį darbą²⁷. Įprastai keturiolikos metų amžiaus jaunuoliai yra baigę tik vidurinę mokyklą ir pradėję lankyti gimnaziją. Tik tuomet pradedama mokytis gilesnių ir didesnės psichologinės brandos reikalaujančių mokslo sričių. Nepilnamečiai nuo keturiolikos metų, manoma, gali atsakyti ir už savo atliekamus veiksmus (su tam tikromis išlygomis). Daroma išvada, kad amžiaus riba yra nustatoma remiantis teisiniu veiksmumu, kuris siejamas su asmens gebėjimu savo veiksmais įgyti civilines teises ir pareigas. O būtent internetinių paslaugų naudojamas ir yra civilinių teisių ir pareigų sukūrimas. Pavyzdžiui, registruojant asmeninę paskyrą internetiniame puslapyje arba išmaniojo telefono programėlėje. Abejais atvejais reikia sutikti su vidaus politika ir taisyklėmis, taip sukuriant tam tikrus išpareigojimus tiek iš vartotojo, tiek iš paslaugų teikėjo pusės. Taigi, kalbant apie kylančias atsakomybes, reikia prisiminti anksčiau minėtą socialinę ir psichologinę brandą.

Pagal LR baudžiamąją teisę bendroji amžiaus riba yra šešiolika metų, nuo kurios asmuo gali būti traukiamas baudžiamojon atsakomybėn už bet kurios baudžiamajame įstatyme numatytos nusikalstamos veikos padarymą²⁸. Tačiau įstatyme yra numatyta taisyklės išimtis – už tam tikras veikas (pavyzdžiui, nužudymą²⁹) gali būti baudžiamas asmuo nuo keturiolikos metų³⁰. Asmenims, kuriems nusikalstamos veikos padarymo metu nebuvo suėję keturiolika metų gali būti taikomos auklėjamojo poveikio ar kitos priemonės³¹. Baudžiamosios teisės doktrinoje konstatuojama, jog subjekto amžiaus nustatymo pagrindas yra nepilnamečio asmens sąmoningumo lygis. Tik tam tikrame amžiuje asmeniui gali atsirasti savo veiksmų pavojingumo suvokimas. Todėl tik tuomet galima reikalauti, kad jis atsakytų už sukeltus neteisėtus padarinius³².

Lietuvoje vaikų asmens duomenų apsauga yra reguliuojama pagal analogijos modelį³³, t. y. atsižvelgiant tiek į civilinės, tiek į baudžiamosios teisės nuostatas, kuomet as-

²⁶ SHELDON, K. M., KASSER, T. (2001) *Getting Older, Getting Better? Personal Strivings and Psychological Maturity Across the Life Span...* Developmental Psychology. 37 (4): 491–501.

²⁷ Lietuvos Respublikos Civilinio kodekso 2.7 str. 3 d.

²⁸ Lietuvos Respublikos Baudžiamojo kodekso 13 str. 1 d.

²⁹ Lietuvos Respublikos Baudžiamojo kodekso 129 str.

³⁰ Lietuvos Respublikos Baudžiamojo kodekso 13 str. 2 d.

³¹ Lietuvos Respublikos Baudžiamojo kodekso 13 str. 2 d.

³² ABRAMAVIČIUS, A. (2003). et al. Baudžiamoji teisė. Bendroji dalis. Trečiasis pataisytas ir papildytas leidimas. Vilnius: Eugrimas, p. 186–187.

³³ MAČENAITĖ, M. ir KOSTA, E. (2017) *Consent for processing children's personal data in the EU: following in US footsteps?*, Information & Communications Technology Law, 26:2. p.154.

muo tampa visiškai kompetentingas įgyti teises ir prisiimti pareigas bei jas pritaikyti apsaugant savo asmens duomenis internetinėje erdvėje.

Autorių nuomone, įstatymų leidėjo pasirinkta vienoda amžiaus riba skirtingose Lietuvos teisės šakose kelia klausimą, ar šių teisių (apsiribojant civiline, baudžiamąja, viešąja teise) reguliuojamuose teisiniuose santykiuose, asmuo būdamas to paties amžiaus, gali būti vienodai sąmoningas. Galbūt įstatymų leidėjas turėtų labiau individualizuoti asmenis, t. y. atsižvelgti tiek į išorines, tiek vidines į savybes – brandos lygį. Taip pat šiuo metu vis dar reikia daugybės mokslinių tyrimų, kurie pagelbėtų sprendžiant problemas, susijusias su asmens vidinės brandos nustatymu. Tuo turi būti suinteresuoti ne tik mokslininkai bei įstatymų leidėjai, bet ir visa valstybė, kad būtų skiriamas pakankamas dėmesys ir finansavimas. Visgi, straipsnio autoriai laikosi nuomonės, jog šiuo metu skirtingas (individualizuotas) amžiaus ribos nustatymas sukeltų pernelyg sudėtingą asmens teisių įgyvendinimo procesą tiek iš įstatymų leidėjų, tiek iš įstatymų adresatų pusės. Taigi, teisinis reguliavimas skirtingose gyvenimo sferose leidžia asmeniui paprasčiau įgyvendinti savo teises ir prisiimti pareigas.

1.3. Amžiaus patikrinimo kontrolė internete

Šiandien technologinė pažanga leidžia itin įvairiais būdais patvirtinti asmens amžių naudojant internetines paslaugas. Tai gali būti įgyvendinama nuo paprasčiausio gimimo datos pateikimo iki technologiškai ir sistemiškai sudėtingo jungtinės tapatybės sukūrimo panaudojimo. Natūraliai kyla klausimas, kokie variantai yra efektyviausi ir proporcingiausi bei geriausiai pritaikomi vaikams. Manoma, jog pats paprasčiausias būdas yra gimimo datos pateikimas registruojant anketą arba prieš gaunant prieigą prie informacijos, kuri yra ribojama pagal vartotojo amžių. Visgi, datos pateikimas yra mažiausiai efektyvus, nes jis reikalauja sąžiningumo ne iš informacijos ar paslaugos teikėjo, bet iš vartotojo, kad pastarasis pateiktų tikrąją savo gimimo datą. Tikslios vaiko gimimo datos amžiaus patikrai dažniausiai nereikia – duomenų valdytojui pakanka žinoti, ar vaikas jaunesnis, ar vyresnis nei šešiolikos metų (arba kitas nustatytas amžius). Visgi, šiandien nėra jokių saugiklių, kurie neleistų vartotojui pakeisti savo tikrąjį amžių ir taip susikurti paskyrą ar prieiti prie informacijos, nepritaikytos jaunajai visuomenės daliai.

Kitas populiarus būdas yra banko kortelės arba elektroninės bankininkystės naudojimas patvirtinant savo tapatybę ir amžių. Paprastai, Lietuvoje asmuo jau nuo septynerių metų gali turėti banko mokėjimo kortelę³⁴. Aišku, su daugybe apribojimų: ji privalo būti pririšta prie vieno iš tėvų sąskaitos, negalima naudotis elektronine bankininkyste, maksimali leidžiama piniginių transakcijos suma per dieną yra trisdešimt eurų. Su-

³⁴ Banko SEB internetiniame puslapyje straipsnis: *Pirmoji vaiko kortelė: kada galima ir kaip ją gauti?* Prieiga per internetą: <<https://www.seb.lt/infobankas/kasdieniai-finansai/pirmoji-vaiko-kortele-kada-galina-ir-kaip-ja-gauti>> [žiūrėta 2019-12-08].

laukus keturiolikos metų jau galima naudotis elektronine bankininkyste ir daryti piniginius pavedimus. Teoriškai būtų galima pagal turimą banko kortelę ir elektroninės bankininkystės paslaugą patvirtinti savo amžių nuo keturiolikos metų. Toks būdas taip pat užtikrintų, kad nebūtų renkama perteklinė informacija, nes dažniausiai užtenka vardo pavardės ir kortelės numerio. Tačiau šis būdas taip pat sulaukia nemažai kritikos. Kaip ir priemonę aptarta anksčiau, ją galima lengvai apeiti, paprasčiausiai pasinaudojant vyresnių giminaičių ar draugų kortelėmis. Taip pat akivaizdu, jog kiekvienas vaikas negali naudotis tokiais paslaugomis, todėl šis būdas negali būti laikomas efektyviu visam subjektų spektrui.

Kitas pradedamas naudoti metodas yra veido atpažinimo technologija. Tačiau pastaroji kelia daugybę problemų. Ypatingai kvestionuojamas atvejis, kuomet veido atvaizdas yra saugomas duomenų bazėje, o ne daromas realiu laiku ir iš karto ištrinamas. Kyla didelė tikimybė, kad bus pažeista vaikų teisė į duomenų apsaugą, ypač turint omeny, kad tai yra jautrių subjektų veido atvaizdai. Ši slaptažodžio alternatyva gausiai naudojama išmaniuosiuose telefonuose bei kompiuteriuose. Šiandien šią technologiją bandoma įdiegti ir mokyklose³⁵. Pavyzdžiui, Prancūzijoje, Nicoje, esanti mokykla ketino panaudoti veido atpažinimo technologiją mokiniams, norintiems patekti į mokyimo įstaigą. Tačiau šalies priežiūros institucija (Nacionalinė informatikos ir laisvės komisija) konstatavo, kad tai yra BDAR pažeidimas ir tokia priemonė, užtikrinanti tik mokyklos bendruomenės narių buvimą mokyklos teritorijoje, yra neproporcinga, todėl negali būti taikoma saugumo užtikrinimo praktikoje (plačiau – 2.1).

Dar vienas galimas asmens amžiaus patikrinimo būdas galėtų būti prieš registruojantis ar prieinant prie ribotos informacijos šaltinio, pateikti klausimą, į kurį atsakymus galėtų žinoti tik suaugęs ar pakankamai socialiai subrendęs žmogus. Tokie klausimai galėtų būti susiję su politika ar mokesčių mokėjimu. Šie klausimai būtų pateikiami preziumuojant, kad vaikas dar nėra, pavyzdžiui, mokėjęs mokesčių ar skaitęs komunalinių skaitliukų duomenis, o interneto paieškoje tikslų atsakymų nebūtų įmanoma lengvai surasti. Tokį būdą jau panaudojo kompiuterinių žaidimų kūrėjas Al Lowe, norėdamas apsaugoti nuo nepilnamečių, norinčių išbandyti jo sukurtus žaidimus, skirtus tik pilnamečiams asmenims. Keli pavyzdžiai iš Al Lowe klausimų banko yra: kokį itin žymų asmenį nužudė Lee Harvey, didžiausia Amerikos valstija yra, kuo baigėsi *WaterGate* skandalas ir kt. Apžvelgus naudotinus klausimus, galima pastebėti, jog atsakymus galima rasti internetinėje paieškoje ir kyla klausimas, ar jie tikrai efektyviai padeda patikrinti asmens amžių.

Visgi technologiškai sudėtingiausias būdas, reikalaujantis visiško informacijos apie asmenį anonimiškumo ir paslaugos populiarumo tarp įvairių platformų yra jungtinės tapatybės (angl. *Federated identity*). Ši paslauga leidžia susikurti amžiaus ID (angl. *Age*

³⁵ PASCU, L. (2019) *French privacy regulator finds facial recognition gates in schools illegal*. Prieiga per internetą: <<https://www.biometricupdate.com/201910/french-privacy-regulator-finds-facial-recognition-gates-in-schools-illegal>>.

ID), kuris naudojamas prisijungti prie internetinių puslapių, reikalaujančių amžiaus patvirtinimo. Tokią paslaugą teikiančios įmonės yra pagrįstos lūkesčiu, kad būtent jų produktu naudosis ir kiti, ir taip klientas su vienu amžiaus ID galėtų prisijungti ir patvirtinti tapatybę skirtinguose internetiniuose portaluose. Tačiau kadangi tai yra santykinai nauja technologija ir toks ID reikalauja pateikti asmeninius duomenis kyla didelis pavojus duomenų saugumui ir jų saugojimo bei naudojimo tikslams ir būdams.

Taigi, nors yra daugybė būdų amžiaus patikrai internete, visi jie turi savų pliusų, susijusių su garantuotu vartotojų amžiaus patikrinimu (pavyzdžiui, *Face ID* ir jungtinės tapatybės sistema). Tačiau šios technologijos turi ir trūkumų – ypatingai siekiant užtikrinti duomenų apsaugą, nes asmens duomenys yra dažnai perduodami tvarkyti trečiosioms šalims (angl. *third party*). Tai sukelia papildomą grėsmę, kad bus pažeistos asmens duomenų tvarkymo taisyklės. Todėl daroma išvada, kad kiekvieno konkrečiu atveju turi būti pasirinkta teisinga ir proporcinga amžiaus patikrinimo priemonė atsižvelgiant į vaiko duomenų rinkimo tikslą.

1.4. Tėvų virtualaus sutikimo tvarkyti vaiko duomenis problematika

Kaip minėta anksčiau, jeigu vaikui nėra pakankamo amžiaus duoti sutikimą teisėtai rinkti jo duomenis, tokį sutikimą turi duoti asmuo, turintis vaiko tėvų pareigas. Dėl itin plataus *informacinės visuomenės paslaugos (ISS)* sąvokos aiškinimo, tėvų sutikimo reikalavimas gali būti taikomas labai plačiam internetinių paslaugų spektrui³⁶. Todėl pagal BDAR 8 straipsnio 2 dalį kiekvienas duomenų valdytojas, atsižvelgdamas į turimas technologijas, turi dėti pagrįstas pastangas, kad patikrintų, ar yra gautas vaiko tėvo pareigų turėtojo sutikimas arba leidimas³⁷.

Jungtinės Karalystės UNICEF atstovai teigė, jog net ir tais atvejais, kai dalijantis savo duomenimis reikalingas tėvų sutikimas, nėra garantijos, kad tėvai turi geresnes galimybes priimti sprendimus, apsaugančius vaikų privatumą³⁸. Užsienio akademikai taip pat teigia, jog dažnu atveju vaikas geba daugiau suprasti apie interneto veikimą ir jame tykančius pavojus. Yra ne viena istorija, kai net brandūs asmenys būna apgauti ir taip iš jų išviliojami svarbūs asmens duomenys ar kita informacija. Neseniai pasibaigusi byla, kurioje buvo teisiamas lietuvis, sugebėjęs apgauti netgi tokias mega korporacijas kaip Google ir Facebook bei iš jų išviliooti netgi šimtą dvidešimt milijonus JAV dolerių³⁹.

³⁶ Žr. išnašą 15.

³⁷ Žr. išnašą 4.

³⁸ *Unicef UK, Written evidence (RTP0019)*. Prieiga per internetą: <<http://data.parliament.uk/writtenevidence/committeeevidence.svc/evidencedocument/human-rights-committee/the-right-to-privacy-article-8-and-the-digital-revolution/written/97290.html>>.

³⁹ STONE, J. (2019), *Lithuanian scammer gets 5 years for defrauding Google, Facebook of \$120 million*. Prieiga per internetą: <<https://www.cyberscoop.com/facebook-google-scam-man-sentenced/>> [žiūrėta 2019-12-21].

Visgi, yra atvejų, kuomet vaikas gali neturėti glaudžių santykių su tėvais (arba apskritai yra našlaitis), todėl negali gauti tėvų sutikimo naudotis tam tikra internetine paslauga. Tokioje situacijoje galima vaikų diskriminacija socialinio statuso pagrindu. Tačiau projekto *Augu internete* teisininkai mano priešingai: *Diskriminacijos neįžvelgčiau, nes priešingai – turi būti užtikrinama vienoda visų vaikų duomenų apsauga nepriklausomai nuo socialinio vaiko statuso. Jeigu būtų nustatytos lengvesnės sąlygos tvarkyti tų vaikų duomenis, kurių tėvai dėl kažkokių priežasčių neduoda sutikimo ar vaikais pakankamai nesirūpina, tai kiltų rizika, kad tuo būtų piktnaudžiaujama ir šie vaikai atsidurtų mažiau palankioje padėtyje*⁴⁰.

Vadovaujantis LR Konstitucijos 29 straipsniu ir ES pagrindinių teisių chartijos 20 straipsniu, visi prieš įstatymą yra lygūs. Todėl negalima daryti prielaidos, kad dėl vienos grupės nepilnamečių diskriminacijos pagrindu reikėtų atsisakyti ar nenaudoti tėvų virtualaus sutikimo tvarkyti vaikų duomenis.

Kaip pažymi *Augu internete* atstovė: *Tėvai, suteikdami vaikams galimybę naudotis išmaniaisiais įrenginiais, yra atsakingi ir tinkamai vaikus informuoti. Pirmiausia, patys įrenginiai turėtų būti tinkamai paruošti – parinkti apsaugos nustatymai, instaliuotos specialios programėlės, kurios apsaugo vaikus nuo netinkamo turinio. Antra, su vaikais labai svarbu kalbėtis ir suteikti esmines žinias apie saugų elgesį internete*⁴¹. Deja, ne visi tėvai tokių priemonių imasi. Todėl labai svarbu šviesti ne tik vaikus, bet ir tėvus bei mokytojus – tokiu būdu būtų galima sumažinti vaikų socialinės diskriminacijos galimybę.

Darytina išvada, kad duomenų valdytojų pasirinkimas naudoti tėvų sutikimą ne visada yra geriausias variantas užtikrinti vaikų duomenų saugumui. Norint užtikrinti tikrai efektyvią vaikų asmens duomenų apsaugą, kai tvarkomi vaikų asmens duomenys tėvų sutikimo pagrindu, vaikai ir jų tėvų pareigas turintys asmenys turi bendradarbiauti, o paslaugų teikėjai elgtis sąžiningai.

2. Vaiko asmens duomenų tvarkymas internete

Tiesiogiai, būtent vaikams, kurių programų dalis yra itin maža tarp visų paslaugų, kurios yra pastarųjų laisvai pasiekiamos ir naudojamos interneto erdvėje. Įvairūs *EU Kids Online* atlikti tyrimai⁴² atskleidė faktą, kad iš daugybės svetainių, kuriomis šiais laikais naudojasi vaikai, populiariausios (pvz., *YouTube*, *Facebook* ir *Google* paieška) dažnu atveju nėra nukreiptos specialiai į vaikams tinkamo turinio skleidimą ir

⁴⁰ Žr. išnašą 2.

⁴¹ Žr. išnašą 2.

⁴² Livingstone, Sonia and Haddon, Leslie and Görzig, Anke and Ólafsson, Kjartan (2011) *Risks and safety on the internet: the perspective of European children: full findings and policy implications from the EU Kids Online survey of 9-16 year olds and their parents in 25 countries*. EU Kids Online, Deliverable D4. EU Kids Online Network, London, UK. Prieiga per internetą: <<http://eprints.lse.ac.uk/33731/1/Risks%20and%20safety%20on%20the%20internet%28ls%20sero%29.pdf>> [žiūrėta 2019-12-10].

pritaikymą duomenų apsaugai. Šią situaciją gali iliustruoti 2019 metų rudenį *YouTube* gauta didžiulė šimto septyniašimtys milijonų JAV dolerių bauda būtent už vaikų iki trylikos metų duomenų tvarkymą, nesilaikant JAV įstatymų, t. y. negavus vaikų tėvų pareigas turinčių asmenų sutikimų teisėtai rinkti asmens duomenis⁴³. Akivaizdu, jog tam, kad *YouTube* galėtų tvarkyti jaunesnių nei trylikos metų vaikų asmens duomenis, buvo reikalingas tėvų pareigas turinčių asmenų sutikimas, kuris nebuvo gautas, dėl ko duomenų tvarkymas pripažintas neteisėtu.

Daugelis interneto svetainių naudojimo politikų teigia, kad jų teikiamos paslaugos nėra skirtos jaunesniems nei 13 metų asmenims. Dėl šios priežasties tokie subjektai, kurių duomenų apsauga yra sustiprinta, galimai yra priskiriami prie pilnamečių turinio adresatų. Įvairūs internetiniai puslapiai, pateikdami savo vidinės politikos aprašą, įprastai naudoja paprasčiausią *I agree* mygtuką, kurio vaikai (ir suaugusieji) dažnu atveju neskaityto ar nesupranta jo esmės, galimai dėl akivaizdžiai nepakankamų privatumo ir duomenų apsaugos teisės bei *legalese* teksto suvokimo žinių. Kaip minėta, tokiu būdu vaikus pasiekia informacija neatsižvelgiant į jų poreikius ir riziką, kylančią elektroninėje erdvėje.

Reikia akcentuoti, kad ne tik tarp vaikų itin populiarūs internetiniai puslapiai tvarko asmens duomenis, bet ir įvairūs žaislai bei prietaisai su mobiliuoju ryšiu (pavyzdžiui, kūdikių monitoriai, Lietuvoje vis populiarėjantis laikrodis, skirtas vaikams – *Gudrutis* ir kt.). Todėl šios ir kitos paslaugos, tvarkančios vaikų asmens duomenis, patenka į GDPR taikymo sritį. Kadangi dažniausiai prietaisų kūrime dalyvauja įvairūs subjektai (prietaiso kūrėjai, programinės įrangos kūrėjai, trečiosios šalys, ir kt.), svarbu nustatyti, kuris subjektas veikia kaip duomenų valdytojas, o kuris klasifikuojamas kaip duomenų tvarkytojas⁴⁴. Pagrindinę atsakomybę turi duomenų valdytojas ir būtent jis privalo įgyvendinti tinkamas technines ir organizacines priemones, kad užtikrintų ir sugebėtų įrodyti duomenų tvarkymo teisėtumo atitikimą pagal GDPR reikalavimus⁴⁵. Taigi, būtent šis subjektas turi įsitikinti, jog asmuo davė teisėtą sutikimą rinkti jo asmens duomenis, o vaikų duomenų apsaugai turi būti taikomas ypatingas dėmesys ir teisinis reglamentavimas (žr. 1.)

Didžiausias skirtumas tarp internetinių žaislų ir internetinių puslapių, kuriuose naršoma įrenginių su fiziniu ekranu pagalba, yra tas, jog pastaruosiuose yra reali vizualinė galimybė asmeniui arba pačiam, arba kitam (turinčiam iš įstatymo kylančią pareigą)

⁴³ Dienarščio *The Guardian* straipsnis *YouTube fined \$170m for collecting children's personal data*. Prieiga per internetą: <<https://www.theguardian.com/technology/2019/sep/04/youtube-kids-fine-personal-data-collection-children->> [žiūrėta 2019-12-10].

⁴⁴ Ingrida Milkaite and Eva Lievens, "The Internet of Toys: Playing Games with Children's Data?", in *The Internet of Toys: Practices, Affordances and the Political Economy of Children's Play*, eds. Mascheroni Giovanna and Holloway Donell (Palgrave Macmillan 2019), p. 293. <<https://doi.org/10.1007/978-3-030-10898-4->>.

⁴⁵ Ibid, p 293.

duoti sutikimą rinkti asmens duomenis. Tuo tarpu tikrai ne visi internetiniai žaislai gali suteikti galimybę asmeniui, kai to reikia, patvirtinti savo amžių⁴⁶. Todėl įžangoje pristatytas E. privatumo reglamentas praplečia iki šiol buvusį požiūrį į internetinius žaislus, kad pastarieji vaikams būtų tinkami, saugesni ir patikimesni. Minėtas dokumentas numato papildomą apsaugą ir apsaugos priemones vaikų duomenų rinkimui, naudojant ISS (įskaitant ir internetinius žaislus). Viena jų yra, jog informacija pateikiama vaikui dėl sutikimo išreiškimo turi būti amžių atitinkanti kalba ir pakankamai aiški.

2017 m. spalio 3 d. Europos žaislų pramonės organizacijos (angl. *Toy industries of Europe*) paskelbtoje nuomonėje dėl E. privatumo reglamento teigiama, jog organizacijos nariai yra įsipareigoję užtikrinti, kad žaislai būtų saugūs vaikams.⁴⁷ Dokumente taip pat akcentuojama, jog nors vaikų asmens duomenų rinkimas yra neišvengiamas procesas, turi būti užtikrintas vaiko tapatybės saugumas, kartu suteikiant galimybę įmonėms tobulinti internetines paslaugas vartotojams. Nuomonėje taip pat pasisakoma, jog jeigu būtų uždraustas bet koks duomenų rinkimas, tikėtinas itin žymus tinkamo turinio ir paslaugų kūrimo vaikams sutrikdymas.

Apibendrinant, pagal esamą ir būsimą teisinį reguliavimą, vaiko asmens duomenys gali būti naudojami tik proporcingai ir turinčioms esminės reikšmės sklandžiai internetinių paslaugų teikimo kokybei bei individualiai vartotojo patirčiai verslo veikloms. Kol renkami duomenys yra minimalūs ir nesusiejami su kitais, yra pasiekiami teisinga ir proporcinga pusiausvyra. Todėl vaikui yra užtikrinama teisė į asmens duomenų apsaugą.

2.1. Vaiko asmens duomenų tvarkymo internete teisinis reguliavimas: JK ir Lietuvos atvejis

Įsigaliojus BDAR, aktyviai imtasi įstatymais sureguliuoti naujas jautriausios visuomenės dalies asmens duomenų tvarkymo internete taisykles. Vienas tokių pavyzdžių yra 2020 m. sausio 21 d. Jungtinės Karalystės informacijos komisaro institucijos paskelbtas „vaikų kodeksas“ – *Age Appropriate Design Code of Practice*⁴⁸. Precedento neturinčiame kodekse yra išdėstyti standartai, kurių tikimasi iš asmenų, atsakingų už ISS (pavyzdžiui, programų, prijungtų žaislų, socialinės žiniasklaidos platformų, internetinių žaidimų, švietimo svetainių ir kt.) kūrimą ar teikimą⁴⁹. Tai apima paslaugas,

⁴⁶ Prieiga per internetą: <<https://blogs.lse.ac.uk/parenting4digitalfuture/2017/01/27/the-internet-of-toys/>>

⁴⁷ Prieiga per internetą <<https://www.toyindustries.eu/wp-content/uploads/2018/01/ePR-TIE-Position-SEP-17.pdf>> [žiūrėta 2020-01-17].

⁴⁸ Jungtinės Karalystės informacijos komisaro institucijos straipsnis *ICO publishes Code of Practice to protect children's privacy online*. Prieiga per internetą: <<https://ico.org.uk/about-the-ico/news-and-events/news-and-blogs/2020/01/ico-publishes-code-of-practice-to-protect-children-s-privacy-online/>>.

⁴⁹ Ibid.

kuriomis vaikai gali naudotis ir kurios tvarko jų duomenis. Kodekse pateikiama šešiolika praktinių rekomendacijų dėl duomenų apsaugos priemonių, užtikrinančių, kad internetinės paslaugos būtų tinkamos naudoti vaikams.

Tarp Kodekse išskiriamų rekomendacijų: 1) Kuriant internetines paslaugas, kuriomis tikėtina naudosis vaikai, iš karto reikėtų jas pritaikyti nepilnamečių naudojimui; 2) Tinklalapiai pateikiantys internetinį turinį iš karto turėtų jį filtruoti vaikams; 3) Informacijos rinkimo minimizavimas ir jos atskleidimas tik ypatingais atvejais; 4) Informacija apie duomenų rinkimą turėtų būti pateikiama vaikams suprantamu būdu; 5) kt.

Jungtinei Karalystei toks teisinis reguliavimas būtų didelis iššūkis, nes BDAR standartai būtų stipriai sugriežtinami. Dėl to paslaugų teikėjai turėtų užtikrinti, kad jų paslauga/puslapis yra tinkami vaikams. Todėl visos internetinės paslaugos (elektroniniai žaislai, įvairios programėlės, soc. medijų puslapiai, internetiniai žaidimai ir kt.), kurios atitinka BDAR reikalavimus ir tvarko asmens duomenis, turėtų būtų pritaikytos prie šio kodekso reikalavimų. Pagrindinis naujojo įstatymo tikslas – internetinių paslaugų, kurias naudoja vaikai, atitikimas jų vystymosi poreikiams ir interesams⁵⁰. Tai reiškia, kad numatytos taisyklės turėtų būti pritaikomos visoms ISS (per 12 mėnesių nuo kodekso įsigaliojimo), kuriomis naudojasi vaikai. Tai reiškia kodekso reikalavimai pritaikomi visiems interneto subjektams, nebent būtų išrasta itin patikima amžiaus nustatymo kontrolė, leidžianti vaikus tiksliai atskirti nuo suaugusių ir suteikti specialiai tik vaikams pritaikytą paslaugą. Kyla klausimas, ar tai nėra utopinė užduotis?

Jungtinės Karalystės Informacijos komisaro institucija rekomenduoja internetinių paslaugų teikėjams įprastai savo turinį pritaikyti vaikams, o pilnamečiai asmenys, patvirtinę savo amžių, galėtų gauti prieigą prie neriboto turinio. Tai reiškia, jog apskritai visas teikiamas turinys turi atitikti vaikams. Šiuo atveju toks reguliavimas reikštų asmens teisės naudotis internetu laisvai galimą pažeidimą. Tačiau to būtų galima išvengti, jeigu pilnamečiai asmenys turėtų patikimą ir saugų būdą pasiekti neribotą turinį patvirtinus savo amžių. Taip pat kyla klausimas: ar nėra pažeidžiama vaikų teisė laisvai naudotis jiems saugiu internetu? Modelis, kuris egzistuoja dabar, t. y. interneto informacija yra ribojama būtent nepilnamečiams, o ne pilnamečiams, suponuoja galimą teisių pažeidimą iš vaikų pusės. Pabrėžtina, jog kodekso projekte nėra praktinių gairių, kurios reglamentuoja naujų nuostatų faktinį įgyvendinimą⁵¹ (dokumente pateikiama sąlyga, nurodanti tik tai, jog turi būti taikomas rizika pagrįstas ir proporcingas amžiaus patikrinimo metodas).

Tačiau, tai tik konsultacinis dokumentas, o šiuo metu JK parlamentas svarsto atnaujintą variantą, todėl dabar dar negalime būti užtikrinti, kad bus būtent toks regu-

⁵⁰ Žr. išnaša 39.

⁵¹ BURNS, H. (2019) Just how bad is the ICO's draft age appropriate design code?. Prieiga per internetą: <<https://webdevlaw.uk/2019/06/04/just-how-bad-is-the-icos-draft-age-appropriate-design-code/>>.

liavimas.⁵² Pasak JK informacijos komisarės Elizabeth Denham, *nėra abejonių, kad reikia pokyčių* (vaikų asmens duomenų apsaugos sferoje)⁵³. Autoriai pritaria tokiai nuomonei, tačiau reikia omenyje turėti tai, jog naujasis turinio pritaikymo reikalavimas galimai sukels didelius ekonominius iššūkius ISS teikėjams. Manytina, jog ne visi ISS teikiantys asmenys turės pakankamą lėšų veiklos atnaujinimui, todėl įstatymų leidėjas turi nustatyti aiškias ir kuo ekonomiškesnes šio kodekso įgyvendinimo taisykles.

Deja, Lietuvoje tokių pavyzdžių nėra. Kaip minėta, neskaitant BDAR bei Asmens duomenų teisinės apsaugos įstatymo, stokojama specialių įstatymų, kurie konkrečiau reguliuotų vaikų asmens duomenų apsaugą. Be anksčiau pristatyto LR Asmens duomenų teisinės apsaugos įstatymo, vaikų asmens duomenis apsaugo ir LR Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas. Šio įstatymo 10 straipsnio 1 dalyje nurodoma, jog „vaikas turi teisę į privatų asmeninį ir šeimyninį gyvenimą, bendravimo privatumą, asmens duomenų apsaugą, susirašinėjimo slaptumą, garbę ir orumą, asmens neliečiamybę ir laisvę“⁵⁴. Tačiau tai tik bendrosios nuostatos. Autorių nuomone, įstatymų leidėjas atkreipia per mažą dėmesį į šiuolaikinių technologijų keliamą grėsmę bei galimybes vaikams, o tai reiškia, kad Lietuvos įstatymai turėtų būti atnaujinami ir pritaikomi prie dabartinių sąlygų. Ypatingai atsižvelgiant į gausią vaikų interneto naudojimo statistiką.

2.2. Veido atpažinimo technologijos problemos analizė ir Lietuvos atvejis

Kaip jau minėta anksčiau, veido atpažinimo technologija populiarėja įvairiose gyvenimo srityse. Ši technologija bendru veikimo principu veikia taip – telefono kamera, ar kitu įrenginiu padaroma asmens veido nuotrauka iš skirtingų kampų ir situacijų (žmogus su akiniais arba pasidažęs kosmetinėmis priemonėmis), tuomet nuskaitomi atstumai tarp žmogaus akių ir tarp kaktos bei smakro, tuomet išvedama unikali, tik tam žmogui pritaikyta, matematinė formulė, dar vadinama veidu parašu (angl. *facial signature*)⁵⁵. Kaip matome, šios technologinės paslaugos teikėjai savo duomenų bazėje gauna ne tik žmogaus biometrinis duomenis, t. y. veido atvaizdą, bet ir sukuria konkretų kodą, priskirtą konkrečiam žmogui. Šiuo atveju toks kodas nebūtų laikomas duomenų

⁵² Prieiga per internetą: <<https://ico.org.uk/about-the-ico/news-and-events/news-and-blogs/2019/11/ico-submits-age-appropriate-design-code-of-practice-to-government/>>

⁵³ Jungtinės Karalystės informacijos komisaro institucijos straipsnis *Age appropriate design: a code of practice for online services*. Prieiga per internetą: <<https://ico.org.uk/for-organisations/guide-to-data-protection/key-data-protection-themes/age-appropriate-design-a-code-of-practice-for-online-services/>>.

⁵⁴ Lietuvos Respublikos vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas (su pakeitimais ir papildymais). *Valstybės žinios*, 1996, Nr. 33-807.

⁵⁵ SYMANOVICH, S. straipsnis: *How does facial recognition work?* Prieiga per internetą: <<https://us.norton.com/internetsecurity-iot-how-facial-recognition-software-works.html>> [žiūrėta 2020-01-17]

anonimizavimu, nes jis naudojamas dirbtinio intelekto pagalba, kad susietų konkretaus žmogaus veido atvaizdą su matematine formule. Tokiu būdu asmuo vis dar gali būti identifikuojamas, pavyzdžiui, pasitelkus tą patį dirbtinį intelektą, kuris sieja atvaizdus su kodais. Todėl kyla potenciali grėsmė asmens duomenų apsaugai, privatus gyvenimo neliečiamumui bei teisei į atvaizdą.

Ne pelno siekianti organizacija, pasisakanti įvairiomis temomis, susijusiomis su skaitmeninėmis teisėmis (angl. *digital rights*), *Fight for the Future* teigia, kad veido atpažinimo technologija yra stipriai invazinė į privatų žmogaus gyvenimą ir atneša daugiau žalos žmogaus teisėms nei naudos ją pritaikant teisėsaugos priežiūros ar verslo srityse⁵⁶. Taip pat šiandien ši technologija vis dar nėra tiksliai veikianti, nes yra nemažai atvejų, kuomet veido atpažinimo technologija arba iš viso nesuveikia⁵⁷, arba veikia klaidingai, dėl ko žmonės, be kita ko, gali būti diskriminuojami⁵⁸. Darytina išvada, kad būtent dėl šių problemų yra skeptiškai žiūrima į veido atpažinimo technologijos pritaikymą įmonėse (pvz., darbuotojų galimybei patekti į darbinę patalpą) ir mokyklose. Prancūzijos priežiūros institucija (Nacionalinė informatikos ir laisvės komisija) konstatavo, kad aptariamoms technologijoms naudojimas mokykloje yra BDAR pažeidimas ir tokia priemonė yra neproporcinga⁵⁹. Švedijoje esanti mokykla jau 2019 metais yra gavusi baudą dėl bandymo implementuoti pastarąją technologiją⁶⁰. Nustatytas BDAR pažeidimas, kai ja susidomėjo duomenų apsaugos pareigūnas. Nors tėvų sutikimai buvo gauti dėl dvidešimt dviejų mokinių (viena klasė) veido atpažinimo technologijos naudojimo, tačiau nustatyta, kad ši priemonė – perteklinė. Už šį BDAR pažeidimą mokykla gavo dviejų šimtų tūkstančių Švedijos kronų arba dvidešimties tūkstančių septynių šimtų JAV dolerių baudą⁶¹.

Lietuvoje kol kas dar nebuvo bandymo įdiegti šią technologiją būtent mokykloje. Sporto klubų tinklas *Impuls* naudoja biometrinius duomenis (pirštų antspaudus) klientų patekimui į sporto klubų patalpas. Lietuvos Valstybinė duomenų apsaugos inspekcija konstatavo, kad pirštų antspaudų būdu patekti į sporto klubą galima tik gavus

⁵⁶ SAMUEL, S. (2019) straipsnis: *Activists want Congress to ban facial recognition. So they scanned lawmakers' faces*. Prieiga per internetą: <<https://www.vox.com/future-perfect/2019/11/15/20965325/facial-recognition-ban-congress-activism>> [žiūrėta 2020-01-17].

⁵⁷ SIMONITE, T. (2019) straipsnis: *The Best Algorithms Struggle to Recognize Black Faces Equally* Prieiga per internetą: <<https://www.wired.com/story/best-algorithms-struggle-recognize-black-faces-equally/>> [žiūrėta 2020-01-17].

⁵⁸ Naujienų portalo BBC 2017 m. rugsėjo 14 d. straipsnis: *Facial recognition database 'risks targeting innocent people'*. Prieiga per internetą: <<https://www.bbc.com/news/uk-41262064>> [žiūrėta 2020-01-17].

⁵⁹ Žr. išnašą 34.

⁶⁰ Naujienų portalo BBC 2019 m. rugpjūčio 27 d. straipsnis: *Facial recognition: School ID checks lead to GDPR fine*. Prieiga per internetą: <<https://www.bbc.com/news/technology-49489154>> [žiūrėta 2020-01-17].

⁶¹ *Ibid.*

vartotojų sutikimą ir pateikiant jiems alternatyvią galimybę patvirtinti savo tapatybę⁶². Pavyzdžiui, pateikus sporto klubo kortelę. Toks sprendimas gali būti grindžiamas BDAR 9 ir 22 straipsniais, kurie teigia, kad draudžiama tvarkyti fizinio asmens biometrinis duomenis jo tapatybei nustatyti ir automatizuotu duomenų tvarkymui, įskaitant profiliavimą, nebent jeigu duomenų subjektas aiškiai yra išreiškęs sutikimą. Todėl toks biometrinių duomenų naudojimas, akivaizdu, galimas tik sporto klubo klientui sutikimus bei gavus alternatyvų sprendimą.

Grįžtant prie veido atpažinimo technologijos naudojimo mokyklose, remiantis ES valstybių analogiškų institucijų išaiškinimais, kurios yra itin aktualios ir Lietuvai, galima daryti prielaidą, jog duomenų apsaugos inspekcija pareiškų tokią pat nuomonę dėl veido atpažinimo technologijos mokyklose. Ypač turint omenyje, kad veido atpažinimo sistema patenka į BDAR dvidešimt antro straipsnio sferą, bei tai, jog vaikas yra jautrus subjektas, o asmens duomenų apsaugai pagal BDAR yra taikomi griežtesni reikalavimai.

Remiantis nesėkmingomis užsienio valstybių patirtimis bandant pradėti naudoti veido atpažinimo technologiją mokymosi įstaigose, galima teigti, kad Lietuvoje būtų susidurta su analogiška problema. Šiandien yra mažiau kontraversiškų būdų, reikalaujančių nedidelio kiekio asmens duomenų, kurie gali užtikrinti tik norimų asmenų buvimą teritorijoje. Pavyzdžiui, magnetinių kortelių naudojimas, kurios gali būti su vaiko nuotrauka (jeigu pageidautinas sustiprintas saugumas). Šia alternatyva grėsmė pažeisti asmens duomenų apsaugą yra minimali, nes nenaudojami itin jautrus (šiuo atveju biometriniai) duomenys.

Taip pat ES yra išsiskėlusį tikslą apskritai uždrausti veido atpažinimo technologiją penkeriems metams viešose vietose, kaip traukinių, metro stotyse, sporto stadionuose bei prekybos centruose. Toks sprendimas yra motyvuojamas baime, kad šios technologijos naudojimo mastas auga labai sparčiai. O technologijos veikimo patikimumas ir privataus gyvenimo neliečiamumo klausimas taip greitai nėra sprendžiamas⁶³.

Apibendrinant, asmens duomenų apsaugos sistema ES tobulėja ir asmenys gali būti ramesni dėl savo informacijos saugumo užtikrinimo. Tačiau vaikai yra viena iš pagrindinių visuomenės grupių, kuri itin aktyviai naudojasi internete ir įvairiomis moderniosiomis technologijomis bei jų siūlomomis paslaugomis. Kalbant apie vaikų duomenų apsaugą, tiek ES, tiek Lietuvoje yra daugybė neišspręstų problemų. Pagrindinė – nėra pakankamo (arba pakankamai griežto) reguliavimo, skatinančio įmones rodyti iniciatyvą keisti esamą situaciją. Tai ypač matyti modernių technologijų, būtent amžiaus patikrinimo srityse.

⁶² Naujienų portalo LRT 2019 m. gegužės 30 d. straipsnis: *Sporto klubai netinkamai naudojami pirštų atspaudais, reikalingas klientų sutikimas*. Prieiga per internetą: <<https://www.lrt.lt/naujienos/mokslas-ir-it/11/1064700/sporto-klubai-netinkamai-naudojami-pirstu-atspaudais-reikalingas-klientu-sutikimas>> [žiūrėta 2020-01-17].

⁶³ BOFFEY, D. (2020) straipsnis: *EU eyes temporary ban on facial recognition in public places*. Prieiga per internetą: <<https://www.theguardian.com/technology/2020/jan/17/eu-eyes-temporary-ban-on-facial-recognition-in-public-places>> [žiūrėta 2020-01-22]

Šiuo metu modernios technologijos ir internetinės paslaugos bei puslapiai (pvz, *Youtube*) dažniausiai nėra pritaikyti vaikų naudojimui. Todėl tai pažeidžia vaikų teisę į duomenų apsaugą, kelia daugybę problemų duomenų apsaugos priežiūros institucijoms bei verslams atneša finansinius nuostolius už BDAR pažeidimus. Visgi situacija nėra visiškai bloga: galime pasidžiaugti, kad šalis kaip Prancūzija ir Jungtinė Karalystė rodo itin aktyvią iniciatyvą ir šiuo metu yra lyderiaujančios šalys ne tik BDAR įgyvendinime, bet ir siūlo galimybes ir priima drąsius sprendimus, kurie galėtų būti geras pavyzdys Lietuvos įstatymų leidėjui vaikų duomenų apsaugos srityje.

Išvados

1. Nenuoseklus amžiaus ribos nustatymas ES kelia įvairių problemų. Pavyzdžiui, nevienodą teisinio reguliavimo praktiką ES mastu; didelius iššūkius informacinės visuomenės paslaugų teikėjams, kurie tvarko subjekto duomenis, esančio ES valstybėje narėje.
2. Lietuvos įstatymų leidėjo nustatyta tapati amžiaus riba (įvairiose teisės šakose) kvestionuoja asmens gebėjimą būti vienodai sąmoningu netapačiuose teisiniuose santykiuose.
3. Skirtingas amžiaus ribos nustatymas sukeltų pernelyg sudėtingą asmens teisių įgyvendinimo procesą tiek iš įstatymų leidėjų, tiek iš įstatymų adresatų pusės.
4. Pagal šiuolaikinę asmens duomenų apsaugos teisę, duomenų valdytojas kiekvienu konkrečiu atveju turi pasirinkti teisingą ir proporcingą amžiaus patikrinimo priemonę, atsižvelgiant į vaiko duomenų rinkimo tikslą.
5. Vaiko asmens duomenys gali būti naudojami tik tokioms verslo veikloms, kurios turi esminės reikšmės sklandžiai internetinių paslaugų teikimo kokybei bei individualiai vartotojo patirčiai.
6. Jungtinės Karalystės svarstomo naujo vaikų kodeksas yra perteklinis ir pernelyg sunkiai įgyvendinamas. Šiandien yra itin sudėtinga proporcingai išfiltruoti pasiekiamą turinį pagal subjektų prieinamumą. Todėl įstatymo reguliavimas galimai reikštų asmens teisės naudotis internetu laisvai galimą pažeidimą.
7. Veido atpažinimo technologija populiarėja, tačiau asmens duomenų apsaugos sumetimais nėra rekomenduojama ją naudoti mokyklose ar kitose institucijose, kuriuose būtų renkami vaikų biometriniai duomenys.

Literatūros sąrašas

Norminiai teisės aktai:

1. 2017 m. sausio 10 d. Europos Parlamento ir Tarybos reglamento dėl teisės į privatų gyvenimą ir asmens duomenų apsaugos elektroninių ryšių sektoriuje, kuriuo panaikinama Direktyva 2002/58/EB (Reglamentas dėl privatumo ir elektroninių ryšių) pasiūlymas. Prieiga

per internetą: <<https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/news/proposal-regulation-privacy-and-electronic-communications>>

2. Europos Parlamento ir Tarybos 1995 m. spalio 24 d. direktyva 95/46/EB dėl asmenų apsaugos tvarkant asmens duomenis ir dėl laisvo tokių duomenų judėjimo.
3. Europos Parlamento ir Tarybos 2016 m. balandžio 27 d. reglamentas (ES) 2016/679 dėl fizinių asmenų apsaugos tvarkant asmens duomenis ir dėl laisvo tokių duomenų judėjimo ir kuriuo panaikinama Direktyva 95/46/EB (Bendrasis duomenų apsaugos reglamentas).
4. Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartija (2016/C 202/02)
5. Lietuvos Respublikos asmens duomenų teisinės apsaugos įstatymas (su pakeitimais ir papildymais). *Valstybės žinios*, 1996, Nr. 63-1479.
6. Lietuvos Respublikos vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas (su pakeitimais ir papildymais). *Valstybės žinios*, 1996, Nr. 33-807.

Specialioji literatūra:

7. BURNS, H. (2019) Just how bad is the ICO's draft age appropriate design code?
8. HADDON, L., LIVINGSTONE, S. ir kiti (2012) *EU Kids Online National perspectives*. [žiūrėta 2019-11-02].
9. LIVINGSTONE, S. (2018) *Privacy, data protection and the evolving capacity of the child: what the evidence tells us*. LSE Media Policy Project. [žiūrėta 2019-12-30].
10. MACĖNAITĖ, M., KOSTA, E. (2017) *Consent for processing children's personal data in the EU: following in US footsteps?*, Information & Communications Technology Law, 26:2.
11. MILKAITE, I., LIEVENS, E. (2019) *The Internet of Toys: Playing Games with Children's Data*/// *The Internet of Toys*, 978-3-030-10898-4.
12. MILKAITE, I., LIEVENS, E. (2019) *Status quo regarding the child's article 8 GDPR age of consent for data processing across the EU*.
13. PARKER, W. (1993) *The reasonable person: a gendered concept?* Victoria University of Wellington Law Review.
14. PASCU, L. (2019) *French privacy regulator finds facial recognition gates in schools illegal*.
15. SHELDON, K. M., KASSER, T. (2001) *Getting Older, Getting Better? Personal Strivings and Psychological Maturity Across the Life Span*. Developmental Psychology.
16. STEINBERG, L., CAUFFMAN, E. (1996) *Maturity of Judgment in Adolescence: Psychosocial Factors in Adolescent Decision Making*. Law and Human Behavior.
17. WESSILING, T. (2019) *The UK ICO's draft Age Appropriate Design Code*.

Kita literatūra:

18. 2017 m. rugsėjo 19 d. viešosios konsultacijos dėl pasirengimo taikyti Europos Sąjungos Bendrąjį duomenų apsaugos reglamentą Lietuvoje ataskaita. Prieiga per internetą: <[https://epilietis.lrv.lt/uploads/epilietis/documents/files/TM_vie%C5%A1oji%20konsultacija_ataskaita\(1\).pdf](https://epilietis.lrv.lt/uploads/epilietis/documents/files/TM_vie%C5%A1oji%20konsultacija_ataskaita(1).pdf)>.
19. Advokatų kontoros White & Case 2019 m. lapkričio 13 d. straipsnis: *GDPR Guide to National Implementation: Slovenia*. Prieiga per internetą: <<https://www.whitecase.com/publications/article/gdpr-guide-national-implementation-slovenia>> [žiūrėta 2019-12-02].

20. Banko SEB straipsnis: *Pirmoji vaiko kortelė: kada galima ir kaip ją gauti?* Prieiga per internetą: <<https://www.seb.lt/infobankas/kasdieniai-finansai/pirmoji-vaiko-kortele-kada-galima-ir-kaip-ja-gauti>> [žiūrėta 2019-12-08].
21. BOFFEY, D. (2020) straipsnis: EU eyes temporary ban on facial recognition in public places. Prieiga per internetą: <<https://www.theguardian.com/technology/2020/jan/17/eu-eyes-temporary-ban-on-facial-recognition-in-public-places>> [žiūrėta 2020-01-22]
22. Dienarščio *The Guardian* straipsnis *YouTube fined \$170m for collecting children's personal data* Prieiga per internetą: <<https://www.theguardian.com/technology/2019/sep/04/youtube-kids-fine-personal-data-collection-children->> [žiūrėta 2019-12-10]
23. Interviu su *Telia* projekto *Augu internete* koordinatore Indre Mimbiryte-Yun, 2019 m. gruodžio 16 d.
24. JK informacijos komisaro konsultacinis dokumentas *Age Appropriate Design Code of Practice*. Prieiga per internetą: <<https://ico.org.uk/media/about-the-ico/consultations/2614762/age-appropriate-design-code-for-public-consultation.pdf>>.
25. Jungtinės Karalystės informacijos komisaro institucijos straipsnis *Age appropriate design: a code of practice for online services*. Prieiga per internetą: <<https://ico.org.uk/for-organisations/guide-to-data-protection/key-data-protection-themes/age-appropriate-design-a-code-of-practice-for-online-services/>>.
26. Livingstone, Sonia and Haddon, Leslie and Görzig, Anke and Ólafsson, Kjartan (2011) *Risks and safety on the internet: the perspective of European children: full findings and policy implications from the EU Kids Online survey of 9-16 year olds and their parents in 25 countries*. EU Kids Online, Deliverable D4. EU Kids Online Network, London, UK. Prieiga per internetą: <<http://eprints.lse.ac.uk/33731/1/Risks%20and%20safety%20on%20the%20internet%28lsero%29.pdf>> [žiūrėta 2019-12-10].
27. LR Informacinės visuomenės plėtros komiteto interneto tinklapyje pateikta informacinės visuomenės paslaugų samprata. Prieiga per internetą: <<https://ivpk.lrv.lt/lt/veiklos-sritys/1/informacines-visuomenes-paslaugos-1/informacines-visuomenes-paslaugu-samprata>>. [žiūrėta 2019-12-31].
28. Naujienų portalo BBC 2019 m. rugpjūčio 27 d. straipsnis: *Facial recognition: School ID checks lead to GDPR fine*. Prieiga per internetą: <<https://www.bbc.com/news/technology-49489154>> [žiūrėta 2020-01-17].
29. Naujienų portalo LRT 2019 m. gegužės 30 d. straipsnis: *Sporto klubai netinkamai naudojami pirštų atspaudais, reikalingas klientų sutikimas*. Prieiga per internetą: <<https://www.lrt.lt/naujienos/mokslas-ir-it/11/1064700/sporto-klubai-netinkamai-naudojasi-pirstu-atspaudais-reikalingas-klientu-sutikimas>> [žiūrėta 2020-01-17].
30. Naujienų tinklapio BBC 2017 m. rugsėjo 14 d. straipsnis: *Facial recognition database 'risks targeting innocent people'*. Prieiga per internetą: <<https://www.bbc.com/news/uk-41262064>> [žiūrėta 2020-01-17].
31. Prieiga per internetą <<https://www.toyindustries.eu/wp-content/uploads/2018/01/ePR-TIE-Position-SEP-17.pdf>> [žiūrėta 2020-01-17].
32. Prieiga per internetą: <<https://www.theguardian.com/technology/2020/jan/17/eu-eyes-temporary-ban-on-facial-recognition-in-public-places>> [žiūrėta 2020-01-22]

33. SAMUEL, S. (2019) straipsnis: *Activists want Congress to ban facial recognition. So they scanned lawmakers' faces*. Prieiga per internetą: <<https://www.vox.com/future-perfect/2019/11/15/20965325/facial-recognition-ban-congress-activism>> [žiūrėta 2020-01-17].
34. SYMANOVICH, S. straipsnis *How does facial recognition work?* Prieiga per internetą: <<https://us.norton.com/internetsecurity-iot-how-facial-recognition-software-works.html>> [žiūrėta 2020-01-17]
35. SIMONITE, T. (2019) straipsnis *The Best Algorithms Struggle to Recognize Black Faces Equally* Prieiga per internetą: <<https://www.wired.com/story/best-algorithms-struggle-recognize-black-faces-equally/>> [žiūrėta 2020-01-17].
36. STONE, J. (2019), *Lithuanian scammer gets 5 years for defrauding Google, Facebook of \$120 million*. Prieiga per internetą: <<https://www.cyberscoop.com/facebook-google-scam-man-sentenced/>> [žiūrėta 2019-12-21].
37. *Unicef UK (RTP0019)*. Prieiga per internetą: <<http://data.parliament.uk/writtenevidence/committeeevidence.svc/evidencedocument/human-rights-committee/the-right-to-privacy-article-8-and-the-digital-revolution/written/97290.html>>.

VAIKO TEISĖ | ASMENS DUOMENŲ APSAUGA: IŠŠŪKIAI SKAITMENINĖJE ERDVĖJE

Santrauka

Šiame straipsnyje analizuojama vaikų asmens duomenų apsauga interneto ir modernių technologijų kontekste. Aptariama teisinio reglamentavimo problematika Lietuvoje ir kitose Europos Sąjungos valstybėse. Analizuojami iššūkiai, su kuriais susiduria vaikų asmens duomenų apsauga: 1) kokių būdu ir forma turėtų būti pateikiamas pagal BDAR privalomas vaiko sutikimas tvarkyti jo duomenis; 2) tėvų virtualaus sutikimo tvarkyti vaiko duomenis problema; 3) vaiko asmens duomenų tvarkymo ypatumai internete ir naudojant internetinius žaislus; 4) veido atpažinimo technologijos probleminiai aspektai ir pavyzdžiai.

CHILDREN RIGHT TO DATA PROTECTION: CHALLENGES IN DIGITAL WORLD

Summary

This article analyses child data protection on the Internet and in the context of modern technology. Article discusses Problems of legal regulation in Lithuania and other European Union countries. The protection of children's data faces the following challenges: 1) how and what form the consent, which is obligatory under the GDPR, of the child to the processing of his or her data should be provided; 2) the issue of parents' virtual consent to process their child's data; 3) processing of the child's data on the Internet; 4) problematic aspects of facial recognition technologies, examples.

PRIEIGŲ PRIE INTERNETO SVETAINIŲ BLOKAVIMAS KAIP AUTORIŲ TEISIŲ GYNYBOS BŪDAS

Monika Urbavičiūtė, Laimonas Petreikis

Vilniaus universiteto Teisės fakulteto

3-io kurso studentai

Saulėtekio al. 9, LT-10222 Vilnius

El. Paštas: monika.ubaviciute@tf.stud.vu.lt; laimonas.petreikis@tf.stud.vu.lt

Darbo vadovas prof. dr. (HP) Vytautas Mizaras, LL.M.

El. Paštas vytautas.mizaras@tf.vu.lt

Ivadas

Nagrinėjamos temos aktualumas. XXI a. ne be pagrindo vadinamas technologijų ir inovacijų amžiumi. Didžiuliai informacijos šaltiniai persikėlė į internetinę erdvę, tarp jų ir autorių teisių saugomi kūriniai ir kiti objektai. Kartu su plačiomis galimybėmis autoriams disponuoti savo intelektine nuosavybe atsirado ir plačios galimybės ją nelegaliai įsigyti, kopijuoti, perparduoti ar kitaip platinti. Ne išimtis ir Lietuva, kuri savo piratavimo mastais yra viena pirmaujančių Europos valstybių. Susidūrus su šia problema, valstybei kyla pareiga užtikrinti autorių teisių apsaugą ir gynimą. Lietuva nuo 2006 m. Autorių teisių ir gretutinių teisių įstatyme (toliau ATGTĮ)¹ įtvirtino priemonių prie interneto svetainių blokavimą kaip vieną iš pažeistų autorių teisių gynimo būdų, kuris ir bus nagrinėjamas plačiau šiame straipsnyje.

2019 m. balandžio mėn. įsigaliojus naujai minėto įstatymo redakcijai, buvo praplėstas subjektų ratas, galintis taikyti įpareigojimus interneto prieigos paslaugų teikėjams (tarpininkams), o taip pat numatyta ne tik teisminė, bet iš esmės ir neteisminė priemonė prieigos prie interneto panaikinimo (blokavimo) procedūra.

Pakeitus draudimų ir kitokių ribojimų, taikomų interneto paslaugas teikiantiems subjektams, reguliavimą, kyla daug klausimų. Kaip antai, svarbu aiškintis, ar priemonės prie interneto svetainių blokavimas, apskritai, yra veiksmingas ir efektyvus tiek tų, kurie nelegaliai skleidžia (skelbia) autorių teisės saugomą turinį, tiek tų, kurie juo nelegaliai naudojami, atžvilgiu? Dar daugiau, galime kelti klausimą, ar interneto prieigos paslaugų

¹ Lietuvos Respublikos autorių teisių ir gretutinių teisių įstatymas (toliau ATGTĮ). *Valstybės žinios*, 1999-06-09, nr. 50-1598.

teikėjų įpareigojimas blokuoti tokias svetaines ne teismo, bet viešojo administravimo subjekto nurodymu (turint omeny, kad teismo sankcija yra labiau formalus procesinis veiksmas, nei kad priimamas nagrinėjamas klausimas iš esmės), yra derantis su tam tikromis konstitucinėmis teisėmis. Ypač turint omenyje, kad iš esmės tapataus pobūdžio mechanizmas – nurodymai blokuoti prieigas prie interneto svetainių – buvo numatyti ir visoje eilėje kitų Lietuvos Respublikos įstatymų, apie ką šiame straipsnyje taip pat bus paminėta.

Pažymėtina, kad toks autorių teisių gynimo būdas yra numatytas ir kitų valstybių praktikoje, tačiau skiriasi jo taikymo ir įgyvendinimo tvarka bei sąlygos. Todėl taip pat gali būti keliamas klausimas – ar Lietuvos pasirinktas būdas laikytinas pažangiu ir sekstiniu pavyzdžiu. Šie ir kiti klausimai, pabrėžiantys temos aktualumą ir bus nagrinėjami toliau.

Tyrimo tikslas – ištirti prieigų prie interneto svetainių blokavimą, kaip autorių teisių gynimo būdą ir įvertinti šio reguliavimo mechanizmo efektyvumą teisių gynimo prasme.

Tyrimo uždaviniai:

- 1) atskleisti reguliavimo mechanizmo atsiradimą ir taikymą Lietuvos teisės sistemoje;
- 2) išnagrinėti prieigos prie interneto svetainių blokavimo įgyvendinimą technine ir praktine prasme;
- 3) palyginti Lietuvos pasirinktą autorių teisių gynimo būdą su kitų Europos valstybių (Prancūzija ir Italija) praktika;
- 4) įvertinti pasirinkto reguliavimo mechanizmo efektyvumą;
- 5) įvertinti viešojo administravimo subjekto ir teismo vaidmens svarbą ir tarpusavio santykį autorių teisių gynyje;
- 6) išanalizuoti prieigos prie interneto svetainių blokavimą žmogaus apsaugos kontekste;
- 7) įvertinti, ar tokio reguliavimo mechanizmo perkėlimas į kitas teisinio reguliavimo sritis yra pažangus, ar ydingas.

Tyrimo objektas. Darbe atskleidžiamas prieigos prie interneto svetainių blokavimas kaip autorių teisių gynimo būdas, jo reglamentavimas Lietuvos teisės sistemoje. Analizuojama: a) teisinio reguliavimo mechanizmo efektyvumas; b) efektyvumas kitose teisinėse srityse; c) viešojo administravimo subjekto ir teismo tarpusavio santykis, taikant įpareigojimus tarpininkams; d) žmogaus teisių apsauga įgyvendinant prieigos prie interneto svetainių blokavimą. Didžiausias dėmesys yra skiriamas teisinio reguliavimo mechanizmo efektyvumui, iš kurio išplaukia kitas probleminis klausimas: efektyvumas kitose teisinėse srityse.

Tyrimo metodai. Rengiantį šį straipsnį, naudojami lyginamasis, loginis, sisteminis ir teleologinis tyrimo metodai:

- 1) lyginamasis metodas bus naudojamas palyginti Lietuvos ir kitų Europos valstybių (Italijos, Prancūzijos) reguliavimo mechanizmo ypatumus, norint patikrinti kokie įpareigojimai taikomi tarpininkams, ginant pažeistas autorių teises ir ar jų pasirinktas reguliavimo mechanizmas yra efektyvesnis. Šis tyrimo metodas padės atskleisti skirtumus bei nustatyti analizuojamų Europos valstybių pasirinktą skirtingų priegios prie interneto svetainių sąlygų veiksmingumą;
- 2) vadovaujantis loginiu metodu bus aiškinamas teisės aktų normų turinys. Taip pat šio metodo pagalba bus rengiamas apibendrinimas bei siekiant atsakyti į probleminius klausimus;
- 3) sisteminio metodo pagalba bus siekiama atskleisti Autorių teisių ir gretutinių teisių įstatyme įtvirtintą reguliavimą ir jo tarpusavio santykį su kitais įstatymais ir poįstatyminiais aktais. Šis metodas taip padės nustatyti reguliavimo mechanizmo išplitimą ir sąsają su kitomis teisinėmis sritimis;
- 4) teleologinis metodas padės atskleisti įstatymo leidėjo tikslą ir uždavinius praplečiant subjektų ratą, galinčių taikyti įpareigojimus dėl priegios prie interneto svetainių blokavimo.

Darbo originalumas. Šios temos originalumas atsispindi tuo, kad nėra pakankamai teisės mokslinių straipsnių, kurie analizuotų šį Lietuvos pasirinktą teisinio reguliavimo mechanizmą ir jo efektyvumą tiek technine, tiek praktine prasme. Taip pat darbas yra originalus tuo aspektu, kad neseniai praplėstas subjektų ratas, taikantis įpareigojimus, todėl šia tema taip pat nėra pakankamai išvystyta teisinė doktrina.

Pagrindiniai šaltiniai. Šiame darbe plačiai nagrinėjamas Lietuvos Respublikos autorių teisių ir gretutinių teisių įstatymo 78 straipsnis, taip pat su šiuo straipsniu susijusi teismų praktika („Linkomanijos byla“, „Telekabel byla“). Vertinant priegios prie interneto svetainės blokavimo efektyvumą yra remiamasi Lietuvos radijo ir televizijos komisijos sprendimais. Lyginant teisinio reguliavimo mechanizmą kitose teisinėse srityse yra remiamasi Azartinių lošimų įstatymu, Alkoholio kontrolės įstatymu, Produktų saugos įstatymu.

1. Interneto svetainių blokavimas kaip autorių teisių gynybos būdas

Prieš keliant probleminius klausimus dėl interneto svetainių blokavimo reguliavimo mechanizmo kaip vieno iš autorių teisių gynybos būdų, reikėtų išanalizuoti tokio gynybos būdo įtvirtinimą Lietuvos teisės sistemoje ir įsigilinti į nagrinėjamą reguliavimo mechanizmą bei palyginti su kitomis Europos Sąjungos (toliau ES) šalių šioje srityje taikomais teisių gynimo būdais dėl autorių teisių pažeidimų.

1.1. Interneto svetainių blokavimo kaip autorių teisių gynbos būdo atsiradimo prielaidos Lietuvos teisinėje sistemoje

ATGTĮ 78 straipsnis galioja jau ne pirmus metus, tačiau tokiame autorių teisių gynbos būdai, kaip prieigos prie interneto svetainės blokavimas, susiformuoti įtakos turėjo konkrečios tarptautinės sutartys ir Europos Sąjungos direktyvos.

1994 m. Vyriausybė nutarimu² prisijungė prie 1886 m. Berno konvencijos dėl literatūros ir meno kūrinių apsaugos. Berno Konvencijos 5 straipsnio 2 dalyje įtvirtinta nuostata, kad apsaugos ir teisinės gynbos būdus reguliuoja tik tos šalies, kurioje tokios apsaugos reikalaujama, įstatymai.³ Tai reiškia, kad pagal Berno konvencijos valstybių dalyvių vidaus įstatymus taikomi autorių teisių gynimo būdai neturi būti vienodi, ir kiekviena valstybė turi kompetenciją numatyti jos viduje taikomus autorių teisės gynbos būdus.

Kita aktuali tarptautinė sutartis yra Sutartis dėl intelektualinės nuosavybės teisių aspektų, susijusių su prekyba (toliau TRIPS sutartis), kuri yra Pasaulio prekybos organizacijos dėl Bendrojo muitų ir prekybos tarifų susitarimo (GATT) sudėtinė dalis. Viena iš pagrindinių priežasčių, kodėl ši tarptautinė sutartis yra svarbi ATGTĮ 78 straipsnio prasme, yra tokia, kadangi valstybės narės yra skatinamos savo viduje sukurti teisių gynimo mechanizmą, kuris padėtų veiksmingai užkirsti kelią intelektualinės nuosavybės teisės pažeidimams.⁴ Tačiau ar toks teisių gynimo mechanizmo sukūrimas Lietuvoje yra veiksmingas – bus nagrinėjamas toliau kaip probleminis klausimas.

Pasaulio intelektualinės nuosavybės organizacijos (PINO) Autorių teisės sutarties 12 straipsnio 1 dalis numato, kad šalys pačios pasirenka tinkamas ir veiksmingas teises priemones, prieš tuos asmenis, kurie be leidimo platina, transliuoja ar viešai skelbia kūrinius ar jų kopijas, tam neturėdami teisės.⁵ Vadinasi, ši PINO autorių teisių sutarties dalis atitinka Berno Konvencijos 5 straipsnio 2 dalį ta prasme, kad tai yra valstybių kompetencija pasirinkti teisių gynimo priemones. Taip pat, vis labiau plintant autorių teisių saugomų kūrinių skaitmenizacijai, sutarties šalys yra įpareigojamos imtis veiksmingų techninių apsaugos priemonių sukūrimo.

Europos Sąjungos direktyvos Lietuvai buvo aktualios dar iki įstojimo į ES, nes Lietuva vienodino ir derino savo nacionalinę teisę, siekdama tapti ES valstybe nare. Dėl šios

² Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas „dėl prisijungimo prie 1886 metų Berno konvencijos dėl literatūros ir meno kūrinių apsaugos“. *Valstybės žinios*, 1994-08-05, nr. 60-1198.

³ Berno konvencija dėl literatūros ir meno kūrinių apsaugos. *Valstybės žinios*, 1995-05-16, nr. 40-988.

⁴ MIZARAS, Vytautas. Autoriaus teisių ir gretutinių teisių gynimo reglamentavimas tarptautinėse sutartyse ir Europos sąjungos teisės aktuose. *Teisė*, 2002, t. 44, p. 89.

⁵ Pasaulinės intelektualinės nuosavybės organizacijos Autorių teisių sutartis. *OL 2000 m. specialusis leidimas*, 11 skyrius, 33 tomas, p. 210-216.

priežasties jau 2003 m. ATGTĮ redakcijos⁶ 77 straipsnio 3 dalyje buvo numatyta galimybė kreiptis į teismą ir prašyti jį įpareigoti taikyti interneto tarpininkui draudimus.

Su nagrinėjamu klausimu susijusios trys ES direktyvos.

Viena iš aktualesnių ir pirmesnių direktyvų nagrinėjamam autorių teisių gynimo būdui yra 2000 m. birželio 8 d. Europos Parlamento ir Tarybos Direktyva 2000/31/EB dėl kai kurių informacinės visuomenės paslaugų, ypač elektroninės komercijos, teisinių aspektų vidaus rinkoje (Elektroninės komercijos Direktyva).⁷ Ši Direktyva įtvirtina tarpininkų atsakomybės klausimus, todėl nagrinėjamam skyriui yra neaktuali ir plačiau bus aptarta 1.3. skyriuje.

Kitoje 2001 m. gegužės 22 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyvoje 2001/29/EB dėl autorių teisių ir gretutinių teisių informacinėje visuomenėje tam tikrų aspektų suderinimo, konkrečiau 8 straipsnio 3 dalyje yra numatytas valstybės narės teismo įpareigojimas taikyti draudimus tarpininkams, kurių paslaugomis tretieji asmenys naudoja autorių teisės pažeisti.⁸ Šia direktyva tarpininkas, t.y., internetinės paslaugos teikėjas yra įtraukiamas kaip trečia šalis, kuri skaitmeninėje erdvėje sprendžia autorių ir vartotojų interesų konfliktus, esant autorių teisės pažeidimams. Taip pat, svarbu paminėti kokio tipo draudimai taikomi tarpininkams yra valstybės narės kompetencija.

Trečioji su nagrinėjamu klausimu susijusi direktyva – yra 2004 m. balandžio 29 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2004/48/EB dėl intelektinės nuosavybės teisių gynimo⁹. Didesnę galią įgija kolektyvinio administravimo organizacijos, kurioms šia direktyva suteikta teisė kreiptis į teismą prašant taikyti draudimus tarpininkams, kurių paslaugomis tretieji asmenys naudoja autorių teisės ar gretutinės teisės pažeisti.¹⁰ Taip pat numatoma teisė taikyti pakartotinį draudimą, tačiau ši teisė negali pažeisti direktyvos 2001/29/EB 8 straipsnio 3 dalies, kuri jau buvo paminėta aukščiau.¹¹

Kaip matome iš ES direktyvų nuostatų, nors ir yra siekiama derinti teisių apsaugos lygį valstybėse narėse ir suderinti teisės sistemas, tačiau vis tiek yra paliekama teisė valstybei narei pasirinkti kokius draudimus taikyti tarpininkams. Kitaip tariant, aptartosios nuostatos dėl konkrečių teisių gynimo priemonių yra dispozityvaus pobūdžio.

⁶ ATGTĮ su pakeitimais ir papildymais. *Valstybės žinios*, 1999-06-09, nr. 50-1598, suvestinė redakcija nuo 2003-03-05, str. 77.

⁷ 2000 m. birželio 8 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2000/31/EB dėl kai kurių informacinės visuomenės paslaugų, ypač elektroninės komercijos, teisinių aspektų vidaus rinkoje (Elektroninės komercijos Direktyva). *OL 2000 m. specialusis leidimas*, 13 skyrius, 25 tomas, p. 399-414.

⁸ 2001 m. gegužės 22 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2001/29/EB dėl autorių teisių ir gretutinių teisių informacinėje visuomenėje tam tikrų aspektų suderinimo. *OL 2001 m. specialusis leidimas*, 17 skyrius, 1 tomas, p. 230-239.

⁹ 2004 m. balandžio 29 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2004/48/EB dėl intelektinės nuosavybės teisių gynimo (tekstas svarbus EEE). *OL 2004 m. specialusis leidimas*, 17 skyrius, 2 tomas, p. 32-39.

¹⁰ *Ibid.*

¹¹ LAT Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegija. 2016 m. kovo 10 d. nutartis civilinėje byloje *EVP International v. Kino industrijos asociacija*, Nr. 3K-3-85-378/2016.

Apibendrinant, galima daryti išvadą, kad skaitmenizuojant informaciją ir nesant pakankamos apsaugos išaugo piratavimo lygis. Dėl šios priežasties buvo reaguojama ne tik Europos Sąjungos mastu, bet ir tarptautiniu lygiu. Buvo reikalinga įtvirtinti ne tik naujas, bet ir veiksmingas apsaugos priemones. Būtent interneto paslaugų teikėjai gali kontroliuoti skaitmenizuotą informaciją. Todėl tarpininkai ir tapo atspirties tašku, kurie įtraukiami į internetinius konfliktus tarp autorių ar jų teisėtų atstovų ir interneto vartotojų esant autorių teisės pažeidimams, internetinėje aplinkoje. Konkretūs teismo skiriamus draudimus ir įpareigojimus tarpininkui nustato kiekviena valstybė savo vidaus teisėje.

Lietuva pasirinko informacijos perdavimo sustabdymą, jeigu techniškai įmanoma – informacijos pašalinimą ir prieigos prie interneto svetainės blokavimą kaip įpareigojimus tarpininkui. Pastarasis autorių teisių gynybės būdas ir bus nagrinėjamas plačiau.

1.2. Interneto svetainių blokavimo reglamentavimas ir reguliavimas Lietuvos teisės sistemoje

Interneto svetainių blokavimas, kaip autorių teisių gynybės būdas Lietuvos teisės sistemoje įtvirtintas nuo 2003 metų. Siekiant įgyvendinti anksčiau minėtose tarptautinėse sutartyse nustatytas gaires ir Europos Sąjungos direktyvose įtvirtintas nuostatas, Lietuvos Respublikos Seimas 2006 metais priėmė Lietuvos Respublikos autorių teisių ir gretutinių teisių įstatymo 2, 4, 11, 12, 14, 15, 16, 17, 22, 38, 40, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 51, 53, 54, 56, 57, 61, 65, 72 straipsnių, VI skyriaus ir priedo pakeitimo ir papildymo įstatymą.¹² Minėto ATGTĮ pakeitimo įstatymo redakcijoje su nagrinėjama tema svarbiausias buvo 78 straipsnis, kurio normos, lyginant su prieš tai galiojusiomis normomis, buvo pakeistos iš esmės. Būtent įstatymo 78 straipsnyje buvo įtvirtintas interneto svetainių blokavimo mechanizmas.

Buvo numatyta, kad autorių teisių, gretutinių teisių ir *sui generis* teisių subjektai – gindami savo teises, gali kreiptis į teismą ir reikalauti, kad teismas uždraustų tarpininkams (elektroninių ryšių tinklais paslaugų teikėjams) teikti elektroninių ryšių tinklais paslaugas tretiesiems asmenims, kurie naudodamiesi tomis paslaugomis ir pažeidžia minėtų subjektų autorines, gretutines ar *sui generis* teises. Draudimai teikti elektroninių ryšių paslaugas tretiesiems minėtame ATGTĮ 78 straipsnyje numatyti trejopai: informacijos, kuri pažeidžia minėtų subjektų teises perdavimo sustabdymas, jos panaikinimas arba prieigos prie tokios informacijos panaikinimas. Būtent pastarasis draudimas ir reiškia interneto svetainių, kuriose skelbiama informacija pažeidžia autorių teises, blokavimą. Toks šio autorių teisių gynimo būdo reguliavimas išliko nepakitęs Lietuvos

¹² priėmė Lietuvos Respublikos autorių teisių ir gretutinių teisių įstatymo 2, 4, 11, 12, 14, 15, 16, 17, 22, 38, 40, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 51, 53, 54, 56, 57, 61, 65, 72 straipsnių, VI skyriaus ir priedo pakeitimo ir papildymo įstatymas. *Valstybės žinios*, 2006-10-31, Nr. 116-4400

teisės sistemoje iki 2019 m. Kaip minėtas reguliavimas veikė ir kiek buvo veiksmingas autorių teisių gynimo srityje nagrinėsime kitose šio mokslinio darbo dalyse.

2019 metais Lietuvos Respublikos Seimas priėmęs ATGTĮ pakeitimo įstatymą vėl esmingai palietė ir pakeitė autorių teisių gynimą ir jo reguliavimą. Minėto įstatymo 78 straipsnyje prie autorių teisių, gretutinių teisių ir *sui generis* teisių subjektų atsiranda kolektyvinio administravimo organizacijos, kurios be atskiros kolektyviai administruojamų subjektų įgaliojimo savarankiškai gali ginti minėtų subjektų teises, kreipdamosios į viešojo administravimo subjektus. Šiuo metu Lietuvoje yra kelios pagrindinės kolektyvinio administravimo organizacijos: Lietuvos autorių teisių kolektyvinio administravimo asociacija (toliau LATGA), Lietuvos gretutinių teisių asociacija (AGATA) ir t. t. Šių kolektyvinio administravimo asociacijų pagrindiniai veiklos principai ir jų veikimo sąlygos yra išsamiai nurodytos ATGTĮ V skirsnyje¹³

Kartu su kolektyvinio administravimo organizacijos įtraukimu į interneto svetainių blokavimo mechanizmą, buvo praplėstas ir subjektų ratas, taikantis įpareigojimus tarpininkams dėl elektroninių ryšių tinklais paslaugos prieigos tretiesiems asmenims. Minėto įstatymo 78 straipsnyje įtraukta Lietuvos radijo ir televizijos komisija (toliau LRTK), kaip subjektas, turintis teisę duoti privalomus nurodymus tarpininkams. Lietuvos radijo ir televizijos komisijos veikla apibrėžta LR visuomenės informavimo įstatymo 47 straipsnyje, kurio pirmoje dalyje nurodyta jog komisijos pagrindinis tikslas – radijo ir televizijos programų transliuotojų veiklos priežiūra ir reguliavimas.¹⁴ LRTK yra kolegialus organas, kuris yra nepriklausomas ir atskaitingas tik LR Seimui. Minėta komisija tapo pagrindiniu subjektu, kuris svarsto kolektyvinio administravimo organų ir kitų subjektų prašymus, bei sprendžia dėl tam tikrų interneto svetainių prieigų blokavimo. Perleidus minėtas autorių teisių internetinėje erdvėje gynimo funkcijas, pakito ir teismo vaidmuo. LRTK *de facto* tapo „pirmąja instancija“, nagrinėjančia tokio pobūdžio autorių teisių pažeidimus ir priimančia įpareigojančius sprendimus. Pažymėtina, kad komisijos sprendimams reikalinga teismo sankcija. Taip pat, LRTK sprendimai skundžiami apygardų administraciniais teismams. Plačiau apie LRTK ir teismo tarpusavio santykį bus nagrinėjama toliau.

1.3. Interneto svetainių blokavimo techninė ir praktinė pusė

Internetinių paslaugų teikėjas pagal ATGTĮ 78 straipsnio 2 dalį yra apibūdintas kaip fizinis ar juridinis asmuo, įskaitant Lietuvos Respublikoje įregistruotus užsienio juridinio asmens filialus ar atstovybes, kurie teikia interneto prieigos paslaugas.¹⁵ Šis

¹³ Lietuvos Respublikos autorių teisių ir gretutinių teisių įstatymas (toliau ATGTĮ). *Valstybės žinios*, 1999-06-09, nr. 50-1598, suvestinė redakcija nuo 2019-07-01, str. 78.

¹⁴ Lietuvos Respublikos visuomenės informavimo įstatymas. *Valstybės žinios*, 1996, Nr. 1-1418.

¹⁵ ATGTĮ su pakeitimais ir papildymais. *Valstybės žinios*, 1999-06-09, nr. 50-1598, suvestinė redakcija nuo 2019-07-01, str. 78.

subjektas yra tarpininkas ATGTĮ 78 straipsnio 2 dalies prasme. Paslaugų teikėjas atlieka tarpininkavimo funkciją tarp intelektinės nuosavybės teisių turėtojų ir tarp teisių pažeidėjų, kurie viešai paskelbia neteisėtai įgytą informaciją. Pagal Lietuvos nacionalinę teisę, įgyvendindamas tarpininkavimo funkciją, tarpininkas gali būti įpareigotas: sustabdyti informacijos perdavimą; jeigu techniškai įmanoma – pašalinti informaciją; panaikinti prieigą prie teisės pažeidžiančios informacijos.¹⁶ Vienas iš tarpininkų rinkos dalyvių įvardino, kad bendra pasaulinė tendencija – operatorius yra sujungimo paslaugų teikėjas ir neturėtų kištis ar kontroliuoti paslaugos gavėjo veiksmų. Tačiau, nepaisant tendencijos, tokios funkcijos priskirtos tarpininkams yra dėl to, kad plintant internetinės erdvės turiniui, vis sunkiau yra identifikuoti tikruosius internetinės svetainės valdytojus, pažeidžiančius autorių teises, gretutines teises ir *sui generes* teises. Tarpininkas gali užtikrinti greitą intelektinės nuosavybės teisių pažeidimų pašalinimą ir prevenciją.¹⁷ Nesiėmus techninių priemonių užkirsti intelektinės nuosavybės pažeidimų, interneto prieigos paslaugų teikėjui yra nustatoma antrinė atsakomybė. Tai reiškia, kad tarpininkas atsako ne dėl to, kad internetiniame puslapyje yra patalpinta neteisėta informacija, o dėl to, kad gavęs įpareigojimą iš teismo ar LRTK techniškai neįgyvendina, tai yra, nepašalina prieigos prie puslapio. Kad interneto paslaugos teikėjui nekiltų atsakomybė, jis taip pat pagal 2000/31/EB 12 straipsnį turi neinicijuoti perdavimo; neparinkti perduodamos informacijos gavėjo; neparinkti ir nepakeisti perduodamos informacijos.¹⁸ Elektroninės komercijos direktyvos 12 straipsnio 2 dalyje yra nurodyta, kad perdavimo ir prieigos veiksmai aprėpia automatinį, tarpinį ar trumpalaikį perduodamos informacijos saugojimą, jei tai daroma tik siekiant atlikti perdavimą ryšių tinklu.¹⁹ Pavyzdžiui, interneto vartotojas suveda tam tikrą adresą į „Google“ paiešką. Interneto prieigos paslaugų teikėjas išsaugo techniškai suformuluotą paiešką iki kol gaus atsakymą iš „Google“ sistemos. Gautą atsakymą tarpininkas perduoda paslaugos gavėjui. Tai ir reiškia, kad aprašyto proceso metu tarpininkas negali pažeisti direktyvos 2000/31/EB 12 straipsnio 1 dalies. Elektroninės komercijos direktyvos nuostatos dėl tarpininkų atsakomybės ribojimo įgyvendintos Informacinės visuomenės paslaugų įstatymo 12–14 straipsniuose.²⁰ Bet kuriuo atveju interneto prieigos paslaugų teikėjas neturi bendros pareigos stebėti informaciją, kuri yra perduodama ir saugoma, nei

¹⁶ *Ibid.*

¹⁷ Lietuvos apeliacinio teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegija. 2019 m. sausio 15 d. Nutartis civilinėje byloje Bitė Lietuva, „Splius“, „Lietuvos radijo ir televizijos centras“, „Baltikum TV“, „Init“, Penkių kontinentų komunikacijos centras, Cgates, AB Telia Lietuva v. Asociacija LATGA, Nr. E2A-26-823/2019.

¹⁸ 2000 m. birželio 8 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2000/31/EB dėl kai kurių informacinės visuomenės paslaugų, ypač elektroninės komercijos, teisinių aspektų vidaus rinkoje (Elektroninės komercijos Direktyva). OL 2000 m. *specialusis leidimas*, 13 skyrius, 25 tomas, p. 399-414.

¹⁹ *Ibid.*

²⁰ Lietuvos Respublikos informacinės visuomenės paslaugų įstatymas. *Valstybės žinios*, 2006-06-10, Nr. 65-2380, suvestinė redakcija nuo 2020-01-17.

domėtis faktais ar aplinkybėmis, rodančiomis nelegalią veiklą.²¹ Tarpininkas turi būti neutralus. Vadinasi, interneto prieigos paslaugų teikėjas yra tarpininkas, kuris nepadarо intelektualinės nuosavybės teisės pažeidimo, tačiau atsakingų institucijų įpareigotas privalo pašalinti neteisėtą informaciją, to neįvykdžius jam kyla atsakomybė, taip pat ir tuo pagrindu, kai yra pažeidžiama informacijos perdavimo paslauga.

Siekiant suvokti pasirinkto autorių teisių gynimo būdo veiksmingumą yra aktualu išanalizuoti interneto svetainės blokavimo techninę pusę. Kaip jau anksčiau buvo minėta, internetinių prieigų paslaugų teikėjai yra įpareigoti teismo arba LRTK sustabdyti informacijos perdavimą, jeigu techniškai įmanoma – pašalinti informaciją, o jei ne – panaikinti prieigą prie neteisėtos informacijos. Tokią pareigą tarpininkai įgija, kai tretieji asmenys, neteisėtai viešai paskelbią informaciją, kuri pažeidžia intelektualinės nuosavybės teises. Kitaip sakant, padaro tokį kūrinį viešai prieinamu interneto paslaugos gavėjams.²² Pagal ATGTĮ 78 straipsnio 1 dalį²³ teismas gali įpareigoti operatorių atlikti bet kurį iš nurodytų veiksmų:

- a) Sustabdant informacijos perdavimą. Šiuo atveju turi būti nurodomas sąrašas stabdytinų informacijos. Europos Sąjungos Teisingumo Teismo sprendimo *Telekabel* byloje 32 paragrafe pažymėta, kad suteikdamas prieigą prie tinklo, tarpininkas sudaro galimybes atlikti intelektualinės nuosavybės teisės pažeidimą.²⁴ Todėl šiuo atveju interneto prieigos paslaugų teikėjas sustabdo prieigą prie informacijos teisės pažeidėjui.
- b) Jei techniškai įmanoma – pašalinti informaciją iš internetinio puslapio. Tai tie atvejai, kai didesnė dalis yra teisėta ir neteisėta gali būti reklama ar tik vienas kūrinys. Šiuo atveju tarpininkas yra įpareigotas imtis „notice and takedown“ procedūros. Šią procedūrą reglamentuoja Vyriausybės nutarimas „Dėl galimybės pasiekti neteisėtu būdu įgytą, sukurtą, pakeistą ar naudojamą informaciją panaikinimo tvarkos aprašo patvirtinimo“.²⁵ Į tarpininkus gali kreiptis intelektualinės nuosavybės teisių turėtojai, pavieniai asmenys ar kompetetinga institucija. Ši priemonė dažniausiai taikoma, kai galima nustatyti trečiąjį asmenį, pažeidžiantį autorių teises, tai yra, kreipiamasi tiesiogiai į jį, reikalaujant pašalinti neteisėtą informaciją. Negavus atsakymo – tarpininkas turi pašalinti neteisėtą informaciją savo iniciatyva.

²¹ 2000 m. birželio 8 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2000/31/EB dėl kai kurių informacinės visuomenės paslaugų, ypač elektroninės komercijos, teisinių aspektų vidaus rinkoje (Elektroninės komercijos Direktyva). OL 2000 m. *specialusis leidimas*, 13 skyrius, 25 tomas, p. 399-414.

²² ATGTĮ su pakeitimais ir papildymais. *Valstybės žinios*, 1999-06-09, nr. 50-1598, suvestinė redakcija nuo 2019-07-01, str. 78.

²³ *Ibid.*

²⁴ Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 2014 m. kovo 27 d. sprendimas *Telekabel C-314/12*, EU:C:2014:192.

²⁵ Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas „dėl galimybės pasiekti neteisėtu būdu įgytą, skurtą, pakeistą ar naudojamą informaciją panaikinimo tvarkos aprašo patvirtinimo“. *Valstybės žinios*, 2007-09-01, nr. 94-3784.

- c) Prieigos prie neteisėtos informacijos panaikinimas. Ši autorių teisių gynimo priemonė ir yra nagrinėjama šiame darbe. Šį įpareigojimą tarpininkams gali taikyti tiek teismas, tiek LRTK. Šiuo atveju pagal ATGTĮ 78 straipsnio 3 dalį yra blokuojamas interneto domeno vardas (DNS).²⁶ DNS yra IP adresas, kuris vietoje skaičių kombinacijos yra išreikštas tam tikru interneto svetainės pavadinimu, pvz., www.filmai.in. Blokuojant prieigą ir yra užblokuojamas interneto svetainės pavadinimas, tačiau interneto svetainės turinys išlieka. Ši priemonė yra taikoma, kai nėra galimybės preciziškai blokuoti: pritaikyti neteisėtos informacijos pašalinimą, nes nėra galimybės nustatyti tikrojo interneto svetainės valdytojo. Toks reguliavimo mechanizmas yra primityvus ir lengvai apeinamas tiek vartotojų, tiek trečiųjų asmenų, pažeidžiančių intelektualinės nuosavybės teises. Iš vartotojų pusės galima apeiti dviem būdais: a) pakeičiant DNS – pakeičiant interneto prieigos paslaugų teikėjo suteiktą automatinį DNS į vartotojo sugalvotą DNS. Šiuo atveju efektyvumas yra mažas, nes pakeitus vieną kartą DNS, visi namų interneto vartotojai yra atblokuojami. b) pakeičiant virtualų privatų tinklą (VPN). Keičiant VPN yra laikinai „pasiskolinamas“ IP adresas. Tai dažniausiai yra užsienio valstybių IP adresai, kuriuose nėra Lietuvos interneto prieigos paslaugų teikėjų ir todėl tose valstybėse nėra užblokuotas DNS. Tretieji asmenys, pažeidžiantys autorių teises, taip pat gali apeiti nurodytą reguliavimo mechanizmą, pakeisdami DNS galūnę, pvz., vietoje www.filmai.in, vartojant www.filmai.out. Šiuo atveju nurodytas reguliavimo mechanizmas nebeatpažįsta svetainės ir jos neblokuoja internetinių paslaugų gavėjui. Svetainė su nauju DNS veikia kaip nauja, nors turi visą tą patį turinį (kadangi blokuojamas DNS, o ne pats svetainės turinys). Kadangi tarpininkai neturi prieigos prižiūrėti interneto svetainėse talpinamo turinio, minėta procedūra turi būti taikoma iš naujo.²⁷

Kyla klausimas ar toks reguliavimo mechanizmas yra veiksmingas? Lietuvos apeliacinis teismas „Linkomanijos“ byloje pabrėžia, kad intelektualinės nuosavybės apsauga neprivalo būti užtikrinama absoliučiai.²⁸ Teismas laikosi tokios pozicijos, nes neįmanoma techniškai nutraukti visus autorių teisių pažeidimus, kadangi atsiranda internetinių paslaugų naudotojų, kurie sugeba apeiti tokius ribojimus. Dėl šios priežasties ESTT Telekomunikacijų byloje ir yra nustatytas „pakankamo efektyvumo“ standartas, kuris reiškia, kad

²⁶ ATGTĮ su pakeitimais ir papildymais. *Valstybės žinios*, 1999-06-09, nr. 50-1598, suvestinė redakcija nuo 2019-07-01, str. 78.

²⁷ IVANAUSKIENĖ, Edita. *Autorių teisių ir gretutinių teisių gynimo priemonių taikymo tyrimo ataskaita*. Parengta Lietuvos Respublikos kultūros ministerijos užsakymu. 2015 m., p. 34.

²⁸ Lietuvos apeliacinio teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegija. 2019 m. sausio 15 d. Nutartis civilinėje byloje Bitė Lietuva, „Splius“, „Lietuvos radijo ir televizijos centras“, „Baltikum TV“, „Inīt“, Penkių kontinentų komunikacijos centras, Cgates, AB Telia Lietuva v. Asociacija LATGA, Nr. E2A-26-823/2019.

absoliutus efektyvumas yra neįmanomas.²⁹ Lietuvos apeliacinis teismas pabrėžė, kad pasirinktas pažeistos intelektualinės nuosavybės gynimo būdas atitiktų veiksmingumo reikalvumus, turi būti ne tik nutraukiami teisės pažeidimai ar apsunkinama galimybė juos daryti, bet ir atgrasoma nuo tolimesnių tokių pažeidimų darymo.³⁰ Lietuvos Aukščiausiasis Teismas (toliau LAT) pritarė Apeliacinio teismo išdėstytiems motyvams ir LAT teisėjų kolegija pabrėžia, kad vien galimybių apeiti prieigos prie interneto svetainės blokavimo priemonę egzistavimas savaime nesudaro pagrindo pripažinti, jog toks autorių teisių gynimo būdas yra netinkamas veiksmingumo aspektu.³¹ Aukščiau išdėstyta pozicija yra teismo, kuris pripažįsta, kad toks reguliavimo mechanizmas yra veiksmingas. Tačiau žvelgiant iš ne teismo perspektyvos, interneto svetainių blokavimo veiksmingumas ir efektyvumas bus nagrinėjamas kaip probleminis klausimas 3.1. skyriuje.

Tarpininkai gali būti įpareigojami dviejų subjektų taikyti interneto svetainės blokavimo procedūrą.

Pirmasis subjektas yra teismas, į kurį kreipiasi intelektualinės nuosavybės teisių turėtojai su reikalavimu įpareigoti internetinės prieigos paslaugų teikėją blokuoti internetinę svetainę, kurioje yra talpinamas turinys, pažeidžiantis autorių teises.

Teismas „Linkomanijos“ byloje suformulavo tokias svarbias pozicijas:

- pirma, teismas taip pat visais atvejais turi nustatyti ar ieškovai yra autoriai (autorystė preziumuojama) ar autorių teisių turėtojai;
- antra, nepriklausomai nuo to, kad autorių teisių turėtojas turi teisinę apsaugą tik į kelis objektus viso puslapijo turinio mastu, internetinės svetainės nepadarą teisėtos bei nėra draudžiama taikyti blokavimą, vien dėl to, kad nesikreipė likę autorių teisių turėtojai, kurių teisės pažeidžia internetinė svetainė³²;
- trečia, nustatęs šias dvi sąlygas, prieš skirdamas šį autoriaus teisių gynimo būdą teismas turi atsižvelgti ir į proporcingumo principo reikalavimus. Interneto svetainių blokavimo byloje konkuruoja intelektualinės nuosavybės teisė (Chartijos 17 straipsnio 2 dalis), interneto paslaugų teikėjų teisė užsiimti verslu (Chartijos 16 straipsnis) ir interneto naudotojų teisė gauti informaciją (Chartijos 11 straipsnis), todėl remiantis proporcingumo principu siekiama atrasti teisingą pusiausvyrą tarp šių teisių ir įvertinti atitinkamos teisės ribojimo būtinumą kitoms teisėms ir laisvėms apsaugoti.³³ Proporciningumo principas apima tris elementus: a) taikoma priemonė turi būti nutraukiamas autorių teisių pažeidimas bei turi būti pakankamai veiksminga (turi sumažėti pirataujančių skaičius); b) priemo-

²⁹ *Ibid.*

³⁰ *Ibid.*

³¹ LAT Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegija. 2019 m. liepos 4 d. Nutartis civilinėje byloje *Bitė Lietuva, „Splus“, „Lietuvos radijo ir televizijos centras“, „Baltikum TV“, „Init“, Penkių kontinentų komunikacijos centras, Cgates, AB Telia Lietuva v. Asociacija LATGA*, Nr. E3K-3-236-969/2019.

³² *Ibid.*

³³ *Ibid.*

nės būtinumą, tai yra, ar nėra mažiau ribojančių priemonių kuriomis gali būti pasiektas tas pats rezultatas; c) neproporcingai neapriboti interneto paslaugų teikėjų teisės užsiimti verslu ir interneto naudotojų teisės gauti informaciją.³⁴

Teismas, tik įvertinęs visus šiuos kriterijus turi teisę pagal savo kompetenciją įpareigoti tarpininką blokuoti interneto svetainės prieigą.

Antrasis subjektas yra LRTK. Kaip jau minėta anksčiau šiame reguliavimo mechanizme pradėjęs veikti nuo 2019 m. balandžio 1 d. Pirmasis komisijos sprendimas priimtas 2019 m. gegužės 8 d., įpareigojant tarpininkus blokuoti themusic.lt prieigą. Pasirinktas būtent šis subjektas, nes LRTK iki tol priimdavo sprendimus dėl licencijų panaikinimo ar licencijų sąlygų pakeitimo televizijų programoms. Taip pat komisija sprendimus priima kolegialiai. LRTK yra suteikta kompetencija taikyti tarpininkams įpareigojimus pagal ATGTĮ 78 straipsnio 3 dalį. Į komisiją galima kreiptis intelektinės nuosavybės teisių turėtojams išnaudojus neteismines gynybos priemones arba objektyviai pagrindžiant, kad tokios informacijos neturėjo, todėl negalėjo įgyvendinti neteisminės procedūros.

LRTK išskiria dvi neteismines priemones: a) kreiptis į interneto svetainės administratorių, prašant panaikinti neteisėtą turinį; b) kreiptis į interneto svetainės prieigos paslaugų teikėją.³⁵ Antruoju atveju būtų galima pateikti tokį pavyzdį: autorių teisių turėtojas kreipiasi į „youtube“ platformą, kad panaikintų vaizdo įrašą, pažeidžiantį jo kaip autoriaus teises. Išnaudojus neteisminius autorių teisių gynybos būdus, autorių teisių turėtojai kreipiasi su prašymu į LRTK.

Komisija atlieka interneto svetainės turinio stebėseną pagal tris kriterijus, išskirtus ATGTĮ 78 straipsnio 6 dalyje.

- pirma, ar interneto svetainė sukurta ir naudojama autorių teisių saugomo turinio neteisėtam viešam paskelbimui;
- antra, ar interneto svetainėje vartotojai tiesiogiai (P2P mechanizmas) ar netiesiogiai skatinami neteisėtai viešai skelbti autorių teisių saugomą turinį, jį atsiųsti, atgaminti ar kitaip naudoti;
- trečia, ar viešą interneto prieigą administruojantis asmuo nesiėmė priemonių pagal pateiktą prašymą pašalinti neteisėtai viešai paskelbtą autorių teisių saugomą turinį.³⁶

³⁴ LAT Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegija. 2019 m. liepos 4 d. Nutartis civilinėje byloje Bitė Lietuva, „Splius“, „Lietuvos radijo ir televizijos centras“, „Baltikum TV“, „Init“, Penkių kontinentų komunikacijos centras, Cgates, AB Telia Lietuva v. Asociacija LATGA, Nr. E3K-3-236-969/2019.

³⁵ Lietuvos radijo ir televizijos komisijos 2019 m. kovo 27 d. sprendimas Nr. KS-14 „Dėl teisių turėtojų prašymų taikyti privalomus nurodymus interneto prieigos paslaugų teikėjams nagrinėjimo tvarkos aprašo patvirtinimo“. Prieiga per internetą: <<https://www.rtk.lt/uploads/documents/files/veiklos-sritys/autoriu-teisiu-apsauga-internete/ks-14-2019.pdf>>

³⁶ ATGTĮ su pakeitimais ir papildymais. *Valstybės žinios*, 1999-06-09, nr. 50-1598, suvestinė redakcija nuo 2019-07-01, str. 78.

Nustačius pažeidimą ir priėmus sprendimą, jis turi būti sankcionuojamas Vilniaus apygardos administracinio teismo motyvuota nutartimi. Šiuo reguliavimo mechanizmo atveju yra susiaurinama teisinė dalis ir teismas įgija tik formalų vaidmenį. Tačiau ar tai patenka, apskritai, į teisės sistemoje įprastą teisingumo vykdymą, vykdomą teismų, bus nagrinėjamas vėliau kaip probleminis klausimas.

Taip pat Komisija savo sprendimų 1.8. punktuose nurodo teisėtas interneto svetaines, kuriose yra patalpintas autoriaus kūrinys. Vis dėlto, kaip jau anksčiau buvo minėta, priegigos blokavimas gali būti lengvai apeinamas. Kai interneto svetainės administratoriai, pažeidžiantys autorių teises, pakeičia DNS galūnę ir taip apeina ribojimą, procedūra turi būti kartojama iš naujo. Norint užblokuoti interneto svetainę, kuri jau kartą buvo užblokuota, stebėseną atliekama ne tik pagal nurodytus tris kriterijus, bet ir pagal dar papildomus tris: vertinant interneto svetainės vardo tapatumą (pvz., kai yra pakeičiama tik galūnė), vizualinės išraiškos tapatumą bei vartotojų sąsajos tapatumą. Užblokuotų svetainių prieigų sąrašas yra skelbiamas LRTK puslapyje.

2. Kitų valstybių praktika

Autorių teisių pažeidimai internete ne išimtis ir kitose Europos Sąjungos valstybėse. Kiekviena valstybė ES direktyvas įgyvendino savarankiškai pasirinkdama autorių teisių gynimo internetinėje erdvėje modelį. Tam, kad suvokti kiek piratavimo internetinėje erdvėje problema yra opi kitose valstybėse, kokiais teisiniais instrumentais jos su tuo kovoja ir kiek tai efektyvu - tikslinga pristatyti kitų ES valstybių teisės sistemose įtvirtintus autorių teisių internetinėje erdvėje gynimo būdus. Toliau bus nagrinėjamas Italijos Respublikos ir Prancūzijos Respublikos pasirinkti autorių teisių gynimo internetinėje erdvėje mechanizmai.

2.1. Italijos Respublikoje taikomas autorių teisių gynimo internete mechanizmas

Anot Italijos žiniasklaidos, piratavimo lygis šalyje 2019 metais siekė 38 procentus.³⁷ Didžiausią žalą dėl piratavimo patyrė audiovizualinė industrija, kurios autorių sukurti kino filmai, serialai ir televizijos programos yra pagrindinis pirataujančių vartotojų šaltinis. Šalyje 2019 metais nelegaliai svetainėse retransliuojamus sporto renginius žiūrėjo trečdaliu daugiau piliečių nei 2018 m. Taigi, ne tik Lietuva, bet ir tokios valstybės kaip Italija susiduria su plataus masto autorių teisių pažeidimais internetinėje erdvėje. Taigi, kokiais būdais ši valstybė kovoja su piratavimu internete?

Italijos Respublika, kaip ir absoliuti dauguma Europos Sąjungos valstybių (tarp jų

³⁷ PEKIC, Branislav. *Study: Italy sees drop in content piracy*. Rome. 2019. Prieiga per internetą: <<https://advanced-television.com/2019/07/15/study-italy-sees-drop-in-audiovisual-piracy/>>

ir Lietuva) yra Berno Konvencijos dalyvė, taip pat ir viena iš Pasaulinės intelektinės nuosavybės organizacijos autorių teisių sutarties dalyvių. Valstybę saisto ir Europos Sąjungos direktyvos, kurios nuostatas Italija, kaip ir Lietuva, privalėjo vienaip ar kitaip įgyvendinti savo nacionalinėje teisėje.

Italijos įstatymų leidėjai pasuko prieigos prie interneto svetainių blokavimo keliu. Italijoje pagrindinis vaidmuo ginant autorių teises priskirtas Ryšių Reguliavimo Tarnybai (toliau AGCOM). Tai nepriklausomas ir autonomiškas viešojo administravimo subjektas, atskaitingas Italijos Respublikos Parlamentui. AGCOM pagrinde vykdo telekomunikacijų, vaizdo, garso ir leidybos sektorių kontrolę bei priežiūrą. Italijos Respublikos įstatymų leidėjai 2017 m. priimdami įstatymą nr. 167 „Dėl nuostatų susijusių su įsipareigojimais, kylančių iš Italijos narystės Europos Sąjungoje, vykdymo“ minėtam viešojo administravimo subjektui suteikė naujus įgaliojimus, kurie tapo pagrindiniais instrumentais kovojant su autorių teisių pažeidimais internete. Naujas reguliavimas AGCOM suteikė įgaliojimus vykdyti interneto svetainių stebėjimo funkciją, siekiant užfiksuoti autorių teisių pažeidimus. Pagal minėtą reguliavimą, AGCOM gali imtis dviejų rūšių procedūrų: įprastos procedūros ir „greito susekimo“ procedūros. Įprasta procedūra pagrįdė vykdoma dėl autorių teisių pažeidimų interneto svetainėse, kuriose neteisėtai naudojami Italijos autorių teisių įstatyme nurodyti kūriniai t.y. dainos, audiovizualiniai darbai, nuotraukos, laikraščiai, knygos, vaizdo žaidimai ir programinė įranga.³⁸ „Greito susekimo“ procedūra vykdoma tada kai pažeidimai yra didelio masto ir/arba sukelia daug žalos teisių turėtojams (pvz. didelis skaičius kūrinių talpinami internetinėse svetainėse, kurios pelnosi iš piratavimo). Minėtos procedūros gali būti pradėtos tik gavus teisių turėtojų skundą ir įsitikinus, kad dėl to jau nepraėdėta procedūra. Įprastos procedūros gali trukti iki 35 dienų, o „greito susekimo“ procedūros iki 12 dienų. Naujosios nuostatos įtvirtino ir specialią procedūrą, kuria teisių turėtojai gali pasinaudoti kai AGCOM jau buvo priėmusi sprendimą įprasta ar pagreitinta tvarka, tačiau tie patys pažeidimai vėl kartojasi. Tokiu atveju AGCOM, užfiksavusi pasikartojančius neteisėtus veiksmus, gali pradėti specialią procedūrą, kurios metu, jei serveriai veikia Italijoje, skirti atsakingiems asmenims nuo 10 iki 250 tūkstančių eurų baudą bei informuoti teismines institucijas papildyti blokuojamų svetainių sąrašą.

Lyginant Italijos ir Lietuvos pasirinktus modelius, galima rasti daug panašumų. Visų pirma, abeiose valstybėse pagrindinį vaidmenį autorių teisių apsaugoje internetinėje erdvėje atlieka viešojo administravimo subjektai, Italijoje – AGCOM, o Lietuvoje – Lietuvos ir radijo televizijos komisija. Abi institucijos turi įgaliojimus svarstyti teisių turėtojų skundus, įpareigoti interneto paslaugų teikėjus blokuoti prieigą prie interneto sve-

³⁸ Kluwer Copyright Blog. *Italian public enforcement of online copyright infringement: new powers and procedures for AGCOM*. Milan. 2018. Prieiga per internetą: <<http://copyrightblog.kluweriplaw.com/2018/12/14/italian-public-enforcement-of-online-copyright-infringement-new-powers-and-procedures-for-agcom/>>

tainių, kuriose talpinamas ar skleidžiamas turinys, pažeidžiantis autorių teises. Reikia pažymėti, kad Italijoje minėtas viešasis administravimo subjektas gali skirti didžiules baudas, o Lietuvoje LRTK tokių įgaliojimų neturi. Pastebėtina, kad Italijoje AGCOM sprendimams nėra reikalinga teismo sankcija, o Lietuvoje LRTK po sprendimo priėmimo kreipiasi į teismą sankcionuoti jų sprendimą. Tad, apibendrinant, galima teigti, kad Italijos pasirinktas autorių teisių gynimo internete mechanizmas yra panašus į Lietuvos taikomą modelį, tačiau Italijoje viešojo administravimo subjektas turi dar platesnius įgaliojimus.

2.2 Prancūzijos Respublikos „HADOPI“ reguliavimas

Tiek iš PINO sutarties, tiek iš Berno Konvencijos išplaukia valstybių narių teisė pasirinkti autorių teisių gynimo būdus. Todėl nenuostabu, kad valstybės narės, ratifikavusios 2001/29/EB Direktyvą, taiko skirtingus įpareigojimus tarpininkams, nes Direktyva tik nustato, kad tarpininkai turi būti įtraukti kaip autorių teisių pažeidimus kontroliuojantys subjektai, tačiau nenurodyti konkretūs įpareigojimai, draudimai. Nuo Direktyvos perkėlimo į Prancūzijos nacionalinę teisę įpareigojimai tarpininkams kito. Ilgą laiką galiojo OpenNet Initiative, kuri filtravo internetinius puslapius. Radus puslapiuose autorių teisių pažeidimus, tarpininkai buvo įpareigoti tokių puslapių blokuoti.³⁹ Toks reguliavimas Prancūzijoje galiojo iki 2009 metų. Nuo 2009 metų šis reguliavimas buvo pakeistas HADOPI law reguliavimu. Buvo numatyta, kad toks reguliavimas nustos veikti 2022 metais, tačiau dėl HADOPI law efektyvumo, atsisakyta nutraukti tokių autorių teisių pažeidimo teisinį reguliavimą.⁴⁰ Efektyvumas pasireiškia tuo, kad atsakomybė paslaugų gavėjui kyla ne iš karto, o trimis etapais. Pirmiausia, pasirašant sutartį dėl interneto tiekimo, paslaugų naudotojas turi pareigą užtikrinti, kad nenaudos interneto tiekiamos informacijos nelegaliam turiniui pasiekti.⁴¹ Tokiu būdu valstybė preliminariai užtikrina, kad nebus vykdomi pažeidimai ar bent jau sumažinamas jų dažnis. Pažeidus šią pareigą, pažeidėjas pagal IP adresą gauna laišką į elektroninę pašto dėžutę, bet nėra identifikuojamas.⁴² Laiško turinyje yra nurodoma pažeidimo vieta ir laikas, tačiau nenumatoma atsakomybė, tik tarpininkas siūlo pažeidėjui naudoti filtrą, kuris riboja informaciją tiekiamą internetu, t.y., netiekia informacijos, kurioje yra nelegalus turinys ar pažeidžiamos autorių teisės. Tai nėra privaloma, tačiau nenaudojant

³⁹ OpenNet Initiative. *Country profiles: France*. 2010. Prieiga per internetą: <<https://opennet.net/research/profiles/france>>

⁴⁰ PERRIN, Julie. *Towards the end of HADOPI law in France*. 2016. Prieiga per internetą: <<https://www.le-vpn.com/towards-the-end-of-hadopi-law-in-france/>>

⁴¹ QUINTAIS, João Pedro. *Global online piracy studies legal background report*. Amsterdam, 2018, p. 15. Prieiga per internetą: <<https://www.ivir.nl/publicaties/download/Global-Online-Piracy-Study-Legal-Background-Report.pdf>>

⁴² *Ibid.* p. 64

filtravimo ir per 6 mėnesius nuo pirmojo pažeidimo, pakartojant pažeidimą, gaunamas antras laiškas, kuris turi būti pasirašytas teisių pažeidėjo.⁴³ Pasirašant yra patvirtinama, kad buvo susipažinta su pateikta informacija, teisių pažeidėjas neginčija pažeidimo ir yra išpėjamas apie jam gresiančią atsakomybę pakartojus pažeidimą. Jeigu vis dėlto per metus laiko pažeidimas yra pakartojamas, tai pradedamas trečiasis etapas: kolektyvinio administravimo organizacija HADOPI įgija teisę kreiptis į teismą, prašant taikyti teisių pažeidėjui baudą.⁴⁴ Iki 2013 metų trečiajame etape buvo galima be baudos skirti kitą alternatyvų autorių teisių pažeidimo gynimo būdą: tarpininkas teismo buvo įpareigojamas nutraukti interneto tiekimą teisių pažeidėjui ir uždrausti visiems tarpininkas su teisių pažeidėju sudaryti interneto tiekimo sutartį iki vieno mėnesio.⁴⁵ Ši laipsniška reguliavimo sistema susideda iš administracinės (skiriant išpėjimus), civilinės (autorių prašymu ikiteisminiame tyrimo etape blokuojant banko sąskaitas ar kitą turtą; autoriams reikalaujant atlyginti patirtą žalą)⁴⁶ ir baudžiamosios teisės mišinio. Baudžiamosios teisės pasireiškimo aspektas nebuvo paminėtas, tačiau jis pasireiškia trečiajame HADOPI reguliavimo etape, kai teismas atsižvelgdamas į pažeidimo mastą be baudos gali skirti laisvės atėmimo bausmę.⁴⁷ Taip pat svarbu paminėti, kad tarpininkai yra įpareigojami fiksuoti pažeidimus ir pranešti autoriams ar jų teisių turėtojams ir saugoti duomenis vienerius metus.⁴⁸ Prancūzija pasinaudojo savo jurisdikcija pasirinkti teisinės priemonės įgyvendinant Direktyvą, sukurdamą HADOPI law sistemą ir pasirinko aktyvų tarpininkų įtaką pažeistoms autorių teisėms ginti.

Lietuvoje interneto svetainių blokavimas kaip autorių teisių gynimas yra taikomas nuo 2006 metų iki pat dabar. Prancūzų nacionalinėje teisėje atsikaktyta interneto svetainių blokavimo nuo 2009 metų. Taip pat Lietuvoje nuo 2019 metų viešasis administravimo subjektas Lietuvos Radijo ir Televizijos Komisija (toliau LRTK) esant autorių teisių pažeidimui veikia kaip pirmoji instancija ir gali įpareigoti tarpininkus blokuoti internetines svetaines. Tuo tarpu, Prancūzijoje viešasis administravimo subjektas HADOPI gali įsikišti tik esant trečiajam HADOPI law etapui ir viskas vyksta su teismo priežiūra ir kontrole. Vadinas, Prancūzijoje tarpininkų vaidmuo yra aktyvesnis, nes būtent jie praneša viešojo administravimo subjektams apie autorių pažeistas teises. Iš to seka kitas svarbus skirtumas: Lietuvoje didesnę įtaką turi viešojo administravimo subjektas, nes būtent jis įpareigoja tarpininką imtis veiksmų prieš autorių teises

⁴³ *Ibid.* p. 71

⁴⁴ *Ibid.* p. 79

⁴⁵ PERRIN, Julie. *Towards the end of HADOPI law in France*. 2016. Prieiga per internetą: <<https://www.le-vpn.com/towards-the-end-of-hadopi-law-in-france/>>

⁴⁶ QUINTAIS, João Pedro. *Global online piracy studies legal background report*. Amsterdam, 2018, p. 60. Prieiga per internetą: <<https://www.ivir.nl/publicaties/download/Global-Online-Piracy-Study-Legal-Background-Report.pdf>>

⁴⁷ *Ibid.* p. 77

⁴⁸ *Ibid.* p. 79

pažeidėjus. Todėl LRTK yra lengviau įpareigoti tarpininką užblokuoti visą internetinę svetainę nei įpareigoti tarpininką teikti informaciją apie kiekvieną tos internetinės svetainės vartotoją, pažeidžiantį autorių teises. Prancūzijoje yra atvirkščiai – stengiamasi sukontroliuoti kiekvieną pažeidėją, atsakomybė gali kilti kiekvienam asmeniškai. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo praktikoje yra pabrėžta, kad atsakomybė gali kilti ir netiesiogiai prisidėjusiems asmenims, t.y., padarius netiesioginį pažeidimą.⁴⁹ Pavyzdžiui, parsisiuntus nelegalią filmo kopiją iš filmai.in. Tačiau, tai yra teismo kompetencija patraukti ar nepatraukti netiesioginį pažeidėją, o Prancūzijoje privalu patraukti kiekvieną pažeidėją. Nors buvo įgyvendinama ta pati Direktyva 2001/29/EB, tačiau žvelgiant į šių Europos Sąjungos valstybių narių pasirinktus reguliavimo mechanizmus ir priemones yra įžvelgiami aiškūs skirtumai tarpusavyje.

3. Probleminiai klausimai

3.1. Ar interneto svetainių blokavimas kaip autorių teisių gynimo būdas yra efektyvus?

Šio straipsnio 1.1. skyriuje buvo minėta, kad valstybės tapdamos TRIPS sutarties šalimis, įsipareigoja sukurti veiksmingą autorių teisių gynimo mechanizmą. Ar toks ir yra ATGTĮ 78 straipsnyje pateiktas reguliavimo mechanizmas, bus analizuojama toliau. Lietuva pasirinko blokuoti DNS, paliekant interneto svetainės turinį nepakeistą. Tokį reguliavimo mechanizmą teismai laiko veiksmingu, nes svarbu apsunkinti galimybę juos daryti ir atgrasyti nuo tolimesnių pažeidimų darymo, o galimybė apeiti tokį ribojimą, nesudaro pagrindo pripažinti interneto svetainės blokavimą neveiksmingu.⁵⁰ LATGA išleistame straipsnyje „Legalaus turinio platformos – vaistai nuo piratavimo“ yra teigiama, kad piratavimo lygis Lietuvoje taip pat mažėja.⁵¹ Tačiau kyla natūralus klausimas kokia metodika remiantis buvo atlikti šie tyrimai. Straipsnyje yra nurodomi du metodai: a) kiek kartų buvo prisijungta prie piratinių svetainių; b) žmonių apklausa. Abiem atvejais negalima teigti, kad gauti tikslūs duomenys. Pirmuoju atveju, vartotojas, naudojantis VPN, nebus identifikuotas kaip jungsis prie intelektinės nuosavybės teises pažeidžiančių svetainių Lietuvos valstybėje, todėl bus neišskaičiuojamas į tyrimo rezultatus. Antruoju atveju, vykdant žmonių apklausas, kaip teigia pats AGATA Muzikos

⁴⁹ LAT Civilinių bylų skyriaus išplėstinė teisėjų kolegija. 2006 m. birželio 2 d. nutartis civilinėje byloje *advokatų kontora Prancėvičius ir partneriai v. „Verslo ir kompiuterių mokymo centras“*, Nr. 3K-3-270/2006.

⁵⁰ LAT Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegija. 2019 m. liepos 4 d. Nutartis civilinėje byloje *Bitė Lietuva, „Splius“, „Lietuvos radijo ir televizijos centras“, „Baltikum TV“, „Init“, Penkių kontinentų komunikacijos centras, Cgates, AB Telia Lietuva v. Asociacija LATGA*, Nr. E3K-3-236-969/2019.

⁵¹ Asociacija LATGA. „Legalaus turinio platformos – vaistai nuo piratavimo“. 2020 m. Prieiga per internetą: <<https://www.latga.lt/news/357/64/Legalaus-turinio-platformos-vaistai-nuo-piratavimo.html>>

licencijų skyriaus vyresnysis specialistas Linas Ežerinis pirataujančių skaičius yra dar didesnis nei nurodyta tyrimų rezultatuose, nes dalis žmonių nenori prisipažinti.⁵² Vadinas, buvo nustatytas tik žmonių noras prisipažinti pirataujant ir neparodo ar ištikrųjų Lietuvos pasirinktas autorių teisių gynimo būdas yra efektyvus.

Kaip jau žinoma, toks ribojimas yra lengvai apeinamas ir šia galimybe naudojasi nemažai internetinių svetainių administratorių. Pavyzdžiui, filmix.co buvo keistas į filmix.org.ua, o po to dar kartą į filmix.guru⁵³, pdfknygos.net į knygos.in⁵⁴ ir tai tik keli pavyzdžiai. Stebint LRTK sprendimus, galima pastebėti, kad internetinių svetainių administratoriai, kurių DNS jau kartą buvo užblokuotas, progresyviai naudojami galimybe apeiti šį ribojimą. Teismo sprendime buvo pasisakyta, kad įpareigojimas tarpininkams įgyvendinti interneto svetainės blokavimą savo lėšomis neprieštarauja teisei, jei nėra įrodyta, kad priemonės įgyvendinimo išlaidos nėra perteklinės ir neproporcingos.⁵⁵ Vadinas, operatoriai interneto svetainės blokavimą įgyvendina savo kaštais. Sutiktina, kad užsiimant verslu ir teikiant paslaugas turi būti prisiimama ir rizika. Tačiau ar tikrai įgyvendinimo išlaidos nėra perteklinės ir neproporcingos? Blokuojant DNS, turinys yra nepanaikinas, vadinas, filmix.co atveju operatoriai turėjo tris kartus blokuoti tą patį turinį ir tai įgyvendinti savo lėšomis. Daugėjant ribojimo apėjimams yra akivaizdu, kad tai taip pat neatgraso nuo tolimesnių pažeidimų padarymo ir galbūt pasirinktas autorių teisių gynimas yra neefektyvus ir reikėtų keisti reguliavimo mechanizmą iš esmės? Galbūt reikėtų pasiremti Prancūzijos pasirinktu autorių teisių gynimo būdu, kuris yra nukreiptas į patį vartotoją? Arba įtraukti notice and takedown procedūrą į interneto svetainių blokavimą, kad būtų galima pašalinti ir patį turinį, o ne tik blokuoti DNS?

Reikėtų pažvelgti į dar vieną problemą, kuri riboja ne tik reguliavimo mechanizmą, bet ir iškreipia operatorių konkurenciją. Šis probleminis aspektas yra nagrinėjamas per institucijas, kurios skiria interneto svetainės blokavimą. Kai sprendimą skiria LRTK jis galioja visiems operatoriams, kurie teikia interneto prieigos paslaugas Lietuvos Respublikoje. Problema kyla, kai sprendimą blokuoti DNS priima teismas. Tokiu atveju įpareigojami tik tie tarpininkai, kurie buvo patraukti atsakovais nagrinėjamoje byloje, kurioje priimtas sprendimas. Vadinas, operatoriai, kurie nebuvo atsakovais, įpareigojimas blokuoti DNS jiems netaikomas, ir interneto prieigos naudotojai, kurie linę piratauti, gali nutraukti sutartis su vienu paslaugos teikėju, kuriam taikytas draudimas,

⁵² *Ibid.*

⁵³ Lietuvos radijo ir televizijos komisijos sprendimas dėl privalomų nurodymų interneto prieigos paslaugų teikėjams davimo. 2019 m. gruodžio 4d., Nr. KS-79. Prieiga per internetą: <https://www.rtk.lt/uploads/solutions/docs/1575_KS_79_2019.pdf>

⁵⁴ Lietuvos radijo ir televizijos komisijos sprendimas dėl privalomų nurodymų interneto prieigos paslaugų teikėjams davimo. 2019 m. gruodžio 17 d., Nr. KS-82. Prieiga per internetą: <https://www.rtk.lt/uploads/solutions/docs/1577_KS_82_2019.pdf>

⁵⁵ LAT Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegija. 2019 m. liepos 4 d. Nutartis civilinėje byloje Bitė Lietuva, „Splius“, „Lietuvos radijo ir televizijos centras“, „Baltikum TV“, „Init“, Penkių kontinentų komunikacijos centras, Cgates, AB Telia Lietuva v. Asociacija LATGA, Nr. E3K-3-236-969/2019.

ir sudaryti sutartį su kitu tarpininku, kuriam nebuvo toks draudimas taikytas. Arba, jeigu nebus nutraukiama sutartis, tai jai pasibaigus, gali pasirinkti kitą tarpininką, kaip paslaugos teikėją. Todėl tuo pačiu yra pažeidžiamas ir vienas iš proporcingumo principo elementų: teismui įpareigojant tik byloje dalyvavusius atsakovus yra neproporcingai apribojama interneto paslaugų teikėjų teisė užsiimti verslu. Be viso to, yra iškrepiama ne tik konkurencija ir proporcingumas, bet ir efektyvumas, nes neatitinka paties teismo nustatytų veiksmingumo taisyklių: nei apsunkinama galimybė apeiti ribojama (operatorių galima keisti laisvai pasibaigus sutarčiai), nei atgrasoma nuo tolimesnio pažeidimo. Tai sukuria teisinį nestabilumą: vieniems interneto prieigos naudotojams leidžiama toliau daryti pažeidimus išvengiant atsakomybės, o kitiems – yra draudžiama. Taip pat lyginant pirmąjį ir antrąjį subjektą svarbu būtų paminėti, kad LRTK sprendimų priėmimo procedūra yra greitesnė, sprendimai turi būti priimti per 14 kalendorinių dienų nuo visų dokumentų gavimo dienos, o tuo tarpu teismo sprendimo priėmimas gali užtrukti iki kelerių metų. Kreipiantis į LRTK yra greičiau apginamos pažeistos intelektinės nuosavybės teisės. Nors abi institucijos turi savo trūkumų, tačiau dėl šioje pastraipoje išdėstytų minčių LRTK įgyvendinimo procedūra yra efektyvesnė nei teismo.

3.2. Ar LRTK įpareigojant tarpininkus, o teismui tik sankcionuojant LRTK sprendimą, nėra pažeidžiamas teisingumo principas?

Pagal Lietuvos Respublikos Konstitucijos 109 straipsnio 1 dalį: „teisingumą Lietuvos Respublikoje vykdo tik teismai.“. Jokia kita valstybės institucija ar pareigūnas negali vykdyti šios funkcijos.⁵⁶ Teisingumo principas reiškia teismo teisingą sprendimo priėmimą, išanalizavus pačiam visus įrodymus, esančius byloje, todėl vien formaliai teismo vykdomas teisingumas nėra laikomas teisingumu ir neginamas Konstitucijos.⁵⁷ Iš tiesų, Vilniaus apygardos administraciniam teismui sankcionuojant LRTK priimtą sprendimą, atrodo, kad teisingumas vykdomas tik formaliai. Pagal ATGTĮ 78 straipsnio 8 dalį LRTK prašymas turi būti pagrįstas objektyviais duomenimis (faktais), juos pagrindžiančiais dokumentais ir teisės aktų normomis, taip pat turi būti nurodomas DNS ir numatomi atlikti veiksmai (privalomi nurodymai).⁵⁸ Vilniaus apygardos administracinis teismas sankcionuodamas prašymą, remiasi tik juo ir iš esmės vienos šalies pateiktais įrodymais. Teismas nesprendžia ar interneto svetainėje pateiktas turinys yra teisėtas ar neteisėtas, o tik įvertina ar LRTK atliko visus žingsnius, nurodytus ATGTĮ 78 straipsnio 8 dalyje. Vis dėlto, teismo kontrolė išlieka ir yra neleidžiama piknaudžiauti LRTK

⁵⁶ Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2017 m. gruodžio 1 d. *nutarimas dėl Lietuvos Respublikos autorių teisių ir gretutinių teisių įstatymo 86 straipsnio 3 dalies atitikties Lietuvos Respublikos konstitucijai*, Nr. KT17-N8/2017.

⁵⁷ *Ibid.*

⁵⁸ ATGTĮ su pakeitimais ir papildymais. *Valstybės žinios*, 1999-06-09, nr. 50-1598, suvestinė redakcija nuo 2019-07-01, str. 78.

suteiktomis teisėmis. Tai įrodo Vilniaus apygardos administracinio teismo atsisakymas sankcionuoti LRTK 2020 m. vasario 5 dienos sprendimą dėl privalomų nurodymų prieigos paslaugų teikėjams davimo, motyvuodamas tuo, kad LRTK prašymas nebuvo pagrįstas objektyviais duomenimis, nebuvo nurodyta, kiek audovizualinių kūrinių buvo rodoma interneto svetainėje, nors vėliau ši nutartis ir buvo panaikinta Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo.⁵⁹ Siekiant nepaneigti konstitucinio teisingumo principo, kad teisingumą vykdo tik teismai, analizuojant LRTK vykdomą reguliavimo mechanizmo procedūrą, įtvirtintą ATGTĮ 78 straipsnyje, būtų galima žvelgti ir per kitą prizmę. Kad teismui LRTK teikia išvadą kaip specialistas ir teismas, atsižvelgdamas į specialisto išvadą priima sprendimą. Tačiau to daryti, deja, negalima, nes įstatyme to nėra pasakyta. Tai suponuoja, kad teismo sankcionavimas yra LRTK administracinės procedūros dalis, dėl kurios priimama motyvuota nutartis, o ne atvirksčiai, kad LRTK priimtas sprendimas yra pagrindas teismo sprendimui priimti.

3.3. Prieigos prie interneto svetainių blokavimo problematika žmogaus teisių kontekste

Lietuvos Respublikos Konstitucijos 42 straipsnio 3 dalyje įtvirtinta nuostata, sauganti ir ginanti autoriaus dvasinius ir materialinius interesus, susijusius su mokslo, technikos, kultūros ir meno kūryba.⁶⁰ Taigi, šiame moksliniame darbe plačiai analizuotas prieigos prie interneto svetainių blokavimas iš esmės yra vienas iš instrumentų, kuris užtikrina autorių teisių apsaugą internetinėje erdvėje. Lingvistiškai analizuojant pačią instrumento savoką, galima išvelgti jog žodis blokavimas yra imperatyvaus pobūdžio veiksmas, kuris nagrinėjamos temos kontekste apriboja kitų subjektų turimas teises idant būtų apsaugotos autorių teisės. Štai, Konstitucijos 46 straipsnyje įtvirtinta asmens ūkinės veiklos laisvė, bei sąžiningos konkurencijos laisvė yra ne ką mažiau svarbios nuostatos, kurios gina jau minėtų interneto paslaugų teikėjų, kaip verslo subjektų, teises. Interneto svetainių lankytojai taip pat yra subjektai, kurių, kaip vartotojų, interesus gina minėto Konstitucijos 46 straipsnio 5 dalis. Taigi, visų subjektų, tarpusavyje susijusių su minėtu interneto svetainių blokavimu, teisės ir laisvės eksplicitiškai įtvirtintos Konstitucijoje. Darytina išvada, kad taikant prieigos prie interneto svetainių blokavimą kai kurių subjektų minėtos konstitucinės teisės yra ribojamos. Kyla pagrįstas klausimas, ar autorių teisės gali būti ginamos ir užtikrinamos kitų subjektų teisių sąskaita? Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas 1997 m. gegužės 6 d. nutarime yra konstatavęs, kad „žmogaus teisių ir laisvių apribojimai yra galimi, t.y. laikomi pagrįstais, jeigu atitinka

⁵⁹ Lietuvos radijo ir televizijos komisija „Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas LRTK sprendimą sankcionavo“. 2020 m. Prieiga per internetą: <<https://www.rtk.lt/lt/naujienos/lietuvos-vyriausiasis-administracinis-teismas-lrtk-sprendima-sankcionavo>>

⁶⁰ Lietuvos Respublikos Konstitucija. *Valstybės žinios*, 1992, Nr. 33-1014.

dvi sąlygas: 1) yra teisėti ir 2) būtinai reikalingi demokratinėje visuomenėje.⁶¹ Tai, tam tikri ribojimai ir interneto svetainių blokavimo kontekste taip pat galimi. Dar daugiau, teismas tame pačiame nutarime pažymėjo, kad „ieškant atsakymo į klausimą, ar konkretus ribojimas yra būtinai reikalingas demokratinėje visuomenėje, pirmiausia reikia išsiaiškinti ribojimo tikslus bei paskirtį, o antra, nustatyti, ar ribojimo priemonės proporcingos siekiamam teisėtam tikslui“.

Prieigos prie interneto svetainių blokavimo tikslas bei paskirtis šiame darbe jau nagrinėti ir atskleisti. Svarbesnis probleminis klausimas yra būtent minėtos ribojimo priemonės proporcingumas siekiamam teisėtam tikslui. Kad šis probleminis klausimas yra aktualus įrodo ir Lietuvos Aukščiausiajame Teisme nagrinėta linkomanija.net byla, kurioje buvo nagrinėjami minėtų subjektų teisių ribojimo proporcingumo klausimai.⁶² Interneto paslaugų teikėjai kėlė klausimus ne tik dėl minėtos priemonės veiksmingumo, tačiau ir dėl tam tikrų jų, kaip verslo subjektų, teisių suvaržymų ir pažeidimų. Natūralu, kad interneto paslaugų teikėjams privalomas nurodymas blokuoti prieigą prie interneto svetainės, kaip verslo subjektams, ne tik, kad neneša jokios materialinės naudos ir satisfakcijos, bet varžo jų laisvę užsiimti verslu. Tokio privalomo nurodymo vykdymas verčia interneto paslaugų teikėjus skirti žmogiškųjų ir materialių išteklių, kad prieiga prie interneto svetainės būtų užblokuota. Šio argumento nepaneigė ir LAT, tačiau konstatavo, kad draudimo taikymas atsakovėms, kai joms suteikta galimybė pasirinkti technines priemones, nepaneigia jų laisvės užsiimti verslu.⁶³ Atkreiptinas dėmesys, kad galimybė pasirinkti technines priemones nepaneigia fakto, jog bet kokios tarpininko pasirinktos techninės priemonės įgyvendinimas neišvengiamai sudarys tam tikrų papildomų materialinių išlaidų kaip pvz. darbuotojų sugaištas laikas blokuojant prieigą vietoje to, kad jie atliktų jiems įprastas funkcijas, kurios neša interneto paslaugų teikėjams pelną. Ne be pagrindo interneto paslaugų teikėjai kėlė klausimą: kieno lėšomis turėtų būti įgyvendintas blokavimas. Teismas konstatavo, kad tarpinių paslaugų teikėjai turi pareigą bendradarbiauti siekiant išvengti teisių pažeidimų arba užkirsti jiems kelią. Be kita ko, nei Direktyvos 2001/29/EB, nei iš ATGTĮ 78 straipsnio nuostatos nenurodo kieno lėšomis turi būti taikomas interneto svetainių blokavimas. Teismas argumentavo, kad atsakovų t.y. tarpininkų pareiga bendradarbiauti kovojant su autorių teisių pažeidimais ir prisidėti prie aukšto šių teisių apsaugos lygio užtikrinimo apima jų pareigą savo lėšomis įgyvendinti prieigos prie interneto svetainės linkomanija.net draudimą. Pažymėtina, kad įstatymų leidėjas šį probleminį klausimą galėjo išspręsti priimdamas

⁶¹ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1997 m. gegužės 6 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos valdininkų įstatymo 16 straipsnio pirmosios dalies 2 punkto atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. Valstybės žinios, 1997, Nr. 13/96.

⁶² LAT Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegija. 2019 m. liepos 4 d. Nutartis civilinėje byloje Bitė Lietuva, „Splius“, „Lietuvos radijo ir televizijos centras“, „Baltikum TV“, „Inii“, Penkių kontinentų komunikacijos centras, Cgates, AB Telia Lietuva v. Asociacija LATGA, Nr. E3K-3-236-969/2019.

⁶³ Ibid.

nuostatą, kuri nurodo kieno lėšomis vykdomas interneto svetainių blokavimas. Šiuo atveju teismas ėmėsi spręsti, kam tenka ši finansinė našta iš esmės neturėdamas rimto normatyvinio pagrindimo savo sprendimui, kuris gana jautrus tarpininkų laisvės užsimti verslu kontekste.

Minėtoje byloje buvo paliestas ir interneto svetainės naudotojų teisių ribojimo klausimas. Interneto svetainės blokavimas tiesiogiai paliečia naudotojus, kurie netenka galimybės naudotis interneto svetaine. Pažymėtina, kad šis klausimas klausimas vertintinas kaip mažiau problematiškas, nes Lietuvoje dominuoja tokios interneto svetainės, kuriose visas esantis turinys yra talpinamas ir juo naudojamasi neteisėtai, pažeidžiant autorių intelektualinės nuosavybės teises. Todėl žvelgiant į situaciją logiškai, naudotojai lankydamiesi svetainėje aptinka vien nelegalaus pobūdžio turinį, kuriuo tiek jiems, kaip vartotojams, yra draudžiama naudotis, tiek svetainės valdytojams draudžiama juo disponuoti. Čia tinkamas principas, jog iš ne teisės teisė neatsiranda. Minėtos bylos kontekste, teismas pažymėjo, kad būtinumas nurodyti daugiau nei 90 procentų turinio, kuris pažeidžia autorių teises, kad būtų galima svetainės blokavimą laikyti tinkama priemone, nėra absoliutaus pobūdžio. Reikia atsižvelgti į ne mažiau svarbų veiksnį – svetainės valdytojo požiūrį. Teismas pažymėjo, kad valdytojas ne tik, kad neužtikrina nelegalaus turinio panaikinimą, bet ir skatina juo naudotis. Apibendrinant, naudotojų teisės gauti informaciją apribojimas yra proporcingas siekiamam tikslui – apsaugoti autorių teises.

3.4. Reguliavimo mechanizmo, kurį įgyvendina viešojo administravimo subjektas, persikėlimas į kitas teisinės sritis. Tai pažanga ar nuosmukis?

2019 metais nuo balandžio mėnesio įsigaliojęs ATGTĮ 78 straipsnyje nustatytas reguliavimas, kad viešasis administravimo subjektas tampa kompetentingas su Vilniaus apygardos administracinio teismo sankcija priimti sprendimus dėl svetainių priegros blokavimo, Lietuvos teisės sistemai nebuvo naujiena. Azartinių lošimų įstatyme jau nuo 2016 metų redakcijos 20⁷ straipsnyje⁶⁴, numatyta, kad priežiūros tarnyba – viešasis administravimo subjektas, pateikia prašymą Vilniaus apygardos administraciniam teismui išduoti leidimą, kuriuo tinklo paslaugos teikėjas yra įpareigojamas panaikinti galimybę pasiekti informaciją nelegalios lošimų veiklos vykdytojai, organizuojančiam nuotolinius lošimus. Alkoholio kontrolės įstatyme analogiška reguliavimo mechanizmo procedūra buvo įtvirtinta 2018 metais, tačiau įpareigojimai yra taikomi kitai tarpininkų rūšiai – informacijos prieglobos paslaugų teikėjui. Pagal Alkoholio kontrolės

⁶⁴ Lietuvos Respublikos azartinių lošimų įstatymas. *Valstybės žinios*, 2001-05-23, Nr. 43-1495, suvestinė redakcija nuo 2016-01-01, str. 20⁷.

įstatymo 29 straipsnį alkoholio reklama yra draudžiama.⁶⁵ Narkotikų, tabako ir alkoholio kontrolės departamentas, norėdamas įpareigoti informacijos prieglobos paslaugų teikėjų pašalinti informaciją, kuria elektroniniais ryšiais yra skleidžiama alkoholio reklama, turi gauti leidimą iš Vilniaus apygardos administracinio teismo. Įstatymų leidėjas pasirėmė jau galiojančia ir pasiteisinusia reguliavimo mechanizmo koncepcija ir analogišką reguliavimą perkėlė į ATGTĮ, kuri nepasiteisino. Tačiau įpareigojimai tarpininkams ir toliau yra perkeliami į kitas teises sritis.

Pavyzdžiui, aiškinamajame rašte dėl Produktų saugos įstatymo rengėjai pabrėžė, kad įmonės, gavusios įstatymo nustatyto dydžio baudą, dažnai padaro pakartotinį pažeidimą, todėl darytina išvada, kad baudos neveiksmingos ir neatlieka prevencinės funkcijos.⁶⁶ Dėl šios priežasties jau kitoje Produktų saugos įstatymo redakcijoje⁶⁷ buvo numatyta teisė 13 straipsnio 1 dalies 11 ir 12 punktuose Valstybinei vartotojų teisių apsaugos tarnybai – viešajam administravimo subjektui įspėti ir įpareigoti ekonominės veiklos vykdytoją pašalinti produktus iš apyvartos, neatitinkančius saugos reikalavimų, o neįvykdžius įpareigojimo – apriboti prieigą prie interneto svetainių, kuriuose parduodami nesaugūs produktai.

Tokia pati procedūra buvo įtvirtina vėliau Vartotojų teisių apsaugos įstatyme⁶⁸. Šio įstatymo 12 straipsnio 2 dalies 6 punkte įtvirtinta analogiška teisė kaip ir Produktų saugos įstatyme, o procedūra 49¹ straipsnyje. Pagal šį straipsnį Valstybinė vartotojų teisių apsaugos tarnyba, gavusi leidimą iš Vilniaus apygardos administracinio teismo, gali įpareigoti interneto prieigos paslaugų teikėjus, panaikinti galimybę pasiekti informaciją, blokuojant interneto domeno vardą, identifikuojantį interneto svetainę, tol, kol nepašalinami pažeidimai.⁶⁹ Vadinas, vartotojams tampa nepasiekiamą informacija, jie negali įsigyti ne tik nesaugios prekės, bet ir visų įmonės parduodamų prekių, kas įmonei tampa paskata greičiau įvykdyti įpareigojimą, siekiant nepatirti didelės žalos. Įmonei, kuri yra tokios interneto svetainės valdytoja, prieiga nėra užblokuojama, nes ji turi pašalinti nurodytą produktą iš apyvartos, kad puslapis vėl galėtų būti pasiekiamas vartotojams.

Taigi, ATGTĮ 78 straipsnio prasme, siekiant apginti pažeistas autorių teises LRTK gali taikyti įpareigojimus tik interneto prieigos paslaugų teikėjams, o kitose teisinėse

⁶⁵ Lietuvos Respublikos alkoholio kontrolės įstatymas. *Valstybės žinios*, 1995-05-26, Nr. 44-1073, suvestinė redakcija nuo 2020-01-01, str. 29.

⁶⁶ Lietuvos Respublikos produktų saugos įstatymo Nr. VIII-1206 pakeitimo įstatymo projekto aiškinamasis raštas. Nr. XIII P-2292. Prieiga per internetą: <<https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/5260026067b711e8b7d2b2d2ca774092?jfwid=-4syu6hu37>>

⁶⁷ Lietuvos Respublikos vartotojų teisių apsaugos įstatymas. *Valstybės žinios*, 1994-12-07, Nr. 94-1833, suvestinė redakcija nuo 2019-09-01, str. 13.

⁶⁸ Lietuvos Respublikos vartotojų teisių apsaugos įstatymas. *Valstybės žinios*, 1994-12-07, Nr. 94-1833, suvestinė redakcija nuo 2020-01-17, str. 13.

⁶⁹ *Ibid.*

srityse, viešojo administravimo subjektas įpareigojimus gali taikyti ir kitoms tarpininkų rūšims. Tokio reguliavimo mechanizmo persikėlimas į kitas sritis pasitvirtina dėl to, kad yra maži pažeidimų mastai. Pavyzdžiui, Alkoholio kontrolės įstatyme dažniausiai pažeidėjai yra juridiniai asmenys arba fiziniai asmenys, dirbantys su licencija, todėl išplatinus reklamą yra lengvą identifikuoti pažeidėją, nes pačios reklamos tikslas – įtikinti vartotoją pirkti reklamuojamą produktą, o to padaryti nepavyks, jei nebus nurodomas pardavėjas. Panaši situacija yra ir Produktų saugos įstatyme, nes blokuojama įmonės interneto svetainės prieiga iš vartotojų perspektyvos, todėl žinomas pažeidėjas, nes įmonės svetainės puslapyje buvo patalpintas nesaugus produktas. Abiem šiais atvejais yra identifikuojamas pažeidėjas ir maža tikimybė, kad bus kartojamas pažeidimas. Tačiau tokio reguliavimo mechanizmo perkėlimas į ATGTĮ kaip autorių teisių gynimo būdas nėra pažanga. Piratavimo mastas yra didelis, blokuojant DNS, dažniausiai nėra nustatomi autorių teisės pažeidėjai ir praktika rodo, kad pažeidėjų neidentifikavus yra pasinaudojama galimybė apeiti ribojimą ir tokių būdų turinys, pažeidžiantis autorių teises išlieka.

Tarpininkai yra verslo subjektai ir buvo įtraukti į reguliavimo mechanizmą 2001/29/EB ir 2004/48/EB direktyvų pagrindų kaip priemonė atkurti pažeistas teises. Lietuvos nacionalinėje teisėje jiems ne tik yra plečiamas subjektų ratas, galintis taikyti įpareigojimus, bet ir didinama atsakomybė. Ryšių reguliavimo tarnyba (toliau RRT) pagal Švietimo įstatymo 23² straipsnio 3 dalį pagal savo kompetenciją įvertina pranešime pateiktą informaciją ir nustatius pažeidimą įpareigoti tarpininkus pašalinti informaciją pagal notice and takedown procedūrą arba panaikinti galimybę pasiekti tokią informaciją.⁷⁰ RRT įpareigojant tarpininkus nereikalingas teismo sankcionavimas. Vis dėlto, ar RRT yra kompetetinga vertinti pažeidimo turinį? Elektroninių ryšių įstatyme 8 straipsnyje yra nurodytas RRT tikslas – užtikrinti veiksmingą konkurenciją elektroninių ryšių srityje, efektyvų elektroninių išteklių naudojimą bei užtikrinti elektroninių ryšių paslaugų vartotojų teisių apsaugą.⁷¹ Artimiausias iš tikslų, kuris leistų vertinti kibernetinėje erdvėje padarytų pažeidimų turinį yra elektroninių ryšių paslaugų vartotojų apsauga. Tačiau kaip pati RRT apibrėžia, vartotojų teisių apsauga jos srityje apima vartotojų ginimą, kai yra teikiama prasta paslaugų kokybė ar nevykdomos sutarties sąlygos iš tarpininkų pusės.⁷² Tai rodo, kad RRT neturi tam kompetencijos. Negana to, RRT praplėtė ir tarpininkų atsakomybę. RRT kviečia prisi-

⁷⁰ Lietuvos Respublikos švietimo įstatymas. *Lietuvos aidas*, 1991-08-06, Nr. 153-0, suvestinė redakcija nuo 2020-01-01, str. 23².

⁷¹ Lietuvos Respublikos elektroninių ryšių įstatymas. *Valstybės žinios*, 2004-04-30, Nr. 69-2382, suvestinė redakcija nuo 2020-01-17, str. 8.

⁷² Išvada padaryta iš Ryšių reguliavimo tarnybos informacijos kaip pateikti skundą. Prieiga per internetą: <<https://www.rrt.lt/telefono-rysrys-internetas-tv/vartotoju-teisiu-apsauga/kaip-pateikti-skunda/>>

jungti tarpininkus prie jos sukurto memorandumo projekto⁷³ Tai nėra įpareigojimas tarpininkams prisijungti prie memorandumo, tą jie gali padaryti savanoriškai. Tačiau prisijungus, jie yra įpareigojami stebėti ir nagrinėti draudžiamą informaciją. Draudžiamą informaciją pagal projektą yra apibūdinama taip: a) viešos patyčios kibernetinėje erdvėje panaudojus vaizdinę informaciją; b) viešoji informacija, tai yra kuria iš vaikų ar kitų asmenų tyčiojamosi arba niekinami dėl tautybės, rasės, lyties, kilmės ir etc.⁷⁴ Vadinasi, tarpininkai įsipareigoja stebėti turinį ir spręsti ar kiekvienu konkrečiu atveju turinys sudaro draudžiamą informaciją. Visa tai neturėtų būti prisikiriama jų kompetencijai, nes jie yra verslo subjektai, teikiantys paslaugas.

Apibendrinant galima teigti, kad reguliavimo mechanizmo perkėlimas į kitas sritis yra pažanga, kai yra žinomi teisės pažeidėjai, todėl toks pažeistų teisių gynimas yra veiksmingas ir atlieka prevencinę funkciją. Tačiau autorių teisių srityje interneto svetainių prieigų blokavimas, nepanaikinant turinio - nėra pažanga, nes daugeliu atveju autorių teisių pažeidėjai nėra identifikuojami, o užblokavus DNS, toks ribojimas tiesiog apeinamas ir neapginamos autoriaus teisės ir be kita ko, tarpininkai patiria didelių išlaidų, turėdami kartoti procedūrą ne vieną kartą. Svarbu paminėti, kad tarpininkai tampa ne kaip papildoma priemonė atkuriant pažeistas teises, o kaip pagrindinis įrankis tikslui pasiekti. Vis plečiamas subjektų ratas, galintis taikyti atsakomybę. Taip pat, nors ir savanoriškai, praplečiama interneto prieigos paslaugų teikėjų atsakomybė vertinti tai, kas nėra prisikiriama jų kompetencijai. Tarpininkai yra verslo subjektai, teikiantys paslaugas, o iš vis daugiau pusių atkeliaujantys įpareigojimai, varžo jų, kaip verslo subjektų, teises užsiimti verslu.

Išvados

1. Lietuvos Respublikos autorių teisių ir gretutinių teisių įstatymo 78 straipsnyje reglamentuojamas reguliavimas nėra pakankamai veiksmingas, nes atsakomybė tenka internetinės prieigos paslaugų teikėjams, o ne interneto svetainės valdytojams.
2. Tarpininkai, tai yra, internetinės prieigos paslaugų teikėjai patiria finansinių nuostolių, vykdydami viešojo administravimo subjekto ir teismo privalomus nurodymus. Minėti nuostoliai atsiranda, nes prieigos prie interneto svetainės blokavimas yra vykdomas naudojant tarpininkų materialiuosius ir žmogiškuosius išteklius.
3. Reglamentavimo persikėlimas į kitas teisinės sritis vertintinas kaip veiksmingesnė priemonė, nes yra žinomas teisių pažeidėjas, priešingai negu autorių teisių srityje, todėl nėra naudojama lengvu ribojimo apėjimu.

⁷³ Ryšių reguliavimo tarnybos projektas dėl elektroninės informacijos prieglobos paslaugų teikėjų, vykdančių veiklą Lietuvoje, memorandumas dėl švarios interneto aplinkos. Prieiga per internetą: <<https://www.rtt.lt/wp-content/uploads/2020/01/Elektronin%C4%97s-informacijos-prieglobos-paslaug%C5%B3-teikej%C5%B3-MEMORANDUMO-PROJEKTAS.pdf>>

⁷⁴ *Ibid.*

4. Praplėtus Lietuvos radijo ir televizijos komisijos įgaliojimus, teismo vaidmuo autorių teisių gynimo internetinėje erdvėje tapo formalus. Sankcionuojant viešojo administravimo subjekto sprendimą, nėra nagrinėjamos faktinės aplinkybės ir atitiktis galiojančiai teisei, tai yra, teismo sankcionavimas tapo Lietuvos radijo ir televizijos komisijos administracinės procedūros dalis.
5. Prieigos prie internetinių svetainių blokavimas vertintinas kaip neefektyvi priemonė, kurią techniškai gali apeiti bet kuris minimalių informacinių technologinių žinių turintis interneto vartotojas. Dėl šios priežasties nėra iki galo įgyvendinamas tikslas apsaugoti autorių intelektualinę nuosavybę.
6. Lietuva galėtų pasekti Prancūzijos pavyzdžiu ir taikyti „HADOPI“ modelį, kuris yra nukreiptas į internetinės prieigos vartotoją, siekiant užbėgti autorių teisės pažeidimams už akių, taip atliekant gana veiksmingą prevenciją.

Naudotų šaltinių sąrašas

I. Teisės norminiai aktai

1. Lietuvos Respublikos Konstitucija. *Valstybės žinios*, 1992, Nr. 33-1014.
2. Berno konvencija dėl literatūros ir meno kūrinių apsaugos. *Valstybės žinios*, 1995, Nr. 40-988.
3. Pasaulinės intelektualinės nuosavybės organizacijos Autorių teisių sutartis. *OL 2000 m. specialusis leidimas*, 11 skyrius, 33 tomas, p. 210-216.
4. 2000 m. birželio 8 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2000/31/EB dėl kai kurių informacinės visuomenės paslaugų, ypač elektroninės komercijos, teisinių aspektų vidaus rinkoje (Elektroninės komercijos Direktyva). *OL 2000 m. specialusis leidimas*, 13 skyrius, 25 tomas, p. 399-414.
5. 2001 m. gegužės 22 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2001/29/EB dėl autorių teisių ir gretutinių teisių informacinėje visuomenėje tam tikrų aspektų suderinimo. *OL 2001 m. specialusis leidimas*, 17 skyrius, 1 tomas, p. 230-239.
6. 2004 m. balandžio 29 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2004/48/EB dėl intelektualinės nuosavybės teisių gynimo (tekstas svarbus EEE). *OL 2004 m. specialusis leidimas*, 17 skyrius, 2 tomas, p. 32-39.
7. Lietuvos Respublikos alkoholio kontrolės įstatymas. *Valstybės žinios*, 1995, Nr. 44-1073.
8. Lietuvos Respublikos autorių teisių ir gretutinių teisių įstatymas. *Valstybės žinios*, 1999, Nr. 50-1598.
9. Lietuvos Respublikos azartinių lošimų įstatymas. *Valstybės žinios*, 2001, Nr. 43-1495.
10. Lietuvos Respublikos elektroninių ryšių įstatymas. *Valstybės žinios*, 2004, Nr. 69-2382.
11. Lietuvos Respublikos informacinės visuomenės paslaugų įstatymas. *Valstybės žinios*, 2006, Nr. 66-2380.
12. Lietuvos Respublikos švietimo įstatymas. *Lietuvos aidas*, 1991, Nr. 153-0.
13. Lietuvos Respublikos vartotojų teisių apsaugos įstatymas. *Valstybės žinios*, 1994, Nr. 94-1833

14. Lietuvos Respublikos visuomenės informavimo įstatymas. *Valstybės žinios*, 1996, Nr. 1-1418.
15. Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas „Dėl prisijungimo prie 1886 metų Berno konvencijos dėl literatūros ir meno kūrinių apsaugos“. *Valstybės žinios*, 1994, Nr. 60-1198.
16. Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas „Dėl galimybės pasiekti neteisėtu būdu įgytą, skurtą, pakeistą ar naudojamą informaciją panaikinimo tvarkos aprašo patvirtinimo“. *Valstybės žinios*, 2007, nr. 94-3784.

II. Teismų praktika

17. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1997 m. gegužės 6 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos valdininkų įstatymo 16 straipsnio pirmosios dalies 2 punkto atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*, 1997, Nr. 13/96.
18. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2017 m. gruodžio 1 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos autorių teisių ir gretutinių teisių įstatymo 86 straipsnio 3 dalies atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Teisės aktų registras*, 2017, Nr. KT17-N8/2017.
19. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 2014 m. kovo 27 d. sprendimas *Telekabel C-314/12*, EU:C:2014:192.
20. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus išplėstinė teisėjų kolegija. 2006 m. birželio 2 d. nutartis civilinėje byloje *advokatų kontora Prancevičius ir partneriai v. „Verslo ir kompiuterių mokymo centras“*. Nr. 3K-3-270/2006.
21. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegija. 2016 m. kovo 10 d. nutartis civilinėje byloje *EVP International v. Kino industrijos asociacija*. Nr. 3K-3-85-378/2016.
22. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegija. 2019 m. liepos 4 d. nutartis civilinėje byloje *Bitė Lietuva, „Splus“, „Lietuvos radijo ir televizijos centras“, „Baltikum TV“, „Init“, Penkių kontinentų komunikacijos centras, Cgates, AB Telia Lietuva v. Asociacija LATGA*. Nr. E3K-3-236-969/2019.
23. Lietuvos apeliacinio teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegija. 2019 m. sausio 15 d. nutartis civilinėje byloje *Bitė Lietuva, „Splus“, „Lietuvos radijo ir televizijos centras“, „Baltikum TV“, „Init“, Penkių kontinentų komunikacijos centras, Cgates, AB Telia Lietuva v. Asociacija LATGA*. Nr. E2A-26-823/2019.
24. Lietuvos radijo ir televizijos komisijos 2019 m. kovo 27 d. sprendimas „Dėl teisių turėtojų prašymų taikyti taikyti privalomus nurodymus interneto prieigos paslaugų teikėjams nagrinėjimo tvarkos aprašo patvirtinimo“. Nr. KS-14
25. Lietuvos radijo ir televizijos komisijos 2019 m. gruodžio 5 d. sprendimas „Dėl privalomų nurodymų interneto prieigos paslaugų teikėjams davimo“. 2019, Nr. KS-79.
26. Lietuvos radijo ir televizijos komisijos 2019 m. gruodžio 18 d. sprendimas „Dėl privalomų nurodymų interneto prieigos paslaugų teikėjams davimo“. 2019, Nr. KS-82.

III. Specialioji literatūra

27. MIZARAS, Vytautas. Autoriaus teisių ir gretutinių teisių gynimo reglamentavimas tarptautinėse sutartyse ir Europos sąjungos teisės aktuose. *Teisė*, 2002, t. 44.
28. IVANAUSKIENĖ, Editą. *Autorių teisių ir gretutinių teisių gynimo priemonių taikymo tyrimo ataskaita*. Parengta Lietuvos Respublikos kultūros ministerijos užsakymu. 2015 m.
29. OpenNet Initiative. *Country profiles: France*. 2010. Prieiga per internetą: <<https://opennet.net/research/profiles/france>>
30. PERRIN, Julie. *Towards the end of HADOPI law in France*. 2016. Prieiga per internetą: <<https://www.le-vpn.com/towards-the-end-of-hadopi-law-in-france/>>
31. QUINTAIS, João Pedro. *Global online piracy studies legal background report*. Amsterdam, 2018, p. 15. Prieiga per internetą: <<https://www.ivir.nl/publicaties/download/Global-Online-Piracy-Study-Legal-Background-Report.pdf>>

IV. Kita panaudota medžiaga

32. Lietuvos Respublikos produktų saugos įstatymo Nr. VIII-1206 pakeitimo įstatymo projekto aiškinamasis raštas. Nr. XIII P-2292. Prieiga per internetą: <<https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/5260026067b711e8b7d2b2d2ca774092?jfwid=-4syu6hu37>>
33. Išvada padaryta iš Ryšių reguliavimo tarnybos informacijos kaip pateikti skundą. Prieiga per internetą: <<https://www.rtt.lt/telefono-rysys-internetas-tv/vartotoju-teisiu-apsauga/kaip-pateikti-skunda/>>
34. Ryšių reguliavimo tarnybos projektas dėl elektroninės informacijos prieglobos paslaugų teikėjų, vykdančių veiklą Lietuvoje, memorandumas dėl švarios interneto aplinkos. Prieiga per internetą: <<https://www.rtt.lt/wp-content/uploads/2020/01/Elektronin%C4%97s-informacijos-prieglobos-paslaug%C5%B3-teikej%C5%B3-MEMORANDUMO-PROJEKTAS.pdf>>
35. Asociacija LATGA. „Legalaus turinio platformos – vaistai nuo piratavimo“. 2020 m. Prieiga per internetą: <<https://www.latga.lt/news/357/64/Legalaus-turinio-platformos-vaistai-nuo-piravimo.html>>
36. Lietuvos radijo ir televizijos komisija „Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas LR TK sprendimą sankcionavo“. 2020 m. Prieiga per internetą: <<https://www.rtk.lt/lt/naujienos/lietuvos-vyriausiasis-administracinis-teismas-lrtk-sprendima-sankcionavo>>
37. PEKIC, Branislav. *Study: Italy sees drop in content piracy*. Rome. 2019. Prieiga per internetą: <<https://advanced-television.com/2019/07/15/study-italy-sees-drop-in-audiovisual-piracy/>>
38. Kluwer Copyright Blog. *Italian public enforcement of online copyright infringement: new powers and procedures for AGCOM*. Milan. 2018. Prieiga per internetą: <<http://copyrightblog.kluweriplaw.com/2018/12/14/italian-public-enforcement-of-online-copyright-infringement-new-powers-and-procedures-for-agcom/>>

PRIEIGŲ PRIE INTERNETO SVETAINIŲ BLOKAVIMAS KAIP AUTORIŲ TEISIŲ GYNYBOS BŪDAS

Santrauka

Moksliniame darbe didelis dėmesys skirtas prieigos prie interneto svetainių blokavimui, kaip vienam iš pagrindinių autorių teisių gynbos būdų internetinėje erdvėje. Atskleista šios autorių teisių gynimo priemonės samprata ir turinys. Išsamiai analizuotas interneto svetainių blokavimo efektyvumas ir veiksmingumas. Praktiniu aspektu atskleistas pats prieigos prie interneto svetainės blokavimo veikimo mechanizmas. Lyginti Italijos ir Prancūzijos pasirinkti autorių teisių gynimo internetinėje erdvėje būdai su Lietuvoje taikomu modeliu. Nagrinėtas teismo ir viešojo administravimo subjekto tarpusavio teisinis santykis ir pakitęs minėtų subjektų vaidmuo. Sistemiskai apžvelgtos Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nutartys ir Europos Sąjungos Teisingumo Teismo praktika. Analizuota tokios priemonės įgyvendinimo žmogaus teisių kontekste problematika. Aptartas tokio reguliavimo mechanizmo persikėlimas į kitas teises sferas ir jo įgyvendinimas jose.

BLOCKING ACCESS TO WEBSITES AS A MEASURE OF COPYRIGHT PROTECTION

Summary

The research is mainly focused on blocking access to websites as one of the main measures of copyright protection in the online space. The concept and content of this copyright measure have been disclosed. The effectiveness and efficiency of website blocking has been thoroughly analyzed. From the practical aspect, the mechanism of blocking access to a website has been disclosed. Italian and French ways of copyright protection on the internet were compared with the Lithuanian model. The legal relationship between the court and the public administration entity as the role of these entities were also examined. The rulings of the Lithuanian Supreme Court and the case law of the European Court Of Justice have been systematically reviewed. The problem of implementing such a measure in the context of human rights was analyzed. The transfer of such a regulatory mechanism to other legal spheres and its implementation therein was discussed.

SKAITMENINIO VERSLO APMOKESTINIMO PROBLEMOS IR IŠŠŪKIAI

Alanas Gulbinas, Kamilė Jogminaitė

Vilniaus universiteto Teisės fakulteto

3 kurso, 3 akademinės grupės teisės studentai

Saulėtekio al. 9, I rūmai, 10222 Vilnius

El. paštas: alanas.gulbinas1@gmail.com; kamilejog@gmail.com

Mokslinio straipsnio akademinis kuratorius prof. dr. Vitas Vasiliauskas

El. paštas vitas.vasiliauskas@tf.vu.lt

Mokslinio straipsnio praktinė kuratorė Rasa Mikutienė

El. paštas rasa.mikutiene@sorainen.com

Straipsnyje analizuojama skaitmeninio verslo bei ekonomikos kaita, keičianti tradicinį pelno mokesčio taikymą

This article analyzes the modification of digital business and economy, through the development of corporate income tax.

Sąvokų išaiškinimas

Skaitmeninių paslaugų mokestis (toliau – SPM) – tai viena iš Europos Sąjungos (toliau – ES) pasiūlytų alternatyvų, kuria galėtų būtų užtikrinama, kad iš skaitmeninės veiklos, kuri šiuo metu nėra veiksmingai apmokestinama, valstybės narės pradėtų iškart gauti mokesčius. Tarptautinio ekonominio bendradarbiavimo ir plėtros organizacija (toliau – EBPO) – tai daugiašalis forumas, kuriame valstybių narių ekspertai diskutuoja, dalijasi patirtimi bei plėtoja naujas ekonominės bei socialinės politikos gaires, kurios vėliau perkeliamos į praktinį gyvenimą. Organizacija siūlo savo nariams ir šalims partnerėms paramą, pagrįstą organizacijos vertybėmis, diegiant gerąsias pasaulines praktikas bei standartus viešosios politikos srityje. Lietuvai prisijungus prie EBPO, šiai priklauso 36 valstybės. Lietuva pilnateise EBPO nare tapo 2018 m. liepos 5 d¹. Bendra

¹ Lietuvos Respublikos finansų ministerija. Lietuva tarptautinėse ekonominėse organizacijose. [interaktyvu, žiūrėta 2020-01-18]. Prieiga per internetą: <https://www.urm.lt/default/lt/ekonomine-diplomatija/lietuva-tarptautinese-ekonominese-organizacijose/ebpo>; p. 1.

konsoliduota pelno mokesčio bazė (toliau – BKPMB) – tai taisyklių visuma, siūlyta taikyti skaičiuojant kompanijų apmokestinamąjį pelną ES². Taikant BKPMB, užsienio kompanijos turėtų sumokėti pelno mokestį pagal vieną, bendrą ES sistemą, vietoje atskirų nacionalinių reguliavimų. Kompanijos galėtų teikti vieną mokesčio deklaraciją už visą veiklą ES valstybėse, apskaičiuojant įmonės nuostolius vienoje valstybėje ir įmonės pajamas kitoje. Konsoliduotas apmokestintas pelnas būtų padalintas tarp ES valstybių narių, kuriose įmonės veikla aktyvi, naudojant tam tikrą formulę. To pasekoje, kiekviena valstybė gautų savo dalį mokesčių nuo įmonės pelno, vykdomo toje valstybėje narėje.

Ižanga

Šiuolaikinis informacijos ir technologijų amžius lemia didelius ir reikšmingus pokyčius ne tik kasdieniniame žmogaus gyvenime, tačiau daro didelę įtaką pasaulinės ekonomikos vystymuisi, verslo plėtrai ir valstybių teisinių sistemų reguliavimui. Skaitmeninė ekonomika nenustoja kurti naujų verslo modelių, kurie nors ir turi paralelių su tradiciniu verslu, tačiau taikant šiuolaikinę informacinių technologijų pažangą, leidžia vykdyti daugelio rūšių verslą žymiai didesniu mastu ir didesniais atstumais, nei buvo galima anksčiau. Skaitmenizacija įgalina įvairius procesus automatizuoti, perkelti į skaitmeninę erdvę, kurti platformas, kurios tampa pagrindinėmis verslo ir visuomenės infrastruktūros dalimis. Nepaisant to, šioje dinamiškai kintančioje aplinkoje kyla sunkumų, nes didėjant ir plečiantis rinkoms, keičiasi ir modifikuojasi teisinės valstybės sistemos, kai kurių teisės sričių, kaip antai mokesčių teisės, reguliavimas. Taigi, aplinkybė, jog dauguma ekonomikos sektorių jau yra pritaikę informacinės technologijas, kad padidintų veiklos produktyvumą, praplėstų rinkos galimybes bei sumažintų veiklos sąnaudas, lemia, kad valstybės turi perorientuoti teisinį reguliavimą, keisti ir įdiegti naujas taisykles, kurios subalansuotų verslo subjektų veiklą, užtikrintų aiškumo, teisinio tikrumo principus, palengvinančius kurti ilgalaikį ir tvarų ekonomikos augimą bei valstybės vystymąsi.

Tvari ir skaidri mokesčių sistema yra esminė prielaida valstybės funkcionavimui. Būtent pasitelkiant apmokestinimą, kaip įrankį, valstybės piliečiai gauna būtinųjų poreikių, tokių kaip švietimas, sveikatos apsauga, infrastruktūra, užtikrinimą. Atkreiptinas dėmesys, kad atskirų ES valstybių narių mokesčių sistemos yra reikšmingos bendram ES vystymuisi, nes jų pagrindu laikosi ES ekonomika, verslo rinkos ir socialinis teisingumas. Spartėjant globalizacijai ir skaitmenizacijai, ES imasi iniciatyvos skaitmeninės ekonomikos apmokestinimo srityje ir siekia užtikrinti veiksmingą ir sąžiningą

² Europos Sąjungos Komisija. Tarybos direktyva 2016/0336 (CNS) dėl bendros konsoliduotosios pelno mokesčio bazės (BKPMB) (The Commission of the EU. Council Directive on Common consolidated corporate tax base (CCCTB)). [interaktyvus, žiūrėta 2019-12-15]. Prieiga per internetą: <https://ec.europa.eu/taxation_customs/business/company-tax/common-consolidated-corporate-tax-base-ccctb_e>.

verslo apmokestinimo sistemą, priderintą prie skaitmeninės aplinkos. Tokie verslo modeliai, kaip skaitmeninės platformos, kurios veikia vartotojų prisijungimo pagrindu, dažniausiai neturi kiekvienoje ES valstybėje narėje filialo ir kitokios buveinės, dėl to pelno mokesčio srityje kyla sunkumų nuspręsti, kur ir kaip įmonės pelnas ar jo dalis yra gaunama. Atsiradęs teisinis neaiškumas lemia, kad tradicinis pelno mokesčio reguliavimas, besiremiantis mokesstinės rezidencijos ir tradicinės (fizinės) nuolatinės buveinės apibrėžtimi, yra chaotiškas, nepritaikytas esamai rinkos situacijai. Todėl kyla probleminis klausimas, kaip dabartinio pelno mokesčio reguliavimas bus keičiamas ateityje? Šio darbo **tikslas** yra ištirti, kaip dėl globalių skaitmenizacijos procesų ir dėl to kintančių verslo modelių keičiasi įmonių pelno mokesčio taisyklės ES bei tarptautiniame lygmenyje. Šio tikslo bus siekiama analizuojant verslo, kaip reiškinių, pokyčius, dabartinio pelno mokesčio reguliavimo kaitą bei ES pasiūlymus dėl įmonių pelno apmokestinimo atsižvelgiant į skaitmeninės rinkos svarbą, trumpai aptariant EBPO iniciatyvas.

Mokslinio straipsnio **objektas** – pelno mokestis.

Darbo **aktualumą** lemia tai, jog remiantis šiandieniniu reguliavimu iš skaitmeninio verslo gautas pelnas neretai nėra apmokestinamas arba apmokestinamas ne toje valstybėje, kurioje sukurama reali vertė, taigi ir uždirbamas pelnas. Ši aplinkybė kuria nesąžiningą bendrosios rinkos modelį, kuris kenkia valstybių narių pilnavertiškam funkcionavimui.

Darbe taikyti istorinis, lingvistinis, sisteminis **metodai**. Istoriniu metodu siekiama atskleisti, kaip iki šiol buvo aiškinamos pelno mokesčio taisyklės, kokiais principais įmonių gautos pajamos buvo apmokestinamos. Taip pat šiuo metodu yra analizuojama, iš kur skaitmenizacija kaip reiškinys atsirado ir plėtojosi, kaip su jo plėtra kinta teisinės valstybių sistemos. Lingvistinis metodas padeda ištirti darbui aktualius teisės šaltinius. Sisteminis metodas taikomas atskleisti teisės aktų turinį, straipsnių prasmę.

Darbo **originalumą** lemia tai, kad nagrinėjamas klausimas Lietuvos teisės mokslo akademinėje veikloje nebuvo nagrinėtas. Taip pat atkreiptinas dėmesys, kad analizuojamas klausimas yra vis dar diskusijų objektas tiek tarptautiniu, tiek ES lygmeniu.

Darbui išskirtinai reikšmingas **šaltinis**: 2018 m. kovo 21 d. Europos Komisijos Pasiūlymas dėl Tarybos direktyvos, kuria nustatomos taisyklės, susijusios su įmonių reikšmingos skaitmeninės veiklavietės apmokestinimu³. Vadovaujantis minėtuju šaltiniu buvo siekiama atskleisti įmonių pelno mokesčio taisyklių virsmą per pastaruosius penkerius metus.

³ Europos Sąjungos Komisija. *Tarybos direktyva, kuria nustatomos taisyklės, susijusios su įmonių reikšmingos skaitmeninės veiklavietės apmokestinimu* (Council Directive on Laying down rules relating to the corporate taxation of a significant digital presence). [interaktyvus, žiūrėta 2020-01-12]. Prieiga per internetą: <<http://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-7419-2018-INIT/lt/pdf>> p. 2.

1. Dabartinis pelno mokesčio reguliavimas

Pradedant, svarbu aptarti, kuo skiriasi tradicinis verslo modelis nuo skaitmenizuoto. Pirmiausia, tradicinio modelio verslai keičiasi apčiuopiamomis prekėmis ar paslaugomis, o įmonės pelnas yra gaunamas vienoje valstybėje, kurioje toks verslas funkcionuoja. Tuo tarpu skaitmenizuoti verslai pelną susirenka iš begalės valstybių, kurių piliečiai yra vartotojai. Taigi, pirmuoju atveju tampa aišku, kurioje vietoje turėtų būti apmokes-tintas verslas, tačiau antruoju – aiškumo nėra. Pradedant kalbėti apie tai, kaip valstybės taikė pelno mokesčių skaitmenizuotų paslaugų verslui ir kodėl ES bei tarptautinės organizacijos pradėjo kalbas, apie šio mokesčio vienodinimą, svarbu atkreipti dėmesį į keletą pagrindinių faktorių, kodėl tokie pokalbiai apskritai prasidėjo.

Pirmiausia, bendrojoje rinkoje atsirado nesąžininga konkurencija, kadangi skaitmenizuotos įmonės moka ženkliai mažiau mokesčių. Europos Komisijos duomenimis, tradiciniai verslai vidutiniškai per metus sumoka apie 23,2%, o skaitmenizuoti – apie 9,5% mokesčių⁴. Antra problema kyla iš pirmosios: skaitmenizuoti verslai auga nepalikdami galimybių tradiciniams verslams jų vyti. Pavyzdžiui, 2018 metų duomenimis, skaičiuojant kasmetines pajamas skaitmeniniai verslai vidutiniškai augo 14%, kai tuo tarpu tradicinio modelio verslai – tarp 0,2% – 3%⁵. Trečioji problema kyla sudėjus pirmiau minėtąsias: skaitmenizuoti verslai, mokėdami mažiau mokesčių nei tradiciniai verslai, ne tik iš rinkos išstumia tradicinius verslus, bet kartu smukdo ir daugelio valstybių, kuriose nėra įsikūrusių multinacionalinių verslų, ekonomiką. Taip atsitinka, nes tokios valstybės praranda verslus, kurie moka mokesčius bei vartotojus, kurių išleidžiami pinigai atitenka valstybėms, kuriose yra tokių verslų buveinė⁶. Kitaip tariant, taip sparčiai augdami, skaitmenizuoto verslo subjektai sudaro tokią nesąžiningą ir nekonkurencingą ekonomikos aplinką, kurioje tradiciniai verslai, mokėdami kur kas didesnius mokesčius, praranda galimybę konkuruoti, o valstybės, savo teritorijoje neturinčios skaitmenizuotų verslų vystytojų, netenka didelės dalies mokesčių.⁷

1.1. Pelno mokesčio reglamentavimas pagal Lietuvos nacionalinę teisę

Prieš pristatant EBPO iniciatyvas ir ES pasiūlymus, svarbu aptarti Lietuvos Respublikos kompetenciją pelno mokesčio taikyme. Pagal LR pelno mokesčio įstatymo

⁴ The Commission of the EU. *Fair taxation for the digital economy*. [interaktyvus, žiūrėta 2020-01-10]. Prieiga per internetą: <https://ec.europa.eu/taxation_customs/sites/taxation/files/factsheet_digital_taxation_21032018_en.pdf?fbclid=IwAR2g1pmcq3hIIITokcGjmWXXW1IOzhv7SJssm6MSqzkfTk4W_ZVnYdDm23j0>; p. 1-2

⁵ The Commission of the EU. *Fair taxation for the digital economy*. <...>; p. 2.

⁶ The Commission of the EU. *Fair taxation for the digital <...>*; p. 3.

⁷ The Commission of the EU. *Fair taxation <...>*, p. 3

5 straipsnio 1 dalies 1 punktą *Lietuvos vieneto, nuolatinųjų buveinių apmokestinamasis pelnas apmokestinamas taikant 15 procentų mokesčio tarifą*. Tai reiškia, jog Lietuva turi pilną kompetenciją apmokestinti, savo teritorijoje įsteigtus (t. y. mokestiniais rezidentais esančius) bei nuolatinę buveinę turinčius verslo subjektus. Kalbant apie verslo subjektus, reguliavimas turi tam tikrų ypatumų.

Svarbu paminėti, jog vyraujantis pelno mokesčio reguliavimas priklauso valstybių narių kompetencijai. Kitaip tariant, verslai yra apmokestinami pagal nacionalinės teisės taisyklės šalies, kurioje yra įsikūrusi nuolatinė verslo buveinė. Aktualu paminėti, jog pagal LR Pelno mokesčio įstatymą, nuolatinė buveinė yra užsienio vieneto veiklos Lietuvos Respublikoje išraiška. Užsienio vienetas laikomas veikiančiu per nuolatinę buveinę Lietuvos Respublikos teritorijoje, jeigu jis Lietuvos Respublikoje: nuolat vykdo veiklą; arba vykdo savo nuolatinę veiklą per priklausomą atstovą (agentą); arba naudoja statybos teritoriją, statybos, surinkimo ar įrangos objektą; arba gamtos išteklių tyrimui ar gavybai nuolat naudoja įrangą arba konstrukciją, įskaitant tam naudojamus gręžinius arba laivus. Nuolatinumo apibrėžimą, atstovo (agento) statuso priklausomumo ar nepriklausomumo kriterijus nustato Lietuvos Respublikos Vyriausybė arba jos įgaliota institucija.

To paties įstatymo 5 straipsnyje yra aptarti du būdai, kada verslas yra apmokestinamas pelno mokesčiu. Pirmiausia, 5 straipsnio 1 dalies 1 punkte nustatyta taisyklė, jog standartiniu 15% pelno mokesčio tarifu apmokestinami verslai, kurių nuolatinės buveinės yra Lietuvos Respublikos teritorijoje. Antra, tam tikrų rūšių užsienio vieneto pajamos apmokestinamos taikant 10% mokesčio tarifą, kai jų šaltinis yra Lietuvos Respublikoje, o pajamos gautos ne per jų nuolatinės buveinės Lietuvos Respublikoje (5 straipsnio 1 dalies 2 punkte). Tokios pajamos išvardytos šio Įstatymo 4 straipsnio 4 dalyje, pavyzdžiui 3 ir 5 punktuose t.y. honorarai ir kompensacijos už autorių arba gretutinių teisių pažeidimus. Taigi, matome, jog dabartinis reguliavimas nurodo, jog pelno mokestis taikomas verslui, turinčiam savo nuolatinę buveinę Lietuvos Respublikos teritorijoje, kartu, pelno mokesčio įstatymas numato baigtinį sąrašą atvejų, kada šis mokestis taikomas ir užsienio įmonėms. Svarbu pabrėžti, jog nacionalinė teisė šiai dienai nenumato skaitmeninio verslo apmokestinimo specialių taisyklių, kadangi nei pirmuoju, nei antruoju atveju nėra kalbama apie skaitmeninės buveinės apmokestinimą (skaitmeninė buveinės samprata – p. 12). Pabrėžtina, jog, kitaip nei Lietuva, yra valstybių, kurios savo nacionalinėje teisėje pritaikė pelno mokestį skaitmenizuotiems verslams. Pavyzdžiui, Australijoje jau prieš 3 metus pritaikytas skaitmeninio tipo 10% pelno mokestis, taikomas užsienio įmonėms, kurios teikia skaitmenines paslaugas ar prekes, jeigu pardavimų suma siekia bent 75 tūkst. dolerių per metus Australijos teritorijoje⁸. Panašiai pasielgta ir Japonijoje⁹ bei

⁸ Australian taxation office. *Who charges GST*. [interaktyvus, žiūrėta 2019-12-03]. Prieiga per internetą: <<https://www.ato.gov.au/misc/downloads/pdf/qc18210.pdf>> p. 12-15.

⁹ *Revision of consumption taxation on cross-border supplies of services*. [interaktyvus, žiūrėta 2020-01-03]. Prieiga per internetą: <https://www.mof.go.jp/english/tax_policy/tax_reform/fy2015/fy2015ct_00.pdf>.

daugelyje kitų valstybių. Tačiau šalys, kuriose šis mokestis pritaikytas, susirinkdavo apie 2 – 3% vidinių pajamų iš vos keletos internetinių kompanijų visame pasaulyje. Kitaip tariant, tokį pelną, kuris reikalingas tam, kad šis mokestis galėtų būti pritaikytas, pasiekti galėjo tik mažas skaičius didžiųjų pasaulio kompanijų, kurių dauguma yra JAV ir pasak Joe Kennedy tai yra tarsi bandymas apvogti didžiąsias skaitmenines kompanijas¹⁰.

1.2. Dvigubo apmokestinimo išvengimo dvišalių sutarčių reguliavimo ypatumai

Verta pažymėti, kad dvigubo apmokestinimo eliminavimo klausimas t.y. situacijos, kuomet įmonės pajamos yra apmokestinamos du kartus ar daugiau skirtingose valstybėse narėse, buvo aktualus ES visais laikais.

Iki šių dienų valstybės pelno mokesčio tarifus ir apmokestinamus subjektus nustatinėja pačios. Aktualu tai, jog EBPO 2017 metais išleido daugiašalę modelinę konvenciją dėl pajamų ir kapitalo dvigubo apmokestinimo išvengimo. Šios konvencijos tikslas – suteikti valstybėms galimybę greitai modifikuoti taikomas dvišales dvigubo apmokestinimo išvengimo sutarčių (toliau – DAIS) nuostatas, kad būtų įgyvendintos priemonės, skirtos skatinti tarptautinio mokesčių vengimo prevenciją bei efektyvų mokesčių ginčų sprendimą¹¹. Tai reiškia, jog Valstybės tarpusavyje yra sudariusios dvišales sutartis, kurios rengiamos būtent vadovaujantis EBPO siūlomo modelio pagrindu, siekiant išvengti dvigubo apmokestinimo įmonių, kurios vykdo veiklą kitoje valstybėje nei yra įsikūrusios. Valstybinės mokesčių inspekcijos (toliau – VMI) duomenimis, Lietuva šiuo metu yra sudariusi 55 dvišales sutartis dėl dvigubo apmokestinimo išvengimo¹². Šių sutarčių taikymui pagal Lietuvos Respublikos mokesčių administravimo įstatymą taikomas viršenybės principas prieš nacionalinį reguliavimą (LR Mokesčių Administravimo Įstatymo 5 straipsnis). Tai reiškia, jog Lietuva turėdama DAIS, pirmiau taikys taisykles, nustatytas atitinkamoje sutartyje. Svarbu, jog tokios sutartys yra sudaromos pagal EBPO sukurtą modelį, o jų tikslas nustatyti, kada ir kuri valstybė turi

¹⁰ Joe Kennedy. *Digital Services Taxes: A Bad Idea Whose Time Should Never Come*. [interaktyvus, žiūrėta 2019-11-25]. Prieiga per internetą: <<https://itif.org/publications/2019/05/13/digital-services-taxes-bad-idea-whose-time-should-never-come>>. p. 1-3.

¹¹ Valstybinė Mokesčių Inspekcijos prie LR finansų ministerijos. Komentaras apie daugiašalę konvenciją. [interaktyvu, žiūrėta 2020-02-1-02]. Prieiga per internetą: <https://www.vmi.lt/cms/documents/10162/9152916/MLI_pagrindinis/8f757d8f-8812-416b-8530-6dbd0abe5a05>. p. 1.

¹² Valstybinė mokesčių inspekcija. *Su kuriomis užsienio valstybėmis taikomos dvigubo apmokestinimo išvengimo sutartys?*. [interaktyvus, žiūrėta 2020-01-28]. Prieiga per internetą: <https://www.vmi.lt/cms/web/kmdb/1.11.22/-/asset_publisher/00hS/content/su-kuriomis-uzsienio-valstybemis-taikomos-dvigubo-apmokestinimo-ivsengimo-sutartys-/10174?redirect=http%3A%2F%2Fwww.vmi.lt%2Fcms%2Fweb%2Fkmdb%2F1.11.22%3Fp_id%3D101_INSTANCE_00hS%26p_p_lifecycle%3D0%26p_p_state%3Dnormal%26p_p_mode%3Dview%26p_p_col_id%3Dcolumn-1%26p_p_col_count%3D1>.

teisę apmokestinti tam tikrus subjektus. Pabrėžtina, jog valstybė, kuri pagal dvišalę sutartį gali apmokestinti tam tikrą subjektą, jį apmokestina jau pagal savo nacionalinę teisę. Tačiau tokios sutartys nėra pritaikytos apmokestinti skaitmeninį verslą, kadangi apmokestinami tik rezidentai ir tradicinę nuolatinę buveinę turintys subjektai¹³. Tai patvirtina DAIS sutarties turinys, pavyzdžiui, Lietuvos ir Austrijos sudaryta DAIS reguliuoja klausimą, kuri valstybė gali taikyti savo nacionalinę teisę apmokestinant verslo subjektą, pavyzdžiui, pagal 7 straipsnio 1 dalį „susitariančiosios valstybės įmonės pelnas apmokestinamas tik toje valstybėje, jei įmonė nevykdo komercinės – ūkinės veiklos kitoje susitariančiojoje valstybėje per ten esančią nuolatinę buveinę.“ Jei įmonė komercinę – ūkinę veiklą vykdo minėtoju būdu, įmonės pelnas gali būti apmokestinamas kitoje valstybėje, bet tik tiek, kiek jo priskiriama tai nuolatinei buveinei. Pagal to paties straipsnio 2 dalį „<...> kai susitariančiosios valstybės įmonė vykdo komercinę – ūkinę veiklą kitoje susitariančiojoje valstybėje per ten esančią nuolatinę buveinę, kiekvienoje susitariančiojoje valstybėje tai nuolatinei buveinei priskiriamas toks pelnas, kokį ji galėtų gauti, jei būtų atskira ir savarankiška įmonė, besiverčianti tokia pat arba panašia veikla tokiomis pat arba panašiomis sąlygomis, ir veiktų visiškai nepriklausomai nuo įmonės, kurios nuolatinė buveinė ji yra.“ Antra, Lietuvos DAIS su Austrija 5 straipsnyje yra apibrėžta, kas apskritai yra laikoma nuolatine buveine, tačiau sąvokos apibrėžime nėra atsižvelgta į skaitmeninio verslo specifiką.

Skaitmeninė ekonomikos transformacija iškėlė daugybę abejonių, jog pastarojo 100 – mečio tarptautinio apmokestinimo reguliavimo taisyklės, pagal kurias už gautą pelną įmonės mokesčius moka ten, kur įsteigta jų buveinė, darosi nebepritaikytinos, nes keičiasi pats verslas. DAIS sudarė sąlygas verslui išvengti dvigubo apmokestinimo, apibrėžiant, kas yra nuolatinė buveinė ir sutarus, kada ir kurioje valstybėje verslas apmokestinamas. Tačiau nuolatinės buveinės sąvoka nereguliuoja skaitmeninės erdvės ir tai lemia pokyčių reikiamybę. Akivaizdu, jog pasaulis sparčiai skaitmenizuojasi ir didelė dalis paslaugų būdamos vienoje pasaulio valstybėje kelių mygtukų paspaudimu gali atsidurti kitoje. Pavyzdžiui, visiems puikiai žinoma, Vengrijoje savo fizinę buveinę turinti, Netflix kompanija savo veiklą sėkmingai vykdo Lietuvoje ir daugumoje kitų valstybių. Kyla klausimas, kam tokia kompanija kaip Netflix, kurios pelną sudaro pardavimai daugumoje pasaulio valstybių, moka pelno mokestį? Atsakymas – būtent ten, kur yra įmonės fizinė buveinė. Tai reiškia, kad Netflix, vykdydama veiklą Lietuvoje ir turėdama atitinkamą dalį vartotojų Lietuvos teritorijoje, nemokama pelno mokesčio Lietuvai, o Lietuva, kaip valstybė, nuo to nukenčia.

Taigi, prasidėjusios diskusijos apie tai, kad vertė yra sukuriamą ne tik ten, kur yra verslo fizinė buveinė, bet ir ten, kur yra vartotojai bei kitokia skaitmeninė įmonės veik-

¹³ Lietuvos Respublikos ir Austrijos Respublikos sutartis dėl pajamų bei kapitalo dvigubo apmokestinimo išvengimo. Prieiga per internetą <<https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.9B8C814D2E92>>. 4-7 str.

la, lemia, kad keičiasi pelno mokesčio taisyklių taikymo samprata. Svarbu paminėti, jog toks požiūris yra revoliucinis ir paneigiantis jau šimtmetį vyraujantį principą, kad vertė yra kuriama ten, kur yra verslo nuolatinė buveinė. ES dėl susiklosčiusios situacijos ėmėsi veiksmų, kuriuos aktualu aptarti.

2. Pelno mokesčio taisyklių modifikavimo iniciatyvos

2.1. Skaitmeninio apmokestinimo reguliavimo užuomazgos Ekonominio bendradarbiavimo plėtros organizacijos veikloje ir idėjų plėtra ES

Pradedant kalbėti apie ES iniciatyvas, reikėtų apžvelgti, EBPO veiksmus, kuriais siekiama kurti tvarią ir modernią tarptautinę mokesčių sistemą, tinkamą skaitmeninei aplinkai. Verta paminėti, jog EBPO veiksmai apmokestinti skaitmeninį verslą yra labiau koncentruoti į teisių paskirstymą apmokestinti skaitmeninius verslus, tame tarpe ir ryšių sąsajas, o tai reikštų, jog valstybės galėtų apmokestinti verslus, kurių fiziškai valstybėje nėra, bet jos yra pasiekiamos skaitmeninėje erdvėje. Taip pat būtų suteiktos teisės apmokestinti verslą, taikant tos šalies nacionalinę teisę, kurioje yra skaitmeninio verslo rinka ar vartotojai. Šios alternatyvos buvo išdėstytos EBPO 2019 m. sausio pasiūlyme¹⁴. Kaip buvo minėta anksčiau, pagal EBPO modelį yra sudaromos DAIS, kurios yra vienas efektyviausių būdų siekti verslo subjektų bei valstybių narių mokesstinės lygybės. Kitas EBPO veiklos pavyzdys, reikšmingiausia šių laikų tarptautinio apmokestinimo reforma – bazės erozijos ir pelno perkėlimo projektas (toliau – BEPS). Šio EBPO plano pagrindinis siekis – kovoti su mokesčių slėpimu ir vengimu tarptautiniu lygmeniu, pasitelkiant penkiolika konkretizuotų veiksmų. Šiai dienai EBPO išsikėlė tikslą¹⁵ – iki 2020 m. pabaigos įveikti iššūkius, kurie kyla skaitmenizuojantis ekonomikai, o tiksliau siekti bendro valstybių susitarimo tarptautinio apmokestinimo taisyklėse. Tačiau priimti konsensuą tarp 37 EBPO narių ir jų skirtingų jurisdikcijų yra sudėtinga. Šio klausimo komplikuo tumą išreiškia ir kitas pavyzdys, parodantis, kad valstybės narės pačios imasi iniciatyvos šio klausimo reguliavime. Kaip antai, JAV yra pradėjusi oficialų tyrimą prieš Prancūziją, kuri šiuo metu tam tikroms skaitmenizuoto verslo kompanijoms taiko 3% skaitmeninių paslaugų pelno mokestį nuo įmonės gautų metinių paja-

¹⁴ OECD: Update on tax challenges arising from digitalisation of economy. [interaktyvus, žiūrėta 2020-02-20]. Prieiga per internetą: <<https://home.kpmg/us/en/home/insights/2019/06/tnf-oecd-update-on-tax-challenges-arising-from-digitalisation-of-economy.html>> p. 1-2.

¹⁵ OECD Secretary – General tax report to G20 finance ministers and central bank governors. [interaktyvus, žiūrėta 2020-02-01]. Prieiga per internetą: <http://www.oecd.org/ctp/oecd-secretary-general-tax-report-g20-finance-ministers-riyadh-saudi-arabia-february-2020.pdf?fbclid=IwAR0RxybEYNhl-D9DEqPxgeKidPBIM23fAs7Zp_K8VGkf2-QRpSUUQhCkwLn0> p. 5.

mų¹⁶. Prancūzijai yra pareikšti įtarimai dėl tam tikrų verslo subjektų diskriminavimo. Taigi tokie įtarimai patvirtina, jog tarptautiniu lygmeniu vyrauja chaosas, kai kalba eina apie skaitmenizuoto verslo apmokestinimą, nes, kaip ir minėta anksčiau, Prancūzija nėra vienintelė valstybė, kuri nacionalinėje teisėje turi reguliavimo taisyklės dėl skaitmeninio verslo apmokestinimo. Tačiau verta pažymėti, jog ne kiekviena valstybė yra dėl to kaltinama. Prancūzijos skaitmenizuotos veiklos mokestis yra aktualiausias JAV „Silicio slėnio“ įmonėms, kadangi būtent šios įmonės yra vienintelės pajėgios gauti tiek pajamų užsienio šalyse, kad atitiktų mokesčio taikymo kriterijus. Kitaip tariant, minėtas mokestis taikomas tik kompanijoms, kurių metinės pajamos viršija 750 mln. EUR globaliai ir 25 mln. EUR Prancūzijoje. Taigi, JAV iškėlė klausimą, ar toks Prancūzijoje įvestas mokestis nėra diskriminuojančio pobūdžio verslo subjektų prasme. Atsirandantys probleminiai klausimai ir nesutarimai tarp valstybių, aiškiai patvirtina, jog aiškumo ir konkretumo pelno mokesčio reguliavime tarptautiniame lygmenyje trūksta. Kalbant apie dabartinę situaciją, Prancūzijos lyderis E. Makronas ir JAV lyderis D.Trumpas pasiekė susitarimą, kuriuo Prancūzija nusprendė sustabdyti mokesčio taikymą iki tol, kol tarptautinėje arenoje atsiras daugiau apibrėžtumo šiuo klausimu, tačiau, pabrėžtina, jog tokį sprendimą šalys priėmė tik dėl to, jog tikisi, kad EBPO narėms šiemet pavyks susitarti¹⁷. Taigi, matydamą, jog EBPO veiksmai gali tęstis dar ilgai, ES ėmėsi veiksmų, kuriuos aktualu aptarti.

Vystantis ekonomikai bei modifikuojantis tradiciniam verslui, keičiasi pelno apmokestinimo taisyklės, kadangi dauguma verslų savo veiklą perkelia į skaitmeninę erdvę. Tai lemia, kad senasis pelno apmokestinimo reguliavimas, kuomet įmonė, veikianti šalyje ir turinti fizinę buveinę (veiklavietę), moka pelno mokestį valstybei, tampa nebepritaikytinas, nes įmonės, kurios kuria vertę internete, dabar auga taip sparčiai, jog šiandieninės tradicinės pelno mokesčio apmokestinimo taisyklės negali faktiškai apmokestinti pelno, daugiausiai gauto iš vartotojų duomenų bei inovatyvių vertės kūrimo šaltinių¹⁸. Tokia situacija daro blogą įtaką valstybių ekonomikos augimui bei ES valstybių narių viešųjų finansų sistemoms, nes valstybėse narėse, kuriose įmonės veikia, kuria vertę, bet neturi fizinės buveinės, yra negaunamas pelno mokestis, kuris turi reikšmę valstybių narių biudžetams. Kaip antai, Valstybinės mokesčių inspekcijos prie Lietuvos Respublikos finansų ministerijos duomenimis, 2019 metais

¹⁶ Office of the United States trade representative. Executive office of the President. Press releases „*USTR Announces Initiation of Section 301 Investigation into France's Digital Services Tax*“. [interaktyvus, žiūrėta 2020-02-01]. Prieiga per internetą: <<https://ustr.gov/about-us/policy-offices/press-office/press-releases/2019/july/ustr-announces-initiation-section-301>>

¹⁷ Liz Alderman, Jim Tankersley and Ana Swanson. *The New York Times*: „*France and U.S. Move Toward Temporary Truce in Trade War*“. [interaktyvus, žiūrėta 2020-01-07]. Prieiga per internetą: <<https://www.nytimes.com/2020/01/21/business/france-US-digital-tax.html>> .

¹⁸ The Commission of the EU. *Questions and Answers on a Fair and Efficient Tax System in the EU for the Digital Single Market*. [interaktyvus, žiūrėta 2020-01-07]. Prieiga per internetą: <https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/MEMO_18_2141>; p. 1.

pelno mokestis į Lietuvos biudžetą atneša daugiau nei 759 milijonų eurų¹⁹. Atsižvelgiant į tai, svarbu, kad dabartinės pelno mokesčio taisyklės keistųsi ir taptų pritaikomos prie technologijų amžiaus bei kurtų veiksmingą ir sąžiningą apmokestinimo sistemą, užtikrinančią, kad visos įmonės, tiek veikiančios tradiciniu verslo modeliu, tiek skaitmenizuotu, sumokėtų sąžiningą įmonei priklausančią pelno mokesčio dalį toje valstybėje, kurioje realiai uždirba pelną.

2017 metų pavasarį G20 susitikime Hamburge²⁰ valstybių lyderiai aptarė, kad skaitmeninio verslo apmokestinimo iššūkiai yra esminiai besivystančiai ekonomikai, todėl paragino tiek tarptautiniu, tiek ES lygmeniu imtis iniciatyvos. Kuriantis ir plėtojantis didelėms technologinėms kompanijoms tarp ES valstybių narių ėmė plisti diskusijos dėl skirtingos apmokestinimo praktikos, narės tapo suinteresuotos globalių sprendimų paieškomis, kurie leistų užtikrinti lygias konkurencijos sąlygas bendrojoje skaitmeninėje rinkoje bei užkirstų kelią mokesčių išvengimui dėl pajamų, gautų iš skaitmeninės veiklos.

2017 metais Taline vykusiame Europos viršūnių susitikime, kurio tema buvo skaitmenizacija, o vėliau tais pačiais metais surengtame viename iš Europos Vadovų Tarybos susitikimų buvo pristatyta skaitmeninės Europos vizija. Viena iš aptartų priemonių, kuri leistų plėtoti skaitmeninės Europos įgyvendinimo idėją, buvo „Efektyvi ir sąžininga mokesčių sistema, tinkanti skaitmeninei erai“²¹. Europos Tarybos parengtose išvadose buvo akcentuojama, kad Europos Komisija turi pradėti veikti šioje srityje, siūlyti sprendimo būdus t.y. tiek ilgalaikius, tiek laikinus instrumentus. To pasekoje, 2018 metais ES ėmėsi realių veiksmų ir tų pačių metų pavasarį Europos Komisija pateikė du pasiūlymus, kurie yra parengti valstybėms narėms stengiantis rasti ilgalaikių ir tvarių sprendimų, kaip užtikrinti sąžiningo dydžio mokestines pajamas iš internetinės veiklos²². Pirmasis teisės akto pasiūlymo projektas yra nukreiptas į ilgalaikius tikslus, siekį modifikuoti dabartines pelno mokesčio taisykles į verslui bei valstybėms narėms palankesnes, atsižvelgiant į skaitmeninio verslo specifiką. Antrasis Komisijos pasiūlymas yra laikinas mokestis (SPM), kuris leistų efektyviau ir sparčiau pasiekti mokestinę šalių lygybę.

¹⁹ Valstybinės mokesčių inspekcijos prie LR finansų ministerijos Mokesčių ir kitų įmokų į biudžetus apyskaita patvirtinta Lietuvos Respublikos finansų ministro 2018 m. sausio 26 d. įsakymu Nr. 1K-32 redakcija. [interaktyvus, žiūrėta 2020-01-07]. Prieiga per internetą: <https://www.vmi.lt/cms/documents/10162/9462834/Forma_1-VP_2019_03/656beaeb-1544-4204-878e-9e7e660438cc>; p. 1.

²⁰ Communiqué. G20 Finance Ministers and Central Bank Governors Meeting Baden-Baden, Germany, 17-18 March 2017. [interaktyvus, žiūrėta 2020-01-07]. Prieiga per internetą: <<http://www.g20.utoronto.ca/2017/170318-finance-en.pdf>>; p. 1.

²¹ European Council meeting 2017-10-19. *Conclusions*. [interaktyvu, žiūrėta 2020-01-07]. Prieiga per internetą: <<https://www.consilium.europa.eu/media/21620/19-euco-final-conclusions-en.pdf>>; p. 1.

²² Europos Komisija. *Pranešimas spaudai 2018-03-21, Briuselis*. [interaktyvu, žiūrėta 2020-01-07]. Prieiga per internetą: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/lt/IP_18_2041>, p. 1-2.

2.2. Europos Sąjungos kompetencija tiesioginių mokesčių srityje

Pirmiausia reikia aptarti ES kompetenciją mokesčių teisės srityje. Atkreiptinas dėmesys, kad Europos Bendrijos steigimo sutartis (Konsoliduota ES steigimo sutartis) numato išimtinę ES prerogatyvą veikti netiesioginio apmokestinimo reguliavimą valstybėse narėse (93 straipsnis)²³. Ryškiausi netiesioginių mokesčių pavyzdžiai: pridėtinės vertės mokestis (PVM), kurio teisinis pagrindas numatytas sutarties dėl ES veikimo (SESV) 113 straipsnyje, arba akcizai, taikomi alkoholiui, tabako produktams ir energijai (SESV 113, 192 straipsniai). Tuo tarpu tiesioginis apmokestinimas, tarp kurių yra pelno mokestis, ir jo reguliavimo klausimai yra priskirtini valstybių narių kompetencijai. Būtina pažymėti, kad ES sutartyje nėra aiškiai įtvirtintų nuostatų dėl teisės aktų leidybos kompetencijos tiesioginių mokesčių srityje, tačiau įstatymai ar teisiniai dokumentai dėl įmonių apmokestinimo tvarkos dažniausiai grindžiami SESV 115 straipsniu, pagal kurį ES leidžiama priimti direktyvas dėl valstybių narių įstatymų ir kitų teisės aktų, turinčių tiesioginę įtaką bendrajai rinkai, suderinimo ir kuriame numatytas vieningas sprendimų priėmimas ir konsultavimosi procedūra²⁴. Ši nuostata reiškia, kad ES turi teisę, laikantis proporcingumo ir subsidiarumo principų, įsiterpti į europinį pelno mokesčio reguliavimą tiek, kiek tai neviršytų jos kompetencijos mokesčių srityje, bei tokio pobūdžio priemonėmis, kurios yra reikalingos ES vidaus rinkos veikimo gerinimui ir bendrų valstybių narių problemų sprendimui, kaip antai mokesčių slėpimo, vengimo srityse. Taigi, kyla natūralus klausimas, ar dabartinės Europos Komisijos iniciatyvos nepažeidžia ES teisės ir ar tikrai įmanoma Europai pasiekti vieningą susitarimą dėl pelno mokesčio taisyklių pasikeitimo, atsižvelgiant į globalaus pasaulio tendencijas.

2.3. Harmonizuotos pelno mokesčio sritys

Apžvelgus ES kompetenciją reguliuoti pelno mokesčio taisykles, būtina atkreipti dėmesį į ankstesnius ES veiksmus dėl pelno mokesčio harmonizavimo. Iniciatyvos ir pasiūlymai harmonizuoti pelno mokestį ES buvo svarstomi kelis dešimtmečius. Pirmieji žingsniai buvo pradėti 1962-aisiais, kuomet buvo išleista Neumarko ataskaita. Vėliau sekė bandymas 1975 metais sukurti direktyvą dėl mokesčių tarifų suderinimo. Galiausiai, 1980 metais Europos Komisija pareiškė, kad bandymas suderinti pelno mokesčio taikymą greičiausiai bus pasmerktas nesėkmei ir sutelkė dėmesį į priemonės, plėtojančias vidaus rinką. Tačiau 1990 m. gairėse dėl pelno mokesčio buvo

²³ MEDELIENĖ, AISTĖ; SUDAVIČIUS, BRONIUS. *Mokesčių teisė*. Vilnius, 2011, p. 66.

²⁴ Faktų apie Europos Sąjungą suvestinės. *Tiesioginiai mokesčiai. Asmenų ir įmonių apmokestinimas*. [interaktyvus, žiūrėta 2020-01-09]. Prieiga per internetą: <<http://www.europarl.europa.eu/factsheets/lt/sheet/80/tiesioginiai-mokesčiai.-asmenu-ir-imoniu-apmokestinimas>> p. 1.

priimti trys Europos Komisijos pasiūlymai: patronuojančių bendrovių ir dukterinių bendrovių direktyva, susijungimų direktyva ir arbitražo sutartis. Direktyva dėl patronuojančių bendrovių ir dukterinių įmonių buvo keista 2011 bei 2015 metais. Šia direktyva siekiama neapmokestinti dukterinių bendrovių patronuojančioms bendrovėms mokamų dividendų ir kitų pelno paskirstymų mokesčiais, išskaičiuojamais prie šaltinio, bei panaikinti tokių pajamų dvigubą apmokestinimą patronuojančios bendrovės lygiu²⁵. Kitaip sakant, direktyvos pagrindinė mintis – suharmonizuoti pelno mokesčio apmokestinimą, tais atvejais, kuomet dividendai yra paskirstyti tarp skirtingose valstybėse veikiančių bendrovių. Antroji svarbi direktyva (anksčiau – 90/434/EEB, dabar 2009/133/EB²⁶), kuri buvo priimta kartu su pirmąją – susijungimų direktyva. Ja nustatoma bendra tarptautinio restruktūrizavimo operacijų apmokestinimo sistema. Trečiasis pelno mokesčio taisyklių harmonizavimo įrankis – Konvencija²⁷ dėl dvigubo apmokestinimo išvengimo koreguojant asocijuotų įmonių pelną. Pagal šią konvenciją valstybės, sutikusios ginčą spręsti arbitraže, privalo sutarti, kaip realiai išvengti dvigubo apmokestinimo²⁸. Ketvirtasis reikšmingas dokumentas, siekiant pelno mokesčio taisyklių suvienodinimo ES – 2003 m. birželio 3 d. Tarybos direktyva 2003/49/E²⁹ dėl bendros apmokestinimo sistemos, taikomos palūkanų ir autorinių atlyginimų mokėjimams tarp skirtingų valstybių narių asocijuotų bendrovių. Šios

²⁵ Europos Sąjungos Komisija. Tarybos direktyva 2011/96/ES dėl bendrosios mokesčių sistemos, taikomos įvairių valstybių narių patronuojančioms ir dukterinėms bendrovėms (Council Directive on the common system of taxation applicable in the case of parent companies and subsidiaries of different Member States.) [interaktyvus, žiūrėta 2020-02-14]. Prieiga per internetą: <<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/HTML/?uri=CELEX:32011L0096&from=lt>>; p. 1.

²⁶ Europos Sąjungos Komisija. Tarybos direktyva 2009/133/EB dėl bendros mokesčių sistemos, taikomos įvairių valstybių narių įmonių jungimui, skaidymui, daliniam skaidymui, turto perdidimui bei keitimuisi akcijomis, ir SE arba SCE registruotos buveinės perkėlimui iš vienos valstybės narės į kitą (kodifikuota redakcija) (Council Directive on the common system of taxation applicable to mergers, divisions, partial divisions, transfers of assets and exchanges of shares concerning companies of different Member States and to the transfer of the registered office of an SE or SCE between Member States). [interaktyvus, žiūrėta 2020-01-14]. Prieiga per internetą: <<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/HTML/?uri=CELEX:32009L0133&from=EN>>; p. 1.

²⁷ 2005 m. birželio 30 d. Konvencija dėl dvigubo apmokestinimo išvengimo koreguojant asocijuotų įmonių pelną. // OL 160/11 (Convention on the elimination of double taxation in connection with the adjustment of profits of associated enterprises) . [interaktyvu, žiūrėta 2020-02-14]. Prieiga per internetą: <<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/HTML/?uri=CELEX:41990A0436&from=LT>>; p. 1.

²⁸ BIELSKIENĖ, M., „Mokestinių ginčų direktyva: padaugės ginčų ar sprendimų?“ [interaktyvus, žiūrėta 2020-02-14]. Prieiga internete: <<http://www.teise.pro/index.php/2019/02/25/m-bielskiene-mokestiniu-gincu-direktyva-padauges-gincu-ar-sprendimu/>>.

²⁹ Europos Sąjungos Komisija. Tarybos direktyva 2003/49/EB dėl bendros apmokestinimo sistemos, taikomos palūkanų ir autorinių atlyginimų mokėjimams tarp skirtingų valstybių narių asocijuotų bendrovių (Council Directive on a common system of taxation applicable to interest and royalty payments made between associated companies of different Member States). [interaktyvus, žiūrėta 2020-02-14]. Prieiga per internetą: <<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/HTML/?uri=CELEX:32003L0049&from=LT>>; p. 1.

direktyvos tikslas – užtikrinti sąžiningą palūkanų ir autorinių atlyginimų mokėjimą tarp asocijuotų bendrovių skirtingose ES valstybėse narėse apmokestinimą. Kitaip tariant – išvengti dvigubo apmokestinimo situacijų, kuomet tokie mokėjimai būtų apmokestinami daugiau kaip vienoje valstybėje.

Apibendrinus, ES bando harmonizuoti pelno mokesčio taikymą, tačiau nepaisant to, tik kelios pelno mokesčio sritys yra suvienodintos. Tai reiškia, jog valstybės narės pasiekti konsensusą dėl pelno mokesčio taikymo, atsižvelgiant į skaitmenizaciją, gali būti sudėtinga.

2.4. Tolimesni Europos Sąjungos bandymai harmonizuoti pelno mokesčio taisykles

BKPMB yra bendras ES taisyklių rinkinys, kurio paskirtis yra nustatyti bendrą europinį reguliavimą, kaip turi būti apskaičiuojamas bendrovės apmokestinamasis pelnas t.y. apmokestinamojo vieneto uždirbtų (gautų) pajamų dalis, kuri lieka atskaičius įstatyme įteisintas veiklos sąnaudas ir leidžiamus atskaitymus³⁰. Pirmasis BKPMB direktyvos projektas buvo paskelbtas 2011 kovo mėnesį, tačiau dėl nemažos kritikos ir nerasto bendro valstybių narių konsensuso nebuvo įgyvendintas. 2016 metais Europos Komisija išleido konkretizuotą pasiūlymą dėl BKPMB direktyvos. Remiantis dabartiniu reguliavimu įmonės, norinčios ES vykdyti veiklą tarpvalstybiniu mastu, turi prisitaikyti prie 28 skirtingų pelno mokesčio sistemų valstybėse narėse ir jų sąveikos, o tai lemia verslo subjektų veiklos apsunkinimą bei valstybių narių padidėjusią administracinę naštą. Pagal naują reguliavimą, įmonės ar įmonių grupės, veikiančios keliuose ES valstybėse narėse ir taikydamos BKPMB, sujungtų visą įmonės ar įmonių grupės pelną ir nuostolius ir teiktų vieną pelno mokesčio deklaraciją apie ES vykdomą veiklą. Pavyzdys: įmonė A, veikianti Vengrijoje, įmonė B veikianti Prancūzijoje ir įmonė C, veikianti Italijoje, sudaro įmonių grupę. Įmonės A pelnas per mokesčinį laikotarpį 5 mln., B – 3 mln., o įmonės C nuostoliai – 2 mln. Šių įmonių grupės BKPMB bus apskaičiuojama bendrai t.y. sudedant tiek pelną, tiek nuostolius ($A+B-C=6$ mln.). Būtent 6 milijonai bus BKPMB, t.y. grynasis pelnas, kuris būtų proporcingai padalintas visoms valstybės narėms pagal formulę, pagrįstą trimis vienodos svarbos veiksniais – turtu, darbu ir pardavimais³¹. Darbo jėgos faktorius susideda iš dviejų vienodai reikšmingų elementų: darbo užmokesčio ir darbuotojų skaičiaus³². Turto veiksnį sudaro visas ilgalaikis materialusis turtas. Nematerialusis ir finansinis turtas į formulę nėra įtraukti dėl mobilumo ir rizikos, kad teisinė sistema gali būti ap-

³⁰ MEDELIENĖ, A.; SUDAVIČIUS, B. *Mokesčių teisė*. Vilnius, 2011, p. 117.

³¹ Lietuvos laisvosios rinkos institutas. *Straipsnis „Kaip pelno mokesčio bazės harmonizavimas Europos Sąjungoje paveiks Lietuvą?“*. [interaktyvus, žiūrėta 2020-01-28]. Prieiga per internetą: <<https://www.llri.lt/naujienos/ekonomine-politika/26220/lrinka>>; p. 1.

³² European Union Corporate Tax Law. (2013). Cambridge University Press, p. 117.

eita³³. Galiausiai, pardavimo veiksnys reiškia, jog įmonės pardavimai yra matuojami pirkėjo, o ne pardavėjo, paskirties vietoje³⁴.

Tokia pelno mokesčio bazės harmonizavimo iniciatyva mūsų nagrinėjamame ES pasiūlyme yra vertinama kaip optimali priemonė siekti pagerinti ES mokesčių sistemą. Tačiau yra išreiškiamas ir kritinis pasiūlymo dėl BKPMB direktyvos vertinimas. Pirmasis argumentas, kodėl BKPMB yra nepakankama priemonė – siaura taikymo sritis, kadangi BKPMB būtų privaloma tik dideliems multinacionaliniams verslams. Tai reiškia, kad mažesnės kompanijos nepakliūtų į reguliavimo sritį, o tai gali iššaukti nesažiningumo apraiškas, įgalinančias dideles kompanijas toliau plėstis ir užimti lyderių pozicijas rinkoje, neįsileidžiant mažesniųjų rinkos žaidėjų. Aiškiai pasisakoma ir dėl to, kad pasiūlymo dėl direktyvos BKPMB taisyklės nėra orientuotos į skaitmeninio verslo apmokestinimo problematiką, kadangi BKPMB nuostatose į nuolatinės buveinės sąvoką neįeina virtualios buveinės apibrėžtis. Tačiau Europos Komisija formuluoja aiškia poziciją³⁵, kad ji yra pasiryžusi bendradarbiauti su valstybėmis narėmis ir Europos Parlamentu bei siekti, kad direktyvos dėl skaitmeninio buvimo vietos bendrovių apmokestinimo taisyklių nuostatos būtų įtrauktos į direktyvą dėl BKPMB.

2.5. Naujausi Europos Sąjungos veiksmai dėl pelno mokesčio harmonizavimo, skaitmeninės rinkos kontekste

Išsiaiškinus ES kompetencijų tiesioginių mokesčių srityje bei aptarus ankstesnius ES bandymus harmonizuoti pelno mokesčio reguliavimą, yra aktualu aptarti, kokių gi veiksmų ES imasi pastaraisiais metais. Kaip buvo minėta anksčiau, ES 2018 metais išleido du pasiūlymus (vieną - ilgalaikį, kitą - trumpalaikį), skirtus skaitmeninio verslo apmokestinimo klausimui spręsti. Pirmiausia, reikia pažymėti, kad pirmasis komisijos pasiūlymas yra ne laikinas sprendimas, o bendra pelno apmokestinimo reforma ES lygmeniu. Europos komisijos parengtas dokumentas formuoja naujas apmokestinimo taisyklės veiklai, kuri daugiausiai realizuojama skaitmeninėje erdvėje. Šias naujas taisyklės kurdamas komisija bando atsakyti į du pagrindinius klausimus, kurie įvestų tam tikro teisinio aiškumo ir tikrumo į ES mokesčių teisės sistemą. Pirmasis klausimas yra susijęs su įmonės skaitmeninės buveinės apibrėžimu t.y. kurioje

³³ Europos Sąjungos Komisija. *Tarybos direktyva 2016/0336 (CNS) dėl bendros konsoliduotosios pelno mokesčio bazės (BPKMB)* (The Commission of the EU. *Common consolidated corporate tax base (CCCTB)*). [interaktyvu, žiūrėta 2020-01-18]. Prieiga per internetą: <https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:ff337b5c-9b7d-11e6-868c-01aa75ed71a1.0009.02/DOC_1&format=PDF>; p. 10.

³⁴ European Union Corporate Tax Law <...> p. 117.

³⁵ Europos Sąjungos Komisija. *Tarybos direktyva, kuria nustatomos taisyklės, susijusios su įmonių reikšmingos skaitmeninės veiklavietės apmokestinimu* (Council Directive on Laying down rules relating to the corporate taxation of a significant digital presence). [interaktyvus, žiūrėta 2020-01-18]. Prieiga per internetą: <<http://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-7419-2018-INIT/lt/pdf>>

valstybėje įmonė turėtų mokėti pelno mokestį. Antrasis klausimas yra susijęs su apmokestinimo objektu.

Kaip jau buvo minėta, pirmasis „naujų taisyklių“ klausimas nagrinėja virtualios nuolatinės buveinės sąvoką. Kintant verslo modeliams, kinta ilgai nusistovėję principai, kurie dar prieš 10 metų tiko rinkai, tačiau dabar, dėl prieš tai minėtų priežasčių, nebe. Kaip antai šiais laikais įmonė, vykdanči skaitmeninę veiklą, gali neturėti nuolatinės fizinės buveinės valstybėje, tačiau vis tiek joje kurti vertę ir iš to gauti pelną. Tradiciniame verslo modelyje buvo aišku, kur apmokestinti gautą pelną, kadangi buvo konkretu, kur įmonė sukuria vertę t.y. toje valstybėje narėje, kurioje turi nuolatinę buveinę, kurioje yra įmonės kapitalas, vartotojai ir IP (kompiuterių identifikatorių) teisės. Akcentuotina, kad skaitmenizuoto verslo vertė, priešingai nei tradicinio verslo, dažniausiai yra skaičiuojama pagal vartotojų, kurie naudoja skaitmeninę paslaugą, skaičių bei tų vartotojų kuriamą naudą įmonei. Čia ir kyla esminis klausimas, kur pelnas turėtų būti apmokestinamas, kadangi šiuo atveju verslo buveinė gali būti valstybėje A, vartotojai – valstybėje B, kapitalas – C, o IP teisės – valstybėje D.

Pagal siūlomas naujas taisykles įmonės privalėtų mokėti mokestį kiekvienoje valstybėje narėje, kurioje jos turi virtualią buvimo vietą ir atitinka vieną ar daugiau iš nustatytų kriterijų. Pirmasis yra konkrečiai susijęs su gautomis pajamomis: visų pajamų, gautų per įmonės mokestinį laikotarpį ir gautų iš tų skaitmeninių paslaugų teikimo vartotojams, esantiems toje valstybėje narėje per nustatytą mokestinį laikotarpį, dalis turi viršyti 7 000 000 EUR³⁶. Antroji riba, nustatyta dokumento 4 straipsnio 3 dalyje, kurią pasiekusi įmonė privalėtų mokėti pelno mokestį apima, 100 000 vartotojų skaičių valstybėje narėje per atitinkamą įmonės mokestinį laikotarpį. Trečiasis išskirtas požymis – aktyvūs verslo paslaugų naudotojai mokestiniais metais sudarė su įmone daugiau kaip 3 000 sutarčių. Autorių nuomone, nėra aišku, kokiais parametrais remiantis šių kriterijų ribos buvo nustatomos rengiant šį direktyvos pasiūlymą. Kvestionuotina, ar tokie skaičiai tikrai atitinka bendrojoje skaitmeninėje rinkoje vyraujančią praktiką tiek pelno, tiek vartotojų prasme. Taip pat, kyla problemiškas klausimas, kaip su tokiu galimu būsimu reguliavimu tvarkytųsi startuoliai, kurie, galbūt formaliai ir neatitiktų šių kriterijų, bet realiai generuotų didelį pelną iš skaitmeninės veiklos. Kitas pavyzdys - mažo startuolio, kurio pelnas nėra pakankamo dydžio, kad jam būtų taikytina ES direktyva, gali būti vertinamas dvejopai. Iš vienos pusės, galima sakyti, jog startuoliui sukuriamos palankesnės sąlygos augti ir plėstis, kažkurį laiką nemokant pelno mokesčio, kas palengvina įmonės mokestinę naštą. Kita vertus, tokios praktikos formavimas iškeltų diskusiją tarp skaitmeninio verslo rinkos dalyvių bei galimai neigiamą požiūrį į startuolius, kurie veikdami tokiu pačiu skaitmeninės veiklos principu, gautų mokestinių išlgygų. Taigi, kiekvienas iš pateiktų kriterijų, kiekvienu atveju turėtų būti vertinamas in-

³⁶ Europos Sąjungos Komisija. *Tarybos direktyva kuria nustatomos taisyklės, susijusios su įmonių reikšmingos skaitmeninės <...> [interaktyvu, žiūrėta 2020-01-18].* Prieiga per internetą: <<http://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-7419-2018-INIT/lt/pdf>> p. 8.

dividualiai, atsižvelgiant į pačio verslo modelio specifiką. Autorių nuomone, ES veiksmai apibrėžti virtualią buveinę yra tinkami, tačiau, autoriai, pasilieka prie pozicijos, kad tokie kriterijai gali sukelti kvalifikavimo klausimų atribojant, koks skaitmeninis verslas patenka į reguliavimo apimtį, o koks ne.

Šiuolaikinių technologijų plėtra leidžia verslo subjektams kurti inovatyvius verslo modelius, iš kurių kiekvienas turi skirtingai apskaičiuojamą vertę. Verta pabrėžti, kad nemaža dalis skaitmeninio verslo turto yra nematerialaus pobūdžio, o tai sukuria teisinę problemą kaip apskaičiuoti objektų pobūdį, kiekį ir iš jų gautą pelną. Europos Komisija savo pasiūlyme išskyrė kelis požymius, pagal kuriuos turėtų keistis pelno paskirstymo valstybėms narėms būdas, t.y. jis aiškiau atspindės, kaip įmonės gali kurti vertę internete, pavyzdžiui, priklausomai nuo naudotojo buvimo vietos vartojimo metu³⁷. Naujoji sistema, remiantis funkciniu analizės metodu, turėtų užtikrinti realų ryšį tarp to, kur gaunamas pelnas ir kur jis yra apmokestinamas. Nors direktyvos siūlyme objektai tiesiogiai nėra išskiriami, tačiau iš kitų ES dokumentų³⁸ aiškinančių šią ES iniciatyvą, galime pateikti tokią apmokestinamų objektų klasifikaciją. Pirmasis išskirtas objektas, nuo kurio turėtų būti skaičiuojamas apmokestinamas pelnas – pelnas gautas iš vartotojų duomenų. Būtina pabrėžti, kad toks pelnas, remiantis anksčiau minėtuju virtualios buveinės apibrėžimu, būtų laikytinas virtualios buveinės ekonomiškai reikšminga veikla. Taigi, tokiai veiklavietei yra priskiriama rizika ir ekonominė turto nuosavybė. Manytina, kad čia įmonės potencialiai galėtų susidurti su vartotojų patikimumo problematika. Tokiam verslui kiekvienas vartotojas ne tik atneša pinigų, tačiau ir sukuria pareigą įmonei, remiantis šiuo pasiūlymu dėl direktyvos, mokėti atitinkamą dalį pelno mokesčio. Tokios gigantiškos socialinio bendravimo platformos kaip Facebook arba filmų ir serialų platforma Netflix susiduria su problemomis, kuomet jų vartotojų paskyros yra neaktyvios (fake accounts). Tai gali lemti, jog įmonės veikiančios skaitmeninėje erdvėje turės papildomai nemažai investuoti į atitinkamą vartotojų priežiūrą, klientų aptarnavimo sritis, tam, kad turėtų tikslią ir patikimą informaciją.

Antruoju objektu laikomos paslaugos, jungiančios vartotojus t.y. tokios, kurios paveikia įmonės neapčiuopiamo turto gerinimą, didinimą, išlaikymą, apsaugą ir panaudojimą. Į trečiojo objekto sąvoką patenka kitos skaitmeninės paslaugos: I) naudotojo lygmens duomenų rinkimas, laikymas, tvarkymas, analizė, naudojimas ir pardavimas; II) naudotojų sukurto turinio rinkimas, laikymas, tvarkymas ir rodymas; III) reklamos internete pardavimas; IV) trečiosios šalies sukurto turinio pateikimas skaitmeninėje prekyvietėje; V – VI) punktuose neišvardytų skaitmeninių paslaugų teikimas³⁹. Įdomi

³⁷ Europos Komisija. *Pranešimas spaudai 2018-03-21, Briuselis*. [interaktyvus, žiūrėta 2020-01-07]. Prieiga per internetą: <https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/lt/IP_18_2041>, p. 2

³⁸ The Commission of the EU. *Fair taxation for the digital economy*. <...> p. 3.

³⁹ Europos Sąjungos Komisija. *Tarybos direktyva kuria nustatomos taisyklės, susijusios su įmonių reikšmingos skaitmeninės <...>*; [interaktyvus, žiūrėta 2020-01-18]. Prieiga per internetą: <<http://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-7419-2018-INIT/lt/pdf>> p. 8-9.

nuostata yra įtvirtinta šio pasiūlymo 5 straipsnio 6 dalyje, kuri numato, kad tokias pelno paskirstymo taisykles įmonė turėtų taikyti visuomet, išskyrus atvejį, jeigu įmonė pagrįstai įrodo, kad tinkamesnis pelno paskirstymo metodas yra alternatyvusis, grindžiamas tarptautiniu mastu pripažintais principais (tiksliau – tradicinės nuolatinės buveinės). Šio straipsnio autorių nuomone, tokia formuluotė gali determinuoti situaciją, kuomet verslo subjektai skirtingai interpretuos praktikoje kylančias situacijas, o tai gali lemti, kad ES Teisingumo Teismo darbotvarkėje atsirastų daugiau mokestinių klausimų, kas, autorių nuomone, nėra blogai, kadangi bus gauti aiškūs šios direktyvos nuostatų išaiškinimai.

Apibendrinus aptartas Europos Komisijos idėjas ir pasiūlymus dėl skaitmeninio verslo apmokestinimo galime daryti išvadą, kad tokios ES iniciatyvos yra tinkamas įrankis siekti įvesti mokestinę tvarką ES valstybių narių atžvilgiu. Tačiau norint šiuos pasiūlymus įgyvendinti, būtina atkreipti dėmesį į realią situaciją skaitmeninėje rinkoje, pirmiausia, būtent Europoje. Kaip žinoma, didžiausios įmonės veikiančios skaitmeninės veiklos principu yra įsikūrusios JAV, tad kyla natūralus klausimas, ar šios ES iniciatyvos bus efektingos trečiųjų šalių atžvilgiu, ar šiuo reguliavimu bus pasiekta mokestinė nauda tiek verslo subjektams, tiek valstybėms narėms. Dėl šiuo metu esančio valstybių narių nesutarimo, šios direktyvos pasiūlymo įgyvendinimas yra vis dar yra konsultacijos stadijoje, o galutinis sprendimas yra vis dar laukiamas. Šios aplinkybės tik dar kartą įrodo, kad pelno mokesčio taisyklių reguliavimo klausimas yra ypatingai kompleksinis, reikalaujantis didelių laiko ir pastangų sąnaudų. Autorių nuomone, ES šį klausimą turėtų kelti į prioritetinį lygmenį, kadangi verslams tobulėjant, teisė negali atsilikti.

3. Galimo pelno mokesčio taisyklių pasikeitimo pasekmės ES

3.1. Pelno mokesčio bazės pokyčiai dėl BKPMB

Taigi, aptarus viską, kas vyko iki šių dienų, įdomu pagalvoti, kokią įtaką galėtų turėti tarptautinio reguliavimo atsiradimas valstybėms, gyventojams ir patiems verslams, jeigu būtų pritaikyti ES siūlomi pelno mokesčio pakeitimai.

Pirmiausia, jeigu būtų įgyvendinta Tarybos direktyva, potencialiai didėtų pelno mokestis⁴⁰. Kaip jau buvo minėta anksčiau, pasiūlymu dėl bendros konsoliduotos pelno mokesčio bazės siekiama sukurti bendras apmokestinamojo pelno apskaičiavimo taisykles. Nustačius įmonės pelno mokesčio bazę, ji būtų proporcingai padalinta visoms

⁴⁰ Ieva Valeškaitė. *Bendra pelno mokesčio bazė: pavojus Lietuvai*. [interaktyvus, žiūrėta 2020-01-28]. Prieiga per internetą: <https://www.vz.lt/vadyba/finansai-apskaita/2015/12/14/bendra-pelno-mokescio-baze-pavojus-lietuvai?fbclid=IwAR2RYtPd0t5CmPVE05_ALZ33UNt_-REmi1g8ovCp_HaVgk3xE-8GdmELQZJE>.

valstybėms narėms, kuriose įmonė vykdo veiklą, pagal formulę, pagrįstą trimis vienos svarbos veiksniais – turtu, darbu (darbo užmokesčio sąnaudomis ir darbuotojų skaičiumi) ir pardavimais. Paskirsčius pelno mokesčio bazę, valstybės narės galės apmokestinti joms tenkančią dalį pagal savo pelno mokesčio tarifą. Tai reiškia, jog niekas nedraus valstybėms didinti pelno mokestį iki tokio, kad net ir atidavusios dalį bazės kitai valstybei, kuriose yra vartotojai, gaus tokio paties dydžio pajamas. Kitaip tariant, daugumoje valstybių narių pelno mokestis būtų platesnis, negu esama nacionalinė pelno mokesčio bazė.

Remiantis 2013 m. atliktu „PricewaterhouseCoopers“ atliktu tyrimu, pelno mokesčio bazė vidutiniškai būtų išplečiama 7,9%. Pavyzdžiui, Lietuva, Bulgarija ir Latvija būtų tarp šalių, kuriose pelno mokesčio bazė būtų išplečiama ir todėl įmonės, kurios nebūtinai susijusios su skaitmenizuotu verslu, gautų didesnę mokestinę naštą. Remiantis modeliavimo rezultatais, kuriuos pateikė kompanija, šalyse didžiosioms įmonėms pelno mokesčio bazė padidėtų apie 5,57%, mažosioms – 6,2%. Mokestinė našta vidutiniškai išaugtų 5,15% didžiosioms kompanijoms ir 4,45% – mažosioms. Lietuvoje, remiantis finansų analitike Ieva Valeškaite, įmonių mokestinė našta padidėtų daugiau nei 8%, o to pasekoje valstybė surinktų daugiau mokesčių⁴¹. Tai reiškia, jog priėmus Tarybos direktyvą, potencialiai padidėtų pelno mokesčio bazė, kuri leistų valstybei daugiau uždirbti, bet to pasekoje galėtų nukentėti verslai, kuriems galimai padidėtų mokestinė našta. Tačiau į tokius skaičiavimus yra pagrindo žiūrėti skeptiškai, kadangi šalys nebūtinai turės kelti pelno mokestį, kadangi ES Direktyvoje nėra jokių įpareigojimų valstybėms kelti mokestinius tarifus, o tai daroma vadovaujantis nacionaline teise. Tačiau šis aspektas nekeičia fakto, jog, kaip ir minėta anksčiau, dabar įmonės, kurios veikia pagal tradicinio verslo modelį, moka, kur kas didesnius mokesčius, taigi pritaikius direktyvą jie būtų mokami lygesnėmis sąlygomis.

3.2. Direktyvos įgyvendinimo problematika

Direktyvos 2-asis straipsnis nustato direktyvos taikymo sritį. Pagal ją ši direktyva bus taikoma subjektams nepriklausomai nuo to, kur yra jų buveinė pelno mokesčio tikslais – valstybėje narėje ar trečiojoje šalyje. Vis dėlto subjektų, kurie yra rezidentai pelno mokesčio tikslais trečiojoje šalyje, su kuria konkreiti valstybė narė yra sudariusi konvenciją dėl dvigubo apmokestinimo išvengimo, atveju ši direktyva būtų taikoma tik tuomet, jei toje konvencijoje būtų nuostatų, panašių į šios direktyvos 4 ir 5 straipsnius, susijusių su trečiąja šalimi, ir tos nuostatos galioja. Ši direktyvos nuostata, straipsnio autorių nuomone, yra nepakankamai konkretizuota, kadangi žodis „*panašus*“ gali turėti daug reikšmių, o tai lemia teisinį neapibrėžtumą, kuris potencialiai galėtų kelti ginčus dėl šios direktyvos taikymo.

⁴¹ Ieva Valeškaite. *Bendra pelno mokesčio bazė <...>*.

Taip pat atkreiptinas dėmesys į direktyvos 9 straipsnį, kuris reglamentuoja direktyvos perkėlimo į nacionalines sistemas nuostatas. Mokestiniai laikotarpiai kiekvienoje ES valstybėje narėje yra skirtingi, taigi straipsnio dalis, kuri numato, kad perkeldamos direktyvą į ES teisę šalys turi atsižvelgti į mokestinių laikotarpių pradžią ir pabaigą, galimai sukelia teisinio neaiškumo situaciją.

Vertinant dvigubo apmokestinimo klausimą ES pasiūlyme, atkreiptinas dėmesys, kad Europos Komisija formuoja aiškią poziciją, kad ši direktyva, įgyvendinta valstybių narių nacionaliniuose teisės aktuose, bus taikoma tarpvalstybinei skaitmeninei veiklai Sąjungoje, net jei taikytinos dvigubo apmokestinimo išvengimo sutartys tarp valstybių narių nebus atitinkamai pakeistos⁴².

3.3. Netflix pavyzdžio analizė

Įdomu aptarti, kaip Direktyvos pritaikymas paveiktų mūsų aptariamą pavyzdį – multinacionalinę kompaniją – Netflix, ir jos pardavimus Lietuvoje ir kokią naudą tai galėtų atnešti Lietuvai. Kaip žinoma, Netflix aptarnauja daugumą šalių, tarp jų ir Lietuvą, iš Vengrijoje esančios buveinės. Kaip minėjome aukščiau, pelno mokestis Vengrijoje yra 9% ir Netflix ši mokestį moka nuo visų surinktų paslaugų, nepaisant to, kad paslauga teikiama Lietuvoje ar bet kurioje kitoje šalyje. Pritaikius šią Direktyvą iš vartotojų, kurie yra Lietuvoje, susidaręs pelnas būtų apmokestintas jau nebe Vengrijoje, bet būtent Lietuvoje. Tai reiškia, jog Lietuva gautų savo dalį pelno mokesčio, o tai reikštų valstybės pajamų padidėjimą. Pabrėžtina, jog direktyvą norima taikyti vadovaujantis proporcingumo principu⁴³ Direktyva nesiekia derinti pelno mokesčio tarifų ES, todėl neapribojama valstybių narių galimybė nustatyti pageidaujamą pelno mokesčio pajamų dydį. Ja nekliudoma valstybėms narėms priimti politinius sprendimus dėl viešojo sektoriaus įsikišimo apimties ir mokestinių pajamų sudėties. Šiuo pasiūlymu siūlomas efektyvesnis būdas apmokestinti pelno mokesčio mokėtojų, vykdančių veiklą ES, skaitmeninę veiklą siekiant, kad vidaus rinka būtų veiksmingesnė. Tai reiškia, jog valstybės, perkeldamos direktyvą į savo nacionalinę teisę, pačios spręstų, kokio dydžio pelno mokestis bus taikomas verslams, kurių vartotojai yra tos šalies gyventojai. Taigi, Netflix, turėdama daugiau nei 100 000 vartotojų Lietuvoje ir patekdama į Direktyvos taikymo sritį remiantis Direktyvos 4 straipsnio 3 dalies b punktu, už, iš Lietuvoje esančių vartotojų, gautas pajamas mokėtų Lietuvoje, nes Netflix Lietuvoje turėtų skaitmenizuotą buveinę, kuri apibrėžta Tarybos siūlomose direktyvoje⁴⁴.

⁴² Europos Sąjungos Komisija. *Tarybos direktyva kuria nustatomos taisyklės, susijusios su įmonių reikšmingos skaitmeninės <...> [interaktyvus, žiūrėta 2020-01-18].* Prieiga per internetą: <<http://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-7419-2018-INIT/lt/pdf>> p. 3.

⁴³ Europos Sąjungos Komisija. *Tarybos direktyva, kuria nustatomos taisyklės, susijusios su <...>.* p. 5.

⁴⁴ Europos Sąjungos Komisija. *Tarybos direktyva, kuria nustatomos taisyklės, susijusios su <...>.* str. 4, p. 16

Taigi, jeigu pavyzdžiui vidutiniškai 100 000 Lietuvos gyventojų taptų Netflix vartotojais, Lietuva galėtų uždirbti, pritaikydama numatytą pelno mokestį Lietuvoje tai pelno sumai, kurią sudaro iš Lietuvos vartotojų gautos pajamos. Tačiau, kaip tokį pelno mokestį gautų Lietuva? Šioje vietoje, būtina atkreipti dėmesį į 2016 metų ES pasiūlymus dėl BKPMB direktyvos, kuria buvo pateiktos naujos taisyklės dėl ES lygmeniu galimai ateityje veiksiančio reguliavimo apskaičiuojant įmonių gautą pelną. Remiantis tiek BKPMB, tiek analizuojama direktyva, Lietuva pelno mokestį iš Netflix vykdomos skaitmeninės veiklos Lietuvoje gautų tuomet, kai Netflix apskaičiuotų savo grynąjį pelną ES ir pateiktų vieną mokesčių deklaraciją, tuomet Lietuva, remiantis nacionaliniu pelno mokesčio įstatymu, gautų pelno mokestį.

Išvados

1. Skaitmenizacijos procesas lėmė pelno mokesčio apmokestinimo kaitą. Keičiantis suvokimui apie vertės kūrimo vietą, atsiranda nauja sąvoka skaitmeninė buveinė. Kitaip tariant, keičiasi verslo vertės matavimo samprata t.y. vertė kuriama ne tik nuolatinės buveinės vietoje, o tai reiškia, jog pelno mokesčio taisyklėms atsiranda realus pagrindas kisti.
2. ES iniciatyvos dėl pelno mokesčio taisyklių modifikavimo yra tinkamos, nes įvedus direktyvą išnyktų skirtingas apmokestinimas tarp tradicinių ir skaitmeninių verslų, o tai reikštų sąžiningos konkurencijos pradžią verslo rinkoje. ES direktyva patvirtina, jog skaitmeninės buveinės sąvoka gali pakeisti pelno apmokestinimo supratimą.
3. ES, remiantis Sutarties dėl Europos Sąjungos veikimo nuostatomis, neturi tiesioginės kompetencijos tiesioginių mokesčių srityje, tačiau sutartis perleidžia ES dalį kompetencijos tais atvejais, kuomet tai būtina bendrajai rinkai palaikyti. Taigi, pelno mokesčio harmonizavimo procesas ES yra chaotiškas, neleidžiantis pasiekti valstybių narių konsensuso, kadangi tiesioginių mokesčių kompetencija priklauso valstybių narių kompetencijai.
4. ES pasiūlymas dėl pelno mokesčio taisyklių modifikavimo, atsižvelgiant į skaitmeninę aplinką, reikštų didelius pokyčius pelno mokesčio srityje. Direktyvoje numatyti pelno apmokestinimo kriterijai, kuriais nustatoma, ar įmonė turi skaitmeninę veiklą, kvestionuoja pačios direktyvos efektyvumą, kadangi, yra galimai sudaromas mažas verslų diapazonas, kuris pakliūna į šios direktyvos reguliavimą, atsižvelgiant į nustatytus aukštus kriterijus išvardytus straipsnyje.
5. Išanalizavus ES siūlymus, autorių nuomone, ES turėtų daugiau investuoti į ES kuriamą skaitmeninę vertę, kadangi dabartinė situacija rodo, kad didžiausi skaitmeninio verslo subjektai yra ne ES sukurtos įmonės, bet JAV. Tai lemia, kad vertė yra kuriama ES valstybėse narėse, bet didžiausią pelną iš skaitmeninės veiklos gauna JAV. Manytina, kad jeigu Europa daugiau dėmesio, investicijų skirtų technologijų kūrimui, mokslo pažangai, tai ES verslo dalyviai patys galėtų sukurti tokią skaitmeninę rinką, kurioje ir verslo idėja ir vertė būtų kuriama.

Literatūros sąrašas

Norminiai teisės aktai:

1. 2018 m. kovo 21 Tarybos direktyva 2018/0072, kuria nustatomos taisyklės, susijusios su įmonių reikšmingos skaitmeninės veiklavietės apmokestinimu. (<http://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-7419-2018-INIT/lt/pdf>)
2. 2017 m. birželio 7 d. Paryžiuje pasirašytą Daugiašalę konvenciją, kuria įgyvendinamos su mokesčių sutartimis susijusios priemonės, skirtos užkirsti kelią mokesčių bazės erozijai ir pelno perkėlimui (2017 June 7, Model Tax Convention on Income and on Capital), [interaktyvus] [žiūrėta 2019-12-20]. Prieiga per internetą: <<https://eseimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/e66831b0ccc211e8a82fc67610e51066?positionInSearchResults=25&searchModelUUID=c942ceda-4874-478b-99eb-6917c9accf6f>>.
3. 2016 m. spalio 25 d. Tarybos direktyva 2016/0336 (CNS), dėl bendros konsoliduotosios pelno mokesčio bazės (BKPMB).
4. 2011 m. lapkričio 30 d. Tarybos direktyva 2011/96/ES, dėl bendrosios mokesčių sistemos, taikomos įvairių valstybių narių patronuojančioms ir dukterinėms bendrovėms.
5. 2009 m. spalio 19 d. Tarybos direktyva 2009/133/EB, dėl bendros mokesčių sistemos, taikomos įvairių valstybių narių įmonių jungimui, skaidymui, daliniam skaidymui, turto perdavimui bei keitimuisi akcijomis, ir SE arba SCE registruotos buveinės perkėlimui iš vienos valstybės narės į kitą.
6. 2003 m. birželio 3 d. Tarybos direktyva 2003/49/EB, dėl bendros apmokestinimo sistemos, taikomos palūkanų ir autorinių atlyginimų mokėjimams tarp skirtingų valstybių narių asocijuotų bendrovių
7. Lietuvos Respublikos mokesčių administravimo įstatymas. Vilnius: Valstybės žinios, 2004.
8. Lietuvos Respublikos ir Austrijos Respublikos sutartis dėl pajamų bei kapitalo dvigubo apmokestinimo išvengimo. Vilnius: Valstybės žinios, 2005.
9. Lietuvos Respublikos pelno mokesčio įstatymas. Vilnius: Valstybės žinios, 2001.

Specialioji literatūra

1. MEDELIENĖ, AISTĖ; SUDAVIČIUS, BRONIUS. *Mokesčių teisė*. Vilnius, 2011.
2. HJI PANAYI, C. *European Union Corporate Tax Law*. (2013). Cambridge University Press.

Kita literatūra

1. Lietuvos Respublikos Užsienio reikalų ministerija. *EBPO* [interaktyvus] [žiūrėta 2020-01-18]. Prieiga per internetą: <<https://www.urm.lt/default/lt/ekonomine-diplomatija/lietuva-tarptautinese-ekonominese-organizacijose/ebpo>>.
2. Taxation and Customs Union. *Common Consolidated Corporate Tax Base (CCCTB)* [interaktyvus] [žiūrėta 2019-12-15]. Prieiga per internetą: <https://ec.europa.eu/taxation_customs/business/company-tax/common-consolidated-corporate-tax-base-ccctb_en>.
3. The Commission of the EU. *Fair taxation for the digital economy*. [interaktyvus] [žiūrėta 2020-01-10]. Prieiga per internetą: <https://ec.europa.eu/taxation_customs/sites/taxation/>

files/factsheet_digital_taxation_21032018_en.pdf?fbclid=IwAR2g1pmcq3hIlTokcGj-mWXW1lOzvh7Sjissm6MSqzkfTk4W_ZVnYdDm23j0>.

4. Australian taxation office. *International tax for business*. [interaktyvus] [žiūrėta 2019-12-03]. Prieiga per internetą: <<https://www.ato.gov.au/misc/downloads/pdf/qc18210.pdf>>.
5. Ministry of finance, Japan. *Revision of consumption taxation on cross-border supplies of services*. [interaktyvus] [žiūrėta 2020-01-03]. Prieiga per internetą: <https://www.mof.go.jp/english/tax_policy/tax_reform/fy2015/fy2015ct_00.pdf>.
6. Kennedy, J *Digital Services Taxes: A Bad Idea Whose Time Should Never Come*, 2019. [interaktyvus] [žiūrėta 2019-11-25]. Prieiga per internetą: <<https://itif.org/publications/2019/05/13/digital-services-taxes-bad-idea-whose-time-should-never-come>>.
7. Valstybinė mokesčių inspekcija prie LR finansų ministerijos, konsultacinė medžiaga tarptautinės dvigubo apmokestinimo išvengimo sutartys. [interaktyvus] [žiūrėta 2020-01-28]. Prieiga per internetą: <https://www.vmi.lt/cms/web/kmdb/1.11.22/-/asset_publisher/00hS/content/su-kuriomis-uzsienio-valstybemis-taikomos-dvigubo-apmokestinimo-isvengimo-sutartys-/10174?redirect=http%3A%2F%2Fwww.vmi.lt%2Fcms%2Fweb%2Fkmdb%2F1.11.22%3Fp_p_id%3D101_INSTANCE_00hS%26p_p_lifecycle%3D0%26p_p_state%3Dnormal%26p_p_mode%3Dview%26p_p_col_id%3Dcolumn-1%26p_p_col_count%3D1>.
8. The Commission of the EU. Press corner *Questions and Answers on a Fair and Efficient Tax System in the EU for the Digital Single Market*. [interaktyvus] [žiūrėta 2020-01-07]. Prieiga per internetą: <https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/MEMO_18_2141>.
9. Valstybinė mokesčių inspekcija prie LR finansų ministerijos, *mokesčių ir kitų įmokų į biudžetą apyskaita*, 2019 m. gruodžio 31 d.
10. Communiqué. G20 Finance Ministers and Central Bank Governors Meeting Baden-Baden, Germany, 2017. [interaktyvus] [žiūrėta 01-07]. Prieiga per internetą: <<http://www.g20.utoronto.ca/2017/170318-finance-en.pdf>>.
11. European council, *Conclusions of the meeting*, 2019. [interaktyvus] [žiūrėta 2020-01-07]. Prieiga per internetą: <<https://www.consilium.europa.eu/media/21620/19-euco-final-conclusions-en.pdf>>.
12. Europos komisija. *Pranešimas spaudai Skaitmeninis apmokestinimas. Komisija siūlo naujų priemonių, užtikrinsiančių, kad visos bendrovės ES mokėtų sąžiningus mokesčius* [interaktyvus] [žiūrėta 2020-01-07]. Prieiga per internetą: <https://ec.europa.eu/commission/press-corner/detail/lt/IP_18_2041>.
13. Faktų apie Europos Sąjungą suvestinės. *Tiesioginiai mokesčiai. Asmenų ir įmonių apmokestinimas*. [interaktyvus] [žiūrėta 2020-01-09]. Prieiga per internetą: <http://www.europarl.europa.eu/ftu/pdf/lt/FTU_2.6.10.pdf>.
14. Europos sąjungos oficialus leidinys C 160/11. [konvencija] *dėl dvigubo apmokestinimo išvengimo koreguojant asocijuotų įmonių pelną*, Briuselis, 2005.
15. Bielskienė, M. *Mokestinių ginčų direktyva: padaugės ginčų ar sprendimų?* [interaktyvus] [žiūrėta 2020-02-14]. Prieiga per internetą: <<http://www.teise.pro/index-ph>>.

- p/2019/02/25/m-bielskiene-mokestiniu-gincu-direktyva-padauges-gincu-ar-sprendimu/>.
16. Lietuvos laisvos rinkos institutas. *Kaip pelno mokesčio bazės harmonizavimas Europos Sąjungoje paveiks Lietuvą?* [interaktyvus] [žiūrėta 2020-01-28]. Prieiga per internetą: <<https://www.llri.lt/naujienos/ekonomine-politika/26220/lrinka>>.
 17. Valeškaitė, I. *Bendra pelno mokesčio bazė: pavojus Lietuvai*. [interaktyvus] [žiūrėta 2020-01-28]. Prieiga per internetą: <https://www.vz.lt/vadyba/finansai-apskaita/2015/12/14/bendra-pelno-mokescio-baze-pavojus-lietuvai?fbclid=IwAR2RYtPd0t5CmPVE05_AL-z33UNt_-REmilg8ovCp_HaVgk3xE8GdmELQZJE>.
 18. OECD Secretary – General tax report to G20 finance ministers and central bank governors. [interaktyvus, žiūrėta 2020-02-01]. Prieiga per internetą: <http://www.oecd.org/ctp/oecd-secretary-general-tax-report-g20-finance-ministers-riyadh-saudi-arabia-february-2020.pdf?fbclid=IwAR0RxYbeYNhID9DEqPxgeKidPBIM23fAs7Zp_K8VGkf2-QRp-SUUQhCkwLn0>.
 19. Office of the United States trade representative. Executive office of the President. Press releases „*USTR Announces Initiation of Section 301 Investigation into France’s Digital Services Tax*”. [interaktyvus, žiūrėta 2020-02-01]. Prieiga per internetą: <<https://ustr.gov/about-us/policy-offices/press-office/press-releases/2019/july/ustr-announces-initiation-section-301>>.
 20. Liz Alderman, Jim Tankersley and Ana Swanson. *The New York Times: “France and U.S. Move Toward Temporary Truce in Trade War”*. [interaktyvus, žiūrėta 2020-01-07]. Prieiga per internetą: <<https://www.nytimes.com/2020/01/21/business/france-US-digital-tax.html>> .
 21. OECD: *Update on tax challenges arising from digitalisation of economy*. [interaktyvus, žiūrėta 2020-02-20]. Prieiga per internetą: <<https://home.kpmg/us/en/home/insights/2019/06/tmf-oecd-update-on-tax-challenges-arising-from-digitalisation-of-economy.html>> p. 1-2.

SKAITMENINIO VERSLO APMOKESTINIMO PROBLEMAS IR IŠŠŪKIAI

Santrauka

Darbe „Skaitmeninio verslo apmokestinimo įgyvendinimo problemos ir sprendimai“, aptariama skaitmenizacijos įtaka šiuolaikinei visuomenei bei pelno mokesčio reguliavimo kaita. Šis darbas yra labiau koncentruotas į Europos Sąjungos kompetenciją tiesioginių mokesčių srityje, pelno mokesčio reguliavimą ES lygmeniu, paliečiant nacionalinį pelno mokesčio reglamentavimą bei dvišalės dvigubo apmokestinimo sutartis. Darbe yra nagrinėjama susiklosčiusios situacijos, kuomet skaitmenizuotas verslas nėra apmokestinamas pelno mokesčiu, problematika ir galimybė senas pelno mokesčio taisyklės modifikuoti, atsižvelgiant į skaitmeninės rinkos poreikius.

Atsiradus skaitmenizuotam verslui, šalia tradicinio pelno mokesčio taisyklės, kuria remiantis, verslas yra apmokestinamas ten, kur turi nuolatinę buveinę, atsirado poreikis diskutuoti ir sukurti skaitmeninės buveinės apibrėžtį. Darbe yra analizuojami ES siūlymai dėl pelno mokesčio suvienodinimo bei nagrinėjamos ES direktyvos pritaikymo pasekmės bei galimi scenarijai ir iššūkiai valstybėms narėms

DIGITAL BUSINESS TAXATION ISSUES AND THREATS ABSTRACT

Summary

“Article of digital business taxation issues and threats”, analyzes the impact of the digitalization in modern society and the changes of corporate profit tax. This article has been concentrated on the regulation of the European Union but mentions the international adjustments as well. The article has been written in a discussion of national law and bilateral agreements, which apply to the traditional permanent headquarters concept. This article discusses the current situation, where digital businesses are not being taxed with corporate profit tax, and possibilities to change it according to the needs of the digital economy

In addition, when digital businesses emerged, the permanent headquarters concept, which taxed based on the permanent location, required further discussion and a new definition. Therefore, the article talks over the proposals of the European Union to equalize corporate profit taxation. The article analyzes the possible consequences and issues of the adaptation of the EU directive. In question of regulating the corporate profit tax, the authors discussed the competence of the EU.

IŠMANIOSIOS SUTARTYS: TEISINIS REGLAMENTAVIMAS IR JO PROBLEMATIKA

Emilija Bartkutė, Gabrielė Gumbytė

Vilniaus universiteto Teisės fakulteto

3-o kurso teisės studentės

Saulėtekio al. 9, I rūmai, 10222 Vilnius

El. paštas: emilija.bartkute@tf.stud.vu.lt; gabriele.gumbyte@tf.stud.vu.lt

Mokslinio straipsnio akademinis kuratorius doc. dr. Paulius Miliauskas

El. paštas paulius.miliauskas@tf.vu.lt

Mokslinio straipsnio praktinė kuratorė Renata Beržanskienė

El. paštas renata.berzanskiene@orlenlietuva.lt

Įvadas

Pastaruju metu atsiranda vis daugiau teisinių technologijų, kurios gali būti pritaikomos tobulinant teisės sistemas ir nors nėra įmanoma numatyti visų naujovių, tačiau pastebėtina, jog išmaniųjų sutarčių taikymas tampa vis populiariesnis. Išmaniosios sutartys yra nauja ir dar besiformuojanti technologija, kuri turi potencialą pakeisti sutarčių institutą. Sparti technologijų kaita ir jos pritaikymas įvairiose sferose lėmė išmaniųjų sutarčių susikūrimą – atsiradus blokų grandinės (angl. blockchain) technologijai, išmaniosios sutartys pradėjo formuotis kaip atskiras sutarčių institutas. Išmaniųjų sutarčių pritaikymas ir progresas vis dar yra lėtas ir reikalaujantis laiko, tačiau kai kuriems teisiniams santykiams yra labai aktualus ir naudingas. Šių sutarčių pritaikymas ir naudojimas tam tikruose santykiuose garantuotą stabilumą ir pasitikėjimą tarp šalių, o taip būtų užtikrinta šalių valia ir išpildyti siejami tikslai. Pažymėtina, kad išmaniųjų sutarčių institutas yra dar labai jaunas ir nestabilus, tačiau mokslininkų ir profesorių nuomone, yra ateities perspektyva. Išmaniosios sutartys dar nėra pilnai veikiančios, tačiau žvelgiant ateities perspektyvos požiūriu, jų pritaikymas praktikoje gali būti dažnas reiškiny.

Temos aktualumas pasižymi tuo, kad išmaniųjų sutarčių veikimas bei jų teisinis reglamentavimas Lietuvos moksliniuose darbuose nėra išnagrinėtas bei sistemiškai apžvelgtas.

Darbo tikslas – visapusiškai išnagrinėti išmaniųjų sutarčių sampratą bei pasitelkiant tris sutarčių institutus: sudarymą, vykdymą, pažeidimą, nuosekliai atskleisti išmaniųjų

sutarčių veikimą, probleminius aspektus ir teisiškai įvertinti suderinamumą su Lietuvos Respublikos civiliniu kodeksu.

Darbo objektas – tai išmaniųjų sutarčių teisinis reglamentavimas bei šio reglamentavimo probleminiai aspektai.

Šiame moksliniame darbe yra panaudoti trys *tyrimo metodai*:

1. Lingvistinis – šis metodas padėjo praturtinti darbą savo atitinkamu teisiniu žodynu ir taip užtikrinti darbo siekiamus tikslus bei idėjas.
2. Sisteminis – šis metodas buvo panaudotas siekiant tinkamai ir suprantamai pateikti norimą informaciją, sistemiskai atskleisti pagrindinius aspektus.
3. Lyginamasis – šis metodas buvo naudojamas su tikslu palyginti aspektus bei įvertinti skirtingų dalykų panašumus ir skirtumus, suprasti jų ryšį bei atskirties elementus.

Svarbiausi šaltiniai. Vienas iš svarbiausių šaltinių – tai Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas, kuris yra esminė priemonė siekiant atskleisti darbo temą bei pagrindinius aspektus. Didelę reikšmę darbu turi ir 2016m. UNIDROIT tarptautinių komercinių sutarčių principai, kurių pritaikymas padeda išplėtoti išmaniųjų sutarčių veikimo klausimą bei suderinamumą su Lietuvos Respublikos civiliniu kodeksu, apžvelgti problematiką, bei atskleisti vykdymo trūkumus bei perspektyvas. Taip pat svarbi ir advokato Max Raskin apžvalga „The Law and Legality of Smart Contracts“, kuri teoriniame lygmenyje padėjo atskleisti esminius sudarymo veikimo principus bei pagrindinius gynybos būdus esant išmaniosios sutarties pažeidimui.

1. Išmaniųjų sutarčių samprata

1.1. Išmaniųjų sutarčių sąvoka

1994 metais JAV teisininkas ir kriptografas Nick Szabo pirmą kartą pateikė išmaniųjų sutarčių koncepciją. Savo darbe autorius išmaniąsias sutartis apibrėžia kaip kompiuterizuotą sutartinį protokolą, kuris įvykdo sutarties sąlygas.¹ Paprasčiau tariant, minėto autoriaus nuomone, tai yra kompiuterinis kodas, kuris, įvykus tam tikrai sąlygai, automatiškai vykdo sutartį, sudarytą tarp dviejų ar daugiau šalių.

Siekiant įsigilinti į išmaniųjų sutarčių sąvoką, reikia teisiškai kvalifikuoti santykį, susiklostantį tarp sutarčių šalių. Taigi, tarp dviejų, išmaniąją sutartį sudariusių šalių susiklosto sutartiniai santykiai. Šis santykis gali būti įformintas skirtinga forma, tačiau visada šalių suldytos sąlygos perkeliama į kompiuterinį kodą, saugomą blokų grandinėje (angl. blockchain). Kompiuteriniame kode dažniausiai nustatoma, jog įvykus tam

¹ SZABO, N. *Smart Contracts*. [interaktyvus, žiūrėta 2019 m. gruodžio 3 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.fon.hum.uva.nl/rob/Courses/InformationInSpeech/CDROM/Literature/LOTwinterschool2006/szabo.best.vwh.net/smart.contracts.html>>.

tikrai šalių sulygtai sąlygai, atsitiks susitartas veiksmas, o tai kompiuterinis kodas įvykdo automatiškai.

Pažymėtina, kad išmanioji sutartis iš esmės visada bus kompiuterinis kodas, tačiau ši sutartis gali būti sudaroma skirtinga forma. Išskiriamos dvi skirtingos koncepcijos, kokioje forma gali būti sudaryta išmanioji sutartis.² Pirmoji koncepcija apima išmaniąsias sutartis, kurioms sudaryti nereikia raštu sudarytos sutarties, tai yra išmanioji sutartis yra tikrai kompiuterinis kodas. Pavyzdžiui, sutarties šalys sudaro sudaro žodinių susitarimą ir jis iš karto yra užprogramuojamas blokų grandinėje. Antroji koncepcija apima išmaniąsias sutartis, kaip priemonę įgyvendinti raštu sudarytą sutartį. Šiuo atveju, šalia išmaniosios sutarties yra sudaroma standartinė, rašytinė sutartis. Tolimesnėje darbo eigoje išmanioji sutartis bus suprantama tiek kaip kompiuterinis kodas, tiek kaip kompiuterinis kodas bei jį detalizuojanti, raštu sudaryta sutartis. Taip pat bus atskleisti šių koncepcijų teigiamos ypatybės ir trūkumai.

1.2. Išmaniųjų sutarčių požymiai

Analizuojant skirtingus mokslinius šaltinius, pastebimi dvejopo pobūdžio išmaniųjų sutarčių esmę atskleidžiantys požymiai – tai techniniai (nekintamumas, specifinė forma) bei teisiniai požymiai (veikimas be trečiosios šalies tarpininkavimo).

Kalbant apie vieną iš techninių požymių – nekintamumą, pažymėtina, jog įdiegus kodą į blokų grandinės platformą, išmaniųjų sutarčių negalima pakeisti iš esmės, t.y. jos yra nepakeičiamos ir galutinės. Tai reiškia, kad atsitikus kokiai nors kodo nenumatytai sąlygai, kodo negalima pakeisti ir sustabdyti sutarties įvykdymo. Toks išmaniųjų sutarčių bruožas užtikrina sutartinių santykių stabilumą: šalys visada yra užtikrintos, kad įvykus numatytai sąlygai sutartis bus teisingai įgyvendinta. Tačiau literatūroje išskiriamas ir šio požymio trūkumas, tai yra, kad pasikeitus sutarčiai reikšmingoms aplinkybėms reikės sudaryti naują sutartį.³ Taip pat kaip trūkumas paminėtinas, kad naujos išmaniosios sutarties sudarymas galimai užims papildomai laiko bei sukels papildomų išlaidų šio teisinio santykio šalims. Taip pat, šis požymis sąlygoja dar vieną sutarties formos ypatumą – kodas turėtų būti be galo išsamus ir nuoseklus, kadangi išmanioji sutartis gali būti atšaukta ar pakeista esant tik tokioms sąlygoms, kurios yra nurodytos/numatytos pačiame kode.⁴ Todėl galima būtų teigti, kad atsižvelgus į išmaniųjų sutarčių nekintamumą, jos netiks kiekvienos sutarties įforminimui. Tam tikri santykiai tarp

² LEVI, S. D.; LIPTON A. B. *An Introduction to Smart Contracts and Their Potential and Inherent Limitations*. [interaktyvus, žiūrėta 2019 m. gruodžio 3 d.]. Prieiga per internetą: <<https://corpgov.law.harvard.edu/2018/05/26/an-introduction-to-smart-contracts-and-their-potential-and-inherent-limitations/>>.

³ MCKINNEY S. A.; LANDY R.; WILKA R. *Smart contracts, blockchain, and the next frontier of transactional law*, 13 Wash. J. L. Tech. & Arts 313 (2018).

⁴ RASKIN, Max. *The law and legality of smart contracts* (September 22, 2016). 1 Georgetown Law Technology Review 304 (2017). Prieiga per internetą: <https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2959166>.

sutarties šalių yra kintantys ir nepastovūs, todėl jiems įforminti netinka išmaniosios sutartys, nes neįmanoma įdiegti tokio kodo, kuris numatytų visus tokio santykio pokyčius. Tačiau tokios sutartys, kurios iš savo prigimties nekinta, nereikalauja sutarties pakeitimų arba visi galimi šios sutarties pasikeitimai yra lengvai ir visapusiškai numatomi, gali būti užprogramuotos išmaniosios sutarties kode. Kaip pavyzdį galima būtų pateikti draudimą dėl skrydžio vėlavimo. Šis teisinis santykis iš esmės yra primityvus, skrydžiui pavėlavus asmuo gauna kompensaciją, jei skrydžio vėlavimą sukėlė tokia priežastis dėl, kurios teisės aktuose numatyta kompensacija. Atitinkamai, dėl gan plačiai sureguliuoto šio teisinio santykio pobūdžio ir galimybės numatyti daugumos sąlygų, šią sutartį galima būtų užprogramuoti kompiuteriniame kode.

Apibendrinant, svarbu pabrėžti, kad šis požymis atskleidžia išmaniųjų sutarčių unikalumą, kadangi nekintamumu nepasižymi paprastos sutartys. Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas neriboja sutarčių sąlygų keitimo ir numato tik vieną reikalavimą keičiant sutartis, tai yra, jog pakeitimas arba papildymas turi būti tokios pat formos, kokios turėjo būti sudaryta sutartis.⁵ Taigi, esant šalių valiai ir reikiamai formai, sutarties sąlyga be jokių apribojimų gali būti pakeista. Kaip jau buvo minėta toks paprastas sutarties sąlygų keitimas nebūtų galimas esant išmaniajai sutarčiai, nes ji pasižymi specifine forma.

Pažymėtina, kad išmaniosios sutartys veikia be trečiosios šalies tarpininkavimo. Kaip pavyzdį galima pateikti plačiai naudojamų prekių automatų (angl. vending machine), kurie veikia kaip išmanioji sutartis. Pirkėjui pasirinkus prekę ir už ją sumokėjus, kita šalis įsipareigoja pateikti prekę ir šis įsipareigojimas vyksta automatiškai.

Svarbu atkreipti dėmesį, kad išmaniosios sutartys veikia be trečiųjų asmenų pagalbos, tačiau ne visos išmaniosios sutartys gali būti sudaromos be trečiųjų asmenų. Asmenims sudarius sutartį standartine forma, t.y. surašius sutartį tekstine kalba, programuotojas turės visas sutarties sąlygas perprogramuoti į kompiuterinį kodą. Programuotojas versdamas susitarimą į kodą, efektyviai priima sprendimus, kaip susitarimas bus įgyvendinamas praktikoje, o tai gali reikšti, kad jis prisiima didesnę teisinę atsakomybę. Taip pat atsižvelgus į išmaniųjų sutarčių sudarymo sudėtingumą, gali atsirasti poreikis pirmajai „išmaniųjų advokatų“ kartai, turima omenyje, teisininkus, kurie yra apmokyti ir turi patirties išmaniųjų sutarčių praktikos srityje.⁶

Išmaniosios sutartys pasižymi kitokia forma negu paprastos, rašytinės formos sutartys.⁷ Kaip darbe jau buvo minėta, šios sutartys kodifikuotos kompiuteriniame kode. Pirmiausia, išmaniosios sutartys buvo aiškinamos tiktai kaip vientisas kodas: savarankiškas, savarankiškai vykdomas ir įgyvendinamas. Tai reiškia, kad bet kokia klaida ar

⁵ Lietuvos Respublikos civilinio kodekso 6.192 straipsnis 4 dalis. Valstybės žinios, 2000, nr. 74-2262.

⁶ BOUCHER, P. *How blockchain technology could change our lives*. [interaktyvus, žiūrėta 2019 m. gruodžio 10 d.]. Prieiga per internetą: <[https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/IDAN/2017/581948/EPRS_IDA\(2017\)581948_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/IDAN/2017/581948/EPRS_IDA(2017)581948_EN.pdf)>.

⁷ LR CK 1.73 str. 2 dalis: „Rašytinės formos sandoriai sudaromi surašant vieną dokumentą, pasirašomą visų sandorio šalių, arba šalims apsiikeičiant atskirais dokumentais.“

atsitikinis kodo pažeidimas taip pat turėtų būti vertinamas kaip sutarties dalis. Atsitikus tam tikrai aplinkybei ar įvykus, nenumatytai kode klaidai tai neturėtų būti vertinama kaip sutarties pažeidimas. Šalys tokiomis atvejais, turėtų prisiimti riziką, kylančią sudarant išmaniąją sutartį ir iš anksto nuspręsti kaip tokios situacijos bus sprendžiamos.

Pažymėtina, kad pastaruoju metu pripažįstama kiek kitokia išmaniųjų sutarčių forma. Pateikiama nuomonė, jog šias sutartis turėtų sudaryti dvi sudedamosios dalys: techninė ir teisinė. Techninė dalis yra kompiuterinis kodas, o teisinė – tai standartine raštu sudaryta sutartis, kuri bus verčiama į minėtą kodą.⁸ Atsižvelgus į šią nuomonę, teisinis elementas turėtų būti toks pats, kaip kiekvienoje standartinėje sutartyje, tai yra turėti šias sąlygas: aiškiai išreikšta šalių valia, turi būti susitarta dėl sutarties dalyko bei įstatymo numatytais atvejais sudaryti sutartį nurodyta forma.

1.3. Išmaniųjų sutarčių funkcijos

Išmanioji sutartis yra programinė įranga, kuri skaitmeniniu būdu saugo derybų dėl sutarties sąlygų taisykles, taip pat automatiškai patvirtina įvykdymą ir vykdo sutartas sąlygas.⁹ Šis apibrėžimas pateikia tris pagrindines išmaniųjų sutarčių funkcijas: saugoti, patvirtinti ir vykdyti.

Svarbiausia išmaniosios sutarties funkcija, tai yra automatiškas sutarties sąlygų vykdymas. Taigi, kaip darbe jau buvo paminėta, dvi šalys sudaro sutartį: viena šalis įsipareigoja, įvykus tam tikrai sąlygai, kuri priklauso nuo kitos šalies, sumokėti už tai pinigų. Tokia sutartis yra užprogramuojama kode, kuris suformuluotas taip, kad įvykus sąlygai X, kitai šaliai automatiškai pereina pinigai – įvyksta Y veiksmas. Visas kodas veikia principu, jei įvyksta X, tai tada automatiškai įsigyvendina Y.¹⁰ Pavyzdžiui, yra sudarytas susitarimas tarp šalies A ir B. Šalis A sutartyje kaip vieną iš sąlygų nurodo, jog jeigu jų bendras verslo pelnas per metus sieks daugiau nei 50000 eurų, papildomai bus išmokėta 7 procentai nuo bendrojo pelno sumos. Numatyti sąlygai įvykus, yra patenkinamas šalies A reikalavimas. Išmaniosios sutartys tokiai transakcijai naudoja blokų grandinės sistemą, kuri užtikrina, kad įvykus sutartyje numatyti atitinkamai sąlygai, atsiskaitymas už tai yra neišvengiamas.

Siekiant visapusiškai atskleisti išmaniosios sutarties automatišką sąlygų vykdymo pobūdį, reikia palyginti ją su standartine, raštu sudaryta sutartimi. Išmaniųjų sutarčių įsivystymas yra daug spartesnis ir operatyvesnis procesas, nereikalaujantis keleto

⁸ FRITZ, G.; TREICHL, L. *What's in a smart contract?* [interaktyvus, žiūrėta 2019 m. gruodžio 10 d.]. Prieiga per internetą: <<https://www.freshfields.com/en-gb/our-thinking/campaigns/digital/fintech/whats-in/whats-in-a-smart-contract/>>.

⁹ VOTTUN. *What are the Smart Contracts.* [interaktyvus, žiūrėta 2019 m. gruodžio 10 d.]. Prieiga per internetą: <<https://vottun.com/2018/10/26/what-are-the-smart-contracts/>>.

¹⁰ MCKINNEY S. A.; LANDY R.; WILKA R. *Smart contracts, blockchain, and the next frontier of transactional law*, 13 Wash. J. L. Tech. & Arts 313 (2018).

dienų – tai įvyksta akimirksniu, skirtingai nei standartinė sutartis, kurioje šis procesas gali užtrukti daug ilgiau.¹¹ Taip pat, išmaniosios sutarties kompiuteriniame kode numatytos sąlygos automatiškas įvykimas, jau iš esmės įrodo, kad šalių sulygta sąlyga įvykdyta, tokių sutarties įvykdymą, palyginus su raštu sudaryta sutartimi, daug lengviau atsekti ir įsitikinti, kad sutartis iš tikro buvo įgyvendinta. Toks sąlygų įvykdymo aiškumas užtikrina sklandesnius ir stabilesnius santykius tarp šalių.

Pasitelkiant kompiuterinio kodo veikimo principą – „jei atsiranda tam tikra sąlyga, tai įsigyvendina numatytas veiksmas“¹², taip pat atskleidžiamos ir kitos dvi funkcijos, tai sutarties sąlygų saugojimas ir automatiškas įvykdymo patvirtinimas. Siekiant, kad kodas taisyklingai veiktų pagal nurodytą principą, jame turi būti nuosekliai nurodytos visos derybų dėl sutarties sąlygų taisyklės. Ši saugojimo funkcija užtikrina, kad visos šalių sulygotos sąlygos būtų surašytos kompiuteriniame kode ir taip visa išmanioji sutartis veiktų nenukrypstant nuo šalių valios. Taip pat, atkreiptinas dėmesys ir į automatišką sąlygų įvykdymo patvirtinimo funkciją, kuri irgi užtikrina, kad kompiuterinis kodas sklandžiai veiktų pagal nurodytą principą: „jei įvyksta X sąlyga, tai įgyvendinamas Y veiksmas“. Kompiuterinis kodas gali veikti tik tokiu atveju, jeigu atsiranda jame nurodyta sąlyga X, tai reiškia, kad išmanioji sutartis privalo automatiškai patvirtinti šios sąlygos įvykdymą. Taigi, šios dvi funkcijos nurodo, kad siekiant sklandaus sutarties veikimo reikia užtikrinti nuoseklų ir išsamų visų sutarties šalių sulygutų sąlygų įrašymą kompiuteriniame kode bei tuo pačiu užtikrinti, kad kodas galėtų užfiksuoti nurodytos sąlygos įvykimą ir jį automatiškai patvirtinti.

Apibendrinant tai kas išanalizuota šiame skyriuje, pasakytina, jog išmaniosios sutartys pasižymi trimis skirtingomis funkcijomis: savyje saugo derybų dėl sutarties sąlygų taisykles, automatiškai patvirtina įvykdymą bei vykdo šalių sutartas sąlygas. Šios funkcijos ne tik apibrėžia išskirtinį šių sutarčių pobūdį, bet ir atriboja jas nuo standartinių, rašytinės formos sutarčių, o tai sudaro galimybę išskirti išmaniųjų sutarčių privalumus. Sekančioje darbo dalyje bus aptariami išmaniųjų sutarčių skirtumai nuo kitų automatizuotų susitarimų.

1.4. Skirtumai nuo kitų automatizuotų susitarimų

Automatizuoti susitarimai – tai tokio pobūdžio susitarimai, kurie yra sudaryti ar įvykdyti elektroninėmis priemonėmis. Dažniausiai jie sutinkami teisiniame santykiyje

¹¹ Procesas vyksta sparčiau, kadangi išmaniosios sutarties atveju šaliai nereikia daryti jokių papildomų veiksmų siekiant įgyvendinti sutartį, o standartinė sutartis reikalauja papildomų veiksmų. Pavyzdžiui, pinigų pervedimo atveju: prisijungti prie banko, suvesti gavėjo duomenis ir kiti panašaus pobūdžio veiksmai

¹² TULSIDAS, T. U. *Smart contracts from a legal perspective* [interaktyvus, žiūrėta 2019 m. gruodžio 20 d.]. Prieiga per internetą: <https://rua.ua.es/dspace/bitstream/10045/78007/1/Smart_Contracts_from_a_Legal_Perspective_Utamchandani_Tulsidas_Tanash.pdf>.

tarp pirkėjo ir pardavėjo. Tai pavyzdžiui yra paslaugų ar prekių pirkimas virtualioje erdvėje: tiekėjui gavus pinigus už prekes ar paslaugas yra įgyvendinamas prekių ar paslaugų perdavimas. Taip pat galima būtų paminėti ir bankinius pavedimus, pavyzdžiui banko tinklapyje yra nustatoma, kad atitinkamam asmeniui nustatytą dieną, kiekvieną mėnesį būtų automatiškai pervedami pinigai. Šis apibrėžimas iš karto suponuoja pirmąjį skirtumą nuo išmaniųjų sutarčių – tai automatizuotų sutarčių kintamumas. Pastebėtina, jog automatizuota sutartis gali būti keičiama šalių valia, t.y. asmuo gali kada nori sustabdyti pavedimus ar atsisakyti prekių/paslaugų teikimo. Kitaip tariant automatizuoto susitarimo sudarymas neįpareigoja šalies, taip kaip įpareigoja išmanioji sutartis, kadangi kaip jau buvo minėta, užprogramavus susitarimą kompiuteriniame kode jo negalima pakeisti ir įvykus numatytai sąlygai, sustabdyti įvykdymo nebeįmanoma, netgi esant prieštaragai šalies valiai.

Išnagrinėtoje literatūroje taip pat išskiriami ir kiti išmaniųjų sutarčių skirtumai nuo automatizuotų susitarimų.¹³ Pirmiausia, tai trečiojo asmens įsiterpimas į atitinkamą teisinį santykį. Esant automatizuotam susitarimui tam tikras trečiasis asmuo visada prižiūrės sutarties vykdymą. Jau minėtame banko pavedimo pavyzdyje, bankas visada kontroliuos susiklosčiusį santykį. Tuo tarpu išmaniųjų sutarčių atveju, trečiasis asmuo niekada neįsiterpia ir nekontroliuoja išmaniosios sutarties pagrindu atsiradusio santykio. Šis skirtumas iš esmės labai glaudžiai susijęs su antruoju skirtumu ir paaiškina kodėl vienu atveju yra kitos šalies įsiterpimas, o kitu atveju nėra. Tai yra platforma, kurioje sudaroma sutartis. Automatizuotas susitarimas visada sudaromas trečiajam asmeniui priklausančiame serveryje, tai paaiškina kodėl šis asmuo visada prižiūri santykį. Vėl pasitelkiant bankinį pavedimą kaip pavyzdį, siekiant nustatyti tam tikrą automatiškai vykdomą pavedimą, tai daroma banko, kuriame laikomi šalies pinigai internetinėje svetainėje. Skirtingai nei išmaniosios sutarties, kurios sudaromos decentralizuotoje platformoje – blokų grandinėje. Trečiasis skirtumas yra kompiuterinio kodo prieinamumas šalims. Automatizuoto susitarimo atveju, kompiuterinis kodas yra išimtinai už jį atsakingos trečiosios šalies rankose, tai reiškia, jog trečioji šalis vienintelė turi prieigą prie kodo ir jį kontroliuoja. Kalbant apie išmaniąsias sutartis, kaip jau minėta, jos naudoja savarankišką blokų grandinės sistemą, todėl kompiuterinis kodas yra saugomas su visais dalyviais arba netgi yra viešai prieinamas. Taigi, toks atviras kodo pobūdis, tarp sutarties šalių sukuria tarpusavio pasitikėjimą bei pašalina tarpininkų ar trečiųjų šalių dalyvavimą šiame santykyje.¹⁴

Atsižvelgiant į aukščiau pateiktus automatizuotų susitarimų ir išmaniųjų sutarčių skirtumus, svarbu atkreipti dėmesį į tai jog abu šie institutai nors ir turi bendrą bruožų,

¹³ FRITZ, G.; TREICHL, L. *What's in a smart contract?* [interaktyvus, žiūrėta 2019 m. gruodžio 10 d.]. Prieiga per internetą: <<https://www.freshfields.com/en-gb/our-thinking/campaigns/digital/fintech/whats-in/whats-in-a-smart-contract/>>.

¹⁴ *Ibid.*

tačiau iš esmės yra nevienodi ir taikomi skirtingiems teisiniams santykiams. Būtent todėl svarbu teisingai kvalifikuoti ir atskirti šias dvi sutarčių rūšis.

2. Išmaniųjų sutarčių reglamentavimas ir suderinamumas su Lietuvos Respublikos civiliniu kodeksu

2.1. Sudarymas

Pradinis sutarčių sudarymo etapas yra pasiūlymo pateikimas (oferta) ir sutikimas su pateiktu pasiūlymu (akceptas). Šis etapas yra būtinas tiek tradicinių sutarčių, tiek išmaniųjų sutarčių sudaryme, tačiau abiem atvejais ofertos ir akcepto išraiška yra skirtinga. UNIDROIT principų 2.1.2 straipsnis apibrėžia, kad oferta, tai pasiūlymas, kuris aiškiai išreiškia siūlančios šalies (oferento) ketinimą sudaryti sutartį, taigi pasižymi dviem požymiais: 1) pakankamai aiškus pasiūlymas, kad leistų asmeniui suprasti, jog jam sutikus, bus sudaryta sutartis; 2) oferento ketinimas būti saistomam tuo atveju, jeigu akceptantas sutinka.¹⁵ Tradicinių sutarčių atveju individuali oferta dažniausiai pasireiškia įvairiomis komunikacijos priemonėmis pateiktu tiesioginiu pasiūlymu asmeniui sudaryti sutartį, esminių sutarties sąlygų pateikimu, o viešoji oferta gali pasireikšti plačiam subjektų ratui pateiktam pasiūlymu, pavyzdžiui viešo konkurso paskelbimas ar rūbų išdėstymas parduotuvės vitrinoje.

UNIDROIT principų 2.1.6 straipsnis numato, jog akceptas – tai toks asmens pareiškimas ar kitoks elgesys, kuris suponuoja sutikimą su pasiūlymu.¹⁶ Istorškai sutikimas buvo išreiškiamas kaip tam tikras elgesys arba parašas.¹⁷ Akcepto forma gali būti žodinė, rašytinė ar išreikšta konkludentiniais veiksmais, o tobulėjant technologijomis, akceptas gali pasireikšti dar įvairesnėmis išraiškos formomis, pavyzdžiui, elektroniniu parašu.

Siekiant atskleisti kuo skiriasi išmaniųjų sutarčių pasiūlymo bei sutikimo forma, svarbu aptarti kaip ši sutartis yra sudaroma. Kaip jau minėta, blokų grandinė yra vieša ir visiems prieinama, taigi daug kompiuterinių kodų jau egzistuoja, yra pilnai sudaryti ir sėkmingai veikia sistemoje. Tokiu atveju asmeniui, kuris nori sudaryti sutartį, reikia prisijungti prie jau veikiančio kodo, tai galima padaryti su privačiu raktu.¹⁸ Atitinkamai, oferentas turi blokų grandinėje sudaręs kompiuterinį kodą, asmeniui pasiūlo sudaryti sutartį, šiam sutikus, oferentas skiria jam privatų raktą, kuriuo galima pris-

¹⁵ 2016 m. UNIDROIT Tarptautinių komercinių sutarčių principai. Prieiga per internetą: <<https://www.unidroit.org/english/principles/contracts/principles2016/principles2016-e.pdf>>.

¹⁶ *Ibid.*

¹⁷ MCKINNEY, S. A.; LANDY, R.; WILKA, R. *Smart contracts, blockchain, and the next frontier of transactional law*, 13 Wash. J. L. Tech. & Arts 313 (2018).

¹⁸ WRIGHT A.; DE FILIPPI P., *Decentralized Blockchain Technology and the Rise of Lex Cryptographia* (March 10, 2015). Prieiga per internetą: <<https://ssrn.com/abstract=2580664>>.

jungti prie kodo. Akceptantui prisijungus prie kodo išmanioji sutartis laikoma sudaryta ir veikianti. Patektu atveju, pastebėtinas skirtumas tarp tradicinės sutarties akcepto ir ofertos. Išmaniosios sutarties oferta, tai pat kompiuterinis kodas, jis veikia kaip pats pasiūlymas, kadangi yra išsamus ir savyje numato visas sutarties sąlygas: tiek sudarymo, tiek veikimo ir visus galimus sutarties pabaigos momentus. Akceptas pasireiškia, kaip asmens prisijungimas prie kodo su oferento jam suteiktu privačiu raktu.

Kaip pavyzdį, pateiktam santykiui iliustruoti, galima pateikti, aukščiau darbe aptartą, išmaniąją sutartį dėl kompensacijos, vėluojant skrydžiui. Asmuo įsigijęs skrydžio bilietą įgyja teisę gauti kompensaciją už tam tikrus nepatogumus, susijusius su pavėlavusiu lėktuvu. Visos šio santykio sąlygos yra iš anksto užprogramuotos kode: kokio dydžio bus kompensacija, dėl kokių skrydžio vėlavimo priežasčių gali būti sumokama išmoka ir kitos. Vartotojas, nusipirkęs skrydžio bilietą, gauna ofertą, kurioje numatyti visi prisijungimo kodai – tai ir yra privatus raktas, kurį panaudojus yra prisijungiama prie išmaniosios sutarties. Taigi, akceptantas prisijungia prie išmaniosios sutarties su jam skirtu privačiu raktu ir nuo šio momento sutartis veikia jau minėtu principu *“if this, then that”*. Tai reiškia, kad kompiuteriniam kodui užfiksavus skrydžio vėlavimą, akceptantui bus automatiškai pervedami pinigai. Pateiktame pavyzdyje, oferta – tai būtent iš anksto užprogramuotas kompiuterinis kodas, o akceptas – tai asmeniui skirtas prisijungimo kodas, kuriuo jis prisijungia prie išmaniosios sutarties.

Svarbu paminėti, jog nurodytas išmaniųjų sutarčių sudarymas nėra vienintelis. Išmaniąją sutartį taip pat galima sudaryti ne tik prie jos prisijungus raktu, bet dviem šalims kartu susitarus dėl visų sąlygų ir užprogramavus jas kode. Tokiu atveju pradinis sutarties sudarymo etapas yra toks pats, kaip ir tradicinių sutarčių. Tačiau vienas skirtumas yra toks, kad sutikimas su pasiūlymu pasireiškia per vykdymą. Asmuo gali pasakyti, kad sutinka su sutartimi, kuri iš esmės yra tradicinė sutartis, tačiau tol kol programa neinicijuos jos vykdymo, išmaniosios sutarties nėra.¹⁹ Toliau tęsiant apie išmaniosios sutarties sąlygų ypatumus bei pačios sutarties formą, svarbu atkreipti dėmesį ir į dviprasmiškumo aspektą. Sudarant tradicinę sutartį, sąlygose dažnai pasitaiko dviprasmiškumo, kadangi šalys derybų metu gali skirtingai interpretuoti sutarties sąlygas. Kitaip tariant, šalys aptardamos sąlygas gali nevisapusiškai atskleisti ko tokia sąlyga yra siekiama ir dėl to gali susidaryti nesusipratimas interpretuojant ar vykdant sutartį. Kas liečia išmaniąsias sutartis, šiuo klausimu literatūroje autorių nuomonės išsiskiria. Vieni teigia, jog advokatams ar programuotojams užprogramavus kompiuterinį kodą yra mažesnė tikimybė susidurti su dviprasmiškumu ar tokios galimybės iš viso nėra, kadangi dirbtinė (angl. artificial) kalba turi būti pilnai apibrėžta ir tiksli, tuo tarpu natūrali kal-

¹⁹ RASKIN, Max. *The law and legality of smart contracts* (September 22, 2016). 1 Georgetown Law Technology Review 304 (2017). Prieiga per internetą: <https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2959166>.

ba yra labai plačiai suprantama ir skirtingai interpretuojama.²⁰ Tačiau, kiti teigia, jog išmaniosios sutartys nepašalina dviprasmiškumo, o paslepia jį. Išmanioji sutartis yra paremta socialiniais santykiais ir jos sudarymas, t.y. sąlygų įrašymas į kodą, priklauso nuo to kaip žmonės supranta kompiuterinę sistemą, kurioje tas kodas veikia.²¹ Todėl atsižvelgiant į skirtingą asmenų supratimą apie kompiuterines sistemas, programuojant kodą vis tiek gali pasitaikyti dviprasmybių. Pažymėtina, kad išsiskiriančios nuomonės visgi nėra esminis aspektas. Svarbiau pabrėžti, jog išmaniosios sutartys sudaromos ne-dviprasmiška dirbtine (angl. artificial) kalba ir yra vykdomos objektyvia kompiuterine sistema. To rezultatas yra tai, kad kiekvienas sudarantis išmaniąją sutartį gali nuspėti kaip sutartis veiks, esant bet kokiai įsivaizduojamai situacijai.²²

Apibendrinant išmaniųjų sutarčių sudarymą, išmaniosios sutartys gali būti sudaromos dviem būdais: 1) prisijungiant privačiu raktu prie kodo arba 2) dviem šalims susitarus dėl sutarties sąlygų ir jas užprogramavus kode. Sudarant tradicinės sutartis neretai aptinkama dviprasmiškumo problema, tačiau išmaniųjų sutarčių kontekste atsižvelgus į jų ypatumus ši problema sumažinama arba iš viso neegzistuoja, tai išmaniosioms sutartims suteikia tam tikrą pranašumą.

2.1.1 Suderinamumas su Lietuvos Respublikos civiliniu kodeksu

Lietuvos Respublikos civilinio kodekso (toliau – LR CK) 6.162 straipsnio 1 dalyje nurodyta, jog sutartis sudaroma pateikiant pasiūlymą (oferta) ir priimant pasiūlymą (akceptas) arba kitais šalių susitarimą pakankamai įrodančiais veiksmais.²³ Ofertos ir akcepto sąvoka bei bruožai atitinka UNIDROIT principuose numatytus apibrėžimus. Oferta turi būti detalai apibrėžta ir aiškiai išreikšta, kompiuterinis kodas pasižymi būtent tokiais požymiais, kadangi jeigu kodas nebūtų nuoseklus, jo sudarymas būtų neįmanomas. Kaip jau buvo paminėta akceptas gali pasižymėti labai skirtinga forma, tačiau turi neabejotinai atspindėti akceptanto valią sudaryti sutartį. Galima teigti, jog asmuo, prisijungdamas prie kodo privačiu raktu, tiksliai supranta, kad sudaro sutartį, kadangi toks sutikimas reikalauja papildomų veiksmų ir suvokimo. CK 6.162 str. 2 d. yra 1 dalį papildanti norma, kuri nustato, jog sutarčiai sudaryti ir galioti pakanka, kad šalys susitartų dėl esminių jos sąlygų.²⁴ Ši norma nustato bendrą taisyklę, jog sutartis yra sudaryta, kai susitariama dėl esminių jos sąlygų. Visgi, jeigu derybų metu viena iš

²⁰ RASKIN, Max. *The law and legality of smart contracts* (September 22, 2016). 1 Georgetown Law Technology Review 304 (2017). Prieiga per internetą: <https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2959166>.

²¹ GRIMMELMANN, J. *All smart contracts are ambiguous* (January 14, 2019). 2 Journal of Law and Innovation 1 (2019); Cornell Legal Studies Research Paper No. 19-20. Prieiga per internetą: <https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3315703>.

²² *Ibid.*

²³ Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas. Valstybės žinios, 2000, nr. 74-2262.

²⁴ *Ibid.*

šalių pareiškia, kad sutarties ji nelaikys sudaryta tol, kol nebus susitarta dėl tam tikrų sąlygų, arba tol, kol susitarimas nebus atitinkamai įformintas, sutartis laikoma nesudaryta tol, kol šalys dėl tų sąlygų nesusitaria arba savo susitarimo atitinkamai neįformina (LR CK 6.181 str. 3 d.).²⁵ Išmaniųjų sutarčių kontekste ši norma labai svarbi, nes siekiant sudaryti šias sutartis visos jų sąlygos turi būti labai nuodugniai apžvelgtos ir aiškos, kadangi surašius šias sąlygas į kodą, jų pakeitimas nėra galimas. Taigi, vadovaujantis LR CK 6.181 straipsnio 3 dalimi, šalys turėtų susitarti, kad sutartis bus sudaryta tik tokiu atveju, kai bus numatytos visos sąlygos, nes priešingu atveju sudaryti išmaniąją sutartį būtų neįmanoma.

Atkreiptinas dėmesys, kad šnekant apie išmaniųjų sutarčių sudarymą, didžiausia problematika aptinkama jų formoje. LR CK 1.73 straipsnis numato privalomą, paprastą sandorių formą. Kyla klausimas, jeigu įstatyme numatyta, kad sudaroma išmanioji sutartis turi būti rašytinės formos, ar kompiuterinis kodas galėtų būti laikomas rašytine forma. Remiantis kasacinio teismo praktika pažymėtina, kad rašytinės sandorių formos reikalavimas ir draudimas remtis liudytojų parodymais šį reikalavimą pažeidus (CK 1.93 straipsnio 2 dalis) įstatyme nustatyti tam, kad civiliniuose teisiniuose santykiuose sukurtų daugiau stabilumo, sumažintų ginčų tikimybę bei palengvintų kilusių ginčų sprendimą, o ne tam, kad pasunkintų civilinę apyvartą ir įrodinėjimo procesą. Rašytiniai įrodymai paprastai laikomi aiškesni ir patikimesni nei kitos įrodinėjimo priemonės, jie yra atsparūs laiko poveikiui.²⁶ Atsižvelgus į LR CK 1.73 straipsnio keliamus tikslus bei raštu sudaryto sandorio įrodomąją vertę, galima teigti, jog kompiuterinis kodas įgyvendina tai, ko yra siekiama šia norma. Kompiuterinis kodas įrašytas į blokų grandinę negali būti iš jos panaikintas ir yra lengvai prieinamas. Todėl siekiant įrodyti, jog sutartis buvo sudaryta, galima patikrinti blokų grandinę ir išversti programavimo kalbą, kad ji būtų suprantama visiems. Ši išmaniosios sutarties ypatybė užtikrina tokį patį aiškumą ir patikimumą kaip ir rašytiniai įrodymai. Visgi, svarbu nepamiršti formalaus reikalavimo numatyto LR CK 1.73 straipsnio 2 dalyje, kuris reglamentuoja, jog rašytinės formos sandoriai sudaromi surašant vieną dokumentą, pasirašomą visų sandorio šalių, arba šalims apsi-keičiant atskirais dokumentais.²⁷ Kompiuterinis kodas nėra dokumentas, negali būti pasirašytas. Taip yra todėl, kad pats kodas yra sudarytas programavimo kalba, kuri yra skirta kompiuterinei sistemai, be to šis kodas egzistuoja virtualioje erdvėje dėl to neįmanoma jo pasirašyti. Taigi, galima teigti, jog nors ir kompiuterinis kodas įgyvendina LR CK 1.73 straipsniu keliamus tikslus, tačiau neatitinka šio straipsnio 2 dalyje numatyto reikalavimo.

²⁵ *Ibid*

²⁶ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegija. 2009 m. birželio 4 d. nutartis civilinėje byloje V. K. v. R. K., Nr. 3K-3-235/2009.

²⁷ Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas. Valstybės žinios, 2000, nr. 74-2262.

Specifinės išmaniųjų sutarčių formos kontekste turėtų būti aptariama ir problematika dėl sutarties sąlygų, kurių neįmanoma surašyti į kodą. Pavyzdžiui, šalių susitarimas dėl arbitražinės išlygos. Kompiuteriniame kode vietos tokiam susitarimui nėra, nes jis nenurodo, kaip ir kokiomis sąlygomis bus sprendžiami ginčai, kylantys iš išmaniosios sutarties, todėl užkodavimas nėra galimas ir kode neturėtų jokios reikšmės. Tikėtina, jog ši išlyga bus sudaryta paprasta rašytine forma. Šalims siekiančioms susitarti dėl ginčo sprendimo arbitraže vertėtų labai atidžiai pasirinkti arbitrus bei arbitražo instituciją, kuri nagrinės ginčą, nes tai pakankamai naujas institutas ir nedaug asmenų supranta jo ypatumus. Taip pat, šalys turėtų nuspręsti dėl taikytinos teisės, kadangi išmaniosios sutartys nėra nuosekliai sureguliuotos, todėl šalims reikėtų pasirinkti tokią teisinę sistemą, kuri numatytų palankiausias sąlygas bei išsamiausiai reglamentuotų šį institutą.²⁸

Taip pat svarbu paminėti ir LR CK 1.74 straipsnyje numatytą notarinės formos reikalavimą. Šiai dienai kiekvienas notaras negalėtų patvirtinti kompiuterinio kodo, kadangi kodą suprasti tik tam tikrais specialiais įgūdžiais pasižymintys asmenys, kurie supranta programavimo kalbą. Šiuo atveju, pirmiausia reikėtų sudaryti rašytinę sutartį, kurią patvirtintų notaras ir tada ją kodifikuoti. Tačiau, vis tiek kyla klausimas ar šis sutarties sudarymas iš tikro efektyvus ir rentabilus? Toks sutarties sudarymas susidarytų iš dviejų etapų, kuriuos įgyvendinti užtruktų daugiau laiko, taip pat kainuotų papildomų lėšų, nes reikėtų ne tik programuotojo pagalbos, bet ir teisininko. Be to, nežinia kaip notaras patvirtinęs rašytinę sutartį, galėtų užtikrinti, kad kompiuterinis kodas atitinka jo patvirtintą sutartį. Taigi, siekiant, kad išmanioji sutartis atitiktų visus LR CK numatytus sandorio formos reikalavimus, šalia jos turėtų būti sudaroma standartinė, rašytinė sutartis. Būtent taip, išmanioji sutartis įgyvendintų formalius rašytinės formos reikalavimus bei sudarytų galimybę kiekvienam notarui patvirtinti ją.

Lietuvos Respublikos civiliniame kodekse numatytos normos, reglamentuojančios sutarties formą, nesutampa su išmaniosios sutarties, kaip kompiuterinio kodo samprata. Kiekvienu atveju siekiant įgyvendinti formalius reikalavimus, reikėtų sudaryti papildomą rašytinę sutartį šalia kompiuterinio kodo.

2.2. Vykdymas

Sutarties vykdymas pasitelkiant išmaniąsias sutartis yra daug paprastesnis dėl jau minėtos galimybės automatiškai įsivykdyti. Dėl šio požymio kompiuterinė sistema turi vienareikšmiškai suprasti sutarties sąlygų vykdymą ir dėl to užtikrina, kad užprogramuotas kodas atitiktų šalių sudaryta sutartimi siekiamą rezultatą. Iš esmės sutarties vykdymas pasireiškia tuo, jog įvykus konkrečiam veiksmui, kuris priklauso nuo vienos

²⁸ DAVIDSON S. K.; BARATZ M.; BUTCHER J.; BRUDER FOX M. *Tips For Drafting Arbitration Clauses In Smart Contracts*. [interaktyvus, žiūrėta 2019 m. gruodžio 3 d.]. Prieiga per internetą: <<https://www.lexology.com/library/detail.aspx?g=f29fe383-b419-46c3-9cbc-78b457a93777>>.

šalies, kodas užfiksuoja tai ir ši įvykusi sąlyga suaktyvina automatinį sutarties veikimą, tai yra automatiškai atlieka veiksmą dėl kurio buvo susitarta. Toks išmaniosios sutarties veikimo principas turi tiek pliusų, tiek minusų. Išskirtini šie sutarties vykdymo ypatumai:

1. **Efektvyumas.** Šis privalumas pasireiškia tuo, kad įvykus numatytai sąlygai, sutartis be jokių papildomų veiksmų įvykdoma ir dėl to šis procesas tampa greitesniu ir efektyvesniu.
2. **Pasitikėjimas.** Sudarant išmaniąją sutartį, jos vykdymo sąlygos yra pilnai užprogramuotos ir labai sunkiai pakeičiamos, todėl šalys yra užtikrintos, kad jų sudaryta sutartis įvykus atitinkamoms sąlygoms visada bus įgyvendinta.
3. **Tikslumas.** Kaip ne kartą darbe buvo pabrėžta siekiant užprogramuoti sutartas sąlygas jos turi būti labai tiksliai nustatytos, tai yra sutartyje turi būti numatyti visos galimos santykio baigtys, todėl ir pats vykdymas yra nuoseklus.

Išmaniosios sutarties vykdymas pasireiškia tokiais trūkumais:

1. **Reikalauja papildomų resursų.** Siekiant užtikrinti tinkamą vykdymą tam reikia pasitelkti atitinkamus asmenis, pavyzdžiui programuotojus, tai gali sukelti šalims papildomas išlaidas.
2. **Didelis priklausomumas nuo to asmenų, kurie sudaro kompiuterinį kodą** (angl. human error). Dirbant advokatams ir programuotojams, kuriems yra patikėta užduotis užprogramuoti kompiuterinį kodą, gali įsivelti žmogiškoji klaida (angl. human error) ir dėl to ne visapusiškai perteikti šalių sutartas sąlygas kompiuterinėje sistemoje.
3. **Lankstumo stoka.** Kompiuteriniame kode užprogramuotos sąlygos keičiamos specifine tvarka, tačiau būtent šis aspektas bus aptartas tolimesnėje darbo dalyje.

Visgi, aptariant išmaniųjų sutarčių vykdymą, svarbiausia atkreipti dėmesį į literatūroje pabrėžiamus šio instituto probleminius aspektus. Pirma, tai išmaniosios sutarties ydingas vykdymas.²⁹ Sudarant šias sutartis labai svarbu ne tik tiksliai apibrėžti sąlygas, bet ir numatyti visas galimas teisinio santykio baigtis ir atvejus, tai reiškia užprogramuoti kode kaip jis turėtų veikti, jei sąlyga yra tik iš dalies įvykdyta. Visgi, kartais to padaryti neįmanoma arba šalys tiesiog nenumato visų galimų atvejų. Dėl to sutartis neišvirkdo arba laikoma netinkamai įvykdyta. Šią problemą reikėtų spręsti šalims iš anksto susitariant kaip turėtų toliau tęstis tarp jų susiformavęs teisinis santykis, kad abiejų šalių interesai būtų patenkinti. Taip pat gali pasitaikyti tokių situacijų, kad nors ir šalys nuosekliai susitaria dėl visų iššyų ar sąlygų, tačiau sutarties įsivykdytas yra paremtas tokio veiksmo atsiradimu, kuris priklauso nuo vienos iš šalių pasitenkinimo. Pavyzdžiui, šalis A paprašo nupiešti paveikslą šalies B, tačiau susitaria, kad paslauga bus įvykdyta ne tada

²⁹ TULSIDAS, T. U. *Smart contracts from a legal perspective* [interaktyvus, žiūrėta 2019 m. gruodžio 20 d.]. Prieiga per internetą: <https://rua.ua.es/dspace/bitstream/10045/78007/1/Smart_Contracts_from_a_Legal_Perspective_Utamchandani_Tulsidas_Tanash.pdf>.

kada bus pasiektas rezultatas – nupieštas paveikslas, bet tada, kai A šaliai tas paveikslas patiks. Tokiu atveju, užprogramavus tai kode, pinigus už nupieštą paveikslą B gautų tada, kai nupieštų paveikslą ir toks sutarties vykdymas būtų netinkamas.³⁰ Darbo autorių nuomone, tokie santykiai, kurie būtų paremti vienos iš šalių įsitikinimu neturėtų būti sudaryti išmaniosios sutarties pagrindu, kadangi kompiuterinė sistema negali užfiksuoti individualios nuomonės, t.y., kada paveikslas patiko ar nepatiko.

Kitas probleminis aspektas – tai išmaniosios sutarties vykdymo sustabdymas. Keliamas klausimas ar galima sustabdyti šios sutarties vykdymą?³¹ Sutarčių teisė numato, jog galima sustabdyti sutarčių vykdymą, vienai iš šalių netinkamai įvykdžius savo įsipareigojimą. UNIDROIT principų 7.1.3 straipsnyje numatyti du skirtingi sutarties vykdymo sustabdymo atvejai: 1) kai šalys turi įvykdyti sutartį tuo pačiu metu, tai viena šalis gali sustabdyti sutartį, kol kita nepradės sutarties vykdyti; 2) kai šalys turi įvykdyti sutartį viena po kitos, tai šalis, kuri turi sutartį įvykdyti vėliau, gali sustabdyti vykdymą, kol pirmoji šalis neįvykdys savo prievolės.³² Sutarties vykdymo sustabdymas tradicinėse sutartyse neturi būti iš anksto numatytas sudarant sutartis, kadangi tokią teisę užtikrina įstatymas. Tačiau, sudarant išmaniąsias sutartis, siekiant užtikrinti galimybę sustabdyti sutartį, tai kompiuteriniame kode reikia užkoduoti iš anksto, nes sutartis pasižymi automatinio vykdymo. Priešingu atveju vienai šaliai neatlikus savo prievolės ir kodui tai užfiksavus išmanioji sutartis tiesiog nustos veikti. Taigi, remiantis prieš tai pateiktu veikimo principu „if this, then that“ svarbu atkreipti dėmesį, kad nors tai ir yra išmaniosios sutarties kodo pagrindas, tačiau visas kodas nėra toks paprastas. Siekiant sudaryti išlygą dėl sutarties vykdymo sustabdymo turi būti numatyta dar viena išlyga, kad vienai šaliai pavyzdžiui, pilnai nesumokėjus sumos, išmanioji sutartis bus sustabdyta ir neįvykdys kitos sąlygos. Šis algoritmas iš esmės yra artimas taisyklei: jei viena šalis nevykdo sutarties, kita gali sustabdyti vykdymą.³³ Esant tokiam santykiui, užkoduoti viską kode nėra sudėtinga, didžiausia problema kyla, kai asmuo nemoka numatytos sumos, tuo atveju kai numato, kad produktas, kuris turi būti jai perduotas neatitinka sutartų reikalavimų, t.y. yra pažeistas. Tokiu atveju, jei išmanioji sutartis negali pati nustatyti ar produktas neatitinka kokybės standarto, reikės trečiojo asmens įsitraukimo, kuris įver-

³⁰ RASKIN, Max. *The law and legality of smart contracts* (September 22, 2016). 1 Georgetown Law Technology Review 304 (2017). Prieiga per internetą: <https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2959166>.

³¹ TAI, Eric T. T. *Formalizing contract law for smart contracts* (September 18, 2017). Tilburg Private Law Working Paper Series No. 6/2017. Prieiga per internetą: <https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3038800>.

³² 2016 m. UNIDROIT Tarptautinių komercinių sutarčių principai. Prieiga per internetą: <<https://www.unidroit.org/english/principles/contracts/principles2016/principles2016-e.pdf>>.

³³ TAI, Eric T. T. *Formalizing contract law for smart contracts* (September 18, 2017). Tilburg Private Law Working Paper Series No. 6/2017. Prieiga per internetą: <https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3038800>

tins visas aplinkybes ir nuspręs ar produktas iš tikro yra pažeistas.³⁴ Atsižvelgus į tai kas buvo pasakyta, atkreiptinas dėmesys, jog siekiant įgyvendinti įstatyme numatytą teisę, ją šalys turi iš anksto numatyti sutartyje, kas iš esmės tik pabrėžia reikalavimą labai tiksliai užkoduoti kompiuterinį kodą, tačiau pažymėtina ir tai, jog kai kuriais atvejais sustabdant sutarties įvykdymą, išmanioji sutartis gali prarasti vieną iš savo požymių – tai trečiojo asmens nedalyvavimas.

Vienas pagrindinių aspektų šnekant apie išmaniųjų sutarčių vykdymą, tai sutarties sąlygų pakeitimas. Šiame darbe ne kartą buvo paminėtas išmaniųjų sutarčių nekintamumo požymis, kuris reiškia, kad įvedus kompiuterinį kodą į blokų grandinę jis ten lieka ir negali būti pakeistas. Toks teiginys yra teisingas, kadangi pačio kodo negalima niekaip pataisyti ar modifikuoti, tačiau galima sukurti naują išmaniąją sutartį, kuri pakeis senąją ir tuo pačiu atnaujinti norimas sąlygas. Šiuo atveju reikėtų užprogramuoti naująjį kodą taip, kad jis įsivysdytų vietoj senojo, tai galima pasiekti dviem būdais: 1) sukuriant naują sutartį tuo pačiu adresu blokų grandinėje arba; 2) sukuriant naują sutartį su visa informacija iš senosios sutarties, atnaujinant adresą, kad visi matytų tiksliai naujai sudarytą išmaniąją sutartį.³⁵ Taip pat aptariant sąlygų modifikavimą, dažnai keliamas klausimas: kaip pakeisti išmaniąją sutartį, jei jau sudarius ją pasikeičia įstatymas ir sudarytos sutarties sąlygos neatitinka jo? Pateikiamos du skirtingi sprendimo būdai: *ex ante* ir *ex post*.³⁶ *Ex ante*, tai toks sprendimo būdas, kuriuo valdžios institucijos sudarytų atitinkamą infrastruktūrą, kuri savyje fiksuotų visus teisės aktų pasikeitimus, taip šalims sudarant sutartis ši sistema automatiškai pakeistų tas sąlygas, kurios neatitinka įstatymo. Tai galima būtų įgyvendinti sukuriant panašią duomenų bazę, kaip Teisės aktų registras, tačiau viską užprogramuojant dirbtine kalba, kurią suprastų kompiuterinė sistema. Asmenims siekiant sudaryti išmaniąją sutartį, kiekviena iš jų turėtų būti patikrinta šios infrastruktūros. *Ex post* nereikalauja valdžios įsikišimo, nes šiuo atveju sutarties šalys ar asmenys atsakingi už kompiuterinį kodą gali patys atnaujinti visus teisės aktų pasikeitimus. Apžvelgiant, pastebėtina, jog išmaniosios sutarties kodas negali būti pakeistas, tačiau šių sutarčių specifiška leidžia modifikuoti sąlygas kitais būdais, nei keičiant patį kompiuterinį kodą, taip pat išskiriama galimybė atnaujinti sutarties sąlygas keičiantis teisės aktams.

³⁴ TULSIDAS, T. U. *Smart contracts from a legal perspective* [interaktyvus, žiūrėta 2019 m. gruodžio 20 d.]. Prieiga per internetą: <https://rua.ua.es/dspace/bitstream/10045/78007/1/Smart_Contracts_from_a_Legal_Perspective_Utamchandani_Tulsidas_Tanash.pdf>

³⁵ GRINCALAITIS, Merunas. *Can a Smart Contract be upgraded/modified? Is CPU mining even worth the Ether? The Top questions answered here...* [interaktyvus, žiūrėta 2020 m. sausio 3 d.]. Prieiga per internetą: <<https://medium.com/ethereum-developers/can-a-smart-contract-be-upgraded-modified-1393e9b507a>>

³⁶ RASKIN, Max. *The law and legality of smart contracts* (September 22, 2016). 1 Georgetown Law Technology Review 304 (2017). Prieiga per internetą: <https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2959166>.

Apibendrinant, tai kas buvo išnagrinėta šiame skyriuje, pažymėtina, jog išmaniųjų sutarčių vykdymas pasižymi tam tikra specifika palyginus su tradicinėmis sutartimis. Siekiant įgyvendinti tam tikras įstatyme numatytas teises, tai reikia iš anksto užprogramuoti kompiuteriniame kode, kadangi kompiuterinė sistema ne visada pilnai gali suprasti kokia būtent iškiliu atveju yra šalių valia. Be to, skirtingai nei visos kitos sutartys turi išskirtinius sąlygų keitimo būdus. Siekiant pakeisti sutarties sąlygą turi būti sukurta nauja išmanioji sutartis.

2.2.1. Suderinamumas su Lietuvos Respublikos civiliniu kodeksu

Lietuvos Respublikos civilinio kodekso XVI skyriuje reglamentuojamas sutarčių vykdymas. Šiame skyriuje nustatyti vykdymo principai, kurie išmaniosios sutarties atveju bus įgyvendinti dar efektyviau, kadangi jos vykdymas veikia pagal iš anksto susitartą šalių valią ir negali būti pakeistas. Tai užtikrina, kad sutartis būtų įvykdyta tinkamai ir sąžiningai bei ekonomiškai, kaip ir numatyta LR CK 6.200 straipsnyje.

LR CK 6.201 straipsnyje nurodyta sutarčių įvykdymo tvarka, kuri numato, kad esant abipusiems įsipareigojimams sutartis paprastai vykdoma tuo pačiu metu, jeigu ko kito nenumato įstatymai ar sutartis arba nelemia jos prigimtis ar aplinkybės.³⁷ Išmaniosios sutarties prigimtis lemia, kad ji nebus vykdoma vienu metu. Taip yra, nes ji veikia principu – „jei atsiranda tam tikra sąlyga, tai įsigyvendina numatytas veiksmas“, tai reiškia, kad viena šalis visada turės pirmoji įvykdyti atitinkamą sąlygą, kad išmanioji sutartis galėtų ją fiksuoti ir automatiškai įsigyvendinti.

Paminėti LR CK XVI skyriaus straipsniai nekelia jokios problematikos ir yra suderinami su išmaniųjų sutarčių institutu, tačiau kyla klausimas dėl sutarties vykdymo, pasikeitus sąlygoms. LR CK 6.204 įtvirtina, kad jeigu įvykdyti sutartį vienai šaliai tampa sudėtingiau negu kitai šaliai, tai šalys gali susitarti pakeisti sutartį.³⁸ Kaip jau minėta, siekiant įgyvendinti tam tikras teises numatytas įstatyme, pavyzdžiui kaip sutarties vykdymo sustabdymas, jas iš anksto reikia užprogramuoti kode, tačiau šiuo atveju to padaryti nebūtų galima. Taip yra todėl, kad nurodyto straipsnio 2 dalyje yra numatyta sąlyga kada sutarties vykdymas laikomas suvaržytu, kurių negalėtų užfiksuoti kompiuterinis kodas, tai reikalavimas, kad nukentėjusi šalis apie aplinkybes, kurios suvaržė sutarties vykdymą, sužinojo tik po jų atsiradimo.³⁹ Išmanioji sutartis negali būti užprogramuota taip, kad galėtų nustatyti, ką viena iš šalių žinojo prieš atsirandant atitinkamoms aplinkybėms. Tokiu atveju, siekiant įgyvendinti šį straipsnį reikėtų sudaryti naują išmaniąją sutartį, pagrindais nurodytais ankstesnėje straipsnio dalyje, taip pakeičiant sutarties sąlygas ir užtikrinant sutartinių prievolių pusiausvyrą. Pažymėtina, jog naujos sutarties

³⁷ Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas. Valstybės žinios, 2000, nr. 74-2262.

³⁸ *Ibid*

³⁹ *Ibid*

sudarymas šiuo atveju ir turėtų būti laikomas sąlygų pakeitimu, nes siekiama būtent tokio tikslo.

Atsižvelgus į atliktą analizę galima teigti, jog Lietuvos Respublikos civilinio kodekso XVI skyriaus nuostatos yra suderinamos su išmaniųjų sutarčių institutu.

2.3. Pažeidimas ir gynybos būdai

Galiausiai yra labai svarbu aptarti išmaniųjų sutarčių pažeidimus bei kaip jų galima išvengti ar kaip juos spręsti. Pažeidimas sutarčių teisėje gali pasireikšti kaip vėlavimas įvykdyti prievolę, netinkamas įvykdymas ar visiškas sutarties neįvykdymas.⁴⁰ Išmanioji sutartis pagal savo prigimtį yra sudaryta taip, kad negalėtų būti pažeista, kadangi jos vykdymas yra iš anksto numatytas abiejų sutarties šalių, taip pat negali būti pakeistas ir iš esmės vyksta automatiškai todėl pilnai nepriklauso nuo šalių šnekant apie įvykdymo terminą. Tačiau pastebėtina, kad visgi praktikoje gali pasitaikyti tam tikri pažeidimai, tai pavyzdžiui atsitinka, kai kodas yra netinkamai užkoduojamas ar kompiuterinė sistema patiria tam tikrų nesklandumų, taip pat gali būti sudaryta sutartis, kuri prieštarauja įstatymui. Šie pažeidimai kelia labai svarbius atsakomybės klausimus, bet kol kas konkretaus atsakymo į juos nepateikia net ir tarptautiniai teisės aktai.⁴¹ Būtent dėl to išmaniųjų sutarčių sprendimo būdai pateikiami kaip teorinio lygmens pasvarstymai.

Sudarius išmaniąją sutartį, kuri nuo jos sudarymo prieštarauja teisės aktams, svarbu aptarti kaip valdžios institucijos galėtų spręsti šią problemą. Kaip jau ne kartą buvo minėta išmanioji sutartis pasižymi automatinio vykdymu, taigi net nustačius, kad ji neatitinka įstatymo, sustabdyti jos įvykdymą būtų kur kas sunkiau nei tradicinių sutarčių. Literatūroje pateikiami du galimi būdai, kaip tokiai situacijai galima būtų užkirsti kelią.⁴² Pirmoji, tai *ex ante*, reiškia, kad valstybės institucijos turėtų sudaryti tokią duomenų bazę, kurioje fiksuojami visi šalies teisės aktai. Ši duomenų bazė būtų pastoviai sutikrinama su blokų grandinėje sudaromais kompiuteriniais kodais ir, jei toks kodas prieštarautų įstatymams, nurodyta kompiuterinė programa sustabdytų jos įvedimą. Antroji priemonė – tai *ex post*, jos pagrindu sudarius tokią sutartį, šalims būtų taikoma civilinė atsakomybė, kaip žalos atlyginimas. Šis sprendimo būdas galėtų būti taikomas ne tik tais atvejais kai sudaroma teisės aktams prieštaraujanti sutartis, bet ir tais atvejais, kai šalis pažeidžia sutartį. Numatytos priemonės, kaip buvo pastebėta, kol kas veikia

⁴⁰ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Teismų sutartinės atsakomybės taikymo apžvalga. Teismų praktika, 2018, Nr. 49.

⁴¹ HOURANI, Sara. *Cross-Border Smart Contracts: Boosting International Digital Trade through Trust and Adequate Remedies*. [interaktyvus, žiūrėta 2019 m. gruodžio 3 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.uncitral.org/pdf/english/congress/Papers_for_Programme/11-HOURANI-Cross-Border_Smart_Contracts.pdf>.

⁴² RASKIN, Max. *The law and legality of smart contracts* (September 22, 2016). 1 Georgetown Law Technology Review 304 (2017). Prieiga per internetą: <https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2959166>.

tik teoriniame lygmenyje. Sukurti *ex ante* pažeidimų sprendimo būdą užtruktų daug laiko ir pastangų, o antrosios priemonės atveju, reikėtų nuosekliai reglamentuoti kaip būtų taikoma civilinė atsakomybė, sudarius išmaniąją sutartį, kadangi taikant šį institutą iškiltų problema kaip nustatyti, kuri sutarties šalis yra atsakinga už kilusį pažeidimą. Skirtingai nei esant pažeidimui sudarius tradicinę sutartį, kur aiškiai matyti, jog vienai šaliai pavėlavus įvykdyti sutartį dėl savo kaltės, kitai šaliai priklausytų žalos atlyginimas. Dėl kodo padaryto pažeidimo sunku nustatyti kuri sutarties šalis atsakinga ir turėtų atlyginti žalą.⁴³

Taip pat literatūroje minimas dar vienas pasiūlymas, kaip galima būtų spręsti pažeidimus – tai sudarant išmaniąją sutartį kartu su ja sudaryti ir rašytinę sutartį.⁴⁴ Rašytine forma sudarytos sutarties pagalba būtų paprasčiau apibrėžti sutarties sąlygas ir visiems būtų aišku, kokia buvo šalių valia sudarant sutartį bei susitarti kaip kilusieji ginčai galėtų būti sprendžiami ateityje ir kaip bus sprendžiamas atsakomybės klausimas.

Pateikti pažeidimų sprendimo būdai šiuo metu negalėtų būti praktiškai pritaikomi praktikoje, išskyrus reikalavimą sudaryti tradicinę sutartį, kuris iš esmės paneigia keletą išmaniosios sutarties privalumų. Siekiant įgyvendinti *ex ante* bei *ex post* gynybos būdus realybėje reikėtų daugiau praktikos bei supratimo, kaip išmaniosios sutartys gali veikti realybėje ir kokios problemos gali kilti ateityje.

2.3.1. Suderinamumas su Lietuvos Respublikos civiliniu kodeksu

Lietuvos Respublikos civilinio kodekso XVII skyriuje įtvirtina sutarčių neįvykdymo teisinės pasekmės. LR CK 6.205 straipsnyje nurodyta, kad sutartis neįvykdymu laikomos bet kokios iš sutarties atsiradusios prievolės neįvykdymas, įskaitant netinkamą įvykdymą ir įvykdymo termino praleidimą.⁴⁵ Sudarant išmaniąją sutartį, jo neįvykdymas yra labai retas atvejis, nes ji pasižymi iš anksto numatytu automatišku vykdymu. Šalys sudarančios šią sutartį ar prisijungusios prie jos iš karto numato visas galimas sutarties baigtis ir koks bus sutarties vykdymas, nes blokų grandinėje užprogramavus kodą jo pakeisti nebegalima. Tai yra kode aiškiai numatyta koku būdu bei kokiam terminui suėjus sutartis įsivykdys. Tačiau praktikoje galima pastebėti, kad neįmanoma nuspėti visų dalykų ir vis tiek pasitaiko tam tikrų atvejų, kai sutartis gali būti netinkamai įvykdyta. Tokiu atveju galima pasitelkti LR CK 6.207 straipsnį ir išmaniąją sutartį sustabdyti darbo 2.2 skyriuje numatytu būdu, t.y. iš anksto sutartyje užprogramuoti galimybę

⁴³ HOURANI, Sara. *Cross-Border Smart Contracts: Boosting International Digital Trade through Trust and Adequate Remedies*. [interaktyvus, žiūrėta 2019 m. gruodžio 3 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.uncitral.org/pdf/english/congress/Papers_for_Programme/11-HOURANI-Cross-Border_Smart_Contracts.pdf>.

⁴⁴ RASKIN, Max. *The law and legality of smart contracts* (September 22, 2016). 1 Georgetown Law Technology Review 304 (2017). Prieiga per internetą: <https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2959166>.

⁴⁵ Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas. Valstybės žinios, 2000, nr. 74-2262.

sustabdyti jos vykdymą. Kaip jau buvo minėta, sutarties šalių yra reikalaujama numatyti visus atvejus kuomet šalis norės sustabdyti sutartį, o tai yra labai sudėtinga. Todėl kyla klausimas ar toks išmaniosios sutarties sustabdymo būdas atitinka *favor contractus* principą, kadangi nenumačius tam tikros aplinkybės, dėl kurios galima sustabdyti sutartį asmuo netenka teisės numatytos LR CK ir yra priverstas nutraukti sutartį. Taip pat LR CK 6.208 ir 6.209 straipsniuose numatyta galimybė pašalinti įvykdymo trūkumus ir nustatyti papildomus terminus sutarčiai įvykdyti.⁴⁶ Šie straipsniai išmaniųjų sutarčių kontekste nebūtų įgyvendinami tokia tvarka, kuri numatyta civiliniame kodekse, abejais atvejais sutartis turėtų būti naujai užprogramuota ir pakeisti senąją. Tačiau, dėl jau iškelto specifikos, būtų labai sunku nustatyti, kuris asmuo yra pažeidėjas, o kuris – nukentėjęsysis ir taip nustatyti kas turi apmokėti naujos išmaniosios sutarties sudarymą. Be to, ne kiekvienu atveju dėl netinkamo vykdymo bus kalta sutarties šalis, gali būti, kad tai bus neteisingai užprogramuoto kodo klaida. Taigi, turėtų būti reglamentuota, kas atsako už tokią klaidą ar asmuo užprogramavęs kodą, ar sutarties šalis.

LR CK 6.212 straipsnis reglamentuoja tuos atvejus, kai šalis atleidžiama nuo atsakomybės už sutarties neįvykdymą, jeigu ji įrodo, kad sutartis neįvykdyta dėl aplinkybių, kurių ji negalėjo kontroliuoti bei protingai numatyti sutarties sudarymo metu, ir kad negalėjo užkirsti kelio šių aplinkybių ar jų pasekmių atsiradimui. Praktikoje šalys gali susitarti kokios aplinkybės bus laikomos *force majeure*. Toks susitarimas leidžia lengviau nustatyti ar kilusi situacija yra *force majeure* bei suteikia galimybę šalims paskirstyti sutartinę riziką joms priimtiniu būdu.⁴⁷ Sudarant išmaniąją sutartį šalys galėtų susitarti ir užprogramuoti kokią įvykį kompiuterinė sistema turėtų atpažinti, kaip nenugalimą jėgą bei tuo pačiu numatyti ką tokiu atveju turėtų daryti sistema. Tačiau, praktikoje pasitaikytų tokių situacijų, kai atsitinka *force majeure*, kuris nėra numatytas kode. Kilus tokiai situacijai, idealiausiu atveju, kompiuterinis kodas galėtų nustatyti ar tai yra *force majeure*⁴⁸, tačiau šiai dienai dirbtinis intelektas nėra toks pažengęs, kad galėtų nustatyti ar yra visos keturios *force majeure* aplinkybės. Todėl sudarius išmaniąją sutartį ir ją vykdančiam atsitikus nenugalimam jėgai galima pasiūlyti tik du variantus: 1) sudaryti naują sutartį, kuri pakeistų senąją; 2) reikėtų žmogiškojo įsikišimo, tai reiškia, kad asmuo turėtų duomenų bazėje užfiksuoti, jog įvyko *force majeure*. Žinoma, antrojo varianto atveju viskas iš anksto turėtų būti užprogramuota. Atsižvelgus į tai, kad pasinaudojus šiuo variantu, šalių santykiai toliau tęsiasi ir nereikia sudaryti naujos sutarties, jis ko gero yra geriausias iš pasiūlytųjų, tačiau iš esmės paneigia išmaniųjų sutarčių „išmanumą“.

LR CK XVIII skyriuje aptariama sutarčių pabaiga. LR CK 6.217 straipsnis reglamentuoja sutarties nutraukimą. Išmaniosios sutarties nutraukimas yra probleminis

⁴⁶ *Ibid.*

⁴⁷ TAI, Eric T. T. *Force majeure and excuses in smart contracts* (May 4, 2018). Tilburg Private Law Working Paper Series No. 10/2018. Prieiga per internetą: <https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3183637>.

⁴⁸ *Ibid.*

klausimas, kadangi ji pasižymi autonomiškumu ir be specialių priemonių ji negali būti nutraukta. Šią problemą spręsti 2018 metais buvo sudarytas *OpenLaw* protokololas, kuris sukūrė priemones kaip nutraukti sutartį, kai ji jau yra įvestą į blokų grandinę. Šis protokololas užtikrina įstatymų laikymąsi bei suteikia šalims daugiau galimybių kontroliuoti savo tarpusavio santykius⁴⁹. Pasitelkus šį prietaisą galima būtų įgyvendinti Lietuvos Respublikos civiliniame kodekse numatytus reikalavimus, susietus su sutarties nutraukimu.

XVIII skyriuje šiam darbui taip pat svarbus 6.222 straipsnis numatantis restituciją. Išmanioji sutartis pasižymi galimybe pačiame kompiuteriniame kode nustatyti restituciją, kai neįvyksta jame numatyta sąlyga. Pavyzdžiui, sudarant sutartį dėl sutelktinio finansavimo (angl. *crowdfunding*).⁵⁰ Sutartyje yra numatyta, kad jeigu žmonės skirs nustatytą sumą asmeniui, tie pinigai atsiras to asmens sąskaitoje. Tokiu atveju, kai numatyta suma nėra sukaupiama, pinigai grįžta atgal į lėšas skyrusių asmenų sąskaitas. Taigi, išmaniojoje sutartyje galėtų būti užkoduota aplinkybė, kad neįvykus ar netinkamai įvykus sąlygai, įvyks restitucija.

Išmaniųjų sutarčių suderinamumas su dalimi LR CK XVII ir XVIII skyriuje numatytų normų yra kompliktuotas. Darbo autorių nuomone, kai kuriais aspektais išmanioji sutartis nėra pakankamai pažengusi bei įsitvirtinusi praktikoje, kad galėtų pilnavertiškai veikti įvykus tokioms situacijoms, kaip *force majeure*. Taip pat šių sutarčių nutraukimas yra išskirtinis, tuo atžvilgiu, kad siekiant jas sustabdyti reikia pasitelkti tam tikrus papildomus įrankius, kurie dar nėra pakankamai pasitvirtinę, kad būtų galima visapusiškai jais pasitikėti.

Išvados

1. Išmanioji sutartis – tai yra savaime ir be trečiosios šalies veikiantis, tarp dviejų šalių sudarytas susitarimas, kurio sąlygos yra užprogramuojamos nekintančiame kompiuteriniame kode – blokų grandinėje.
2. Praktikoje pasitaiko klausimų dėl išmaniųjų sutarčių atskyrimo nuo automatizuotų susitarimų, todėl pateikiami šie atskyrimo kriterijai: kintamumas; trečiojo asmens įsiterpimas; platforma, kurioje sudaroma sutartis; kompiuterinio kodo prieinamumas.
3. Išmanioji sutartis gali būti sudaroma prisijungiant privačiu raktu prie kodo arba dviem šalims susitarus dėl sutarties sąlygų ir jas užprogramavus kode. Atsižvelgus į tai, jog ofertos ir akcepto sąvokos bei keliama tikslai atitinka pasiūlymą, bei sutikimą

⁴⁹ OpenLaw. *Controlling Autonomy: A New Tool to Stop Smart Contracts Once Executed*. [interaktyvus, žiūrėta 2019 m. gruodžio 4 d.]. Prieiga per internetą: <<https://media.consensys.net/controlling-autonomy-a-new-tool-to-stop-smart-contracts-once-executed-bc9de699bca0>>.

⁵⁰ ROSIC, A. *Smart Contracts: The Blockchain Technology That Will Replace Lawyers*. [interaktyvus, žiūrėta 2019 m. gruodžio 3 d.]. Prieiga per internetą: <<https://blockgeeks.com/guides/smart-contracts/>>.

sudarant išmaniąją sutartį, darytina išvada, kad išmaniosios sutarties institutas yra suderinamas su LR CK.

4. Išmaniosios sutarties specifinė forma nors ir įgyvendina pagrindinius LR CK formai keliamus tikslus, tačiau neatitinka formalių rašytinės sutarties reikalavimų numatytų LR CK 1.73 straipsnio 2 dalyje, nebent šalia kompiuterinio kodo būtų sudaroma šiuos reikalavimus atitinkanti rašytinė sutartis.
5. Autonominis sutarties vykdymas atitinka LR CK XVI skyrių, visgi siekiant įgyvendinti LR CK 6.204 straipsnį ir pakeisti išmaniosios sutarties sąlygas, turėtų būti sudaroma nauja sutartis. Naujos išmaniosios sutarties sudarymas, kuriuo siekiama pakeisti senąsias sąlygas, neturėtų būti laikomas nutrūkusiis teisiniu santykiu, atsižvelgiant į šalių siekiamą tikslą toliau tęsti santykius.
6. Išmaniosios sutarties neįmanoma sustabdyti, šio veiksmo neužprogramavus kompiuteriniame kode iš anksto, tai daro sustabdymo institutą beveik nepritaikomą civilinėje apyvartoje, kadangi reikalauja iš šalių, to kas iš esmės neįmanoma. Taip pat problematika atsiranda atsitikus *force majeure*, kadangi dirbtinis intelektas nėra pakankamai pažengęs, jog galėtų atpažinti visas nenugalimos jėgos sąlygas bei suprasti kokia yra šalių valia.

Šaltinių sąrašas

I. Teisės aktai:

1. Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas. *Valstybės žinios*, 2000, nr. 74-2262
2. 2016 m. UNIDROIT Tarptautinių komercinių sutarčių principai. Prieiga per internetą: <<https://www.unidroit.org/english/principles/contracts/principles2016/principles2016-e.pdf>>.

II. Specialioji literatūra:

3. BOUCHER, P. *How blockchain technology could change our lives*. [interaktyvus, žiūrėta 2019 m. gruodžio 10 d.]. Prieiga per internetą: <[https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/IDAN/2017/581948/EPRS_IDA\(2017\)581948_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/IDAN/2017/581948/EPRS_IDA(2017)581948_EN.pdf)>.
4. DAVIDSON S. K.; BARATZ M.; BUTCHER J.; BRUDER FOX M. *Tips For Drafting Arbitration Clauses In Smart Contracts*. [interaktyvus, žiūrėta 2019 m. gruodžio 3 d.]. Prieiga per internetą: <<https://www.lexology.com/library/detail.aspx?g=f29fe383-b419-46c3-9c-bc-78b457a93777>>.
5. FRITZ, G.; TREICHL, L. *What's in a smart contract?* [interaktyvus, žiūrėta 2019 m. gruodžio 10 d.]. Prieiga per internetą: <<https://www.freshfields.com/en-gb/our-thinking/campaigns/digital/fintech/whats-in/whats-in-a-smart-contract/>>.
6. GRIMMELMANN, J. *All smart contracts are ambiguous* (January 14, 2019). 2 Journal of Law and Innovation 1 (2019); Cornell Legal Studies Research Paper No. 19-20. Prieiga per internetą: <https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3315703>.
7. GRINCALAITIS, Merunas. *Can a Smart Contract be upgraded/modified? Is CPU mining even worth the Ether? The Top questions answered here...* [interaktyvus, žiūrėta 2020 m.

- sausio 3 d.]. Prieiga per internetą: <<https://medium.com/ethereum-developers/can-a-smart-contract-be-upgraded-modified-1393e9b507a>>
8. HOURANI, Sara. *Cross-Border Smart Contracts: Boosting International Digital Trade through Trust and Adequate Remedies*. [interaktyvus, žiūrėta 2019 m. gruodžio 3 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.uncitral.org/pdf/english/congress/Papers_for_Programme/11-HOURANI-Cross-Border_Smart_Contracts.pdf>.
 9. LEVI, S. D.; LIPTON A. B. *An Introduction to Smart Contracts and Their Potential and Inherent Limitations*. [interaktyvus, žiūrėta 2019 m. gruodžio 3 d.]. Prieiga per internetą: <<https://corpgov.law.harvard.edu/2018/05/26/an-introduction-to-smart-contracts-and-their-potential-and-inherent-limitations/>>.
 10. MCKINNEY S. A.; LANDY R.; WILKA R. *Smart contracts, blockchain, and the next frontier of transactional law*, 13 Wash. J. L. Tech. & Arts 313 (2018).
 11. OpenLaw. *Controlling Autonomy: A New Tool to Stop Smart Contracts Once Executed*. [interaktyvus, žiūrėta 2019 m. gruodžio 4 d.]. Prieiga per internetą: <<https://media.consensys.net/controlling-autonomy-a-new-tool-to-stop-smart-contracts-once-executed-bc9de699bca0>>.
 12. RASKIN, Max. *The law and legality of smart contracts* (September 22, 2016). 1 Georgetown Law Technology Review 304 (2017). Prieiga per internetą: <https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2959166>.
 13. ROSIC, A. *Smart Contracts: The Blockchain Technology That Will Replace Lawyers*. [interaktyvus, žiūrėta 2019 m. gruodžio 3 d.]. Prieiga per internetą: <<https://blockgeeks.com/guides/smart-contracts/>>.
 14. SZABO, N. *Smart Contracts*. [interaktyvus, žiūrėta 2019 m. gruodžio 3 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.fon.hum.uva.nl/rob/Courses/InformationInSpeech/CDROM/Literature/LOTwinterschool2006/szabo.best.vwh.net/smart.contracts.html>>.
 15. TAI, Eric T. T. *Force majeure and excuses in smart contracts* (May 4, 2018). Tilburg Private Law Working Paper Series No. 10/2018. Prieiga per internetą: <https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3183637>.
 16. TAI, Eric T. T. *Formalizing contract law for smart contracts* (September 18, 2017). Tilburg Private Law Working Paper Series No. 6/2017. Prieiga per internetą: <https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3038800>.
 17. TULSIDAS, T. U. *Smart contracts from a legal perspective* [interaktyvus, žiūrėta 2019 m. gruodžio 20 d.]. Prieiga per internetą: <https://rua.ua.es/dspace/bitstream/10045/78007/1/Smart_Contracts_from_a_Legal_Perspective_Utamchandani_Tulsidas_Tanash.pdf>.
 18. VOTTUN. *What are the Smart Contracts*. [interaktyvus, žiūrėta 2019 m. gruodžio 10 d.]. Prieiga per internetą: <<https://vottun.com/2018/10/26/what-are-the-smart-contracts/>>.
 19. WRIGHT A.; DE FILIPPI P., *Decentralized Blockchain Technology and the Rise of Lex Cryptographia* (March 10, 2015). Prieiga per internetą: <<https://ssrn.com/abstract=2580664>>.

III. Teismų praktika:

20. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegija. 2009 m. birželio 4 d. nutartis civilinėje byloje V. K. v. R. K., Nr. 3K-3-235/2009.
21. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Teismų sutartinės atsakomybės taikymo apžvalga. Teismų praktika, 2018, Nr. 49.

IŠMANIOSIOS SUTARTYS: TEISINIS REGLAMENTAVIMAS IR JO PROBLEMATIKA

Santrauka

Šiame moksliniame darbe nagrinėjamas išmaniųjų sutarčių institutas, atskleidžiamas teisinis reglamentavimas ir jo problematika. Pirmojoje darbo dalyje, pasitelkiant požymius: nekintamumas, specifinė forma ir veikimas be trečiosios šalies tarpininkavimo ir pagrindines funkcijas: saugoti, patvirtinti ir vykdyti yra atskleidžiama išmaniųjų sutarčių samprata. Taip pat siekiant visapusiškai atskleisti šių sutarčių išskirtinumą aptariami esminiai skirtumai nuo automatizuotų susitarimų. Antrojoje dalyje – išskirti trys sutarčių institutai, kurių kontekste vertinamas išmaniųjų sutarčių suderinamumas su Lietuvos Respublikos civiliniu kodeksu. Pirmiausia aptariamas sudarymas bei jo ypatumai, be to teisiškai vertinama ar sudarant išmaniąją sutartį nėra pažeidžiamos LR CK normos, reglamentuojančios sutarčių sudarymą. Toliau, atskleidžiamas išskirtinis šių sutarčių vykdymas bei tokio vykdymo atitikimas LR CK XVI skyriui. Galiausiai darbe nagrinėjami galimi išmaniųjų sutarčių pažeidimai, jų sprendimo būdai, taip pat pritaikymas ir suderinamumas.

SUMMARY

This research paper deals with the Institute of Smart Contracts, reveals legal regulation and its problems. In the first part of the work, using the attributes: immutability, specific form and operation without third party mediation, and the basic functions of storing, validating and executing, the concept of smart contracts is revealed. Also, in order to fully disclose the exclusivity of these contracts, fundamental differences from automated transactions are discussed. In the second part – three contract institutes are distinguished, in the context of which the compatibility of smart contracts with the Civil Code of the Republic of Lithuania is assessed. First of all, it discusses the formation and its characteristics, in addition it is evaluated whether the formation of the smart contract violates the norms of the Civil Code of the Republic of Lithuania. Further, the exclusive execution of these contracts and their compliance with Chapter XVI of the Civil Code of the Republic of Lithuania is disclosed. Finally, the paper examines possible breaches of smart contracts, ways to resolve them, as well as customization and compatibility.

ES PILIEČIŲ, TURINČIŲ NUOLATINIO GYVENTOJO STATUSĄ JUNG TINĖJE KARALYSTĖJE, TEISĖ GYVENTI KARTU SU ŠEIMOS NARIAIS PO „BREXIT“

Monika Bučinskaitė, Deividas Nikartas

Vilniaus universiteto Teisės fakulteto

4-o kurso privatinės teisės: civilinės ir verslo teisės studijų šakos studentė ir

4-o kurso tarptautinės ir Europos Sąjungos studijų šakos studentas

Saulėtekio al. 9, I rūmai, 10222 Vilnius

El. paštas: m.bucinskaite@gmail.com; dnikartas@gmail.com

Mokslinio straipsnio akademinė kuratorė doktorantė Eglė Kurelaitytė

El. paštas: egle.kurelaityte@tf.vu.lt

Straipsnyje pateikiama ES piliečių, kurie turi nuolatinio gyventojo statusą Jungtinėje Karalystėje, teisės gyventi kartu su šeimos nariais po „Brexit“ teisinio reglamentavimo analizė. Mokslinio darbo eigoje atitinkamai išnagrinėjama pradžios ir dabartinės „Brexit“ procedūros atvejo analizė bei vienos iš keturių pamatinių ES laisvių ištakos ir taikymas Jungtinės Karalystės atžvilgiu – laisvo asmenų judėjimo laisvės.

The article analyses the legal regulation of EU citizens who reside in the United Kingdom rights to live with their family members after Brexit. The research work examines, as appropriate, the analysis of the opening and current situation of the Brexit procedure, and the origins and application of one of the four fundamental freedoms of the EU in relation to the United Kingdom - the free movement of persons.

|vadas

2016 m. birželio 23 d. Jungtinės Karalystės piliečiai balsavo už išstojimą iš Europos Sąjungos (toliau – ES). Balsavimas įvyko po intensyvių derybų dėl susitarimo, kuris sustiprintų Jungtinės Karalystės specialųjį statusą ES. Kitą dieną, tuometinis Europos Vadovų Tarybos Pirmininkas Donaldas Tuskas pranešė spaudai apie referendumo rezultatus – 51.9 % visų rinkėjų prabalsavo už išstojimą iš ES¹. Šalies ateitį

¹ Results and turnout at the EU referendum [interaktyvus, žiūrėta: 2020 01 31]. Prieiga per internetą: <<http://www.electoralcommission.org.uk/who-we-are-and-what-we-do/elections-and-referendums/pastelections-and-referendums/eu-referendum/results-and-turnout-eu-referendum>>.

nulėmė daugiau nei milijono Jungtinės Karalystės rinkėjų balsų persvara. Šis politinis žemės drebėjimas iki šiol kelia tam tikrų neaiškumų dėl Jungtinės Karalystės ateities ir tolimų santykių su ES skirtingais reguliavimo sričių klausimais. Dėl šios priežasties, pagrindiniu Jungtinės Karalystės motyvu dėl siekio ištotti iš ES, pripažįstamas noras sumažinti imigraciją, t. y. apriboti laisvo asmenų judėjimo režimą. Mokslinio darbo autoriai nagrinės „Brexit“ procedūrą iš šios perspektyvos. Tad šio *darbo pagrindinis tikslas* yra pateikti laisvo asmenų judėjimo režimo teisinio reglamentavimo, kiek tai susiję su ES piliečių, turinčių nuolatinio gyventojų statusą kitoje ES valstybėje narėje, teise gyventi kartu su šeimos nariais, apžvalgą ir įvertinti įgyvendinimo perspektyvas ir galimus iššūkius asmenims, įsikūrusiems Jungtinėje Karalystėje, po „Brexit“. Šio *darbo objektas* – laisvo asmenų judėjimo režimo teisinis reguliavimas ir su tuo susiję klausimai dėl teisės gyventi kartu su šeimos nariais po Jungtinės Karalystės išstojimo iš ES.

Darbo aktualumą lemia minėtasis 2016 m. įvykęs referendumas dėl Jungtinės Karalystės išstojimo iš ES. Oficialiame pareiškime spaudai, dėl Jungtinės Karalystės referendumo rezultatų, Pirmininkas Donaldas Tuskas pabrėžė, kad „nėra jokių galimybių numatyti visų šio įvykio politinių padarinių, ypač Jungtinei Karalystei. [...] Noriu visus užtikrinti, kad esame pasirengę ir šiam neigiamam scenarijui. [...] Taip pat norėčiau jus patikinti, kad teisinio vakuumo nebus“.² Su šia mintimi, beveik kas antras straipsnis spaudoje buvo susietas su „Brexit“ procedūros eiga. Kai kurios lankomiausios naujienų svetainės net sukūrė atskirą skiltį – „Brexit“, kurioje buvo viešinamos politikų nuomonės šiuo atžvilgiu, rašomi straipsniai ir pan. Kaip jau buvo minėta, šis politinis žemės drebėjimas ir jo išraiška ES sukėlė didelį susidomėjimą visame pasaulyje, o savo ruožtu ES privalėjo sukurti teisinį aiškumą apie procedūros eigą visiems ES piliečiams, kurių teisės gali būti paveiktos dabar arba ateityje. Tačiau tiek spaudoje, tiek moksliniuose straipsniuose ir kituose šaltiniuose jaučiamas aiškumo stygius apie tolimesnio elgesio modelio pasirinkimą ES piliečių, turinčių nuolatinio gyventojų statusą Jungtinėje Karalystėje, teisei likti gyventi kartu su šeimos nariais po „Brexit“ bei teisinio reglamentavimo perspektyvas.

Mokslinio darbo tikslui pasiekti taikomi aprašomasis, lyginamasis, analizės tyrimo ir sintezės metodai. Aprašomasis metodas taikomas pateikiant tarptautinėje, ES ir nacionalinėje teisėje esantį reguliavimą laisvo asmenų judėjimo režimo klausimu. Lyginamuoju metodu lyginamas prieš tai vyravęs laisvo asmenų judėjimo režimo reglamentavimas pagal ES teisę ir kokie galimi pokyčiai laukia, remiantis mokslininkų, politikų ir kitų asmenų prognozėmis. Analizės tyrimo metodu vertinamos laisvo asmenų judėjimo režimo perspektyvos teisės likti gyventi Jungtinėje Karalystėje kartu su šeimos

² Pirmininko Donaldo Tusko pareiškimas spaudai dėl JK referendumo rezultatų [interaktyvus, žiūrėta: 2020 01 31]. Prieiga per internetą: <<https://www.consilium.europa.eu/lt/press/press-releases/2016/06/24/tusk-statement-uk-referendum>>.

nariais atžvilgiu ir kiti, su šeimos nariams taikomomis socialinėmis garantijomis susiję klausimai.

Darbo originalumą lemia tai, kad „Brexit“ procedūra vis dar nepasibaigusi ir dėl to nėra atliktos jokios išsamios laisvo asmenų judėjimo režimo iššūkių bei perspektyvų analizės iš Jungtinės Karalystės perspektyvos. Šio darbo autoriai daugiausiai dėmesio skiria asmens, turinčio teisę užsiimti profesine veikla Jungtinėje Karalystėje pagal ES teisės garantuojamą laisvo asmenų judėjimo režimo laisvę, šeimos nariams (siaurąja prasme), taip pat kasdieninėms aktualijoms „Brexit“ procedūros atžvilgiu dėl žmogaus teisių (plačiąja prasme). Pagrindiniai darbe naudoti šaltiniai yra Susitarimas dėl Jungtinės Didžiosios Britanijos ir Šiaurės Airijos Karalystės išstojimo iš Europos Sąjungos ir Europos atominės energijos bendrijos ir Europos Žmogaus Teisių Konvencija. Taip pat pasitelkiama Lietuvos ir užsienio teisės mokslininkų darbai: Gedimino Vitkaus „Europos Sąjunga. Enciklopedinis žinynas“ ir Catherine Barnard „Europos Sąjungos materialinė teisė: keturios laisvės“.

1. „Brexit“ ištakos

2016 m. viduryje Jungtinė Karalystė priėmė sprendimą inicijuoti referendumą dėl išstojimo iš ES. Referendumui įvykus bei paskelbus jo rezultatus daugelį nustebino ne tik dalyvavusių asmenų didžiulis skaičius, tačiau ir skirtumas tarp balsavusių „už“ ir „prieš“. Dėl šios priežasties, autorių nuomone, svarbu apžvelgti „Brexit“ procedūros pradžią ir šiandienos aktualijas. Taip pat ir priežastis, kodėl Jungtinės Karalystės piliečiai balsavo už išstojimą. Mokslinio darbo kontekste yra taip pat svarbu išanalizuoti vieną iš pamatinių ES laisvių – laisvą asmenų judėjimo – kokią įtaką padarė jos inkorporavimas į Bendrijos teisę ir jos taikymas iki šių dienų bei kokią poveikį ši laisvė padarė Jungtinės Karalystės priimtam sprendimui išstoti iš ES.

1.1. „Brexit“ pradžia ir šiandieninė situacija

Jungtinėje Karalystėje diskusijos dėl klausimo – pasilikti, ar išstoti iš ES, prasidėjo jau nuo 2004 m., kai įstojo į Bendriją daugelis naujų valstybių. Klausimas iškilo todėl, kad daugelis imigrantų, iš naujai įstojusių į Bendriją valstybių, pasirinko pagrindinę kryptį migracijai – Jungtinę Karalystę. Didžiausia problema pasilikti ES, Jungtinės Karalystės visuomenė bei valdžia matė tai, kad Bendrija užtikrina laisvą asmenų judėjimą ES piliečiams. Laisvas judėjimas Jungtinės Karalystės visuomenės nuomone, darė didžiulę įtaką jų valstybės socialinei sistemai ir šiuo atveju jie manė, jog tai yra blogoji šio medalio pusė. Vienintelis įmanomas kelias Jungtinei Karalystei pasirodė tai, kad reikia inicijuoti referendumą dėl klausimo – ar išstoti, ar pasilikti ES³.

³ Naujienų portalas „Bloomberg“ [Interaktyvus, žiūrėta: 2020 02 12]. Prieiga per internetą: <<https://www.bloomberg.com/quicktake/will-uk-leave-eu>>.

Pirmasis žingsnis dėl išstojimo buvo žengtas, kuomet Jungtinė Karalystė paskelbė, kad dėl anksčiau minėto klausimo bus rengiamas referendumas. 2016 m. birželio 23 d. įvykus referendumui, balsų pasiskirstymas nustebino daugumą. Rezultatai už ar prieš skyrėsi daugiau nei vieno milijono piliečių balsų persvara, atitinkamai už balsavo 51,9 % ir prieš 48,1 % Jungtinės Karalystės piliečių⁴. Referendumo paskelbti rezultatai suteikė teisę pranešti ES, jog Jungtinė Karalystė siekia ištوتي iš Bendrijos. Taigi 2017 m. kovo 29 d. Jungtinė Karalystė pranešė Europos Vadovų Tarybai apie savo ketinimą ištوتي iš ES ir taip oficialiai pradėjo Europos Sąjungos sutarties 50 straipsnyje numatytą procedūrą.⁵

Šiuo metu „Brexit“ procedūra jau yra įpusėjusi, antrajame etape – pereinamajame laikotarpyje. Siekiant susidaryti aiškesnį vaizdą dėl „Brexit“ procedūros, reikia peržvelgti visus tris etapus, po kurių bus galutinai pasibaigusi ši procedūra. Visų pirma – pirmasis etapas – derybos dėl sutarties sudarymo tarp ES ir Jungtinės Karalystės ir jos pasirašymas. Pirmajame etape buvo jaučiamas stiprus pasipriešinimas iš Jungtinės Karalystės valdžios organų dėl sutarties teksto – jos nuostatų. Dėl išstojimo sutarties įvyko net keturi balsavimai Jungtinės Karalystės Parlamente, ir tik ketvirtąjį balsavimo metu buvo priimta, dabar jau galiojanti, išstojimo sutartis. Antrasis etapas prasidėjo pasirašius sutartį ir jai pradėjus galioti – šiuo metu abi šalys yra pereinamajame laikotarpyje per kurį vyksta derybos dėl laisvosios prekybos sutarties sąlygų ir sutarties sudarymo. Galiausiai trečiasis etapas bus įgyvendintas, kai bus sudaryta nauja laisvos prekybos sutartis tarp ES ir Jungtinės Karalystės.

Mokslinio darbo autoriai, formaliai paminėdami oficialiai paskelbtas išstojimo iš ES priežastis, taip pat laiko būtina aplinkybe išnagrinėti Jungtinės Karalystės piliečių požiūrį į šią procedūrą. Kadangi, kaip jau buvo minėta, referendumo rezultatų skirtumas yra mažiau nei 2 % (tiksliau 1,9 %).

1.2. Jungtinės Karalystės požiūris į „Brexit“

Norint suprasti „Brexit“ sukeltą šurmulį, reikia išanalizuoti priežastis, dėl kurių Jungtinės Karalystės piliečiai nusprendė referendume balsuoti už išėjimą iš ES. Beveik kas antras naujienų portalas skelbė tris populiariausias šio reiškinio priežastis Jungtinės Karalystės piliečių akimis: imigrantai, požiūris į ES bendrai vykdomą veiklą bei jos atstovus ir išsilavinimas.⁶ Nevyriausybinių organizacija „Hope Not Hate“ 2019 m. sausio

⁴ Centre of European Reform, oficialus puslapis. [Interaktyvus, žiūrėta: 2020 02 12]. Prieiga per internetą: <<https://www.cer.eu/brexit-timeline>>.

⁵ EUR-Lex tinklalapis [Interaktyvus, žiūrėta: 2020 02 24]. Prieiga per internetą: <<https://eur-lex.europa.eu/content/news/Brexit-UK-withdrawal-from-the-eu.html?locale=lt>>.

⁶ Kaip pavyzdžiui, naujienų portalas Lietuvoje „Alfa“ [interaktyvus, žiūrėta: 2020 02 03]. Prieiga per internetą: <<https://www.alfa.lt/straipsnis/50337739/gilumines-brexit-priezastys-be-darbo-liko-daug-melynuju-apykakiu>>.

mėn. paskelbtoje tyrimo ataskaitoje⁷ paminėjo jau ankstesnėje ataskaitoje atskleistas tokio pasidalijimo prielaidas ir kas vis dėlto lėmė tokį šalies gyventojų elgesį. Didžiausias dėmesys buvo skirtas labiausiai paplitusiai priežastčiai – imigracijai. Tačiau, kad ir kaip bebūtų keista, remiantis šiuo tyrimu, 60% Jungtinės Karalystės piliečių įvardija imigraciją, kaip teigiamą reiškinį šalies ekonomikai, todėl kyla klausimas kas nulėmė likusių 40% piliečių neigiamą nuomonę apie svetimšalius (?). Pasak minėtosios organizacijos vadovo, nepasitenkinimas svetimšaliais tapo pamatine visų besiskundžiančių asmenų problema šiuolaikinėje Karalystėje, nes jų nuomone, svetimšaliai „atima“ jų darbo vietas ir jie praranda piliečių privilegijas. Galima įžvelgti tos procentinės dalies neišprusimą dėl darbo jėgos ekonominės naudos valstybei, kadangi likusioje procentinėje dalyje, kuriems imigracija nesukelia neigiamų asociacijų bei į ją žvelgia pozityviai, aiškiai matyti išsilavinimo įtaka, žmonės gyvena finansiškai geriau ir yra labiau atviresni konkurencijai bei iššūkiams. Tačiau būtent kriterijus dėl imigrantų tapo vienu iš pagrindinių veiksnių, kodėl Jungtinė Karalystė norėjo atsakyti laisvo asmenų judėjimo režimo laisvės. Kita vertus, Jungtinė Karalystė buvo suinteresuota pasilikti kaip ES paslaugų ir kapitalo judėjimo dalyvė. Tai ir tapo viena iš priežasčių, kodėl Jungtinė Karalystė išreiškė norą atsiskirti nuo ES, kuri nesutiko panaikinti vienos iš keturių pamatinių ES laisvių. Dėl to kyla klausimas – kas laukia ES piliečių, sėkmingai dirbančių, gyvenančių su šeimomis ir įgijusių nuolatinio gyventojo statusą Jungtinėje Karalystėje po pereinamojo laikotarpio?

2018 m. Jungtinės Karalystės Vyriausybės paskelbtame politikos formavimo dokumente yra paminėtas galimas mobilumo reguliavimas (angl. framework of mobility) ateityje po „Brexit“.⁸ Dokumente tvirtinama, kad iki pereinamojo laikotarpio pabaigos, laisvas asmenų judėjimas, įskaitant asmenų, įgijusių nuolatinę gyvenamąją vietą Jungtinėje Karalystėje, teises, nebus paveiktas. Ateityje Jungtinės Karalystės Vyriausybė ir Parlamentas nustatys taikytinas vidaus imigracijos taisykles, nes jai pasitraukus iš Europos Sąjungos, laisvas asmenų judėjimas nebus taikytinas.

Kadangi, mokslinio tiriamojo darbo tikslu ir objektu yra numatytas laisvas asmenų judėjimo režimo reglamentavimas, mokslinio darbo autorių nuomone, yra tikslinga išnagrinėti šios ES pagrindinės laisvės užuomazgas, jos ilgametį poveikį nuo pat Europos Bendrijos įkūrimo pradžios iki šių dienų. Tuo pagrindu toliau bus nagrinėjama šios laisvės įtaka Jungtinės Karalystės politikai ir galimi iššūkiai ją panaikinus.

⁷ Nevyriausybines organizacijos „Hope not Hate“ 2019 metų sausio mėn. ataskaita „Deepening Divides: How to Resolve the Brexit Deadlock“ [interaktyvus, žiūrėta: 2020 02 03]. Prieiga per internetą: <<http://www.hopenothate.org.uk/wp-content/uploads/2019/01/HnH-brex-it-report-2019-01-v4-1.pdf>>.

⁸ GOVERNMENT, U. K. The future relationship between the United Kingdom and the European Union. *Policy Paper*, 2018, 5. [interaktyvus, žiūrėta: 2020 02 03]. Prieiga per internetą: <https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/786626/The_Future_Relationship_between_the_United_Kingdom_and_the_European_Union_120319.pdf>.

1.3. Laisvo asmenų judėjimo režimo užuomazgos

Asmenų teisė laisvai judėti tarp valstybių yra išskirtinis bendrosios rinkos bruožas. Darbo jėgos ir kapitalo laisvas judėjimas sudaro sąlygas efektyvumo atžvilgiu optimaliai paskirstyti išteklius.⁹ Ekonominis darbo jėgos judėjimas sudaro prielaidą, kad panaikinus kliūtis laisvam darbo jėgos judėjimui darbuotojai migruos į valstybes, kur yra darbo jėgos stygius, arba kur yra siūlomi didesni atlyginimai. Šio siekio pagrindu, valstybės narės steigdamos Europos Bendriją ir tuo siekdamos sustiprinti ekonominę sritį, įsteigti muitų sąjungą ir bendrąją rinką 1957 m. pasirašė Europos ekonominės bendrijos steigimo ir Euratomo sutartis (toliau – **Romos sutartis**). Romos sutartyje buvo nustatytas įpareigojimas valstybėms narėms panaikinti kliūtis laisvam prekių, asmenų, paslaugų ir kapitalo judėjimui. Tačiau šį siekį numatančių nuostatų įgyvendinimas buvo sudėtingesnis nei buvo tikėtasi. Apskritai, pradinėse Romos sutarties materialinėse nuostatose nebuvo numatyta bendra visų žmonių judėjimo teisė. Asmeniui, siekiančiam naudotis šia teise, buvo keliamas reikalavimas būti valstybės narės piliečiu, tačiau pilietybės klausimas buvo reglamentuojamas išimtinai Bendrijos valstybių narių. Todėl, XX a. septintajame dešimtmetyje ir aštuntojo dešimtmečio pradžioje ES priėmė antrinės teisės aktus ir vykdė įvairias programas, padėsiančias įveikti kliūtis.¹⁰ Kaip pavyzdžiui, vieningos rinkos programoje buvo numatytos tam tikros priemonės, šalinančios kliūtis laisvam darbo jėgos judėjimui, kadangi iki 1991 m. pabaigos Taryba sutiko panaikinti tik fizines kliūtis, kaip muitinių formalumą, popierizmą ir patikrinimus prie valstybių narių sienų.¹¹ Taip pat, buvo vykdoma studentų mobilumą skatinanti „Socrates“ programa. Vėliau jau buvo sutarta dėl abipusio aukštojo mokslo diplomų pripažinimo, bet dar nebuvo sukurta mokyklų, akademijų ir universitetų sertifikavimo ar akreditavimo sistema. Šiek tiek pasistūmėjo į priekį bendra su darbo santykiais susijusi socialinių garantijų sistema.¹²

Pasibaigus pereinamajam laikotarpiui ir programų vykdymui, Bendrijoje turėjo būti užtikrinta darbuotojų judėjimo laisvė ir panaikinta bet kokio pobūdžio diskriminacija dėl pilietybės, kai tai yra susiję su darbu, atlyginimu ir kitomis darbo bei įdarbinimo sąlygomis. 1990 m. Bendrijoje buvo priimtios trys specialios direktyvos, kurių pagrindu buvo suteikta bendra teisė judėti ir apsigyventi iš darbo rinkos pasitraukusiems asmenims, studentams bei tiems asmenims, kurie gali save išlaikyti.¹³

⁹ VITKUS, Gediminas: Europos Sąjunga. Enciklopedinis žinynas. Leidykla „Eugrimas“, 1999 m., Vilnius.

¹⁰ BARNARD, Catherine: Europos Sąjungos materialinė teisė: keturios laisvės. Leidykla „Eugrimas“, 2006 m., Vilnius.

¹¹ HIX, Simon. Europos Sąjungos politinė sistema. Leidykla „Eugrimas“, 2006 m., Vilnius.

¹² VITKUS, Gediminas: Europos Sąjunga. Enciklopedinis žinynas, leidykla „Eugrimas“, 1999 m., Vilnius.

¹³ Europos Parlamento ir Tarybos direktyvos: 90/364/EEB (OJ 1990 L 180/26), 90/365/EEB (OJ 1990 L 180/28) ir 90/366/EEB (OJ 1990 L 180/30).

Asmenų pasienio kontrolės panaikinimas kertant ES vidaus sienas yra pagrindinis elementas ES laisvųjų, saugumo ir teisingumo srityje, susietas su ES pilietybės statusu. Bendrijos narės įgyvendindamos laisvo judėjimo režimo laisvę turėjo akcentuoti ekonomines paskatas ir jų realizavimo sąlygas, kadangi skirtingų valstybių teisinių darbo santykių reglamentavimas yra ganėtinai skirtingas, dėl to optimizavimo procese iškilo dar didesnės iššūkiai. Kaip pavyzdžiui, socialinių garantijų sistemos stoka asmenims siekiantiems vykti dirbti į užsienį kartu su savo šeimos nariais. Todėl, 1992 m. Maastrichto sutarties pagrindu kiekvienam valstybės narės piliečiui buvo suteiktas „Sąjungos piliečio“ statusas, apimantis teisės ir pareigas¹⁴. Šia sutartimi yra žymimas „naujas etapas dar glaudesnės sąjungos tarp Europos tautų kūrimo procese“.¹⁵ Nuo šios sutarties įsigaliojimo ES piliečiai galėjo naudotis bendra ir savarankiška teise laisvai judėti ir apsigyventi ES valstybių narių teritorijose, laikydamiesi sutartyje numatytų pareigų.

Kaip matyti, Bendrijos siekis sukurti glaudesnę ryšį tarp visų Europos tautų yra sėkmingai įgyvendintas žvelgiant į šandien turimą situaciją. Tačiau ekonomikai, politikai ir kitoms svarbios kasdieniniame gyvenime sritims klestint keičiasi ES valstybių narių interesai. Dėl šios priežasties, ES valstybės narės turėdamos garantuojamą teisę, kylančią iš ES Sutarties, pasitraukti iš Bendrijos laisvai ir nevaržomai ją naudojami. Tam, kad įgyvendinti ES valstybės narės pasitraukimą ne tik Bendrijai naudingiausiu būdu, tačiau ir siekiant apsaugoti pasitraukiančios valstybės narės bei ES piliečių interesus šalys vykdo derybas. Šiuo pagrindu, mokslinio darbo autoriai, pasitelkdami šandien pasiekiamais aktualiausiais šaltiniais išnagrinės jau sutartas sąlygas dėl ES piliečių, turinčių nuolatinio gyventojų statusą Jungtinėje Karalystėje, tolimesnių ir po „Brexit“ įsigaliojančių teisių apimtį bei pateiks išsamią pokyčių analizę.

2. Teisė gyventi su šeimos nariais ir ESTT jurisdikcijos klausimas

Susitarime dėl Jungtinės Didžiosios Britanijos ir Šiaurės Airijos Karalystės išstojimo iš ES būtent, dėl teisės gyventi kartu su šeimos nariais vadovaujamasi Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvųjų konvencija (toliau – **Konvencija**) bei 2004 m. balandžio 29 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2004/38/EB dėl Sąjungos piliečių ir jų šeimos narių teisės laisvai judėti ir gyventi valstybių narių teritorijoje (toliau – **2004/38/EB Direktyva**). Anksčiau minėtų regioninių dokumentų nagrinėjimas bei vadovavimasis jais sudarant susitarimą tarp Jungtinės Karalystės ir ES padarė didelį postūmį

¹⁴ Europos Sąjungos sutartis OL 1992 C 191. [interaktyvus, žiūrėta: 2019 12 01]. Prieiga per internetą: <<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/?uri=CELEX:11992M/TXT>>.

¹⁵ Penki dalykai, kuriuos turite žinoti apie Maastrichto sutartį. [interaktyvus, žiūrėta: 2020 03 01]. Prieiga per internetą: <https://www.ecb.europa.eu/explainers/tell-me-more/html/25_years_maastricht.lt.html>.

į tokį sutarties teksto sudarymą, koks jis ir yra dabar. Susitarimas pradėjo galioti nuo 2020 m. vasario 1 d.

Europos Sąjungos Teisingumo Teismo (toliau – **ESTT**) užduotį dėl bylų susijusių su Jungtine Karalyste išsprendimo bus galima įvykdyti tik per tam tikrą ribojamą terminą. Šioje dalyje bus apžvelgiama kokiais klausimais ir terminais bus nagrinėjamos bylos bei Teisingumo Teismo ar Bendrojo Teismo sprendimų privalomumas ir vykdytinumas.

2.1. Teisė gyventi su šeimos nariais: regioninis ir ES teisinis reglamentavimas

1953 m. rugsėjo 3 d. įsigaliojo Konvencija, prie kurios viena iš pirmųjų prisijungė Jungtinė Karalystė. Pažymėtina, kad mokslinio darbo nagrinėjimo pagrindas plačiaja prasme yra žmogaus teisės, todėl šios Konvencijos 8 straipsnis yra vienas svarbiausių nagrinėjimo atžvilgiu. Pagrindinė mintis šio straipsnio, kuris yra mokslinio darbo nagrinėjimo ramsis, nustato, jog kiekvienas turi teisę būti gerbiamas ir kad būtų gerbiamas jo kaip asmens asmeninis bei jo šeimos privatus gyvenimas¹⁶. Taip pat ESTT yra ne kartą pabrėžęs, jog pagarba šeimos gyvenimui, kaip tai numatyta EŽTK 8 straipsnyje, yra fundamentalus principas, kuris turi būti gerbiamas ir užtikrinamas. Atitinkamai nagrinėjant Jungtinės Karalystės išstojimo iš ES poveikį žmogaus teisėms (plačiaja prasme) būtina išnagrinėti šio straipsnio taikymą nagrinėjamų subjektų atžvilgiu. Ši analizė suteiks pagrindą teisių apimties pokyčių analizei reprezentuoti kitose mokslinio darbo dalyse.

Pabrėžtina, kad Konvencija padarė didžiulę įtaką tarantis, vedant derybas dėl susitarimo dėl Jungtinės Didžiosios Britanijos ir Šiaurės Airijos Karalystės išstojimo iš ES ir Europos atominės energijos bendrijos (toliau – **Susitarimas**) sudarymo. Šio Susitarimo tarp ES ir Jungtinės Karalystės preambulėje nustatyta, jog abi šalys pripažįsta, kad būtina suteikti abipusę ES piliečių ir Jungtinės Karalystės piliečių, taip pat jų šeimos narių, kurie iki šio Susitarimo nustatytos dienos naudojo teisę laisvai judėti, apsaugą ir užtikrinti, kad jų teisės pagal šį Susitarimą būtų galimos įgyvendinti ir grindžiamos nediskriminavimo principu¹⁷. Vien iš preambulėje pripažįstamų teisių šeimos nariams, galima numatyti, jog šeimos nariai turėtų turėti tokias pačias teises po Jungtinės Karalystės išstojimo kaip vis dar turėjo ir neįsigaliojus minėtam susitarimui. Nagrinėjamas Susitarimas pagal nurodytą terminą įsigaliojo 2020 m. sausio 31 d., kai Didžioji Britanija ir Šiaurės Airijos Karalystė išstojo iš ES.

¹⁶ Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija, *Valstybės žinios*, 1995-05-16, Nr. 40-987.

¹⁷ Susitarimas dėl Jungtinės Didžiosios Britanijos ir Šiaurės Airijos Karalystės išstojimo iš Europos Sąjungos ir Europos atominės energijos bendrijos 2019/C 384 I/01. [interaktyvus, žiūrėta: 2019 12 01]. Prieiga per internetą: <<https://op.europa.eu/lt/publication-detail/-/publication/bed3357b-051b-11ea-8c1f-01aa75ed71a1>>.

Šeimos nariu vadovaujantis 2004/38/EB Direktyvos 2 straipsnio 2 dalimi laikomas:

- a) Sutuoktinis;
- b) Partneris, su kuriuo ES pilietis sudarė registruotą partnerystę, remiantis valstybės narės teisės aktais, jei priimančioji valstybė narė traktuoja registruotą partnerystę kaip lygiavertę santuokai ir laikantis atitinkamuose priimančiosios valstybės narės teisės aktuose nustatytų reikalavimų;
- c) Piliečio ir sutuoktinio ar partnerio pagal b punkto apibrėžimą tiesioginiai palikuonys, kuriems nesukakę 21 metų amžiaus, arba išlaikytiniai;
- d) Piliečio ir sutuoktinio ar partnerio pagal b punkto apibrėžimą išlaikomi tiesioginiai giminaičiai esantys aukščiau pagal giminystės liniją¹⁸.

Nagrinėjant tik šiuos, anksčiau minėtus keturis punktus, galima pamatyti, jog čia yra paprasčiausias apibrėžimas, kas yra šeimos nariai pagal kiekvienos valstybės narės nacionalinę teisę.

Vis dėlto, jeigu šeimos nariai, kurie nepatenka į 2004/38/EB Direktyvos 2 straipsnio 2 dalies apibrėžimą, vadovaujantis 2004/38/EB Direktyvos 3 straipsnio 2 dalimi taip pat gali būti apibrėžiami kaip:

- a) Bet kokie kiti šeimos nariai, neatsižvelgiant į jų pilietybę, nepatenkantiems į 2 straipsnio 2 dalies apibrėžimą, kurie savo išvykimo šalyje yra išlaikomi ar veda bendrą namų ūkį su pirminę gyvenimo šalyje teisę turinčiu ES piliečiu arba dėl rimtų sveikatos priežasčių jiems būtinai reikia asmeninės Sąjungos piliečio priežiūros;
- b) Partneriams, su kuriais ES pilietis palaiko ilgalaikius santykius, jei jie tinkamai patvirtinami¹⁹.

Šiais apibrėžimais kas yra šeimos nariai vadovaujamasi ir Susitarimo 9 ir 10 straipsniuose. Reikia atsižvelgti būtinai į subjektinę taikymo sritį, nurodytą Susitarimo 10 straipsnyje, joje nurodyti asmenys, kuriems taikomas bus šis Susitarimas po Didžiosios Britanijos ir Šiaurės Airijos Karalystės išstojimo iš Bendrijos. Jungtinės Karalystės arba ES piliečiai įtraukti į šio Susitarimo reguliavimą:

1. Šio straipsnio 1 dalis taikoma nedarant poveikio Susitarimo III antraštinei daliai, kurioje reguliuojamas socialinės apsaugos sistemų koordinavimas:
 - a) ES piliečiai, kurie iki pereinamojo laikotarpio pabaigos pagal ES teisę naudojos teise gyventi Jungtinėje Karalystėje ir po to laikotarpio pabaigos toliau ten gyvena;
 - b) Jungtinės Karalystės piliečiai, kurie iki pereinamojo laikotarpio pabaigos pagal ES teisę naudojos teise gyventi valstybėje narėje ir po to laikotarpio pabaigos toliau ten gyvena;

¹⁸ Europos Parlamento ir Tarybos 2004 m. balandžio 29 d. direktyva 2004/38/EB dėl Europos Sąjungos piliečių ir jų šeimos narių teisės laisvai judėti ir gyventi valstybių narių teritorijoje, iš dalies keičianti Reglamentą (EEB) Nr. 1612/68 (OL 2004 L 158). [interaktyvus, žiūrėta: 2019 11 20]. Prieiga per internetą: <<https://europa.eu/!XU38VK>>.

¹⁹ *Ibid.*

- c) ES piliečiai, kurie iki pereinamojo laikotarpio pabaigos pagal ES teisę naudojos savo, kaip pasienio darbuotojų, teisėmis Jungtinėje Karalystėje ir po to laikotarpio pabaigos toliau jomis naudojasi;
- d) Jungtinės Karalystės piliečiai, kurie iki pereinamojo laikotarpio pabaigos pagal ES teisę naudojos savo, kaip pasienio darbuotojų, teisėmis vienoje ar kelse valstybėse narėse ir po to laikotarpio pabaigos jomis naudojasi;
- e) A-D punktuose nurodytų asmenų šeimos nariams, jei jie atitinka vieną iš šių sąlygų:
 - i) iki pereinamojo laikotarpio pabaigos pagal ES teisę gyveno priimančiojoje valstybėje ir po to laikotarpio pabaigos toliau ten gyvena;
 - ii) iki pereinamojo laikotarpio pabaigos jie buvo tiesiogiai susiję su kuriuo nors iš A-D punktuose nurodytų asmenų ir gyveno už priimančiosios valstybės ribų – su sąlyga, kad prašymo leisti gyventi šalyje pagal šią dalį, siekiant atvykti pas kurį nors iš šios dalies A-D punktuose nurodytų asmenų, pateikimo momentu jie atitinka 2004/38/EB Direktyvos 2 straipsnio 2 dalies išdėstytas sąlygas;
 - iii) po pereinamojo laikotarpio pabaigos jie gimė A-D punktuose nurodytiems asmenims arba buvo jų teisėtai įsivaikinti priimančiojoje valstybėje arba už jos ribų ir prašymo leisti gyventi šalyje pagal šią dalį, siekiant atvykti pas kurį nors iš dalies A-D punktuose nurodytų asmenų, pateikimo momentu jie atitinka 2004/38/EB Direktyvos 2 straipsnio 2 dalies c punkte išdėstytas sąlygas ir vieną iš šių sąlygų:
 - abu tėvai yra A-D punktuose nurodyti asmenys;
 - vienas iš tėvų yra vienas iš A-D punktuose nurodytų asmenų, o kitas priimančiosios valstybės pilietis, arba
 - vienas iš tėvų yra vienas iš A-D punktuose nurodytų asmenų ir turi išimtinės arba bendros vaiko globos teises pagal taikytinas valstybės narės arba Jungtinės Karalystės šeimos teisės normas, įskaitant taikytinas tarptautinės privatinės teisės normas, pagal kurias valstybėje narėje arba Jungtinėje Karalystėje pripažįstamos pagal trečiosios šalies teisę nustatytos globos teisės, visų pirma kiek tai susiję su vaiko interesų apsauga, ir nedarant poveikio įprastam tokių taikytinų tarptautinės privatinės teisės normų veikimui.
- f) Šeimos nariams, kurie iki pereinamojo laikotarpio pabaigos gyveno priimančiojoje valstybėje pagal Direktyvos 2004/38/EB 12 ir 13 straipsnius, 16 straipsnio 2 dalį bei 17 ir 18 straipsnius ir po to laikotarpio pabaigos toliau ten gyvena²⁰.

²⁰ Susitarimas dėl Jungtinės Didžiosios Britanijos ir Šiaurės Airijos Karalystės išstojimo iš Europos Sąjungos ir Europos atominės energijos bendrijos 2019/C 384 I/01. [interaktyvus, žiūrėta: 2019 12 01]. Prieiga per internetą: <<https://op.europa.eu/lt/publication-detail/-/publication/bed3357b-051b-11ea-8c1f-01aa75ed71a1>>.

2004/38/EB Direktyvos 12 straipsnyje nustatyta teisė gyventi valstybėje narėje mirus arba išvykus Europos Sąjungos piliečiui. 1 dalyje numatoma, jog anksčiau minėti atvejai, kai mirus arba išvykus piliečiui – tai neturi įtakos šeimos narių (turinčių tos šalies pilietybę) teisei gyventi valstybėje narėje. Taip pat, šio straipsnio 2 dalyje numatoma ir šeimos narių teisė gyventi šalyje, kai tie šeimos nariai gyvena valstybėje narėje bent vienerius metus ir kurie nėra tos šalies piliečiais – ir tada nėra daroma įtaka šią teisę jiems prarasti. Kiti atvejai nurodyti direktyvos 13 straipsnyje – skyrybos, santuokos anuliavimas ar registruotos partnerystės nutraukimas. Jei šeimos nariai yra valstybės narės piliečiai – tokios pačios sąlygos kaip ir mirus, ar išvykus Sąjungos piliečiui, bet vis dėlto jei taip nėra, tai turi būti atitinkamos sąlygos, jog neprarastų šios teisės. Sąlygos yra alternatyvios:

- iki skyrybų, santuokos panaikinimo ar registruotos partnerystės nutraukimo proceso pradžios santuoka ar registruota partnerystė truko ne trumpiau kaip trejus metus, įskaitant vienerius metus priimančiojoje valstybėje narėje;
- sutuoktinių arba partnerių sutarimu arba teismo nutarimu sutuoktinis arba partneris globojo Sąjungos piliečio vaikus;
- tai apsprendė ypač sunkios aplinkybės, pvz., smurtas šeimoje, išlaikant santuoką arba registruotą partnerystę;
- sutuoktinių arba partnerių sutarimu arba teismo nutarimu, sutuoktinis arba partneris, kuris nėra valstybės narės pilietis, turi globoti nepilnametį vaiką, jei teismas nusprendė, kad tai turi būti atliekama priimančiojoje valstybėje narėje, ir tiek ilgai, kiek reikia.

Tokia šeimos narių teisė gyventi šalyje yra išskirtinai asmeninė. Ši nuostata nurodyta ir prie 12, ir prie 13 straipsnių.

Nebedirbančių asmenų ir jų šeimos narių atvejis apibrėžiamas direktyvos 17 straipsnyje. Šiame straipsnyje nurodoma, jog teisė į nuolatinį gyvenimą priimančiojoje valstybėje narėje suteikiama nepasibaigus penkerių ištisinių metų gyvenimo šalyje laikotarpiui tokiems asmenims:

- a) Darbuotojams ar savarankiškai dirbantiesiems, kurie baigę dirbti yra pasiekę tokį amžių, kurio sulaukus pagal tos valstybės narės įstatymus asmuo įgyja teisę į senatvės pensiją, arba darbuotojams, kurie pasitraukia iš apmokamo darbo pareigų, jei jie dirbo toje valstybėje narėje ne trumpiau kaip paskutinius dvylika mėnesių ir gyveno joje nepertraukiamai ilgiau kaip trejus metus.
- b) Darbuotojai ir savarankiškai dirbantieji, kurie priimančiojoje valstybėje narėje nepertraukiamai išgyveno daugiau kaip dvejus metus ir nustojo dirbti joje dėl nuolatinio nedarbingumo.
- c) Darbuotojai ir savarankiškai dirbantieji, kurie po trejų metų ištisinio darbo ir gyvenimo priimančiojoje valstybėje narėje dirba pagal darbo sutartį arba savarankiškai kitoje valstybėje narėje, tačiau išlaiko savo gyvenamąją vietą pri-

imančiojoje valstybėje narėje, į kurią jie paprastai grįžta kiekvieną dieną arba bent kartą per savaitę²¹.

Galima daryti išvadą, kad nuolatinis vieno iš šeimos narių darbas yra svarbus aspektas, siekiant išlaikyti teisę gyventi valstybėje narėje.

Susitarimo 10 straipsnio 4 dalis:

- Nedarant poveikio teisei gyventi šalyje, kurią atitinkami asmenys gali turėti kaip savarankišką teisę, priimančioji valstybė, laikydamasi savo nacionalinės teisės aktų, pagal 2004/38/EB Direktyvos 3 straipsnio 2 dalies B punktą palengvina galimybę atvykti ir gyventi šalyje partneriui, su kuriuo vienas iš šio straipsnio 1 dalies A-D punktuose nurodytų asmenų palaiko tinkamai patvirtintus ilgalaikius santykius, jei iki pereinamojo laikotarpio pabaigos tas partneris gyveno už priimančiosios valstybės ribų, su sąlyga, kad iki pereinamojo laikotarpio pabaigos tie santykiai buvo ilgalaikiai ir jie tęsiasi partnerio prašymo leisti gyventi šalyje pagal šią dalį pateikimo momentu²².

Subjektinė taikymo sritis nurodo, kokie asmenys turi teisę kaip šeimos nariai ar jiems prilyginti asmenys gyventi kartu su asmeniu, turinčiu nuolatinio gyventojo statusą gyventi Jungtinėje Karalystėje. Matome, jog šeimos nariai beveik visais atvejais turi teisę gyventi Jungtinėje Karalystėje bei ES – jeigu atitinka visas numatytas sąlygas Susitarime dėl Jungtinės Didžiosios Britanijos ir Šiaurės Airijos Karalystės išstojimo iš ES ir Europos atominės energijos bendrijos, taip pat ir 2004/38/EB Direktyvoje.

Europos Komisija yra nurodžiusi, jog Susitarimas dėl išstojimo suteikia tiek ES piliečiams, tiek Jungtinės Karalystės piliečiams ir jų šeimos nariams galimybę toliau naudotis ES teisėje įtvirtintomis jų teisėmis viena kitos teritorijose, jeigu šios teisės yra pagrįstos gyvenimo pasirinkimu, padarytu iki pereinamojo laikotarpio pabaigos. Jungtinės Karalystės ir ES piliečiai bei jų šeimos nariai gali toliau gyventi, dirbti ar studijuoti priimančiojoje šalyje, kaip ir dabar, tokiomis pačiomis sąlygomis, kaip dabar nustato ES teisė. Naudodamiesi bet kokios diskriminacijos dėl pilietybės draudimu, taip pat teise į tokias pačias sąlygas, kaip priimančiosios šalies piliečių.²³

Būtent teisė gyventi šalyje išliks tokia pati, kokia nustatyta dabartiniuose ES teisės aktuose dėl laisvo asmenų judėjimo – šiuo atveju 2004/38/EB Direktyvoje. Direktyvos 6 ir 7 straipsniuose nustatyta teisė gyventi šalyje iki penkerių metų tiems asmenims,

²¹ Europos Parlamento ir Tarybos 2004 m. balandžio 29 d. direktyva 2004/38/EB dėl Europos Sąjungos piliečių ir jų šeimos narių teisės laisvai judėti ir gyventi valstybių narių teritorijoje, iš dalies keičianti Reglamentą (EEB) Nr. 1612/68 (OL 2004 L 158). [interaktyvus, žiūrėta: 2019 11 20]. Prieiga per internetą: <<https://europa.eu/!XU38VK>>.

²² Susitarimas dėl Jungtinės Didžiosios Britanijos ir Šiaurės Airijos Karalystės išstojimo iš Europos Sąjungos ir Europos atominės energijos bendrijos 2019/C 384 I/01. [interaktyvus, žiūrėta: 2019 12 01]. Prieiga per internetą: <<https://op.europa.eu/lt/publication-detail/-/publication/bed3357b-051b-11ea-8c1f-01aa75ed71a1>>.

²³ Oficialus Europos Komisijos internetinis puslapis. [Interaktyvus, žiūrėta per internetą: 2020 02 25]. Prieiga per internetą: <https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/lt/qanda_20_104>.

kurie dirba arba turi pakankamai finansinių išteklių ir sveikatos draudimą, taip pat ir 16-18 straipsniuose suteikiama teisė nuolat gyventi šalyje tiems, kurie teisėtai išgyveno priimančiojoje šalyje penkerius metus²⁴. Pagrindinis aspektas būtent šeimos nariams dėl gyvenimo kartu yra tai, jog užtenka būti asmens atitinkančio numatytas sąlygas šeimos nariu gyventi priimančiojoje šalyje.

Susitarime daug kartų minimas pereinamasis laikotarpis, jis apibrėžiamas Susitarimo 126 straipsnyje. Pereinamasis laikotarpis įsigaliojo nuo Susitarime nurodyto termino, t. y. 2020 m. sausio 31 d. ir galios iki 2020 m. gruodžio 31 d.. Pereinamuoju laikotarpiu Jungtinei Karalystei ir jos teritorijoje bus taikoma Europos Sąjungos teisė. Vis dėlto yra nurodyta išimtis Susitarimo 127 straipsnyje – jog nebūs taikomos 1 dalies A ir B numatytos nuostatos²⁵. Jų nenagrinėsime, kadangi jos nėra aktualios šeimos nariams, kuriuos mes analizuojame šiame darbe.

Taigi Susitarime numatomos teisės šeimos narių – artimųjų giminaičių, t. y. sutuoktinių, vaikų, kurie turi teisę gyventi kartu su nuolatinio gyventojų statusą turinčiu šeimos nariu Jungtinėje Karalystėje. Ginčai dėl Europos Sąjungos teisės aktų vykdymo gali kilti ir dėl šeimos narių, norinčių įgyti teisę gyventi kartu su šeimos nariu turinčiu nuolatinį gyventojų statusą, kurie pateikia prašymą, pareiškimą ar skundą dėl Jungtinės Karalystės ar kitos ES valstybės narės netinkamo ES teisės aktų įgyvendinimo. Sekančioje dalyje aptarsime ESTT jurisdikciją spręsti teisinę problemą – dėl Jungtinės Karalystės kaip viešojo subjekto, pareigos laikytis Europos Sąjungos teisės bei Jungtinės Karalystės piliečių teisės ginti savo teises pagal ES teisę.

2.2. Europos Sąjungos Teisingumo Teismo jurisdikcija Jungtinės Karalystės ir jos piliečių atžvilgiu

Jungtinė Karalystė išstodama iš Bendrijos taip pat nebetenka galimybės kreiptis į ES Teisingumo Teismą, be abejo taip pat ir Jungtinės Karalystės piliečiai dėl netinkamo Jungtinės Karalystės valdžios bei teismo institucijų ES teisės taikymo, aiškinimo ir pan. Visa tai yra todėl, kad Jungtinei Karalystei nebereikės vykdyti ES institucijų priimanų teisės aktų.

Nors Jungtinė Karalystė ir nebeturės pareigos vykdyti Bendrijos institucijų priimanų aktų, bet šią pareigą turės vykdyti valstybės narės Jungtinės Karalystės piliečių

²⁴ Europos Parlamento ir Tarybos 2004 m. balandžio 29 d. direktyva 2004/38/EB dėl Europos Sąjungos piliečių ir jų šeimos narių teisės laisvai judėti ir gyventi valstybių narių teritorijoje, iš dalies keičianti Reglamentą (EEB) Nr. 1612/68 (OL 2004 L 158). [interaktyvus, žiūrėta: 2019 11 20]. Prieiga per internetą: <<https://europa.eu/!XU38VK>>.

²⁵ Susitarimas dėl Jungtinės Didžiosios Britanijos ir Šiaurės Airijos Karalystės išstojimo iš Europos Sąjungos ir Europos atominės energijos bendrijos 2019/C 384 I/01. [interaktyvus, žiūrėta: 2019 12 01]. Prieiga per internetą: <<https://op.europa.eu/lt/publication-detail/-/publication/bed3357b-051b-11ea-8c1f-01aa75ed71a1>>.

atžvilgiu, kurie gyvens, dirbs bei studijuos priimančiojoje valstybėje narėje. Jungtinės Karalystės piliečiams gyvenantiems, dirbantiems ar studijuojantiems priimančiojoje valstybėje narėje yra suteikiamos visos teisės kreiptis į ESTT dėl ES institucijos arba jos darbuotojų veiklos arba neveikimo. Kreiptis į ESTT galima dviem alternatyviais būdais:

- 1) Netiesiogiai – kreipiantis į nacionalinį teismą, kurio jurisdikcijoje yra nutartis perduoti bylą ESTT ar neperduoti;
- 2) Tiesiogiai – kreipiantis tiesiogiai į Bendrąjį Teismą, jei ES institucijos sprendimas asmenį tiesiogiai arba netiesiogiai paveikė.

Susitarime dėl Jungtinės Karalystės išstojimo iš ES esančios nuostatos dėl nebaigtų teisminių procedūrų nustato kaip bus vykdomi teismo procesai bei procedūros pereinamojo laikotarpio metu ir būtent kokį terminą po pereinamojo laikotarpio. Susitarimo 86 straipsnyje numatytas nagrinėjimas nebaigtų bylų ESTT, kurios prasidėjo per pereinamąjį laikotarpį ar prieš jį ir taikoma visoms proceso stadijoms bei nurodoma sąlyga, kada yra nustatoma, jog byla buvo iškelta. Bylos iškėlimo sąlyga nurodyta minėto straipsnio 3 dalyje, kuri numato, jog byla iškeliama tada, kai Teisingumo Teismo ar Bendrojo Teismo kanceliarija užregistruoja dokumentą²⁶. Šis Susitarimo straipsnis nustato tiksliai sąlygas kada ESTT turi jurisdikciją nagrinėti bylą pateiktą Jungtinės Karalystės teismo ar piliečio.

Europos Komisijos manymu, Jungtinei Karalystei nevykdant sutarčių ar Susitarimo ketvirtosios dalies, galimas variantas, kad ESTT, laikydamasis Sutartyje dėl ES veikimo nustatytų reikalavimų, turės galimybę nagrinėti anksčiau minėtus klausimus, Susitarimo 87 straipsnio pagrindu. Europos Komisija šį klausimą gali perduoti spręsti ESTT per ketverius metus nuo pereinamojo laikotarpio pabaigos²⁷.

Pasirašant Susitarimą, pagal 89 straipsnį Jungtinė Karalystė įsipareigojo, kad visi 86 ir 87 straipsniuose nurodytų bylų sprendimai bus privalomi bei vykdytini Jungtinei Karalystei.

Apžvelgiant ESTT jurisdikciją galime pamatyti, jog pokyčiai visgi įvyks jau po 2020 m. gruodžio 31 d. Nebent bus nagrinėjamos bylos, kurios nebaigtos spręsti iki 2020 m. gruodžio 31 d., ir bus galima jas spręsti iki tol, kol praeis ketveri metai po pereinamojo laikotarpio pabaigos. Žinoma pokyčiai turi esminės reikšmės ir Europos Sąjungos piliečiams siekiantiems nuolatinio ar išankstinio gyventojų statuso bei jų šeimos nariams. Tuos pokyčius trumpai ir aptarsime pasitelkdami Jungtinės Karalystės Vyriausybės skelbiama informacija.

²⁶ *Ibid.*

²⁷ *Ibid.*

3. Pokyčiai po pereinamojo laikotarpio pabaigos Europos Sąjungos piliečiams bei jų šeimos nariams

Europos Sąjungos piliečių gyvenančių Jungtinėje Karalystėje iki 2020 m. gruodžio 31 d. teisės bus apsaugotos, anot Jungtinės Karalystės Vyriausybės. Nors jie ir turi teisę pasilikti šalyje, bet jie privalo bei privalės užsiregistruoti dėl naujo teisinio statuso, jog būtų pripažinta teisė pasilikti Jungtinėje Karalystėje. Registracija vyksta per Vyriausybės ES atsiskaitymo schemą (angl. EU settlement scheme), kuri bus prieinama iki 2021 m. birželio 30 d.²⁸

Europos Sąjungos piliečiai, turintys įrodymų, jog jie Jungtinėje Karalystėje tęstinai gyvena mažiausiai penkerius metus turėtų turėti teisę į nuolatinio statuso suteikimą, prisijungiant prie Vyriausybės ES atsiskaitymo schemos. Dėl Europos Sąjungos piliečių, gyvenančių mažiau nei penkerius metus (arba kurie negali įrodyti, kad gyvena mažiausiai penkerius metus) Jungtinėje Karalystėje – jie gali kreiptis dėl išankstinio statuso (angl. pre-settled status) suteikimo. Suėjus penkeriems metams, kai asmuo (turintis išankstinį statusą) pradėjo gyventi Jungtinėje Karalystėje jis įgyja teisę kreiptis dėl nuolatinio statuso suteikimo. Europos Sąjungos piliečiai turintys nuolatinį statusą – gali fiziškai negyventi Jungtinėje Karalystėje iš eilės penkerius metus ir nebus prarandamas nuolatinis statusas, o kiti turintys tik išankstinį statusą, gali negyventi du metus iš eilės²⁹. Svarbūs aspektai dėl šeimos narių norinčių įgyti išankstinį ar nuolatinį statusą gyventi Jungtinėje Karalystėje, yra tai, kad:

- 1) Šeimos nariai turi užsiregistruoti dėl anksčiau minėtų statusų iki 2020 m. gruodžio 31 d. ir būtinai turi būti, gyventi fiziškai Jungtinėje Karalystėje;
- 2) Jeigu šeimos nariai nėra Jungtinėje Karalystėje iki 2020 m. gruodžio 31 d., tai jie turės galimybę prisijungti prie kito šeimos nario gyvenančio Jungtinėje Karalystėje po numatyto termino tik tuo atveju, jeigu tas šeimos narys turės išankstinį ar nuolatinį statusą pagal ES atsiskaitymo schemą bei tada jeigu šeimos santykiai bus prasidėję iki 2020 m. gruodžio 31 d.³⁰

Atsižvelgiant į visus minėtus reikalavimus, galime teigti, jog gana liberaliai žiūrima į imigrantus ES piliečius iš Jungtinės Karalystės Vyriausybės pusės. Taip galime teigti tik kol kas, kadangi Jungtinė Karalystė šiuo metu dar nėra nusprendusi dėl imigracijos politikos, nors ir yra svarstoma dėl taškais pagrįstos imigracijos sistemos (angl. points-based immigration system).

²⁸ Oficialus Jungtinės Karalystės Vyriausybės puslapis. [Interaktyvus, žiūrėta: 2020 03 01]. Prieiga per internetą: <<https://www.gov.uk/settled-status-eu-citizens-families/applying-for-settled-status>>.

²⁹ *Ibid.*

³⁰ Nacionalinių piliečių konsultavimo biurų asociacijos puslapis. [Interaktyvus, žiūrėta 2020 03 01]. Prieiga per internetą: <[https://www.citizensadvice.org.uk/immigration/staying-in-the-uk-after-brexit/](https://www.citizensadvice.org.uk/immigration/staying-in-the-uk-after-brexit/keeping-your-family-in-the-uk-after-brexit/)>.

Kyla klausimas kaip visgi bus po pereinamojo laikotarpio, nes kol kas Jungtinė Karalystė dar nėra šimtą procentų užtvirtinusi kokie gi reikalavimai bus įtvirtinti imigrantams, norintiems gyventi, dirbti bei studijuoti Jungtinėje Karalystėje. Šiuo metu esant pereinamajam laikotarpiui, ES piliečiams privaloma užsiregistruoti į Vyriausybės ES atsiskaitymo schemą.

Išvados

1. 1992 m. pasirašyta Maastrichto sutartis tapo Europos Bendrijos pamatu siekiant sukurti glaudesnę ryšį tarp visų Europos tautų ir išplėsti Europos šalių bendradarbiavimą naujose srityse. Viena iš naujų sričių ir mokslinio darbo kontekste itin aktuali yra Europos Bendrijos piliečiams suteikta laisvė apsigyventi valstybėse narėse be jokių kliūčių bei laisvai keliauti iš vienos į kitą – laisvo asmenų judėjimo režimo pradžia. Nors laisvo asmenų judėjimo režimo įvedimo kelias buvo gan komplikotas, tačiau Europos Bendrija teisės aktų pagalba suvienodino valstybės narėse taikytinas sąlygas suteikusias pagrindą ES piliečiams laisvai judėti ir įsidasinti kitose valstybės narėse.
2. Pagrindine priežastimi Jungtinės Karalystės siekio išstoti iš ES yra laikytina imigracijos problematika. Kaip buvo nustatyta nevyriausybinių organizacijos „Hope not Hate“, didžioji dalis Jungtinės Karalystės piliečių įžvelgia imigrantų neigiamą pusę, kadangi jie naudojami valstybės teikiamomis garantijomis bei didžiąja dalimi siekia verstis darbine veikla, taip atimdami galimybę įsidasinti patiems Jungtinės Karalystės piliečiams.
3. Europos Žmogaus Teisių Konvencijos 8 straipsnyje yra nustatyta, kad kiekvienas asmuo turi teisę būti gerbiamas ir kad būtų gerbiamas jo kaip asmens asmeninis bei jo šeimos privatus gyvenimas. Ši nuostata atsispindėjo ir susitarimo dėl Jungtinės Didžiosios Britanijos ir Šiaurės Airijos Karalystės išstojimo iš Europos Sąjungos ir Europos atominės energijos bendrijos preambuleje. Šalys atsižvelgdamos į Jungtinės Karalystės (po išstojimo procedūros) ir ES piliečių teisių apsaugos mechanizmo svarbą numatė, kad pasibaigus pereinamajam laikotarpiui bus taikoma ES direktyva 2004/38/EB, kuri nustato šeimos narių teisę pasilikti gyventi ES atsižvelgiant į šeimos nario statusą.
4. Jungtinės Karalystės Vyriausybė nustatė, kad šeimai, siekiančiai pasilikti gyventi Jungtinėje Karalystėje po pereinamojo laikotarpio, būtina užsiregistruoti Jungtinės Karalystės Vyriausybės ES atsiskaitymo schemos formoje internetu iki 2020 m. gruodžio 31 d., pateikiant reikalaujamus įrodymus apie šeimos sudėtį, nuolatinio gyvenimo laikotarpį Jungtinėje Karalystėje ir t. t.
5. Jungtinė Karalystė po „Brexit“ procedūros pabaigos nebeturės pareigos vykdyti Bendrijos institucijų priimanų aktų, bet šią pareigą turės vykdyti valstybės narės

Jungtinės Karalystės piliečių atžvilgiu, kurie gyvens, dirbs bei studijuos priimančiojoje valstybėje narėje.

6. Jungtinė Karalystė turės vykdyti ESTT priimamus sprendimus, kurie bus priimti iki pereinamojo laikotarpio pabaigos, bei galės priimti naujus sprendimus bylose, kurių nagrinėjimas prasidėjo iki pereinamojo laikotarpio pabaigos ir tai galės vykdyti iki 4 metų po pereinamojo laikotarpio pabaigos.

Literatūros sąrašas

1. Norminiai teisės aktai:

1. Tarptautinės teisės aktai:

1. 1953 m. rugsėjo 3 d. Europos Žmogaus Teisių Konvencija. *Valstybės žinios*, 1995m., Nr. 40-987.

1.2. Europos Sąjungos teisės aktai:

1. 1992 m. liepos 29 d. Europos Sąjungos sutartis (OL 1992 C 191). [interaktyvus, žiūrėta: 2019 12 01]. Prieiga per internetą: <<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/?uri=CELEX:11992M/TXT>>.
2. 2004 m. balandžio 29 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2004/38/EB dėl Europos Sąjungos piliečių ir jų šeimos narių teisės laisvai judėti ir gyventi valstybių narių teritorijoje, iš dalies keičianti Reglamentą (EEB) Nr. 1612/68 (OL 2004 L 158). [interaktyvus, žiūrėta: 2019-11-20]. Prieiga per internetą: <<https://europa.eu/!XU38VK>>.
3. 2019 m. lapkričio 12 d. Susitarimas dėl Jungtinės Didžiosios Britanijos ir Šiaurės Airijos Karalystės išstojimo iš Europos Sąjungos ir Europos atominės energijos bendrijos 2019/C 384 I/01 CI 384/1. [interaktyvus, žiūrėta: 2019-12-10]. Prieiga per internetą: <<https://europa.eu/!WU34rU>>.

2. Užsienio valstybės teisės aktai:

1. 2018 metų liepos mėn. Jungtinės Karalystės Vyriausybės politinis dokumentas „Ateities tarpusavio santykiai tarp Jungtinės Karalystės ir Europos Sąjungos“ (angl. The future relationship between the United Kingdom and the European Union. Policy Paper). [interaktyvus, žiūrėta: 2020 02 03]. Prieiga per internetą: <https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/786626/The_Future_Relationship_between_the_United_Kingdom_and_the_European_Union_120319.pdf>.

3. Specialioji literatūra:

1. VITKUS, Gediminas: Europos Sąjunga. Enciklopedinis žinynas. Leidykla „Eugrimas“, 1999 m., Vilnius.
2. BARNARD, Catherine: Europos Sąjungos materialinė teisė: keturios laisvės. Leidykla „Eugrimas“, 2006 m., Vilnius.
3. HIX, Simon. Europos Sąjungos politinė sistema. Leidykla „Eugrimas“, 2006 m., Vilnius.

4. Kita literatūra:

1. Results and turnout at the EU referendum [interaktyvus, žiūrėta: 2020 01 31]. Prieiga per internetą: <<http://www.electoralcommission.org.uk/who-we-are-and-what-we-do/elections-and-referendums/pastelections-and-referendums/eu-referendum/results-and-turnout-eu-referendum>>.
2. Naujienų portalo Lietuvoje „Alfa“ straipsnis [interaktyvus, žiūrėta: 2020 02 03]. Prieiga per internetą: <<https://www.alfa.lt/straipsnis/50337739/gilumines-brexit-priezastys-be-darbo-liko-daug-melynuju-apykakliu>>.
3. Nevyriausybės organizacijos „Hope not Hate“ 2019 metų sausio mėn. ataskaita „Deepening Divides: How to Resolve the Brexit Deadlock“ [interaktyvus, žiūrėta: 2020 02 03]. Prieiga per internetą: <<http://www.hopenothate.org.uk/wp-content/uploads/2019/01/HnH-brexit-report-2019-01-v4-1.pdf>>.
4. Pirmininko Donaldo Tusko pareiškimas spaudai dėl JK referendumo rezultatų [interaktyvus, žiūrėta: 2020 01 31]. Prieiga per internetą: <<https://www.consilium.europa.eu/lt/press/press-releases/2016/06/24/tusk-statement-uk-referendum>>.
5. Naujienų portalas „Bloomberg“ [Interaktyvus, žiūrėta: 2020 02 12]. Prieiga per internetą: <<https://www.bloomberg.com/quicktake/will-uk-leave-eu>>.
6. Centre of European Reform, oficialus puslapis. [Interaktyvus, žiūrėta: 2020 02 12]. Prieiga per internetą: <<https://www.cer.eu/brexit-timeline>>.
7. EUR-Lex tinklalapis [Interaktyvus, žiūrėta: 2020 02 24]. Prieiga per internetą: <<https://eur-lex.europa.eu/content/news/Brexit-UK-withdrawal-from-the-eu.html?locale=lt>>.
8. Penki dalykai, kuriuos turite žinoti apie Maastrichto sutartį. [interaktyvus, žiūrėta: 2020 03 01]. Prieiga per internetą: <https://www.ecb.europa.eu/explainers/tell-me-more/html/25_years_maastricht.lt.html>.

ES PILIEČIŲ, TURINČIŲ NUOLATINIO GYVENTOJO STATUSĄ JUNGTINĖJE KARALYSTĖJE, TEISĘ GYVENTI KARTU SU ŠEIMOS NARIAIS PO „BREXIT“

Santrauka

Rašto darbe analizuojama Jungtinės Karalystės išstojimo procedūros įtaka ES piliečių, turinčių nuolatinio gyventojų statusą šioje valstybėje, teisei gyventi joje kartu su šeimos nariais po „Brexit“ bei su tuo susiję teisiniai iššūkiai ir perspektyvos. Pateikiamos laisvo asmenų judėjimo režimo laisvės tarptautinio ir nacionalinio lygmens reglamentavimo apžvalgos, analizuojami galimi santykių modeliai tarp Jungtinės Karalystės ir ES po „Brexit“ šios pamatinės laisvės atžvilgiu. Darbe susitelkiama į Jungtinėje Karalystėje dirbančių žmonių teises gyventi kartu su savo šeimos nariais ir pateikiamos ateities teisinio reglamentavimo perspektyvos, kai Jungtinė Karalystė nebebus ES valstybe nare.

Summary

This paper analyses the impact of the United Kingdom withdrawal procedure on the rights of EU citizens with permanent residence status in the United Kingdom to live with their family members in the country after Brexit and the legal challenges and perspectives arising from this procedure. It provides an overview of the international and national regulatory frameworks for the free movement of persons, and analyses possible models of relations between the United Kingdom and the EU after Brexit in relation to this fundamental freedom. The research focuses on the rights of people working in the United Kingdom to live with their family members and provides prospects for future legal regulation once the United Kingdom is no longer a member of the EU.

PRIVAČIOS KARIUOMENĖS: TEISINĖ AKLAVIETĖ

Akvilė Medvedevaitė, Aurelijus Meinoris

Vilniaus universiteto Teisės fakulteto 3 kurso studentai

Saulėtekio al. 9, 10222 Vilnius

El. paštas: akvile.med@gmail.com; ameinoris31@gmail.com

Mokslinio straipsnio akademinė kuratorė doc. dr. Skirgailė Žalimienė

El. paštas: skirgaile.zalimiene@tf.vu.lt

Mokslinio straipsnio praktinis kuratorius doc. dr. Deividas Šlekys

El. paštas: deividas.slekys@gmail.com

Karo samdinių veikla prasidėjo dar antikos laikais, o bėgant laikui šis fenomenas toliau vystėsi. XX a. antroje pusėje karo samdiniai pakeitė savo formą siekiant adaptuotis prie teisinio reglamentavimo. Kylant naujiems konfliktams vidurio rytuose bei Afrikoje, valstybės pradėjo samdyti privačių karinių kompanijų specialistus, atlikti įvairias karinio pobūdžio užduotis, kurias įprastai atlikdavo valstybinių kariuomenių personalas. Vis dėlto, vykstant minėtiems pokyčiams naujoji karo samdinių forma aplenkė tarptautinį teisinį reglamentavimą, dėl ko šiuo metu egzistuoja daug neišspręstų juridinių klausimų. Todėl šio darbo pagrindinis tikslas yra modernių karo samdinių – privačių karinių kompanijų (PKK) kontraktorių veiklos ir teisinės problematikos apžvalga, atkreipiant dėmesį į bandymus suregulamentuoti PKK tarptautiniu lygmeniu, bei atskirų valstybių kaip JAV ir PAR nacionalinius teisės aktus susijusius su šia veiklos forma.

War mercenaries can be traced back to the ancient era and it still survives to this day, though its form and means of use have significantly changed in the second part of the 20th century in response to changes in international law. Numerous countries nowadays are employing these modern mercenaries to replace their soldiers in many military roles. Due to the rapid spread of private military companies (PMC) and the number of contracts granted to them every year, a major concern has been raised, and until this day there are no clear international law documents that regulate the activities and define the legal status of these military contractors. Because of this, the question of PMC's is seemingly in a grey zone of law. The main aim of this paper is to examine the trends of PMC's, and the existing efforts to properly regulate them both on international and national levels.

Ivadas

Po 2007 m. rugsėjo 16 d. incidento Irake, kurio metu „*Blackwater Security Consulting*“ firmos (dabar žinomos *Academi* vardu) samdiniai per kilusį incidentą nukovė 17 Irako piliečių, pradėta intensyviai kalbėti apie privačių karinių kompanijų (toliau – PKK) fenomeną, jų statusą teisine prasme. PKK teisinis statusas ilgą laiką nebuvo aiškiai apibrėžtas nacionaliniuose ir tarptautiniuose teisės aktuose, o tai sukėlė didelius sunkumus bandant sureguliuoti veiklą tarptautiniu lygmeniu ir sprendžiant baudžiamosios teisės taikymo klausimus karo nusikaltimus įvykdžiusių PKK kontraktorių atžvilgiu. Šiuo metu pasaulyje vis dar nėra vieningo ir tvirto teisinio reglamentavimo PKK kontraktorių atžvilgiu, todėl kyla tam tikri teisiniai ir politiniai iššūkiai – pavyzdžiui, PKK kontraktoriai skirtingose jurisdikcijose suprantami ir vertinami nevienodai. Atsižvelgiant į sparčiai besiplečiančią karo pramonę, augantį privačių saugumo ir karinių paslaugų teikiančių PKK skaičių ir naujai kylančius konfliktus pasaulyje, būtina pradėti kurti vieningą teisinę sistemą, reglamentuojančią PKK veiklą. Taip pat reikia pripažinti, jog Lietuvos teisės sistema nėra išimtis ir Lietuvoje vis dar nėra plačiai kalbama apie tokį reiškinį, kaip PKK veikla, nors Lietuvos piliečiai, atlikę tarnybą Lietuvos kariuomenėje yra paklausūs užsienio PKK rinkoje. Atsižvelgiant į tai, nagrinėjama tema yra itin aktuali mūsų nacionalinei teisės sistemai. Šio **darbo aktualumas** slypi minėtoje problematikoje, su kuria yra susiduriama teisės doktrinoje siekiant aiškiai apibrėžti PKK veiklos specifiką ir asmenų, besiverčiančių šia veikla, statusą. Nors ir egzistuoja kitų valstybių nacionalinių dokumentų, bandančių apibrėžti PKK statusą, tačiau nustatant gaires jų veiklos reguliavimui nėra priimto vieningo, tarptautinio teisės akto. Todėl šio **darbo pagrindinis tikslas** – apžvelgti PKK fenomeną pradedant jų raida nuo seniausių laikų, baigiant šiuolaikinio amžiaus tendencijomis, išskiriant pagrindines problemas bei kylančius klausimus bandant reglamentuoti PKK veiklą ir teisiškai įvertinti jų statusą tarptautinėje ir nacionalinėje teisėje. Taigi, **šio darbo objektas** – PKK tarptautinis ir nacionalinis reglamentavimas. Mokslinio darbo tyrimo metu naudojami aprašomasis, lyginamasis bei interviu metodai. Aprašomasis metodas taikomas atskleidžiant nacionalinėje, tarptautinėje teisėje esantį reguliavimą PKK atžvilgiu, taip pat teisės doktrinoje pateiktas tyrinėtojų nuomones. Lyginamuoju metodu vertinamas nacionalinių teisės aktų atitikimas tarptautinei teisės sistemai bei svarstomos ateities perspektyvos bei galimybės, norint susisteminti PKK reglamentavimą. Lyginamuoju metodu lyginami skirtingų valstybių PKK reguliavimai. Interviu metodu buvo gauta daugiau informacijos apie PKK iš praktinės pusės – buvo apklausiamas Lietuvos kariuomenės majoras ir tarptautinės saugos tarnybos RAE.LT direktorius Robertas Jurgėlaitis.

Darbo **originalumą** lemia tai, kad Lietuvos teisės doktrinoje nėra atliktos išsamios PKK reguliavimo analizės. Būtent todėl darbo autoriai daugiausia dėmesio skiria apžvelgdami kitų šalių nacionalinius reglamentavimus siekiant įvertinti, koks PKK reglamentavimo modelis geriausiai tiktų Lietuvos teisei sistemai.

1. Karo samdinių istorija: nuo seniausių laikų iki šių dienų

Samdomi kariai, neturintys atskaitomybės valstybei, yra labai senas reiškinys, siekiantis antikos laikus. Iki pat XVI a. daugelyje Europos valstybių vyravo feodalinis karinės tarnybos modelis, vadovavęsis feodalų šaukimu į trumpalaikę karo tarnybą, kurie kartu su savimi atsivesdavo baudžiauninkų, kartais ir miestiečių. Šis aspektas yra svarbus dėl to, kad feodaliniai suverenai negalėjo kariauti pernelyg ilgą laikotarpį, kadangi daugeliui valstiečių atliekant karo tarnybą neužtekdavo darbo jėgos ūkiuose, grėsė ekonominiai nuosmukiai¹. Vasalų kariuomenės nebuvo pritaikytos ilgalaikiams karams, dažniausiai jie kariaudavo apie mėnesį ir tada sugrįždavo į savo žemes. Taigi, dėl šių priežasčių ilgiau trunkantiems kariniams konfliktams buvo samdomi profesionalūs karo samdiniai, o pastarųjų kontraktai galėjo tęstis kur kas ilgiau – priklausomai nuo juos samdančio suvereno finansinių išteklių². Šiame laikotarpyje egzistavo daug įvairių karo samdinių grupių. Vienos garsiausių šio laikotarpio samdinių grupės buvo vokiškoji *Landsknecht* (vok. *landsknecht*, *Land* „šalis“ + *Knecht* „samdiny“) ir renesanso laikotarpio italų *condottieri* samdinių grupės³.

XVIII a. pabaigoje vyko politiniai ir socialiniai pasikeitimai visuomenėje: didžioji Prancūzijos revoliucija, JAV nepriklausomybės karas ir nacionalizmas beveik visur panaikino iki tol vyrausią feodalinę santvarką ir įnešė naują nacionalinės kariuomenės idėją, susidedančią iš profesionalių bei šauktinių karių, kurių tarnyba paremta naujai atsiradusiu nacionaliniu identitetu. Kitaip tariant, tai buvo valstybės ir jos subjektų – piliečių kompromisas: piliečiai tarnavo ginkluotosiose pajėgose ir gindavo valstybės interesus, o mainais, valstybė suteikė piliečiams garantijas (užmokestis už tarnybą, pensijos, galimybę naudotis viešosiomis paslaugomis, galimybę balsuoti ir būti renkamiems į politinius postus).⁴ Būtent toks modelis leido valstybėms centralizuoti karines pajėgas – efektyviau aprūpinti ir ruošti kariniams veiksams. Dėl šių priežasčių valstybinė kariuomenė tapo itin efektyvia bei patikima jėga, kuri galiausiai išstūmė samdinius iš rinkos ilgam laikotarpiui. Tokio modelio kariuomenės išliko iki šių laikų, o tai yra pagrindinė daugumos valstybių karinė jėga.

¹ LACHMANN, R. Why Privatize: The Reasons Rulers Today Buy, Rent, or Create Private Militaries. Iš *The Sociology of Privatized Security*. Palgrave Macmillan, 2019, p. 23–43.

² *Ibid.*

³ MALEŠEVIČ, S. *From Mercenaries to Private Patriots: Nationalism and the Private Military Contractors*. *The Sociology of Privatized Security*. Palgrave Macmillan, 2019, p. 45–66.

⁴ *Ibid.*

1.1. Karo samdiniai XX amžiuje

Autoriai pastebi, jog būtų netikslu teigti, jog dėl minėtų priežasčių karo samdinių fenomenas visiškai išnyko, kadangi jau XX a. viduryje karo samdinių veikla vėl atsinaujino. Pasak teisininko prof. dr. J. Žilinsko, „samdinytė“ vėl rado savo nišą dekolonizacijos laikotarpiu Afrikoje bei kituose šaltojo karo taškuose⁵. Tuo metu, kaip laisvai samdomi kariai konfliktuose dalyvavo itin daug europiečių ir amerikiečių, didelė dalis jų – buvę JAV, Didžiosios Britanijos ar net nacistinės Vokietijos kariai, kurie Antrojo pasaulinio karo metu įgytą patirtį galėjo panaudoti Kongo, Nikaragvoje ir Vietname. Į šiuos karštus taškus samdiniai keliavo dėl materialinės naudos siekimo ar vedami nacionalistinių idealų, o tai buvo itin aktualu dekolonizacijos laikotarpiu, byrant senai kolonijinei Europos valstybių sistemai⁶. Samdinių veiklos mastai buvo tokie dideli, jog net peraugdavo į bandymus nuversti Afrikos šalių vyriausybes, pasitelkiant slaptą vakarų valstybių pagalbą⁷. Būtent dėl tokių veiksmų samdiniai pradėti vertinti neigiamai – jie pradėti asocijuoti su nepatikimais ir smerktiniais nusikaltėliais, kurie nesilaiko tarptautinių teisės normų ir jas laužo siekiant gauti materialinės naudos. Reaguodama į tokius tarptautinės teisės pažeidimus, tarptautinė bendruomenė ėmėsi priemonių siekiant sureguliuoti šį sparčiai plintantį reiškinį – 1977 m. buvo priimtas 1949 m. Ženevos konvencijos dėl karo aukų apsaugos I Papildomas protokolais dėl tarptautinių ginkluotų konfliktų aukų apsaugos tarptautinėje teisėje (toliau – I protokolas). Minėtame protokole nurodyta, jog samdiniams nebataikomas nei kombatanto, nei karo belaisvio statusas (47 str.)⁸. Kitaip tariant, samdinių veikla tapo nelegali. Dar daugiau, I protokolas taip pat yra pirmas tarptautinės teisės dokumentas, pateikęs aiškiai suformuluotus karo samdinius apibrėžiančius požymius:

- Tai yra specialiai vietoje arba užsienyje užverbuotas asmuo, kuris kovoja ginkluoto konflikto metu;
- tai yra asmenys, kurie tiesiogiai dalyvauja karo veiksmuose;
- asmenys, kurie karo veiksmuose dalyvauja siekdamas asmeninės naudos; konfliktu šalies ar jos vardu jam yra pažadėtas materialinis atlyginimas, gerokai viršijantis atlyginimą, mokamą to paties rango ir atliekantiems tokias pat funkcijas kariams, priklausantiems tos šalies ginkluotosioms pajėgoms;

⁵ ŽILINSKAS, J. Privачios karinės ir saugumo kompanijos ir jų reguliavimo problemos tarptautinėje humanitarinėje teisėje. *Jurisprudencija*, 2009, 3(117), p. 163–177.

⁶ Vienas garsiausių to laikotarpio samdinių buvo Mike Hoare, pagarsėjęs dėl savo dalyvavimo Kongo konflikte 1960–1965 metais ir vedamas nacionalistinių paskatų, dėl kurių taip pat organizavo nepavykusį Šešėlių salų perversmą 1981 metais. Kitas garsus panašaus tipo samdinys buvo prancūzų karinio laivyno veteranas Bob Denard, kariavęs keletoje Afrikos šalių siekiant išsaugoti Prancūzijos įtaką buvusiose Prancūzijos kolonijose.

⁷ WEINBERG, S. *Last of the Pirates: In Search of Bob Denard*. London: Pantheon, 1995.

⁸ 1949 m. rugpjūčio 12 d. Ženevos konvencijų Papildomas protokolas dėl tarptautinių ginkluotų konfliktų aukų apsaugos (I protokolas). *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 63-1909.

- tai nėra konflikto šalies pilietis ar asmuo, nuolat gyvenantis konflikto šalies kontroliuojamoje teritorijoje;
- jis nėra konflikto šalies ginkluotųjų pajėgų narys;
- jis nėra siųstas valstybės, nesančios konflikto šalimi, kaip jos ginkluotųjų pajėgų narys užduoties vykdymui.

Taip pat, 1977 metais Afrikos Vienybės Organizacija ratifikavo Libervilio konvenciją, draudžiančią visų formų samdinių veiklą žemyne⁹, o 1989 metų Jungtinių Tautų konvencija prieš samdinių verbavimą, naudojimą, finansavimą ir rengimą (toliau – Samdinių konvencija) galima laikyti dokumentu, visiškai uždraudžiančiu samdinių veiklą ir priimtu reaguojant į samdinių atliekamų karo nusikaltimus ir jų destabilizuojančius veiksmus Afrikoje¹⁰. Šie teisės aktai pakankamai aiškiai apibrėžė tai, kad samdinių veikla ir jų naudojimas aiškiai prieštarauja visuomenės gėriui ir teisės saugomoms vertybėms. Kitaip tariant, samdinių veikla tapo nelegali. Tačiau žvelgiant į dabartinius laikus, kai „samdinystės“ reiškinys vėl atgijo ir tapo itin dažnas, reikalinga pakartotinai išanalizuoti samdinių statuso apibrėžimą, siekiant suprasti, kas vis dėlto pasikeitė ir lėmė karo samdinių fenomeno sugrįžimą.

2. Šiuolaikinių privačių karinių kompanijų sąvoka ir veiklos modelis

Pačiuose naujausiuose konfliktuose, ypač kalbant apie viduriniuosius rytus, ypatingą vaidmenį atlieka valstybių samdomos privačios karinės kompanijos (PKK). JTO duomenimis Irake jau 2006 metais veikė 181 PKK su maždaug 48000 darbuotojų¹¹. Jungtinės Amerikos Valstijos, viena labiausiai PKK samdančių valstybių, siekdamas stabilizuoti padėtį Irake ir išlaikyti Afganistane naujosios afganų valdžios legitimumą, vis didesniais mastais pasitelkia PKK paslaugas. Pastebėtina, jog nuo 2000 iki 2009 metų šių kontraktų skaičius išaugo net 328%¹². Tokie skaičiai parodo, jog privačių karinių kompanijų poreikis bei rinka stipriai išsiplėtė. Atsižvelgiant į senai susiformavusį samdinių įvaizdį ir sukurtą reglamentavimą siekiant pažaboti jų veiklą kyla klausimas –

⁹ Afrikos Sąjungos konvencija samdinystės Afrikoje pašalinimui (Convention for the Elimination of Mercenarism in Africa), Organization of African Unity, CM/817 (XXIX), Annex II Rev. 1, 1977-07-03. [Interaktyvus, žiūrėta 2019-11-15]. Prieiga per internetą: <<https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%201490/volume-1490-I-25573-English.pdf>>;

¹⁰ *Ibid.*

¹¹ JTO generalinio sekretoriaus pranešimas apie civilių apsaugą karinių konfliktų metu, 2007 metų spalio 28 d. [interaktyvus; žiūrėta 2020-01-04]. Prieiga per internetą: <<https://undocs.org/S/2007/643>>.

¹² 2011 m. JAV Kongreso specialios komisijos tyrimas dėl kontraktorių veiklos Irake ir Afganistane (Commission on Wartime Contracting in Iraq and Afghanistan. 2011. Transforming Wartime Contracting: Controlling Costs and Reducing Risks) [interaktyvus, žiūrėta 2019-10-14]. Prieiga per internetą: <https://cybercemetery.unt.edu/archive/cwc/20110929213922/http://www.wartimecontracting.gov/docs/CWC_FinalReport-highres.pdf>.

kas būtent yra PKK? Ar tai yra savo veiklos formą pakeitusios samdinių grupės, ar tai yra naujas reiškiny, savo veikla primenantis senojo tipo samdinytę?

2.1. Privačių karinių kompanijų ir klasikinės samdinytės atskyrimas

Autoriai pastebi, jog egzistuoja didelis skirtumas tarp šiais laikais egzistuojančių PKK ir šaltojo karo laikotarpiu veikusių pavienių samdinių grupių. Kaip rašo prof. dr. J. Žilinskas, šiuolaikinės privačios karinės kompanijos veikia vadinamuoju „komerciniu perdavimu“ (angl. *outsourcing*), kai privačioms struktūroms kontrakto (sutarties) pagrindu yra pavedamos tam tikros veiklos, kurias dažniausiai ir tradiciškai atlikdavo valstybinės kariuomenės. Minėtos privačios karinės kompanijos veikia juridinių asmenų pavidalu, turi savo buveinę, iš kurios organizuoja ir vykdo veiklą, tačiau neapsiriboja tik saugumo paslaugų teikimu, o teikia ir logistikos, karinių bazių buitinio aptarnavimo, personalo ruošimo paslaugas¹³. Todėl tikslingiau būtų tokio tipo karo samdinių paslaugas teikiančius juridinius asmenis pavadinti privačiomis karinėmis kompanijomis (angl. *private military companies*), o jų samdomus specialistus - civiliniais kontraktoriais (angl. *civilian contractor*). PKK kontraktorių vykdomos įvairaus tipo paslaugos yra vienas skiriamųjų požymių, kadangi pagal Ženevos konvencijoje esamą apibrėžimą klasikinio tipo karo samdiniai tiesiogiai dalyvauja karo veiksmuose atlikdami tiesiogines kovines funkcijas (t. y. atlikdami įvairias kovines užduotis su ginklu rankoje). Tuo tarpu PKK kontraktoriai gali atlikti su kovinėmis operacijomis nesusijusias funkcijas ir apskritai būti toli nuo aktyvaus karo lauko. Tačiau tai nereiškia, kad civiliniai kontraktoriai neatlieka kovinių operacijų – karinių, humanitarinių konvojų bei ir įvairių kitų objektų saugojimas visada yra atliekamas su ginklu rankose, būnant pasiruošus atidengti ugnį, jei PKK kontraktoriams grėstų pavojus, o tai iš esmės atitinka kovinės operacijos apibrėžimą, paprastai atliekama valstybinių kariuomenių karių¹⁴. Svarbu paminėti tai, kad esant aktyviems koviniams veiksams, kontraktoriai patys neatlieka puolamųjų operacijų, bet vykdo su gynyba susijusias funkcijas ar asistuoja valstybinių kariuomenių personalui kovinių operacijų metu. Pavyzdžiui, PKK būdavo perduodamos didelio masto karinės žvalgybos užduotys Afganistane ir Irake, kurių metu PKK kontraktoriai valdydavo bepiločius dronus, skirtus naikinti taikinius ant žemės, tačiau patį naikinimo veiksmą – raketos paleidimą, atlikdavo JAV kariuomenės specialistai¹⁵.

¹³ ŽILINSKAS, J. Privačios karinės ir saugumo kompanijos ir jų reguliavimo problemos tarptautinėje humanitarinėje teisėje. *Jurisprudencija*, 2009, 3(117), p. 163–177.

¹⁴ CUSUMANO, E. *Regulating private military and security companies: a multifaceted and multilayered approach*,

^{EU1} Working Papers, AEL 2009/11, [interaktyvus; žiūrėta 2019-12-04]. Prieiga per internetą: <https://cadmus.eui.eu/bitstream/handle/1814/12953/AEL_2009_11.pdf?sequence=1>.

¹⁵ AVANT, D. *The Privatization of Security and Change in the Control of Force*, International Studies Perspectives no.5, 153–157.

XXI a. karo ekspertas ir tyrinėtojas P. Singeris privačias karines kompanijas skirsto į tris verslo sektorius: 1) karinių paslaugų teikėjai, siūlantys tiesioginę taktinę karinę paramą, kuri gali apimti ir dalyvavimą realiuose ginkluotos kovos veiksmuose; 2) karinio konsultavimo įmonės, kurios teikia strategines konsultacijas ir mokymus, ir 3) kitos karinės paramos teikėjai (logistika, priežiūra, žvalgyba)¹⁶. PKK kontraktorių atliekamų funkcijų įvairovė pasireiškė 2003 m. vykusiame Irako kare, kurio metu jie buvo naudojami labai skirtingoms misijoms atlikti, pradedant nuo Irako politikų asmens apsaugos, karinių bazių parengimo iki įvairių karinių sistemų valdymo. Atitinkamai, skirtingas funkcijas atlikę kontraktoriai, turėjo skirtingus įgaliojimus bei ribas, ką jie galėjo daryti ir kokia veikla buvo uždrausta užsiimti¹⁷.

Apibendrinus visus skirtumus pastebėtina, jog tarp šiuolaikinių PKK bei XX a. 6 ir 7 dešimtmėčiuose vyravusios tradicinės samdinystės yra didelis kontrastas. Tradiciniai samdiniai nebuvo skirstomi į atskiras grupes pagal veikos modelį, nes jų pagrindinė užduotis buvo tiesioginis dalyvavimas kariniuose veiksmuose. Priešingai nei tradicinių samdinių, PKK užduotys šiuolaikiniuose konfliktuose yra itin įvairios ir pasižymi plačiu teikiamų paslaugų spektru. Šiais laikais tokios kompanijos yra legaliai registruoti ir veikiantys juridiniais asmenys, valstybei mokantys nustatytus mokesčius, veikiantys pagal specialias licencijas bei priimančius kontraktus.

2.2. Kontraktorių santykis su valstybinių ginkluotųjų pajėgų kariais, kombatanto statusu

Pasak buvusio Lietuvos kariuomenės majoro ir tarptautinės saugos tarnybos RAE. LT direktoriaus Roberto Jurgėlaičio¹⁸, valstybinių ginkluotųjų pajėgų personalas dėvi uniformas su specialiais skiriamaisiais ženklais, vėliavomis, kurios gali lengvai informuoti apie tai, kokios šalies ginkluotosioms pajėgoms šie asmenys priklauso. Atkreiptinas dėmesys, jog PKK kontraktoriai neprivalo turėti vienodos uniformos ar simbolio, kuris atspindėtų jų priklausomybę valstybei ar organizacijai, priešingai nei tai yra privaloma valstybinių karinių pajėgų kariais ar sukarintų organizacijų nariams. Taip pat, kariuomenė pasižymi vidine tvarka ir disciplina bei aiškiai išreikšta vadovybės ir rangų sistema. Iš pažiūros abu subjektai, išskyrus skiriamųjų ženklų reikalavimą, yra labai panašūs. Tačiau priešingai nei kalbant apie valstybinių ginkluotųjų pajėgų karius, norint teisingai apibrėžti PKK kontraktoriaus sąvoką iškyla problemų¹⁹.

Pirmiausia, skiriasi valstybinių ginkluotųjų pajėgų ir PKK kontraktorių teisinis statusas. I protokolo 43 straipsnyje valstybinių karinių pajėgų personalas yra priski-

¹⁶ *Ibid.*

¹⁷ *Ibid.*

¹⁸ RAE.LT direktoriaus Roberto Jurgėlaičio gyvenimo aprašymas [interaktyvus, žiūrėta 2020-01-03]. Prieiga per internetą: <<http://www.rae.lt/wp-content/uploads/2017/05/Robertas-Jurgelaitis-CV.pdf>>.

¹⁹ JURGELAITIS, Robertas. Interviu, 2019 m. išrašas.

riamas prie kombatantų kategorijos, kuris leidžia jiems būti teisėtais karinio konflikto dalyviais, saugomais Ženevos konvencijų bei kitų tarptautinių teisės aktų, reglamentuojančių elgesį su karinių konfliktų dalyviais²⁰. Pats kombatanto statuso apibrėžimas pagal I protokolą reiškia, kad tam tikras asmuo gali tiesiogiai dalyvauti karo veiksmuose, t. y. naudoti ginkluotą jėgą. Nekombatantai – civiliai, medicinos personalas ir kapelionai pagal 1949 m. III Ženevos Konvencijos dėl elgesio su karo belaisviais²¹ (toliau – III Konvencija) apibrėžimą, neturi teisės naudoti ginkluotos jėgos ir ji prieš juos negali būti naudojamas, nebent patys kombatantai pažeis konvencijos taisykles ir imsis ginklo siekiant tiesiogiai dalyvauti karo veiksmuose. Atsižvelgiant į I protokolo 43 straipsnį, konflikto šalies ginkluotąsias pajėgas sudaro visos organizuotos ginkluotosios pajėgos, grupės ir daliniai, kuriems vadovauja asmuo, atsakingas šaliai už savo pavaldinių elgesį. III Konvencijos 4 straipsnio 2 punkto dalyje pateikiama dar keli kombatantų požymiai – išskyrimas iš civilių gyventojų, atviras ginklo nešiojimas. Priešingai nei valstybinių kariuomenių kariai, PKK kontraktoriai ne visada atlieka savo pareigas dėvėdami uniformą, kuri juos išskirtų, o jų veikla dažnai nėra derinama su valstybinių kariuomenių veikla (PKK veiklos negali kontroliuoti kariuomenės karininkai, nes jie nepriklauso tai pačiai hierarchijos grandinei)²². Vis dėlto, sakyti, kad PKK kontraktoriai visais atvejais yra kombatantai tik dėl to, kad atvirai nešiojasi ginklą būtų netikslu, nes bet kuris civilis paėmęs ginklą į rankas automatiškai neįgyja kombatanto statuso – tai atsitinka tik tada, kai civilis ginklą tiesiogiai pradeda naudoti karo veiksmuose. Taip pat, svarbu išskirti tai, kad įvairūs rezistenciniai judėjimai, sukilėlių grupuotės ir kiti konfliktuose dalyvaujantys dariniai, nesusiję su valstybės kontrole, dažnai neišsiskiria iš civilių gyventojų (neturi uniformų ar skiriamųjų ženklų), tačiau taip pat yra priskiriami prie kombatantų kategorijos, pagal III Konvenciją minėtiems asmenims patekus į nelaisvę, yra suteikiamas karo belaisvio statusas²³. Dėl to, remiantis galiojančiais tarptautiniais teisės aktais, nustatyti koku atveju PKK kontraktorius galima priskirti prie kombatanto statuso neretai yra painu ir sudėtinga. Iš vienos pusės, PKK kontraktoriai dažnai nepriklauso valstybinio karinio dalinio sudėčiai, tačiau gali dalyvauti tiesioginiuose karo veiksmuose. Taip pat, tokiais atvejais, PKK kontraktoriaus negalima priskirti ir nevalstybinėmis pajėgomis, kurios karo veiksmuose dalyvauja nevilkdamos specialių uniformų. Prof. dr. J. Žilinskas siūlo tai spręsti atsižvelgiant į kiekvieną individualų atvejį – jei PKK kontraktorius buvo atskaitingas valstybinei kariuomenei arba tiesiogiai vykdė jos karinio dalinio nurodymus, PKK kontraktorius bus galima laikyti kombatantais. Kitais atvejais, kai PKK kontraktoriai padeda valstybinei kariuomenei, tačiau nėra jai atskaitingas, PKK kontraktoriai negali būti laikomi kombatantais.

²⁰ *Ibid.*

²¹ 1949 m. rugpjūčio 12 d. Ženevos konvencija dėl elgesio su karo belaisviais. *Valstybės žinios*, 2000-07-29, Nr. 63-1907.

²² AVANT. D. *The Market for Force*. Cambridge University Press, 2005, p. 232.

²³ *Ibid.* 4 straipsnis.

Antra, egzistuoja skirtumas tarp abiejų subjektų ryšio su valstybe. Valstybinės kariuomenės karys yra valstybės tarnautojas, ginantis išorinį ir vidinį valstybės suverenitetą, vertybes ir principus. Priešingai nei valstybės tarnautojas, PKK kontraktoriaus yra privataus sektoriaus darbuotojas, turintis specifinių gebėjimų ir žinių karybos srityje ir siekiantis gauti asmeninės/finansinės naudos. Kitaip tariant, PKK kontraktoriaus nėra atskaitingas valstybei, jos ideologijai ar principams. Tam, kad būtų galima geriau suprasti skirtumus tarp minėtų kategorijų, vertėtų prisiminti autorių *Thomas Crosbie* ir *Ori Swed* pateiktą JAV ginkluotųjų pajėgų ir jau minėtos kompanijos *Academi* palyginimą:²⁴ JAV kariai kovoja dėl savo valstybės suvereniteto, puoselėjamų laisvės, demokratijos ir lygybės principų²⁵. Kovodami jie gina JAV Konstituciją ir vienas pagrindinių siekių – konstitucinės santvarkos išsaugojimas. Jų paskirtis, kaip ir bet kurios kitos suverenios valstybės kariuomenės karių, yra veikimas dėl savo valstybės ir jos piliečių interesų valstybės viduje bei išorėje. Tuo tarpu *Academi* veiklos principai yra grįsti profesionalumu, inovatyvumu ir klientų lūkesčius atitinkančių paslaugų teikimu. Be kita ko, yra minimas ir direktorių tarybos vaidmuo, kuris pasireiškia įmonės vadovavimu siekiant gerbti bet kurio kliento vertybes ir tai daryti etiška, nepažeidžiant bendrų elgesio principų²⁶.

Apibendrinus galima išskirti, kad PKK kontraktoriai negali būti lyginami su valstybinių kariuomenių kariais, nes skiriasi jų teisinis statusas. PKK kontraktorių atveju teisinis statusas gali kisti priklausomai nuo jų atliekamų užduočių, o tuo tarpu valstybių kariai visada yra laikomi kombatantais. Vis dėlto, esminiu skirtumu išlieka jų santykis su valstybe, nes valstybinės kariuomenės ir PKK tikslai, paskirtis bei organizaciniai aspektai gerokai skiriasi.

3. Privačių karinių kompanijų teisinė problematika, apibrėžtumas tarptautinėje ir nacionalinėje teisėje

Viena esminių teisinių problemų, kylanti tiriant privačias karines kompanijas yra ta, jog nėra aiškaus tarptautinio teisinio reglamentavimo, apibrėžiančio PKK kontraktorių statusą, jų teises ir pareigas. Pirmiausia, kalbant apie PKK kontraktorių statusą iškyla problemų dėl tarptautinės teisės normų taikymo šiems asmenims. Minėti tarptautinės teisės aktai – I protokolai, Librevilio konvencija, taip pat Samdinių konvencija yra netinkami PKK reguliavimui, nes šiuose dokumentuose pateiktos karo samdinių

²⁴ SWED, O; CROSBIE, T. *Introduction: Sociology and the Privatization of Security. The Sociology of Privatized Security*. Palgrave Macmillan, 2019, p. 1-19.

²⁵ JAV kariuomenės elgesio kodeksas (Executive Order 10631 - Code of Conduct for Members of the United States Armed Forces). [interaktyvus, žiūrėta 2020-01-03] Prieiga per internetą: <<https://www.archives.gov/federal-register/codification/executive-order/10631.html>>.

²⁶ PKK *Academi* veiklos principai. [interaktyvus, žiūrėta 2020-01-03] Prieiga per internetą: <<https://www.academi.com/pages/about-us/guiding-principles>>.

definicijos neatitinka kontraktorių vykdomos veiklos. Pavyzdžiui, kaip buvo minėta, pagal I protokolo 47 straipsnio 2 dalį samdiniai tiesiogiai dalyvauja karo veiksmuose, o PKK kontraktoriai neapsiriboja tik tiesioginiu dalyvavimu. Dar daugiau, tame pačiame straipsnyje nurodytas požymis, jog „samdinys yra specialiai užverbuotas“ taip pat netinka kalbant apie PKK kontraktorius, nes jie nėra verbuojami, o tiesiog dirba pagal kontraktą.

Svarbu paminėti, jog teisinių sunkumų kyla ir dėl PKK kontraktorių statuso kariniame konflikte. Pavyzdžiui, Afganistane PKK kontraktoriai nešiojasi ginklus, dalyvauja misijose kartu su valstybinių kariuomenių kariais, patruliuoja miestų gatvėse ir taip prisideda prie itin svarbaus tikslo – vietinės afganų valdžios legitimumo išlaikymo²⁷. Pasitaiko atvejų, kai PKK kontraktoriai nušauna ar sužeidžia vietinius gyventojus arba darbo metu PKK kontraktorius užpuola priešiškos pajėgos, o norint apsiginti PKK kontraktoriai turi nukauti priešus. Kaip ir autoriai pastebėjo anksčiau, ne visais atvejais PKK kontraktoriai gali būti laikomi kombatantais, todėl nesant vieningo tarptautinio reglamentavimo apibrėžiančio jų statusą bei jurisdikciją, pagal kurią jie turėtų būti baudžiami karo įstatymų pažeidimo atveju, kyla daug teisinio neaiškumo. Todėl svarbu apžvelgti, kaip tarptautinė bendruomenė galėtų išspręsti PKK kontraktorių statuso problemą ir parengti reikiamą teisinę bazę.

3.1. Montrė doktrina

Šveicarijos vyriausybės ir Tarptautinio Raudonojo kryžiaus komiteto iniciatyva parengtą Montrė dokumentą (angl. *Montreux document*) būtų galima pavadinti kol kas aiškiausiai problemą sprendžiančių dokumentų. Šis dokumentas parengtas siekiant formuoti gerąją praktiką valstybėms, kurios ginkluoto konflikto metu pasitelkia PKK. Skirtingai nei minėti humanitarinės teisės šaltiniai, Montrė doktrina nėra imperatyvus pobūdžio, tačiau gali būti naudojama kaip tam tikros gairės norint susisteminti esamas tarptautinės teisės normas, nustatančias PKK veiklą karinio konflikto metu. Kitaip tariant, tai *soft law* teisės šaltinis, papildytas išaiškinimais ir rekomendacijomis, padedančiomis identifikuoti PKK bei jų vykdomą veiklą. Kaip nurodoma dokumento preambulėje, šiuo dokumentu nėra siekiama sukurti naujų teisės normų, bet priešingai, norima sustiprinti dabar galiojančią humanitarinę teisę, atkreipiant dėmesį į privačių karinių kompanijų fenomeną bei pabrėžiant jo svarbą šiuolaikinėje karyboje²⁸.

Montrė doktrina pateikia detalių karo samdinių kompanijų apibrėžimą, kuris tiksliausiai apibrėžia dabartines PKK - tai yra privataus verslo subjektai, teikiantys karines

²⁷ SCHOON, E; DEROCHE, C. Legitimacy Building in Policy and Practice: The Case of US Private Military and Security Contractors (PMSCs). Iš *The Sociology of Privatized Security*. Palgrave Macmillan, 2019, p. 67-83.

²⁸ The Montreux Document [interaktyvus, žiūrėta 2020-01-08]. Prieiga per internetą <https://www.icrc.org/en/doc/assets/files/other/icrc_002_0996.pdf>.

ir/arba saugumo paslaugas. Šios paslaugos iš esmės yra ginkluota asmenų arba objektų apsauga (pavyzdžiui, transporto priemonių konvojai, pastatai ir kitos vietos); įvairių ginklų sistemų valdymas, priežiūra ir aptarnavimas; kalinių sargyba; vietinio karinio personalo mokymas bei rengimas²⁹. Montrė doktrina taip pat apibrėžia pareigas, kurių turėtų laikytis privačias karines kompanijas samdančios valstybės, išskiriant jas į tris kategorijas - samdančios valstybės (*contracting states*), valstybės kurių teritorijoje veikia PKK (*territorial states*) ir valstybės kurių teritorijoje yra įregistravusios savo kompaniją ir iš kurių faktiškai administruoja savo veiklą (*home states*).

Doktrinoje įtvirtinta, jog valstybės, samdančios PKK (*contracting states*), privalo užtikrinti, kad jų samdomi kontraktoriai tinkamai laikytųsi tarptautinės teisės normų. Taip pat, samdančios valstybės negali ignoruoti daromų pažeidimų ir turi pilną teisę bei pareigą vykdyti baudžiamąjį persekiojimą, jei yra užfiksuojamas teisės pažeidimas³⁰. Dar daugiau, dokumentas išskiria ir tai, kad karo belaisvių ir civilių priežiūra turi būti vykdoma valstybinių subjektų ir neperduodama PKK, kadangi šios funkcijos išskirtinai priskirtinos valstybiniais subjektams³¹. Kalbant apie teisminę jurisdikciją, valstybėms yra paliekama laisvė nuspręsti kokiai jurisdikcijai turėtų būti perduotas nusikaltęs PKK kontraktorius. Montrė doktrina numato keletą alternatyvių teisminės jurisdikcijos galimybių: (i) galimas perdavimas nacionaliniams teismams; (ii) perdavimas kitos šalies teismams, jei ta šalis turi interesą ir tarp šalių yra tarpžinybinis susitarimas; (iii) numatyta galimybė procesą perkelti į tarptautinį baudžiamąjį teismą. Toks alternatyvus pasirinkimas yra svarbus kalbant apie tarptautinį PKK kontraktorių statusą, kadangi pripažįstama, jog jų veikla turi tarptautinį elementą, o tai leidžia teisminį procesą vesti ne tik nacionalinio lygmens teismuose, bet ir tarptautiniuose teismuose, pabrėžiant tarpvalstybinį bendradarbiavimą šiais klausimais.

Remiantis Montrė doktrina, valstybės, kuriose veikia PKK (*territorial states*), turi teisę priimti reikiamus nacionalinius teisės aktus, kurie leistų persekioti, taikyti ekstradiciją ir inicijuoti baudžiamąjį procesą PKK kontraktoriams, pažeidusiems tarptautinės teisės reikalavimus. Pabrėžiama, kad valstybėse, kuriose veikia PKK, nacionaliniai aktai turi atitikti tarptautinės teisės principus, pavyzdžiui, teisės į teisingą procesą principą³². Kalbant apie paskutinįją kategoriją - valstybes, kurių teritorijoje yra įregistruotos PKK (*home states*), atkreiptinas dėmesys, jog šios valstybės turi panašias pareigas kaip ir

²⁹ Ibid, dokumento pratarinės 9 punktas.

³⁰ Ibid, dokumento pirmos dalies A skyrius "Contracting States".

³¹ Pagal paprotinę humanitarinę teisę (customary humanitarian law) karo belaisvių ar civilių sulaukymo stovyklos turi būti apsaugotos nuo karo veiksmų, jose turi būti užtikrinamos reikiamos gyvenimo sąlygos pavyzdžiui higienos reikalavimai ir maisto bei kitų atsargų tiekimas. Nors niekur nėra įsakmiai nurodyta, kad PKK negali imtis stovyklų administravimo ar aprūpinimo pareigų, tačiau kadangi kalbama apie didelio masto išlaidas ir atsakomybę už didelius kiekius žmonių, tokios pareigos yra priskirtinos atitinkamoms pačių valstybių institucijoms. Paprotinė norma ir su ja susijusi praktika galima rasti https://ihl-databases.icrc.org/customary-ihl/eng/docs/v1_rul_rule121.

³² Ibid. Dokumento pirmos dalies B skyrius „Territorial States“.

PKK samdančios valstybės (*contracting states*), t. y. valstybės, kurių teritorijoje yra įregistruotos PKK turi pareigą bendradarbiauti ir su kitomis valstybėmis bei PKK, kai iškyla klausimas dėl nusižengusio kontraktoriaus baudžiamojo persekiojimo. Joms tenka ir bendra pareiga užtikrinti tinkamą kontraktorių rengimą, treniravimą, skaidrų finansavimą ir švietimą, susijusį su tarptautine humanitarine teise³³. Galiausiai yra pateikiamos rekomendacijos skirtos užtikrinti PKK atskaitomybę valdžios institucijoms, pabrėžiant jų vykdomos veiklos skaidrumą ir griežtą atranką PKK kontraktoriams, siekiant neleisti anksčiau nusikaltusiems asmenims tapti PKK kontraktoriais.

3.2. Jungtinių Amerikos valstijų PKK reglamentavimas

Jungtinės Amerikos Valstijos – didžiausią karinį biudžetą³⁴ bei daugiausia savo teritorijoje įsiregistravusių PKK turinti valstybė³⁵. Būtent tam, jog būtų lengviau valdyti vis augančią PKK rinką, Jungtinės Amerikos Valstijos yra suinteresuotos turėti aiškų teisinį reglamentavimą PKK atžvilgiu. Pirmiausia, svarbu paminėti, kad Jungtinės Amerikos Valstijos jau nuo XIX a. pradžios turėjo pilnai kodifikuotą teisės šaltinį skirtą karo teisei reglamentuoti³⁶. Tai karo įstatymas, turintis 69 straipsnius (*Articles of War*). Ypatin-gai svarbus straipsnis šiame įstatyme kalba apie asmenis, nepriklausančius valstybinei kariuomenei. Šis straipsnis nustato, jog nors asmuo ir neturėdavo tarnaujančio kario statuto, tačiau nepaisant to, asmuo atsakydavo pagal tuo metu galiojusias karo teisės normas, jei dalyvaudavo karo veiksmuose. Bėgant laikui šis teisės šaltinis buvo modifi-kuotas, taip pat keitėsi ir PKK kontraktorių jurisdikcija. Šiek tiek vėliau buvo priimtas Jungtinių Amerikos Valstijų karinis kodeksas (toliau - Karinis kodeksas)³⁷. Priėmus minėtą kodeksą visus civilius, užimančius logistines pareigas, pakeitė profesionalūs, mažiau brangūs kariai, kurie priklausė Karinio kodekso jurisdikcijai. Kitaip tariant, po minėto Karinio kodekso modifikavimo, visus PKK kontraktorius pakeitė valstybinių karinių pajėgų kariai.

Vis dėlto, 2006 m. iškilo poreikis pakeisti buvusį reglamentavimą PKK kontraktorių atžvilgiu dėl itin išaugusio PKK kontraktorių skaičiaus bei daug atgarsių susilaukusių įvykių Irake. Karinis kodeksas buvo dar kartą pakeistas – kariuomenė vėl atgavo savo

³³ *Ibid.* Dokumento pirmos dalies C skyrius „Home States“.

³⁴ Stockholm International Peace Research Institute. Fact Sheet - Trends in world military expenditure, 2019 m. balandžio mėnuo [Interaktyvus, žiūrėta 2020-01-22]. Prieiga per internetą <https://sipri.org/sites/default/files/2019-04/fs_1904_milex_2018_0.pdf>.

³⁵ AVANT. D. *The Market for Force*. Cambridge University Press, 2005, p. 10-15;

³⁶ BURLAND. D. *The Expansion of the US Military's Civilian Periphery and Corollary Progressive Changes in US Military Law. Iš The Sociology of Privatized Security*. Palgrave Macmillan, 2019, psl. 87-105. Skirtingų laikmečių karinio kodekso tekstams palyginti žiūrėti lentelę 97 psl. (lentelė nr. 5.1).

³⁷ 10 U.S. Code Chapter 47 - Uniform Code of Military Justice. [interaktyvus, žiūrėta 2020-01-24]. Prieiga per internetą: <<https://www.law.cornell.edu/uscode/text/10/subtitle-A/part-II/chapter-47>>.

kompetenciją bausti civilinius, dalyvaujančius karo veiksmuose³⁸. Taip pat, pagal naujausius kodekso pakeitimus PKK kontraktoriai gali užimti tik tokias pareigas, kurios yra detalizuotos kodekse – vertėjų, IT specialistų, lingvistų. Kariniame kodekse išskirta, jog PKK kontraktoriai nebegali vykdyti tardymo funkcijų³⁹. Taigi, akivaizdu, jog priėmus minėtus pakeitimus, PKK kontraktorių funkcijų apimtis kur kas sumažėjo.

3.3. Jungtinėse Amerikos Valstijose kylantis iššūkių

Po 2001 m. visą pasaulį sukrėtusio teroro akto Jungtinėse Amerikos Valstijose, ženkliai krito šalies ekonomika, tačiau PKK skaičius gerokai išaugo.⁴⁰ Viena iš jų buvo jau minėta „Blackwater“ kompanija, įkurta 1997 metais, kuri iš pradžių vertėsi policijos ir kitų apsaugos kompanijų personalo mokymais. Vis dėlto, „Blackwater“ kompanija savo veiklos ribas išplėtė ir 2003 m. gavo pirmąjį savo karinį kontraktą. Jų pirmoji misija buvo apsaugoti Centrinės žvalgybos agentūros (CŽA) būstinę ir Jungtinių Amerikos Valstijų karinę bazę, kol bus surastas ir nukautas Osama bin Ladenas. „Blackwater“ buvo viena iš pirmųjų privačių karinių kompanijų pasamdyta Jungtinių Amerikos valstijų atlikti misijas Afganistane. Dar daugiau, „Blackwater“ gavo kontraktą saugoti Jungtinių Amerikos valstijų valstybines institucijas po uragano Katrina. Po šių kontraktų, vis daugiau privačių klientų pradėjo domėtis „Blackwater“ teikiamomis paslaugomis – „Blackwater“ personalas pradėjo saugoti įvairius civilinius komunikacijų tinklus, naftos perdirbimo bendrovių objektus ir t.t. Iš viso „Blackwater“ su Jungtinėmis Amerikos Valstijomis pasirašė kontraktų daugiau nei už 1 mlrd. dolerių⁴¹. Šiek tiek vėliau, 2007 m. įvyko daug atgarsių susilaukęs incidentas, kurio metu „Blackwater“ samdiniai nužudė 17 ir sužeidė 20 taikių irakiečių, neva trukdžiusių pravažiuoti amerikiečių konvojui. Irako piliečiai į incidentą sureagavo itin neigiamai, šis įvykis dar labiau padidino įtampą tarp Jungtinių Amerikos Valstijų ir Irako. Apklausti vietiniai liudytojai patvirtino, jog PKK kontraktoriai Irako gatvėse elgėsi agresyviai, buvo visiškai nevaldomi ir nekontroliuojami⁴². Tai tik įrodo, kad samdinių veikla nebuvo tinkamai reglamentuojama, o Jungtinės Amerikos Valstijos, neįdėjo pakankamai pastangų ir resursų, siekiant užtikrinti tinkamą PKK kontraktorių priežiūrą.

³⁸ 10 U.S. Code § 802. Art. 2. Persons subject to this chapter. [interaktyvus, žiūrėta 2020-01-24]. Prieiga per internetą: <<https://www.law.cornell.edu/uscode/text/10/802>>.

³⁹ 48 CFR § 252.237-7010 - Prohibition on interrogation of detainees by contractor personnel. [interaktyvus, žiūrėta 2020-01-24]. Prieiga per internetą: <<https://www.law.cornell.edu/cfr/text/48/252.237-7010>>.

⁴⁰ SWED, O; CROSBIE, T. Introduction: Sociology and the Privatization of Security. Iš *The Sociology of Privatized Security*. 2019, p. 5.

⁴¹ *Ibid.* p. 60.

⁴² Apuzzo, M. *Blackwater Guards Found Guilty in 2007 Iraq Killings*. [interaktyvus, žiūrėta 2020-01-20]. Prieiga per internetą: <<https://www.nytimes.com/2014/10/23/us/blackwater-verdict.html>>.

Visai netrukus, dėl minėto įvykio „Blackwater“ buvo pareikšti kaltinimai. Byla dėl irakiečių nužudymo buvo nagrinėjama Jungtinėse Amerikos Valstijose. Šio nusikaltimo tyrimas buvo itin painus ir sudėtingas, keliantis daug teisinių iššūkių – buvo abejojama ar Jungtinių Amerikos Valstijų Teisingumo departamentas apskritai turėjo jurisdikciją iškelti bylą bei pradėti baudžiamąjį persekiojimą. Vis dėlto, galiausiai dėl minėto incidento „Blackwater“ kompanijai visi kaltinimai buvo panaikinti, o už visus nužudymus atsakė tik patys „Blackwater“ kontraktoriai. Teismas vienam iš kontraktorių skyrė įkalinimą iki gyvos galvos, kitiems trims – 30 metų laisvės atėmimo.

Būtent po šio įvykio, Jungtinės Tautos 2007 m. užbaigė dvejus metus trukusį tyrimą, kuriame buvo teigiama, kad PKK kontraktoriai, nors ir yra samdomi kaip saugos kompanijos, tačiau vykdo karines operacijas⁴³. Šis tyrimas parodė, jog tokios PKK kaip „Blackwater“ buvo nauja samdinių forma, o jų veikla pripažinta nelegalia tarptautinės teisės kontekste. Taigi, nors Jungtinėse Amerikos Valstijose galioja Karinis kodeksas bei kiti teisės aktai, dalinai reglamentuojantys PKK veiklą, tačiau taikant atsakomybę PKK bei jų kontraktoriams vis dar iškyla nemažai teisinių iššūkių.

3.4. Nacionalinis reglamentavimas pietų Afrikoje

1997 m. Pietų Afrikoje buvo priimtas įstatymas⁴⁴, reglamentuojantis privačių karinių kompanijų vykdomas operacijas šalies viduje. Šiuo įstatymu buvo sukurtas teisinis reguliavimas, įtvirtinantis privačių karinių kompanijų pareigą, gauti leidimą iš vietinės valdžios prieš sudarant paslaugų teikimo sutartį su užsienio subjektai. Už šios pareigos nesilaikymą, įstatymas numato laisvės atėmimo bausmę bei dideles pinigines baudas. Taip pat, šis įstatymas draudžia išnaudoti, verbuoti, mokyti bei finansuoti privačias karines kompanijas, dalyvauti pastarųjų kompanijų veikloje, siekiant gauti finansinės naudos, o už šių imperatyvų nesilaikymą yra numatyta baudžiamoji atsakomybė. Vis dėlto, šis įstatymas nedraudžia steigti privačių karinių kompanijų šalies viduje, o tik siekia sukurti nacionalinį teisinį reglamentavimą, kurio pagrindu veiktų privačios karinės kompanijos. Būtent tam, jog privačių karinių kompanijų reglamentavimas būtų itin apibrėžtas, subjektai, prieš pradėdami veiklą, privalo gauti licenciją. Dar daugiau, įstatyme yra apibrėžta, kokiomis paslaugomis gali užsiimti privačios karinės kompanijos: karinis treniravimas, logistika bei žvalgyba, pagalba karinių operacijų metu, taip

⁴³ Jungtinių Tautų trečiasis komitetas, *Outsourcing military functions to private contractors leads to privatization of war, third committee warned*. [interaktyvus, žiūrėta 2020-01-20]. Prieiga per internetą: <https://www.un.org/press/en/2007/gashc3902.doc.htm?fbclid=IwAR3CmFvE2ZCRb_rZ_7wkLrNPd2jKvc8nB0WoRB-ET5z8W4E3c0-OiYZtpw>.

⁴⁴ Regulation of Foreign Military Assistance Act, 1998, Republic of South Africa government gazette. [interaktyvus, žiūrėta 2020-01-10]. Prieiga per internetą: <https://www.ohchr.org/Documents/Issues/Mercenaries/WG/Law/SouthAfrica6.pdf?fbclid=IwR1WZsLnCKdc_gx-s9EUlrmuvmdshcI86iH-bkRs3JguctLh-kpUD0Q1bw>.

pat personalo (apmokytų samdinių) suteikimas operacijoms vykdyti. Taip pat, šiame įstatyme įtvirtinta, jog visą privačių karinių kompanijų veiklą stebi ir prižiūri nacionalinis konvencinių ginklų kontrolės komitetas, kuris turi įgaliojimus suteikti leidimus steigti privačias karines kompanijas, vykdyti privačių karinių kompanijų priežiūrą bei kontrolę. Šio straipsnio autoriai pastebi, jog *de jure* Pietų Afrikoje sukurtas teisinis reglamentavimas yra vienas iš konkrečiausių, mažiausiai teisinių neaiškumų sukuriančių reguliavimų. Vis dėlto, *de facto* Pietų Afrikoje veikianti teisinė bazė privačių karinių kompanijų atžvilgiu kelia nemenkų išbandymų. Pavyzdžiui, „Erinys International“, sauganti Irake esančius naftos išteklius, vis dar nėra gavusi Pietų Afrikos nacionalinio konvencinių ginklų kontrolės komiteto licencijos užsiimti minėta veikla. Nepaisant to, „Erinys International“ nėra paskirta jokių sankcijų už be licencijos vykdomą ir plėtojamą veiklą⁴⁵. Taigi, licencija neturi jokios teisinės galios, o kompanijos vykdančios veiklą be pastarosios, nesulaukia jokių teisinių atoveiksmių. Apibendrinant galima teigti, jog sukurtas teisinis reglamentavimas teoriškai yra užpildantis visas teisės spragas, tačiau praktiškai minėto reglamentavimo reikšmė yra tik simbolinė.

3.5. PKK reglamentavimas Lietuvoje

Pastebėtina, jog Lietuvoje apie PKK veiklą vis dar nėra plačiai analizuojama, o Lietuvos mastu veikia vos viena PKK, tai - RAE.LT, teikianti tarptautinio saugumo, profesionalaus karinio treniravimo, operatyvinės paramos paslaugas⁴⁶. Visą šios kompanijos personalą sudaro profesionalai, dabar jau atsargoje esantys kariai, atlikę tarnybą valstybinėje kariuomenėje bei sukaupę patirtį vykdant tarptautines misijas Afganistane, Irake bei kituose karštuose taškuose⁴⁷. Pagrindinė RAE.LT vykdoma veikla - ginkluota laivų apsauga Indijos vandenyne bei kitos saugos paslaugos Afrikos žemyne. Nors RAE.LT didžioji dalis veikos vykdoma už Lietuvos ribų, tačiau kompanija yra įregistruota Lietuvos teritorijoje⁴⁸. Taigi, kompanijai galioja Lietuvos Respublikos įstatymai. Vis dėlto, kyla klausimas, kokie teisės aktai reglamentuoja tokių kompanijų veiklą, nes atskiro, išskirtinai PKK skirto reglamentavimo šiuo metu Lietuvoje nėra. Autorių atlikto interviu metu RAE.LT direktorius Robertas Jurgelaitis atsakė, jog kompanijos veikia apsaugos įmonių principu, o ginklus naudoja tik esant būtinajai ginčiai arba reikalingumui, laikantis LR ginklų ir šaudmenų kontrolės įstatymo⁴⁹ (toliau – Ginklų įstatymas) normų bei LR asmens ir turto apsaugos įstatymo⁵⁰ (toliau – Apsaugos įstatymas). Kitaip ta-

⁴⁵ JAGER. T., KUMMEL. G. *Private military and security companies: chances, problems, pitfalls and prospects*. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften, 2007, p. 411.

⁴⁶ UAB RAE.LT internetinė svetainė. [interaktyvus, žiūrėta 2020-01-10] Prieiga per internetą: <<https://www.rae.lt>>.

⁴⁷ JURGELAITIS, Robertas. Interviu, 2019 m. išrašas.

⁴⁸ *Ibid.*

⁴⁹ Lietuvos Respublikos ginklų ir šaudmenų kontrolės įstatymas. *Valstybės žinios*, 2002-02-06, Nr. 13-467.

⁵⁰ Lietuvos Respublikos asmens ir turto apsaugos įstatymas. *Valstybės žinios*, 2004-07-27, Nr. 116-4317.

riant, RAE.LT kontraktorius galima prilyginti apsaugos įmonių darbuotojams, turintiems leidimą profesiniais tikslais turėti ginklą. Autoriai pastebi, jog pagal Apsaugos įstatymo 2 straipsnį, asmens ir turto apsauga yra saugos tarnybų ir saugos padalinių vykdoma ginkluota ar neginkluota asmens ir turto sauga, kuria siekiama apsaugoti fizinis ir juridinius asmenis, užsienio juridinių asmenų filialus nuo neteisėto kėsینimosi į jiems priklausančią turtą, asmens gyvybę ir sveikatą. Toks reglamentavimas iš esmės atitinka PKK kontraktorių sąvoką, įtvirtintą tarptautinėje Montrė doktrinoje – PKK yra privataus verslo subjektai, teikiantys karines ir/arba saugumo paslaugas. Šios paslaugos iš esmės yra ginkluota asmenų arba objektų apsauga. Vis dėlto, nors Lietuvoje esanti teisinė bazė tinkamai reglamentuoja PKK veiklą Lietuvoje, tačiau šis teisinis režimas nereglamentuoja Lietuvos piliečių statuso, dirbančių užsienyje įregistruotiems PPK.

Interviu metu, Robertas Jurgelaitis pastebėjo, jog lietuviai, atlikę karo tarnybą yra labai paklausūs užsienio PKK rinkose. Tačiau, nesant nacionalinio reglamentavimo, Lietuvos piliečių, dirbančių užsienio PKK atžvilgiu, Lietuvai gali kilti nemenkų teisinių problemų. Pavyzdžiui, jeigu Lietuvos pilietis, dirbantis užsienio PKK, užduoties vykdymo metu, pažeistų tarptautinės teisės normas svetimoje šalyje, yra didelė grėsmė, jog Lietuva galimai turėtų atsakyti už tokio asmens veiksmus. Taigi, nors šiuo metu Lietuvoje nėra susiformavusi didelė PKK rinka, tačiau mąstant apie ateities perspektyvas, Lietuvos teisinė bazė turėtų papildyti teisės aktais, reglamentuojančiais Lietuvos piliečių, dirbančių užsienio PKK statusą. Pavyzdžiui, Lietuva galėtų pasekti Pietų Afrikos Respublikoje veikiančiu PKK kontraktorių reguliavimu - nauji teisės aktai turėtų numatyti, jog Lietuvos piliečiai, prieš pradėdami dirbti kitos šalies PKK, iš Lietuvos valstybinių institucijų, turėtų gauti leidimą, užsiimti minėta veikla. Tokiu būdu, Lietuva įvykdytų savo pareigą rūpintis, kad tik geros reputacijos piliečiai vyktų dirbti į užsienio PKK, taip mažindami incidentų riziką. Taip pat, sukuriant minėtą reglamentavimą, Lietuva įgyvendintų Montrė doktrinoje įtvirtintą gerąją praktiką, detaliau apibrėžtų valstybių teises ir pareigas PKK klausimu bei įneštų teisinio aiškumo. Taigi, nors dabartinis apsaugos įmonių ir PKK teisinis sutapatinimas yra tinkamas, tačiau esamą teisinę bazę būtina praplėsti naujais teisės aktais, kurie reglamentuotų Lietuvos piliečių, dirbančių užsienio PKK rinkose, veiklą.

Išvados

1. Tiek nacionalinėje, tiek tarptautinėje teisinėje sistemoje vis dar nėra vieningo ir tvirto teisinio reglamentavimo PKK kontraktorių atžvilgiu. Atsižvelgiant į tai, tarptautinė teisinė bendruomenė turėtų remtis doktrinoje įtvirtintomis rekomendacijomis ir gerąja praktika skirta PKK kontraktorių reguliavimui.
2. PKK kontraktoriai negali būti lyginami su karo samdiniais ar valstybinių kariuomenių kariais, nes skiriasi jų statusas tarptautinės ir humanitarinės teisės prasme. Esminis skirtumas tarp šių kategorijų yra atskaitomybė valstybei.

3. Lietuvoje apie PKK veikla vis dar nėra plačiai analizuojama, o Lietuvos mastu veikia vos viena PKK. Minėtos kompanijos veikia apsaugos įmonių principu, o ginklus naudoja tik esant būtinajai ginčiai arba reikalingumui laikantis Lietuvos teisės aktų nustatytos tvarkos.
4. Lietuvos teisinę bazę PKK kontraktorių atžvilgiu būtina praplėsti naujais teisės aktais, kurie reglamentuotų Lietuvos piliečių, dirbančių užsienio PKK rinkose, veiklą. Naujasis reglamentavimas turėtų numatyti, jog asmenys, norintys dirbti užsienio PKK, turėtų gauti oficialų leidimą iš Lietuvos institucijų tokiai veiklai.

Literatūros šaltinių sąrašas

1. Teisės norminiai aktai

1.1. Lietuvos Respublikos teisės aktai:

1. Lietuvos Respublikos ginklų ir šaudmenų kontrolės įstatymas. *Valstybės žinios*, 2002-02-06, Nr. 13-467.
2. Lietuvos Respublikos asmens ir turto apsaugos įstatymas. *Valstybės žinios*, 2004-07-27, Nr. 116-4317.

1.2. Užsienio valstybių teisės aktai

3. Regulation of Foreign Military Assistance Act, 1998, *Republic of South Africa government gazette*.
4. Jungtinių Amerikos Valstijų karinis kodeksas

1.3. Tarptautinės teisės aktai

5. 1949 m. rugpjūčio 12 d. Ženevos konvencijų Papildomas protokolai dėl tarptautinių ginklų konfliktų aukų apsaugos (I protokolas). *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 63-1909;
6. 1949 m. rugpjūčio 12 d. Ženevos konvencija dėl elgesio su karo belaisviais. *Valstybės žinios*, 2000, Nr. 63-1907.
7. Afrikos Sąjungos konvencija samdinytės Afrikoje pašalinimui (Convention for the Elimination of Mercenarism in Africa), Organization of African Unity, CM/817 (XXIX), Annex II Rev. 1, 1977-07-03. [Interaktyvus, žiūrėta 2019-11-15]. Prieiga per internetą: <<https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%201490/volume-1490-I-25573-English.pdf>>

2. Specialioji literatūra

1. JAGER, Thomas. KUMMEL, Gerhard. *Private military and security companies: chances, problems, pitfalls and prospects*. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften, 2007, p. 411;
2. ŽILINSKAS, Justinas. Privačios karinės ir saugumo kompanijos ir jų reguliavimo problemos tarptautinėje humanitarinėje teisėje. *Jurisprudencija*, 2009, 3(117), p. 163-177;
3. AVANT, Deborah. *The Privatization of Security and Change in the Control of Force*, International Studies Perspectives no.5;
4. AVANT, Deborah. *The Market for Force*. Cambridge University Press, 2005;
5. LACHMANN, Richard. Why Privatize: The Reasons Rulers Today Buy, Rent, or Create Private Militaries. Iš *The Sociology of Privatized Security*. Palgrave Macmillan, 2019, p. 23-24;

- MALEŠEVIČ, Siniša. From Mercenaries to Private Patriots: Nationalism and the Private Military Contractors. Iš *The Sociology of Privatized Security*. Palgrave Macmillan, 2019, p. 45-66;
6. SCHOON, Eric; *et al.* Legitimacy Building in Policy and Practice: The Case of US Private Military and Security Contractors (PMSCs). Iš *The Sociology of Privatized Security*. Palgrave Macmillan, 2019, p. 67-83;
 7. WEINBERG, Samantha. *Last of the Pirates: In Search of Bob Denard*. London: Pantheon, 1995;
 8. SWED, Ori. CROSBIE, Thomas. *Introduction: Sociology and the Privatization of Security. The Sociology of Privatized Security*. Palgrave Macmillan, 2019, p. 1-19;
 9. BURLAND, Daniel. The Expansion of the US Military's Civilian Periphery and Corollary Progressive Changes in US Military Law. Iš *The Sociology of Privatized Security*. Palgrave Macmillan, 2019, p. 87-105;

3. Travaux préparatoires

1. 2011 m. JAV Kongreso specialios komisijos tyrimas dėl kontraktorių veiklos Irake ir Afganistane (Commission on Wartime Contracting in Iraq and Afghanistan. 2011. Transforming Wartime Contracting: Controlling Costs and Reducing Risks). [interaktyvus; žiūrėta 2019-10-14]. Prieiga per internetą: <https://cybercemetery.unt.edu/archive/cwc/20110929213922/http://www.warimecontracting.gov/docs/CWC_FinalReport-highres.pdf>;
2. CUSUMANO, Eugenio. *Regulating private military and security companies: a multifaceted and multilayered approach*, EUI Working Papers, AEL 2009/11, [interaktyvus; žiūrėta 2019-12-04]. Prieiga per internetą: <https://cadmus.eui.eu/bitstream/handle/1814/12953/AEL_2009_11.pdf?sequence=1>;
3. JURGELAITIS, Robertas. Interviu, 2019 m. Įrašas; JAV kariuomenės elgesio kodeksas (Executive Order 10631 - Code of Conduct for Members of the United States Armed Forces). [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<https://www.archives.gov/federal-register/codification/executive-order/10631.html>>;
4. PKK *Academi* veiklos principai. [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<https://www.academi.com/pages/about-us/guiding-principles>>;
5. The Montreux Document [interaktyvus]. [žiūrėta 2020-01-08]. Prieiga per internetą: <https://www.icrc.org/en/doc/assets/files/other/icrc_002_0996.pdf>. Stockholm International Peace Research Institute. Fact Sheet - Trends in world military expenditure, 2019 m. balandžio mėnuo [Interaktyvus, žiūrėta 2020-01-22]. Prieiga per internetą: <https://sipri.org/sites/default/files/2019-04/fs_1904_milex_2018_0.pdf>.
6. JTO generalinio sekretoriaus pranešimas apie civilių apsaugą karinių konfliktų metu, 2007 metų spalio 28 d. [interaktyvus; žiūrėta 2020-01-04]. Prieiga per internetą: <<https://undocs.org/S/2007/643>>.
7. Jungtinių Tautų trečiasis komitetas, *Outsourcing military functions to private contractors leads to privatization of war, third committee warned*. [interaktyvus]. [žiūrėta 2020-01-20]. Prieiga per internetą: <https://www.un.org/press/en/2007/gashc3902.doc.htm?fbclid=IwAR3CmFvE2ZCRb_rZ_7wkzLRNPD2jKvc8nB0WoRB-ET5z8W4E3c0-OiYZtpw>.

AR TIKRAI PIRATAVIMUI LIETUVOJE ATĖJO PABAIGA? DABARTIS IR ATEITIES PERSPEKTYVOS

Airida Buzaitė, Aušrinė Dambrauskaitė

Vilniaus Universiteto Teisės fakulteto

3-io kurso studentės

Saulėtekio al. 9, I rūmai, 10222 Vilnius

El. paštas: airidabuzaitė1@gmail.com; ausrine.dambrauskaite@gmail.com

Mokslinio darbo akademinis vadovas prof. dr. Ramūnas Birštonas

El. paštas: ramunas.birstonas@tf.vu.lt

Mokslinio darbo praktinis vadovas lekt. dr. Stasys Drazdauskas

El. paštas: stasys.drazdauskas@tf.vu.lt

Straipsnyje analizuojama Lietuvos Respublikos teisinio reguliavimo problematika piratavimo atžvilgiu bei piratavimo problemos sprendimo būdai.

The article analyzes the problematic aspects of legal regulation of the Republic of Lithuania in relation to piracy and the ways of solving the problem of piracy.

Įvadas

2019 metais žodžiai autorių teisės ir piratavimas ne kartą atsidūrė pirmuose naujienų portalų puslapiuose. Viena iš priežasčių kodėl – Lietuvos radijo ir televizijos komisijos priimtas sprendimas įpareigoti interneto tiekėjus blokuoti vienas populiariausių svetainių skirtų nelegaliai filmų peržiūrai – torrent.ai ir filmai.in. Sprendimą sankcionavo Vilniaus apygardos teismas. Tačiau, nelegalios filmų peržiūros problema nebuvo išspręsta ir vartotojai vis dar atranda naujų būdų pasiekti šias svetaines, nepaisant to, kad įprastinėmis sąlygomis jos turėtų būti nepasiekiamos. Atsižvelgdamos į šios problemos aktualumą, straipsnyje aptarsime teisinio reguliavimo problematiką piratavimo aspektu bei pasiūlysime naujus piratavimo problemos sprendimo būdus.

Europos intelektinės nuosavybės tarnyba atliko tyrimą¹, kuriame buvo lyginamas piratavimo internete lygis 2017 – 2018 metais. Lietuva šio tyrimo analizėje priskiria-

¹ ONLINE COPYRIGHT INFRINGEMENT IN THE EUROPEAN UNION MUSIC, FILMS AND TV (2017-2018), TRENDS AND DRIVERS, European Union Intellectual Property Office, 2019.

ma prie lyderių, tik deja ne prie tų, į kurias norėtusi lygiuotis, o prie lyderiaujančių pagal piratavimo mastą. Abiejų šalių – pirmoje vietoje esančios Latvijos, o antroje – Lietuvos, vidutinis interneto vartotojas prie piratinių interneto svetainių jungėsi daugiau negu 26 kartus per mėnesį. Šis skaičius beveik 3 kartus viršija Europos Sąjungos vidurkį, kuris yra 9,7 karto.

Tai, kas sukurama pasitelkiant žmogaus protinę ir kūrybinę veiklą, vadinama intelektine nuosavybe. Asmuo turi būti motyvuojamas kurti naujus kūrinius, o motyvacija gali atsirasti tik tada, kai autoriaus asmeniniai ir turtiniai interesai yra saugomi². Įstatymai Lietuvoje, autorių teisių saugomais objektais, pripažįsta įvairius kūrybinės veiklos rezultatus – literatūros, rašytinius ir žodinius mokslo kūrinius, audiovizualinius, fotografijos ir dailės kūrinius bei kitus objektus. Nors šie objektai yra saugomi, tačiau kaip ir kiekvienas teisės institutas, nėra atsparūs pažeidėjams.

Šio darbo **tikslas** – apžvelgti Lietuvos praktiką piratavimo klausimu bei pasiūlyti naujus būdus piratavimo problemai spręsti. Darbo **uždaviniai**: 1. Atskleisti pagrindinio šiuo metu Lietuvoje taikomo kovos su piratavimu būdo – blokavimo veiksmingumą. 2. Atskleisti kompensacijos dėl padarytos žalos išieškojimo instituto veiksmingumą. 3. Pasiūlyti naujus būdus piratavimo problemai spręsti.

Darbe taikomi šie tyrimo **metodai**: lyginamasis, sisteminis, teleologinis. Teleologinis ir sisteminis metodai taikomi aiškinant piratavimo reglamentavimo problematiką. Lyginamasis metodas taikomas siekiant atrasti būdus kaip piratavimo problema galėtų būti išspręsta bei pritaikant juos dabartiniam teisiniam reguliavimui.

Ypač reikšmingi darbui yra šie **šaltiniai**: Lietuvos Respublikos Autorių ir gretutinių teisių įstatymas, Lietuvos radijo ir televizijos komisijos sprendimai, Lietuvos ir Europos Sąjungos Teisingumo Teismo praktika.

1. Blokavimas

1.1. Blokavimo samprata

Šiuo metu pagrindinis autorių teisių gynimo būdas Lietuvoje, prieš neteisėtai platinamą turinį, yra prieigos prie interneto svetainių, kuriose talpinamas minėtas turinys, blokavimas. Dėl internetinės svetainės blokavimo sprendžia Lietuvos radijo ir televizijos komisija - nepriklausoma Lietuvos Respublikos jurisdikcijai priklausančių radijo ir (ar) televizijos programų transliuotojų, užsakomųjų visuomenės informavimo audiovizualinėmis priemonėmis paslaugų teikėjų veiklą reguliuojanti ir prižiūrinti, retransliuotojų ir kitų asmenų, teikiančių Lietuvos Respublikos vartotojams televizijos programų ir (ar) atskirų programų platinimo internete paslaugas, veiklos

² MIZARAS, Vytautas. Autorių teisė I tomas. Justitia: Vilnius 2008, p. 493.

priežiūrą vykdanči institucija³. Tačiau tam, kad internetinė svetainė būtų užblokuota, nepakanka jos turinį pateikti Lietuvos radijo ir televizijos komisijai – tai kur kas sudėtingesnis procesas nei gali pasirodyti.

Prašymą Lietuvos radijo ir televizijos komisijai gali pateikti dvi grupės asmenų: teisių subjektai ar jų įgalioti asmenys, pavyzdžiui pats autorius ar teisėtas platintojas ir kolektyvinio autorių teisių ir gretutinių teisių administravimo organizacijos, pavyzdžiui Asociacija LATGA. Pažymėtina, kad prieš pateikiant prašymą Lietuvos radijo ir televizijos komisijai, turi būti išnaudotos neteisminės gynimo priemonės. Jų neišnaudojus, taikomas prašymo trūkumų šalinimo institutas. Pareiškėjas turi kreiptis raštu (kreipimimusi raštu yra laikomas ir kreipimasis per elektroninį paštą) į interneto svetainės valdytoją ir prieglobos paslaugų tiekėją, prašant visam laikui iš tos interneto svetainės pašalinti neteisėtai viešai paskelbtą turinį ir užtikrinti, kad jis nebebus paskelbiamas pakartotinai arba kai kreipiamasi į prieglobos paslaugų tiekėją – panaikinti galimybę turiniui pasiekti. Jei interneto svetainėje neteisėtai paskelbtas turinys nebuvo pašalintas (arba nebuvo panaikinta galimybė jo pasiekti) per penkias darbo dienas nuo kreipimosi į interneto svetainės administratorių ar prieglobos paslaugų tiekėją, laikoma, kad neteisminės gynbos priemonės yra išnaudotos. Susiekimas su interneto svetainės administratoriumi yra gan problematiškas – paprastai autorių teisių saugomus objektus nelegaliai platinančių svetainių valdytojai slepia savo tapatybes tam, kad iš jų nebūtų galima pareikalauti žalos atlyginimo. Jeigu pareiškėjas negali susisiekti nei su interneto svetainės administratoriumi, nei su prieglobos paslaugų tiekėju, jis gali iškart kreiptis į Lietuvos radijo ir televizijos komisiją. Tačiau svarbu pažymėti, kad pareiškėjas, kreipdamasis į šią instituciją, privalės nurodyti objektyvias priežastis, kodėl nepavyko susisiekti nei su interneto svetainės administratoriumi, nei prieglobos paslaugų tiekėju bei pateikti tai patvirtinančius įrodymus.

Gavusi pareiškėjo prašymą, Lietuvos radijo ir televizijos komisija, jį nagrinėja ir sprendžia dėl interneto svetainės blokavimo atsižvelgdama į kelis aspektus. Pirmiausia svarbu tai, kokių tikslų yra sukurta svetainė. Ne visos svetainės, neteisėtai talpinančios autorių teisių saugomus objektus yra sukurtos būtent tam tikslui, todėl turi būti atsižvelgta ar negalima būtų taikyti švelnesnės poveikio priemonės nei blokavimas. Pavyzdžiui, internetinė svetainė www.youtube.com yra sukurta vaizdo įrašų dalinimui, tačiau ir patys svetainės valdytojai kovoja prieš nelegalų turinį ištrindami įrašus, kurie bet kokių būdu pažeidžia autorių teises. Antras svarbus aspektas yra tai, kokią dalį svetainės turinio sudaro neteisėtai skelbiamas turinys. Svetainėje gali būti sukurta skiltis pavadinimu autorių darbai, o tai reiškia tai, kad dalis talpinamų kūrinių yra talpinami legaliai. Trečia, svarbu tai ar skelbiama tik autorių teisių saugomi objektai, ar svetainėje talpinamas ir kitoks turinys, kuris pagal Lietuvoje galiojančius

³ Seimo nutarimas "Dėl Lietuvos radijo ir televizijos komisijos nuostatų patvirtinimo" Valstybės žinios, 2013-03-16, Nr. 28-1319.

įstatymus nėra saugomas autorių teisių. Tai atskleidžia pačią svetainės esmę, kokių tikslų ji buvo sukurta ir kokią veiklą vykdo. Iš esmės šis aspektas yra papildantis pirmąjį. Ketvirta, komisija atsižvelgia ar interneto svetainės lankytojai skatinami patys skelbti autorių teisių saugomą turinį, jį atsisiųsti ar kitaip juo disponuoti. Penkta, atsižvelgiama į tai kokią naudą gauna interneto svetainės savininkas. Jeigu kūriniai yra platinami atlygintinai, t. y. kūrinį peržiūrėti ar atsisiųsti gali tik sumokėjęs tam tikrą sumą arba už papildomą mokestį galima įsigyti privilegijuotą narystę, interneto svetainės savininkas gauna komercinę naudą. Pavyzdžiui, tam tikrose svetainėse neteisėto filmų platinimo svetainėse galima įsigyti privilegijuotą narystę, leidžiančią tam tikrą laiką tarpą žiūrėti filmus neribotai arba įsigyti taškų, kurie naudojami norint peržiūrėti ar atsisiųsti filmą. Šis būdas pasireiškia siunčiant tam tikrą kodinį raktą trumpąja žinute telefonu arba pinigų pervedimu į *PayPal* sąskaitą. Kita vertus, Lietuvos radijo ir televizijos komisija privalo saugoti ne tik autorių, bet ir vartotojų teises. Kaip skelbiama Lietuvos Respublikos Konstitucijos 25 straipsnyje, žmogui neturi būti kliudoma ieškoti, gauti, skleisti informaciją bei idėjas ir laisvė reikšti įsitikinimus, gauti ir skleisti informaciją negali būti ribojama kitaip, kaip tik įstatymu, jeigu tai yra būtina apsaugoti žmogaus sveikatai, garbei, orumui, privačiam gyvenimui, dorovei ar ginti konstitucinei santvarkai⁴. Lietuvos radijo ir televizijos komisijos sprendime „Dėl Teisių turėtojų prašymų taikyti privalomus nurodymus interneto prieigos paslaugų teikėjams nagrinėjimo tvarkos aprašo patvirtinimo“⁵ nurodoma, kad komisija privalo įvertinti ar panaikinus prieigą prie internetinės svetainės nebus paneigta vartotojų teisė į informaciją⁶. Taigi, bene sunkiausia užduotis Lietuvos radijo ir televizijos komisijai sprendžiant dėl blokavimo yra autorių ir vartotojų teisių bei interesų suderinimas.

Lietuvos radijo ir televizijos komisija, įvertinusi visus internetinio tinklalapio bruožus ir pareiškėjo pateiktus įrodymus, priima sprendimą dėl galimybės pasiekti neteisėtai viešai paskelbtą autorių teisių saugomą turinį, panaikinimo. Tai atliekama blokuojant interneto domeno vardą, kuris identifikuoja interneto svetainę. Pažymėtina, kad pagal šiuo metu galiojančius Lietuvos įstatymus negali būti blokuojamos svetainės, kurių adresai yra sudaryti IP adreso pagrindu. Pavyzdžiui, svetainė *www.filmai.in*, kuri šiuo metu yra užblokuota, gali būti pasiekama adresu 37.221.162.250. Lietuvos radijo ir televizijos komisijos sprendimas yra viešas ir per vieną darbo dieną nuo jo pasirašymo dienos paskelbiamas komisijos interneto svetainėje. Tačiau visa

⁴ Lietuvos Respublikos Konstitucija (Lietuvos Aidas, Nr. 220; 1992, Nr. 33-1014).

⁵ Lietuvos radijo ir televizijos komisijos 2019 m. kovo 27 d. sprendimas Nr. KS-14 „Dėl Teisių turėtojų prašymų taikyti privalomus nurodymus interneto prieigos paslaugų teikėjams nagrinėjimo tvarkos aprašo patvirtinimo“ (TAR, 2019-03-28, Nr. 2019-04843).

⁶ Dėl Teisių turėtojų prašymų taikyti privalomus nurodymus interneto prieigos paslaugų teikėjams nagrinėjimo tvarkos aprašo patvirtinimo, Lietuvos radijo ir televizijos komisija, TAR, 2019-03-28, Nr. 4843.

tai taip paprastai nesibaigia – sprendimą dar turi sankcionuoti Vilniaus apygardos administracinis teismas.

Svarbi blokavimo dalis kovojant su piratavimu yra veidrodinių interneto svetainių blokavimas. Veidrodinės svetainės yra tokios interneto svetainės, kurių interneto domeno vardas yra praktiškai identiškas pirminėms užblokuotoms svetainėms. Lietuvos radijo ir televizijos komisija pagal teisės aktus yra įgaliota blokuoti užblokuotų interneto svetainių veidrodines kopijas ir tam nėra reikalingas nei pareiškėjo kreipimasis, nei neteisminiai gynimo būdai, nei teismo sankcionavimas. Sprendžiant dėl grupinio blokavimo, Lietuvos radijo ir televizijos komisija savo iniciatyva atlieka stebėseną dėl pirminės svetainės naujų interneto domenų, kurie suteikia prieigą prie tokio pačio turinio. Šiuo metu vienas naujausių pavyzdžių – Lietuvos radijo ir televizijos komisijos sprendimas panaikinti prieigą prie veidrodinės svetainės *www.filmaitv*. Stebėsenos metu buvo nustatyta, kad minėtoje interneto svetainėje neteisėtai skelbiama tiek pat autorių teisių saugomų kūrinių kaip ir pirminėje svetainėje, vaizdinė išraiška yra tapati pirminei svetainei, audiovizualiniai kūriniai suskirstyti į tokias pačias kategorijas⁷. Dėl šių priežasčių Lietuvos radijo ir televizijos komisija konstatavo, kad interneto svetainė *filmaitv*, remiantis šių požymių atitiktimi, yra pirminės svetainės kopija, suteikianti prieigą prie tos pačios veiklos kaip ir pirminė interneto svetainė ir nusprendė nurodyti interneto prieigos paslaugų tiekėjams ne vėliau kaip per penkias dienas nuo sprendimo gavimo dienos panaikinti galimybę pasiekti minėtoje svetainėje talpinamą autorių teisių saugomą turinį ir bandant prisijungti prie šios svetainės vartotojus nukreipti į informacinį interneto tinklalapį *stop.rtk.lt*.

1.2. Teismų praktika dėl blokavimo kaip prieigos prie interneto svetainių blokavimo kaip autorių teisių ir kitų intelektualinės nuosavybės teisių gynimo priemonės

1.2.1. Europos Sąjungos Teisingumo Teismo praktika dėl prieigos prie interneto svetainių blokavimo

Interneto svetainių blokavimo klausimas analizuotas Europos Sąjungos Teisingumo Teismo byloje C-610/15, geriau žinomoje kaip, *The Pirate Bay* byla, kuri atvėrė kelią⁷ blokuoti nelegalų turinį platinančias interneto svetaines ir Lietuvoje. Byloje buvo pasisakyta, kad sąvoka „viešas paskelbimas“, kaip ji suprantama pagal Direktyvos 2001/29/EB 3 straipsnio 1 dalį, turi būti aiškinama taip, kad ji apima dalijimosi rinkmenomis internete platformos, kuri, naudojantis su saugomais kūriniais susijusių me-

⁷ Lietuvos radijo ir televizijos komisijos sprendimas dėl privalomų nurodymų interneto prieigos paslaugų tiekėjams davimo 2020 m. vasario 26 d. Nr. KS-25 Vilnius.

taduomenų indeksavimu ir paieškos sistema, leidžia jos naudotojams surasti šiuos kūrinius ir dalytis jais peer-to-peer tinkle, pateikimą ir administravimą.“ Byloje esančioje Generalinio Advokato Maciej Szpunar išvadoje, teigiama, jog „Vis dėlto pirmiausia reikia pažymėti, kad pagal Teisingumo Teismo praktiką nebūtina, kad intelektinės nuosavybės apsauga būtų užtikrinama absoliučiai, t. y. kad numatyta priemonė autorių teisių pažeidimai būtų visiškai nutraukti. Iš tiesų pakanka, kad ja interneto naudotojai būtų rimtai atgrasomi nuo šių pažeidimų darymo ir kad juos būtų sunku padaryti. Atsižvelgiant į tokių interneto svetainių kaip TPB vaidmenį peer-to-peer tinklų veikimo srityje, man atrodo nepaneigiama, kad priegios prie šios interneto svetainės blokavimas daugumai naudotojų sukliudytų surasti kūrinius, kurie padaromi prieinami tokia tinkle, arba jiems būtų labai sunku juos rasti ir atsisiųsti pažeidžiant autorių teises.“ Generalinio Advokato išvadoje taip pat minimas interneto srauto blokavimas – „Galiausiai, reikia priminti, kad Teisingumo Teismas jau yra įvertinęs tikrai veiksmingesnę priemonę nurodyti blokuoti visą interneto srautą, susijusį su kūriniiais, kuriais neteisėtai dalijamasi peer-to-peer tinkluose. Jis atmetė tokią priemonę, pripažindamas, kad ji pernelyg varžo priegios prie interneto teikėjus ir pernelyg riboja naudotojų teises.“

Priegios prie interneto svetainių blokavimo klausimą Europos Sąjungos Teisingumo Teismas analizavo ir *Telekabel*⁸ byloje, kurioje ESTT pasisakė, jog *techniniu požiūriu neįmanoma visiškai nutraukti intelektinės nuosavybės teisės pažeidimų arba praktiškai tai neįgyvendinama, o tai reiškia, kad tam tikros nustatytos priemonės prireikus gali būti vienu ar kitu būdu apeinamos*. Dėl šios priežasties, taikomomis intelektinės nuosavybės apsaugos priemonėmis, turi būti užkirstas kelias ar bent jau labai apsunkinta galimybė neleistinu būdu prieiti prie saugomų objektų. Taip pat šioje byloje ESTT rėmėsi ir *Scarlet Extended*⁹ byla, kurioje buvo nagrinėjamas interneto paslaugų tiekėjo prevencinių bendro pobūdžio priemonių įgyvendinimas (ypač *peer-to-peer* programų atžvilgiu). Šioje byloje teigiama, jog *intelektinės nuosavybės teisių apsauga įtvirtinta Europos Sąjungos pagrindinių teisių Chartijos 17 straipsnio 2 dalyje. Tačiau iš šios nuostatos ar Teisingumo Teismo praktikos nematyti, kad tokia teisė būtų neliečiama ir kad jai atitinkamai būtų taikoma absoliuti apsauga*.

Apibendrinant ESTT praktiką dėl priegios prie interneto svetainių blokavimo, suformuota pozicija yra aiški – intelektinės nuosavybės teisėms nėra taikoma absoliuti apsauga, dėl šios priežasties pakanka, jog taikomomis intelektinės nuosavybės apsaugos priemonėmis būtų bent apsunkinta galimybė neleistinu būdu prieiti prie saugomų objektų.

⁸ UPC Telekabel Wien GmbH prieš Constantin Film Verleih GmbH, Wega Filmproduktionsgesellschaft GmbH, C-314/12.

⁹ Scarlet Extended SA prieš Société belge des auteurs, compositeurs et éditeurs SCRL (SABAM), C-70/10.

1.2.2. Lietuvos Teismų praktika dėl prieigos prie interneto svetainių blokavimo

Naujausia Lietuvos Aukščiausiojo Teismo praktika dėl prieigos prie interneto svetainių blokavimo kaip autorių teisių ir kitų intelektualinės nuosavybės teisių gynimo priemonės buvo suformuota populiariai spaudoje vadintoje - *Linkomanijos* byloje¹⁰. 2017 metų lapkritį, Vilniaus apygardos Teismas, nagrinėdamas šią bylą nurodė, jog interneto svetainė „Linkomanija“, kurioje platinamas didelis kiekis nelegalaus turinio, privalo būti blokuojama. Tai buvo pirmas rimtas žingsnis, ilgame kelyje, siekiant blokuoti piratinį turinį talpinančias svetaines. Tačiau, kilo problema – kas ir kieno lėšomis vykdys blokavimo įgyvendinimą – ar ieškovė (autorių teisių gynimo asociacijos LATGA) ar interneto paslaugų tiekėjai. Vilniaus apygardos Teismas nusprendė, jog už blokavimo įgyvendinimą atsakingi interneto paslaugų tiekėjai, o blokavimo įgyvendinimas bus atliekamas LATGA lėšomis. Su šiuo sprendimu nesutikus nei vienai iš šalių, Apeliacinis Teismas nusprendė kitaip – interneto svetainė „Linkomanija“ ir toliau bus blokuojama interneto paslaugų tiekėjų pasirinktu būdu, tačiau ne tik – blokavimą jos turės vykdyti už savo lėšas. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas paliko galioti Apeliacinio Teismo sprendimą, tačiau, be to, pasisakė blokavimo kaip autorių teisių ir kitų intelektualinės nuosavybės teisių gynimo priemonės veiksmingumo ir proporcingumo klausimais.

Dėl priemonės veiksmingumo, interneto paslaugų tiekėjai (atsakovai) teigė, jog blokavimas negali būti laikomas veiksmingu, nes gali būti apeinamas. Tačiau LAT nurodė, jog pritaikius prieigos apribojimą, jo apeiti nebesiekė reikšminga interneto naudotojų dalis.

Dėl priemonės proporcingumo, interneto paslaugų tiekėjai (atsakovai) nurodė, jog pirmiausia, turėtų būti reiškiami reikalavimai tiesiogiai interneto svetainės „linkomanija.net“ valdytojui (ar valdytojams) ar bendrovei, teikiančiai šios svetainės prieiglos paslaugas, nes tokia priemonė būtų paprastesnė ir ekonomiškesnė (varžymų prasme). Tačiau LAT laikėsi pozicijos, kad dėl nagrinėjamos bylos aplinkybių, tokių kaip: svetainės „linkomanija.net“ valdytojo nebendradarbiavimo kovojant su autorių teisių ir kitų ieškovės administruojamų teisių pažeidimais, svetainės blokavimo atveju iš interneto naudotojų nebus be reikalo atimta galimybė teisėtai gauti esamą informaciją, atsakovėms pačioms suteikta teisė pasirinkti technines priemones, kuriomis bus įgyvendintas aptariamas draudimas, taip siekiant išvengti neproporcingai didelių finansinių išlaidų, prieigos prie interneto svetainės „linkomanija.net“ blokavimas yra laikytinas proporcinga autorių teisių ir kitų intelektualinės nuosavybės teisių gynimo priemone.

¹⁰ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2019 m. liepos 4 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-236-969/2019.

1.3. Blokavimo problematika

Nuolat keičiantis visuomeniniams santykiams ir atsirandant naujiems kūrinių panaudojimo būdams ir naujiems visuomenės poreikiams, teisė dažnai nespėja laiku reaguoti į pokyčius ir tinkamai užtikrinti tiek autorių, tiek pačios visuomenės interesus¹¹. Todėl ir aukščiau aptartas blokavimas – nėra būdas neturintis trūkumų. Blokavimas gali būti „apeinamas“ net keturiais būdais, kurie yra lengvai prieinami betkuriam interneto vartotojui. Dar prieš galutinai užblokuojant interneto svetainę *www.filmai.in*, joje buvo pateikiama atskira nuoroda į puslapį, kuris pateikia instrukcijas kaip bus galima pasiekti svetainę ir joje nelegaliai talpinamą turinį.

Srities vardų struktūros (angl. *Domain Name System*, toliau – **DNS**) pakeitimas yra vienas paprasčiausių būdų apeiti blokavimą. Jis trunka vos kelias minutes ir iš vartotojo nereikalauja jokių techninių įgūdžių ar programinės įrangos, tačiau norint pakeitimą padaryti dar paprastesniu, yra sukurtos kelios tam skirtos programos. DNS pakeitimas kiekviename kompiuteryje šiek tiek skiriasi, tačiau iš esmės atliekami toki patys veiksmai. Paspaudę pradžios mygtuką, vartotojai pasirenka kontrolės skydelį, kuriame atsidaro interneto parinktis. Ten vartotojai turi pakeisti adapterio nustatymus. Paspaudę ant savo namų arba kito naudojamo interneto šaltinio, jie pasirenka mygtuką savybės, kuris jiems leidžia pasirinkti įvairias Interneto protokolo versijas (angl. *Internet protocol*). Pasirinkus ketvirtą versiją, jie įrašo naujus DNS Interneto protokolo ketvirtos versijos adresus, pavyzdžiui 8.8.8.8 arba 8.8.4.4. Šių skaičių įrašymas jiems padeda pasiekti bet kokią užblokuotą turinį, užtenka tik išsaugoti pakeitimus ir perkrauti kompiuterį. Pažymėtina, kad pasirinkus šį būdą vartotojui būsimi bet kokios interneto svetainės blokavimai tampa visiškai neveiksmingi. Kitas naudojamas būdas – nemokama, paprasta ir itin aukštą anonimiškumo lygį užtikrinanti TOR (pilnas pavadinimas – *The Onion Route*) naršyklė.

Tai yra modifikuota naršyklė galinti veikti visų operacinių sistemų kompiuteriuose. Ši naršyklė veikia „proxy“ principu – tarp vartotojo ir interneto svetainės, kuria jis naudojasi yra sukurama grandinė keleto „proxy“ serverių, taip užtikrinant maksimalią vartotojo tapatybės apsaugą. Naršyklė paslepia vartotojo IP adresą, lokaciją, visą su naršymu susijusią informaciją bei naudoja sunkų šifravimo būdą, neleidžiantį pašaliniams asmenims matyti, ką vartotojas veiks internete. Dėl šios savo savybės ji yra itin patraukli kibernetiniams nusikaltėliams, todėl turėtų būti naudojama itin atsargiai. Nors pats TOR naudojimas ar parsisiuntimas nėra nelegalus, tačiau veikia, kuria dažniausiai užsiima šios naršyklės vartotojai būna susijusi su nelegaliu turiniu – nelegali filmų peržiūra ar kiti autorių teisių pažeidimai yra nedidelė bėda palyginus su klestinčia narkotikų ar ginklų prekyba. TOR naudojimas nuo VPN keitimo ar kitų blokavimo apėjimo būdų skiriasi tuo, kad net patys interneto prieglobos

¹¹ MIZARAS, V. Autorių teisė. I tomas. Vilnius: Justitia, 2009.

tiekėjai nežino vartotojo adreso ir negali jo atsekti. Dar vienas naudojamas būdas yra prisijungimas prie kitos šalies VPN (angl. *Virtual Private Network*) tinklo. VPN padeda visiškai apeiti bet kurioje šalyje nustatytus teisinius apribojimus. Pats veikimo principas yra gana paprastas – kai internetinė svetainė pagal Lietuvos įstatymus yra užblokuota, į ją patekti galima prisijungus prie tos šalies serverio, kuriame ji nėra užblokuota. VPN naudojimas nėra toks populiarus kaip kiti, kadangi norint pasinaudoti šiuo būdu, reikia parsisiųsti tai teikiančią paslaugą į savo kompiuterį ar telefoną. Svarbus aspektas yra dar ir tai, kad tobulėjant technologijoms, būdų atsidaryti ir naudotis užblokuotomis svetainėmis, sąrašas nėra baigtinis. Ateityje gali atsirasti ir daugiau blokavimo apėjimo būdų, kurie būtų dar lengviau prieinami vartotojams.

Kita vertus, blokavimas nėra veiksmingas ne vien dėl tobulėjančių technologijų. Spragų yra ir teisiniame reguliavime. Interneto svetainės administratoriui pašalinus neteisėtą turinį iš valdomos interneto svetainės ir kreipusis į Lietuvos radijo ir televizijos komisiją, interneto svetainė, kurioje buvo talpinamas nelegaliai paskelbtas turinys yra atblokuojama, todėl nėra visiškai užkertamas kelias pažeidimams, kurie gali pasikartoti ateityje. Taip pat, blokavimo neveiksmingumas pasireiškia ir tuo, kad dėl šio veiksmo interneto svetainės savininkas praktiškai nepatiria jokių sankcijų. Blokavimas tokiu būdu, koks yra įteisintas Lietuvoje, yra labiau informacinė priemonė interneto svetainės lankytojams, nei kova su piratavimu¹². Lankytojai yra informuojami, kad svetainėje yra skelbiamas neteisėtai platinamas turinys, tačiau tas informavimas ne itin veikia – teigiama, kad blokuotų svetainių lankomumas nesumažėja.

Apibendrinant, negalima teigti, kad autorių teisės, tokiu teisiniu reguliavimu koks yra Lietuvoje, yra apginamos, jei neteisėtai platinamas turinys nėra pašalinamas ir vartotojai vis tiek gali jį pasiekti. Kova prieš piratavimą nebus laimėta tol, kol nebus patobulintas teisinis reglamentavimas blokavimo atžvilgiu arba pats blokavimas nebus sistemiškai taikomas su kitais, griežtesniais būdais.

2. Kompensacijos dėl padarytos žalos išieškojimas

Pagal Lietuvos Respublikos autorių teisių ir gretutinių teisių įstatymo¹³ (toliau – ATGTĮ) 77 straipsnį, vienas iš autorių teisių gynimo būdų yra atlyginti turtinę žalą, įskaitant negautas pajamas ir kitas turėtas išlaidas, o šio Įstatymo 84 straipsnyje numatytais atvejais – ir neturtinę žalą. Pagal ATGTĮ 83 straipsnio 4 dalį, asmuo, kurio autorinės teisės buvo pažeistos gali reikalauti 1) kompensacijos, kurios dydį iki 1 000 minimalių gyvenimo lygių (MGL) nustato teismas, atsižvelgdamas į pažeidėjo kaltę,

¹² Blokavimas ar ieškiniai. Kas efektyviau ginant teises internete. Prieiga per internetą: <https://inac.lt/lt/2019/10/28/blokavimas-ar-ieskiniai-kas-efektyviau-ginant-teises-internete/> [žiūrėta 2020-02-05].

¹³ Lietuvos Respublikos autorių teisių ir gretutinių teisių įstatymas (Žin., 1999, Nr. 50-1598; 2003, Nr. 281125).

jo turtinę padėtį, neteisėtų veiksmų priežastis ir kitas turinčias reikšmės bylai aplinkybes, taip pat sąžiningumo, teisingumo ir protingumo kriterijus; arba 2) atlyginimo, kuris turėjo būti sumokėtas, jeigu pažeidėjas būtų teisėtai naudojėsis kūriniais ar kitais šio Įstatymo saugomų teisių objektais (tai yra gavęs leidimą), o kai yra pažeidėjo tyčia ar didelis neatsargumas, – iki dviejų kartų didesnio šio atlyginimo. Autorių patirtos neturtinės žalos atlyginimą nustato teismas vadovaudamasis Civilinio kodekso normomis (ATGTĮ 84 straipsnis).

Kaip ir teigiama teisės doktrinoje kompensacinis teisių gynimo būdas yra dažniausiai taikomas ir veiksmingiausias būdas, nes teisių turėtojas neturi įrodinėti padarytos žalos dydžio¹⁴. Taip pat žalos atsiradimo faktą praktiškai patvirtina jau pats teisių pažeidimas, jeigu jį galima laikyti bent mažiausiai tikėtina galimų nuostolių atsiradimo priežastimi¹⁵. Tačiau, kaip vėliau aptariama analizuojamoje teismų praktikoje, šį institutą taikant prieš nelegalų turinį talpinančių interneto svetainių valdytojus, jis nėra toks efektyvus, kaip norėtųsi.

2.1. Teismų praktika dėl kompensacijos už padarytą žalą išieškojimo

Išanalizavus Teismų praktiką dėl ATGTĮ 83 straipsnio taikymo, nuo 2006 metų (naujos Lietuvos Respublikos autorių teisių ir gretutinių teisių įstatymo redakcijos), iki 2020 metų vasario mėnesio, minėtas straipsnis buvo taikytas 127 kartus. Tačiau bylų dėl nelegalaus skaitmeninio turinio talpinimo ir dėl šiais veiksmais autorių patirtos žalos atlyginimo kompensaciniu būdu, skaičius yra itin nedidelis. Viena to priežasčių – nelegalų turinį talpinančių svetainių valdytojai ir jų buvimo vietos nėra žinomos, pavyzdžiui svetainės *linkomanija.net* valdytojo tapatybė, jo buvimo vieta ir elektroninio pašto adresas paslėpti *who is guard protected* priemonėmis, pačioje svetainėje *linkomanija.net* taip pat nėra pateikta informacija apie valdytojo asmenį¹⁶, dėl šios priežasties kompensacijos atlyginimo klausimo sprendimas tampa itin sudėtingu.

LAT savo praktikoje yra suformavęs kriterijus, į kuriuos turėtų būti atsižvelgiama sprendžiant dėl priteistino kompensacijos dydžio už autorių teisių pažeidimą – *turi būti atsižvelgiama į visus (bet ne į vieną ar keletą jų) nurodytus kriterijus, įskaitant pažeidėjo kaltę, numanomą žalą (tiek, kiek ją galima nustatyti), pažeidėjo turtinę padėtį, neteisėtų veiksmų priežastis, sąžiningumo, teisingumo ir protingumo principus, kitas turinčias reikšmės bylai aplinkybes. Tokiomis turinčiomis bylai aplinkybėmis, pavyzdžiui, gali būti pažeidimo trukmė ir dėl to kilę padariniai, kreditoriaus veiksmai,*

¹⁴ Ramūnas Birštonas ir kt., Intelektinės nuosavybės teisė, Registrų centras, Vilnius 2010, P. 297.

¹⁵ MIZARAS, V. Autorių teisė. II tomas. Vilnius: Justitia, 2009, p. 326.

¹⁶ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2019 m. liepos 4 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-236-969/2019.

kurie susiję su pažeidimu ir jo padariniais <...>. Sprendžiant dėl konkretaus priteistino kompensacijos dydžio, taip pat gali būti atsižvelgiama ir į išlaidas, patirtas nustatant įvykusį pažeidimą¹⁷.

Vieną iš didžiausių kompensacijų, dėl nelegalaus turinio skelbimo internete, buvo prašoma priteisti 2014 metais nagrinėtoje Lietuvos Apeliacinio Teismo byloje¹⁸, kurioje Microsoft korporacija kreipėsi dėl autorių teisių pažeidimo ir kompensacijos sumokėjimo. Ieškovas prašė įpareigoti atsakovus (UAB „N5“ ir K. E.) nutraukti neteisėtus veiksmus ir uždrausti atsakovams teikti interneto tarpininko paslaugas tretiesiems asmenims, kurie tomis paslaugomis naudojasi, pažeisdami ieškovo teises bei teisėtus interesus ir įpareigoti atsakovus uždaryti interneto svetainę *www.linkomanija.net*, kuria naudojama, atliekant autorių teisių pažeidimus, uždrausti atsakovams jų interneto svetainėse naudoti žymenis, tapačius ieškoviui priklausantiems prekių ženklams, priteisti solidariai iš atsakovų ieškovo naudai 130 000 Lt kompensaciją ir procesines palūkanas. Tačiau byloje kilęs ginčas buvo išspręstas taikos sutartimi, kurios turinys yra neviešas.

2011 metais Lietuvos antipiratinės veiklos asociacijai (LANVA), kaip civilinei ieškovei buvo priteista nusikaltimu padarytos žalos 45 000 Lt kompensacija iš atsakovo UAB „E.“, kuris neturėdamas autorių ir gretutinių teisių subjekto ar jų įgalioto asmens leidimo, komercijos tikslais atgamino, laikė ir padarydamas viešai prieinamais interneto svetainėje *www.filmai.us*, išplatino 74 368 vienetų neteisėtų audiovizualinių kūrinių kopijų, kurių bendra vertė pagal teisėtų kopijų mažmeninę kainą 736 243,20 Lt.¹⁹ Atsižvelgiant į analizuotą Lietuvos teismų praktiką, nustačius interneto svetainės, kurioje nelegaliai talpinamas autorių teisių saugomas turinys, tampa įmanoma įgyvendinti kompensacijos už padarytą žalą išieškojimo institutą.

2.2. Kompensacijos dėl padarytos žalos išieškojimo problematika

Kaip ir bet kuris kitas institutas, kompensacijos dėl padarytos žalos išieškojimas nėra be spragų. Teismo procesas dėl žalos atlyginimo turi būti pradėtas prieš svetainės, pažeidžiančios autorių teises, savininką ir/arba valdytoją, tačiau tai padaryti yra itin sudėtinga. Norint pradėti teisminį procesą prieš šiuos asmenis, reikia nustatyti jų tapatybę ir įrodyti jų prisidėjimą prie pačios internetinės svetainės gyvavimo. Pavyzdžiui, patys *www.linkomanija.net* valdytojai nebuvo įtraukti į teisminį procesą iki šios svetainės uždraudimo, nors jie ir yra pagrindiniai asmenys, kurie daro žalą

¹⁷ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2018 m. rugsėjo 27 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-335-916/2018.

¹⁸ Lietuvos apeliacinio teismo 2014 m. birželio 2 d. nutartis, priimta civilinėje byloje Nr. 2A-319/2014.

¹⁹ Panevėžio apygardos teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2011 m. gruodžio 13 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-846-72-2011.

autoriams²⁰. Neteisėtai autorių teisių objektus platinantys tinklalapiai įprastai nenurodo savo įmonės kontaktinių duomenų, tuo tarpu teisėtai kūrinįs talpinančios svetainės visada nurodo savo įmonės kontaktinius duomenis privatumo taisyklėse arba kontaktinėse formose, kadangi jie neturi priežasties slėpti savo rekvizitus. Kanados Aukščiausiasis Teismas (angl. Supreme Court) yra konstatavęs, kad interneto prieglobos tiekėjai, turintys pažeidėjų duomenis, turi perduoti juos autorių teisių gynimo asociacijoms, tačiau už tai jiems turi būti atlyginamos išlaidos²¹. Šioje situacijoje Kanados įmonė *Rogers Communications* už darbą ieškant pažeidėjų duomenų ir informacijos atskleidimą paprašė šimto dolerių už valandą atlyginimo už atliktą darbą. Tokį mokesį įmonė argumentavo tuo, kad norint atskleisti pažeidėjus, *Rogers Communications* turi imtis aštuonių žingsnių programos, kuri atliekama rankiniu būdu. Tačiau autorių teisių gynimo asociacija ginčijo, kad dauguma tų veiksmų pagal Kanados įstatymus turėtų būti atliekami nemokamai. Šiuo metu, Lietuvoje nėra sureguliuota ar interneto prieglobos tiekėjai turi teisę į atlyginimą už interneto svetainių, pažeidžiančių autorių teises, valdytojų tapatybių atskleidimą. Svarbu pažymėti ir tai, kad žalos atlyginimas nereikia kūrinio pašalinimo. O jeigu kūrinys nėra pašalinamas, negalime teigti, kad autorių teisės yra visiškai apgintos. Tokiu atveju turi būti taikomi kompleksiniai autorių teisių gynimo būdai, pavyzdžiui serverių išėmimas ir kompensacijos dėl žalos atlyginimo išieškojimo derinimas.

3. Piratavimo problemos sprendimo būdai

Piratavimo problemos sprendimo būdus galima būtų skirstyti į tris rūšis:

1. Techninius (paremtus technologijomis)
2. Teisinius
3. Vartotojus šviečiančius (edukacinius)

3.1. Techninis sprendimo būdas – Serverių išėmimas

Kaip minėta dalyje apie blokavimo problematiką, interneto svetainės savininkui pašalinus neteisėtai patalpintą turinį ir kreipusis į Lietuvos radijo ir televizijos komisiją, interneto svetainė privalo būti atblokuota ir taip atveriamas kelias pasikartojantiems pažeidimams. Tuo tarpu, serverių išėmimas visiškai užkerta kelią interneto svetainei grįžti į senas vėžias. Serverių išėmimas – kol kas efektyviausia autorių teisių

²⁰ Nuo vilko ant meškos: po „Linkomanijos“ uždraudimo – įžūlios jos vagystės ir ciniškas atsakymas. Prieiga per internetą: <<https://www.alfa.lt/straipsnis/50372329/nuo-vilko-ant-meskos-polinomanijosuzdraudimo-izulios-jos-vagystes-ir-ciniskas-atsakymas>> [žiūrėta: 2020-02-10].

²¹ Supreme Court sides with Rogers in illegal movie downloading case. Prieiga per internetą: <<https://www.ctvnews.ca/canada/supreme-court-sides-with-rogers-in-illegal-movie-downloading-case1.4093981>> [žiūrėta: 2020-02-10].

gynimo priemonė, kuri Lietuvoje, bent jau šiuo metu, nėra taikoma. Serveriai yra naudojami daugumoje interneto tinklalapių, o išėmus pagrindinį (angl. Host) serverį, interneto svetainėse, besinaudojančiose pagrindinio serverio paslaugomis, nebelyka neteisėtai platinamo turinio. Sėkmingiausias serverių išėmimo pavyzdys yra Nyderlandų karalystės autorių teisių apsaugos grupės BREIN laimėta byla. BREIN apgynė autorių teises išimdama *moonwalk.cc* serverį su visais įrodymais teismui nagrinėjimui, paliekant daugiau nei 80 procentų rusiškų internetinių svetainių be neteisėtai platinamų filmų²². Pagrindinis serveris *moonwalk.cc* teikė piratinius filmus daugiau nei tūkstančiui interneto svetainių, bendrai šiose svetainėse per mėnesį susidarydavo apie 395 milijonai apsilankymų. Serveris valdė duomenų bazę, kurioje buvo daugiau nei 26 tūkstančiai filmų ir 10 tūkstančių serialų. Šiuo metu, bandant patekti į minėtą duomenų bazę neįmanoma net naudojantis DNS pakeitimais ar kitais blokavimo apėjimo būdais. BREIN tai pavyko atlikti pateikiant ieškinį prieš prieglobos paslaugų teikėjus, kuriame buvo nurodomi reikalavimai nedelsiant uždaryti *moonwalk.cc* serverį ir pateikti atitinkamų klientų duomenis. Klientų duomenys buvo panaudoti reikalaujant sumokėti kompensaciją. MPA (angl. Motion Picture Association) atstovai nurodė, kad jų nuomone, šis veiksmas yra svarbi pergalė ir dar vienas žingsnis link sveikos ir gyvos ekosistemos palaikymo, kurioje kūrybinė bendruomenė gali gaminti, platinti ir saugoti turinį, kad visuomenė galėtų juo džiaugtis²³. Taigi, vienas iš efektyvių piratavimo problemos sprendimo pavyzdžių Lietuvai galėtų būti Nyderlandų karalystės taikomas serverių išėmimas. Serverių išėmimas galėtų pakeisti blokavimą, kadangi taip būtų užkertamas kelias tiek blokavimo apėjimo būdams, tiek pasikartojantiems pažeidimams po blokavimo.

3.2. Teisiniai sprendimo būdai

3.2.1. Finansinio srauto blokavimas

Dalis visuomenės, net nesupranta, jog užsiima piratavimo veikla internete, nes už naudojamą turinį susimoka ir jaučiasi teisėtai besinaudojantys turiniu, tačiau neatkreipia dėmesio, jog mokėjimus atlieka piratinių svetainių savininkams.

Vieno iš galimų teisinių piratavimo ir minėtos mokėjimų atlikimo piratinių svetainių savininkams, sprendimo būdų, įgyvendinimas „sugriuvo“ kartu su 2016 metų

²² BREIN trekt stekker uit >80% Russische illegale streaming sites. Prieigą per internetą: <<https://stichtingbrein.nl/brein-trekt-stekker-uit-80-russische-illegale-streamingsites/?fbclid=IwAR053rEldXzW-145EPP2yXj0A6H1Pcazgg1ETueTJ1NqPzexfdFPWoXGtY>> [žiūrėta: 2020-02-12].

²³ BREIN trekt stekker uit >80% Russische illegale streaming sites. Prieigą per internetą: <<https://stichtingbrein.nl/brein-trekt-stekker-uit-80-russische-illegale-streamingsites/?fbclid=IwAR053rEldXzW-145EPP2yXj0A6H1Pcazgg1ETueTJ1NqPzexfdFPWoXGtY>> [žiūrėta: 2020-02-12].

Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nutartimi²⁴. Šioje byloje, ieškovė – Kino industrijos asociacija, pareiškė ieškinį atsakovei uždarajai akcinei bendrovei „EVP International“, šiandien geriau žinomai kaip įmonei „Paysera“, dėl uždraudimo, jai kaip tarpininkei, teikti paslaugas tretiesiems asmenims, kurie šiomis paslaugomis naudojasi pažeisdami autorių teises. Vienai iš Kino industrijos asociacijos narių – UAB „Acme“, priklauso išimtinės turtinės autorių teisės į filmų „Brėkštanti aušra. I dalis“ ir „Tadas Blinda. Pradžią“ platinimą Lietuvoje ir ji nėra suteikusi teisės jokiam subjektui platinti šiuos filmus tinklalapyje *filmai.in*, tačiau filmai yra įkelti į šį tinklalapį. Kadangi tinklalapyje *filmai.in*, vartotojai siekdami peržiūrėti šio tinklalapio turinį turi turėti paskyrą ir rinkti arba įsigyti peržiūroms reikalingus taškus, jie tai gali padaryti įvairiais mokėjimo būdais (SMS žinutėmis, elektronine bankininkyste, 900-ąja telefono linija). Ieškovė kasaciniame skunde išsakė poziciją, jog *Direktyva 2004/48/EB tarpininko sąvoką apibrėžia plačiai ir ši sąvoka apima visus asmenis, kurių paslaugas naudoja trečiasis asmuo pažeisdamas intelektinės nuosavybės teises. Nors Direktiva 2001/48/EB buvo skirta tiems tarpininkams, kurie teikia informacijos perdavimo paslaugas, tačiau tai nereiškia, kad ši direktyva apriboja galimybę vėlesnėmis direktyvomis išplėsti teisių gynimo priemonių taikymą ne tik ryšių tinklais informaciją perduodantiems tarpininkams, bet ir kitų paslaugų teikėjams. Todėl tarpininko sąvoka, kaip ji vartojama Direktivoje 2004/48/EB, negali būti siaurinama tik pagal tokį apibrėžimą, kuris teikiamas Direktivoje 2001/29/EB ir dėl šios priežasties, atsakovė („EVP International“), veikia kaip tarpininkė ATGTĮ 78 straipsnio prasme, nes tarpininkais turi būti laikomi ne tik asmenys, perduodantys informaciją (užtikrinantys sklandų tinklalapio turinį sudarančios informacijos, pavyzdžiui, neteisėtai elektroninių ryšių tinklais platinamų filmų, perdavimą), bet ir asmenys, teikiantys kitokias paslaugas, kurios prisideda prie kūrinio neteisėto padarymo viešai prieinamo kompiuterių tinklais²⁵. Tačiau Lietuvos Aukščiausiasis Teismas, kaip ir žemesnių instancijų teismai, nesutiko su tokiu aiškinimu ir byloje nurodė, kad *techninė įmokų surinkimo veikla neturėtų būti laikoma pagrindu taikyti atitinkamus draudimus (šiuo atveju atsakovė nei tikrina, nei turi pagrindą tikrinti už priėjimą prie kokios konkrečios informacijos (konkrečių filmų) yra renkami atitinkami mokesčiai, ji teikia tik techninę įmokų surinkimo paslaugą) ir vis dėlto nei tarpininko samprata, nei galimybė taikyti jiems atitinkamus draudimus neturėtų būti suprantami kaip beribiai, kurie gali būti taikomi neatsižvelgiant į proporcingumo principą ir konkrečioje byloje susiklosčiusias aplinkybes.**

Įdomu tai, kad 2020 metais ir vėl grįžtame prie bandymo įgyvendinti šį sprendimo būdą. Šįkart Lietuvos radijo ir televizijos komisija kreipėsi į Lietuvos banką dėl dėl ga-

²⁴ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2016 m. kovo 10 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-85-378/2016.

²⁵ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2016 m. kovo 10 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-85-378/2016.

limybės duoti privalomą nurodymą ar taikyti poveikio priemonę UAB „Paysera LT“, siekiant, kad interneto svetainės *www.filmmai.in*, kurioje neteisėtai viešai skelbiami autorių teisių saugomi kūriniai, valdytojai, naudodamiesi finansinio tarpininkavimo paslaugomis, kurias teikia „Paysera LT“ iš vartotojų negautų piniginių lėšų. Lietuvos Bankas kreipėsi į „Paysera LT“ su rekomendacija vertinti paslaugų teikimą asmenims, kurie naudojami interneto svetainėmis neteisėtai viešai skelbdami autorių teisių saugomus kūrinius. 2020 m. vasario 6 d. „Paysera LT“ priėmė sprendimą nebesudaryti sąlygų asmenims naudotis neteisėtą veiklą vykdančiomis interneto svetainėmis²⁶. Tačiau iš viešai spaudoje prieinamos informacijos²⁷, galima teigti, jog šios paslaugos dar yra teikiamos.

Tačiau išlieka kita problema – kuriamos veidrodinės interneto svetainių kopijos, kuriose pateikiamas turinys analogiškas, o rekomendacijos dėl finansinio tarpininkavimo šių svetainių veiklos atžvilgiu yra netaikomos. Taip pat pradeda naudotis kitomis mokėjimo sistemomis, pavyzdžiui „PayPal“ arba „Vero mobile“. Jei analogiškos rekomendacijos būtų vykdomos veidrodinėms svetainių kopijoms bei minėtiems finansinio tarpininkavimo paslaugas vykdančioms subjektams, veikiausiai, būtų apsunkinama galimybė vartotojams atlikti mokėjimus už tokias paslaugas, o dėl šios priežasties interneto svetainių savininkai, kuriose neteisėtai viešai skelbiami autorių teisių saugomi kūriniai, būtų mažiau suinteresuoti savo svetainių išlaikymu internete.

3.2.2. Naujoji autorių teisių ir gretutinių teisių direktyva

Kitas, teisinis piratavimo sprendimo būdas, stiprinantis šios problemos sprendimą visos Europos Sąjungos mastu – naujoji Europos Parlamento ir Tarybos direktyva (ES) 2019/790²⁸ dėl autorių teisių ir gretutinių teisių bendrojoje skaitmeninėje rinkoje. Ši direktyva sulaukė itin daug visuomenės dėmesio ir spaudoje buvo praminta kaip „*memes directive*“.

Tačiau, svarbu pabrėžti, jog direktyva, kaip teisės aktu yra tik nustatomas tikslas, kurį visos Europos Sąjungos valstybės narės privalo pasiekti, tačiau būdai šiam tikslui pasiekti nėra detalizuojami – valstybės narės juos renka pačios, rengdamos ar keisdamos savo nacionalinius įstatymus, tai jos privalo atlikti iki 2021 m. birželio

²⁶ LRTK sėkmingai tęsia kovą su piratavimu internete. Prieiga per internetą: <<https://www.rtk.lt/lt/naujienos/lrtk-sekmingai-tesia-kova-su-piratavimu-internete>> [žiūrėta: 2020-02-20].

²⁷ Paysera“ dar neįvykdė pažado neteikti paslaugų piratų svetainei „Filmmai.in“ Prieiga per internetą: <<https://www.vz.lt/rinkodara/komunikacija/2020/02/19/paysera-nevykdo-pazadoneteikti-paslaugu-piratu-svetainei-filmmaiin#ixzz6FZO51KEy>> [žiūrėta 2020-02-22].

²⁸ 2019 m. balandžio 17 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva (ES) 2019/790 dėl autorių teisių ir gretutinių teisių bendrojoje skaitmeninėje rinkoje, kuria iš dalies keičiamos direktyvos 96/9/EB ir 2001/29/EB.

7 d. Aktualus direktyvos 17 straipsnis²⁹, kurio 4 punkto c dalyje, yra įtvirtinta pareiga, gavus teisių turėtojų pranešimą, turinio dalijimosi internetu paslaugų teikėjams operatyviai veikti, kad savo interneto svetainėse panaikintų prieigą prie kūrinių ar kitų objektų apie kuriuos pranešta, arba pašalintų juos iš savo interneto svetainių ir dėtų visas pastangas, kad užkirstų kelią, tokių kūrinių įkėlimui ateityje. Turinio dalijimosi internetu paslaugų teikėjai – *YouTube*, *Facebook* ir kt. ir dabar gavę autorių teisių turėtojų pranešimą, panaikina prieigą prie nelegalaus turinio, tačiau su minėta direktyva, atsiranda nauja pareiga turinio dalijimosi internetu paslaugų teikėjams užtikrinti, jog toks turinys nebūtų įkeltas dar kartą.

Tiek interneto svetainėje *YouTube*, tiek *Facebook* galima aptikti autorių teises pažeidžiančio turinio. Pavyzdžiui *Youtube* platformoje šiandien diena galima aptikti filmus „*Černobylio dienoraščiai*“, „*Zero*“ lietuvių kalba, o taip pat ir didelę dalį įvairių filmų ištraukų.

Populiariausi ir labiausiai visuomenę dominantys filmai, pavyzdžiui 4 JAV Kino meno ir mokslo akademijos teikiamas „Oskarų“ statulėlės laimėjęs filmas „*Parazitas*“, platformoje *YouTube* yra nuolat įkeliamas ir greitai pašalinamas, dėl šios priežasties direktyva įpareigojanti turinio dalijimosi internetu paslaugų teikėjus užtikrinti, kad toks turinys nebūtų įkeltas dar kartą, turėtų gelbėti. Tačiau neaišku, kokias priemones šiam tikslui įgyvendinti pasirinkus dalijimosi internetu paslaugų teikėjai ir kiek jos bus efektyvios, jei įkeliamas turinys bus bent kiek pakeistas nuo priminio turinio, prie kurio prieiga buvo panaikinta.

Apibendrinus, nors šios priemonės taikymas greičiausiai nesuteiks autorių teisės saugomam turiniui absoliučios apsaugos, tačiau bent turėtų apsunkinti galimybę talpinti tokį turinį turinio dalijimosi internetu paslaugų teikėjų svetainėse.

3.3. Vartotojų švietimas kaip piratavimo problemos sprendimo būdas

Jau anksčiau minėtame Europos intelektinės nuosavybės tarnybos atliktame tyrime³⁰, kuriame buvo lyginamas piratavimo internete lygis 2017–2018 metais konstatuojama, kad kuo didesnė jaunų žmonių dalis šalyje, tuo didesnis piratavimo turinio vartojimas viename gyventojui. Tyrime itin atkreipiamas dėmesys į 15–24 metų asmenų kategoriją. 2019 metais paskelbtoje Europos intelektinės nuosavybės tarnybos *Intellectual Property and Youth Scoreboard*³¹ ataskaitoje nagrinėjamas jaunimo (vėlgiai, 15–24 metų amžiaus) santykis su intelektine nuosavybe. Iš pateikiamų duo-

²⁹ Turinio dalijimosi internetu paslaugų teikėjų naudojimas saugomu turiniu.

³⁰ ONLINE COPYRIGHT INFRINGEMENT IN THE EUROPEAN UNION MUSIC, FILMS AND TV (2017–2018), TRENDS AND DRIVERS, European Union Intellectual Property Office, 2019.

³¹ INTELLECTUAL PROPERTY AND YOUTH SCOREBOARD 2019, European Union Intellectual Property Office, 2019.

menų matyti, jog Lietuva užima pirmą vietą tarp visų Europos Sąjungos valstybių, lyginant jaunimo prieigą prie nelegalaus skaitmeninio turinio. Šiuos duomenis lyginant su 2016 metų duomenimis, šis proporcinis skaičius Lietuvoje padidėjo 5% ir šiuo metu siekia 45% jaunimo visuomenės dalies. Dėl šios priežasties, svarbu didelį dėmesį skirti jaunimo, kaip interneto vartotojų švietimui.

Šiuo metu į Švietimo, Mokslo ir Sporto ministerijos patvirtintą informacinių technologijų pagrindinio ugdymo programą³² yra įtraukta, jog 5–6 klasių moksleiviams *paaikškinama, kad yra mokamų ir nemokamų programų, kad Lietuvoje teisės aktai saugo informaciją ir duomenis nuo neteisėto naudojimo, aptariamai informacijos pažeidžiamumo klausimai. Naršydami internete mokiniai išsiaiškina, kas yra piratavimas. Kartu su mokytoju jie aptaria piratavimo padarinius.* Be organizuojamų specialių programų ar projektų (kuriuose dažnu atveju dalyvauja tik dalis mokyklų, kaip šiuo atveju Lietuvos autorių teisių gynimo asociacijos organizuojamos PIN dienos mokyklose³³) tai yra viskas, ką moksleiviai per visus mokymosi mokykloje metus, sužino apie piratavimą ir autorių teises bei jų pažeidimus internete.

Dėl šios priežasties svarbu užtikrinti tinkamą nuolatinį jaunosios kartos švietimą, kuris gali būti įgyvendinamas itin kūrybiškai – moksleiviams patiems kuriant filmus ar muzikos kūrinius bei inscenizuojant neteisėtą jų kūrinių platinimą internete.

Europos intelektinės nuosavybės tarnybos *Intellectual Property and Youth Scoreboard*³⁴ ataskaitoje taip pat pateikiami duomenys, dėl kokių priežasčių jaunoji visuomenės dalis, nustotų naudotis nelegaliais šaltiniais: 55% asmenų nurodė, jog atsiradus prieinamiems (kainos atžvilgiu) legaliems turinio šaltiniams, naudotųsi jais, o 35% asmenų nurodė, jog padidėjus galimos baudmės rizikai, už naudojimąsi nelegaliu turiniu, atsisakytų juo naudotis.

Tačiau, legalių turinio šaltinių Lietuvoje intensyviai daugėja - 2016 metais paslaugas pradėjo teikti viena didžiausių vaizdo formato transliavimo internetu svetainė Netflix. 2018 metais pradėjo veikti „ŽMONĖS Cinema“, mobilieji operatoriai, tokie kaip „Telia“, 2019 metais praėjo teikti „Telia TV“ paslaugas, kurioje už mėnesinį mokestį galima matyti, populiarius „HBO“ serialus, 2019 metais taip pat paslaugas internete taip pat pradėjo ir „Go3“, kurioje didelė dalis ką tik kino teatruose rodytų filmų, siūloma išsinuomoti 48 valandoms, už pusę vidutinės kino bilieto kainos.

Visgi, nors 35% asmenų, minėtoje ataskaitoje nurodė, kad padidėjus galimos baudmės rizikai, už naudojimąsi nelegaliu turiniu, nebesinaudotų juo. Tačiau visgi

³² Švietimo, Mokslo ir Sporto ministerijos patvirtinta pagrindinio ugdymo bendroji programa. Informacinės technologijos 8 priedas p. 1171 Prieiga per internetą: <https://www.smm.lt/uploads/documents/svietimas/ugdymo-programos/8_Informacines_tehnologijos.pdf> [žiūrėta: 2020-02-20].

³³ PIN diena mokyklose. Prieiga per internetą: <<https://www.latga.lt/pin-dienos-mokyklose.html>> [žiūrėta: 2020-02-20].

³⁴ INTELLECTUAL PROPERTY AND YOUTH SCOREBOARD 2019, European Union Intellectual Property Office, 2019.

siekiant išvengti draudimų ir bausmių griežtinimo politikos įgyvendinimo, reikėtų dar kartą atsižvelgti į švietimo stoką intelektualinės nuosavybės srityje.

Išvados

1. Blokavimo institutas tokiu būdu, kuris šiuo metu yra taikomas Lietuvoje, nėra veiksmingas.
2. Kompensacijos dėl padarytos žalos išieškojimo institutas veiksmingas tik tokiu atveju, kai jis yra taikomas su kitais autorių teisių gynimo būdais.
3. Piratavimo problemai Lietuvoje spręsti galėtų būti naudojamas serverių išėmimas bei didinamas vartotojų švietimas.

Panaudotų šaltinių ir literatūros sąrašas

Nacionaliniai teisės aktai

1. Lietuvos Respublikos Konstitucija (Lietuvos Aidas, Nr. 220; 1992, Nr. 33-1014)
2. Lietuvos Respublikos autorių teisių ir gretutinių teisių įstatymas (Žin., 1999, Nr. 501598; 2003, Nr. 28-1125)
3. Lietuvos radijo ir televizijos komisijos 2019 m. kovo 27 d. sprendimas Nr. KS-14 „Dėl Teisių turėtojų prašymų taikyti privalomus nurodymus interneto prieigos paslaugų teikėjams nagrinėjimo tvarkos aprašo patvirtinimo“ (TAR, 2019-03-28, Nr. 2019-04843)
4. Seimo nutarimas „Dėl Lietuvos radijo ir televizijos komisijos nuostatų patvirtinimo“ Valsybės žinios, 2013-03-16, Nr. 28-1319

Europos Sąjungos teisės aktai

5. 2019 m. balandžio 17 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva (ES) 2019/790 dėl autorių teisių ir gretutinių teisių bendrojoje skaitmeninėje rinkoje, kuria iš dalies keičiamos direktyvos 96/9/EB ir 2001/29/EB

Teismų ir kitų institucijų praktika

6. INTELLECTUAL PROPERTY AND YOUTH SCOREBOARD 2019, European Union Intellectual Property Office, 2019
7. Lietuvos apeliacinio teismo 2014 m. birželio 2 d. nutartis, priimta civilinėje byloje Nr. 2A-319/2014
8. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2016 m. kovo 10 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-85-378/2016
9. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2018 m. rugsėjo 27 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-335-916/2018
10. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2019 m. liepos 4 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-236-969/2019

11. Lietuvos radijo ir televizijos komisijos sprendimas dėl privalomų nurodymų interneto prieigos paslaugų teikėjams davimo 2020 m. vasario 26 d. Nr. KS-25 Vilnius
12. ONLINE COPYRIGHT INFRINGEMENT IN THE EUROPEAN UNION MUSIC, FILMS AND TV (2017-2018), TRENDS AND DRIVERS, European Union Intellectual Property Office, 2019
13. Panevėžio apygardos teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2011 m. gruodžio 13 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-846-72-2011
14. Scarlet Extended SA prieš Société belge des auteurs, compositeurs et éditeurs SCRL (SABAM), C-70/10
15. UPC Telekabel Wien GmbH prieš Constantin Film Verleih GmbH, Wega Filmproduktionsgesellschaft GmbH, C-314/12

Specialioji literatūra

16. BIRŠTONAS, R., et al. Intelektinės nuosavybės teisė. Vilnius: Registrų centras, 2010;
17. MIZARAS, V. Autorių teisė. II tomas. Vilnius: Justitia, 2009;
18. MIZARAS, V., Autorių teisė I tomas. Justitia: Vilnius 2008;

Kita literatūra:

19. „Paysera“ dar neįvykdė pažado neteikti paslaugų piratų svetainei „Filmai.in“ Prieiga per internetą: <<https://www.vz.lt/rinkodara/komunikacija/2020/02/19/payseranevykdo-pazado-neteikti-paslaugu-piratu-svetainei-filmaiin#ixzz6FZO51KEy>> [žiūrėta 2020-02-22]
20. Blokavimas ar ieškiniai. Kas efektyviau ginant teises internete. Prieiga per internetą: <<https://inac.lt/lt/2019/10/28/blokavimas-ar-ieskiniai-kas-efektyviau-ginant-teisesinternet/>> [žiūrėta 2020-02-05]
21. BREIN trekt stekker uit >80% Russische illegale streaming sites. Prieiga per internetą: <<https://stichtingbrein.nl/brein-trekt-stekker-uit-80-russische-illegalestreaming-sites/?fbclid=IwAR053rEIdXzW-145EPP2yXj0A6H1Pcazgg1ETueTJ1NqPzefdfFPWoXGtY>> [žiūrėta: 2020-02-12]
22. LRTK sėkmingai tęsia kovą su piratavimu internete. Prieiga per internetą: <<https://www.rtk.lt/lt/naujienos/lrtk-sekmingai-tesia-kova-su-piratavimu-internete>> [žiūrėta: 2020-02-20]
23. Nuo vilko ant meškos: po „Linkomanijos“ uždraudimo – įžūlios jos vagystės ir ciniškas atsakymas. Prieiga per internetą: <<https://www.alfa.lt/straipsnis/50372329/nuo-vilko-ant-meskos-po-linkomanijosuzdraudimo-izulios-jos-vagystes-ir-ciniskas-atsakymas>> [žiūrėta: 2020-02-10]
24. PIN diena mokyklose. Prieiga per internetą: <<https://www.latga.lt/pin-dienosmokyklose.html>> [žiūrėta: 2020-02-20]
25. Supreme Court sides with Rogers in illegal movie downloading case. Prieiga per internetą: <<https://www.ctvnews.ca/canada/supreme-court-sides-with-rogers-in-illegal-movie-downloading-case-1.4093981>> [žiūrėta: 2020-02-10]
26. Švietimo, Mokslo ir Sporto ministerijos patvirtinta pagrindinio ugdymo bendroji programa. Informacinės technologijos 8 priedas p. 1171 Prieiga per internetą: <https://www.smm.lt/uploads/documents/svietimas/ugdymoprogramos/8_Informacines_tehnologijos.pdf> [žiūrėta 2020-02-20]

AR TIKRAI PIRATAVIMUI LIETUVOJE ATĖJO PABAIGA? DABARTIS IR ATEITIES PERSPEKTYVOS

Santrauka

Piratavimas – opi problema, su kuria susiduria kiekviena valstybė. Valstybinėms institucijoms, sprendžiančioms dėl neteisėtai turinį platinančių svetainių veiklos mažinimo tenka sunki užduotis – suderinti autorių teisių gynimą su vartotojų interesais. Lietuvos radijo ir televizijos komisijos priimti sprendimai blokuoti tokias svetaines kaip filmai.in, torrent.ai bei linkomanija.net paskatino visuomenę diskutuoti kaip praktikoje veikia autorių teisių gynimo būdai. Šiame darbe apžvelgiama blokavimo ir kompensacijos dėl padarytos žalos išieškojimo samprata, teismų sprendimai dėl šių būdų taikymo bei kodėl jie neužkerta kelio piratavimui, taip pat, pasiūlomi nauji Lietuvoje dar nenaudojami būdai piratavimo problemai spręsti.

HAS PIRACY IN LITHUANIA REALLY COME TO AN END? PRESENT AND FUTURE PERSPECTIVES

Summary

Piracy is a serious problem that every nation faces. Public authorities deciding to reduce the activity of unlawful content distribution sites encounter a difficult task – balancing copyright protection with the interests of consumers. Decisions made by the Lithuanian radio and television commission to block sites such as filmai.in, torrent.ai and linkomanija.net have prompted public debate on how copyright protection works in practice. This article reviews the concept of blocking and compensation for damage caused, court decisions on the use of these methods and why they do not prevent piracy, also proposing new ways of dealing with piracy that has not been used in Lithuania.

KAS ATSAKINGAS UŽ ŠVARIUS VANDENYNUS?

Gretė Bagdonaitė, Leila Abi Chaker

Vilniaus universiteto Teisės fakulteto 4-o kurso Tarptautinės ir Europos Sąjungos teisės šakos studentės Saulėtekio al. 9, I rūmai, 10222 Vilnius

El. paštas: grete.bagдонаite@gmail.com; leila.abichaker@icloud.com

Mokslinio straipsnio akademinis kuratorius doc. dr. Indrė Žvaigždinienė

El. paštas: indre@zvaigzdinas.net

Mokslinio straipsnio praktinis kuratorius doc. dr. Indrė Isokaite-Valužė

El. paštas: indre.isokaite@tf.vu.lt

Straipsnyje yra pristatoma vandenynų taršos problema taurptautiniu lygmeniu, jos įtaka mūsų gyvenimui, ypatingas dėmesys skiriamas vandenynų taršos plastiku reguliavimui iš sausumos (land-based sources), jo problematikai ir trūkumui. Aptariami kiti teisiniai mechanizmai, kuriais tarptautinėje arenoje yra siekiama kovoti su vandenynų užterštumu plastiku.

The article presents an ocean pollution problem on the international level, its impact on our lives. Major attention is given to the regulation of ocean pollution by plastics from land-based sources, its problems and disadvantages. Moreover, the article discusses what other legal mechanisms are being considered in the international arena to address the problem of plastic pollution in the oceans.

Įvadas

Šiomis dienomis pasaulio bendruomenės dėmesys vis labiau atkreipiamas į problemas, susijusias su tarša, klimato kaita, biologinės įvairovės mažėjimu. Nepaisant skeptikų, klimato atšilimas yra globaliai pripažįstama problema¹, su kuria žmonija ilgą laiką kovojo tik žodžiais, bet ne darbais. Vandenynai atlieka pagrindinį vaidmenį reguliuojant klimato sistemą. Vandenynai pagamina daug daugiau deguonies nei miškai, o taip pat sugeria beveik ketvirtadalį į atmosferą per metus išmesto CO₂ kiekio². Nuo

¹ Jungtinių Tautų interneto puslapis [interaktyvus]. [Žiūrėta 2020-01-17]. Prieiga per internetą: <<https://www.un.org/en/sections/issues-depth/climate-change/>>.

² Ocean and climate platform internetinis puslapis [interaktyvus]. [Žiūrėta 2020-01-17]. Prieiga per internetą: http://ocean-climate.org/?page_id=89&lang=en.

1970 metų vandenynai absorbavo daugiau nei 93³ procentus žmonių sukurtos papildomos šilumos, žinoma – atitinkama kaina⁴. Vandenynai mums padeda ne tik tiesiogiai gyvybiškai, bet ir suteikia kitos naudos. Nenuginėjama vandenynų ekonominė nauda. Jie suteikia daug galimybių skatinti ekonomikos augimą, darbo vietų kūrimą ir inovacijas. Apskaičiuota pasaulinės vandenynų ekonomikos vertė – 1,3 trilijonų EUR, o iki 2030 m. ji turėtų padidėti daugiau nei dvigubai⁵. Vandenynų reikšmė visam pasauliui yra neabejotina, todėl yra būtina imtis priemonių, kurios padėtų spręsti egzistuojančias vandenynų problemas.

Vandenynai susiduria su gausiu kiekiu problemų. Pirmiausia, temperatūros kilimas vandenynuose⁶. Tai yra jau minėtos vandenyno funkcijos, padedančios žmonijai, pasekmė, dėl kurios ne tik tirpsta ledynai⁷, bet tai veda link deoksigeninimo⁸ – vandenyne pagaminamo deguonies mažėjimo. Temperatūros pakilimas taip pat neigiamai veikia ekosistemas ir vandenyne gyvenančias gyvūnų rūšis. Šie aspektai neabejotinai veikia mus tiesiogiai. Pasak Jungtinių Tautų Organizacijos (toliau – JTO), Maisto ir Žemės ūkio organizacijos, jūrų ir gelavandenių žuvų žvejyba ir akvakultūra suteikia 4,3 milijardui žmonių apie 15 procentų gyvulinių baltymų⁹. Taip pat svarbu, jog vandens šiltėjimas sudaro puikias sąlygas ligų plitimui vandenynų gyvūnijoje¹⁰. Jūros lygio kilimas yra viena iš skausmingiausių problemų, sukeliančių žmonijai rimtas pasekmes. Dėl jūros lygio kilimo žmonija susiduria su ekstremaliomis oro sąlygomis, pavyzdžiui, uraganai bei potvyniai¹¹.

³ LEVITUS, S., *World ocean heat content and thermosteric sea level change (0-2000m), 1955-2010*, Geophysical Research Letters, vol. 39, No. 10, 2012.

⁴ LOVIN, I., *Climate Change Poses a Threat to Our Oceans* [interaktyvus]. The Magazine of the United Nations, Volume LIV Nos. 1 & 2, 2017 [Žiūrėta 2020-01-17]. Prieiga per internetą: <<https://unchronicle.un.org/article/climate-change-poses-threat-our-oceans>>.

⁵ Organisation for Economic Cooperation and Development, *The ocean economy in 2030*, OECD Publishing, Paris, 2016.

⁶ Jungtinių Tautų interneto puslapis [interaktyvus]. [Žiūrėta 2020-01-17]. Prieiga per internetą: <<https://www.un.org/sustainabledevelopment/blog/2017/06/feature-climate-change-and-the-worlds-oceans/>>.

⁷ Jungtinių Tautų interneto puslapis [interaktyvus]. [Žiūrėta 2020-01-17]. Prieiga per internetą: <<https://www.un.org/sustainabledevelopment/blog/2017/06/feature-climate-change-and-the-worlds-oceans/>>.

⁸ LAFFOLEY, D., BAXTER, J.M., *Ocean deoxygenation: Everyone's problem. Causes, impacts, consequences and solutions*, IUCN, Switzerland, 2019.

⁹ United Nations Food and Agriculture Organisation, *The state of world fisheries and aquaculture 2012*, [interaktyvus]. Rome, 2012 [Žiūrėta 2020-01-17]. Prieiga per internetą: <<http://www.fao.org/3/a-i2727e.pdf>>

¹⁰ Tarptautinės gamtos apsaugos sąjungos interneto puslapis [interaktyvus]. [Žiūrėta 2020-01-17]. <<https://www.iucn.org/resources/issues-briefs/ocean-warming>>

¹¹ LINDSEY, R., *Climate Change: Global Sea Level* [interaktyvus]. 2019 [Žiūrėta 2020-01-17]. Prieiga per internetą: <<https://www.climate.gov/news-features/understanding-climate/climate-change-global-sea-level>>

Visos šios problemos sukuriamos tiesiogine žmonių veikla. Viena iš pagrindinių šių problemų sukelėjų yra gamyba ir besaikis vartojimas, kuris lydi ne tik prie anksčiau išvardintų problemų, bet ir šiuo atveju pačios aktualiausios problemos – vandenynų užterštumo plastiko atliekomis.

Tarptautiniu lygmeniu pripažįstama, kad vandenynų užterštumas plastikų pasiekė „krizinį lygį“¹². Ši problema kelia žalą vandenynų gyvūnijai, pakrančių bendruomenėms ir jūrinei veiklai. Taip pat kelia didelį susirūpinimą žmonių sveikata ir saugumu¹³. Numatoma, jog jeigu nebus imtasi priemonių sustabdyti tai 2050 metais, plastikinių atliekų į vandenyną pateks po keturis šiukšlių sunkvežimius per minutę ir didžioji dauguma šių atliekų bus atkeliavusi iš sausumos (land-based sources)¹⁴. Atliekos, atkeliavusios iš sausumos, yra tiesiogiai susijusios su veiklomis, kurios sukelia tiesioginį šiukšlinimą ant kranto, pavyzdžiui, paplūdimių turizmas, ir taip pat su atliekomis susidarančiose atokesnėse vietose, kaip miestai ir pramoninės teritorijos, kur šiukšlės kitais būdais patenka į vandenį. Tuo tarpu kita kategorija atliekų, patenkančių į vandenynus, yra jūrinės kilmės atliekos (sea-based sources). Tai šiukšlės, kurios tiesiogiai (atsitiktinai ar tyčia) išleidžiamos į vandenį vykdant jūrinę veiklą, pavyzdžiui, gabenimas, transportavimas jūra, žvejyba, įrenginiai vandenyse¹⁵. Taigi, atliekos į vandenynus patenka labai įvairiais būdais, tačiau tarptautinėje teisėje jūrinės kilmės šiukšlių patekimas į vandenį yra pakankamai aiškiai ir plačiai sureglamentuotas¹⁶, kitaip nei atliekų patekimas į vandenį iš sausumos, nors 80 procentų plastiko į vandenynus patenka iš sausumos šaltinių¹⁷. Taigi pasauliui susiduriant su plastiko „tamsiąja puse“ yra privalu sureguliuoti ir užkirsti kelią plastiko patekimui į vandenynų aplinką, o taip pat ir aptarti galimybę taikyti atsakomybę atitinkamiems subjektams tarptautiniu lygmeniu.

¹² MCKINSEY&COMPANY; OCEAN CONSERVANCY, *Stemming the Tide: Land-based strategies for plastic-free ocean*, 2015, p. 6.

¹³ European Commission, *Identifying Sources of Marine Litter* [interaktyvus]. 2016, p. 7. [Žiūrėta 2020-01-17]. Prieiga per internetą: <https://ec.europa.eu/environment/marine/good-environmental-status/descriptor-10/pdf/MSFD_identifying_sources_of_marine_litter.pdf>.

¹⁴ CHEN, C.L, *Regulation and Management of Marine Litter*, 2015, 15 skyrius, p. 397.

¹⁵ European Commission, *Identifying Sources of Marine Litter* [interaktyvus]. 2016, p. 12. [Žiūrėta 2020-01-17]. Prieiga per internetą: <https://ec.europa.eu/environment/marine/good-environmental-status/descriptor-10/pdf/MSFD_identifying_sources_of_marine_litter.pdf>.

¹⁶ Pavyzdžiui, 1973 m. Tarptautinė konvencija dėl teršimo iš laivų prevencijos // Valstybės žinios, 2004, Nr. 138-5030; United Nations Conference on the Human Environment, Convention on the Prevention of Marine Pollution by Dumping of Wastes and Other Matter (London Convention), 1972, [interaktyvus]. [Žiūrėta 2020-01-17]. Prieiga per internetą: <<http://www.imo.org/en/OurWork/Environment/LCLP/Documents/LC1pdf>>.

¹⁷ „Blastic“ interneto puslapis [interaktyvus]. [Žiūrėta 2020-01-17]. Prieiga per internetą: <<https://www.blastic.eu/knowledge-bank/sources-and-pathways/land-based-sources/>>.

Vandenynų užterštumo plastiko atliekomis sumažinimas yra nemenkas iššūkis visam pasauliui, tačiau būtent didelis visuomenės domėjimasis ir šios problemos teisinio reglamentavimo trūkumo kelimas iš užmaršties lemia svarbų šios temos **aktualumo** lygį ir būtinumą išnagrinėti šią taršos problemą iš teisinės perspektyvos.

Šio darbo tyrimo **tikslas** – nuodugniai išnagrinėti egzistuojantį teisinį reguliavimą nagrinėjamos problemos atveju, kritiškai įvertinti jo trūkumus ir problemas. Norint pasiekti šį tikslą reikėtų: aiškiai apibrėžti problemos atsiradimo priežastis; nustatyti ir išanalizuoti egzistuojantį teisinį reguliavimą; pateikti pavyzdžių bei siūlymų, kaip geriausiai galima būtų išspręsti šią problemą.

Atliekamo tyrimo **objektas**: pirmojoje dalyje analizuojama pagrindiniai vandenynų plastikų taršos šaltiniai ir egzistuojantis tarptautinis teisinis reguliavimas dėl taršos iš sausumos šaltinių, aptariama jo problematika; antrojoje dalyje nagrinėjama tarptautinėje arenoje egzistuojančios kitos tarptautinės iniciatyvos, skirtos plastiko gamybos ir vartojimo ribojimui, jų sąsają su vandenynų apsaugojimu nuo plastiko taršos.

Darbo **tyrimo metodai**:

- Analizės – siekiama ištirti egzistuojančius tarptautinės teisės aktus, reglamentuojančius vandenynų apsaugą nuo taršos iš sausumos šaltinių, jų pritaikomumą kai teršiamą plastiką, taip pat kitus teisinius mechanizmus, skirtus kovai su plastiko tarša;
- Loginis – aiškinama nagrinėjamų teisės aktų nuostatos, jų turinys, jas apibendrinant ir darant išvadas;
- Lingvistinis – atskleidžiamos teisės aktuose vartojamų sąvokų bei formuluočių reikšmės.
- Lyginamasis – lyginama teisės aktų, reguliuojančių vandenynų apsaugą nuo taršos iš sausumos šaltinių normos ir normos reguliuojančios vandenynų apsaugą nuo taršos iš kitų šaltinių.

Tyrimo **originalumą** lemia tai, kad vandenynų apsaugos nuo taršos plastiką atkeliaujančių iš sausumos šaltinių problema ir teisinis reglamentavimas nėra aptariamas Lietuvos teisės doktrinoje, o didėjant vandenynų užterštumui bei atsirandant naujiems klimato iššūkiams, didelis dėmesys turėtų būti skiriamas aplinkosaugos teisei bei tarptautiniams aplinkosauginiams reikalavimams. Straipsnyje pagrindiniai naudoti **šaltiniai** yra 1982 m. Jungtinių Tautų jūrų teisės konvencija bei 2019 m. birželio 5 d. Europos parlamento ir tarybos direktyva (ES) 2019/904 dėl tam tikrų plastikinių gaminių poveikio aplinkai mažinimo bei kiti tarptautiniai teisės aktai. Taip pat pasitelkiama užsienio mokslininkų darbas ir tyrimais.

1. Reglamentavimas tarptautinėje teisėje kovai su plastiką vandenynuose

Jau XIX amžiuje tarptautinėje teisėje vandenynai buvo apibrėžiami kaip nepriklausantys nei vienai jurisdikcijai, atskleidžiamas jų nepriklausomumo elementas

bei negalėjimas būti nuosavybe¹⁸. Toks vandenynų nepriklausomumo supratimas išliko nepakitęs iki šių dienų. 1970 m. gruodžio 17 d. Jungtinių Tautų Rezoliucijoje 2749 (XXV) Generalinė Asamblėja pareiškė, kad jūrų ir vandenynų dugnas bei jo gelmės, esantys už nacionalinės jurisdikcijos ribų, o jų ištekčiai yra bendras žmonijos paveldas. Ši sąvoka taip pat pakartota 1982 m. Jungtinių Tautų jūrų teisės konvencijos (toliau – UNCLOS) 136 straipsnyje. Tuo pačiu UNCLOS pabrėžiama, kad „nė viena valstybė, fizinis ar juridinis asmuo negali pasisavinti jokios¹⁹“ vandenyno dalies. Dabar nebėra ginčo dėl tokio vandenynų nepriklausomumo suvokimo. Todėl vandenynai šiandien gali būti suprantami kaip priklausantys kiekvienam iš mūsų, tačiau nė vienas iš mūsų neturime jokių nuosavybės teisių į juos. Žalos sukėlimas mūsų vandenynų aplinkai sukelia žalą mūsų visų turtui. Vandenynas kaip mūsų visų bendras turtas privalo būti apsaugotas nuo jam daromos nuolatinės žalos, o tokia apsauga turi būti aptarta tarptautiniu lygmeniu.

1.1. Atliekų patekimo būdai

Pirmiausia, norint išsiaiškinti ar egzistuoja tinkamas problemos tarptautinis reglamentavimas, svarbu išanalizuoti problemos atsiradimo pagrindus. Siekiant tinkamai identifikuoti problemą ir jai atrasti reguliavimą, reikia suvokti ir atskirti kokiais būdais atliekos, įskaitant plastikines atliekas, gali pasiekti vandenynus. Teorijoje yra išskiriami du pagrindiniai atliekų patekimo būdai:

- Jūrinės kilmės šaltiniai (ang. sea-based sources)
- Sausumos kilmės šaltiniai (ang. land-based sources)²⁰

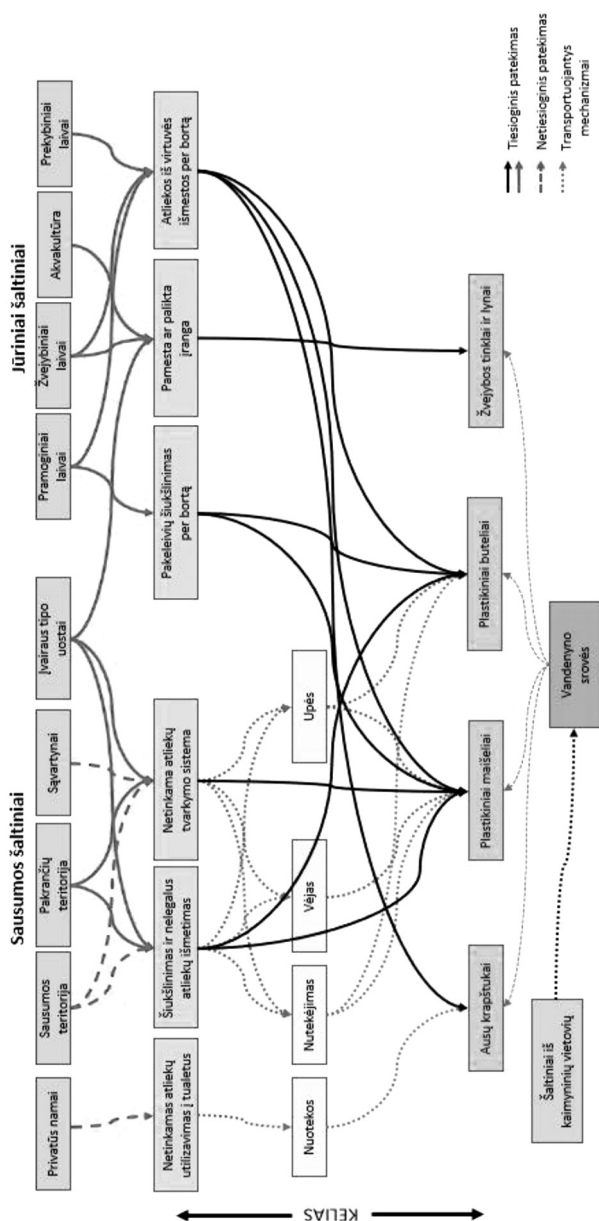
Siekiant suprasti atliekų patekimo į vandenynus būdus, pateikiama schema, kurioje nagrinėjama kaip keturi dažniausiai vandenynuose randami daiktai: ausų krapštukai, plastikiniai maišeliai, plastikiniai buteliai ir žvejybiniai tinklai ir lynai, patenka į vandenynų aplinką (1 iliustracija).

Atliekų patekimo šaltiniai (žr. pilki langeliai) yra siejami su ekonominiu sektoriumi arba žmogaus veikla, kuriose susidaro atliekos ir jų, tam tikru būdu (pavyzdžiui, specialiai šiuokšlinant arba netyčia pametant), yra atsikratoma (žr. rausvi langeliai), taip toms atliekoms patenkant į gamtą ar kitą joms netinkamą aplinką. Atliekų tarša tam tikroje teritorijoje gali susidaryti nuo vietinės veiklos, pavyzdžiui, paplūdimiuose išmetamų šiukšlių arba atgabenama ir iš daug tolimesnių teritorijų, tarkime, atliekos atkeliaujančios vandenyno srove. Dažnai upės ar vandenynų srovės yra laikomos taršos šaltiniais,

¹⁸ 1982 m. Jungtinių Tautų jūrų teisės konvencija // *Valstybės žinios*, 2003, Nr. 107-4786, 137 str. 1 d.

¹⁹ DE BURGH, W. *The Elements of Maritime International Law*, London, 1868, p. 1-2.

²⁰ European Commission, *Identifying Sources of Marine Litter* [interaktyvus]. 2016, p. 12. [Žiūrėta 2020-01-18]. Prieiga per internetą: <https://ec.europa.eu/environment/marine/good-environmental-status/descriptor-10/pdf/MSFD_identifying_sources_of_marine_litter.pdf>.

1 iliustracija. Pagrindiniai vandenynų taršos šaltiniai*

* European Commission, *Identifying Sources of Marine Litter* [interaktyvus]. 2016 [Žiūrėta 2020-01-17]. Prieiga per internetą: <https://ec.europa.eu/environment/marine/good-environmental-status/descriptor-10/pdf/MSFD_identifying_sources_of_marine_litter.pdf>

tačiau jos yra į vandenynus ir jų viduje atliekas transportuojantys mechanizmai²¹ (žr. šviesiai mėlyni langeliai). Iš schemos galime suprasti, kad visi atliekų patekimo būdai į vandenynų aplinką gali būti sukelti ne tik pavienių fizinių, bet ir juridinių asmenų.

Atliekų patekimo į vandenynų aplinką būdą yra svarbu suprasti tam, kad būtų pri-
taikytos veiksmingos ir efektyvios priemonės vandenynų aplinkos taršos mažinimui. Tik nustačius iš kokių šaltinių atliekos atkeliauja gali būti sukuriami tinkami teisiniai mechanizmai padedantys kovoti su atitinkamais taršos šaltiniais.

Kaip jau minėta, jūrinės kilmės atliekų tarša yra reguliuojama pakankamai plačiai ir veiksmingai. Mažiausiai trys tarptautinės sutartys reguliuoja jūrinių atliekų taršą vandenynų aplinkoje²² (UNCLOS, Tarptautinė konvencija dėl teršimo iš laivų prevencijos ir Londono Konvencija²³), kai tuo tarpu atliekoms, atkeliaujančioms iš sausumos tarptautinėje arenoje yra skiriamas daug mažesnis dėmesys, nors tam tikrų nuostatų, bandančių reguliuoti šią problemą, atrasti galima.

1.2. Egizstuojančios tarptautiniai susitarimai dėl taršos iš sausumos šaltinių

Didžiausią nerimą kelia tai, kad visi egzistuojančios vandenynų aplinkos taršą reguliuojantys tarptautiniai susitarimai iš esmės nepaiso ir neaptaria iš sausumos atkeliaujančių plastikų atliekų problemos, kuri yra esminė dėl vandenynų užterštumo²⁴. Pavyzdžiui, Londono Konvencija, reguliuoja tik tas iš sausumos surinktas atliekas, kurios yra pakraunamos į laivus tiesiogiai siekiant jų atsikratyti vandenynų aplinkoje²⁵. Dauguma tarptautinių mechanizmų, kalbančių apie sausumos šaltinius, paprastai neturi privalomo įpareigojimo arba yra riboti savo apimtimi²⁶. Vienas iš pačių reikšmingiausių ir daugiausiai kalbančių apie sausumos šaltinius susitarimų yra UNCLOS, tačiau atsižvelgiant

²¹ European Commission, *Identifying Sources of Marine Litter* [interaktyvus]. 2016 [Žiūrėta 2020-01-17]. Prieiga per internetą: <https://ec.europa.eu/environment/marine/good-environmental-status/descriptor-10/pdf/MSFD_identifying_sources_of_marine_litter.pdf>.

²² SIMON, N., KNOBLAUCH, D., MEDERAKE, L., McGLADE, K., SCHULTE, M.L., MASALI, S., *No more Plastic in the Ocean* [interaktyvus] Berlin, adelphi, 2018, p. 3. [Žiūrėta 2020-01-19]. Prieiga per internetą: <https://www.ecologic.eu/sites/files/publication/2018/simon_knoblauch_et_al_2018_no_more_plastics_in_the_oceans_global_treaty.pdf>

²³ United Nations Conference on the Human Environment, Convention on the Prevention of Marine Pollution by Dumping of Wastes and Other Matter (London Convention), 1972, [interaktyvus]. [Žiūrėta 2020-01-17]. Prieiga per internetą: <<http://www.imo.org/en/OurWork/Environment/LCLP/Documents/LC1972.pdf>>

²⁴ DERRAIK, J.G.B., *The Pollutions of the Marine Environment by Plastic Debris: A Review*, 44 Marine Pollution Bulletin, 2002, p. 842.

²⁵ LEWIS, Y., *Cargo Residues & Cargo-Associated Garbage: Are They Regulated by the Ocean Dumping Act or the Act to Prevent Pollution from Ships?*, 14 U.S.F. Mar. L.J., 2002, p. 269, 274-275.

²⁶ SCROEDER, M., *Forgotten at Sea – An International Call to Combat Islands of Plastic Waste in the Pacific Ocean*, 16 Sw. J. Int'l L., 2010, p. 276.

į šių dienų vandenynų užterštumo didėjimą, reikėtų atkreipti dėmesį, ar tarptautinėje arenoje ši konvencija yra realiai veiksminga ir įgyvendinanti savo tikslus.

1.2.1. UNCLOS pagrindinės nuostatos kovai su tarša iš sausumos

Šiuo metu, vienintelė tarptautinė sutartis, numatanti bendrines nuostatas valstybėms dėl taršos iš sausumos prevencijos yra 1982 metais priimta UNCLOS. Konvencijos 1 straipsnio 4 dalyje pateikiama labai visapusiška ir išsami²⁷ jūrinės aplinkos taršos sąvoka: „žmogaus veikla, kurios metu tiesiogiai ar netiesiogiai paskleidžiamos medžiagos ar energija jūros aplinkoje, įskaitant upės žiotis, ir kuri sukelia arba gali sukelti žalingas pasekmes, tokias kaip: žala gyviesiems ištekliams ir jūros gyvūnams, pavojus žmonių sveikatai, kliūtys veiklai jūroje, įskaitant žvejybą ir kitą teisėtą jūros panaudojimą, taip pat naudojamo jūros vandens kokybės ir poilsio sąlygų pablogėjimas“²⁸. Tolesnėse konvencijos normose atsiskleidžiamas taršos iš sausumos reguliavimas, pavyzdžiui, Konvencijos 194 straipsnio pirmoji dalis numato: „Kartu arba pavieniui valstybės pagal galimybes imasi visų būtinų šiai Konvencijai neprieštaraujančių priemonių, kad būtų išvengta jūros aplinkos teršimo iš **bet kokio šaltinio**, jis būtų sumažintas ir kontroliuojamas, tuo tikslu naudodamos veiksmingiausias priemones, kuriomis valstybės disponuoja ir kurios atitinka jų galimybes, taip pat siekia suderinti savo politiką šiuo klausimu su kitomis valstybėmis“²⁹. Nuostata, teigianti dėl taršos „iš bet kokio šaltinio“ be kita ko, reiškia, kad į jos apimtį patenka atliekos atkeliaujančios iš sausumos³⁰. Konvencijos nuostatos yra kritikuojamos nuo jos priėmimo dienų, o ypačingai kritika kreipiama šiam 194 straipsniui. Straipsnyje numatyti įpareigojimai yra tokie abstraktūs ir bendri, kad sukuriamas šios konvencijos neveiksmingumas ir skirtingas interpretavimas³¹. Įpareigojimas imtis priemonių dėl taršos jūrinėje aplinkoje mažinimo yra susiejamas su valstybės veiksmingiausiomis priemonėmis, „kuriomis valstybės disponuoja ir kurios atitinka jų galimybes“³². Šiuo atveju sukuriamą situaciją, kad mažiau išsivysčiusi šalis, turinti ribotas galimybes investuoti pakankamai lėšų ar įvykdyti sudėtingus projektus negalės įgyvendinti tokių prevencinių priemonių, kokias gali įgyvendinti labiau išsi-

²⁷ STEPHENSON, M. A., *Vessel-source Pollution Under the Law of the Sea Convention – an Analysis of the Prescriptive Standards*, Queensland L.J. (117), 1992, p. 120.

²⁸ 1982 m. Jungtinių Tautų jūrų teisės konvencija // Valstybės žinios, 2003, Nr. 107-4786, 1str. 4 d.

²⁹ 1982 m. Jungtinių Tautų jūrų teisės konvencija // Valstybės žinios, 2003, Nr. 107-4786, 194 str. 1 d.

³⁰ TANAKA, Y. *Regulation of Land-Based Marine Pollution in International Law: A Comparative Analysis Between Global and Regional Legal Frameworks* [interaktyvus]. Max-Planck-Institut, ZaoRV 66, 2006, p. 542 [Žiūrėta 2020-02-08]. Prieiga per internetą: <https://www.zaoerv.de/66_2006/66_2006_3_a_535_574.pdf>.

³¹ BOYLE, A.E., *Marine Pollution under the Law of the Sea Convention*, The American Journal of International Law, Vol. 79, No. 2, 1985, p. 347-372.

³² 1982 m. Jungtinių Tautų jūrų teisės konvencija // Valstybės žinios, 2003, Nr. 107-4786, 194 str.

vysčiusi šalis³³. Pasak konvencijos kritikų, tokia kvalifikacija sukuria dvigubą standartą vandenų aplinkos apsaugai, nes mažiau išsivysčiusios šalys taikys žymiai mažesnes pastangas ir priemones apsaugoti vandenynus nuo taršos iš sausumos³⁴. Tačiau, tai taip pat parodo, kad besivystančios šalys nėra atleistos nuo įsipareigojimų imtis atitinkamų priemonių³⁵, o taip pat Konvencijoje įtvirtinta parama besivystančioms valstybėms³⁶. Teorijoje tokia kvalifikacija galimai yra pateisinama dėl to, kad valstybių įsipareigojimai siejami tik su taršos prevencija, sumažinimu ir kontroliavimu, o ne su įsipareigojimais apsaugoti ir išsaugoti vandenų aplinką³⁷. Todėl vandenynų apsauga ir išsaugojimas nėra keliamas kaip pagrindinis uždavinys valstybėms. Tai atitinkamai atsispindi prieš tai minėtuose vandenynų užterštumo rodikliuose, kurie aiškiai parodo, kad UNCLOS nuostatos nėra veiksmingos šios normos atveju, nes pasauliui vis dar nepavyksta išvengti, sumažinti ar kontroliuoti į vandenynų aplinką patenkančių atliekų kiekio.

1.2.2. Sic utere tuo ut alienum non laedas

Tarptautinė teisė gali būti efektyvi tik tuo atveju, jeigu valstybės gerbia vienos kitų teises ir laiko save lygiateisėmis³⁸. *Sic utere tuo ut alienum non laedas (naudok savo turtą taip, kad nesužeistum kito turto)*³⁹ taisyklė tarptautinėje paprotinėje teisėje užima svarbią vietą, o taip pat yra ir pagrindinis principas tarptautinėje aplinkos teisėje⁴⁰. Ši taisyklė numato, kad nei viena valstybė neturi teisių naudoti ar leisti naudoti

³³ CHARNEY, J.I., *The Marine Environment and the 1982 United Nations Convention on the Law of the Sea*, The International Lawyer, 1994, p. 886.

³⁴ RAMAKRISHNA, K., *Environmental Concerns and the New Law of the Sea*, Journal of Maritime Law & Commerce, 1985; CHARNEY, J.I., *The Marine Environment and the 1982 United Nations Convention on the Law of the Sea*, 28 The International Lawyer, 1994, p. 886.

³⁵ TANAKA, Y. *Regulation of Land-Based Marine Pollution in International Law: A Comparative Analysis Between Global and Regional Legal Frameworks* [interaktyvus]. Max-Planck-Institut, ZaoRV 66, 2006, p. 542 [Žiūrėta 2020-02-08]. Prieiga per internetą: <https://www.zaoerv.de/66_2006/66_2006_3_a_535_5728.pdf>.

³⁶ 1982 m. Jungtinių Tautų jūrų teisės konvencija // Valstybės žinios, 2003, Nr. 107-4786, 202-203 str.

³⁷ CHARNEY, J.I., *The Marine Environment and the 1982 United Nations Convention on the Law of the Sea*, The International Lawyer, 1994, p. 886.

³⁸ TANAKA, Y. *Regulation of Land-Based Marine Pollution in International Law: A Comparative Analysis Between Global and Regional Legal Frameworks* [interaktyvus]. Max-Planck-Institut, ZaoRV 66, 2006, p. 538 [Žiūrėta 2020-02-02]. Prieiga per internetą: <https://www.zaoerv.de/66_2006/66_2006_3_a_535_574.pdf>.

³⁹ Internetinis Oxford žodynas [interaktyvus]. [Žiūrėta 2020 -02-02] Prieiga per internetą: <<https://www.oxfordreference.com/view/10.1093/oi/authority.20110803100504563>>

⁴⁰ TANAKA, Y. *Regulation of Land-Based Marine Pollution in International Law: A Comparative Analysis Between Global and Regional Legal Frameworks* [interaktyvus]. Max-Planck-Institut, ZaoRV 66, 2006, p. 538 [Žiūrėta 2020-02-02]. Prieiga per internetą: <https://www.zaoerv.de/66_2006/66_2006_3_a_535_574.pdf>.

savo teritoriją taip, kad būtų padaryta žala tai teritorijai ar kitos valstybės teritorijai⁴¹. Ši taisyklė taip pat atspindi ir kai kuriose UNCLOS nuostatose. 194 straipsnio 2 dalis numato pareigą imtis „būtinų priemonių, kad pagal jų jurisdikciją vykdoma ar jų kontroliuojama veikla būtų vykdoma tokiu būdu, **kad dėl teršimo nebūtų padaryta žalos kitoms valstybėms ar jų aplinkai**, taip pat kad teršimas, įvykęs dėl nelaimingų atsitikimų ar dėl veiklos pagal jų jurisdikciją ar joms kontroliuojant, neišsiplėstų už rajonų, kuriuose pagal šią Konvenciją jos naudojasi suvereniomis teisėmis“⁴². Būtent šiuo atveju „dėl teršimo padaryta žala“ Konvencijoje suprantama kaip „žala gyviesiems ištekliams ir jūros gyvūnams, pavojus žmonių sveikatai, kliūtys veiklai jūroje, įskaitant žvejybą ir kitą teisėtą jūros panaudojimą, taip pat naudojamo jūros vandens kokybės ir poilsio sąlygų pablogėjimas“⁴³. Per šį straipsnį yra įtvirtinama valstybių atsakomybė už taršą, kuri vėliau apibrėžiama Konvencijos 235 straipsnyje⁴⁴. Straipsnyje nustatoma, kad valstybės yra atsakingos pagal tarptautinę teisę, o taip pat atsako ir dėl jų jurisdikcijai priklausančių fizinių ar juridinių asmenų teršimo jūros aplinkai padarytos žalos.

Kaip aptarta anksčiau, vandenynų tarša iš sausumos šaltinių apima daug skirtingų atliekų (skirtingų plastiko gaminių) ir daug skirtingų atliekų patekimo būdų (žr. 1 iliustraciją). Taip pat gali būti situacijų, kad taršą sukelia daugiau negu viena valstybė. Visa tai suveda prie šios problemos komp leksiškumo ir galimybių identifikuoti šaltinius sukėlusius žalą vandenynų aplinkai nebuvimo⁴⁵. Kitaip sakant, nors žala yra akivaizdi, tačiau nustatyti, kas ją sukėlė gali būti labai sudėtinga, o paprasčiausiai, žalos sukėlėjas gali būti nebeatsekamas. Tai veda link to, kad atsakomybės klausimas gali būti neišsprendžiamas, todėl matomai įpareigojimas nesukelti žalos kitoms valstybėms ar jų aplinkai, gali būti suprantamas kaip moralinės pareigos įtvirtinimas, tačiau teisiškai jis yra neveiksmingas ir neužtikrinantis, valstybių atsakomybės taršos sukėlimo atveju.

1.2.3. UNCLOS įpareigojimai dėl nacionalinių teisės aktų

Siekiant sumažinti vandenynų taršą iš sausumos šaltinių, UNCLOS kuria įpareigojimą valstybėms priimti teisės aktus, skirtus išvengti jūros aplinkos teršimo iš sausumos šaltinių, jį sumažinti ir kontroliuoti, įskaitant upes, upių žiotis, vamzdynus bei vandens

⁴¹ The Trail Smelter case, International Environmental Law Reports, vol. 1, Cambridge, 1999, p. 310.

⁴² 1982 m. Jungtinių Tautų jūrų teisės konvencija // Valstybės žinios, 2003, Nr. 107-4786, 194 str. 2 d.

⁴³ 1982 m. Jungtinių Tautų jūrų teisės konvencija // Valstybės žinios, 2003, Nr. 107-4786, 1 str. 1 d. 4 p.

⁴⁴ 1982 m. Jungtinių Tautų jūrų teisės konvencija // Valstybės žinios, 2003, Nr. 107-4786, 235 str.

⁴⁵ TANAKA, Y. *Regulation of Land-Based Marine Pollution in International Law: A Comparative Analysis Between Global and Regional Legal Frameworks* [interaktyvus]. Max-Planck-Institut, ZaoRV 66, 2006, p. 539 [Žiūrėta 2020-02-02]. Prieiga per internetą: <https://www.zaoerv.de/66_2006/66_2006_3_a_535_574.pdf>.

nuotėkų įrenginius, atsižvelgiant į pripažintas tarptautines normas ir standartus bei rekomenduojamą praktiką ir procedūras⁴⁶ bei imtis kitų reikalingų priemonių, siekiant išvengti tokio teršimo, jį sumažinti ir kontroliuoti⁴⁷. Atsižvelgiant į tai, 207 straipsnio 3 dalis, numato įpareigojimą valstybėms tinkamu regioniniu mastu stengtis suderinti savo politiką šiais klausimais⁴⁸. Be to, straipsnio 4 dalis įpareigoja valstybes stengtis nustatyti pasaulines bei regionines taisykles, kurios užkirstų kelią taršai nuo sausumos šaltinių ir suderinti jų politiką atitinkamu regioniniu lygmeniu⁴⁹. Šis vykdymas yra užtikrinamas Konvencijos 213 straipsniu, teigiančiu, kad valstybės užtikrina pagal 207 straipsnį priimtų teisės aktų vykdymą bei imasi kitų priemonių, būtinų įgyvendinti taikytinas tarptautines normas ir standartus⁵⁰. Visas 207 straipsnis kalba apie taršos išvengimą, sumažinimą bei kontroliavimą, tačiau visos jo nuostatos yra labai abstrakčios ir nenumatančios jokių kriterijų, kaip tai turėtų būti įgyvendinama⁵¹. Ypatingai reikėtų atkreipti dėmesį, jog Konvencijoje įtvirtinti įpareigojimai susiję su tarša iš sausumos šaltinių nustato žymiai mažesnius standartus negu įpareigojimai susiję su tarša iš kitų šaltinių⁵². Pavyzdžiui, taršai dėl nacionalinei jurisdikcijai priklausančios veiklos jūros dugne, taršai dėl laidojimo, o taip pat ir taršai iš laivų, valstybės įpareigojamos priimti tokius norminius aktus, kurie turi būti ne mažiau veiksmingi negu tarptautinės normos, standartai bei rekomenduojama praktika ir procedūros⁵³. Kai tuo tarpu, kalbant apie taršą iš sausumos, valstybės įpareigojamos tik atsižvelgti į pri pažintas tarptautines normas ir standartus bei rekomenduojamą praktiką priimant įstatymus ir kitus teisės aktus dėl teršimo iš sausumos⁵⁴. Atsižvelgiant į įpareigojimų formulavimą, valstybės gali priimti tokius teisės aktus ir (ar) įgyvendinti tokias priemones, kurios gali būti **mažiau** arba daugiau griežtos negu tos, kurios jau yra įgyvendintos tarptautinėje teisėje⁵⁵. Kyla klausimas, kiek toks reguliavimas yra realiai efektyvus siekiant įgyvendinti numa-

⁴⁶ 1982 m. Jungtinių Tautų jūrų teisės konvencija // Valstybės žinios, 2003, Nr. 107-4786, 207 str. 1 d.

⁴⁷ 1982 m. Jungtinių Tautų jūrų teisės konvencija // Valstybės žinios, 2003, Nr. 107-4786, 207 str. 2 d.

⁴⁸ 1982 m. Jungtinių Tautų jūrų teisės konvencija // Valstybės žinios, 2003, Nr. 107-4786, 207 str. 3 d.

⁴⁹ 1982 m. Jungtinių Tautų jūrų teisės konvencija // Valstybės žinios, 2003, Nr. 107-4786, 207 str. 4 d.

⁵⁰ 1982 m. Jungtinių Tautų jūrų teisės konvencija // Valstybės žinios, 2003, Nr. 107-4786, 213 str.

⁵¹ TANAKA, Y. *Regulation of Land-Based Marine Pollution in International Law: A Comparative Analysis Between Global and Regional Legal Frameworks* [interaktyvus]. Max-Planck-Institut, ZaoRV 66, 2006, p. 543 [Žiūrėta 2020-02-02]. Prieiga per internetą: <https://www.zaoerv.de/66_2006/66_2006_3_a_535-574.pdf>.

⁵² TANAKA, Y. *Regulation of Land-Based Marine Pollution in International Law: A Comparative Analysis Between Global and Regional Legal Frameworks* [interaktyvus]. Max-Planck-Institut, ZaoRV 66, 2006, p. 543 [Žiūrėta 2020-02-02]. Prieiga per internetą: <https://www.zaoerv.de/66_2006/66_2006_3_a_535-576.pdf>.

⁵³ 1982 m. Jungtinių Tautų jūrų teisės konvencija // Valstybės žinios, 2003, Nr. 107-4786, 208 str. 3 d., 210 str. 6 d.; 211 str. 2 d.

⁵⁴ 1982 m. Jungtinių Tautų jūrų teisės konvencija // Valstybės žinios, 2003, Nr. 107-4786, 207 str. 1 d.

⁵⁵ NORDQUIST, M.H., *United Nations Convention on the Law of the Sea 1982: A Commentary*, vol. IV, Dordrecht, 1991, p. 132.

tytus Konvencijoje tikslus, kiekvienai valstybei paliekant visišką laisvę priimti tokias priemones, kurios jai yra priimtiniausios.

Atsižvelgiant į visas aptartas UNCLOS nuostatas, akivaizdu, kad reguliavimui trūksta aiškumo, vienodų kriterijų bei standartų siekiant kovoti su vandenynų tarša plastikų iš sausumos šaltinių. Kiekvienai valstybei suteikiant laisvę priimti jai tinkamus sprendimus pagal jos turimas galimybes, aiškiai parodoma, kad problemai nėra skiriama pakankamas dėmesys tarptautinėje arenoje, o jos sprendimo būdai nustumiami kiekvienai šaliai spręsti nacionaliniu lygmeniu. Esant tik tokiam tarptautinius standartus nustatančiam reguliavimui, matomai, vandenynų tarša plastikų nemažės, o auga toliau.

1.3. Naujo tarptautinio reguliavimo būtinumas

Siekis ir skatinimas sukurti tarpautinį reguliavimą dėl kovos su vandenynų užterštumu plastikų atkeliaujančiu iš sausumos sparčiai auga⁵⁶. Kuo toliau tuo daugiau yra diskutuojama apie taršos plastikų problematiką ir tai atsispindi kuriamoje, vadinamoje, „švelniojoje teisėje“ (ang. 'soft law'⁵⁷). Pavyzdžiui, Jungtinių Tautų 2017 metais liepos 6 priimta rezolucija 71/312 „Our ocean, our future: call for action“⁵⁸, kurioje pabrėžiamas būtinumas imtis veiksmų sumažinti ir sustabdyti vandenynų teršimą plastikų, ypatingą dėmesį skiriant plastikui patenkančiam, iš sausumos šaltinių. Ši rezolucija atspindi Jungtinių Tautų Darnaus Vystymosi Tikslų (toliau – DVT) numatytą 14 tikslą: „Saugoti ir atsakingai naudoti okeanus, jūras ir jų išteklius užtikrinant tvarią jų raidą“⁵⁹, kuris taip pat yra tik gairės tarptautinei bendruomenei. Tokių „švelniosios tei-

⁵⁶ Pavyzdžiui žr., DAUVERGNE, P., *Why is the global governance of plastic failing the oceans?*, Global Environmental Change, Volume 51, 2018, p. 22–31; SIMON, N., 2016, *We Need a Global Treaty on Plastics: Here's What it Should Look Like*, 2016; BORRELLE, S.B., ROCHMAN, C.M., LIBOIRIN, M., BOND, A.L., LUSHER A., BRADSHAW, H., PROVENCHER, J.F., *Why we need an international agreement on marine plastic pollution*, PNAS 114(38), 2017; WORM, B., HEIKE, K.L., JUBINVILLE, I., WILCOX, C., JAMBECK, J., *Plastic as a Persistent Marine Pollutant*, Annual Review of Environment and Resources, 2017, p. 1–26; RAUBENHEIMER, K., McILGORM, A., *Is the Montreal Protocol a model that can help solve the global marine plastic debris problem?*, Marine Policy 81, 2017, p. 322–329; RAUBENHEIMER, K., McILGORM, A., *Can the Basel and Stockholm Conventions provide a global framework to reduce the impact of marine plastic litter?*, Marine Policy 96, 2018, p. 285–290.

⁵⁷ TICKELL, O., *International Law and Marine Plastic Pollution- Holding Offenders Accountable* [interaktyvus]. Artist Project Earth, 2018, p. 25 [Žiūrėta 2020-02-17]. Prieiga per internetą: <<http://apeuk.org/wp-content/uploads/2018/02/OPLI-online-final.pdf>>.

⁵⁸ United Nations General Assembly, *Our ocean, our future: call for action*, Resolution 71/312, 2017, [interaktyvus]. [Žiūrėta 2020-01-17]. Prieiga per internetą: <https://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?sy_mbol=A/RES/71/312&Lang=E>.

⁵⁹ United Nations, *Transforming Our World, The 2030 Agenda for Sustainable Development*, A/RES/70/1, 2015 [interaktyvus]. [Žiūrėta 2020-01-17]. Prieiga per internetą: <<https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/21252030%20Agenda%20for%20Sustainable%20Development%20web.pdf>>.

sės“ dokumentų yra ir daugiau⁶⁰, tačiau jie yra neįpareigojantys ir neturintys prievartos mechanizmų. Todėl neegzistuojant jokiai tarptautinei įpareigojančiai sutarčiai yra būtina imtis veiksmų kurti naują tarptautinį reguliavimą, kuris būtų pagrįstas tuo, kad netinkamas plastiko atliekų išmetimas yra kenksmingas žmonių sveikatai, ekonomikai ir aplinkai. Sausumos šaltiniams turėtų būti skiriamas didžiausias dėmesys, bet taip pat turėtų būti nepamiršti ir jūriniai šaltiniai. Susitarimas turėtų apimti sekimą, monitoringą, informacijos raportavimą ir prievartos mechanizmus, įskaitant ir adekvačias bausmes ir šalių ginčų sprendimo mechanizmus⁶¹. Susitarimas turėtų numatyti tam tikrus įpareigojančius plastiko sumažinimo tikslus kiekybiškai atitinkamam laikotarpiui. Šie tikslai turėtų būti nustatyti globaliai, o valstybės turėtų įsipareigoti siekti jiems nustatytų plastiko mažinimo tikslų iki sutarto laikotarpio pabaigos. Taip pat valstybės turėtų būti įpareigosotos parengti veiksmų planus, kuriuose pateiktų priemones, kuriomis bus siekiama, kad į vandenų aplinką nepatektų plastiko atliekos. Šie planai turėtų aptarti ir atliekų tvarkymo sistemas, plastiko rūšiavimo ir perdirbimo sistemas, atliekų patekimo į vandenų aplinką kontrolės mechanizmus⁶². Tik sukūrus konkretų ir aiškų tarptautinį reguliavimą bus įgyvendimi tarptautinėje bendruomenėje numatyti tikslai, o iki to momento, kol tokio reguliavimo nebus, žmonija nesugebės suvaldyti ir sukontroliuoti vandenynų taršos plastiką.

2. Visuotinė atsakomybė už vandenynų taršą

Visuotinė atsakomybė už vandenynų taršą galėtų būti kildinama iš to, jog viena iš trečiosios kartos žmogaus teisių, tai yra, teisių apibrėžiančių žmogaus ir tautų ge-

⁶⁰ Pavyzdžiui, United Nations General Assembly, World Charter for Nature, A/RES/37/7, 1982, 11 ir 21 str. [interaktyvus]. [Žiūrėta 2020-01-17]. Prieiga per internetą: <<https://www.refworld.org/docid/3b00f22a10.htm>>; European Commission, Washington Declaration on protection of the marine environment from land-based activities, Oceana Publications, Inc. New York, 1995, 9-12 str. [interaktyvus]. [Žiūrėta 2020-01-17]. Prieiga per internetą: <<http://www2.ecolex.org/server2neu.php/libcat/docs/LI/MON-070743.pdf>>; United Nations environment programme and National Oceanic and Atmospheric Administration, The Honolulu Strategy, A Global Framework for Prevention and Management of Marine Debris, 2011, A-C str. [interaktyvus]. [Žiūrėta 2020-01-17]. Prieiga per internetą: <<http://wedocs.unep.org/bitstream/handle/20.501.1822/10670/Honolulu%20strategy.pdf?sequence=1&isAllowed=y>>; The United Nations Conference on Environment and Development, Rio Declaration on Environment and Development, Rio de Janeiro, 1992, 2, 7, 11, 13, 14, 16, 19 str. [interaktyvus]. [Žiūrėta 2020-01-17]. Prieiga per internetą: <<https://www.cbd.int/doc/ref/rio-declaration.shtml>>.

⁶¹ GOLD M., MIKA K., HOROWITZ C., HERZOG M., LEITNER L., *Stemming the Tide of Plastic Marine Litter: A Global Action Agenda*, Pritzker Environmental Law and Policy Briefs, Policy Brief No. 5, 2013, p. 14.

⁶² SIMON, N., KNOBLAUCH, D., MEDERAKE, L., McGLADE, K., SCHULTE, M.L., MASALI, S., *No more Plastic in the Ocean* [interaktyvus] Berlin, adelphi, 2018, p. 31-32. [Žiūrėta 2020-01-21]. Prieiga per internetą: <https://www.ecologic.eu/sites/files/publication/2018/simon_knoblauch_et_al_2018_no_more_plastics_in_the_oceans_global_treaty.pdf>

rovę, yra, kaip tai buvo paminėta ir 1992 metų Rio deklaracijoje dėl aplinkos ir vystymosi, teisė į sveiką ir produktyvų gyvenimą, suderintą su gamta⁶³. Vadinas, teisę gyventi švarioje aplinkoje turi kiekvienas žmogus. Ji gali būti įtvirtinama ir tokiu būdu apsaugoma nacionaliniuose teisės aktuose. Pavyzdžiui, Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas yra išaiškinęs, jog Konstitucijos 54 straipsnio pirmojoje dalyje įtvirtinta nuostata, kad „Valstybė rūpinasi natūralios gamtinės aplinkos, gyvūnijos ir augalijos, atskirų gamtos objektų ir ypač vertingų vietovių apsauga, prižiūri, kad su saiku būtų naudojami, taip pat atkuriami ir gausinami gamtos ištekliai“⁶⁴ numato vieną iš valstybės veiklos tikslų - užtikrinti žmonių teises į sveiką ir švarią aplinką.⁶⁵ Tokiu būdu ne tik tarptautiniu bet ir nacionaliniu lygmeniu yra įtvirtinama švari aplinka kaip vertybė, už kurios tausojamą atsakinga visa visuomenė. Prie švaraus vandenyno atkūrimo ir tausojimo gali prisidėti kiekvienas įvairiais veiksmais. Keli iš būdų, kuriais galima mažinti vandenynų taršą yra plastiko gamybos, naudojimo ir vartojimo prevencinė politika, tvaraus naudojimo ir gamybos bei žiedinės ekonomikos modelio skatinimas.

2.1. Plastiko gamybos, naudojimo ir vartojimo prevencinė politika

Kaip aptarta aukščiau, plastiko kiekis vandenynuose didėja nesustojamai, ypač dėl to, kad vartojama vis daugiau vienkartinį plastikų, t. y. vieną kartą trumpai panaudotus išmetamų pakuočių ar kitų vartojimo prekių, kurios retai perdirbamos ir veikiausiai virsta šiukšlėmis. Tai smulkiosios pakuotės, maišai, vienkartiniai puodeliai, dangteliai, šiaudeliai ir stalo įrankiai, kuriems gaminti dažnai naudojamas plastikas, nes jis lengvas, pigus ir praktiškas⁶⁶.

Tvariu vartojimu ir gamyba siekiama išteklių ir energijos efektyvumo skatinti, galimybės naudotis pagrindinėmis paslaugomis. Tvaraus vartojimo ir gamybos įgyvendinimas padeda sumažinti būsimas ekonomines, aplinkos ir socialines sąnaudas, sustiprinti ekonominę konkurencingumą ir sumažinti skurdą. Kadangi tvariu vartojimu ir gamyba siekiama „padaryti daugiau ir geriau su mažiau“, ekonominės veiklos nauda gali padidėti sumažinant išteklių naudojimą ir taršą taip pagerinant

⁶³ The United Nations Conference on Environment and Development, Rio Declaration on Environment and Development, Rio de Janeiro, 1992, 1 straipsnis, [interaktyvus]. [Žiūrėta 2020-01-17]. Prieiga per internetą: <<https://www.cbd.int/doc/ref/rio-declaration.shtml>>.

⁶⁴ Lietuvos Respublikos Konstitucija. Valstybės Žinios, 1992, Nr. 33-1014, 54 straipsnis.

⁶⁵ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1998 m. birželio 1 d. nutarimas „Dėl miškams padarytos žalos atlyginimo“.

⁶⁶ 2018 m. sausio 16 d. Europos Komisijos Komunikatas Europos Parlamentui, Tarybai, Europos Ekonomikos Ir Socialinių Reikalų Komitetui Ir Regionų Komitetui COM(2018) 28 final „Europinė plastikų žiedinėje ekonomikoje strategija“ [interaktyvus]. [Žiūrėta: 2020-02-13]. Prieiga per internetą: <<https://ec.europa.eu/transparency/regdoc/rep/1/2018/LT/COM-2018-28-F1-LT-MAIN-PART-1.PDF>>.

gyvenimo kokybę.⁶⁷ Taigi, tvaraus vartojimo ir gamybos esmė yra pagaminti kuo daugiau kokybiškų ir patvarių produktų, sunaudojant kuo mažiau išteklių.

Kadangi tokios politikos laikymasis užtikrintų kokybiškesnių produktų gamybą, tai skatintų ilgesnį jų vartojimą, ko rezultatas būtų – ne toks didelis nekokybiškų ar vienkartinio naudojimo produktų vartojimas. Tokiu būdu daugybė vienkartinų ar trumpai naudojamų gaminių pakeistų vienas patvarus gaminy, galimas naudoti ilgą laiką. Kaip minima Europos parlamento ir tarybos direktyvoje dėl tam tikrų plastikinių gaminių poveikio aplinkai mažinimo, vien Europos Sąjungoje 80–85 proc. į jūrą išmestų šiukšlių, skaičiuojant paplūdimiuose randamus šiukšlių vienetus, sudaro plastikiniai gaminiai, iš kurių bendro kiekio 50 proc. yra vienkartiniai plastikiniai gaminiai⁶⁸. Akivaizdu, jog tvarus vartojimas ir gamyba užtikrintų žymiai mažesnę vienkartinio naudojimo plastiko gaminių produkciją, kuri turi nenuginčijamą įtaką vandenynų taršai. Sumažinus vienkartinio naudojimo plastiko naudojimo populiarumą tokio tipo atliekų sumažėtų ne tik mūsų kasdieninėje aplinkoje, bet ir vandenynuose.

Dėl minėtų aplinkos išsaugojimui svarbių priežasčių buvo imtasi priemonių, kuromis būtų skatinama pritaikyti tvaraus vartojimo ir gamybos politiką. Pasauliniu mastu veiksmų ėmėsi JTO, kaip tarptautinė organizacija, apimanti beveik visas pasaulio valstybes. Rio de Žaneire 2012 metais įvykusioje JTO konferencijoje dėl darnaus vystymosi buvo nuspręsta, jog turi būti vykdomos dešimties metų tvaraus vartojimo ir gamybos modelių programos, patvirtintos JTO Generalinės Asamblėjos⁶⁹. Šiuo pagrindu buvo sukurti DVT, kurie buvo patvirtinti visose JTO valstybėse narėse 2015 m. kaip visuotinis raginimas imtis veiksmų siekiant panaikinti skurdą bei apsaugoti planetą, o kartu ir vandenynus. Dvyliktasis šios programos tikslas yra tvaraus vartojimo ir gamybos modelių užtikrinimas. Kaip minėta prieš tai, šiame dokumente taip pat įtvirtintas tikslas “saugoti ir atsakingai naudoti okeanus, jūras ir jų išteklius užtikrinant tvarią jų rai-dą.”⁷⁰ Šiais tikslais kartu siekiama sumažinti vandenynų taršą globaliu mastu. Remiantis dvyliktuoju punktu stengiamasi paveikti valstybes priimti ir efektyviai vykdyti tvaraus vartojimo ir gamybos politiką. Tačiau norint sukurti palankią aplinką ir daryti įtaką

⁶⁷ Jungtinių Tautų interneto puslapis [interaktyvus]. [Žiūrėta 2020-01-17]. Prieiga per internetą: <<https://www.un.org/sustainabledevelopment/sustainable-consumption-production/>>

⁶⁸ 2019 m. birželio 5 d. Europos parlamento ir tarybos direktyva (ES) 2019/904 dėl tam tikrų plastikinių gaminių poveikio aplinkai mažinimo, (5), [interaktyvus]. [Žiūrėta 2020-01-17]. Prieiga per internetą: <<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/?uri=CELEX:32019L0904>>.

⁶⁹ The United Nations Conference on Environment and Development, Rio Declaration on Environment and Development, Rio de Janeiro, 1992, 2, 7, 11, 13, 14, 16, 19 straipsniai. [interaktyvus]. [Žiūrėta 2020-01-17]. Prieiga per internetą: <<https://www.cbd.int/doc/ref/rio-declaration.shtml>>.

⁷⁰ United Nations, Transforming Our World, The 2030 Agenda for Sustainable Development, A/RES/70/1, 2015 [interaktyvus]. [Žiūrėta 2020-01-17]. Prieiga per internetą: <<https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/21252030%20Agenda%20for%20Sustainable%20Development%20web.pdf>>.

visai rinkai ir visai ekonomikai, būtina viešoji politika, įskaitant tvarią viešųjų pirkimų politiką ir praktiką, skatinančią tvarias inovacijas, ir sumanias subsidijas, skirtas nukreipti investicijas nuo aplinkai kenksmingos veiklos⁷¹. Kad ir kokius tikslus šiame dokumente valstybės nusimatytų, jam neturint privalomų įpareigojančių nuostatų imtis konkrečių priemonių bei veiksmų, susiduriama su ta pačia realaus taikymo ir efektyvumo problema.

Europos Sąjungos (toliau – ES) Aplinkos, visuomenės sveikatos ir maisto saugos komitetas, atsižvelgdamas į darnaus vystymosi tikslų bandomas išspręsti globalines problemas, 2017 m. gruodžio 18 d. išleido pranešimą. Jame pateikiami pasiūlymai kaip efektyviau bei greičiau įgyvendinti darnaus vystymosi tikslus. Vienas iš pasiūlymų yra Europos Komisijai nustatyti aiškius terminus, atitinkamais atvejais pateikti pasiūlymų dėl teisėkūros procedūra priimamų aktų ir dirbti su valstybėmis narėmis siekiant pagerinti bendradarbiavimą tokiose srityse kaip vandenynų moksliniai tyrimai, gebėjimų stiprinimas ir technologijų perdavimas, taip pat užtikrinti nuolatinį ES lygmens stebėjimą ir vertinimą; reikalauja, kad visiems ES vandenynų valdymo veiksams būtų taikomas ekosisteminis metodas⁷². Taip pat pranešime ES Aplinkos, visuomenės sveikatos ir maisto saugos komitetas ragina Europos Komisiją plėtoti vandenynų valdymo partnerystes su pagrindinėmis vandenynų klausimais suinteresuotomis šalimis, kaip būdą užtikrinti geresnį tarptautinį vandenynų valdymą⁷³. Pranešime iškeliama ir bandoma išspręsti problema, dėl vandenynų valdymo sistemos aiškumo stygiaus, dėl kurio kyla sunkumų siekti įvykdyti JTO iškeltus darnaus vystymosi tikslus dėl vandenynų išsaugojimo ir tausaus naudojimo (keturioliktais tikslas). Problema taip pat glaudžiai susijusi ir su dvyliktojo tikslo įgyvendinimu. Sureguliuavus aiškesnį vandenynų valdymą būtų bendromis valstybių jėgomis įgyvendinami JTO DVT, ko sekoje kartu būtų sureguliuojamas ir plastiko kiekio pateikimas į vandenynus.

ES, kaip tarptautinė organizacija yra išskirtinė dėl viršnacionalinio ES teisės pobūdžio⁷⁴. Tokiu būdu ES gali valstybėms narėms teikti rekomendacijas, priimti teisės

⁷¹ Jungtinių Tautų Aplinkos programos internetinis puslapis, [interaktyvus]. [Žiūrėta 2020-01-22]. Prieiga per internetą: <https://wedocs.unep.org/bitstream/handle/20.500.11822/25764/SDG12_Brief.pdf?sequence=1&isAllowed=y>.

⁷² 2017 m. gruodžio 18 d. Europos Sąjungos Aplinkos, visuomenės sveikatos ir maisto saugos pranešimas Tarptautinis vandenynų valdymas. Mūsų vandenynų ateities darbotvarkė atsižvelgiant į darnaus vystymosi tikslus iki 2030 m. (2017/2055(INI)), p. 6.

⁷³ 2017 m. gruodžio 18 d. Europos Sąjungos Aplinkos, visuomenės sveikatos ir maisto saugos pranešimas Tarptautinis vandenynų valdymas. Mūsų vandenynų ateities darbotvarkė atsižvelgiant į darnaus vystymosi tikslus iki 2030 m. (2017/2055(INI)), p. 8.

⁷⁴ Europos Sąjungos sutarties ir sutarties dėl Europos Sąjungos veikimo suvestinės redakcijos. Oficialus leidinys, 2008, Nr. 115-1., 2 straipsnis.

aktus ar kitais būdais efektyviau skatinti valstybes nares imtis veiksmų, reikalingų darnaus vystymosi tikslams įvykdyti. Puikus pavyzdys kaip teisės aktais ES skatina savo valstybes nares vystyti tvaraus vartojimo ir gamybos politiką bei kartu įgyvendinti keturioliktąjį JTO darnaus vystymosi tikslą: išsaugoti ir tausiai naudoti vandenynus, jūras ir jūrų išteklius⁷⁵ yra 2019 m. Europos parlamento ir tarybos direktyva (ES) 2019/904 dėl tam tikrų plastikinių gaminių poveikio aplinkai mažinimo. Šia direktyva siekiama sumažinti vienkartinių plastikinių gaminių, iš aerobiškai skaidaus plastiko pagamintų gaminių bei žvejybos įrankių, kurių sudėtyje yra plastiko vartojimą, siekiant sumažinti jų poveikį vandenynams, žmonių sveikatai, klimato kaitai, bei kitiems svarbiems faktoriams⁷⁶. Suregulius vienkartinių plastikinių gaminių vartojimą bei gamybą viršnacionaliniu būdu, gamintojai bei vartotojai bus pastūmėti tvaraus vartojimo ir gamybos linkme, taip pat bus skatinama žiedinė ekonomika visose ES valstybėse narėse. Anot pačios direktyvos, šios direktyvos tikslų, valstybės narės pačios negali deramai pasiekti ir dėl siūlomo veiksmo masto ir poveikio tų tikslų būtų geriau siekti Sąjungos lygmeniu⁷⁷.

Direktyvoje iš tiesų atkreipiamas dėmesys, jog tokio masto veiksmų ir reguliavimo turėtų būti imtasi didesniu nei nacionaliniu lygmeniu, taip užtikrinant, jog visos valstybės narės dalyvaus siekiant darnaus vystymosi tikslų. Dar didesniu mastu priimtas reguliavimas galėtų padaryti įtaką ne tik ES valstybėms narėms bet ir likusioms pasaulio valstybėms. Tokiu būdu tvaraus vartojimo ir gamybos politika būtų pradedama (ar toliau vystoma) visose pasaulio šalyse taip padarant itin didelę įtaką vandenynų taršos mažinimui.

2.2. Žiedinės ekonomikos skatinimas

Kitas būdas, kuriuo visuomenė gali prisidėti prie švaresnės aplinkos ir vandenynų užtikrinimo yra žiedinė ekonomika ir jos integravimas į kasdienius mūsų gyvenimus.

Šiuo metu daugumoje pasaulio valstybių vyrauja linijinės ekonomikos modelis.

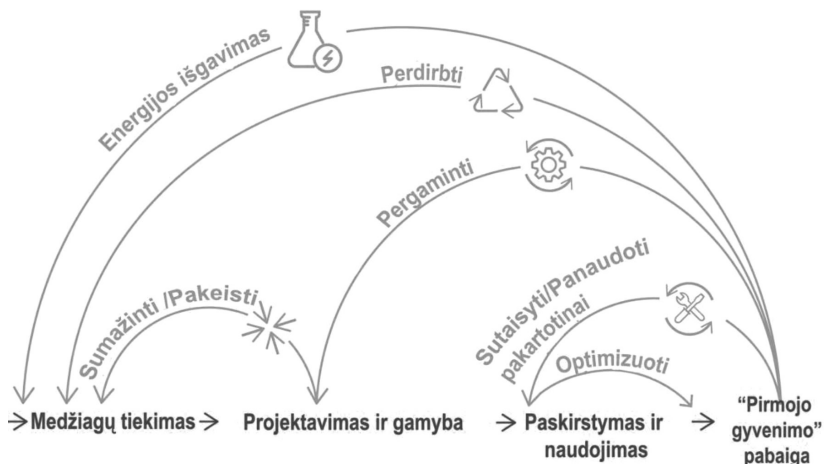
Skirtumą tarp linijinės ir žiedinės ekonomikos vaizduoja ši schema:

⁷⁵ 2019 m. birželio 5 d. Europos parlamento ir tarybos direktyva (ES) 2019/904 dėl tam tikrų plastikinių gaminių poveikio aplinkai mažinimo, (3), [interaktyvus]. [Žiūrėta 2020-01-17]. Prieiga per internetą: <<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/?uri=CELEX:32019L0904>>.

⁷⁶ 2019 m. birželio 5 d. Europos parlamento ir tarybos direktyva (ES) 2019/904 dėl tam tikrų plastikinių gaminių poveikio aplinkai mažinimo, (36), [interaktyvus]. [Žiūrėta 2020-01-17]. Prieiga per internetą: <<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/?uri=CELEX:32019L0904>>.

⁷⁷ 2019 m. birželio 5 d. Europos parlamento ir tarybos direktyva (ES) 2019/904 dėl tam tikrų plastikinių gaminių poveikio aplinkai mažinimo, (36), [interaktyvus]. [Žiūrėta 2020-01-17]. Prieiga per internetą: <<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/?uri=CELEX:32019L0904>>.

- Linijinė tiekimo grandinė
- Žiedinės ekonomikos praktika

2 iliustracija. Žiedinės ekonomikos modelis⁷⁸.

Kaip matyti iš pateiktos schemos, žiedinės ekonomikos tikslas – išnaudoti pilną turimų išteklių, medžiagų, jau pagamintų produktų potencialią. Visiškai kitokį požiūrį skatina linijinė ekonomika. Žiedinės ekonomikos praktikoje pasibaigus „pirmajam produkto gyvenimui“, šis netampa atlieka, o panaudojamas kitų produktų gamybai reikalingos energijos išgavimui, perdirbamas, pergaminamas į kitą gaminį ar panaudojamas dar kartą pagal tą pačią paskirtį. Kol žiedinės ekonomikos būdu sunaudojama kuo mažiau naujų medžiagų, energijos naujų produktų gamybai bei kuo daugiau produktų yra „prikeliami antram gyvenimui“, tuo tarpu linijinėje tiekimo grandinėje visa tai pamirštama ir koncentruojamasi tik į produkto gamybą iš naujų medžiagų, kuris galiausiai atsiranda tarp atliekų.

Žiedinė ekonomika siekia kiek įmanoma sumažinti atliekų kiekį ir išteklių naudojimą pažangiu produktų projektavimu, pakartotiniu produktų naudojimu ir taisymu, perdirbimu, darniu vartojimu ir naujoviškais verslo modeliais, kurie, pavyzdžiui, kaip alternatyvą gaminio įsigijimui siūlo jo nuomos, skolinimo ar dalijimosi juo paslaugą⁷⁹.

⁷⁸ Jungtinių Tautų Tarptautinės plėtros organizacijos internetinis puslapis [interaktyvus]. [Žiūrėta 2020-02-03]. Prieiga per internetą: <<https://www.unido.org/our-focus-cross-cutting-services/circular-economy>>.

⁷⁹ Europos parlamento interneto puslapis, [interaktyvus]. [Žiūrėta: 2020-01-29]. Prieiga per internetą: <<https://www.europarl.europa.eu/news/lt/headlines/economy/20151201STO05603/ziedine-ekonomika-kas-tai-ir-kodel-ji-svarbi>>.

Be to, Europos Sąjungos Parlamentas išskiria tokią žiedinės ekonomikos galimą naudą: poveikio aplinkai sušvelninimas, žaliavų tiekimo saugumo padidinimas, konkurencingumo didinimas, inovacijų skatinimas bei naujų darbo vietų kūrimas.⁸⁰ Atkreiptinas dėmesys, jog žiedinė ekonomika yra itin susijusi su tvarios gamybos ir vartojimo politika. Tiek žiedinė ekonomika, tiek tvaria gamyba bei vartojimu skatinamas pakartotinis produktų naudojimas, tokiu būdu mažinant, dideliu kiekiu sunaudojamų, trumpalaikio naudojimo produktų gamybą ar vartojimą. Žinoma, skatinant tvarią gamybą ir vartojimą palengvinamas žiedinės ekonomikos vystymasis. Taip pat vienas iš žiedinės ekonomikos tikslų, kaip ir tvarios gamybos bei vartojimo, yra vandenynų užterštumo iš sausumos šaltinių mažinimas. Toks žiedinės ekonomikos tikslas pabrėžiamas ir jau anksči au minėtame ES Aplinkos, visuomenės sveikatos ir maisto saugos komiteto pranešime, kuriame Europos Komisija: „ragina užtikrinti, kad strategija dėl plastiko žiedinėje ekonomikoje būtų plataus užmojo, siekiant tinkamai pažaboti į jūrą išmetamų šiukšlių problemos priežastis“⁸¹. Taigi, vienas iš žiedinės ekonomikos tikslų ir šiuo atveju mums svarbiausias – sumažinti išmetamų šiukšlių kiekį vandenyne.

Žiedinė ekonomika daro tiesioginę įtaką vandenynų švarai. Nuo 2015 m. iš jau susidariusių milžiniškų plastiko atliekų apie 9% buvo perdirbta, 12% buvo sudeginta, o 79% sukaupta sąvartynuose ar natūralioje aplinkoje.⁸² Kadangi žiedinės ekonomikos modelių yra skatinamas pakartotinis produktų naudojimas, jų nuoma, skolinimas, tokiu būdu nesukuriama tiek daug atliekų, kaip linijinės ekonomikos atveju. Remiantis linijinės ekonomikos modelių, kaip galima ir matyti anksčiau pateiktoje schemoje, produktai yra gaminami dažniausiai tik tam tikram vienam tikslui (naudojimo paskirčiai) ir po kurio laiko tampa nenaudojamomis atliekomis. Tokios atliekos nebūna perdirbamos, joms nesuteikiama jokia kita paskirtis. Galiausiai, ne maža dalis atliekų atsiduria vandenynuose. Tuo tarpu vykdant žiedinę ekonomiką „pirmojo gyvenimo“ laikotarpio pabaigoje produktai pilnai išnaudojami, prieš tapdami atliekomis: pakartotinis panaudojimas su remontu ar be jo, antrinių medžiagų perdirbimas tam pačiam naudojimui⁸³. Ne gana to, produktai gali būti gaminami iš jau perdirbtų atliekų ar iš

⁸⁰ Europos parlamento interneto puslapis, [interaktyvus]. [Žiūrėta: 2020-01-29]. Prieiga per internetą: <<https://www.europarl.europa.eu/news/lt/headlines/economy/20151201STO05603/zedine-ekonomika-kas-tai-ir-kodel-ji-svarbi>>.

⁸¹ 2017 m. gruodžio 18 d. Europos Sąjungos Aplinkos, visuomenės sveikatos ir maisto saugos pranešimas Tarptautinis vandenynų valdymas. Mūsų vandenynų ateities darbotvarkė atsižvelgiant į darnaus vystymosi tikslus iki 2030 m. (2017/2055(INI)), p. 9.

⁸² Jungtinių Tautų Tarptautinės plėtos organizacija, *Addressing the challenge of Marine Plastic Litter Using Circular Economy*, Viena, Austrija, 2019, p. 6. [interaktyvus]. [Žiūrėta: 2020-02-17]. Prieiga per internetą: <https://www.unido.org/sites/default/files/files/2019-06/UNIDO_Addressing_the_challenge_of_Marine_Plastic_Litter_Using_Circular_Economy.pdf>.

⁸³ Jungtinių Tautų Tarptautinės plėtos organizacija, *Addressing the challenge of Marine Plastic Litter Using Circular Economy*, Viena, Austrija, 2019, p. 2. [interaktyvus]. [Žiūrėta: 2020-02-17]. Prieiga per internetą: <https://www.unido.org/sites/default/files/files/2019-06/UNIDO_Addressing_the_challenge_of_Marine_Plastic_Litter_Using_Circular_Economy.pdf>.

medžiagų, kurios nebūtų skirtos vienkartiniam produkto naudojimui, kas taip pat padėtų sumažinti išmetamų atliekų kiekį.

Tam, kad žiedinė ekonomika būtų sėkmingai vykdoma didelę įtaką turi šio modelio skatinimui skirtas teisinis reguliavimas. JTO tarptautinės plėtros organizacijos (toliau – UNIDO) paskelbtame straipsnyje teigiama, jog Vyriausybės skatina – ir kai kuriais atvejais reikalauja – patvirtinti žiedinės ekonomikos principus, kurie leistų efektyviau naudoti išteklius ir mažiau švaistyti⁸⁴. Žiedinės ekonomikos modelio skatinimą įtvirtina ir JTO paskelbti DVT. Nors atskirai išskirto tokio tikslo nėra, tačiau žiedinės ekonomikos vystymas yra glaudžiai susijęs su kitais išskirtais darnaus vystymosi tikslais. Daugelyje UNIDO projektų jau nagrinėjami įvairūs žiedinės ekonomikos elementai⁸⁵. Vieni palaiko efektyvų išteklių naudojimą ir švaresnę gaminių gamybą, kiti padeda kurti saugius, lengvai perdirbamus gaminius, kurių eksploatavimo laikas ilgesnis, o dar kiti rūpinasi išteklių atkūrimu ar saugiu šalinimu gaminių naudojimo pabaigoje.⁸⁶

Atsižvelgdama į JTO iškeltus tikslus bei norėdama išsaugoti švarią aplinką veiksmų ėmėsi ne viena valstybė, taip pat ir ES. Viena iš pirmųjų valstybių, pritaikiusių žiedinės ekonomikos modelį buvo Kinija, kuri jau 2008 metais priėmė žiedinės ekonomikos įstatymą, skatinantį išteklių kūrimą iš atliekų⁸⁷. Puikus žiedinės ekonomikos pritaikymo valstybėje pavyzdys yra Japonija. Ten žiedinė ekonomika buvo bandoma pasiekti nuo 1991 m., daug ilgiau nei bet kurioje kitoje valstybėje⁸⁸. Pastangų sumažinti sunaudojamo plastiko kiekį ėmėsi ir verslo sektorius, kuris, teikdamas paslaugas, tradiciškai naudoja plastikinius gaminius. Pavyzdžiui, maisto ir gėrimų kompanijos, prisijungusios prie vienkartinio plastiko panaikinimo, yra „KFC“, „Danone“ ir „Nestle“. Dideli mažmenininkai „IKEA“ ir „Adidas“, taip pat sumažins vienkartinio plastiko naudojimą

⁸⁴ Jungtinių Tautų Tarptautinės plėtros organizacijos internetinis puslapis [interaktyvus]. [Žiūrėta 2020-02-17]. Prieiga per internetą: <<https://www.unido.org/our-focus-cross-cutting-services/circular-economy>> .

⁸⁵ Pavyzdžiui, „SwitchMed“ Programa, vykdoma Pietiniame Viduržemio jūros regione [interaktyvus], [Žiūrėta 2020-02-24], prieiga per internetą: <https://open.unido.org/projects/C6/projects/180228?_ga=2.67029806.16040294.1582897523-1937437262.1582459680>; „Global Promotion, Adaptation and Application of Innovative Chemical Leasing Business Approaches for Sound Chemical Management“ Programa, kuri yra UNIDO atsakas į netvarų chemikalų valdymą pramonėje ir nepakankamą cheminių medžiagų gamintojų ir vartotojų bendradarbiavimą [interaktyvus], [Žiūrėta 2020-02-24], prieiga per internetą: <https://open.unido.org/projects/M0/projects/100035>.

⁸⁶ Jungtinių Tautų Tarptautinės plėtros organizacijos internetinis puslapis [interaktyvus]. [Žiūrėta 2020-02-17]. Prieiga per internetą: <<https://www.unido.org/our-focus-cross-cutting-services/circular-economy>> .

⁸⁷ Jungtinių Tautų Tarptautinės plėtros organizacijos internetinis puslapis [interaktyvus]. [Žiūrėta 2020-02-17]. Prieiga per internetą: <https://www.unido.org/sites/default/files/2017-07/Circular_Economy_UNIDO_0.pdf> .

⁸⁸ BENTON, D., HAZELL J., *The circular economy in Japan* [interaktyvus]. [Žiūrėta 2020-02-23]. Prieiga per internetą: <<https://www.the-ies.org/analysis/circular-economy-japan>> .

ir naudos daugiau perdirbamų alternatyvų.⁸⁹ Šiuo metu vis daugiau valstybių ar verslo sektoriaus atstovų imasi priemonių kaip vienoje ar kitoje srityje pritaikyti žiedinės ekonomikos principus.

Iniciatyvos ėmėsi ir Europos Sąjunga. ES parodė lyderystę, sukurdamą pirmuosius šios ekonominės sistemos pagrindus valstybėms narėms, numatydamą tam tikras gaires. Tuo tarpu išlieka tiesa, kad pokyčių tempą daugiausia lemia iniciatyvos ir skirtumai tarp valstybių narių.⁹⁰ Kadangi ES valstybės narės tik vadovaujasi ES numatytais kriterijais, sukurtais skatinti žiedinės ekonomikos vystymąsi valstybėse narėse ir palieka kompetenciją joms pačioms priimti tam tikrus reguliavimus, tai sukuria skirtingą žiedinės ekonomikos praktikos taikymo mastą valstybėse narėse. Europos Komisijos 2015 m. paskelbtame žiedinės ekonomikos veiksmų plane, yra pabrėžiama, jog žiedinė ekonomika gali būti sukurta tik visų – valstybių narių, regionų, miestų, įmonių ir piliečių – pastangomis. Valstybės narės raginamos aktyviai dalyvauti ES veiksmuose ir juos integruoti į savo nacionalines sistemas bei papildyti nacionaliniais veiksmais.⁹¹ Galima teigti, jog tai, kad ES leidžiami aktai, kurių pagrindu yra skatinamas žiedinės ekonomikos vystymasis nėra efektyvūs valstybių narių vidaus reguliavimo atžvilgiu ir dėl šios priežasties nėra užtikrinamas toks spartus žiedinės ekonomikos modelio taikymo paplitimas kaip galima būtų tikėtis, jeigu ES griežčiau reguliuotų šią sritį.

Su efektyvaus reguliavimo problema susiduria ir Jungtinės Tautos. Kaip ankstesniam skyriuje minima, JTO bei jai priklausančių organizacijų leidžiami aktai, kuriais skatinamas žiedinės ekonomikos vystymasis dažniausiai yra tik rekomendacinio pobūdžio. Tokiu atveju yra sunku įtikinti valstybes nares vieningai priimti sprendimus, kuriais būtų pakeičiama visa ekonominė sistema. Tai, kaip greitai ir rezultatyviai valstybės diegia žiedinės ekonomikos praktiką savo viduje priklauso ir nuo kitų faktorių, tokių kaip valstybės ekonominė padėtis. Dėl šių priežasčių turėtų būti toliau skatinamas visuomeninis įsitraukimas kuriant palankias sąlygas linijinės ekonomikos modelio atsisakymui ir sėkmingam žiedinės ekonomikos praktikos taikymui.

Tiek tvaraus vartojimo ir gamybos modelis, tiek žiedinė ekonomika yra puikūs būdai, kaip visuomenė savo veiksmais gali tiesiogiai prisidėti prie švaresnių vandenynų. Kiekvienas iš mūsų, jausdamas atsakomybę užtikrinti mums patiems ir aplinkiniams

⁸⁹ Jungtinių Tautų Tarptautinės plėtos organizacija, *Addressing the challenge of Marine Plastic Litter Using Circular Economy*, Viena, Austrija, 2019, p. 29. [interaktyvus]. [Žiūrėta: 2020-02-17]. Prieiga per internetą: <https://www.unido.org/sites/default/files/files/2019-06/UNIDO_Addressing_the_challenge_of_Marine_Plastic_Litter_Using_Circular_Economy.pdf>.

⁹⁰ Europos Tvaraus Verslo Federacija, *Aplinkos ekonomikos atnaujinimas. Aplinkos ekonomikos apžvalga Europoje*, 2019, p. 4. [interaktyvus]. [Žiūrėta 2010-02-25]. Prieiga per internetą: <https://circulareconomy.europa.eu/platform/sites/default/files/ecopreneur-circular-economy-update-report-2019.pdf>>

⁹¹ 2015 m. gruodžio 2 d. Europos Komisijos Komunikatas Europos Parlamentui, Tarybai, Europos Ekonomikos Ir Socialinių Reikalų Komitetui Ir Regionų Komitetui COM(2015) 614 final Uždaro ciklo kūrimas. ES žiedinės ekonomikos veiksmų planas. [interaktyvus]. [Žiūrėta 2020-02-24]. Prieiga per internetą: <<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/?uri=CELEX%3A52015DC0614>>.

švaresnę aplinką gali imtis iniciatyvos ir pritaikyti šiuos būdus savo kasdieniniame gyvenime. Taip būtų kuriama ne tik švaresnė aplinka gyventi, bet ir apsaugoma mūsų visų sveikata. Tačiau tokiems tikslams pasiekti prisidėti turėtų visi - įstatymų kūrėjai, verslo sektoriaus atstovai bei vartotojai.

Išvados

1. Vandenyinių užterštumo plastiku problema atsirado dėl vis didėjančio plastikinių gaminių gamybos ir vartojimo. Kadangi daugiausiai atliekų sudaro plastiko gaminiai, atitinkamai dėl šios priežasties didžioji dalis atliekų, esančių vandenyne yra plastikas, kuris vandenyne atsiranda dėl žmonių veiklos, kuri vykdoma sausumoje arba vandenyse. Didžioji dalis teisinio reguliavimo yra orientuota į reguliavimą dėl taršos iš vandens šaltinių. Taip susidaro teisinio reguliavimo spraga dėl taršos iš sausumos šaltinių. Dėl tokio reguliavimo stokos didžiausia dalis atliekų, esančių vandenyne, yra iš sausumos šaltinių.
2. Egzistuojantis teisinis reguliavimas tarptautinėje teisėje skirtas apsaugoti vandenyne nuo plastiko taršos iš sausumos šaltinių yra ribotas ir neveiksmingas. Vienintelė tarptautinė sutartis, reguliuojanti taršą iš sausumos šaltinių yra Jungtinių Tautų Jūrų teisės Konvencija, kurios neefektyvumą lemia vienodų standartų ir kriterijų neįtvirtinimas bei laisvė valstybėms pačioms spręsti taršos problemą pagal savo vidaus teisę. Tuo tarpu visas kitas reguliavimas yra kuriamas rekomendacijų ir pasiūlymų pagrindu, valstybėms paliekant kompetenciją šias rekomendacijas vykdyti pagal savo galimybes, taip sudarant skirtingą plastiko taršos problemos sprendimų praktiką tarp valstybių, tačiau valstybių sukurtas reguliavimas dažniausiai nebūna efektyvus arba ši sritis iš viso nebūna sureguliuojama.
3. Siekiant išspręsti vandenyne taršos plastiku problemą iš sausumos šaltinių, turėtų būti sukurtas vieningas tarptautinis reguliavimas su konkrečiais įpareigojančiais teisiniais mechanizmais, nustatant vienodus ir aiškius kriterijus visoms valstybėms. Toks reguliavimas turėtų būti kuriamas atsižvelgiant ne tik į plastiko taršos šaltinius, bet ir į jo gamybos bei vartojimo mažinimo politiką.

Literatūros sąrašas

Teisės norminiai aktai:

1. Lietuvos Respublikos Konstitucija. Valstybės Žinios, 1992, Nr. 33-1014.
2. 1982 m. Jungtinių Tautų jūrų teisės konvencija // Valstybės žinios, 20 03, Nr. 107-4786.
3. 1973 m. Tarptautinė konvencija dėl teršimo iš laivų prevencijos // Valstybės žinios, 2004, Nr. 138-5030.
4. United Nations Conference on the Human Environment , Convention on the Prevention of Marine Pollution by Dumping of Wastes and Other Matter (London Convention), 1972,

- [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<http://www.imo.org/en/O urWork/Environment/LCLP/Documents/LC1972.pdf>>.
5. Europos Sąjungos sutarties ir sutarties dėl Europos Sąjungos veikimo suvestinės redakcijos. Oficialus leidinys, 2008, Nr. 115-1.
 6. 2019 m. birželio 5 d. Europos parlamento ir tarybos direktyva (ES) 2019/904 dėl tam tikrų plastikinių gaminių poveikio aplinkai mažinimo, [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/?uri=CELEX:32019L0904>>.
 7. United Nations General Assembly, Our ocean, our future: call for action, Resolution 71/312, 2017, [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/71/312&Lang=E>.
 8. United Nations, Transforming Our World, The 2030 Agenda for Sustainable Development, A/RES/70/1, 2015 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/21252030%20Agenda%20for%20Sustainable%20Development%20web.pdf>>.
 9. United Nations General Assembly, World Charter for Nature, A/RES/37/7, 1982, [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<https://www.refworld.org/docid/3b00f22a10.html>>.
 10. European Commission, Washington Declaration on protection of the marine environment from land-based activities, Oceana Publications, Inc. New York, 1995, [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<http://www2.ecolex.org/server2neu.php/libcat/docs/LI/MON-070743.pdf>>.
 11. United Nations environment programme and National Oceanic and Atmospheric Administration, The Honolulu Strategy, A Global Framework for Prevention and Management of Marine Debris, 2011, [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<http://wedocs.unep.org/bitstream/handle/20.500.11822/10670/Honolulu%20strategy.pdf?sequence=1&isAllowed=y>>.
 12. The United Nations Conference on Environment and Development, Rio Declaration on Environment and Development, Rio de Janeiro, 1992, [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<https://www.cbd.int/doc/ref/rio-declaration.shtml>>.

Specialioji literatūra:

1. BENTON, D., HAZELL J., *The circular economy in Japan* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<https://www.the-ies.org/analysis/circular-economy-japan>>.
2. BOYLE, A.E., *Marine Pollution under the Law of the Sea Convention*, *The American Journal of International Law*, Vol. 79, No. 2, 1985.
3. BORRELLE, S.B., ROCHMAN, C.M., LIBOIRIN, M., BOND, A.L., LUSHER A., BRADSHAW, H., PROVENCHER, J.F., *Why we need an international agreement on marine plastic pollution*, PNAS 114(38), 2017.
4. CHARNEY, J.I., *The Marine Environment and the 1982 United Nations Convention on the Law of the Sea*, 28 *The International Lawyer*, 1994.
5. CHEN, C.L., *Regulation and Management of Marine Litter*, 2015.
6. DAUVERGNE, P., *Why is the global governance of plastic failing the oceans?*, *Global Environmental Change*, Volume 51, 2018.

7. DE BURGH, W. *The Elements of Maritime International Law*, London, 1868.
8. DERRAIK, J.G.B., *The Pollution of the Marine Environment by Plastic Debris: A Review*, 44 *Marine Pollution Bulletin*, 2002.
9. European Commission, *Identifying Sources of Marine Litter* [interaktyvus]. 2016, Prieiga per internetą: <https://ec.europa.eu/environment/marine/good-environmental-status/descriptor-10/pdf/MSFD_identifying_sources_of_marine_litter.pdf>.
10. Europos Tvaraus Verslo Federacija, *Aplinkos ekonomikos atnaujinimas. Aplinkos ekonomikos apžvalga Europoje*, 2019, [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://circulareconomy.europa.eu/platform/sites/default/files/ecopreneur-circular-economy-update-report-2019.pdf>>.
11. GOLD M., MIKA K., HOROWITZ C., HERZOG M., LEITNER L., *Stemming the Tide of Plastic Marine Litter: A Global Action Agenda*, Pritzker Environmental Law and Policy Briefs, Policy Brief No. 5, 2013.
12. Jungtinių Tautų Tarptautinės plėtos organizacija, *Addressing the challenge of Marine Plastic Litter Using Circular Economy*, Viena, Austrija, 2019. [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://www.unido.org/sites/default/files/files/2019-06/UNIDO_Addressing_the_challenge_of_Marine_Plastic_Litter_Using_Circular_Economy.pdf>.
13. LAFFOLEY, D., BAXTER, J.M., *Ocean deoxygenation: Everyone's problem. Causes, impacts, consequences and solutions*, IUCN, Switzerland, 2019.
14. LEVITUS, S., *World ocean heat content and thermocline sea level change (0-2000m)*, 1955-2010, *Geophysical Research Letters*, vol. 39, No. 10, 2012.
15. LEWIS, Y., *Cargo Residues & Cargo-Associated Garbage: Are They Regulated by the Ocean Dumping Act or the Act to Prevent Pollution from Ships?*, 14 U.S.F. Mar. L.J., 2002.
16. LINDSEY, R., *Climate Change: Global Sea Level*, 2019 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<https://www.climate.gov/news-features/understanding-climate/climate-change-global-sea-level>>.
17. LOVIN, I., *Climate Change Poses a Threat to Our Oceans* [interaktyvus]. The Magazine of the United Nations, Volume LIV Nos. 1 & 2, 2017. Prieiga per internetą: <<https://unchronicle.un.org/article/climate-change-poses-threat-our-oceans>>.
18. MCKINSEY&COMPANY; OCEAN CONSERVANCY, *Stemming the Tide: Land-based strategies for plastic-free ocean*, 2015.
19. NORDQUIST, M.H., *United Nations Convention on the Law of the Sea 1982: A Commentary*, vol. IV, Dordrecht, 1991.
20. Organisation for Economic Cooperation and Development, *The ocean economy in 2030*, OECD Publishing, Paris, 2016.
21. RAMAKRISHNA, K., *Environmental Concerns and the New Law of the Sea*, *Journal of Maritime Law & Commerce*, 1985.
22. RAUBENHEIMER, K., McILGORM, A., *Can the Basel and Stockholm Conventions provide a global framework to reduce the impact of marine plastic litter?*, *Marine Policy* 96, 2018.
23. SCROEDER, M., *Forgotten at Sea – An International Call to Combat Islands of Plastic Waste in the Pacific Ocean*, 16 Sw. J. Int'l L., 2010.

24. SIMON, N., 2016, *We Need a Global Treaty on Plastics: Here's What it Should Look Like*, 2016.
25. SIMON, N., KNOBLAUCH, D., MEDERAKE, L., McGLADE, K., SCHULTE, M.L., MASALI, S., *No more Plastic in the Ocean* [interaktyvus] Berlin, adelphi, 2018. Prieiga per internetą: <https://www.ecologic.eu/sites/files/publication/2018/simon_knoblauch_et_al_2018_no_more_plastics_in_the_oceans_global_treaty.pdf>.
26. STEPHENSON, M. A., *Vessel-source Pollution Under the Law of the Sea Convention – an Analysis of the Prescriptive Standards*, Queensland L.J. (117), 1992.
27. TANAKA, Y. *Regulation of Land-Based Marine Pollution in International Law: A Comparative Analysis Between Global and Regional Legal Frameworks* [interaktyvus]. Max-Planck-Institut, ZaoRV 66, 2006. Prieiga per internetą: <https://www.zaoerv.de/66_2006/66_2006_3_a_535_574.pdf>.
28. The Trail Smelter case, International Environmental Law Reports, vol. 1, Cambridge, 1999.
29. TICKELL, O., *Interntional Law and Marine Plastic Pollution- Holding Offenders Accountable* [interaktyvus]. Artist Project Earth, 2018. Prieiga per internetą: <<http://apeuk.org/wp-content/uploads/2018/02/OPLI-online-final.pdf>>.
30. United Nations Food and Agriculture Organisation, *The state of world fisheries and aquaculture 2012*, [interaktyvus]. Rome, 2012. Prieiga per internetą: <<http://www.fao.org/3/a-i2727e.pdf>>.
31. WORM, B., HEIKE, K.L., JUBINVILLE, I., WILCOX, C., JAMBECK, J., *Plastic as a Persistent Marine Pollutant, Annual Review of Environment and Resources*, 2017.

Kiti literatūros šaltiniai:

1. „Blastic“ interneto puslapis [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<https://www.blastic.eu/knowledge-bank/sources-and-pathways/land-based-sources/>>.
2. 2015 m. gruodžio 2 d. Europos Komisijos Komunikatas Europos Parlamentui, Tarybai, Europos Ekonomikos Ir Socialinių Reikalų Komitetui Ir Regionų Komitetui COM(2015) 614 final Uždaro ciklo kūrimas. ES žiedinės ekonomikos veiksmų planas. [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/?uri=CELEX%3A52015DC0614>>.
3. 2017 m. gruodžio 18 d. Europos Sąjungos Aplinkos, visuomenės sveikatos ir maisto saugos pranešimas Tarptautinis vandenynų valdymas. Mūsų vandenynų ateities darbotvarkė atsižvelgiant į darnaus vystymosi tikslus iki 2030 m. (2017/2055(INI)).
4. 2018 m. sausio 16 d. Europos Komisijos Komunikatas Europos Parlamentui, Tarybai, Europos Ekonomikos Ir Socialinių Reikalų Komitetui Ir Regionų Komitetui COM(2018) 28 final „Europinė plastikų žiedinėje ekonomikoje strategija“ [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://ec.europa.eu/transparency/regdoc/rep/1/2018/LT/COM-2018-28-F1-LT-MAIN-PART-1.PDF>.
5. Europos parlamento interneto puslapis, [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<https://www.europarl.europa.eu/news/lt/headlines/economy/20151201STO05603/>> ziedine-ekonomika-kas-tai-ir-kodel-ji-svarbi>.

6. Internetinis Oxford žodynas [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<https://www.oxfordreference.com/view/10.1093/oi/authority.20110803100504563>>.
7. Jungtinių Tautų Aplinkos programos internetinis puslapis, [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://wedocs.unep.org/bitstream/handle/20.500.11822/25764/SDG12_Brief.pdf?sequence=1&isAllowed=y>.
8. Jungtinių Tautų interneto puslapis [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<https://www.un.org/sustainabledevelopment/blog/2017/06/feature-climate-change-and-the-worlds-oceans/>>.
9. Jungtinių Tautų interneto puslapis [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<https://www.un.org/sustainabledevelopment/sustainable-consumption-production/>>.
10. Jungtinių Tautų Tarptautinės plėtros organizacijos internetinis puslapis [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<https://www.unido.org/our-focus-cross-cutting-services/circular-economy>>.
11. Jungtinių Tautų Tarptautinės plėtros organizacijos internetinis puslapis [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://www.unido.org/sites/default/files/2017-07/Circular_Economy_UNIDO_0.pdf>.
12. Ocean and climate platform internetinis puslapis [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <http://ocean-climate.org/?page_id=89&lang=en>.
13. Tarptautinės gamtos apsaugos sąjungos interneto puslapis [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<https://www.iucn.org/resources/issues-briefs/ocean-warming>>.

KAS ATSAKINGAS UŽ ŠVARIUS VANDENYNUS?

Santrauka

Vandenynai kuo toliau tuo labiau yra teršiami žmonių išmetamomis plastiko atliekomis. Neribojamas plastiko gaminių gaminimas bei vartojimas daro didelę neigiamą įtaką ne tik pasaulio plaučiams – vandenynams, bet ir žmonių sveikatai. Vandenynų užterštumas plastiką sukeliamas dėl žmonių vykdomos veiklos, ypačiai dėl veiklos sausumoje. Todėl šiame straipsnyje aptariama du pagrindiniai aspektai, kuriais turėtų būti kovojama su šia taršos problema. Pirmiausia, nagrinėjamas egzistuojantis tarptautinis reguliavimas, nukreiptas prieš atliekų iš sausumos patekimą į vandenynų aplinką, pabrėžiamas jo neefektyvumas ir trūkumai, tuo pačiu siūlant kokius sprendimus tarptautinėje arenoje reikėtų priimti. Antra, aptariami būdai, kuriais remiantis galėtų būti mažinamas plastiko atliekų atsiradimo kiekis, sukeliant teigiamus padarinius ne tik vandenynų ekosistemai, bet ir valstybių ekonomikoms.

Summary

More and more oceans are polluted by plastic waste emitted by humans. Unrestricted production and consumption of plastic products have a major negative impact not only on the world's lungs – the oceans but also on human health. Ocean plastic pollution is caused by human activities, particularly land-based activities. Therefore, this article addresses two key aspects that should be tackled with this pollution problem. First, the article presents the existing international regulation directed against ocean pollution by land-based sources, highlighting its inefficiencies and shortcomings, while suggesting what decisions should be taken on the international scene. Secondly, it discusses ways in which the amount of plastic waste generated can be reduced, with positive consequences not only for the ocean ecosystem but also for national economies.

KARINIAI DRONAI: AR GALIME APSAUGOTI CIVILIUS?

Vincas Šniutė, Danas Šniutė

Vilniaus Universiteto Teisės fakulteto

2-o kurso studentai

Saulėtekio al. 9, I rūmai, 10222 Vilnius

El. paštas: vincas.sniute@tf.stud.vu.lt; danas.sniute@tf.stud.vu.lt

Mokslinio straipsnio akademinė kuratorė doc. dr. Indrė Isokaite-Valužė

El. paštas indre.isokaite@tf.vu.lt

Mokslinio straipsnio praktinė kuratorė dr. Renata Vaišvilienė

El. paštas renata.vaisviliene@gmail.com

Straipsnyje analizuojami kai kurie probleminiai karinių dronų naudojimo teisiniai aspektai, keliantys didelę grėsmę civilių gyvybėms netarptautinio ginkluoto konflikto metu.

This article analyzes certain problematic legal aspects of armed drone use that pose a dire threat towards the security and protection of civilians during a non-international armed conflict.

Įvadas

2019 m. rugsėjį pasaulio finansų rinkas nustebino karinis išpuolis prieš pelningiausios pasaulio bendrovės *Aramco* naftos infrastruktūrą. Šis įvykis pasaulio dėmesį, pirmiausia, atkreipė į pasaulinę naftos rinką, kuri prarado apie 5% visos naftos pasiūlos, o naftos kaina pakilo beveik 20%. Tačiau ne visi atkreipė dėmesį į technologiją, kurios panaudojimas ir nulėmė tokius skaudžius ekonominius padarinius. Ši technologija yra nepilotuojamieji kariniai orlaiviai, geriau žinomi kaip dronai. *The New York Times* po šios dronų atakos įspėjo, kad „karo ateitis jau yra čia“¹. Visgi tik didelį atgarsį pasaulyje sukėlusį JAV dronų ataką, kurios metu buvo nužudytas islamo revoliucijos gvardijos korpuso generolas Q. Soleimani, išprovokavo teisės, politikos ir kitų sričių atstovų diskusijas, susijusias su naujos kariavimo priemonės – dronų – naudojimu. Nors dronų karinis potencialas yra labai didelis, tačiau jų išskirtinės technologinės savybės ir vis dažnesni panaudojimo atvejai, ypač netarptautinio ginkluoto konflikto situacijose, kelia realią grėsmę civilių apsaugai.

¹ SINGER, P. W. The Future of War Is Already Here. *The New York Times* [interaktyvus, žiūrėta 2020-02-23]. Prieiga per internetą: <<https://www.nytimes.com/2019/09/18/opinion/drone-attack-saudi-arabia.html>>.

Mokslinio straipsnio **tikslas** yra atskleisti karinių dronų naudojimo netarptautinio ginkluoto konflikto metu keliamas teisinės problemas civilių saugumui, taip pat apžvelgti aktualų dronų naudojimo teisinį reguliavimą bei jo perspektyvas.

Pagrindiniai straipsnio **uždaviniai**: 1) pristatyti karinio drono technologiją ir atskleisti dronų naudojimo poveikį civiliams; 2) įvertinti, ar dronai gali būti naudojami netarptautinio ginkluoto konflikto metu kaip teisėti ginklai; 3) išnagrinėti pagrindinių tarptautinės humanitarinės teisės principų taikymą dronų naudojimui; 4) atskleisti dronų naudojimo praktikoje probleminius aspektus, trukdančius užtikrinti tinkamą civilių apsaugą; 5) apžvelgti dronų naudojimo teisinio reguliavimo perspektyvas.

Mokslinio straipsnio **objektas** – teisinis reguliavimas taikomas dronų naudojimui netarptautinio ginkluoto konflikto metu, siekiant apsaugoti civilius.

Darbo **aktualumą** lemia tai, kad nagrinėjami teisės šaltiniai buvo priimti dvidešimto amžiaus viduryje, kai dronai, kaip kariavimo priemonė, dar nebuvo žinomi.

Darbe taikyti lyginamasis, lingvistinis, sisteminis ir statistinis **metodai**. Lyginamasis metodas taikomas palyginti dronus su kitomis ginkluotės rūšimis. Lingvistiniu ir sisteminiu metodais siekiama ištirti darbui aktualius teisės šaltinius. Statistinis metodas skirtas įvertinti dronų naudojimo keliamus padarinius civiliams.

1. Karinių dronų naudojimo poveikis civiliams

Kariniai dronai yra autonomiškai arba nuotoliniu būdu valdomi kariniai orlaiviai, apginkluoti ne tik kovine ginkluote, bet ir pažangia stebėjimo bei telekomunikacijų įranga². Tai gerokai pigesnė karinė technologija, palyginus su pilotuojamais kariniais orlaiviais. Pavyzdžiui, vienas *F-35 Lightning* naikintuvas kainuoja apie 120 milijonų dolerių, o *MQ-9 Reaper*, JAV karinėse operacijose dažniausiai naudojamas dronas, tik 16 milijonų dolerių. Tačiau tai ne vienintelė dronų technologinė savybė, lemianti vis dažnėjantį jų naudojimą. Pirmieji kariniai dronai buvo naudojami tik žvalgybos operacijoms, visgi šiandien dronai gali ne tik atlikti nenutrūkstamo stebėjimo realiu laiku ir žvalgybos funkcijas, bet ir taikytis į kombatantus. Kitaip sakant, dronų technologija sujungia kelias viena kitą papildančias sistemas vienoje platformoje – pažangias žvalgybos technologijas ir puolimo sistemas. Pažangūs dronų žvalgybos radarai užtikrina galimybę realiu laiku iš arti stebėti asmenis ne tik lauke, bet ir jiems esant pastato viduje³. Dronai dėl mažesnio jų svorio efektyviau naudoja kurą, o tai lemia,

² Encyclopedia Britannica. Unmanned Aerial Vehicles (UAVs) [interaktyvus, žiūrėta 2019-02-23]. Prieiga per internetą: <<https://www.britannica.com/technology/military-aircraft/Unmanned-aerial-vehicles-UAVs>>.

³ SALETAN, W. Nowhere To Hide [interaktyvus, žiūrėta 2020-02-23]. Prieiga per internetą: <https://slate.com/technology/2008/09/killer-drones-that-can-see-through-walls.html?fbclid=IwAR0fpj_4Ez_20WMgA7oGy-7SATe_0NNRmNHTjm5V_olPoUXkqRKOieZYK>.

jog dronai gali praleisti daugiau laiko virš taikinio nei bet koks kitas pilotuojamas orlaivis⁴. Paruošti oro pajėgų pilotą gebantį vykdyti karines operacijas dažniausiai užtrunka 2 metus, o karinių dronų pilotą – tik 9 mėnesius, t. y. 2,6 karto trumpiau, ir, be abejo, daug pigiau⁵. Be to, kovinių operacijų metu dronai yra realiu laiku ryšio priemonėmis kontroliuojami operatorių iš nuotolinio valdymo stoties, kuri gali būti nutolusi už tūkstančių kilometrų nuo operacijos vietos. Naudojant dronus nėra sukeliamas pavojus karių gyvybėms, todėl nėra ir baimės tapti karo belaisviu ar būti sužeistam – įprastų neigiamų faktorių, kai kovines operacijas vykdo pilotuojamųjų orlaivių pilotai. Nepasisėkus karinei operacijai, blogiausiu atveju prarandamas pats dronas, o ne piloto gyvybė. Akivaizdu, kad dėl savo išskirtinių techninių ypatybių daugelyje kovinių operacijų dronai gali būti pranašesni nei įprasti pilotuojamieji kariniai orlaiviai.

Anot S. Casey-Maslen, iki šiol dronai buvo naudoti tik keliuose tarptautiniuose ginkluotuosiuose konfliktuose: 2001 – 2002 m. Afganistane prieš Talibaną ir 2011 m. NATO misijos Libijoje metu⁶. Vis tik netarptautinių ginkluotų konfliktų situacijose dronų naudojimas yra gerokai aktualesnis: JAV ir JK dronus naudojo prieš *Al Qaeda* Afganistane, taip pat JAV dronais atakavo teroristines grupuotes Pakistane, Somalyje ir Jemene⁷. Atkreiptinas dėmesys, jog dronai taip pat naudoti netarptautinio ginkluoto konflikto metu Sirijoje prieš *ISIS*⁸. Todėl dronų naudojimas netarptautiniame ginkluotame konflikte straipsnyje bus tiriamas toliau. H. P. Gasser netarptautiniu ginkluotu konfliktu laiko tokią situaciją, kai kariniai veiksmai vyksta valstybės teritorijoje tarp vyriausybės pajėgų ir ginkluotų sukilėlių grupuočių kitoje pusėje⁹. Kita vertus, teisės doktrinoje vyrauja nuomonė, jog tokia situacija privalo pasiekti minimalų konflikto intensyvumo lygį ir atitikti minimalios konflikto šalių organizacijos požymį tam, kad būtų pripažįstama netarptautiniu ginkluotu konfliktu¹⁰. Tai tokios

⁴ PAWLYK, O. The Air Force Just Flew a Surveillance Drone for 2 Days Straight [interaktyvus, žiūrėta 2020-02-23]. Prieiga per internetą: <<https://www.military.com/daily-news/2019/12/13/air-force-just-flew-surveillance-drone-2-days-straight.html?fbclid=IwAR22ppXMDgFPakQ6HoJcA7XBgeZ146OMD-Ok8JzhBw72G2bD14CU5z09iP8A>>.

⁵ GRUODIS, D. Dronai šiuolaikiniame konflikte: efektyvumo vertinimas. *Karys*, Nr. 5, 2018, p. 25.

⁶ CASEY-MASLEN, S. Pandora's box? Drone strikes under jus ad bellum, jus in bello, and international human rights law. *International Review of the Red Cross*, t. 94, Nr. 886, 2012, p. 608 [interaktyvus, žiūrėta 2019-02-23]. Prieiga per internetą: <<https://e-brief.icrc.org/wp-content/uploads/2016/09/17-Pandoras-box-Drone-strikes-under-jus-ad-bellum.pdf>>

⁷ *Ibid.*, p. 609.

⁸ HEIM, E. Iraq/Syria/UK, Drone Operations against ISIS [interaktyvus, žiūrėta 2019-02-23]. Prieiga per internetą: <<https://casebook.icrc.org/case-study/iraqsyriauk-drone-operations-against-isis>>.

⁹ GASSER, H. P. *International Humanitarian Law: an introduction*, Paul Haupt Publishers, 1993, p. 67.

¹⁰ PEJIC, J. The Protective Scope of Common Article 3: more than meets the Eye. *International Review of the Red Cross*, 2011, 93(881), p. 5 [interaktyvus, žiūrėta 2019-02-23]. Prieiga per internetą: <https://international-review.icrc.org/sites/default/files/irrc-881-pejic_0.pdf>.

situacijos, kaip Afganistano ir Vakarų sąjungininkų kova prieš teroristinę organizaciją *Al Qaeda*, atitinkanti minėtus intensyvumo ir organizuotumo požymius. Ginkluotų konfliktų išskyrimas į tarptautinį ir netarptautinį yra labai svarbus tarptautinėje humanitarinėje teisėje, kadangi tai ne tik atskleidžia skirtingų konfliktų esmę, bet ir nulemia skirtingų teisės šaltinių taikymą. Tarptautiniame ginkluotame konflikte taikomas 1949 m. rugpjūčio 12 d. Ženevos konvencijų Papildomas protokolai dėl tarptautinių ginkluotų konfliktų aukų apsaugos¹¹. Netarptautinio ginkluoto konflikto situacijoje taikomas ir pagrindiniu straipsnio teisės šaltiniu yra 1949 m. rugpjūčio 12 d. Ženevos konvencijų Papildomas protokolai dėl netarptautinių ginkluotų konfliktų aukų apsaugos¹² (toliau – II Papildomas protokolai).

Tarptautinė humanitarinė teisė įtvirtina du bendruosius ginklų naudojimo principus, draudžiančius naudoti dviejų rūšių ginklus: sukeliančius nereikalingas kančias ir veikiančius nesirinktinai. Nors II Papildomas protokolai šių principų tiesiogiai neįtvirtina, tačiau jie yra paprotinės tarptautinės humanitarinės teisės normos, anot Tarptautinio Teisingumo Teismo, įtvirtinančios fundamentalias tarptautines humanitarinės teisės taisykles¹³. 70 paprotinė tarptautinės humanitarinės teisės taisyklė nustato, jog kariavimo priemonės ir metodai, kurie gali padaryti nereikalingos žalos ir sukelti nereikalingų kančių, yra draudžiami¹⁴. Tai tokie ginklai kaip iššipėčiančios kulkos, kurios be puolimo tikslų įgyvendinimo dar sukelia ir nereikalingos žalos, kuri yra perteklinė ir nėra būtina, kadangi ji nesuteikia papildomos karinės naudos. 71 paprotinė tarptautinės humanitarinės teisės taisyklė draudžia naudoti ginklus, veikiančius nesirinktinai, t. y. negalinčius atskirti teisėtų karinių taikinių nuo civilinių¹⁵. Akivaizdu, jog net ir teisėtas ginklas, gali būti naudojamas pažeidžiant tarptautinės humanitarinės teisės reikalavimus ir dėl to neįgyvendinti atrankos. Todėl šiuo aspektu reikia vertinti išskirtines konkrečius ginklo technines ypatybes, dėl kurių ginklas negali būti taikomas tik į karinius objektus, net jei padaroma atsitiktinė žala civiliams. Jungtinių Tautų specialusis pranešėjas neteisminio, neatidėliotino ir savavališko mirties baudmės vykdymo klausimais P. Alston pažymėjo, jog raketa, paleista nuo karinio drono niekuo nesiskiria nuo jokio kito plačiai naudojamo ginklo, įskaitant ginklą, šaunamą kareivio, sraigtasparnį,

¹¹ 1949 m. rugpjūčio 12 d. Ženevos konvencijų Papildomas protokolai dėl tarptautinių ginkluotų konfliktų aukų apsaugos (I protokolai). *Valstybės žinios*, 2000, Nr. 63-1909.

¹² 1949 m. rugpjūčio 12 d. Ženevos konvencijų Papildomas protokolai dėl netarptautinių ginkluotų konfliktų aukų apsaugos (II protokolai). *Valstybės žinios*, 2000, Nr. 63-1910.

¹³ VADAPALAS, V. Tarptautinė teisė: pagrindiniai dokumentai ir jurisprudencija. Teisė, 2003, p. 509.

¹⁴ HENCKAERTS, J.-M. Paprotinės tarptautinės humanitarinės teisės studija: indėlis į teisės viršenybės supratimą ir laikymąsi ginkluoto konflikto metu. Santrauka lietuvių kalba, p. 27 [interaktyvus, žiūrėta 2019-02-23]. Prieiga per internetą: <http://www.icrc.org/eng/assets/files/other/lit-irrc_857_henckaerts.pdf>.

¹⁵ *Ibid.*

ar naikintuvą, paleidžiantį raketą¹⁶. Kariniai dronai gabena įprastą ginkluotę, kuri nesisiskiria nuo pilotuojamųjų orlaivių ginkluotės, t. y. tikslaus taikymo kovinės raketos, pavyzdžiui *Hellfire*¹⁷. Tokios raketos, jei naudojamos pagal tarptautinės humanitarinės teisės reikalavimus, neturi jokių išskirtinių savybių, galinčių padaryti nereikalingos žalos ar sukelti nereikalingų kančių. Naudojant dronus, tikslaus taikymo kovinės raketos ir pažangios stebėjimo bei žvalgybos technologijos lemia galimybę įvertinti potencialius taikinius ir įgyvendinti ataką prieš juos puolant. Be to, kariniai dronai iki šiol nėra jokios tarptautinės konvencijos, ribojančios jų naudojimą, dalyku. Todėl kariniai dronai neprieštaruoja abiem minėtiems principams ir gali būti teisėtai naudojami netarptautinio ginkluoto konflikto metu.

2006 m. spalio 30 d. JAV įvykdė ataką kariniais dronais, kurios taikiniu tapo religinė mokykla Chenegai kaime, Pakistane. Atakos taikiniu turėjo būti mokyklos direktorius, žinomas teroristas, tačiau atakos metu žuvo apie 80 civilių, iš kurių net 69 vaikai¹⁸. Visgi tai ne vienintelė dronų ataka netarptautinio ginkluoto konflikto metu, kurios padariniai civiliams buvo itin tragiški. Nevyriausybinių organizacijų *New America Foundation* (toliau – NAF) ir *The Bureau of Investigative Journalism* (toliau – BIJ) nuo 2004 m. iki šios dienos renka duomenis apie JAV kariuomenės vykdomas karinių dronų atakas Pakistane, Jemene ir Somalyje prieš teroristines grupuotes, t. y. netarptautinio ginkluoto konflikto situacijose. BIJ atskleidžia, jog šiose valstybėse per minėtą laikotarpį JAV karinės pajėgos įvykdė bent 898 patvirtintas dronų atakas, per kurias iš visų žuvusiųjų (apie 4500 – 6573 žmonių) 608 – 1252 žmonės buvo civiliai¹⁹. Tai reiškia, jog net 13,5 % – 1915. visų žuvusiųjų buvo civiliai. NAF pateikia informaciją, kad per dronų atakas tuo pačiu laikotarpiu minėtose valstybėse iš viso žuvo apie 5037 – 6940 žmonės, iš kurių 386 – 508 civiliai, t. y. apie 7 % visų žuvusiųjų²⁰. Tokie duomenys, nors ir šiek tiek besiskiriantys, atskleidžia, jog net apie 7 % – 19 % visų žuvusiųjų yra civiliai, t. y. neteisėti taikiniai pagal tarptautinę humanitarinę teisę. Akivaizdu, kad kariniai dronai, vykdydami atakas, kelia mirtiną pavojų ne tik kombatantams, bet ir civiliams. BIJ atkreipia dėmesį, jog per pirmuosius dvejus JAV prezidento D. Trumpo kadencijos me-

¹⁶ JT Žmogaus teisių taryba. JT Specialiojo pranešėjo neteisminio, neatidėliotino ir savavališko mirties bausmės vykdymo klausimais P. Alston 2010 m. gegužės 28 d. pranešimas Nr. A/HRC/14/24/Add.6, p. 24.

¹⁷ United States Navy Fact File. *Hellfire Missile* [interaktyvus, žiūrėta 2020-02-23]. Prieiga per internetą: <https://www.navy.mil/navydata/fact_display.asp?cid=2200&tid=400&ct=2>

¹⁸ WOODS, C. Over 160 Children Reported Among Drone Deaths. *The Bureau of Investigative Journalism* [interaktyvus, žiūrėta 2020-02-23]. Prieiga per internetą: <<https://www.thebureauinvestigates.com/stories/2011-08-11/over-160-children-reported-among-drone-deaths>>.

¹⁹ The Bureau of Investigative Journalism. *Drone Wars: The Full Data* [interaktyvus, žiūrėta 2020-02-23]. Prieiga per internetą: <<https://www.thebureauinvestigates.com/stories/2017-01-01/drone-wars-the-full-data>>.

²⁰ New America Foundation. *America's Counterterrorism Wars* [interaktyvus, žiūrėta 2020-02-23]. Prieiga per internetą: <<https://www.newamerica.org/in-depth/americas-counterterrorism-wars/>>.

tus įvykdytos 2,243 dronų atakos, palyginus su 1,878 atakomis per aštuonerius metus B. Obamai einant JAV vyriausiojo ginkluotųjų pajėgų vado pareigas²¹. Be to, D. Trumpas atšaukė nuo B. Obamos kadencijos galiojusį įsakymą, reikalavusi JAV žvalgybos pareigūnus paviesti nuo dronų atakų ne karo zonoje žuvusiųjų civilių skaičių²². Tokia dabartinio JAV vadovo politika reiškia, jog karinių dronų atakų skaičius ateityje ir toliau didės, tačiau viešumo apie atakų mirtiną pavojų civiliams bus gerokai mažiau.

Taigi, nors ir kariniai dronai yra teisėtas ginklas, tačiau dronų atakų statistika atskleidžia, jog dronų naudojimas kelia realų pavojų civiliams netarptautinio ginkluoto konflikto metu. Tai suponuoja, jog karinių dronų naudojimas gali neatitikti tarptautinės humanitarinės teisės principų keliamų reikalavimų, todėl būtent karinių dronų naudojimo įvertinimas tarptautinės humanitarinės teisės principų požiūriu straipsnyje bus atskleidžiamas toliau.

2. Kaip kariniai dronai turėtų būti naudojami, siekiant apsaugoti civilius?

Tarptautinės humanitarinės teisės principai nustato aiškius ribojimus pasirinkti kariavimo būdus ir priemones turint tikslą, kad, pirmiausia, ginkluoto konflikto metu karinės naudos būtų siekiama, nesukeliant per daug neigiamų padarinių – žalos ir kančių – žmonėms, dalyvaujantiems ginkluotame konflikte. Kaip pažymėjo „tarptautinės teisės tėvas“ H. Grocijus, ne žmogui yra lemta nukreipti kitą žmogų eikvojančiam sunaudojimui²³. Akivaizdu, jog, nesilaikant šių principų, žmonių gyvybės ginkluoto konflikto situacijoje ne tik, kad nebūtų apsaugotos, bet ir būtų prarastos be reikalo, t. y. nepasiekiant karinės naudos. Karinių dronų, kaip ir bet kokios kitos kariavimo priemonės, naudojimui aktualiausi – atskyrimo ir proporcingumo principai, nes jų reikalavimų įgyvendinimas daro didžiausią įtaką civilių apsaugai. Taigi, ar kariniai dronai gali įgyvendinti atskyrimo ir proporcingumo principų reikalavimus?

2.1. Atskyrimo principas

Atskyrimo principas, pasak Tarptautinio Teisingumo Teismo, yra vienas pagrindinių tarptautinės humanitarinės teisės principų, kurio būtina laikytis dėl jo paprotinio pobūdžio, nesvarbu ar valstybė yra ratifikavusi jį įtvirtinančias konvencijas, ar ne²⁴. Vis

²¹ BBC News. Trump revokes Obama rule on reporting drone strike deaths [interaktyvus, žiūrėta 2020-02-23]. Prieiga per internetą: <<https://www.bbc.com/news/world-us-canada-47480207>>.

²² SAVAGE, C. Trump Revokes Obama-Era Rule on Disclosing Civilian Casualties From U.S. Airstrikes Outside War Zones [interaktyvus, žiūrėta 2020-02-23]. Prieiga per internetą: <<https://www.nytimes.com/2019/03/06/us/politics/trump-civilian-casualties-rule-revoked.html>>.

²³ NEWTON, M.; MAY, L. Proportionality in international law. Oxford University Press, 2014, p. 66.

²⁴ ICJ. Legality of The Threat or Use of Nuclear Weapons, Advisory Opinion of 8 July 1996, para. 79.

dėlto II Papildomas protokolas eksplisitiškai patvirtina būtinybę įgyvendinti atskyrimo principo reikalavimus netarptautinio ginkluoto konflikto metu²⁵. 7 paprotinės tarptautinės humanitarinės teisės taisyklė reikalauja, jog konflikto šalys visada skirtų civilius gyventojus nuo kombatantų, taip pat civilinius objektus nuo karinių, ir atitinkamai imtųsi veiksmų tik prieš karinius objektus²⁶. Šio principo esmė – tik asmenys, tiesiogiai dalyvaujantys karo veiksmuose, gali būti teisėtais taikiniai ginkluoto konflikto metu. Kiti asmenys, tiesiogiai nedalyvaujantys ar nebedalyvaujantys kariniuose veiksmuose, ir civiliniai objektai yra saugomi nuo tiesioginio ginkluotos jėgos naudojimo prieš juos. Esant abejonėms dėl asmens statuso, asmuo turi būti laikomas civiliu, tiesiogiai nedalyvaujančiu kariniuose veiksmuose.

Kaip jau minėta nagrinėjant dronų sampratą, dronai veikia dideliu atstumu nuo operacijos zonos, todėl jų operatoriai, skirtingai nei tradicinių karinių orlaivių pilotai, nejaucia baimės būti sužeisti ar patekti į nelaisvę. Akivaizdu, jog tokios baimės nebuvimas leidžia atidžiau pasirinkti taikinį. Kita vertus, teigiama, jog dronų taiklumą mažina signalo atidėjimas – tai laiko tarpas dėl kurio vaizdas drono operatoriaus ekrane vėluoja nuo tikrojo vaizdo²⁷. Tačiau dėl kariniuose dronuose naudojamų pažangiausių telekomunikacijų technologijų toks vėlavimas yra beveik nepastebimas ir esminės įtakos taikymosi tikslumui nedaro. Be to, dronai gali išbūti ore ilgiau nei įprasti kariniai orlaiviai, todėl dronų operatoriai turi daugiau laiko užtikrinti, jog būtų taikomasi tik į teisėtus taikinius pagal tarptautinę humanitarinę teisę. Pažangios dronų stebėjimo technologijos leidžia jų operatoriams pastebėti net tokias smulkias detales, kaip žmonių veidai, o toks tikslumas suteikia galimybę atskirti civilius nuo kombatantų efektyviau nei naudojant kitas ginkluotės sistemas²⁸.

Taigi, išskirtinės karinių dronų technologinės ypatybės užtikrina galimybę efektyviai įgyvendinti atskyrimo principo keliamus reikalavimus, vykdant karines operacijas dronais.

2.2. Proporcingumo principas

Atskyrus teisėtą taikinį, pulti dar negalima, kadangi būtina įvertinti, ar yra laikomasi tarptautinės humanitarinės teisės proporcingumo principo reikalavimų. Nors

²⁵ II Papildomas protokolas 13 str. 2 d.

²⁶ HENCKAERTS, J.-M.; DOSWALD-BECK, L. (eds.) *Customary International Humanitarian Law*. Vol. I – Rules. Cambridge University Press, 2005, p. 3, 25.

²⁷ MAZZETTI, M. The Drone Zone. *The New York Times Magazine* [interaktyvus, žiūrėta 2020-02-23]. Prieiga per internetą: <<http://www.nytimes.com/2012/07/08/magazine/the-drone-zone.html?pagewanted=all>>.

²⁸ BROOKS, R. The Constitutional and Counterterrorism Implications of Targeted Killing: Hearing Before the S. Judiciary Subcomm. on the Constitution, Civil Rights, and Human Rights, 113th Cong., April 23, 2013, p. 2. [interaktyvus, žiūrėta 2020-02-23]. Prieiga per internetą: <<https://scholarship.law.georgetown.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1114&context=cong>>.

II Papildomas protokolas eksplicitiškai neįtvirtina šio principo, tačiau teisės doktrinoje pripažįstama, jog proporcingumas yra neatsiejamą dalis humaniškumo principo, įtvirtinto II Papildomo protokolo preambulėje, todėl proporcingumo principas negali būti ignoruojamas, įgyvendinant II Papildomo protokolo reikalavimus²⁹. 14 paprotinė tarptautinės humanitarinės teisės taisyklė nustato, jog „puolimai, kurių metu galima tikėtis atsitiktinių civilių aukų, civilių sužeidimų, žalos civiliniams objektams padarymo arba ir vieno, ir kito, o tai būtų pernelyg didelis nuostolis pasiekti konkretų ir tiesioginį karinį pranašumą, yra draudžiami“³⁰. Kaip jau buvo pažymėta anksčiau, tarptautinė humanitarinė teisė griežtai draudžia taikytis į civilius. Tačiau ginkluoto konflikto metu gali atsitikti tokios neplanuotos situacijos, kai dėl tiesioginės atakos prieš teisėtus taikinius – karinius objektus – kartu nukenčia ir nekalti civiliai. Tai nebūtinai reikštų proporcingumo principo pažeidimą. Teisės doktrinoje vyrauja nuomonė, jog tarptautinė humanitarinė teisė toleruoja faktą, kad civilių aukų visada buvo ir bus, vis tik pabrėžiama, kad tarptautinės humanitarinės teisės tikslas yra užtikrinti, kad tokios atsitiktinės žalos būtų kuo mažiau³¹. Tokiam tikslui pasiekti, proporcingumo principas įpareigoja, priimant taikymosi sprendimus, įvertinti visas galimybes: atakos laiką ir vietą, ginklo pasirinkimą ir įspėjimą arba evakuaciją civiliams, esantiems atakos vietoje. Tik visapusiškai įvertinus šias aplinkybes galima pasirinkti tokią taktinę puolimo galimybę, kuri sukeltų kuo mažiau atsitiktinės žalos civiliams.

Kariniai dronai gali išbūti ore ilgiau nei kiti kariniai orlaiviai ir yra lėtesni, todėl jų operatoriai turi daugiau laiko kruopščiai įvertinti minėtas aplinkybes, kurios atakos metu leistų sukelti kuo mažiau atsitiktinės žalos. Kovinių raketų, kurias paleidžia dronai, poveikio laukas yra apie 20 metrų, todėl paveikiami ne tik objektai, į kuriuos taikomasi, bet ir aplink esantys asmenys, namai, o sprogmenys skeveldros gali būti paskleistos ir dar platesniu mastu³². Visgi, ši ypatybė nedaro tokių kovinių raketų *per se* neproporcingomis, o tik dar labiau pabrėžia proporcingumo principo reikalavimų įgyvendinimo svarbą. Atkreiptinas dėmesys, jog dronų poveikio laukas yra

²⁹ BOTHE, M.; PARTSCH, K. J. *New Rules for Victims of Armed Conflicts*. Martinus Nijhoff Publishers, 1982, p. 678.

³⁰ HENCKAERTS, J.-M. Paprotinės tarptautinės humanitarinės teisės studija: indėlis į teisės viršenybės supratimą ir laikymąsi ginkluoto konflikto metu. Santrauka lietuvių kalba, p. 22 [interaktyvus, žiūrėta 2019-02-23]. Prieiga per internetą: <http://www.icrc.org/eng/assets/files/other/lit-irrc_857_henckaerts.pdf>.

³¹ ŽILINSKAS, J.; MAROZAS, T. Tarptautinė humanitarinė (ginkluoto konflikto) teisė: vadovėlis. Vilnius: VĮ Registrų Centras, 2016, p. 94.

³² International Human Rights and Conflict Resolution Clinic at Stanford Law School and Global Justice Clinic at NYU School of Law. *Living Under Drones: Death, Injury, and Trauma to Civilians from US Drone Practices in Pakistan* (2012), p. 10. [interaktyvus, žiūrėta 2020-02-23]. Prieiga per internetą: <<https://www-cdn.law.stanford.edu/wp-content/uploads/2015/07/Stanford-NYU-Living-Under-Drones.pdf>>.

netgi mažesnis nei raketų, kurias paleidžia dauguma įprastų pilotuojamųjų karinių orlaivių. Kadangi dronai dėl jų mažesnio dydžio yra apginkluojami lengvesnėmis raketomis, kurių sprogstamoji galia taip pat yra gerokai mažesnė. Dronų pažangios realaus laiko stebėjimo ir žvalgybos priemonės leidžia surinkti daug, ypač tikslios, informacijos apie taikinį iki atakos. Be to, karinių dronų galimybė stebėti taikinio zoną ilgą laiką tarpą prieš jį atakuojant reiškia, jog dronų operatoriai gali geriau įvertinti taikinio teisėtumą ir pulti tuo momentu, kai atsitiktinės žalos civiliams tikimybė yra mažiausia.

Atsižvelgus į išdėstytus argumentus darytina išvada, kad karinių dronų operatoriai dėl techninių karinių dronų ypatumų gali tinkamai įgyvendinti proporcingumo principo reikalavimus, t. y. jog dronai bus naudojami mažiausiai atsitiktinės žalos civiliams sukeliančiu būdu.

3. Karinių dronų naudojimo praktika

Išskirtinės karinių dronų techninės savybės užtikrina galimybę efektyviai įgyvendinti tarptautinės humanitarinės teisės principų reikalavimus. Todėl atrodo, kad civiliai gyventojai netarptautinio ginkluoto konflikto metu turėtų būti tinkamai apsaugoti nuo karinės jėgos naudojimo tiesiogiai prieš juos. Tačiau tokia loginė išvada toli gražu neatitinka dronų naudojimo statistikos, kuri, kaip jau buvo pažymėta, atskleidžia, kad dronų atakų metu žūsta neproporcingai daug civilių. Kyla klausimas – ar tikrai realiaime gyvenime dronai yra naudojami taip, kaip turėtų būti, t. y. pagal tarptautinės humanitarinės teisės principų reikalavimus? Norint atsakyti į šį klausimą pravartu apžvelgti aktualius dronų naudojimo praktikos pavyzdžius.

3.1. Skiriamieji smūgiai

Tai karinių dronų naudojimo praktika, kai dronų atakos yra vykdomos asmenų veiklos ir gyvenimo būdo pagrindu (angl. vadinami *signature strikes*). B. Obama išplėtė skiriamųjų smūgių praktiką Jemene, Pakistane ir Somalyje, kur dronų atakos netarptautinio ginkluoto konflikto situacijoje vykdytos prieš teroristinių grupuočių narius³³. Nepaisant to, jog pasikeitė JAV prezidentai, tokios dronų atakos ir toliau išlieka svarbia JAV užsienio politikos dalimi kovoje su terorizmu. Skiriamųjų smūgių esmė yra tai, kad dronų atakos vykdomos prieš asmenis ar jų grupes, kurių veikla ir gyvenimo būdas atrodo panašus į teroristų. Kokie požymiai lemia asmenų asoci-

³³ The Bureau of Investigative Journalism. Drone War Report, January – June 2015: Controversial ‘Signature Strikes’ Hit Yemen and Pakistan [interaktyvus, žiūrėta 2020-02-23]. Prieiga per internetą: <<https://www.thebureauinvestigates.com/stories/2015-07-01/drone-war-report-january-june-2015-controversial-signature-strikes-hit-yemen-and-pakistan>>.

javimą su teroristinėmis grupuotėmis niekada nebuvo paviešinta³⁴. Tai savaime yra problematiška ir apsunkina galimybę įvertinti atakų teisėtumą. Tačiau esminis tokių atakų aspektas, keliantis ypatingai dideles abejonas dėl jų atitikimo atskyrimo ir proporcingumo principams, yra tai, kad, vykdant atakas, tikrosios asmenų tapatybės nėra žinomos. Kitaip tariant, vykdant dronų atakas nėra žinoma, kas jie tokie, o tik remiamasi prezumpcija, kad pagal tam tikrus neaiškius požymius šie asmenys yra teroristai. Teisės doktrinoje manoma, jog apie tokių asmenų statusą sprendžiama tik iš vaizdo medžiagos, perduodamos per drono telekomunikacijų įrenginius³⁵. Tačiau, ar tikrai tik vaizdo medžiagos pakanka nustatyti, jog asmuo priklauso tam tikrai teroristinei gruputei? Atrasti ribą tarp teroristinių grupuočių narių ir civilių gyventojų neretai yra labai sudėtinga, o tai padaryti, remiantis tik vaizdo medžiaga, yra kur kas sudėtingiau. Dauguma dronų taikinių, skirtingai nuo įprastų kombatantų tarptautinio ginkluoto konflikto metu, nedėvi uniformų ir tik dalį laiko būna kombatantais: vieną dieną jie kovotojai, kitą – jau vaidina taikius civilius gyventojus³⁶. *The New York Times* pranešė, jog kai kurie B. Obamos administracijos pareigūnai juokauja, kad kai CŽV pamato „tris vyrus darančius šuoliukus išskėstomis į šalis kojomis (angl. vadinami *jumping jacks*)“³⁷, jie galvoja, kad tai teroristų treniruočių bazė³⁷. Akivaizdu, jog tik vaizdo medžiagos nepakanka nustatyti, ar asmuo yra teroristas ir juo labiau, ar jis tiesiogiai dalyvauja netarptautiniame ginkluotame konflikte. Netinkamas taikinių įvertinimas, t. y. neatskyrimas civilių nuo kombatantų, lemia tai, kad skiriamųjų smūgių pasekmė – civilių aukos. Todėl galima teigti, jog tokie dronų smūgiai prieštarauja ne tik atskyrimo, bet ir proporcingumo principų reikalavimams.

3.2. Dvigubi smūgiai

Kitas karinių dronų naudojimo praktikos pavyzdys yra susijęs su dvejais dronų smūgiais į tą patį taikinį (angl. vadinami *double-tap strikes*). Tokios dronų atakos yra plačiai paplitusios, ypač netarptautiniuose ginkluotuosiuose konfliktuose, kai valstybės vykdo

³⁴ International Human Rights and Conflict Resolution Clinic at Stanford Law School and Global Justice Clinic at NYU School of Law. *Living Under Drones: Death, Injury, and Trauma to Civilians from US Drone Practices in Pakistan* (2012), p. 13. [interaktyvus, žiūrėta 2020-02-23]. Prieiga per internetą: <<https://www-cdn.law.stanford.edu/wp-content/uploads/2015/07/Stanford-NYU-Living-Under-Drones.pdf>>.

³⁵ VASILIAUSKIENĖ, V. Kova su terorizmu tarptautinės humanitarinės teisės kontekste: daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, teisė (01S). Vilnius: Vilniaus universitetas, 2014, p. 230 [interaktyvus, žiūrėta 2019-02-23]. Prieiga per internetą: <<http://talpykla.elaba.lt/elaba-fedora/objects/elaba:2117297/datastreams/MAIN/content>>.

³⁶ GRUODIS, D. Dronai šiuolaikiniame konflikte: efektyvumo vertinimas. *Karys*, Nr. 5, 2018, p. 23.

³⁷ BECKER, J.; SHANE, S. Secret 'Kill List' Proves a Test of Obama's Principles and Will [interaktyvus, žiūrėta 2020-02-23]. Prieiga per internetą: <<https://www.nytimes.com/2012/05/29/world/obamas-leadership-in-war-on-al-qaeda.html>>.

karines operacijas kitos valstybės teritorijoje prieš teroristines organizacijas ar kitas ginkluotas grupuotes³⁸. Dvigubų smūgių praktika, vykdančios karines operacijas dronais, vienija net ir iš pirmo žvilgsnio priešingas vertybes pripažįstančias valstybes: nuo JAV ir Saudo Arabijos Karalystės iki Rusijos Federacijos ir Sirijos Arabų Respublikos³⁹. Dvigubi smūgiai – tai dronų naudojimo praktika, kai po pirmojo smūgio praėjus šiek tiek laiko (dažniausiai nuo penkių iki trisdešimties minučių) įvykdomas antrasis smūgis į tą patį taikinį. Kai pirmasis smūgis taikomas į kombatantus, tai antrasis smūgis nužudo arba sužeidžia asmenis, kurie po pirmojo smūgio bando gelbėti nukentėjusiuosius. Tokie asmenys dažniausiai yra ne kombatantai, o pirmojo smūgio aukų artimieji, kaimynai ar kiti sužeistiesiems neabejingi asmenys. Kitaip tariant, antrojo smūgio tikslas ir yra sukelti kuo daugiau žalos civiliams, kurie pirmieji reaguoja į smūgį dronais. Todėl žmonių, gyvenančių valstybėse, kur vidinis ginkluotas konfliktas ir dronų atakos yra įprastu reiškiniu, elgesys yra nulemtas pakartotinio smūgio baimės⁴⁰. Pastaroji po pirmojo smūgio atbaido ne tik arti esančius paprastus civilius, kurie galėtų padėti nukentėjusiesiems, bet ir profesionalius medicinos pagalbos darbuotojus, turinčius instrukcijas nesiartinti prie smūgio vietos tam tikrą laiką, kad išvengtų pakartotinio smūgio⁴¹. Akivaizdu, jog laikas suteikti pagalbą sužeistiesiems yra neįkainojamas. Visgi vien tik dėl pakartotinio smūgio rizikos, net jei jo iš tikrųjų ir nebūtų, bei sukeliama milžiniško pavojaus medikams, sužeistieji negali tikėtis sulaukti būtinosios medicinos pagalbos laiku. Tokiu atveju II Papildomo protokolo 11 str. 1 d. reikalavimas, kad medicinos pa-

³⁸ WOODS, C. Get The Data: The Return of Double-Tap Drone Strikes. The Bureau of Investigative Journalism [interaktyvus, žiūrėta 2020-02-23]. Prieiga per internetą: <<https://www.thebureauinvestigates.com/stories/2013-08-01/get-the-data-the-return-of-double-tap-drone-strikes>>.

³⁹ JAV: International Human Rights and Conflict Resolution Clinic at Stanford Law School and Global Justice Clinic at NYU School of Law. Living Under Drones: Death, Injury, and Trauma to Civilians from US Drone Practices in Pakistan (2012), p. 74. [interaktyvus, žiūrėta 2020-02-23]. Prieiga per internetą: <<https://www-cdn.law.stanford.edu/wp-content/uploads/2015/07/Stanford-NYU-Living-Under-Drones.pdf>>.

Saudo Arabijos Karalystė: Arabian Rights Watch Association. Double Tap Airstrikes on First Responders [interaktyvus, žiūrėta 2020-02-23]. Prieiga per internetą: <<http://arwarights.org/double-tap-airstrikes-on-first-responders>>.

Rusijos Federacija: BBC NEWS. Idlib 'double tap' air strike Russia says never was [interaktyvus, žiūrėta 2020-02-23]. Prieiga per internetą: <<https://www.bbc.com/news/av/world-middle-east-49528495/idlib-double-tap-air-strike-russia-says-never-was>>.

Sirijos Arabų Respublika: The New Arab. Syrian regime and Russian 'double tap' airstrikes kill civilians, rescue workers in Idlib [interaktyvus, žiūrėta 2020-02-23]. Prieiga per internetą: <<https://www.alaraby.co.uk/english/news/2019/6/26/syrian-regime-airstrikes-kill-civilians-rescue-workers-in-idlib>>.

⁴⁰ International Human Rights and Conflict Resolution Clinic at Stanford Law School and Global Justice Clinic at NYU School of Law. Living Under Drones: Death, Injury, and Trauma to Civilians from US Drone Practices in Pakistan (2012), p. 76. [interaktyvus, žiūrėta 2020-02-23]. Prieiga per internetą: <<https://www-cdn.law.stanford.edu/wp-content/uploads/2015/07/Stanford-NYU-Living-Under-Drones.pdf>>.

⁴¹ Ibid.

galbos daliniai yra visada gerbiami ir negali tapti puolimo objektu, yra ignoruojamas.⁴² Galima teigti, kad dvigubų smūgių praktikoje atliekami antrieji smūgiai ne tik prieštarauja tarptautinės humanitarinės teisės atskyrimo ir proporcingumo principams, bet ir pažeidžia kitas tarptautinės humanitarinės teisės normas, skirtas apsaugoti medicininės pagalbos personalą ir sužeistuosius.

Atsižvelgiant į išdėstytus argumentus darytina išvada, kad šiuo metu galiojantis karinių dronų naudojimo teisinis reguliavimas nėra pakankamas tinkamai apsaugoti civilius. Šioje straipsnio dalyje buvo įvertinti vos keli dronų naudojimo praktikos pavyzdžiai, bet, autorių nuomone, to pakanka patvirtinti, jog dronai dažnai yra naudojami, pažeidžiant tarptautinės humanitarinės teisės principų reikalavimus, o tai sukelia realų pavojų, ypač civiliams.

4. Karinių dronų naudojimo teisinio reguliavimo perspektyvos

Ženevos konvencijų II Papildomas protokolais, kaip pagrindinis teisės normų, taikomų netarptautinio ginkluoto konflikto situacijoje, šaltinis, reguliuoja karinės jėgos naudojimą su tikslu „užtikrinti geresnę tokių ginkluotų konfliktų aukų apsaugą.“⁴³ Kaip jau buvo pabrėžta, kariniai dronai praktikoje yra dažnai naudojami pažeidžiant tarptautinės humanitarinės teisės principų ir II Papildomo protokolo reikalavimus, o tai lemia, jog civiliai nėra tinkamai apsaugomi nuo karinės jėgos naudojimo tiesiogiai prieš juos. Autorių nuomone, papildomas dronų naudojimo teisinis reguliavimas galėtų išspręsti šią problemą. Akivaizdu, jog papildomas teisinis reguliavimas savaime neapsaugotų civilių, bet šio reguliavimo įgyvendinimas ir jo laikymosi užtikrinimas sudarytų prielaidas geresnės civilių apsaugos užtikrinimui.

Pirmosios iniciatyvos nacionalinės teisės sistemos priemonėmis tobulinti dronų naudojimo teisinį reguliavimą, siekiant užtikrinti geresnę civilių apsaugą, kilo Europos valstybių vyriausybėse. Kaip nekeista, aktyviausios yra valstybių, vykdančių karines operacijas dronais, vyriausybės. Atkreiptinas dėmesys, jog šį procesą Vokietijos Federacinėje Respublikoje paspartino prasidėję teismo procesai dėl žalos atlyginimo civiliams, tapusiems dronų smūgių, pažeidusių tarptautinės humanitarinės teisės reikalavimus, aukomis⁴⁴. Vokietijos Federacinė Respublika, sulaukianti bene daugiausia žiniasklaidos, politikų ir visuomenės dėmesio Europoje dėl šios dronų naudojimo problematikos, 2013 m. gegužę JT Žmogaus teisių taryboje deklaravo, jog palaiko idėją įtraukti nepilotuojamas ginkluotes sistemas į valstybių nacionalines ataskaitas JT Kon-

⁴² II Papildomas protokolais, 11 str. 1 d.

⁴³ II Papildomo protokolo preambulė.

⁴⁴ Reuters. German court hands partial victory to critics of U.S. drone deaths in Yemen [interaktyvus, žiūrėta 2020-02-23]. Prieiga per internetą: <<https://www.reuters.com/article/us-yemen-security-germany/german-court-hands-partial-victory-to-critics-of-us-drone-deaths-in-yemen-idUSKCN1R025A>>.

vencinių ginklų registru⁴⁵. Tokia dronų registracija leistų pasiekti didesnę viešumą dėl jų naudojimo praktikoje, o viešumas prisidėtų prie atsakomybės neišvengiamumo už dronų atakas, pažeidžiančias tarptautinės humanitarinės teisės reikalavimus. Akivaizdu, jog valstybių vyriausybės, nenorėdamos patirti visuomenės, žiniasklaidos ir kitų politikų spaudimo dėl atakų sukeltų tragiškų padarinių civiliams, būtų priverstos dar daugiau reglamentuoti karinių operacijų atlikimą dronais. Tai neabejotinai prisidėtų prie didesnės civilių apsaugos netarptautinio ginkluoto konflikto metu. Atsižvelgusi į šią iniciatyvą, JT GA priėmė rezoliuciją, rekomenduojančią valstybėms pranešti JT Konvencinių ginklų registru apie savo ginkluotėje turimus karinius dronus⁴⁶. Visgi, kol tai viso labo tik rekomendacija, įvertinti jos naudą nėra lengva.

Kita vertus, taip pat siūloma nustatyti papildomus procedūrinius saugiklius, vykdančiam dronų atakas, kurie turėtų užtikrinti didesnę civilių apsaugą. Nyderlandų Karalystės vyriausybė mano, jog papildomi procedūriniai reikalavimai, atliekant dronų atakas, lemtų tikslesnę tarptautinės humanitarinės teisės atskyrimo ir proporcingumo principų įgyvendinimą⁴⁷. Tačiau pavyzdžių kokie tai būtų reikalavimai minėtoji valstybė nepateikia. Jungtinės Karalystės teisinėje sistemoje tokie reikalavimai ne tik yra įtvirtinti, bet ir efektyviai veikia. Remiantis JT Specialiojo pranešėjo kovos su terorizmu ir žmogaus teisių reikalais Beno Emersono tyrimu, Jungtinės Karalystės Gynybos ministerija yra nustačiusi papildomą procedūrinį reikalavimą, jog ginklai gali būti paleidžiami nuo bet kokios oro platformos tik įsitikinus, jog civilių aukų tikimybė yra lygi nuliui⁴⁸. Kaip jau buvo pažymėta, tarptautinė humanitarinė teisė nereikalauja, jog civilių aukų visiškai nebūtų, todėl toks reikalavimas reikšmingai apsunkina taikymosi procesą ir netgi galėtų būti laikomas pertekliniu. Vis tik tokiu reikalavimu pasiekama nauda civilių apsaugai yra akivaizdi.

Kitos valstybės neskuba priimti nacionalinių teisės normų, galinčių užtikrinti geresnę civilių apsaugą, nes mano, jog tai turėtų būti atliekama JT lygmeniu⁴⁹. Autorių nuomone, visai tarptautinei bendruomenei bendrų reikalavimų nustatymas labiausiai prisidėtų prie problemų dėl netinkamos civilių apsaugos netarptautinio ginkluoto konflikto metu išsprendimo. Skirtingai nuo nacionalinių teisės normų,

⁴⁵ Open Society European Policy Institute and Amnesty International. *Armed Drones in Europe*, p. 10 [interaktyvus, žiūrėta 2020-02-23]. Prieiga per internetą: <<https://www.opensocietyfoundations.org/uploads/2ded5bae-143a-45ee-9fc9-7d30dbf3b62d/armed-drones-in-europe-20191104.pdf>>.

⁴⁶ JT GA 2013 m. liepos 15 d. rezoliucija Nr. A/68/140, para. 69.

⁴⁷ Open Society European Policy Institute and Amnesty International. *Armed Drones in Europe*, p. 20 [interaktyvus, žiūrėta 2020-02-23]. Prieiga per internetą: <<https://www.opensocietyfoundations.org/uploads/2ded5bae-143a-45ee-9fc9-7d30dbf3b62d/armed-drones-in-europe-20191104.pdf>>.

⁴⁸ JT Specialiojo pranešėjo žmogaus teisių ir kovos su terorizmu klausimais B. Emmerson 2013 m. rugsėjo 33 d. pranešimas Nr. A/68/389, para. 75.

⁴⁹ MENDONCA E MOURA, A. Statement at the United Nations General Assembly 70th Session, 14th October 2015 [interaktyvus, žiūrėta 2020-02-23]. Prieiga per internetą: <http://reachingcriticalwill.org/images/documents/Disarmament-fora/1com/1com15/statements/14October_Portugal.pdf>.

kurias valstybės galėtų priimti skirtingas ir nebūtinai veiksmingas, tarptautiniai reikalavimai JT lygmeniu būtų nustatomi bendri ir galiotų daugeliui valstybių. Be to, tai atskleistų valstybių *opinio juris* šiuo klausimu, kuris laikui bėgant galėtų lemti ir naujų civilių apsaugos taisyklių susiformavimą paprotinėje tarptautinėje humanitarinėje teisėje. 2017 m. gruodžio 1 d. JT Nusiginklavimo tyrimų institutas (toliau – UNIDIR) išleido studiją apie dronų teisinį reguliavimą⁵⁰. Studijos autoriai pabrėžė būtinybę tarptautinei bendrijai nustatyti „bendrus standartus karinių dronų viešumo, priežiūros ir atskaitomybės didinimui tam, kad būtų sumažinta galimybė dronus naudoti netinkamai, o tai užtikrintų geresnę civilių apsaugą“⁵¹. Bendri tarptautiniai standartai, pirmiausia, turėtų būti nukreipti į šias kryptis: dronų naudojimo viešumą, atskaitomybę ir priežiūrą. Galiausiai studija rekomenduoja, valstybės priimti JT GA rezoliuciją, kuri sukurtų teisinį pagrindą nustatyti būtent tokius tarptautinius standartus⁵². Iki šios dienos jokia valstybė nėra iniciavusi UNIDIR rekomenduojamos rezoliucijos⁵³. Tačiau atrodo, jog situacija gali pasikeisti iš esmės. 2018 m. gegužę dabartinis JT

Generalinis sekretorius A. Guterres, Ženevos universitete pristatydamas naują nusi-ginklavimo darbotvarkę (angl. vadinama *Disarmament Agenda*), paskelbė apie karinių dronų reguliavimo idėjų sugrįžimą į jo planus bei priminė UNIDIR studijoje atskleistą būtinybę priimti bendrus tarptautinius standartus dėl dronų naudojimo viešumo ir atskaitomybės⁵⁴.

Taigi, papildomas dronų naudojimo teisinis reguliavimas JT lygmeniu galėtų sudaryti prielaidas užtikrinti tinkamą civilių apsaugą netarptautinio ginkluoto konflikto metu. Tačiau dėl sudėtingų sprendimų priėmimo procedūrų JT institucijose ir valstybių atstovų pasyvumo naujo teisinio reguliavimo greitu metu tikėtis nereikėtų.

Išvados

1. Kariniai dronai – karinė technologija vis dažniau naudojama karinių operacijų vykdymui ir stebėjimui. Išskirtinės dronų technologinės ypatybės lemia dronų

⁵⁰ United Nations Institute for Disarmament Research. Increasing Transparency, Oversight and Accountability of Armed Unmanned Aerial Vehicles [interaktyvus, žiūrėta 2020-02-23]. Prieiga per internetą: <<https://unidir.org/publication/increasing-transparency-oversight-and-accountability-armed-unmanned-aerial-vehicles>>.

⁵¹ *Ibid.*, p. 5.

⁵² *Ibidem*.

⁵³ Open Society European Policy Institute and Amnesty International. Armed Drones in Europe, p. 75 [interaktyvus, žiūrėta 2020-02-23]. Prieiga per internetą: <<https://www.opensocietyfoundations.org/uploads/2ded5bae-143a-45ee-9fc9-7d30dbf3b62d/armed-drones-in-europe-20191104.pdf>>.

⁵⁴ GUTERRES, A. Remarks at the University of Geneva on the launch of the Disarmament Agenda [interaktyvus, žiūrėta 2020-02-23]. Prieiga per internetą: <<https://www.un.org/sg/en/content/sg/speeches/2018-05-24/launch-disarmament-agenda-remarks>>.

pranašumą daugelyje karinių operacijų prieš įprastus pilotuojamus orlaivius. Dronų panaudojimas netarptautinio ginkluoto konflikto metu sukelia daugybę teisi- nių problemų tarptautinės humanitarinės teisės srityje, siekiant užtikrinti civilių apsaugą.

2. Tarptautinė humanitarinė teisė draudžia dviejų rūšių ginklus netarptautiniame gin- kluotame konflikte: ginklus, sukeliančius nereikalingas kančias, ir ginklus, puolan- čius be atrankos. Išskirtinės karinių dronų technologinės ypatybės neprieštarauja šiems ribojimams ir netarptautinio ginkluoto konflikto metu dronai gali būti nau- dojami kaip teisėtas ginklas.
3. Karinių dronų, kaip kariavimo priemonės, naudojimui aktualiausi tarptautinės hu- manitarinės teisės atskyrimo ir proporcingumo principai. Išskirtinės dronų techno- loginės ypatybės užtikrina galimybę jų operatoriams efektyviai įgyvendinti abiejų minėtų principų reikalavimus.
4. Kariniai dronai praktikoje, vykdant skiriamuosius ir dvigubus smūgius, dažnai nau- dojami, pažeidžiant tarptautinės humanitarinės teisės atskyrimo ir proporcingumo principų reikalavimus. Esamas dronų naudojimo teisinis reguliavimas nėra paka- nkamas.
5. Papildomas dronų naudojimo teisinis reguliavimas JT lygmeniu galėtų sudaryti prielaidas užtikrinti geresnę civilių apsaugą. Vis tik artimiausiu metu toks teisinis reguliavimas yra mažai tikėtinas.

Literatūros sąrašas

Norminiai teisės aktai:

1. 1949 m. rugpjūčio 12 d. Ženevos konvencijų Papildomas protokolai dėl netarptautinių gin- kluotų konfliktų aukų apsaugos (II protokolai). *Valstybės žinios*, 2000, Nr. 63-1910.
2. 1949 m. rugpjūčio 12 d. Ženevos konvencijų Papildomas protokolai dėl tarptautinių gin- kluotų konfliktų aukų apsaugos (I protokolai). *Valstybės žinios*, 2000, Nr. 63-1909.
3. JT GA 2013 m. liepos 15 d. rezoliucija Nr. A/68/140.
4. JT Žmogaus teisių taryba. JT Specialiojo pranešėjo neteisminio, neatidėliotino ir savavališ- ko mirties baudmės vykdymo klausimais P. Alston 2010 m. gegužės 28 d. pranešimas Nr. A/ HRC/14/24/Add.6.
5. JT Specialiojo pranešėjo žmogaus teisių ir kovos su terorizmu klausimais B. Emmerson 2013 m. rugsėjo 18 d. pranešimas Nr. A/68/389.

Tarptautinių organizacijų studijos:

1. United Nations Institute for Disarmament Research. Increasing Transparency, Oversight and Accountability of Armed Unmanned Aerial Vehicles [interaktyvus, žiūrėta 2020-02-23]. Prieiga per internetą: <<https://unidir.org/publication/increasing-transparency-oversight-and-accountability-armed-unmanned-aerial-vehicles>>.

2. International Human Rights and Conflict Resolution Clinic at Stanford Law School and Global Justice Clinic at NYU School of Law. Living Under Drones: Death, Injury, and Trauma to Civilians from US Drone Practices in Pakistan (2012). [interaktyvus, žiūrėta 2020-02-23]. Prieiga per internetą: <<https://www-cdn.law.stanford.edu/wp-content/uploads/2015/07/Stanford-NYU-Living-Under-Drones.pdf>>.
3. Open Society European Policy Institute and Amnesty International. Armed Drones in Europe [interaktyvus, žiūrėta 2020-02-23]. Prieiga per internetą: <<https://www.opensocietyfoundations.org/uploads/2ded5bae-143a-45ee-9fc9-7d30dbf3b62d/armed-drones-in-europe-20191104.pdf>>.

Specialioji literatūra:

1. HENCKAERTS, J.-M.; DOSWALD-BECK, L. (eds.) Customary International Humanitarian Law. Vol. I – Rules. Cambridge University Press, 2005.
2. ŽILINSKAS, J.; MAROZAS, T. Tarptautinė humanitarinė (ginkluoto konflikto) teisė: vadovėlis. Vilnius: VĮ Registrų Centras, 2016.
3. HENCKAERTS, J.-M. Paprotinės tarptautinės humanitarinės teisės studija: indėlis į teisės viršenybės supratimą ir laikymąsi ginkluoto konflikto metu. Santrauka lietuvių kalba. [interaktyvus, žiūrėta 2019-02-23]. Prieiga per internetą: <http://www.icrc.org/eng/assets/files/other/lit-irrc_857_henckaerts.pdf>.
4. GASSER, H. P. International Humanitarian Law: an introduction, Paul Haupt Publishers, 1993.
5. NEWTON, M.; MAY, L. Proportionality in international law. Oxford University Press, 2014.
6. BOTHE, M.; PARTSCH, K. J. New Rules for Victims of Armed Conflicts. Martinus Nijhoff Publishers, 1982.
7. CASEY-MASLEN, S. Pandora's box? Drone strikes under jus ad bellum, jus in bello, and international human rights law. *International Review of the Red Cross*, t. 94, Nr. 886, 2012 [interaktyvus, žiūrėta 2019-02-23]. Prieiga per internetą: <<https://e-brief.icrc.org/wp-content/uploads/2016/09/17-Pandoras-box-Drone-strikes-under-jus-ad-bellum.pdf>>.
8. PEJIC, J. The Protective Scope of Common Article 3: more than meets the Eye. *International Review of the Red Cross*, 93(881), 2011 [interaktyvus, žiūrėta 2019-02-23]. Prieiga per internetą: <https://international-review.icrc.org/sites/default/files/irrc-881-pejic_0.pdf>.
9. VASILIAUSKIENĖ, V. Kova su terorizmu tarptautinės humanitarinės teisės kontekste: daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, teisė (01S). Vilnius: Vilniaus universitetas, 2014 [interaktyvus, žiūrėta 2019-02-23]. Prieiga per internetą: <<http://talpykla.elaba.lt/elaba-fedora/objects/elaba:2117297/datastreams/MAIN/content>>.
10. VADAPALAS, V. Tarptautinė teisė: pagrindiniai dokumentai ir jurisprudencija. Vilnius, 2003.

Teismų praktika:

1. ICJ. Legality of The Threat or Use of Nuclear Weapons, Advisory Opinion of 8 July 1996.

Kita literatūra:

1. GRUODIS, D. Dronai šiuolaikiniame konflikte: efektyvumo vertinimas. *Karys*, Nr. 5, p. 22-27, 2018.
2. SINGER, P. W. The Future of War Is Already Here. The New York Times [interaktyvus, žiūrėta 2020-02-23]. Prieiga per internetą: <<https://www.nytimes.com/2019/09/18/opinion/drone-attack-saudi-arabia.html>>.
3. PAWLYK, O. The Air Force Just Flew a Surveillance Drone for 2 Days Straight [interaktyvus, žiūrėta 2020-02-23]. Prieiga per internetą: <<https://www.military.com/daily-news/2019/12/13/air-force-just-flew-surveillance-drone-2-days-straight.html?fbclid=IwAR22ppXMDgFPakQ6HoJcA7XBgeZ146OMDOk8JzhBw72G2bD14CU5z09iP8A>>.
4. SALETAN, W. Nowhere To Hide [interaktyvus, žiūrėta 2020-02-23]. Prieiga per internetą: <https://slate.com/technology/2008/09/killer-drones-that-can-see-through-walls.html?fbclid=IwAR0fpj_4Ez_20WMgA7oGy-7-SATte_0NNRmNHTjm5V_olPoUXkqRKOieZYk>.
5. United States Navy Fact File. Hellfire Missile [interaktyvus, žiūrėta 2020-02-23]. Prieiga per internetą: <https://www.navy.mil/navydata/fact_display.asp?cid=2200&tid=400&ct=2>.
6. HEIM, E. Iraq/Syria/UK, Drone Operations against ISIS [interaktyvus, žiūrėta 2019-02-23]. Prieiga per internetą: <<https://casebook.icrc.org/case-study/iraqsyria-uk-drone-operations-against-isis>>.
7. The Bureau of Investigative Journalism. Drone Wars: The Full Data [interaktyvus, žiūrėta 2020-02-23]. Prieiga per internetą: <<https://www.thebureauinvestigates.com/stories/2017-01-01/drone-wars-the-full-data>>.
8. New America Foundation. America's Counterterrorism Wars [interaktyvus, žiūrėta 2020-02-23]. Prieiga per internetą: <<https://www.newamerica.org/in-depth/americas-counterterrorism-wars/>>.
9. BBC News. Trump revokes Obama rule on reporting drone strike deaths [interaktyvus, žiūrėta 2020-02-23]. Prieiga per internetą: <<https://www.bbc.com/news/world-us-canada-47480207>>.
10. SAVAGE, C. Trump Revokes Obama-Era Rule on Disclosing Civilian Casualties From U.S. Airstrikes Outside War Zones [interaktyvus, žiūrėta 2020-02-23]. Prieiga per internetą: <<https://www.nytimes.com/2019/03/06/us/politics/trump-civilian-casualties-rule-revoked.html>>.
11. MAZZETTI, M. The Drone Zone. The New York Times Magazine [interaktyvus, žiūrėta 2020-02-23]. Prieiga per internetą: <<http://www.nytimes.com/2012/07/08/magazine/the-drone-zone.html?pagewanted=all>>.
12. BROOKS, R. The Constitutional and Counterterrorism Implications of Targeted Killing: Hearing Before the S. Judiciary Subcomm. on the Constitution, Civil Rights, and Human Rights, 113th Cong., April 23, 2013 [interaktyvus, žiūrėta 2020-02-23]. Prieiga per internetą: <<https://scholarship.law.georgetown.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1114&context=cong>>.
13. The Bureau of Investigative Journalism. Drone War Report, January – June 2015: Controversial 'Signature Strikes' Hit Yemen and Pakistan [interaktyvus, žiūrėta 2020-02-

- 23]. Prieiga per internetą: <<https://www.thebureauinvestigates.com/stories/2015-07-01/drone-war-report-january-june-2015-controversial-signature-strikes-hit-yemen-and-pakistan>>.
14. BECKER, J.; SHANE, S. Secret 'Kill List' Proves a Test of Obama's Principles and Will [interaktyvus, žiūrėta 2020-02-23]. Prieiga per internetą: <<https://www.nytimes.com/2012/05/29/world/obamas-leadership-in-war-on-al-qaeda.html>>.
15. Arabian Rights Watch Association. Double Tap Airstrikes on First Responders [interaktyvus, žiūrėta 2020-02-23]. Prieiga per internetą: <<http://arwarights.org/double-tap-airstrikes-on-first-responders>>.
16. BBC NEWS. Idlib 'double tap' air strike Russia says never was [interaktyvus, žiūrėta 2020-02-23]. Prieiga per internetą: <<https://www.bbc.com/news/av/world-middle-east-49528495/idlib-double-tap-air-strike-russia-says-never-was>>.
17. The New Arab. Syrian regime and Russian 'double tap' airstrikes kill civilians, rescue workers in Idlib [interaktyvus, žiūrėta 2020-02-23]. Prieiga per internetą: <<https://www.alaraby.co.uk/english/news/2019/6/26/syrian-regime-airstrikes-kill-civilians-rescue-workers-in-idlib>>.
18. Encyclopedia Britannica. Unmanned Aerial Vehicles (UAVs) [interaktyvus, žiūrėta 2019-02-23]. Prieiga per internetą: <<https://www.britannica.com/technology/military-aircraft/Unmanned-aerial-vehicles-UAVs>>.
19. Reuters. German court hands partial victory to critics of U.S. drone deaths in Yemen [interaktyvus, žiūrėta 2020-02-23]. Prieiga per internetą: <<https://www.reuters.com/article/us-yemen-security-germany/german-court-hands-partial-victory-to-critics-of-us-drone-deaths-in-yemen-idUSKCN1R025A>>.
20. GUTERRES, A. Remarks at the University of Geneva on the launch of the Disarmament Agenda [interaktyvus, žiūrėta 2020-02-23]. Prieiga per internetą: <<https://www.un.org/sg/en/content/sg/speeches/2018-05-24/launch-disarmament-agenda-remarks>>.
21. WOODS, C. Over 160 Children Reported Among Drone Deaths. The Bureau of Investigative Journalism [interaktyvus, žiūrėta 2020-02-23]. Prieiga per internetą: <<https://www.thebureauinvestigates.com/stories/2011-08-11/over-160-children-reported-among-drone-deaths>>.
22. MENDONÇA E MOURA, A. Statement at the United Nations General Assembly 70th Session, 14th October 2015 [interaktyvus, žiūrėta 2020-02-23]. Prieiga per internetą: <http://reachingcriticalwill.org/images/documents/Disarmament-fora/1com/1com15/statements/14October_Portugal.pdf>.
23. WOODS, C. Get The Data: The Return of Double-Tap Drone Strikes. The Bureau of Investigative Journalism [interaktyvus, žiūrėta 2020-02-23]. Prieiga per internetą: <<https://www.thebureauinvestigates.com/stories/2013-08-01/get-the-data-the-return-of-double-tap-drone-strikes>>.

KARINIAI DRONAI: AR GALIME APSAUGOTI CIVILIUS?

Santrauka

Kariniai dronai – karinė technologija, vis dažniau naudojama karinių operacijų vykdymui ir stebėjimui. Išskirtinės dronų technologinės ypatybės lemia dronų pranašumą daugelyje karinių operacijų prieš įprastus pilotuojamus karinius orlaivius. Karinės operacijos dronais dažniausiai vykdomos netarptautinio ginkluoto konflikto situacijose, kurioms taikomas 1949 m. rugpjūčio 12 d. Ženevos konvencijų Papildomas protokolai dėl netarptautinių ginkluotų konfliktų aukų apsaugos (II protokolai). Dronų panaudojimas netarptautinio ginkluoto konflikto metu sukelia daugybę teisinių problemų tarptautinės humanitarinės teisės srityje, siekiant užtikrinti civilių apsaugą. Vis dėlto, remiantis tarptautine humanitarine teise, dronai yra teisėtas ginklas. Karinių dronų, kaip kariavimo priemonės, naudojimui aktualiausi tarptautinės humanitarinės teisės atskyrimo ir proporcingumo principai. Išskirtinės dronų technologinės ypatybės užtikrina galimybę jų operatoriams efektyviai įgyvendinti šių principų reikalavimus. Tačiau praktikoje kariniai dronai yra pernelyg dažnai naudojami, pažeidžiant minėtus principus. Todėl šiuo metu esamas dronų naudojimo teisinis reguliavimas negali užtikrinti tinkamos civilių apsaugos. Papildomas dronų naudojimo teisinis reguliavimas JT lygmeniu galėtų sudaryti prielaidas užtikrinti geresnę civilių apsaugą netarptautinio ginkluoto konflikto metu. Vis tik dėl sudėtingų sprendimų priėmimo procedūrų JT institucijose ir valstybių atstovų pasyvumo naujo teisinio reguliavimo artimiausiu metu tikėtis nereikėtų.

ARMED DRONES: CAN CIVILIANS BE PROTECTED?

Summary

Armed drone is a military technology that is being used not only for surveillance but also in combat operations. In some military operations the distinctive technological features of drones offer an advantage compared to manned aircraft. Most of the military operations which are conducted by drones fall under Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949 and Relating to the Protection of Victims of Non-International Armed Conflicts (Protocol II). The use of military drones in non-international armed conflicts causes many legal problems in the international humanitarian law, concerning the protection of civilians. Nevertheless, armed drones are legal under international humanitarian law. The most relevant principles of international humanitarian law concerning the use of armed drones are distinction and proportionality. These principles can be fulfilled more effectively by drone operators because of the advanced technology of drones. However, the use of armed drones in real life operations usually violate the international humanitarian law and its core principles. Thus, existing regulation cannot protect the lives of civilians. Additional regulation of armed drones at the UN level could create international legal mechanism which would protect the civilians. However, the current political situation, as well as the difficult decision-making procedures at the UN institutions, suggest that future legal regulation is not likely to be enacted anytime soon.

TEISINĖS PASLAUGOS ŠIANDIEN IR ATEITYJE: KAIP KEIČIASI TEISININKO DARBAS?

Martyna Stankutė, Gintarė Gudaitytė

Vilniaus universiteto Teisės fakulteto

2-o kurso studentės

Saulėtekio al. 9, I rūmai, 10222 Vilnius

El. paštas: martynasta@gmail.com; gintare.gudaityte7@gmail.com

Mokslinio straipsnio akademinis kuratorius advokatas dr. Tomas Bagdanskis

El. paštas tomas.bagdanskis@ilaw.legal

Mokslinio straipsnio praktinis kuratorius MRU LegalTech vadovas

dr. Martynas Mockus

El. paštas martynas@mruni.eu

Straipsnyje analizuojamas teisinių technologijų ir teisių paslaugų santykis, prognozuojant kokią įtaką teisinės technologijos turės teisininko darbui netolimoje ateityje.

The article analyzes the relationship between legal technologies and legal services, analysing what influence legal technologies could have on legal services in a near future.

Richard Susskin knygoje „The Future of Law“, numatė, kad ateityje teisininkai su klientais bendraus elektroniniu paštu¹. Šis pareiškimas tuo metu buvo šokiruojantis, ypač tiems, kurie dirba teisinėje sistemoje. Paradoksalu, bet laikui bėgant teisininko ir kliento bendravimas be šios platformos tapo sunkiai įsivaizduojamas. Ši istorija leidžia suprasti iššūkius, su kuriais susiduria tradiciškai konservatyvi teisinė sistema atvykusi į XXI a. ir tai tik pradžia².

Šiandien konservatyvi teisės sritis, ilgą laiką neįsileidusi pokyčių, itin sparčiai keičiasi: teisinių technologijų dėka sudaromos galimybės savarankiškai, be teisininko

¹ SUSSKIN, R. The Future of law: Facing the Challenges of Information Technology. Oxford: Oxford University Press, 1996

² MARR, B. The Future of Lawyers: Legal Tech, AI, Big Data And Online Courts [žiūrėta: 2020-02-17], 2020. Prieiga per internetą: <<https://www.forbes.com/sites/bernardmarr/2020/01/17/the-future-of-lawyers-legal-tech-ai-big-data-and-online-courts/#260d2721f8c4>>.

pagalbos vien naudojantis technologijomis, atlikti paprastus teisinius veiksmus³ – gauti teisinės informacijos ar sudaryti teisinį dokumentą.

Pagalbinių darbų automatizavimas sumažina teisininko darbo apimtį ir suteikia jam galimybę daugiau laiko skirti pagrindinei veiklai – teisinių problemų sprendimui.

Teisinių technologijų tendencijas svarbu atidžiai stebėti, kadangi būtent jos keičia teisinio darbo rutiną. Skaitmeninė teisinė transformacija yra kur kas daugiau nei naujas ir inovatyvus technikos įrankis. Tai yra inovacija, skirta sukurti ir palaikyti judrią darbo jėgą, priimti įvairovę, mokytis visą gyvenimą ir nuolat tobulėti, bendradarbiauti ir sutelkti dėmesį į klientą. Tikslingai naudojant teisinių technologijų galimybes yra užsitikrinama vieta nuolat besikeičiančiame technologijų pasaulyje.

Ypatingas šiuolaikinio verslo dėmesys teisinėms technologijoms užtikrina sisteminę jų tobulinimą ateities perspektyvoje ir to pasekoje pritaikomumą šiandieniniams poreikiams. Palyginimui, rekordiniais vadintus 2018 metus, kai investicijos į teises technologijas siekė 1 milijardą dolerių, pralenkė 2019 metų investicijos, kurios siekė net 1,229 milijardo JAV dolerių⁴.

Nenuilstamai tobulėjant technologijoms reikia nepamiršti, kad anapus jų stovi žmogus. Svarbu tampa tai, kaip teisinis išsilavinimas ir teisinis protas įgis rytdienos technologijomis grindžiamos ekonomikos atnaujintą tikslą. Po kelerių metų tai, ką reiškia „būti teisininku“, gali atrodyti šiek tiek kitaip nei šiandien.

Temos **aktualumas** – akivaizdus teisinių technologijų tobulėjimas ir jų neribotos pritaikomumo galimybės šiandieniniame teisininko darbe paskatino rašyti šį straipsnį ir atskleisti temos problematiką bei įvertinti kaip technologiniai pokyčiai keis teisininkų vaidmenį ateityje. Atsižvelgiant į tai, jog teisinės technologijos apima itin platų spektrą programinės įrangos panaudojimo būdų, darbe pasirinkome kalbėti apie aktualiausias tendencijas teisininko darbui šiandien ir netolimoje ateityje.

Taigi, šio darbo **tikslas** – analizuojant teisinių technologijų įtaką teisinėms paslaugoms, kritiškai įvertinti jų spragas bei naudą dabarties ir ateities teisininkui. Šiam tikslui pasiekti išsikėlėme tokius **uždavinius**: 1) apibrėžti teisinių technologijų sampratą; 2) apžvelgti aktualias teisinių technologijų sritis ir atskleisti jų pritaikomumą teisininko darbe (praktinė pusė, nauda teisinių paslaugų teikėjui bei gavėjui); 3) įvardinti teisinių technologijų spragas; 4) išskirti specifines kompetencijas, kurios priartins teisininką prie teisinių technologijų valdymo.

³ DIRVANSKIENĖ, R. ir PAJAUJIS, V. Teisinių technologijų (LegalTech) industrijos plėtra Lietuvoje Konceptija [žiūrėta: 2020-02-17], 2018. Prieiga per internetą: <http://kurklt.lt/wp-content/uploads/2018/03/LegalTech-koncepcija_su-priedais.pdf?fbclid=IwAR2Hnhyr5VfkHmhLE4SiIGFDT-RCHeqK-Bkign6_V33_cYzokT3xVvleGL5M>

⁴ SKOLNIK, S. Legal Tech Broke Investment Record in 2019 as Sector Matures [žiūrėta: 2020-02-17], 2019. Prieiga per internetą: <<https://biglawbusiness.com/biggest-legal-tech-deals-and-developments-of-2019>>.

Atliekamo tyrimo **objektas** – teisinių technologijų pritaikomumas teisininko darbe bei jų daroma įtaka paslaugų teikėjui ir gavėjui.

Darbe taikomi lyginamasis, analizės bei lingvistinis **metodai**. Lyginamuoju metodu siekiama analizuoti technologijų ir teisinių paslaugų santykį šiandien, prognozuojant teisininko profesijos pokyčius netolimoje ateityje. Analizės metodas taikomas analizuojant teisinės technologijas, jų pritaikymo sritys; teisės ir informatikos mokslininkų publikacijas, kuriose nagrinėjamos teisinės technologijos ir jų pritaikomumas. Lingvistiniu metodu aiškinamos sąvokos ir atskleidžiami joms būdingi požymiai.

1. Teisinių technologijų samprata ir jų veikimo sritys

1.1. Teisinių technologija samprata

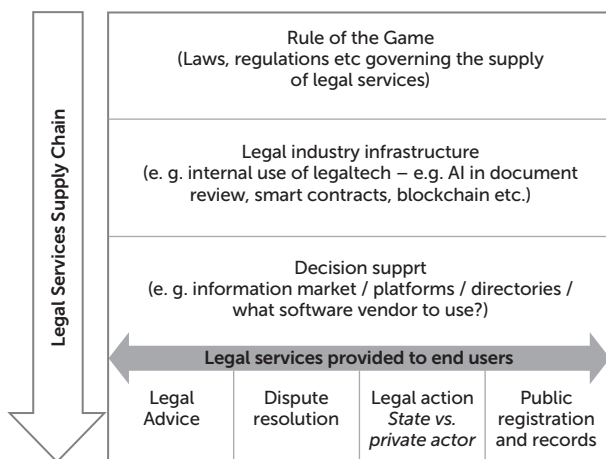
Teisinės technologijos, arba *Legaltech* (rečiau *Lawtech*) – tai terminas apimantis teisės ir technologijų simbiozę bei akcentuojantis technologijų ir programinės įrangos panaudojimą teisingumo sistemoje, teisinių paslaugų teikime ir kitoje teisinėje veikloje, taip pat teisės skaitmeninimą, teisės įgalinimą technologijose, dirbtinio intelekto panaudojimą teisėje, sprendimų priėmimo paramos sistemų teisininkams diegimą, techninio teisinio darbo automatizavimą ir kt.⁵

Legaltech atsirado kaip atsakas į iššūkius, su kuriais susiduria pramonė. Jie apima didesnius teisininkų reikalavimus įmonėms, spaudimą mažinti išlaidas, klientų aptarnavimo standartizacijos trūkumą įvairiuose departamentuose, klientų pritraukimą ir apmokestinimą.

Norint suprasti teisinių technologijų esmę, svarbu suprasti įdėjos veikimo principą. Modernių teisinių sistemų veikimo grandinę sudaro keturios grandys: teisinė sistema, teisinės pramonės infrastruktūra, jų derinimo rezultatui įgyvendinti skirtos platformos ir pats rezultatas – tai, ką gauna vartotojas. Šie elementai veikia tokiu principu:

Teisinės pramonės veikimo sritys (infrastruktūra), tokios kaip *Blockchain*, *Smart-contracts* ir pan., pritaikomos įprastai nusistovėjusiai teisei sistemai, ko pasekoje sukuriamos tam tikros specialiosios platformos, kurių dėka teisinių technologijų siūlomai privalumai tampa įgyvendinami teisininko darbe. Šių grandžių sąveika sudaro ketvirtąją grandį – rezultatą – spartesnes ir modernesnes teikiamas teisinės paslaugas klientams, tokias kaip: teisiniai patarimai, ginčų sprendimas, dokumentų rengimas ir pan. Ši sistema pavaizduota 1 pav.

⁵ Mykolo Riomerio universitetas, Teisinių technologijų (LegalTech) centras [žiūrėta: 2020-02-18]. Prieiga per internetą: <https://www.mruni.eu/lt/universitetas/fakultetai/teises_fakultetas/teisiniu-technologiju-legaltech-centras/apie/?fbclid=IwAR2QC0SXCczpTBzJWIENyGNwVIOUmnosTaifyHPagncV8uKgm8AQGLpIUY>

1 pav. Funkcinė teisinių technologijų taikymo supratimo sistema⁶

1.2. Technologijos ir jų veikimo sritys

Plačiausia prasme *Legaltech* yra pramonės būdas atlikti skaitmeninius pertvarkymus, tai yra, naudojant programinę įrangą ir technologijas, siekti, kad operacijos būtų paprastesnės ir tinkamai aprūpintų reiklius modernius klientus.

Legaltech apima šiuos programinės įrangos sprendimus ir technologijas⁷:

- *Workflow software tools* (liet. darbo eigos programinės įrangos įrankiai) – sistemos, leidžiančios teisininkams skaitmeninti ir automatizuoti savo darbo eigą;
- *Artificial Intelligence* (liet. dirbtinis intelektas) (toliau – AI) – algoritmai, kurie daro sistemas protingomis, naudojami skaičiavimui, duomenų apdorojimui ir automatiniam pagrindimui;
- *Analytics & big data software tools* (liet. analizės ir didelių duomenų programinės įrangos įrankiai) – įrankiai, kurie palengvina vartotojams įmonės duomenų rūšiavimą, kad būtų galima nustatyti modelius, tendencijas, ryšius, koreliacijas ir anomalijas, kurias kitu atveju būtų sunku nustatyti dėl ypatingai didelio duomenų kiekio⁸.

⁶ HOOK, A. The Use and Regulation of Technology in the Legal Sector beyond England and Wales [žiūrėta: 2020-02-18], 2019. Prieiga per internetą: <<https://www.legalservicesboard.org.uk/wp-content/uploads/2019/07/International-AH-Report-VjP-4-Jul-2019.pdf>>.

⁷ Intellectsoft, What Is LegalTech: Overview + Real-Life Use Cases [žiūrėta: 2020-02-15] 2019. Prieiga per internetą: <<https://www.intellectsoft.net/blog/what-is-legaltech/?fbclid=IwAR0js5s0uQB0jc-bG7C-mvInrSbcFcQ9QqOK0KOn3S6vK9bHBN9pRe-Q9YYs>>.

⁸ Information builders, Data Analysis Tools [žiūrėta: 2020-02-18], 2020. Prieiga per internetą: <<https://www.informationbuilders.com/data-analysis>>.

- *Customer experience (CX) solutions* (liet. klientų patirties specialistai) – programos, kurios leidžia įmonėms suprasti klientų patirtį naudojantis jų teikiamomis paslaugomis ir atitinkamai jas tobulinti;
- *Cloud technology* (liet. debesų kompiuterija arba debesija) – interneto paslaugų visuma, jungianti įvairiuose serveriuose esančius informacijos išteklius ir programinę įrangą, sudaranti sąlygas jais naudotis nuomos pagrindais visiems;
- *Distributed ledger technology (DLT)* (liet. išsklaidytosios operacijų knygos) – skaitmeninė operacijų įrašymo sistema, kurioje operacijos ir jų duomenys registruojami keliose vietose tuo pačiu metu. Skirtingai nuo tradicinių duomenų bazių, šios knygos neturi jokios centrinės duomenų saugyklos ar administravimo funkcijos.

2. Aktualios teisinių technologijų sritys teisininko darbe

2.1. Artificial Intelligence

Naujai sugeneruotų duomenų kiekis auga kiekvieną dieną – nuo maždaug 150 egzabaitų

2005 metais iki beveik 1200 egzabaitų 2010 metais. Dabar sukuriamą 2,5 kvintilono baitų duomenų kiekvieną dieną. Vien per pastaruosius dvejus metus sugeneruota 90% visų pasaulio duomenų⁹. Tikimasi, kad iki 2025 metų viso pasaulio duomenų apimtys išaugs iki 175 zetabaitų¹⁰. Šie skaičiai turi didelę įtaką visų šių duomenų tvarkymui. Įmonėse, kurios dirba su daugybe duomenų, tradicinė dokumentų valdymo programinė įranga nebegali atlikti šio darbo efektyviai. Sprendimas šiai problemai – AI¹¹.

„Vienintelis būdas mums įprasminti visus šiuos duomenis ir iš jų nuolat gauti naudą yra mašinų mokymasis ir dirbtinis intelektas. Nėra jokio kito būdo neatsilikti nuo didėjančio duomenų srauto“, – Aaronas Levie¹².

AI – kompiuterio pagalba sukurtas specialus algoritmas, sprendžiantis jam priskirtas užduotis, kurių atlikimui būtų reikalingas intelektas, jeigu jas atliktų žmogus¹³. Be to, AI mokosi iš jam skirtų užduočių, pateikdamas galimus sprendimo variantus pagal

⁹ BAILEY, J. How artificial intelligence and machine learning revolutionize dokument management [žiūrėta: 2020-02-19], 2020. Prieiga per internetą: <<https://www.armedia.com/blog/artificial-intelligence-machine-learning-document-management/>>.

¹⁰ REINSEL, D., GANTZ, J. Ir RYDNING, J. The Digitization of the World From Edge to Core [žiūrėta: 2020-02-19], 2018. Prieiga per internetą: <<https://www.seagate.com/files/www-content/our-story/trends/files/idc-seagate-data-age-whitepaper.pdf>>.

¹¹ Žr. 9 išnašą.

¹² „Box“ generalinis direktorius.

¹³ ČYRAS, V. Intelektualios sistemos: dirbtinis intelektas ir žinių vaizdavimas [žiūrėta: 2020-02-19], 2020. Prieiga per internetą: <<https://klevas.mif.vu.lt/~cyras/AI/konspektas-intelektualios-sistemos.pdf>>.

ankstesnius sprendimus. Dirbtinis intelektas verslo valdymo sistemose yra įdiegiamas tam, kad palengvintų sistemų valdymą ir sumažintų rankinio darbo kiekį, padėtų grupuoti informaciją ir prognozuotų galimus scenarijus¹⁴. Knygoje „Įvadas į dirbtinio intelekto ir ekspertinių sistemų kursą“ autoriai nurodė, kad dirbtinis intelektas remiasi žiniomis apie žmogaus mąstymo procesą. Aišku, nėra tiksliai žinoma, kaip veikia žmogaus smegenys, bet turimų žinių pakanka DI programų kūrimui¹⁵.

„Zion Market Research“ duomenimis, 2018 m. pasaulinė teisinų technologijų AI rinka buvo įvertinta maždaug 3,25 milijardo JAV dolerių verte. Iki 2026 metų tikimasi, kad pramonė uždirbs apie 37,9 milijardo JAV dolerių, o tai atspindi 36 procentų CAGR (liet. metinio augimo koeficientas) per septynerius metus¹⁶. Teisinės industrijos atstovai skiria dėmesį AI vystymui dėl toliau išvardintų priežasčių:

Pirma, AI priemonės gali atlikti teisinius tyrimus, kuriuos teisės specialistai visame pasaulyje atlieka dėl klientų. Ši faktų nustatymo misija yra atimanti daug laiko ir reikalaujanti nuodugnios ankstesnių atvejų analizės. AI priemonės gali palengvinti šio proceso administracinę našta, racionalizuodami pagrindinės informacijos rinkimą. Pavyzdžiui, AI priemonės gali nuskaityti ankstesnių atvejų duomenų bazę, pateikdamas tik reikiamą informaciją, per trumpą laiko tarpą, taupant darbuotojų valandas ir taupant išlaidų kaštus.

Antra, AI priemonės geba analizuoti sutartis. Teisininkai daug laiko praleidžia peržiūrėdami savo klientų sutartis. Šis procesas, skirtas sutartinėms rizikoms ir problemoms nustatyti, reikalauja intensyvaus patikrinimo. AI priemonės gali padėti supaprastinti šį darbą vertinant sutartis pagal iš anksto sukurtą AI modelį.

Trečia, AI lengvina darbą sprendžiant intelektinės nuosavybės klausimus. Pasaulio intelektinės nuosavybės organizacijos (angl. *World Intellectual Property Organization*) (toliau – WIPO) duomenimis, yra nemažai veiksmų, dėl kurių AI priemonių naudojimas ypatingai aktualus intelektinės nuosavybės sistemų administravimui. Pagrindinis iš jų – žmogaus nepajėgumas apdoroti gaunamų paraiškų kiekio. Nuo 2016 m. visame pasaulyje buvo pateikta 3,1 milijono patentų paraiškų, 7 milijonai paraiškų dėl prekinų ženklų ir 963 000 pramoninių paraiškų. WIPO pateikė šios problemos sprendimą, kurios esmę sudaro AI valdomi vaizdų paieškos įrankiai prekių ženklams ir Tarptautinė patentų klasifikavimo sistema, pagrįsta neuroninių tinklų technologijomis¹⁷.

¹⁴ Terra IT, Dirbtinio intelekto panaudojimas [žiūrėta: 2020-02-19], 2020. Prieiga per internetą: <<https://www.terra.lt/dirbtinio-intelektu-panaudojimas>>.

¹⁵ KULVIETIS, G., KULVIETIENĖ, R. ir RUDZKIENĖ, V. „Įvadas į dirbtinio intelekto ir ekspertinių sistemų kursą“// Vilnius „Technika“. Baltijos kopija, 1996, p. 3.

¹⁶ Zion Market Research, LegalTech Artificial Intelligence Market to Hit USD 37,858 Million By 2026 [žiūrėta: 2020-02-20], 2020. Prieiga internetu: <<https://www.ktvn.com/story/41710697/legaltech-artificial-intelligence-market-to-hit-usd-37858-million-by-2026-zion-market-research>>.

¹⁷ CHAU, D. How AI is disrupting the legal tech industry [žiūrėta: 2020-02-20], 2020. Prieiga per internetą: <<https://www.itproportal.com/features/how-ai-is-disrupting-the-legal-tech-industry/>>.

2.2. Legal analytics

Teisinė analitika yra duomenų analizės metodų ir technologijų taikymas teisės srityje, siekiant pagerinti efektyvumą, įgyti išvalgas ir realizuoti turimų duomenų maksimalią vertę. Panašiai kaip verslo analizė (BA) kituose sektoriuose, teisinė analitika yra naudojama siekiant gauti informacijos, kuria galima pagrįsti ir pagerinti procesus didinant jų efektyvumą. Teisinė analitika įgyvendinama siekiant suteikti advokatų kontorai konkurencinį pranašumą ir padidinti įmonės pelną¹⁸. Analitika apima duomenų, esančių bylų dokumentuose ir dokumentų rinkiniuose, paiešką, o po to juos apibendrina, kad būtų sudarytos anksčiau nežinomos išvalgos apie asmenų (teisėjų ir teisininkų), organizacijų (šalių, teismų, advokatų kontorų) elgesį. Teisininkai naudoja teisine analitika norėdami atskleisti buvusių bylinėjimųsi tendencijas ir modelius, kurie informuoja apie teisinę strategiją ir numato dabartinių atvejų rezultatus¹⁹.

2019 metų „ABA“²⁰ teisinių technologijų tyrimo rezultatai rodo, kad beveik pusė visų teisininkų (49 proc.) per praėjusius metus naudojosi teisinės analizės programine įranga. Remiantis „ABA“ tyrimu, teisininkai teisinės analizės programinę įrangą naudojo kelioms skirtingoms funkcijoms atlikti, įskaitant: teisinius tyrimus (35 proc.), bylos strategijos kūrimą (22 proc.), teisėjų analizei (16 proc.), verslo vystymąsi (15 proc.), numatyti strategijoms arba argumentams (14 proc.), suprasti opozicinę šalį (13 proc.), įrodyti patirtį ar konkurencinį pranašumą klientams (11 proc.), jurisdikcijų supratimą (10 proc.), bendravimą su klientais (9 proc.), 11) išlaidų įvertinimą (8 proc.)²¹.

Galingi vizualizacijos įrankiai gali apimti duomenų analizę, kad būtų galima atskleisti paslėptus ryšius tarp subjektų arba atskleisti vertingas nuorodas į cituojamas bylas. Daugybė vizualizacijos įrankių taip pat yra naudingi gerinant teisininkų vykdomą analizę ir paieškos rezultatų interpretavimą, siekiant pagreitinti jų atliekamų tyrimų laiką. Vertės samprata gali pasireikšti keliais būdais – pradedant pagrindiniais veiksniais, tokiais kaip laiko taupymas, ir abstraktesniais privalumais, tokiais kaip patobulintas strateginių sprendimų priėmimas²². Duomenų analizė padeda advokatams priimti protingesnius, duomenimis pagrįstus sprendimus ir padeda jiems tai padaryti greičiau. Tai reiškia, kad susijusių analitinių technologijų vystymasis ateityje tik spartės. Teisinė analizė nepakeis patyrusių teisininkų teikiamų žinių ir patirties, bet papildys jų žinias, kad būtų galima pastebėti tendencijas ir įgyti svarbių išvalgų atitinkamose bylose.

¹⁸ ROUSE, M. Legal analytics [žiūrėta: 2020-02-26], 2017. Prieiga per internetą: <<https://whatistechtarget.com/definition/legal-analytics/>>.

¹⁹ BYRD, O. Legal Analytics vs. Legal Research: What's the Difference? [žiūrėta: 2020-02-26], 2017. Prieiga per internetą: <<https://www.lawtechnologytoday.org/2017/06/legal-analytics-vs-legal-research/>>.

²⁰ American Bar Association (liet. Amerikos teisininkų asociacija).

²¹ BLACK, N. The Future Is Now: Lawyers, Artificial Intelligence, And Data Analytics [žiūrėta: 2020-02-26], 2019. Prieiga per internetą: <<https://abovethelaw.com/2019/10/the-future-is-now-lawyers-artificial-intelligence-and-data-analytics/?rf=1>>.

²² LexisNexis, What is Legal Analytics? [žiūrėta: 2020-02-26], 2019. Prieiga per internetą: <<https://www.lexisnexis.com/community/lexis-legal-advantage/b/insights/posts/what-is-legal-analytics/>>.

2.3. Artificial intelligence pritaikomumas praktikoje

Viena populiariausių AI technologijų, padedanti atlikti teisinius auditus (angl. *due diligence*), įgyvendinananti įmonių įsigijimų ir susijungimų (toliau – M&A) sandorius²³ bei treniruojama teisės ekspertų, vadinama „Luminance“. Ši platforma, pristatyta 2016 metais²⁴, save mokačios sistemos (angl.: *machine learning*) pagalba geba analizuoti dokumentus greičiau nei žmogus ir suprasdama teisininko darbą su sistemoje pateiktais duomenimis, mokosi iš to.

Dirbtinio intelekto technologija geba dokumentuose identifikuoti konkrečias nuostatas (pvz., įmonės kontrolės pasikeitimo (angl. *change of control*) punktus). Galima analizuoti sutartis pagal konkrečioje situacijoje teisininkui aktualius klausimus²⁵.

„Luminance“ sistema veikia keturiomis pakopomis:

- Įkelia dokumentus skaitmeniniu būdu ir įgalina teksto paiešką;
- Atpažįsta standartines nuostatas per taisykles ir mechaniškai įsitema bei mokosi;
- Sukuria modelius iš sukonfigūruotų šablonų pavieniuose scenarijuose;
- Atpažįsta standartines ir deviantines (nukrypusias nuo normos) nuostatas grupuodami ir siūlo alternatyvų žodyną kiekvienai rizikos zonai.²⁶

Ši technologija, sukurta Kembridžo universiteto doktorantų matematikų komandos, naudojanti neuroninius tinklus, yra paplitusi daugiau nei 40 šalių visame pasaulyje. Luminance komanda turi savo biurus Londone, Kembridže, Niujorke, Čikagoje ir Singapūre²⁷. Lietuvoje naudoja praktikoje šią technologiją tokios didžiosios advokatų kontoros, kaip „Sorainen“²⁸, „Cobalt“²⁹ ir „Ellex Valiunas“³⁰.

Taigi, technologijos AI pagalba leidžia teisininkams išvengti ilgo dokumentų peržiūrėjimo, analizavimo, skirstymo ir grupavimo proceso ir sutelkti dėmesį į svarbiausias sprendžiamas problemas. Verslas turėtų pasinaudoti galimybe, kurią techno-

²³ SORAINEN, „Sorainen“ viena pirmųjų Baltijos šalyse pradėjo naudoti „Luminance“ dirbtinio intelekto sistemą [žiūrėta: 2020-02-20], 2018. Prieiga per internetą: <<https://www.sorainen.com/lt/sorainen-viena-pirmuju-baltijos-salyse-pradejo-naudoti-luminance-dirbtinio-intelektosistema/>>.

²⁴ Žr. 18 išnašą.

²⁵ VALŪNAS, R. Iššūkiai teisininkų darbe – kaip sėkmingai prisitaikyti 4.0 pasaulyje? [žiūrėta: 2020-02-21], 2019. Prieiga per internetą: <<https://www.delfi.lt/news/daily/law/issukiai-teisininku-darbe-kaip-sekmingai-prisitaikyti-40-pasaulyje.d?id=81139971>>.

²⁶ Luminance, Technology [žiūrėta: 2020-02-21], 2018. Prieiga per internetą: <<https://www.luminance.com/technology.html>>.

²⁷ World Economic Forum, Technology Pioneers 2019 [žiūrėta: 2020-02-21]. Prieiga per internetą: <<https://weforum.org/techpioneers-2019/companies/luminance-technologies/>>.

²⁸ Žr. 23 išnašą.

²⁹ COBALT, Dirbtinis intelektas teisininkų darbe [žiūrėta: 2020-02-21], 2018. Prieiga per internetą: <<https://www.cobalt.legal/lt/naujienos-ir-renginiai/dirbtinis-intelektas-teisininku-darbe>>.

³⁰ Ellex Valiunas, „Ellex Valiunas“ pradeda naudoti pažangiausią dirbtinio intelekto sistemą [žiūrėta:], 2018. Prieiga per internetą: <<https://www.ellex.lt/lt/naujienos/news/ellex-valiunas-praded-naudoti-pazangiausia-dirbtinio-intelektosistema/42857>>.

logijos suteikia naujai žmogaus kūrybingumo ir jėgos verslo bangai. Tai gali atlaisvinti laiko naujovėms, pateikti naujų technologijų derinių, leidžiančių patobulinti darbo metodus, ir padėti nukreipti mus dar efektyvesnių kūrybinių idėjų išpildymo link³¹.

2.4. Cloud-based databases

„Debesų kompiuterija“ arba „Debesija“ vadinamos paslaugos, leidžiančios kaupti įvairius duomenis į virtualias platformas vien tik interneto ryšio pagalba. Vartotojai gali šiuos duomenis atsidaryti ar atsisiųsti naudodamiesi bet kuriuo kitu įrenginiu, prijungtu prie interneto ryšio.

2011 m. JAV Standartų agentūra (angl. *The National Institute of Standards and Technology*) paskelbė debesų kompiuterijos sąvoką, kuri norodo, kad tai yra modelis, leidžiantis visur prieinamą, patogią, pagal poreikį prieigą per tinklą prie bendrų kompiuterinių išteklių (pavyzdžiui, tinklų, serverių, saugyklos, programų, paslaugų)³².

Analitikų teigimu, debesų kompiuterijos paslaugų rinkos augimas, lyginant su kitomis IT sritimis, yra vienas sparčiausių. IT rinkos tyrimų bendrovės „Synergy Research Group“ duomenimis, pirmojo 2019 m. pusmečio debesų infrastruktūros metinė rinka pasiekė 150 mlrd. dolerių arba 24 proc. daugiau nei atitinkamu laikotarpiu 2018 metais. Didžiausi pasauliniai žaidėjai šioje rinkoje yra bendrovės „Amazon Web Services“ (AWS), „Microsoft Azure“ ir „Google“. Didžiosios IT kompanijos (taip pat ir Lietuvos) gan greitai suprato šios technologijos perspektyvas ir šiuo metu noriai teikia įvairių debesų kompiuterijos sprendimų paslaugas: nuo IT infrastruktūrinės dalies iki galutinių programų. Remiantis debesų kompiuterijos technologija sukuriami ir vis daugiau įvairių naujų paslaugų³³.

Lietuvos Respublikos Susisiekimo ministerija suprasdama debesijos poreikį 2018 m. Liepos mėn. 25 d. įsakymu Nr. J06-CPVA-V-01-0003 skyrė daugiau nei 35 milijonus eurų iš 2014–2020 metų Europos Sąjungos fondų investicijų veiksmų programos 2 prioriteto „Informacinės visuomenės skatinimas“ priemonės „IRT infrastruktūros optimizavimas ir sauga“ lėšų³⁴.

³¹ MELL, P. ir GRANCE, T. The NIST Definition of Cloud Computing [žiūrėta: 2020-02-21], 2011. Prieiga per internetą: <<https://csrc.nist.gov/publications/detail/sp/800-145/final>>.

³² MELL, P. ir GRANCE, T. The NIST Definition of Cloud Computing [žiūrėta: 2020-02-21], 2011. Prieiga per internetą: <<https://csrc.nist.gov/publications/detail/sp/800-145/final>>.

³³ Sustiprink imunitetą, Debesų kompiuterija – kas tai ir kaip ja naudotis? [žiūrėta: 2020-02-21], 2018. Prieiga per internetą: <<https://www.delfi.lt/partnerio-turiny/sustiprink-imuniteta/debesu-kompiuterija-kas-tai-ir-kaip-ja-naudotis.d?id=82840499>>.

³⁴ Lietuvos Respublikos susisiekimo ministro 2018 m. liepos 25 d. įsakymas Nr. 3-372 „Dėl finansavimo skyrimo projektui Nr. J06-CPVA-V-01-003 „Valstybės debesijos paslaugų teikimo infrastruktūros sukūrimas““ [žiūrėta: 2020-02-21]. Prieiga per internetą: <<https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/56326f60904111e8aa33fe8f0fea665f?jfwid=11dyhema5>>.

Informacinės visuomenės plėtros komiteto (IVPK) įgyvendinamo projekto tikslas – sukurti ir įdiegti valstybės debesijos paslaugų teikimo veiklai reikalingą informacinių ir ryšių technologijų (IRT) infrastruktūrą ir suformuoti žmogiškuosius išteklius, reikalingus valstybės debesijos paslaugoms teikti³⁵.

2016 metais Tripwire paskelbė keturias priežastis, kodėl jų manymu debesys yra saugesnės duomenų laikyklos nei įprastos senosios sistemos:

- Tvirti parametrai ir jų stebėjimas;
- Kontroliuojama prieiga;
- Kibernetinio saugumo ekspertizė;
- Kruopštus ir dažnas auditas³⁶.

Naujausi „LexisNexis“ atlikti tyrimai rodo svarbiausias debesijos paslaugas teisinėje pramonėje: saugojimas (50%) ir atsarginės kopijos kūrimas (56,4%) yra populiariausi debesijos vartotojams teisinėje pramonėje siūlomi privalumai, tuo tarpu mobilumas ar prieigos galimybės iš skirtingų vietų (45,2 proc.) ir verslo tęstinumas / atkūrimas po nelaimių (40,5 proc.) yra patys vertingiausi. Remiantis duomenimis, 72,4% teisinių firmų pasisako teigiamai už debesijos naudojimą, o 41% laikosi nuomonės, kad jų debesysje saugomi konfidencialūs duomenys yra saugūs³⁷.

2.5. *Cloud-based database* pritaikomumas praktikoje

Debesų kompiuterijos ir mobiliųjų prietaisų derinys iš esmės pakeitė teisininkų darbą. Bėgant metams, teisininkai vis dažniau naudojami savo mobiliaisiais įrenginiais profesiniais tikslais, kol jie nėra biure. Advokatų kontoros gali būti prieinamos advokatams ir jų klientams iš bet kurios vietos, visą parą. Skirtingai nuo virtualių biurų, mobiliosios advokatų kontoros vis dar turi fizinius biurus, tačiau teisininkai neturi būti fiziškai jose, kad galėtų dirbti. Naudojant debesų technologijas mobiliosios advokatų kontoros siūlo patogumą ir lankstumą saugiai dirbti bet kur ir bet kada³⁸. Toliau pateikiamos konkretūs debesijos platformų pavyzdžiai ir jų pritaikomumas advokatų kontorose.

„LawWare“ programinė įranga teisininkams teikia „LawCloud“ paslaugas. „LawCloud“ yra debesijos analogas išskirtinai Jungtinės Karalystės teisininkams. „LawWare“

³⁵ Informacinės visuomenės plėtros komitetas, Valstybės debesijos paslaugų teikimo infrastruktūros sukūrimas [žiūrėta: 2020-02-21], 2019. Prieiga internetu: <<https://ivpk.lrv.lt/lt/apie-ivpk/valstybes-debesijos-paslaugu-teikimo-infrastrukturos-sukurimas>>.

³⁶ PATRICK, S. 4 Reasons Why the Cloud Is More Secure Than Legacy Systems [žiūrėta: 2020-02-21], 2016. Prieiga per internetą: <<https://www.tripwire.com/state-of-security/security-data-protection/4-reasons-why-the-cloud-is-more-secure-than-legacy-systems/>>.

³⁷ DinCloud, Cloud Adoption Trends in the Legal Industry [žiūrėta: 2020-02-21], 2018. Prieiga per internetą: <<https://www.dincloud.com/blog/cloud-adoption-trends-in-legal-industry>>.

³⁸ CICERO LawPack, The Mobile Lawyer [žiūrėta: 2020-02-26], 2017. Prieiga per internetą: <<https://www.cicerosoftware.com/en/blog-the-mobile-lawyer/>>.

re“ buvo sukurta ir pritaikyta tiek mažų, tiek augančių firmų Anglijoje poreikiams ir šiandien toliau plėtojama teikiant veiksmingus sprendimus įmonėms plečiantis. „LawCloud“ skirtas teisininkui, norinčiam dirbti intelektualioje, personalizuotoje ir saugioje aplinkoje, prieinamoje iš beveik bet kurios vietos³⁹. Debesijos analogas išskirtinai teisininkams leidžia dirbti lanksčiai įgalinant prieigą prie duomenų iš skirtingų vietų. Vienas svarbiausių „LawCloud“ gebėjimų yra atsarginių kopijų kūrimas, kuris gelbėja teisininkus nelaimių atveju. Paslauga, prižiūrima specializuotos specialistų komandos, užtikrina optimalų našumą ir padidintą duomenų saugumą. Advokatų kontora, naudojanti šią centralizuotą sistemą, pasižymi mobilumu ir komandiškumu⁴⁰.

„Evisort“ yra debesijos pagrindu sukurta sutarčių analizės platforma, naudojanti AI ir automatiką teisiniui dokumentų valdymui. Ši platforma supaprastina teisininkų darbo eigą, naudodama patobulintą AI, įgalina pagrindinių dokumentų nuostatų klasifikavimą ir analizavimą debesijos pagalba. „Evisort“ gali būti naudojama kaip centralizuota saugykla arba integruota su turimomis saugyklomis. Sistema supranta bet kokio formato dokumentus, geba sudaryti sutartis, jas peržiūrėti ir valdyti.

Taigi, naudojimasis debesijos paslaugomis leidžia advokatų kontorai įveikti našta, trukdančią palaikyti dinaminius organizacijos poreikius.

2.6. Legal chatbots

Pokalbių robotas (angl. chatbots) – kompiuterinė programa, leidžianti žmonėms bendrauti su technologijomis visą parą, naudojant įvairius įvesties metodus, tokius kaip balsas, tekstas, gestas ir lietimasis⁴¹. Tai yra panašu į paieškos mechanizmą, tačiau paprastai turi diskrecinę funkciją irapima dialogą, tokiu būdu vartotojui pateikiamas atsakymas ar svarbi informacija⁴². Lyginant su botu (angl. *bot*), kuris yra kompiuterio gebėjimas suprasti žmogaus kalbą ar trumpą pokalbio tekstą, *Chatbots* yra kompiuterinė programa, iš esmės tik imituojanti žmonių pokalbius. Tai leidžia žmogaus ir mašinos bendravimui palaikyti ryšį, kuris vyksta pranešimais ar balso komanda⁴³.

³⁹ LawWare, About Us [žiūrėta: 2020-02-22]. Prieiga per internetą: <<https://lawware.co.uk/about-us/>>.

⁴⁰ LawWare, Why Go Cloud? [žiūrėta: 2020-02-22]. Prieiga per internetą: <<https://lawware.co.uk/the-cloud/why-go-cloud/>>.

⁴¹ Artificial solutions, Chatbots: The Definitive Guide (2020) [žiūrėta: 2020-02-22], 2020. Prieiga per internetą: <<https://www.artificial-solutions.com/chatbots/>>.

⁴² The Law Society, Chat show: How chatbots can grow your business [žiūrėta: 2020-02-22], 2019. Prieiga per internetą: <<https://www.lawsociety.org.uk/news/stories/chat-show/>>.

⁴³ ELUPULA, V. How do chatbots work? An overview of the architecture of chatbots [žiūrėta: 2020-02-22], 2019. Prieiga per internetą: <<https://bigdata-madesimple.com/how-do-chatbots-work-an-overview-of-the-architecture-of-a-chatbot/>>.

Chatbots apima šias pagrindines technologines formas:

- *Search* (liet. paieška) – tai leidžia vartotojui užduoti klausimą ir nustatyti geriausią iš anksto užprogramuotą atsakymą;
- *Natural language processing* (liet. Natūralios kalbos apdorojimas) (toliau – NLP) – tai leidžia pokalbių programai suprasti žmogaus pateiktą užklausą natūraliausia kalbos forma (tai gali apimti kalbos atpažinimą). Išaiškinęs klausimą, užprogramuotas pokalbių turinys pateiks atsakymą natūralia kalba;
- *Artificial intelligence* (liet. Dirbtinis intelektas). Pokalbio metu pokalbių programos dažnai „mokosi“ iš vartotojo įvestos informacijos, kas reiškia, kad jie geba subendrinti visus vartotojo atsakymus galutiniam rezultatui pasiekti.

Chatbots gebėjimas apdoroti natūralią kalbą lemia šios programos išskirtinumą. *Chatbots* visų pirma nustato būdą, kaip vartotojo kalbą ar tekstą paversti struktūruotais duomenimis, kurie vėliau naudojami pasirinkti tinkamą atsakymą. Natūralios kalbos apdorojimas apima šiuos veiksmus:

- Ženklimas. NLP padalija žodžių seką į fragmentus, kurie lingvistiniu požiūriu yra reprezentatyvūs;
- Jausmų analizė. Tiriama vartotojo patirtis ir reikiamu momentu vartotojui pateikiama su tuo susijusi užklausa;
- Normalizavimas. Šis programos modelis apdoroja tekstą, siekdamas užfiksuoti spausdinimo ir bendrąsias rašybos klaidas, kurios gali pakeisti vartotojo užklauso prasmę;
- Vientisumo atpažinimas. Programos modelyje ieškoma skirtingų žodžių kategorijų, panašių į konkretaus produkto pavadinimą, vartotojo adresą ar vardą, atsižvelgiant į tai, kuri informacija reikalinga;
- Priklausomybės analizė. *Chatbot* ieško subjektų, veiksmažodžių, objektų, bendrų frazių ir daiktavardžių vartotojo tekste, kad surastų susijusių frazių, kurias vartotojas nori perteikti⁴⁴.

Remiantis „Oracle“ atlikta apklausa, verslas pradeda pastebėti pokalbių programų naudą vartotojams skirtuose produktuose. Apklausa rodo, jog 48 proc. dalyvių, verslo funkcijoms jau naudoja automatizavimo technologijas, tuo tarpu, 40 proc. planuoja iki 2020 metų įdiegti vieną iš automatizuotų technologijų formų savo versle⁴⁵.

Chatbots galimas pritaikyti beveik kiekvienoje darbo srityje, o teisinė pramonė nėra išimtis. Teisiniai pokalbių žodynai yra puikus būdas optimizuoti darbo procesą, siekiant taupyti teisininkų laiką. Teisiniame sektoriuje *Chatbots* pritaikomumas yra gana platus, kadangi suteikia galimybę teisininkui priartėti prie žmogaus ir labiau susikonscentuoti

⁴⁴ Žr. 37 išnašą.

⁴⁵ Business Insider Intelligence, 80% of businesses want chatbots by 2020 [žiūrėta: 2020-02-22], 2016. Prieiga per internetą: <<https://www.businessinsider.com/80-of-businesses-want-chatbots-by-2020-2016-12?IR=T>>.

į atliekamą darbą, eliminuojant administracinio pobūdžio elementus iš tradicinės teisininko darbo dienos. Remiantis *Clio* apklausa, teisininkai tik 28% darbo laiko praleidžia klientų apmokestinamoms užduotims atlikti⁴⁶. Teisinių produktyvumo problemoms spręsti vienas iš optimalių būdų yra *Chatbot*.

Teisinių pokalbių robotai (angl. *Legal chatbots*) yra daug sudėtingesni už įprastus *Chatbots*⁴⁷. Visiems atsakymams užprogramuoti reikia labai daug duomenų ir mokymosi algoritmų, kad jie tinkamai veiktų pagal paskirtį ir gebėtų atsakyti į teisinius klausimus.

Kaip ir bet kurioje pramonėje, analitika yra svarbus aspektas ir atlieka itin svarbų vaidmenį teisinėje pramonėje. Kuomet klientai bendrauja su *Legal chatbots* dėl teisinių problemų, sistema pateikia tikslingus ir konkrečius klausimus, kad surinktų pakankamai duomenų apie esamą situaciją. Remiantis šia informacija teisininkai gali pamatyti, kokios yra dažniausiai pasitaikančios teisinės užklausos ir kuria linkme turi būti nukreiptas sistemos tobulinimas⁴⁸.

2.7. *Legal chatbots* pritaikomumas praktikoje

Visų pirma, *Legal chatbots* teisininko darbe gali perimti įprastą administracinio pobūdžio darbą – informuoti klientus apie tai, kokias teises paslaugas teikia, kaip pavyzdys, advokatų kontora. Dažna problema, su kuria susiduria teisininkai – žmonės kreipiasi į juos ir prašo teisinių paslaugų, kurių jie neteikia. Administracijos darbuotojas, o neretai ir pats advokatas gaišta laiką informuodamas klientus apie teikiamas ir neteikiamas paslaugas, užuot atlikęs produktyvų teisinį darbą. Tokiu atveju *Legal chatbots* siūlo sprendimą – advokatai ir advokatų kontoros savo interneto svetainėse, gali priskirti pasikartojančias administravimo užduotis *Legal chatbots*. Pavyzdžiui, asmuo, kuriam reikia pagalbos dėl vairavimo pažymėjimo, atvyko į svetainę, kurioje veikia *Legal chatbots*, tokiu atveju pokalbių programa supažindina asmenį su teisininkų, dirbančių atitinkamoje advokatų kontoroje, darbo specifiška ir nukreipia asmenį reikiama linkme⁴⁹. Taigi, integravus *Legal chatbot* teisininko darbe, eliminuojamas administracinio pobūdžio darbas ir į advokatų kontorą nukreipiami tik potencialūs klientai.

⁴⁶ CLIO, Legal Trends Report [žiūrėta: 2020-02-22], 2018. Prieiga per internetą: <<https://www.espar-kinfo.com/wp-content/uploads/2019/03/Legal-Trends-Report-2018.pdf>>.

⁴⁷ Legalworkflow, What is a chatbot and where would I use a chatbot in my legal firm? [žiūrėta: 2020-02-22], 2020. Prieiga per internetą: <<https://www.legalworkflow.com/legal-chatbot-for-law-firms>>.

⁴⁸ Clickatell, Chatbots and the legal industry [žiūrėta: 2020-02-22]. Prieiga per internetą: <<https://www.clickatell.com/articles/technology/chatbots-legal-industry/>>.

⁴⁹ Virtualspirits, Legal Chatbot – 4 Reasons Why Law Firms Should Add Chatbots to Their Websites [žiūrėta: 2020-02-22]. Prieiga per internetą: <<https://www.virtualspirits.com/legal-chatbot-4-reasons-why-law-firms-add-chatbots.aspx>>.

Viena iš unikaliausių užduočių, kurias gali atlikti *Legal chatbots*, tai dokumentų peržiūra ir analizė⁵⁰. Šis procesas yra vienas esminių teisininko darbe ir reikalauja nemažai laiko, patikint šią užduotį inovatyviai technologijai sumažinamas bendras darbo krūvis ir galima daugiau laiko skirti teisinės problemos sprendimui. Viena iš programų atliekančių šią funkciją yra ROOS – pažangi teisinių tyrimų priemonė, kuri naudoja dirbtinio intelekto galią, kad tyrimo procesas būtų efektyvesnis. Šiuo metu yra išleistas patobulintas *Decision Reader* (liet. Sprendimų skaitytuvas), kuriame pasirinkus *Relevant Passages* (liet. Atitinkamos ištraukos) ikoną, galima matyti visus sprendimo fragmentus, susijusius su atitinkama užklausa – ištraukos išdėstomos prie peržiūrimo sprendimo. Pasirinkus ikoną *Cited in this case* (liet. Cituoti šioje byloje), renkamos visos sprendimų, kurie cituojami atitinkamame sprendime, citatos. Cituojami atvejai rodomi kaip sąrašas ROSS darbo srityje. Be to, *Decision Reader* pateikia bylas, cituojamas atitinkamu metu analizuojamoje byloje, taip pat tas bylas, kuriose yra cituojama atitinkama byla.

Naudojantys ROSS programą teisininkai teigia, kad atitinkamų ištraukų rodymas šalia sprendimo leidžia jiems greitai peržvelgti sprendimą, iškart įvertinti jo svarbą ir suvokti teisinę diskusiją. Be to, programa yra naudinga ieškant papildomų įtikinančių argumentų⁵¹.

3. Teisinių technologijų pritaikomumas mažose advokatų kontorose ir individualiai dirbantiems teisininkams

Spaudai akcentuojant teisinių technologijų pritaikomumą didelėms kontoroms, viena iš populiariausių klaidingų nuomonių apie technologijų taikymą teisininko darbe yra ta, jog ji skirta tik didelėms kontoroms. Tačiau 85 proc. mažesnių advokatų kontorų teisininkų naudoja šias technologijas, norėdami išlyginti konkurencijos sąlygas, sumažindami tai, kas buvo išteklį ir personalo pranašumai didesnėse advokatų kontorose⁵². Teisinės technologijos ilgainiui gali sumažinti atotrūkį tarp didelių ir mažų advokatų kontorų⁵³.

Technologijos mažesnėms advokatų kontoroms eliminuoja gausaus personalo poreikį, ypač bylinėjantis teismuose. Mažai advokatų kontorai rungtijantis teisme su di-

⁵⁰ KUNDARIYA, H. Let's Explore The Most Profitable Legal Chatbot Advantages For Lawyers [žiūrėta: 2020-02-22], 2019. Prieiga per internetą: <<https://www.esparkinfo.com/explore-legal-chatbot-advantages-for-lawyers.html>>.

⁵¹ Žr. 49 išnašą.

⁵² HELLER J. Is AI The Great Equalizer For Small Law? [žiūrėta: 2020-02-26], 2018. Prieiga per internetą: <<https://abovethelaw.com/2018/08/is-a-i-the-great-equalizer-for-small-law/>>.

⁵³ The Law society, How legaltech can help you compete against larger firms [žiūrėta: 2020-02-26], 2019. Prieiga per internetą: <<https://www.lawsociety.org.uk/news/stories/how-legaltech-can-help-you-compete/>>.

desnėmis, kurios gali paskirti kelis teisininkus tyrinėti kiekvienam aspektui, neatsilikti leidžia technologijos, kuriomis galima automatizuoti užduotis, kurioms atlikti reikalingas žmogaus intelektas⁵⁴. Kitas svarbus aspektas yra mėnesinis atsiskaitymas. Šis procesas yra daug laiko reikalaujantis darbas, ypač mažesnėse kontorose, kuriose trūksta finansininkų komandos. Automatizuota laiko registravimo technologija (pvz., „Ping“) ir atsiskaitymo sistemos gali padėti sutaupyti laiko ir supaprastinti atsiskaitymo procesą nereikalaujant papildomų darbuotojų. Šios sistemos gali automatiškai apskaičiuoti laiką, praleistą atsakant į klientų elektroninius laiškus ir telefono skambučius ar laiką, skirtą dokumentų analizavimui bei teismo posėdžiams ir susieti visus šiuos įrašus su atskirais klientais. Mėnesio pabaigoje tokia programinė įranga gali automatiškai sugeneruoti sąskaitas faktūras⁵⁵.

Taigi, teisinės technologijos yra pritaikomos ne tik didžiausioms advokatų kontoroms, bet ir mažoms bei individualiai dirbantiems teisininkams. Nors vieni galvoja, kad ateityje mažosios kontoros išnyks ir vyraus tik didžiosios advokatų kontoros, pasižyminčios dideliais ištekliais tiek darbuotojų, tiek galimų išlaidų kaštų atžvilgiu, kita dalis teisės mokslininkų laikosi tvirtos pozicijos, jog teisinės technologijos ilgainiui sumažins nelygę tarp didžiųjų ir mažesnių advokatų kontorų. Ši pozicija grįsta teisinių technologijų sistemų, skirtų didelėms kontoroms, analogijomis, kurios neprasčiau pritaikomos individualiai dirbantiems teisininkams. Pavyzdžiui, dirbtinio intelekto sistema „Luminance“, kurią praktikuoja didžiosios kontoros, turi savo analogą „Clio“, skirtą tiek mažosioms advokatų kontoroms, tiek individualiai dirbantiems teisininkams.

3.1. Teisinių technologijų spragos

Technologijų kūrimas neapsieina be spragų, kurias šalinant yra tobulinamas ir atitinkamiems poreikiams pritaikomas technologinis sprendimas. Tačiau yra keletas spragų, kurioms užpildyti prireiks itin daug laiko, o galbūt esamos spragos tik patvirtins, kad greta technologijų būtinas žmogus.

Pirma, programos yra neveiksnius be žmogaus įsikišimo. Darbuotojai, kurie imasi iniciatyvos ir aktyviai ieško tobulinimo sričių, yra neįkainojami jų darbdaviams, kadangi kuria procesus ir moko kitus, todėl įmonė nuolat dirba efektyviau. Tuo tarpu, AI gali būti naudingas apdorojant komandas ir netgi nustatant naujas tendencijas ar modelius, tačiau tai nėra toks kūrinys, kuris gali rasti ir pradėti naujas užduotis be žmogaus raginimo⁵⁶. Robotus ir AI sukūrė žmonės - jie yra įrankiai, kurie naudojami

⁵⁴ Žr. 46 išnašą.

⁵⁵ Žr. 47 išnašą.

⁵⁶ THOMPSON, E. Why AI Can Never Replace a Good Employee [žiūrėta: 2020-02-22], 2019. Prieiga per internetą: <<https://www.bbvaopenmind.com/en/technology/artificial-intelligence/why-ai-can-never-replace-a-good-employee/>>.

žmonių, pateikiant teisingas instrukcijas. Svarbu tai, kad žmonės ir technologijos turi veikti išvien – žmonės kontroliuoja, o technologijos, teikia tai, kas programuojama⁵⁷. Įmonės, norėsiančios ateityje įdiegti teisingas technologijas, privalės tobulinti technologines žinias. Tam reikės ilgų neapmokestinamų valandų, kurias praleis organizacijų vadovai, piniginių išteklių bei įsipareigojimo siekti ilgalaikio tikslo, kad būtų užtikrinta, jog integracija galiausiai bus sėkminga.

Antra, kibernetinių atakų rizika. 2017 m. įvykis, kuomet pasaulinė advokatų kontora, kuri pasitelkia savo žinias kibernetinio saugumo srityje „DLA Piper“, tampa sėkmingo plataus masto kibernetinio išpuolio auka, tarnauja kaip priminimas, kad technologijos nėra be trūkumų⁵⁸. Šiai dienai yra pranešta daugiau nei apie 100 advokatų kontorų duomenų virtualioje erdveje pažeidimų. Kibernetinių atakų pobūdis yra labai dinamiškas, nes nusikaltėliai stengiasi būti vienu žingsniu priekyje tų, kurie saugo informaciją⁵⁹. Ken Kulawiak, „HBR Consulting“ informacijos saugumo ir technologijų viceprezidentas, nurodo, kad „Advokatų kontoros toliau imsis duomenų apsaugos ir privatumo laikymosi įsipareigojimų įmonėms, kurias atstovauja, jaus šį spaudimą ir ieškos išorės ekspertų pasitelkdamos trečiųjų šalių pardavėjus, kurių specializacija yra techninių sprendimų tiekimas ir pridėtinės bei vidinės naštos mažinimas. Šis rizikos perkėlimas sukuria kitą rizikos rūšį, susijusią su tuo, kaip gerai advokatų kontoros valdys savo trečiųjų šalių tiekėjus ir kokias priežiūros priemones jos įgyvendins, kad užtikrintų nuolatinių duomenų, kuriuos šie trečiųjų šalių pardavėjai saugo ar turi prieigą prie jų, saugumą“⁶⁰.

Trečia, AI negali turėti žmogiškųjų savybių. Nors manoma, kad AI ilgainiui perims daugelį į užduotis orientuotų darbų, skeptiškai vertinama, ar profesijos, kurioms reikalingas aukštas kūrybinis intelektas, taps automatizuotos⁶¹. Pasak AI eksperto, dr. Pietro Michelucci, nors naujosios technologijos vis tobulėja, o kompiuteriai spartėja, AI galimybių nereikėtų pervertinti. Dr. Michelucci teigimu, AI galimybes riboja programinė įranga. Tuo tarpu žmogaus smegenys – pats sudėtingiausias ir galingiausias informaci-

⁵⁷ ARNOLD, A. Why Robots Will Not Take Over Human Jobs [žiūrėta: 2020-02-22], 2018. Prieiga per internetą: <<https://www.forbes.com/sites/andrewarnold/2018/03/27/why-robots-will-not-take-over-human-jobs/#8c36c5192fde>>.

⁵⁸ SETTLE, J. 10 Law Firm Cyber-Attacks of 2017 [žiūrėta: 2020-02-22], 2017. Prieiga per internetą: <<https://www.disruptordaily.com/top-10-law-firm-cyber-attacks/>>.

⁵⁹ WARREN, Z. Legal Tech's Predictions for Cybersecurity in 2020 [žiūrėta: 2020-02-22], 2020. Prieiga per internetą: <<https://www.law.com/legaltechnews/2020/01/03/legal-techs-predictions-for-cybersecurity-in-2020/>>.

⁶⁰ TREPP, D. BPM's David Trepp Reveals 2020 Cybersecurity Predictions in Legaltech [žiūrėta: 2020-02-22], 2020. Prieiga per internetą: <<https://www.bpmcpa.com/News-Events/171902/BPMs-David-Trepp-Reveals-2020-Cybersecurity-Predictions-in-Legaltech>>.

⁶¹ COHEN, M.A. Getting Beyond The Tech in Legal Tech [žiūrėta: 2020-02-22], 2019. Prieiga per internetą: <<https://www.forbes.com/sites/markcohen/2019/05/03/getting-beyond-the-tech-in-legal-tech/#7048b21516fc>>.

jos „procesorius“ Žemėje⁶². Tai leidžia suprasti, jog AI negali pralenkti žmogaus gebėjimo mąstyti, kadangi AI negali intuityviai priimti sprendimų. AI geba atlikti tik tai, kas juose užprogramuota, nesuprasdami, ar tai yra gerai, ar ne. Ši problema ypatingai opi sprendžiant klausimus dėl teisingumo.

Emocinis intelektas yra tai, kas žmogų skiria nuo techninių išteklių⁶³. AI gali atpažinti veidus vaizduose, tačiau retai kada gali sėkmingai perskaityti jausmus. Žmonės priklausomai nuo gebėjimų lygio, sugeba tiksliai išanalizuoti emocinę potekstę, pritaikyti intuityją. Teisės specialistai turi bendradarbiauti įvairiose disciplinose, su skirtingų tautybių ir kartų žmonėmis, taip kasdien naudodamiesi emociniu intelektu, kuris skirtas pažinti žmones tokiu būdu nuodugniau suprantant teisinę problemą⁶⁴.

Revoliucinių technologijų diegimas sukelia daug nenumatytų padarinių, iš kurių kyla teisinių pasekmių. Dėl teisinių technologijų teikiamo efektyvumo kyla naujų pavojų, į kuriuos teisininkai turi atkreipti dėmesį. Teisininkai privalo suprasti ne tik technologijų vaidmenį teisinėje pramonėje, bet, visų pirma, suprasti, kaip jos veikia, kad galėtų įvertinti savo vaidmenį teisinio aiškinimo srityse.

4. Specifinių kompetencijų būtinybė ateities teisininkui

Pagrindinė advokato funkcija yra rinkti, tvarkyti, valdyti ir pateikti informaciją – būtent tai kompiuteriai daro geriausiai. 2000 metais teisininkai pradėjo sistemingai svarstyti, kaip jie gali panaudoti šią informacijos apdorojimo galią. Pirmas žingsnis į technologijų rinką buvo pagrindinių programų, tokių kaip elektroninis paštas, teksto apdorojimas, paieškos platformos įsisavinimas ir gebėjimas pritaikyti kasdieniniame darbe. Perpratus šias programas buvo galima daugiau pasiekti, palyginus su konkurentais, kurie pabijoję iššūkiu tapusių technologinių procesų diegimo. Svarbu paminėti, jog tuo metu didelė dalis teisininkų net nemokėjo įjungti kompiuterio. Kompiuterinio rašymo įgūdžių tobulinimas tapo pirmu barjeru, kurį turėjo įveikti tuometiniai teisininkai atvykę į kompiuterizacijos erą⁶⁵. Natūralu, jog vieniems galėjo pasirodyti, jog ranka rašyti tekstą yra daug greičiau ir ši praktika labiau toleruotina, tačiau tik lavinant kompiuterinio rašymo techniką galima iš technologijų gauti didžiausią jų tiekiamą

⁶² RAMANAUSKAITĖ, E.M. „Dirbtinis“ dirbtinis intelektas ir žmogaus savybės, kurių kompiuteriai niekada neperanos [žiūrėta: 2020-02-22], 2018. Prieiga per internetą: <http://www.technologijos.lt/n/zmoniu_pasaulis/redakcijos_akiratis/S-69235/straipsnis/Dirbtinis-dirbtinis-intelektas-ir-zmogaus-savybes-kuriu-kompiuteriai-niekada-neperanos>.

⁶³ MIAH, S. AI Layers vs humans: 7 skills that can't be replaced by artificial intelligence [žiūrėta: 2020-02-22], 2019. Prieiga per internetą: <<https://www.lawyer-monthly.com/2019/07/ai-lawyers-vs-humans-7-skills-that-cant-be-replaced-by-artificial-intelligence/>>.

⁶⁴ Žr. 61 išnašą.

⁶⁵ FERGUSON, M.E. How Computers Improve Your Work - and Your Lifestyle [žiūrėta: 2020-02-28], 2001. Prieiga per internetą: <https://www.bartlit-beck.com/f-3.html?fbclid=IwAR2Pucj9PXWFrZ-4VWJ_9NCz-1NpbW5dHF3bzmqb76SBprPjaZfGMiAqN8rY>.

naudą, šiuo atveju, laiko taupymo atžvilgiu. Daugelyje advokatų kontorų elektroninis paštas buvo naudojamas perduodant telefonines žinutes ir trumpus įmonės pranešimus. Nors tokiu būdu sumažinama popierinių ryšių kaina, tačiau neišnaudojama tikroji elektroninių ryšių galia. Tuo metu inovacijų srityje tinkamai įsitvirtinę teisininkai išnaudojo elektroninio pašto teikiamą gėrį – mobilumą. Jau tada teisininkas būdamas kelyje elektroninio pašto pagalba galėjo rengti, siųsti ir gauti dokumentus⁶⁶.

2000 metais teisės mokslininkų darbuose buvo minima, jog teisininkų išlikimas priklauso nuo to, ar jie gebės nuolat prisitaikyti prie technologinių iššūkių, taip pat nemažiau svarbu, ar jie pasinaudos technologijų teikiamomis galimybėmis, ar priešinsis joms.

Praėjus dvidešimčiai metų, prisitaikymo prie nuolat tobulėjančių technologijų aspektas tapo dar aktualesnis. Anot Mike McNamara⁶⁷, „Pokyčiai vyksta kur kas sparčiau nei prieš dešimtmetį“. Teisinių technologijų srityje matoma vis daugiau unikalių subjektų, dirbančių proceso tobulinimo pramonėje, derinius. Svarbu pažymėti, kad teisininkų ir technologijų specialistų – dviejų profesionalų klasių, kurios tradiciškai kalba labai skirtingomis kalbomis – derinimas tampa glaudžiu ryšiu, kuris laikui bėgant sukuria inovatyvesnes technologijas ir paslaugas⁶⁸. Naujos technologijos gali turėti įtakos žmogaus elgesiui, tik jei pats žmogus sies savo veiklą su technologijomis ir būtent tai lems, kiek streso naujoji technologija sukels teisiniam režimui⁶⁹.

Teisinių technologijų tendencingumas šiandieniniame teisininko darbe lemia būtinybę teisininkams prisitaikyti prie inovatyvių technologinių sprendimų, jog teisininkų kontora išliktų konkurencinga XXI amžiaus rinkoje. Teisininkai privalo rasti būdą patenkinti realius duomenų saugumo poreikius, vykdyti veiksmingą ir efektyvią praktiką, pasirenkant tinkamus sprendimus ir leidžiant teisinėms technologijoms veikti jų labui, o ne prieš juos⁷⁰.

Netolimoje ateityje teisininkai, norėdami išlikti konkurencingi, turi suderinti įstatymų supratimą su daugybe techninių žinių ir įgūdžių. Tai yra vadinamasis T formos advokatas⁷¹. Terminas buvo parengtas siekiant parodyti besikeičiančius teisininko

⁶⁶ Žr. 65 išnašą.

⁶⁷ JAV „Dentons“ vadovas.

⁶⁸ JONES, K. How Bridging The Gap Between Legal Operations And Technology Entities Is Benefiting The Legal Industry [žiūrėti:], 2018. Prieiga per internetą: <<https://abovethelaw.com/legal-innovation-center/2018/10/16/how-bridging-the-gap-between-legal-operations-and-technology-entities-is-benefiting-the-legal-industry/>>.

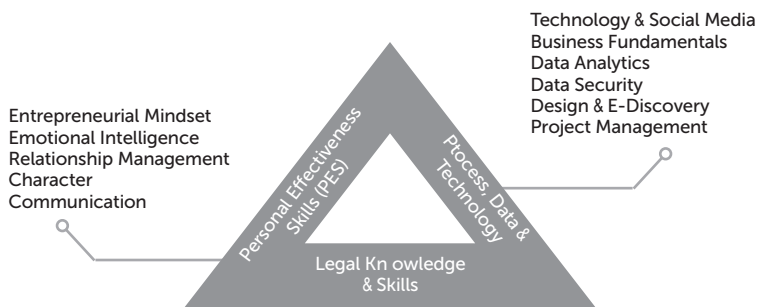
⁶⁹ JENSEN, E.T. ir ALCALA, R.T.P. The Impact of Emerging Technologies on the Law of Armed Conflict. Oxford: Oxford University Press, 2019, p. 5.

⁷⁰ Lawyerist, Legal Technology [žiūrėta: 2020-02-22], 2020. Prieiga per internetą: <<https://lawyerist.com/technology/>>.

⁷¹ IE – Law school, The skills, tools and knowledge every future lawyer needs [žiūrėta: 2020-02-22], 2019. Prieiga per internetą: <<https://www.ie.edu/law-school/news-events/news/skills-tools-knowledge-every-future-lawyer-needs/>>.

įgūdžius, skirtus pritaikyti nenusipėjamai rinkai. Ilga, vertikali T linija atspindi visų teisininkų pagrindines žinias, stipriąją teisinę kompetenciją, o trumpesnė horizontali linija reiškia kitų disciplinų žinias, įskaitant technologijas, verslą, analizę ir duomenų saugumą, jo vertinimą ir supratimą⁷².

Ilgainiui, atsižvelgiant į technologijų augimo spartą teisinėje industrijoje, buvo sukurta naujas XXI amžiaus teisininko profesijos kompetencijos modelis – *Delta* (žr. 2 pav.) Modelį sudaro trys kompetencijų sritys, turinčios lemiamos reikšmės šių dienų teisininkų profesionalų sėkmei: teisinės žinios ir gebėjimai, technologijų išmanymas bei asmeninio efektyvumo įgūdžiai⁷³. Kuriant *Delta* modelį buvo remiamasi T modelio savybėmis, įtraukiant asmeninio efektyvumo įgūdžius, kurie kartu su duomenų ir technologijų išmanymu vienas kito atžvilgiu sudaro trikampę sistemą. (žr. 2 pav.) Šonų išdėstymas taip pat atspindi, kad abi pusės yra vienodai svarbios sėkmingam XXI amžiaus teisininkui bei kartu viena kitą papildančius.

2 pav. *Delta* teisininko profesijos kompetencijos modelis⁷⁴

Žinant, kad *delta* dažnai naudojama vaizduoti pokyčiams, teisininko profesijos kompetencijos modeliui suteiktas šis pavadinimas atspindi pokyčių poreikį teisinėje srityje⁷⁵.

⁷² SMATHERS, R.A. T-Shaped lawyer [žiūrėta: 2020-02-22], 2019. Prieiga per internetą: <<http://www.amanismathers.com/technolawgic/2014/2/21/t-shaped-lawyer>>

⁷³ CARREL, A. What is the Delta Model? [žiūrėta: 2020-02-22], 2019. Prieiga per internetą: <<https://www.alysocarrel.com/delta-competency-model/>>.

⁷⁴ RUNYON, N. The “Delta” Lawyer Competency Model Discovered through LegalRnD Workshop [žiūrėta: 2020-02-22], 2018. Prieiga per internetą: <<https://www.legalexecutiveinstitute.com/delta-lawyer-competency-model/>>.

⁷⁵ RUNYON, N. ir CARREL, A. Adapting for 21st Century Success: The Delta Lawyer Competency Model [žiūrėta: 2020-02-22], 2019. Prieiga per internetą: <<https://legal.thomsonreuters.com/content/dam/ewp-m/documents/legal/en/pdf/white-papers/delta-lawyer-competency.pdf>>.

Apibendrinamas *Delta* modelio vertę, vienas advokatų kontoros profesinio tobulėjimo vadovas nurodė, kad „mūsų teisininkų kompetencijos modelio sukūrimas užtruko trejus metus. Labai vertinga turėti ką perimti, nuo ko pradėti ar nukrypti“⁷⁶. Ši mintis leidžia suprasti, kad *Delta* modelis supažindina teisininkus su kompetencijomis, kurias ugdyti ilgainiui privalės kiekvienas teisininkas, norėdamas prisitaikyti prie technologiniais sprendimais tobulinamos teisinės rinkos. Taigi, jau 2000 m. galima įžvelgti technologijų užuomazgų teisininko darbe. Tuo metu mokslininkai, remdamiesi primityvių technologijų galimais panaudojimo būdais teisininko darbe, tvirtino, jog teisininkų išlikimas priklausys nuo jų prisitaikymo prie technologijų nuolat keliamų iššūkių. Šiandien šios mintys ne tik pasitvirtino, bet ir išliko aktualios analizuojant teisininko darbo specifiką ateities perspektyvoje. Teisininkams greta teisinių žinių palaipsniui ugdant technologinius įgūdžius, tobulinant teisinių paslaugų teikimo produktyvumą, spartumą ir konkretumą pasiekiamas esminis tikslas - patenkinti šiuolaikinio kliento lūkesčius. Tikimasi, kad vadovavimasis minėtoju *Delta* modeliu ilgainiui atvers naujų galimybių ir technologijų bei teisininko simbiozė leis pasiekti naujus tikslus.

Išvados:

1. Dėka teisinių technologijų keičiasi teisininko darbas: sukurtos platformos realizuoja teisinių technologijų siūlomus privalumus teisininko darbe, tokius kaip teikiamų paslaugų klientams spartinimas ir jų modernizavimas.
2. Teisinių technologijų platformų pritaikymas praktikoje atitinkamose srityse teisininkams suteikia galimybę daugiau laiko skirti intelektualioms užduotims, eliminuojant administracinio pobūdžio darbą iš kasdieninės darbo dienos. Dėka to, klientai gali gauti atsakymus į teisinius klausimus sparčiau ir produktyviau. Tokie techniniai laimėjimai, kaip dirbtinis intelektas ar teisinė analitika geba peržiūrėti dokumentus, juos analizuoti ir grupuoti. Debesų kompiuterija supaprastina duomenų kaupimo ir jų centralizavimo funkcijas, be to, svarbią pridėtinę vertę teisininko darbui sukuria pokalbių robotai, kurie sumažina teisininko laiko sąnaudas ir bendrauja su klientais.
3. Besikeičiant aplinkos veiksniams ryškėja teisinių technologijų spragos. Teisinės technologijos veidamos virtualioje aplinkoje sukelia kibernetinių atakų riziką, kuri neleidžia užtikrinti visiško duomenų saugumo. Technologijos būdamos žmogaus kūriniai, negali veikti be žmogaus, nes būtina jas betarpiškai mokyti naujų komandų bei tobulinti. Inovatyvūs sprendimai ne tik negali tobulėti savaime, bet ir negali įgyti žmogiškųjų savybių, kurios nepralenkiamos sprendžiant teisingumo klausimus.

⁷⁶ RUNYON, N. Delta Model Update: The Most Important Area of Lawyer Competency — Personal Effectiveness Skills [žiūrėta: 2020-02-22], 2019. Prieiga per internetą: <<https://www.legalexecutiveinstitute.com/delta-model-personal-effectiveness-skills/>>.

4. Gausus technologijų pritaikomumas teisinėje sferoje lėmė būtinybę teisininkui prisitaikyti prie inovatyvių darbo sąlygų. Atsižvelgiant į praėjusiojo dvidešimtmečio teisininkus, šiuolaikinis ir rytojaus teisininkas, norėdamas būti sėkmingu ir prisitaikyti prie rinkos pokyčių, privalo ugdyti tris *Delta* modelio įvardintas kompetencijas: teisinės žinias ir gebėjimus, duomenų ir technologijų išmanymą bei asmeninio efektyvumo įgūdžius. Tik įvaldęs šias kompetencijas ir gebėdamas jas derinti, teisininkas galės būti sėkmingas technologinių pokyčių veikiame teisininko darbe.

Literatūros sąrašas

Lietuvos Respublikos teisės aktai:

1. Lietuvos Respublikos susisiekimo ministro 2018 m. liepos 25 d. įsakymas Nr. 3-372 „Dėl finansavimo skyrimo projektui Nr. J06-CPVA-V-01-003 „Valstybės debesijos paslaugų teikimo infrastruktūros sukūrimas““ [žiūrėta: 2020-02-21]. Prieiga per internetą: <<https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/56326f60904111e8aa33fe8f0fea665f?jfwid=11dyhema5>>.

Specialioji literatūra:

1. KULVIETIS, G., KULVIETIENĖ, R. ir RUDZKIENĖ, V. „Įvadas į dirbtinio intelekto ir ekspertinių sistemų kursą“// Vilnius „Technika“. Baltijos kopija, 1996, p. 3
2. JENSEN, E.T. ir ALCALA, R.T.P. The Impact of Emerging Technologies on the Law of Armed Conflict. Oxford: Oxford University Press, 2019, p. 5.
3. SUSSKIN, R. The Future of law: Facing the Challenges of Information Technology. Oxford: Oxford University Press, 1996.

Kita literatūra:

1. ARNOLD, A. Why Robots Will Not Take Over Human Jobs [žiūrėta: 2020-02-22], 2018. Prieiga per internetą: <<https://www.forbes.com/sites/andrewarnold/2018/03/27/why-robots-will-not-take-over-human-jobs/#8c36c5192fde>>.
2. Artificial solutions, Chatbots: The Definitive Guide (2020) [žiūrėta: 2020-02-22], 2020. Prieiga per internetą: <<https://www.artificial-solutions.com/chatbots>>.
3. BAILEY, J. How artificial intelligence and machine learning revolutionize document management [žiūrėta: 2020-02-19], 2020. Prieiga per internetą: <<https://www.armedia.com/blog/artificial-intelligence-machine-learning-document-management/>>.
4. BIANZINO, N.M. Is AI the start of the truly creative human? [žiūrėta: 2020-02-21], 2019. Prieiga per internetą: <https://www.ey.com/en_bg/ai/is-ai-the-start-of-the-truly-creative-human>.
5. BLACK, N. The Future Is Now: Lawyers, Artificial Intelligence, And Data Analytics [žiūrėta: 2020-02-26], 2019. Prieiga per internetą: <<https://abovethelaw.com/2019/10/the-future-is-now-lawyers-artificial-intelligence-and-data-analytics/?rf=1>>.
6. Business Insider Intelligence, 80% of businesses want chatbots by 2020 [žiūrėta: 2020-02-

- 22], 2016. Prieiga per internetą: <<https://www.businessinsider.com/80-of-businesses-want-chatbots-by-2020-2016-12?IR=T>>.
7. BYRD, O. Legal Analytics vs. Legal Research: What's the Difference? [žiūrėta: 2020-02-26], 2017. Prieiga per internetą: <<https://www.lawtechnologytoday.org/2017/06/legal-analytics-vs-legal-research/>>.
8. CARREL, A. What is the Delta Model? [žiūrėta: 2020-02-22], 2019. Prieiga per internetą: <<https://www.alynsoncarrel.com/delta-competency-model>>.
9. CHAU, D. How AI is disrupting the legal tech industry [žiūrėta: 2020-02-20], 2020. Prieiga per internetą: <<https://www.itproportal.com/features/how-ai-is-disrupting-the-legal-tech-industry/>>.
10. CICERO LawPack, The Mobile Lawyer [žiūrėta: 2020-02-26], 2017. Prieiga per internetą: <<https://www.cicerosoftware.com/en/blog-the-mobile-lawyer/>>.
11. Clickatell, Chatbots and the legal industry [žiūrėta: 2020-02-22]. Prieiga per internetą: <<https://www.clickatell.com/articles/technology/chatbots-legal-industry/>>.
12. CLIO, Legal Trends Report [žiūrėta: 2020-02-22], 2018. Prieiga per internetą: <<https://www.esparkinfo.com/wp-content/uploads/2019/03/Legal-Trends-Report-2018.pdf>>.
13. COBALT, Dirbtinis intelektas teisininkų darbe [žiūrėta: 2020-02-21], 2018. Prieiga per internetą: <<https://www.cobalt.legal/lt/naujienos-ir-renginiai/dirbtinis-intelektas-teisininku-darbe>>.
14. COHEN, M.A. Getting Beyond The Tech in Legal Tech [žiūrėta: 2020-02-22], 2019. Prieiga per internetą: <<https://www.forbes.com/sites/markcohen/1/2019/05/03/getting-beyond-the-tech-in-legal-tech/#544d314f16fc>>.
15. ČYRAS, V. Intelektualios sistemos: dirbtinis intelektas ir žinių vaizdavimas [žiūrėta: 2020-02-19], 2020. Prieiga per internetą: <<https://klevas.mif.vu.lt/~cyras/AI/konspektas-intelektualios-sistemos.pdf>>.
16. DinCloud, Cloud Adoption Trends in the Legal Industry [žiūrėta: 2020-02-21], 2018. Prieiga per internetą: <<https://www.dincloud.com/blog/cloud-adoption-trends-in-legal-industry>>.
17. DIRVANSKIENĖ, R. ir PAJAUJIS, V. Teisinių technologijų (LegalTech) industrijos plėtra Lietuvoje Konceptija [žiūrėta: 2020-02-17], 2018. Prieiga per internetą: <http://kurkl.lt/wp-content/uploads/2018/03/LegalTech-konceptija_su-priedais.pdf?fbclid=IwAR2H-nhyr5VfkHmhLE4SiLGFDTRCHeqK-Bkign6_V33_cYzokT3xVvleGL5M>.
18. Ellex Valiunas, „Ellex Valiunas“ pradedą naudoti pažangiausią dirbtinio intelekto sistemą [žiūrėta:], 2018. Prieiga per internetą: <<https://www.ellex.lt/lt/naujienos/news/ellex-valiunas-pradedą-naudoti-pazangiausia-dirbtinio-intelekto-sistema/42857>>.
19. ELUPULA, V. How do chatbots work? An overview of the architecture of chatbots [žiūrėta: 2020-02-22], 2019. Prieiga per internetą: <<https://bigdata-madesimple.com/how-do-chatbots-work-an-overview-of-the-architecture-of-a-chatbot/>>.
20. FERGUSON, M.E. How Computers Improve Your Work - and Your Lifestyle [žiūrėta: 2020-02-28], 2001. Prieiga per internetą: <https://www.bartlit-beck.com/f3.html?fbclid=IwAR2Pucj9PXWFrZ4VWJ_9NCz-1NpbW5dHF3bzmQb76SBprPjaZfGMiAqN8rY>.

21. HELLER J. Is AI The Great Equalizer For Small Law? [žiūrėta: 2020-02-26], 2018. Prieiga per internetą: <<https://abovethelaw.com/2018/08/is-a-i-the-great-equalizer-for-small-law>>.
22. HOOK, A. The Use and Regulation of Technology in the Legal Sector beyond England and Wales [žiūrėta: 2020-02-18], 2019. Prieiga per internetą: <<https://www.legalservicesboard.org.uk/wp-content/uploads/2019/07/International-AH-Report-VfP-4-Jul-2019.pdf>>.
23. IE – Law school, The skills, tools and knowledge every future lawyer needs [žiūrėta: 2020-02-22], 2019. Prieiga per internetą: <<https://www.ie.edu/law-school/news-events/news/skills-tools-knowledge-every-future-lawyer-needs/>>.
24. Informacinės visuomenės plėtros komitetas, Valstybės debesijos paslaugų teikimo infrastruktūros sukūrimas [žiūrėta: 2020-02-21], 2019. Prieiga internetu: <<https://ivpk.lrv.lt/lt/apie-ivpk/valstybes-debesijos-paslaugu-teikimo-infrastrukturos-sukurimas>>.
25. Information builders, Data Analysis Tools [žiūrėta: 2020-02-18], 2020. Prieiga per internetą: <<https://www.informationbuilders.com/data-analysis>>.
26. Intellectsoft, What Is LegalTech: Overview + Real-Life Use Cases [žiūrėta: 2020-02-15] 2019. Prieiga per internetą: <<https://www.intellectsoft.net/blog/what-is-legaltech/?fbclid=IwAR0js5s0uQBojc-bG7CmvInrSbcFcQ9QqOK0KON3S6vK9bHBN9pRe-Q9YYs>>.
27. JONES, K. How Bridging The Gap Between Legal Operations And Technology Entities Is Benefiting The Legal Industry [žiūrėti:], 2018. Prieiga per internetą: <<https://abovethelaw.com/legal-innovation-center/2018/10/16/how-bridging-the-gap-between-legal-operations-and-technology-entities-is-benefiting-the-legal-industry/>>.
28. KUNDARIYA, H. Let's Explore The Most Profitable Legal Chatbot Advantages For Lawyers [žiūrėta: 2020-02-22], 2019. Prieiga per internetą: <<https://www.esparkinfo.com/explore-legal-chatbot-advantages-for-lawyers.html>>.
29. Lawyerist, Legal Technology [žiūrėta: 2020-02-22], 2020. Prieiga per internetą: <<https://lawyerist.com/technology/>>.
30. LawWare, About Us [žiūrėta: 2020-02-22]. Prieiga per internetą: <<https://lawware.co.uk/about-us/>>.
31. LawWare, Why Go Cloud? [žiūrėta: 2020-02-22]. Prieiga per internetą: <<https://lawware.co.uk/the-cloud/why-go-cloud/>>.
32. Legalworkflow, What is a chatbot and where would I use a chatbot in my legal firm? [žiūrėta: 2020-02-22], 2020. Prieiga per internetą: <<https://www.legalworkflow.com/legal-chatbot-for-law-firms>>.
33. LexisNexis, What is Legal Analytics? [žiūrėta: 2020-02-26], 2019. Prieiga per internetą: <<https://www.lexisnexis.com/community/lexis-legal-advantage/b/insights/posts/what-is-legal-analytics>>.
34. Luminance, Technology [žiūrėta: 2020-02-21], 2018. Prieiga per internetą: <<https://www.luminance.com/technology.html>>.
35. MARR, B. The Future of Lawyers: Legal Tech, AI, Big Data And Online Courts [žiūrėta: 2020-02-17], 2020. Prieiga per internetą: <<https://www.forbes.com/sites/bernardmarr/2020/01/17/the-future-of-lawyers-legal-tech-ai-big-data-and-online-courts/#260d2721f8c4>>.

36. MELL, P. ir GRANCE, T. The NIST Definition of Cloud Computing [žiūrėta: 2020-02-21], 2011. Prieiga per internetą: <<https://csrc.nist.gov/publications/detail/sp/800-145/final>>.
37. MIAH, S. AI Layers vs humans: 7 skills that can't be replaced by artificial intelligence [žiūrėta: 2020-02-22], 2019. Prieiga per internetą: <<https://www.lawyer-monthly.com/2019/07/ai-lawyers-vs-humans-7-skills-that-cant-be-replaced-by-artificial-intelligence/>>.
38. Mykolo Riomerio universitetas, Teisinių technologijų (LegalTech) centras [žiūrėta: 2020-02-18]. Prieiga per internetą: <https://www.mruni.eu/lt/universitetas/fakultetai/teisės_fakultetas/teisinių-technologijų-legaltech-centras/apie/?fbclid=IwAR2QC0SXCCzpTBzJWIENyGNvWIOUM-nosTaifyHPagncV8uKgm8AQgLplUY>
39. PATRICK, S. 4 Reasons Why the Cloud Is More Secure Than Legacy Systems [žiūrėta: 2020-02-21], 2016. Prieiga per internetą: <<https://www.tripwire.com/state-of-security/security-data-protection/4-reasons-why-the-cloud-is-more-secure-than-legacy-systems/>>.
40. RAMANAUSKAITĖ, E.M. „Dirbtinis“ dirbtinis intelektas ir žmogaus savybės, kurių kompiuteriai niekada nepranoks [žiūrėta: 2020-02-22], 2018. Prieiga per internetą: <http://www.technologijos.lt/n/zmoniu_pasaulis/redakcijos_akiratis/S-69235/straipsnis/Dirbtinis-dirbtinis-intelektas-ir-zmogaus-savybes-kuriu-kompiuteriai-niekada-nepranoks>.
41. REINSEL, D., GANTZ, J. Ir RYDNING, J. The Digitization of the World From Edge to Core [žiūrėta: 2020-02-19], 2018. Prieiga per internetą: <<https://www.seagate.com/files/www-content/our-story/trends/files/idc-seagate-dataage-whitepaper.pdf>>.
42. RUNYON, N. Delta Model Update: The Most Important Area of Lawyer Competency — Personal Effectiveness Skills [žiūrėta: 2020-02-22], 2019. Prieiga per internetą: <<https://www.lexexecutiveinstitute.com/delta-model-personal-effectiveness-skills/>>.
43. RUNYON, N. ir CARREL, A. Adapting for 21st Century Success: The Delta Lawyer Competency Model [žiūrėta: 2020-02-22], 2019. Prieiga per internetą: <<https://legal.thomsonreuters.com/content/dam/ewp-m/documents/legal/en/pdf/white-papers/delta-lawyer-competency.pdf>>.
44. RUNYON, N. The “Delta” Lawyer Competency Model Discovered through LegalRnD Workshop [žiūrėta: 2020-02-22], 2018. Prieiga per internetą: <<https://www.lexexecutiveinstitute.com/delta-lawyer-competency-model/>>.
45. Rouse, M. Legal analytics [žiūrėta: 2020-02-26], 2017. Prieiga per internetą: <<https://whatis.techtarget.com/definition/legal-analytics>>.
46. SETTLE, J. 10 Law Firm Cyber-Attacks of 2017 [žiūrėta: 2020-02-22], 2017. Prieiga per internetą: <<https://www.disruptordaily.com/top-10-law-firm-cyber-attacks/>>.
47. SKOLNIK, S. Legal Tech Broke Investment Record in 2019 as Sector Matures [žiūrėta: 2020-02-17], 2019. Prieiga per internetą: <<https://biglawbusiness.com/biggest-legal-tech-deals-and-developments-of-2019>>.
48. SMATHERS, R.A. T-Shaped lawyer [žiūrėta: 2020-02-22], 2019. Prieiga per internetą: <<http://www.amanismathers.com/technolawgic/2014/2/21/t-shaped-lawyer>>.
49. SORAINEN, „Sorainen“ viena pirmųjų Baltijos šalyse pradėjo naudoti „Luminance“ dirbtinio intelekto sistemą [žiūrėta: 2020-02-20], 2018. Prieiga per internetą: <<https://>>

- www.sorainen.com/lt/sorainen-viena-pirmuju-baltijos-salyse-pradejo-naudoti-luminance-dirbtinio-intelektu-sistema/*>.
50. Sustiprink imunitetą, Debesų kompiuterija – kas tai ir kaip ją naudotis? [žiūrėta: 2020-02-21], 2018. Prieiga per internetą: <<https://www.delfi.lt/partnerio-turiny/sustiprink-imuniteta/debesu-kompiuterija-kas-tai-ir-kaip-ja-naudotis.d?id=82840499>>.
 51. TeisėPro, Šiuolaikinis teisininko vaidmuo – koks jis? [žiūrėta: 2020-02-26], 2018. Prieiga per internetą: <<http://www.teise.pro/index.php/2018/04/26/siuolaikinis-teisininko-vaidmuo-koks-jis/>>.
 52. Terra IT, Dirbtinio intelekto panaudojimas [žiūrėta: 2020-02-19], 2020. Prieiga per internetą: <<https://www.terrait.lt/dirbtinio-intelektu-panaudojimas>>.
 53. The Law Society, Chat show: How chatbots can grow your business [žiūrėta: 2020-02-22], 2019. Prieiga per internetą: <<https://www.lawsociety.org.uk/news/stories/chat-show/>>.
 54. The Law society, How legaltech can help you compete against larger firms [žiūrėta: 2020-02-26], 2019. Prieiga per internetą: <<https://www.lawsociety.org.uk/news/stories/how-legal-tech-can-help-you-compete/>>.
 55. THOMPSON, E. Why AI Can Never Replace a Good Employee [žiūrėta: 2020-02-22], 2019. Prieiga per internetą: <<https://www.bbvaopenmind.com/en/technology/artificial-intelligence/why-ai-can-never-replace-a-good-employee/>>.
 56. TREPP, D. BPM's David Trepp Reveals 2020 Cybersecurity Predictions in Legaltech [žiūrėta: 2020-02-22], 2020. Prieiga per internetą: <<https://www.bpmcpa.com/News-Events/171902/BPMs-David-Trepp-Reveals-2020-Cybersecurity-Predictions-in-Legaltech>>.
 57. VALŪNAS, R. Iššūkiai teisininkų darbe – kaip sėkmingai prisitaikyti 4.0 pasaulyje? [žiūrėta: 2020-02-21], 2019. Prieiga per internetą: <<https://www.delfi.lt/news/daily/law/issukiai-teisininku-darbe-kaip-sekmingai-prisitaikyti-40-pasaulyje.d?id=81139971>>.
 58. Virtualspirits, Legal Chatbot – 4 Reasons Why Law Firms Should Add Chatbots to Their Websites [žiūrėta: 2020-02-22]. Prieiga per internetą: <<https://www.virtualspirits.com/legal-chatbot-4-reasons-why-law-firms-add-chatbots.aspx>>.
 59. WARREN, Z. Legal Tech's Predictions for Cybersecurity in 2020 [žiūrėta: 2020-02-22], 2020. Prieiga per internetą: <<https://www.law.com/legaltechnews/2020/01/03/legal-techs-predictions-for-cybersecurity-in-2020/>>.
 60. World Economic Forum, Technology Pioneers 2019 [žiūrėta: 2020-02-21]. Prieiga per internetą: <<https://widgets.weforum.org/techpioneers-2019/companies/luminance-technologies/>>.
 61. Zion Market Research, LegalTech Artificial Intelligence Market to Hit USD 37,858 Million By 2026 [žiūrėta: 2020-02-20], 2020. Prieiga internetu: <<https://www.ktvn.com/story/41710697/legaltech-artificial-intelligence-market-to-hit-usd-37858-million-by-2026-zion-market-research>>.

TEISINĖS PASLAUGOS ŠIANDIEN IR ATEITYJE: KAIP KEIČIASI TEISININKO DARBAS?

Santrauka

Straipsnyje analizuojami teisės ir informatikos mokslininkų atlikti darbai, kuriuose aprašomos teisinės technologijos, jų realizavimas teisininko darbe, taip pat nauda ir trūkumai netolimoje ateityje. Remiantis lingvistiniu bei analizės metodu, darbe paaiškinamas teisinių technologijų veikimo principas skirtingose srityse, modifikuojantis atskirus teisinių paslaugų veiksmus. Analizuojant inovatyvių technologijų įrankius, nurodomas jų integravimas ir pritaikomumas praktikoje, pateikiant pavyzdžius. Teisinių technologijų ir teisininko šiandieninio santykio analizė parodė kokios yra technologijų spragos bei kokių savybių prireiks teisininkui ateityje. Technologijos, būdamos inovatyvūs žmogaus kūriniai, veikiantys virtualioje erdvėje, negali funkcionuoti be žmogaus, įkūnyti jo savybių ir sukelia kibernetinių atakų riziką. To pasekoje, pagalbiniai veiksmai bus automatizuojami, tačiau jie ir liks tik pagalbine priemone, o įstatymus kurs ir sprendimus toliau priims žmonės, tačiau teisininkui reikės ugdyti savybes, kurios leistų jam sėkmingai prisitaikyti prie technologinių pokyčių.

LEGAL SERVICES TODAY AND IN THE FUTURE: HOW IS CHANGING THE JOB OF A LAWYER?

Summary

This article is analyzing law and information technologies scientists works, were law technologies and their realization in lawyer work implies also its benefits and disadvantages through the following future. To rely on the linguistic and analysis method in this article explains the way legal technologies work in different fields, modifying individual legal services actions. Analyzing innovative technology tools and showing their practical integration and applicability trough examples. An analysis of the relationship between law technology and a lawyer today has shown what the technology gaps are and what features a lawyer will need in the future. Technologies being an innovative creations of a human and working in virtual field can't function without humans, so it could emerge cybernetic attacks risks. To that point helping tools would be automatic, yet it will remain an aid tool. Laws and decision making would be left for human being, however, lawyers should maintain abilities that would let them successfully integrate with modern technology changes.

NUSIKALTIMAI VIRTUALIOJE ERDVĖJE – ŠIUOLAIKINIAI IŠŠŪKIAI IR PREVENCIJOS GALIMYBĖS

Ugnė Grigaitytė, Miglė Mackevičiūtė

Vilniaus universiteto Teisės fakulteto

2-o kurso studentės

Saulėtekio al. 9, I rūmai, 10222 Vilnius

El. paštai: ugne.d.grigaityte@gmail.com; macmigle@gmail.com

Mokslinio straipsnio akademinis kuratorius Gintautas Sakalauskas

El. paštas: gintautas.sakalauskas@tf.vu.lt

Mokslinio straipsnio praktinis kuratorius Regimantas Žukauskas

El. paštas: regimantas.zukauskas@prokuraturos.lt

Straipsnyje pateikiama nusikaltimų virtualioje erdvėje analizė, aptariami probleminiai klausimai ir jų aktualumas šiomis dienomis.

The article analyzes virtual crimes, its issues and perspectives in relation to certain cybercrime questions.

Įvadas

Nusikalstamam elgesiui, kaip visuomenėje vykstančiam procesui, būdingas socialinis, kultūrinis, teisinis konstravimas. Nusikalstamumas ir jo formos nuolat keičiasi, vyksta nuolatinis kriminalizavimo ir dekriminalizavimo procesas. Jis priklauso nuo tam tikro laikotarpio ypatumų, taip pat nuo žmonijos vystymosi raidos etapo ir socialinės aplinkos. Sparti pastarųjų dešimtmečių technologijų raida kelia teisei naujus iššūkius ir atveria naujas tyrinėjimo kryptis, taip pat ir nusikaltimų virtualioje erdvėje kriminalizavimo srityje.

Informacinės technologijos vis labiau skverbiasi į įvairias gyvenimo sritis ir tampa visų mūsų kasdienybė. Materiali dokumentų forma vis dažniau konvertuojama į elektroninę, o ranka rašytus laiškus keičia žinutės socialiniuose tinkluose. Jei anksčiau dokumentai ar sutartys keliaudavo iš vienos valstybės į kitą per keletą savaitių, tai šiais laikais tai neužtrunka ilgiau nei keletą sekundžių. Laisva interneto prieiga lėmė ne tik perteklinę informacijos kiekį ir patogius būdus ją greitai susirasti ir gauti, tačiau – ir žalingą šios informacijos turinį bei kitas apsaugos nuo socialiai nepageidaujamo elgesio problemas. Nusikalstamas elgesys iš materialios erdvės iš dalies persikėlė į skaitmeninę. Sukčia-

vimai, vagystės, pinigų plovimas, pornografija, šantažas bei specifiniai kompiuteriniai nusikaltimai, kurie atsirado kartu su internetu ir informacinėmis technologijomis, kaip antai įsilaužimas į kompiuterines sistemas, virusų atakos, kompiuterinės sistemos sutrikdymas – tik keli kompiuterinių technologijų vaidmens pavyzdžiai, iliustruojantys jo reikšmę.

Taigi, informacinėmis technologijoms keičiant mūsų kasdienybę, keitėsi ir būdai, kuriais vykdomi nusikaltimai. Ir tai yra opi šių dienų problema, kurią nors ir mėginama spręsti tarptautinėmis konvencijomis bei nacionaliniais teisės aktais, tačiau jos sprendimai vis dar turi savų niuansų ir spragų. Nusikaltimų elektroninėje erdvėje problematika vis aktualesnė teisinio reguliavimo srityje. Įvairios tarptautinės organizacijos, tokios kaip Europos ekonominio bendradarbiavimo ir plėtros organizacija (OECD), Europos Taryba, Jungtinių Tautos, Pasaulio prekybos organizacija siekia kovoti su plintančiais elektroniniais nusikaltimais.

Dėmesys elektroninių nusikaltimų problemai buvo skiriamas jau XX a. 9–ajame dešimtmetyje. 1983–1985 m. Ekonominio bendradarbiavimo ir plėtros organizacija atliko tyrimą apie su kompiuteriais susijusius nusikaltimus ir valstybėms narėms pateikė minimalius pavojingų veikų, susijusių su elektronine erdve, sąrašus. 1994 m. Jungtinės Tautos išleido „Su kompiuteriais susijusių nusikaltimų kontrolės ir prevencijos vadovą“, kuriame aprašomos kompiuterinių nusikaltimų tendencijos, teisinis reguliavimas, prevencija ir tarptautinis bendradarbiavimas šiuo klausimu. Europos Tarybos paskirtas su kompiuteriais susijusių nusikaltimų ekspertų komitetas nagrinėjo teisinės kompiuterinių nusikaltimų problemas¹.

Pabrėždamos šios problemos aktualumą, jos fenomeną analizuojame šiame straipsnyje. Šio tyrimo **objektas** yra nusikaltimai elektroninėje erdvėje, jų rūšys, latentiškumas, specifika ir kompleksiskumas. Analizuojame ne tik Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso (toliau vadinama – BK)² XXX skyriuje numatytus elektroninius nusikaltimus ir jų santykį su tarptautinės teisės aktais³.

Darbo tikslas – apibrėžti elektroninių nusikaltimų sampratą, išanalizuoti elektroninius nusikaltimus, jų problematiką, atskleisti tarpusavio santykį ir jų rūšis, pateikti aktualiausių teisės aktų analizę, apžvelgti elektroninių nusikaltimų kriminalizavimo spragas ir šiuolaikinius jų kontrolės ir prevencijos iššūkius.

Darbe taikomi šie **metodai**: istorinis – apžvelgiamos aktų, kuriuose reglamentuojamos elektroninių nusikaltimų priėmimo priežastys, sąlygos, BK XXX skyriaus pakeitimai ir papildymai; sisteminis – tiriamos BK normos, susijusios su elektroniniais

¹ KIŠKIS, M., PETRAUSKAS, R., ROTOMSKIS, I., ŠTITILIS, D. *Teisės informatika ir informatikos teisė*. Vilnius: Mykolo Romerio Universitetas, 2006, p. 249.

² Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas. *Valstybės žinios*, 2000, Nr. 89-2741 (su vėlesniais pakeitimais ir papildymais).

³ Lietuvos Respublikos prokuratūra. Nusikaltimai elektroninėje erdvėje. Prieiga per internetą: <https://www.prokuraturos.lt/lt/veiklos-sritys/naudziamasis-persekiojimas/nusikaltimai-elektronineje-erdveje/185>

nusikaltimais, duomenų analizės – tiriami statistikos duomenys ir teismų praktika; lyginamasis – nacionalinės teisės aktų nuostatų lyginimas su užsienio teisės aktais, ieškant tarp jų panašumų ir skirtumų.

1. Elektroninių nusikaltimų samprata

Šiuolaikinės informacinės technologijos sparčiai išplito daugelyje žmogaus veiklos sričių, siekiant kurti informacinę visuomenę. Išsivysčiusių šalių vyriausybės suinteresuotos kuo daugiau viešųjų paslaugų perkelti į elektroninę erdvę. Ūkinei, finansinei ir kitai veiklai persikeliant į elektroninę erdvę, įvykdomų nusikalstamų veikų skaičius bei įvairovė nuolat didėja – elektroninė erdvė suteikia galimybes naujų, iki tol teisinėje praktikoje nežinomų, nusikalstamų veikų atsiradimui bei įgyvendinimui. Su nusikalstamomis veikomis, kurios atliekamos panaudojant kompiuterinę įrangą, susiduria ir privatus asmenys, ir verslo subjektai. Iki nusikalstamų veikų priskyrimo elektroniniams nusikaltimams, elektroniniai įsilaužėliai (angl. *hackers*) išvengdavo baudžiamosios atsakomybės, nes nusikaltimai elektroninėje erdvėje įstatymiškai nebuvo apibrėžti, tyrėjams trūkdavo kompetencijos arba teismai negalėjo įvertinti surinktų įkalčių tinkamumo⁴.

Europos policijos biuro (Europol) duomenimis, kai kuriose Europos Sąjungos šalyse elektroniniai nusikaltimai jau lenkia tradicinių nusikaltimų skaičių. Elektroninės erdvės naudojimas neišvengiamai tapo prieiga vykdyti nusikalstamas veikas, tokiu būdu užtikrinant laisvę veikti neatskleidžiant tapatybės, sudarė palankias sąlygas naudoti kompiuterinius puolimus teroristinėms grupuotėms bei atskirų šalių specialiosioms tarnyboms. Realioje erdvėje tapo ir informacinis karas. Taigi, elektroninis nusikalstamumas tapo visuotiniu reiškiniu, šios veikos yra itin latentinės, o jų tyrimas ir atskleidimas yra itin sudėtingas. Nusikaltimų virtualioje erdvėje nagrinėjimas kelia daug iššūkių teisėsaugos institucijoms bei padaliniams, atsakingiems už informacijos saugos užtikrinimą.

Lietuvoje nėra bendros elektroninių nusikaltimų sąvokos. Pagrindiniai nacionaliniai įstatymai, kuriais vadovaujantis vykdomas elektroninis saugumas – Lietuvos Respublikos elektroninių ryšių įstatymas⁵, Lietuvos Respublikos elektroninės atpažinties ir elektroninių operacijų patikimumo užtikrinimo paslaugų įstatymas, Lietuvos Respublikos valstybės informacinių išteklių valdymo įstatymas, Lietuvos Respublikos asmens duomenų teisinės apsaugos įstatymas. Lietuva, ratifikavusi Konvenciją dėl elektroninių nusikaltimų, *de jure* įteisino elektroninio nusikaltimo terminą.

⁴ GORANIN, N., MAŽEIK, D. *Nusikaltimai elektroninėje erdvėje ir jų tyrimo metodikos*. Moko-moji knyga. KTU, GTU, UAB TEV, 2011, p. 11. Prieiga per internetą: http://www.esparama.lt/documents/10157/490675/Nusikaltimai_elektronineje_erdveje_ir_ju_tyrimo_metodikos.pdf

⁵ Lietuvos Respublikos elektroninių ryšių įstatymas. *Valstybės žinios*, 2004, Nr. 69-2382 (su vėlesniais pakeitimais ir papildymais).

Remiantis Europos Bendrijų Komisijos komunikatu, Europos Parlamentui, Tarybai ir Europos Regionų Komitetui, jokia politika, skirta kovai su elektroniniais nusikaltimais, negali būti veiksminga, jei pastangos apsiriboja ES, nes informacijos tinklai yra pasaulinio pobūdžio. Svarbiausias Europos tarptautinis aktas šioje srityje yra 2001 m. Europos Tarybos konvencija dėl elektroninių nusikaltimų. 2004 m. įsigaliojusioje konvencijoje pateiktos bendros įvairių elektroninių nusikaltimų rūšių apibrėžtys ir nustatyti susitariančiųjų šalių teisinio bendradarbiavimo veikimo pagrindai⁶. Turime remtis galiojančiais tarptautiniais aktais, kadangi atakos prieš informacines sistemas gali būti ir yra rengiamos ne tik ES valstybėse narėse, bet ir už ES jurisdikcijos ribų, o šią konvenciją pasirašė visos ES valstybės narės, Jungtinės Amerikos Valstijos bei kitos ne Europos valstybės.

JAV teisingumo departamentas elektroninius nusikaltimus apibrėžia kaip neteisėtas veikas, kurių metu kompiuteris, atliekantis savo pirmines funkcijas, panaudojamas kaip tų veikų pagrindinė priemonė⁷. Prie neteisėtų veikų priskiriamas kompiuterinių virusų sklaidimas, įsilaužimas į tinklą. Tapatybės vagystės, elektroninės patyčios, persekiojimas bei terorizmas. Europos Sąjungos kibernetinio saugumo strategijoje nurodoma, kad elektroniniai nusikaltimai reiškia įvairaus pobūdžio nusikalstamą veiką, kuriai kaip pirminės priemonės ar pirminis tikslas naudojami kompiuteriai ir informacinės sistemos⁸. Taigi, remiantis šiais dviem šaltiniais, galime teigti, kad elektroniniai nusikaltimai apima tiek įprastas nusikaltimų rūšis, pavyzdžiui, sukčiavimą, klastojimą, tiek specifinius nusikaltimus, pavyzdžiui, išpuolius prieš informacines sistemas, siekiamą nutraukti sistemos veiklą ir kenkimo programinę įrangą.

JAV mokslininkas D. Parkeris pasiūlė naudoti *piktnaudžiavimo kompiuteriu* (angl. *computer abuse*) terminą, kuris elektroninį nusikalstamumą prilygino visoms tyčinėms veikoms, kurios vienaip ar kitaip susijusios su kompiuteriais ir dėl kurių asmuo patyrė ar galėjo patirti žalos, o nusikalstamumo subjektas turėjo ar galėjo gauti iš to naudos. Iš pažiūros sąvoka atrodanti pakankamai tiksli, visgi neapima neatsargumo ar veikų padarymo nesiekiant naudos. Europos Komisijos dokumentuose kompiuterinis nusikaltimas minimas kaip bet koks neteisėtas veiksmas, apimantis kompiuterį, jų sistemą arba programinę įrangą.

Ekspertų komitetas, sudarytas Ekonominio bendradarbiavimo ir plėtros organizacijos veiklai su kompiuteriais susijusių nusikaltimų problemai spręsti, kompiuterinius nusikaltimus apibrėžė kaip bet kokią neteisėtą, neetišką ar nesankcionuotą elgesį, susi-

⁶ Europos Bendrijų komisija. *Komisijos komunikatas Europos Parlamentui, Tarybai ir Europos Regionų Komitetui*. Briuselis, 2007. Prieiga per internetą: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/HTML/?uri=CELEX:52007DC0267&from=EN>

⁷ The United States department of Justice. Prieiga per internetą: <https://www.justice.gov/>

⁸ Europos Komisijos Bendras komunikatas Europos Parlamentui, Tarybai, Europos ekonomikos ir socialinių reikalų komitetui ir regionų komitetui. Briuselis, 2003. Prieiga per internetą: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/?uri=CELEX:52013JC0001>

juos su automatinio kompiuterinės formos duomenų apdorojimu ir siuntimu⁹. Vertėtų pabrėžti, kad užsienio literatūroje samprata nėra išsamiai išnagrinėta. Tai be abejo, parodo, jog supratimas apie nusikaltimus elektroninėje erdvėje dar nėra iki galo susiformavęs, egzistuoja poreikis detalesniam problemos nagrinėjimui bei nusikaltimų elektroninėje erdvėje klasifikavimui¹⁰.

Bendriausiu atveju nusikaltimai elektroninėje erdvėje skirstomi pagal sąsają su kompiuterine sistema:

- *Siaurąja prasme* nusikaltimai, tiesiogiai darantys įtaką pačiai kompiuterinei sistemai.

Tai veikos, kurios tiesiogiai nurodytos baudžiamųjų įstatymų skirsniuose. Šiuo atveju, pati kompiuterinė sistema tampa nusikaltimo tikslu.

- *Plačiąja prasme* – nusikaltimui vykdyti vienaip ar kitaip panaudojamos kompiuterinės technologijos, kitais žodžiais tariant, pasikėsینimo dalykas – informacija, nusikaltimo įrankis – kompiuteris, o šių nusikaltimų tyrimo priemonės taikos nusikaltimo fakto įrodymui.

Esminis kriterijus, skiriantis įprastus, realybėje pasireiškiančius nusikaltimus nuo skaitmeninių – fizinis atstumas tarp nusikaltėlio ir aukos, kurio, šiuo atveju, išvis nėra. Mažai tikėtina rasti ir daiktinių įrodymų, kadangi nusikaltimas vyksta elektroninėje erdvėje – pėdsakai, kaip ir virtuali asmenybė, nesunkiai paslepiami ar sunaikinami. Vienas ryškiausių akcentų – nusikalstamos veikos atlikimas iš bet kurios pasaulio vietos; nusikaltėlis nėra saistomas buvimo tam tikroje teritorijoje. Tai leidžia kompiuteriniams nusikaltimams priskirti „vienas ir daugelis“ nusikaltimo schemą, kuri leidžia greitai bei operatyviai pasiekti daugelį aukų globaliu mastu, neapsiribojant konkrečia teritorija.

Taigi, nauja skaitmeninės erdvės realybė (pirmiausia panaikinti laiko ir erdvės ribojimai, anonimiškumas, plataus masto veikimo galimybės) leidžia naujus nelegalios veiklos formas ir būdus bei išskiria kompiuterinius nusikaltimus kaip ypatingus ir skirtingus nuo įprastų „žemiškojo pasaulio“ nusikaltimų.

2. Nusikaltimų virtualioje erdvėje rūšys

Atskirų valstybių nacionalinių įstatymų nepakanka kriminalizuojant nusikaltimus virtualioje erdvėje ir organizuojant jų prevenciją. Tam užtikrinti prireikė bendro, tarptautinio dokumento. Siekiant apsaugoti visuomenę nuo tokių nusikaltimų, *inter alia*, priimant tam tikrus norminius aktus bei skatinant tarptautinį bendradarbiavimą,

⁹ ŠTITILIS, D., KIŠKIS, M., LIMBA, T. *Interneto ir technologijų teisė*. Registrų centras, 2016, p. 402–403.

¹⁰ GORANIN, N., MAŽEIK, D. *Nusikaltimai elektroninėje erdvėje ir jų tyrimo metodikos*. Mokomoji knyga. KTU, GTU, UAB TEV, 2011, p. 11. Prieiga per internetą: http://www.esparama.lt/documents/10157/490675/Nusikaltimai_elektroneje_erdveje_ir_ju_tyrimo_metodikos.pdf

2001 m. pasirašyta ir 2004 m. įsigaliojusi jau minėta Konvencija dėl elektroninių nusikaltimų¹¹. Tai – pirmoji tarptautinė sutartis dėl kompiuterių sistemomis vykdomų nusikaltimų. Siekdama efektyviai kovoti su šiuolaikinių technologijų pagalba daromais nusikaltimais, Lietuva 2003 m. birželio 23 d. prisijungė prie šios Konvencijos. Ji įpareigoja ją pasirašiusias šalis pripažinti kriminaliniais nusikaltimais joje numatytas veikas bei nustatyti juridinių asmenų atsakomybę (Konvencijos 11, 12, 24, 35 straipsniai), taip siekiant kovoti su modernių technologijų pagalba daromais nusikaltimais.

Remiantis Konvencijoje nurodytomis kriminalizuotinomis veikomis, materialioji baudžiamoji teisė susideda iš tokių virtualių nusikalstamų veikų, kurios priskirtinos nusikaltimams kompiuterinių duomenų ir sistemų konfidencialumui, vientisumui ir prieinamumui, kompiuteriniams nusikaltimams, turinio nusikaltimams, nusikaltimams, susijusiems su autorių teisių ir gretutinių teisių pažeidimais bei atitinkamai taikoma papildoma atsakomybė ir sankcijos.

2.1. Nusikaltimai, pažeidžiantys kompiuterinės informacijos ir kompiuterinių sistemų konfidencialumą, vientisumą ir prieinamumą

Elektroninių duomenų ir informacinių sistemų saugumo turinį atskleisti ir struktūrinti BK XXX skyriuje numatytas nusikalstamas veikas padeda *CIA triados modelis*¹²: elektroninių duomenų ir informacinių sistemų konfidencialumas (angl. *confidentiality*), užtikrinantis, kad reikiama informacija bus prieinama tik tiems vartotojams, kuriems yra suteikta prieigos teisė, integralumas, (angl. *integrity*), užtikrinantis, jog duomenų apdorojimo funkcijas atliekančios sistemos nebuvo neteisėtai keičiamos ar modifikuojamos, ir prieinamumas (angl. *availability*), sukuriantis galimybę reikiamą informaciją be trukdžių pasiekti reikiamu metu. *CIA triados* modelis laikomas saugumo koncepcijos ištaka saugumo politikos ir saugumo modelių srityje, kuris taikomas ISO/IEC /27001 standarte, kuriant informacijos saugos valdymo sistemą. Informacija yra nemateriali vertybė, ją gali sudaryti duomenys, informacija ir žinios, turintys vertę informacijos valdytojui. Tačiau ši nemateriali vertybė turi materialų pagrindą, tai – informacijos saugojimo laikmenos, ryšio linijos, kuriomis informacija perduodama, taip pat informacinės sistemos, kuriose ta informacija yra apdorojama.

Neteisėta prieiga prie kompiuterių programų arba duomenų elektronine forma laikytina tokia veika, kuri pažeidžia laikomos informacijos slaptumą (t. y. kyla realios žalos grėsmė), o dėl neteisėtos prieigos vykdomas šnipinėjimas, neteisėtai kopijuojami

¹¹ Konvencija dėl elektroninių nusikaltimų. Budapeštas, 2001. Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.228195>

¹² MARCINAUSKAITĖ, R. *Nusikalstamos veikos elektroninėje erdvėje*. Vilnius: Registrų centras, 2019, p. 31.

autorių teisėmis apsaugoti kūriniai, sabotazas, sukčiavimas naudojantis kompiuteriais ir pan. laikytini savarankiškais pavojingomis veikomis. Direktyva¹³, kuria buvo pakeistas Europos Tarybos pamatinis sprendimas dėl atakų prieš informacines sistemas siekiama priimti konsensuą dėl požiūrio į vykdomų nusikalstamų veikų sudėtį. Nusikalstamomis veikomis visuotinai laikoma neteisėta prieiga ir įsikišimas į informacinę sistemą, duomenis bei neteisėtas duomenų perėmimas. Neteisėta prieiga, perimtis, poveikis duomenims bei sistemai, taip pat kaip ir netinkamas įtaisų naudojimas sudaro kompiuterinių duomenų bei sistemų konfidencialumo, vientisumo bei prieinamumo pažeidimą.

Lietuvos nacionalinių teismų praktikoje neteisėtos prieigos problema atspindi, pavyzdžiui, 2018 m. byloje 1-2411-917/2018¹⁴, kurioje kaltinamasis neteisėtai prisijungė prie informacinės sistemos „Facebook“, siekdamas rasti atitinkamų įrodymų, tačiau tuo tik ir buvo apsiriboti. Taip pat buvo įvertintas ir dar 1985 m. vienos kompiuterinių mokslų srities studento įsilaužimas į finansinių institucijų kompiuterines sistemas nepadarant žalos. Mastu ir sudėtingumu situacijos skiriasi, tačiau jose tiesiogiai veikama pasitelkiant neteisėtą prieigą. Neteisėta prieiga laikomas ne tik įsikišimas į kompiuterinės informacijos veikimo procesą, pasireiškiančiu neteisėtu informacijos ištrynimu, sunaikinimu, sugadinimu, pakeitimu, bet ir kompiuterinės informacijos vagystė, siektina su šnipinėjimu.

Elektroninėje erdvėje žalos padarymui populiariausia forma – kompiuterių virusai, kurie atitinkamai skirstomi į vykdomųjų bylų virusus (pavyzdžiui, CIH virusas, žinomas kaip „Černobylis“, taip pat „Windows“ operacinėje sistemoje gali būti .exe, .com, .scr ar kitos vykdomosios bylos), paleisties sektoriaus virusai (plinta užkresdami įvairių laikmenų pirmąjį sektorių, kuris naudojamas operacinei sistemai paleisti) bei mikrovirusai (parašyti naudojant rašyklių, skaičiuoklių, pavyzdžiui, „OpenOffice“ ar „Microsoft Office“, bei kitų programų mikrokondas), taip pat tokios programos gali būti „Trojos arkliai“ (patenka į sistemą per spragas naršyklėse bei, priešingai nei virusai, paprastai nesidaugina), „kirminai“ (paprastai plinta el. pašto priedais) ir kt. Nacionalinio kibernetinio saugumo centro duomenimis¹⁵, 2018 m. Lietuvoje užregistruota 53 tūkst. kibernetinių incidentų, kuriais pažeidžiamos interneto svetainės. Tiesa, 3 proc. mažiau nei 2017 m., tačiau išaugo kibernetinių incidentų sudėtingumas, atakos tapo vis labiau rafinuotos.

Pastaruoju metu pabrėžiamas kompiuterių sistemos darbo sutrikdymas, kai kompiuterių sistema per internetą „užverčiama“ daugybe žinučių (angl. *Denial of service attack* (DoS)). DoS atakos vykdomos siekiant sutrikdyti normalią tinklalapio, serverio

¹³ Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2013/40/ES. Prieiga per internetą: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/?uri=CELEX:32013L0040>

¹⁴ Kauno apylinkės teismo nuosprendis baudžiamojoje byloje 1-2411-917/2018.

¹⁵ Nacionalinio kibernetinio saugumo būklės ataskaita, 2018. Prieiga per internetą: https://www.nksc.lt/doc/NKSC_ataskaita_2018.pdf

ar kitų tinklo išteklių veiklą. DdoS (angl. *Distributed Denial of Service*) veikimo principas – neteisėtas duomenų perėmimas ir panaudojimas; siekiama paveikti informacinę sistemą arba tinklą taip, kad kompiuterinės paslaugos taptų neprieinamos vartotojams. DdoS atakos dažnai neatsiejamos nuo botnet (virusų pagalba iš išorės neteisėtais tikslais valdomi kompiuterių tinklai) tinklų panaudojimo¹⁶. Priešingai nuo DoS, šiuo atveju užklauso į atakuojamą tinklo išteklių įrenginį siunčiamos iš daugelio kompiuterių. DdoS atakų pavyzdys – 2007 m. vykusiu įvykiu, kurio metu botnet tinklas, kurį sudarė apie 1 milijonas kompiuterių, buvo panaudotas atakuoti Estijos kompiuterius ir kompiuterinius tinklus ir taip buvo sutrikdytas šalies valstybių institucijų, parlamento bei daugumos bankų darbas¹⁷. Neteisėtas poveikis informacinei sistemai pasižymi DoS ir DdoS atakomis prieš internetinius puslapius (pavyzdžiui, Yahoo, CNN) bei tarnybines stotis.

Veikos pavojingumas sietinas su galimybe padaryti žalą. Neteisėtos prieigos priemonių, įrenginių platinimas, gaminimas, kaip ir kenkėjiškų programų sukūrimas, naudojimas ir platinimas taip pat laikomi nusikalstamomis veikomis. Kenkėjiškos programinės įrangos siekia išsivirti kuo giliau kompiuterio operacinės sistemos viduje. Jomis sutrikdomas kompiuterinių sistemų darbas mažiausiai to tikintis, pavyzdžiui, perimant žiniatinklio naršyklės valdymą, rodant nepageidaujamą reklamą, stebint, kokiose žiniatinklio svetainėse lankomasi, pavagiant asmeninę informaciją, naudojant kompiuterį norint įsilaužti į kitus kompiuterius ir t. t. Dėl tokių programų kompiuterio veikimas gali sulėtėti arba tapti nestabiliu. Kenkėjiškosios programomis laikomi kompiuteriniai virusai, „loginės bombos“, „asinchroninės atakos“ ir kt.

BK numatyti keli straipsniai, pagal kuriuos taikoma baudžiamoji atsakomybė už neteisėtą prieigą prie kompiuterinių sistemų bei duomenų: neteisėtam elektroninių duomenų perėmimui ir panaudojimui (BK 198 str.), neteisėtam prisijungimui prie informacinės sistemos (BK 198¹ str.), neteisėtam disponavimui įrenginiais, programine įranga, slaptažodžiais, kodais bei kitokiais duomenimis (BK 198² str.).

2.2. Su kompiuterių naudojimu susiję nusikaltimai

Su technologijų raida atsirado platesnės galimybės tam tikriems ekonominiams nusikaltimams, pavyzdžiui, sukčiavimui. Elektroninė erdvė suteikė plotmę ir klastojimo veikoms atsirasti bei vystytis, todėl Lietuvos įstatymų leidėjas BK kriminalizavo sukčiavimo ir klastojimo veikas, vykdomas pasinaudojant elektronine erdve. Konvencijos dėl elektroninių nusikaltimų 7 ir 8 straipsniai pripažįsta kompiuterines klastotes bei kompiuterinius sukčiavimus neteisėtais bei ragina su jomis kovoti.

¹⁶ GRAHAM J. *Cyber Fraud: Tactics, Techniques and Procedures*. Taylor&Francis Group, 2009, p. 316.

¹⁷ KSHETRI, N. *The Global Cybercrime Industry: Economic, Institutional and Strategic Perspective*. Springer-Verlag, 2010, p. 7.

Kompiuterinis sukčiavimas – kibernetinės apgaulės programų tipas. Pagal BK 182 straipsnį už sukčiavimą baudžiamojon atsakomybėn traukiamas „tas, kas apgaule savo ar kitų naudai įgijo svetimą turtą ar turtinę teisę, išvengė turtinės prievolės arba ją panaikino“. Vertėtų pabrėžti, jog sukčiavimas gali užtraukti atsakomybę ir pagal kitus BK straipsnius. 2017 m. byloje¹⁸ E. R. išduotas Jungtinėms Amerikos Valstijoms kaltinamas apgaulės būdu iš „Google“ išviliojęs daugiau kaip 23 milijonus JAV dolerių, iš „Facebook“ – beveik 100 milijonų JAV dolerių, kurie buvo 2013–2015 m. įgyvendinto plano rezultatas. Anksčiau buvo skelbta, kad JAV teisėsauga pateikė kaltinimus dėl sukčiavimo, pinigų plovimo ir tapatybės vagystės. Taigi kompiuterinį sukčiavimą galima apibrėžti kaip pinigų ar kito turto pagrobimą naudojant kompiuterį. Tokios veikos apima nurodymus kompiuteriui pervesti pinigus į banko sąskaitą ir pan. Į Vokietijos baudžiamąjį kodeksą teisės reformos metu įtrauktos naujų nusikaltimų sudėty, tarp kurių – kompiuterinis sukčiavimas (sukčiavimo veiką apibrėžia VFR BK 263 straipsnis)¹⁹. Tai rodo, jog atitinkamai su laiku sukčiavimo mastas nuolat augo ir atsirado būtinybė šią nusikalstamą veiką kriminalizuoti.

Kompiuterinis klastojimas – neteisėtas kompiuterinės informacijos sukūrimas arba pakeitimas. Pagal BK 300 str. už klastojimą baudžiamojon atsakomybėn traukiamas „tas, kas pagamino netikrą dokumentą, suklastojo tikrą dokumentą arba žinomai netikrą arba žinomai suklastotą dokumentą laiką, gabeną, siuntė, panaudojo ar realizavo“. Atsižvelgiant į tai, kad sukčiavimas negrynosiomis mokėjimo priemonėmis ir jų klastojimas vykdomas vis plačiau tarptautiniu mastu, kovai su klastojimu priimti bendresnio pobūdžio teisės aktai, taip pat apimančys kovos su elektroniniais nusikaltimais aspektus, pavyzdžiui, Europos Sąjungos Tarybos pamatinis sprendimas, skirtas kovai su sukčiavimu negrynosiomis priemonėmis ir jų klastojimu.

2.3. Su turiniu susiję elektroniniai nusikaltimai

Naudodamiesi paieškos sistemomis, vartotojai gali ištirti kibernetinę erdvę be višiško pasiklydimo. Informacijos gausa lėmė ir šios informacijos turinio žalingumą, netinkamumą. Internetu apstu rasistinio pobūdžio medžiagos, smurtinių, žiaurių vaizdų įrašų, kur yra žalojami gyvūnai, žmonės, žalingą elgesį skatinančių pornografinių vaizdų ar kitos pavojingos informacijos²⁰.

¹⁸ United States district court southern district of New York. *United States of America v. Evaldas Rimšaškas*. Form No. USA–33s–274. Prieiga per internetą: <https://www.justice.gov/usao-sdny/press-release/file/950556/download>

¹⁹ Vokietijos Federacinės Respublikos baudžiamasis kodeksas. Prieiga per internetą: https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_stgb/englisch_stgb.html

²⁰ Prieiga per internetą: <https://www.auguinternete.lt/lt/straipsniai/kok-zalinga-turin-internete-randa-jame-narsantys-paaugliai>

Tai kelia klausimus ir dėl baudžiamosios teisės vaidmens, kadangi baudžiamąją atsakomybę už tokio pobūdžio nusikaltimus yra sunkiau reglamentuoti, jie neapsiriboja konkrečiomis geografinėmis koordinatėmis ir apima daugiau nei vienos valstybės teisinės sistemos normas. Taip pat visos tokio pobūdžio ir kiekio informacijos neįmanoma surasti, ištrinti ar uždrausti. Pavyzdžiui, paieškos varikliai veikia nuskaitydami nuorodas internetinėje svetainėje. Jei svetainės savininkas nenori, kad svetainė būtų surasta, ji nebus įtraukta į tiesioginę nuorodą, o jei tinklalapyje nėra nuorodos, ji negali būti nuskaityta ar indeksuojama paieškos sistemoje, tad šis puslapis nebus rodomas²¹.

Svetainės, kurios yra rodomos paieškos sistemoje kaip paieškos rezultatas, yra vadinamos „Surface web“ (paviršiaus tinklas), jos yra prieinamos ir lengvai pasiekiamos kiekvienam naudotojui, todėl tokios svetainėse esanti informacija gali būti lengvai sukontroliuojama, uždraudžiama ar ištrinama.

Kiek kitos „Deep web“ (giliojo interneto) principas – jis naudojamas prisijungiant prie savo banko paskyros, socialinių tinklų, internetinių parduotuvių, elektroninio pašto paskyrų. Šis turinys nebus rodomas paieškos sistemoje. Pavyzdžiui, jei įvestume asmens vardą ir pavardę paieškos sistemą, nebus rodoma jo asmeninė banko informacija ar elektroninio pašto susirašinėjimai. Ši informacija yra privati, todėl priešingai nei „Surface web“, nėra matoma kiekvienam interneto naudotojui, todėl daug neteisėtos ir žalingos informacijos, gali būti persiunčiama ir elektroniniu paštu, žinutėmis ir taip plisti internete.

Trečioji platforma – „Dark web/Darknet“ (tamsusis internetas), kuris naudoja užmaskuotą IP adresą, sąmoningai slepiančią tinklalapius iš paieškos sistemos. Tam reikia specialios interneto naršyklės, kad vartotojai galėtų ją pasiekti. Pasak Andy Greenberg, tamsusis internetas sudaro mažiau nei 0,01 proc. giliojo interneto²². Vienas iš pavyzdžių – „Wikileaks“ svetainė, leidžianti pranešėjams anonimiškai įkelti pranešimus į spaudą ar įslaptintą informaciją. Įdomu tai, jog „Wikileaks“ įkūrėjui Julianui Assange nebuvo pateikti jokie kaltinimai²³.

Plačiai naudojamas socialinis tinklas „Facebook“ taip pat turi „Darknet“. Šis socialinis tinklas pradėjo „Tor“ paslėptą medžiagą, kad vartotojai galėtų išvengti stebėjimo ir cenzūros, tačiau anonimiškumas turi tamsią pusę – „Tor“²⁴ tinklas taip pat gali būti naudojamas paslėpti nusikalstamos veikos dalyvių tapatybę, kuo „Darkweb“ ir pasižymi. „Tor“ tinklas taip pat pasižymi šiais neteisėtos informacijos tipais – neteisėtų šaunamųjų ginklų pardavimas, vaikų pornografija, kenkėjiškų programų platinimas, narkotinių medžiagų pardavimas, asmens tapatybės ir pavogtų kreditinių kortelių pardavimas, lošimas, pinigų plovimas ir daug kitų.

²¹ <https://quod.lib.umich.edu/cgi/t/text/text-idx?c=jep;view=text;rgn=main;idno=3336451.0007.104i>

²² <https://www.wired.com/2014/11/hacker-lexicon-whats-dark-web/>

²³ <https://vpnoverview.com/privacy/anonymous-browsing/the-dark-web/>

²⁴ <https://www.wired.com/2014/10/facebook-tor-dark-site/>

Būtent „Dark web“ ir sudaro didžiąją dalį elektroninių nusikaltimų, kurių beveik neįmanoma išaiškinti, dėl specialiųjų naršyklių ir užmaskuotų kompiuterio vartotojo duomenų. Čia yra platinamos narkotinės medžiagos, vaikų pornografija, kaip prekę galima įsigyti organą ar uždraustą knygą²⁵. Šalia šių žiaurių nusikaltimų galime paminėti ir prekybą žmonėmis. Keliamos negailestingos žmonių nuotraukos ar vaizdo įrašai, kurie vėliau yra pardavinėjami kaip objektai pasiūliusiems didžiausią sumą. Taip pat „Dark web“ kaip atsiskaitymo priemonę naudoja kriptovaliutas, tarkime, bitcoin²⁶.

Dėl interneto plėtros ir informacijos gausos elektroninė erdvė tapo pagrindiniu įrankiu, kuriuo platinama neteisėta informacija ar dalykai. Todėl ir baudžiamieji įstatymai turi atsižvelgti ne tik į materialaus pasaulio reiškinius ir nusikaltimus, bet ir plėstis į elektroninę erdvę. Taip pat šias problemas akcentuoja ir Europos Komisija savo ataskaitoje dėl Europos Sąjungos Tarybos ir Parlamento išleistos direktyvos 2011/93/ES²⁷ dėl kovos su seksualine prievarta prieš vaikus, jų seksualiniu išnaudojimu ir vaikų pornografija, kuria pakeičiamas Tarybos pamatinis sprendimas 2004/68/TVR.

Šioje ataskaitoje aptariamas pagalbos, paramos teikimas, nukentėjusiojo privatumo apsauga, reikalavimas, mechanizmai, kuriais galima užkirsti kelią nuteistiems asmenims vykdyti profesinę veiklą, susijusią su tiesioginiais ir reguliariais kontaktais su vaikais. Komisija ir toliau padės valstybėms narėms užtikrinti pakankamą perkėlimo ir įgyvendinimo lygį. Tai apima kontrolę, kad nacionalinėmis priemonėmis būtų vykdomos atitinkamos dalyvių nuostatos.

Lietuvos įstatymų leidėjas yra pasirinkęs tradicinį veikų, susijusių su vaikų pornografijos platinimu internetu, kriminalizavimo variantą. BK 309 straipsnis numato baudžiamąją atsakomybę už pornografinio turinio dalykų apie vaikus viešą demonstravimą, įsigijimą, platinimą, gaminimą ar net laikymą. Beje, šiuo straipsniu kriminalizuotos ir veikos platinant vadinamąsias „pseudofotografijas“, kuriose tam tikras asmuo pateikiamas kaip vaikas²⁸.

2.4. Su autorių ir gretutinėmis teisėmis susiję nusikaltimai

Intelektualios nuosavybės teisių pažeidimai, tokie kaip autoriaus darbo platinimas, naudojimas be jo sutikimo, kopijavimas taip pat yra aktualus elektroninių nusikaltimų kontekste. Apsaugos objektais laikomi literatūros darbai, muzikos, fotografijos, autovizualiniai ir kiti kūriniai, kurie gali būti platinami tiek jau aptartame „Surface web“, tiek per elektroninius laiškus, serverius, skelbimų portalus ir pan.

²⁵ <https://liferhacker.com/things-you-can-do-on-the-dark-web-that-arent-illegal-1819790298>

²⁶ <https://www.thebalance.com/what-is-a-dark-market-391289>

²⁷ Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2011/92/ES. Prieiga per internetą: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/?uri=CELEX%3A32011L0093>

²⁸ Šiaulių apygardos teismo baudžiamoji byla 1A-11-519/2017.

Pagrindinis teisės aktas, reglamentuojantis autorių ir gretutinių teisių įgyvendinimą ir gynimą yra Lietuvos Respublikos autorių teisių ir gretutinių teisių įstatymo pakeitimo įstatymas. Šis įstatymas yra suderintas ir su Europos Sąjungos teisės aktais, o už autorių ir gretutinių teisių pažeidimą galima tiek civilinė, tiek administracinė, tiek baudžiamoji atsakomybė²⁹.

Baudžiamoji atsakomybė už autorių teisių pažeidimą numatyta BK 192 straipsnyje: „tas, kas neteisėtai atgamino literatūros, mokslo, meno ar kitokį kūrinių ar jo dalį arba importavo, eksportavo, platino, gabenė ar laikė komercijos tikslais neteisėtai jų kopijas, jeigu kopijų bendra vertė pagal teisėtų kopijų mažmenines kainas viršijo 100 MGL dydžio sumą, baudžiamas viešaisiais darbais arba bausmė, arba laisvės apribojimu, arba areštu, arba laisvės atėmimu iki dvejų metų“. Atkreiptinas dėmesys, kad už šias veikas atsako ir juridinis asmuo.

Lietuvos Aukščiausiasis Teismas, aiškindamas BK 192 straipsnio dispozicijos turinį, ne vienoje nutartyje yra pasisakęs, kad neteisėtai atgamintas literatūros, mokslo, meno ar kitoks kūrinys, įskaitant kompiuterio programas, fonogramas bei audiovizualinius kūrinius, yra nusikaltimo, numatyto BK 192 straipsnyje, dalykas.

Taip pat pastaruoju metu vis dažniau plinta ir vadinamieji „Phishing“ tipo elektroniniai nusikaltimai. Tai – asmens duomenų vagystė, susijusi su vartotojų teisių, informacijos saugumo, privatumo, taisyklių ir kitais pažeidimais. Ši problema ypatingai aktuali ir Lietuvai, kadangi net ir pažangios bankų sistemos, pasirodo nėra visiškai apsaugotos nuo elektroninių sukčių. Daugybę vartotojų dar visai neseniai gavo iš savo elektroninių bankų telefonines žinutes ar elektroninius laiškus, kurie pranešė apie banko internetinės programos atnaujinimą, ar nepavykusį pinigų pervedimą, o žmonės patikėję šia gudrybe, puolė atsinaujinti savo duomenis ar pakartotinai pervedti sumą, įvesdami savo duomenis, kurių įrašymas į sukčių sistemą jiems kainuodavo ne mažas pinigų sumas.

Autorių teisių ir gretutinių teisių pažeidimus elektroninėje erdvėje galima kvalifikuoti pagal BK XXIX skyriaus „Nusikaltimai intelektinei ir pramonei nuosavybei“ straipsnius. Šiame skyriuje kriminalizuoti tokie nusikaltimai: autorystės pasisavinimas (191 str.), literatūros, mokslo, meno ar kitokio kūrinio neteisėtai atgaminimas, neteisėtai kopijų platinimas, gabenimas ar laikymas (192 str.); informacijos apie autorių teisių ar gretutinių teisių valdymą sunaikinimas arba pakeitimas (193 str.) bei neteisėtai autorių teisių ar gretutinių teisių techninių apsaugos priemonių pašalinimas (194 str.).

²⁹ <http://www.technologijos.lt/n/technologijos/it/straipsnis-7458/straipsnis/Teisininko-komentaras-Kas-Lietuvoje-gresia-autoriniu-teisiu-pazeidjams?>

3. Elektroniniai įrodymai

Vis daugiau nusikaltimų yra padaroma kibernetinėje erdvėje. Įprastiems nusikaltimams, vykstantiems fizinėje erdvėje būdingi kitokie požymiai, lyginant su kompiuteriniais nusikaltimais, pavyzdžiui, nusikaltėlis ir auka dažnai turi tiesioginį kontaktą, nusikaltėlis tuo pačiu metu gali padaryti žalos vienam ar maksimaliai keliems asmenims, kai tuo tarpu kibernetiniai nusikaltimai turi tam tikrų ypatybių – čia nusikaltėlis jau gali pasiekti daugelį aukų ir sparčiai daryti šimtus ar net tūkstančius nusikaltimų. Viena iš ypatybių yra ir tokių nusikaltimų įrodinėjimas. Mažai tikėtina rasti fizinius (tarkime daiktinius) įrodymus, nes veika yra padaroma skaitmeninėje erdvėje, nusikaltimo pėdsakai gali būti lengvai sunaikinami, nusikaltėlis gali lengvai pakeisti savo virtualią asmenybę ar kompiuterio identifikavimo kodus.

Elektroninių įrodymų taikymas teismų sistemoje nuolat kito. Antai 1934 m. JAV Naujojo Džersio Aukščiausias teismas nagrinėjamoje byloje *State v. Simon*³⁰ atsisakė priimti kaip įrodymą fonografu įrašytą pokalbį. Tuo tarpu šiuolaikinė teisė leidžia kaip įrodymą naudoti įrašus, nuotraukas.

Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 20 straipsnis įrodymus baudžiamojoje teisėje apibrėžia kaip įstatymų nustatyta tvarka gautus duomenis, kuriuos įvertina ir įrodymais pripažįsta atitinkamoje byloje paskirtas teisėjas ir kurie patvirtina ar paneigia bent vieną aplinkybę, turinčią reikšmės bylai išspręsti teisingai³¹. Į šią sąvoką taip pat patenka ir elektroninių duomenų apibrėžimas.

Pasitaiko atvejų, kai vykstant ginčui teisme, faktines aplinkybes galima įrodyti tik elektroniniais duomenimis, kurie yra kai kurių bylų įrodinėjimo pagrindas. Kaip pavyzdžius galima nurodyti bylas, susijusias su asmens privataus gyvenimo pažeidimu, tam tikros informacijos paskleidimu, kai informacija yra paskelbiama elektroninėje erdvėje (socialiniuose tinkluose, portaluose, persiunčiama tretiesiems asmenims ir kt.)³² ir pan. Kai kuriais atvejais įstatymuose būna nustatyti tam tikri apribojimai rinkti duomenis arba informaciją, todėl vertinant surinktus duomenis būtina patikrinti, ar šių apribojimų buvo laikomasi³³. Svarbi yra ir įrodymų sąsajumo taisyklė, pagal kurią teismas priima nagrinėti tik tuos įrodymus, kurie patvirtina arba paneigia reikšmės bylai turinčias aplinkybes. Įrodymai turi būti susiję su byla ir reikšmingi jai atskleisti.

Lietuvos Respublikos teismų įstatymo 37¹ str. 3 d. nustatyta, jog proceso dalyviai turi teisę visus procesinius dokumentus ir su teismo procesu susijusią informaciją

³⁰ *State v. Simon*, 174 A. 867 (N.J. 1934). Prieiga per internetą: <https://www.courtlistener.com/opinion/3585446/state-v-simon/>

³¹ Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas. *Valstybės žinios*, 2000, Nr. 37-1341 (su vėlesniais pakeitimais ir papildymais).

³² Šiaulių apygardos teismo nutartis civilinėje byloje Nr. 2A-120-124/2013.

³³ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos nutartis Nr. 2K-281/2006.

teismams teikti elektroninės formos. Asmenys, teikiantys procesinius dokumentus elektroninių ryšių priemonėmis, turi juos pasirašyti saugiu e. parašu arba savo asmenys tapatybę patvirtinti kitais būdais (per elektroninės bankininkystės sistemas ir pan.)³⁴. Dokumentai elektroninių ryšių priemonėmis teismui teikiami naudojantis Lietuvos teismų informacijos sistemos (LITEKO) Viešųjų elektroninių paslaugų posistemiū (VEP). Problema ta, jog keliamų dokumentų ir jų priedų rinkmenos dydis yra ribotas (iki 200 MG), todėl proceso šalys, norinčios kaip įrodymus, pateikti nemažai nuotraukų, vaizdo įrašų, kurių bendras dydis viršija nustatytą, to negali padaryti LITEKO platformoje. Šalys dokumentus gali pateikti teismui materialioje laikmenoje (CD/DVD diske, atspausdinti ir pan.).

Elektroniniai įrodymai taip pat turi būt surinkti, ištirti, įvertinti laikantis įstatymo nustatytos tvarkos. Teisės doktrinoje yra minimas elektroninių įrodymų autentiškumas, pagal kurį duomenų turinys, kuriuo remiasi proceso šalis, išliko nepakitęs nuo sukūrimo momento, informacija gauta iš pirmojo šaltinio. Autentiškumas įrodinėjamas liudytojų parodymais, trečiųjų asmenų pateiktais dokumentais, specialisto išvadomis. Autentiškumui taip pat svarbus ir elektroninio parašo naudojimas³⁵. Jei bylos šalis negalės pagrįsti elektroninių duomenų autentiškumo, teismas tokio įrodymo gali apskritai nevertinti³⁶.

Taigi, teismai prisitaikydami prie technologijų įtakos žmonėms, jų bendravimui dažnai taiko elektroninius įrodymus ir remiasi jais kaip turinčiais *prima facie* galią. Teismų praktikoje elektroniniai įrodymai, ypač kai nusikaltimas yra padarytas elektroninėje erdvėje, gali būti vieninteliai turimi, todėl teismai nevengia jais remtis. Kiekvienu konkrečiu atveju turi būti sprendžiama dėl byloje esančių įrodymų pakankamumo ir patikimumo. Ar įrodymus laikyti patikimais ar ne, kiekvienu atveju taip pat sprendžia teisėjas ar teismas, kurio žinioje yra byla³⁷.

4. Virtualios erdvės nusikaltimų latentinis ir daroma žala

Reikia pažymėti, kad nusikalstamos veikos, susijusios su virtualia erdve, ypač pavojingos tuo, kad oficiali teisėsaugos organų statistika neatspindi tikrosios jos padėties. Registruotas nusikalstamumas sudaro tik dalį nusikalstamo elgesio normos. Neišvengiamai kitą dalį tenka priskirti latentiniam nusikalstamumui, kuriuo (didesniu ar

³⁴ Lietuvos Respublikos teismų įstatymas. *Valstybės žinios*, 1994, Nr. 46-851 (su vėlesniais pakeitimais ir papildymais)

³⁵ Lietuvos Respublikos elektroninės atpažinties ir elektroninių operacijų patikimumo užtikrinimo paslaugų įstatymas. *TAR*, 2018, Nr. 7474.

³⁶ Kauno miesto apylinkės teismo sprendimas civilinėje byloje Nr. 2-11525-877/2012.

³⁷ Prieiga per internetą: <https://www.teismai.lt/lt/naujienos/teismu-sistemas-naujienos/teiseja-j-gaileviciene-ar-virtualus-susirasinejimai-gali-tapti-bylu-irodymais/3473>

mažesniu latentiškumo laipsniu) pasižymi visos nusikalstamos veikos. Nuostoliai dėl elektroninių nusikaltimų per metus viršija 300 mlrd. dolerių, o elektroninis nusikalstamumas laikomas viena latentiškiausių veikų. Žvelgiant į kibernetinio saugumo artimiausią ateitį, numatoma, kad kibernetinių nusikaltimų skaičius tik didės – iki 2021 m. kasmet atsies apie 6 trilijonus JAV dolerių. Nusikaltimai virtualioje erdvėje pelningumu lenkia pasaulinę prekybą narkotikais³⁸.

2017 m. duomenimis, Symantec ataskaitoje atskleista, kad 17 mln. Didžiosios Britanijos vartotojų buvo paliesti kibernetinių nusikaltimų, o nuostoliai sudarė 4,6 mlrd. svarų³⁹. FBI Nacionalinės kompiuterinių nusikaltimų tyrimų grupės teigimu, 85–97 proc. tokių nusikaltimų neiškyla į viešumą. JAV Gynybos departamento finansuotų tyrimų statistika gana stulbinanti – bandant įsibrauti į 8 932 informacines sistemas, dalyvavusias tyrime, 7 860 atvejų buvo sėkmingi⁴⁰. 1995 m. organizuota Interpolo tarptautinė konferencija, po kurios Interpolas patvirtino, kad valstybių teisėsaugos institucijos, dalyvavusios konferencijoje, yra susirūpinusios dėl elektroninių nusikaltimų daromos žalos, nenuvaldomo plitimo ir latentiškumo. Aukštą elektroninių nusikaltimų latentiškumo laipsnį lemia keli faktoriai:

1. Didžioji dalis kompiuterinių nusikaltimų lieka nepastebėti. To priežastis – šiuos nusikaltimus sunkiau pastebėti nei įprastus nusikaltimus, kadangi visuomenė nėra pakankamai susipažinusi su jais, sunku juos atpažinti, sukčių profesionalumas, taip pat – gerai neišmanydami kompiuterinius nusikaltimus apibrėžiančių teisės aktų, nukentėjusieji gali ir nesuprasti, kad viena ar kita jų atžvilgiu vykdoma veika yra neteisėta⁴¹.
2. Aukų vengimas informuoti kompiuterinius nusikaltimus, kai jie yra aptinkami. Taigi latentiškumui būdingas ir tiesioginių aukų nebuvimas, kuomet nei viena pusė, dalyvavusi nusikalstamoje veikoje, nėra suinteresuota pranešti teisėsaugos institucijoms. Prie tokių atvejų priskiriami ekonominiai, finansiniai nusikaltimai, narkotikų platinimas, kyšininkavimas ir kt. Verslo srityje šis nenoras susijęs su dviem dalykais:
 - kai kurios aukos nenori atskleisti informacijos apie savo darbą bijodamos viešumo arba prarasti gerą vardą;
 - kitos aukos bijo prarasti investuotoją, visuomenės pasitikėjimą.

³⁸ <https://www.bluebridge.lt/it-ziniu-centras/svarbiausios-kibernetines-gresmes-artimiausiu-metu-perspektyvoje/>

³⁹ <https://www.itproportal.com/news/uk-consumers-lost-billions-to-cyber-crime-in-2017/>

⁴⁰ KIŠKIS, M., PETRAUSKAS, R., ROTOMSKIS, L., ŠTITILIS, D. *Teisės informatika ir informatikos teisė*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2006, p. 240.

⁴¹ SAKALAUSKAS, G., DOBRYNINA, M., JUSTICKAJA, S., KALPOKAS, V., MALIŠAUSKAITĖ-SIMANAITIENĖ, S., NIKARTAS, S., POČIENĖ, A., ZAKSAITĖ, S. *Registruotas ir latentinis nusikalstamumas Lietuvoje: tendencijos, lyginamieji aspektai ir aplinkos veiksniai*. Vilnius, 2011, p. 175.

Latentiškumo problematika kyla ne tik dėl netinkamo kai kurių elektroninių nusikaltimų kriminalizavimo nacionaliniuose baudžiamuosiuose įstatymuose, tačiau ir dėl kvalifikacijos ar techninės įrangos stokos tiriant elektroninius nusikaltimus bei elektroninių įrodymo įtvirtinimo problemų⁴².

5. Prevencijos galimybės

Kriminologine prasme prevencijos sąvoka išreiškta kaip viešų ir privačių pastangų, kuriomis siekiama užkirsti kelią nusikalstamoms veikoms, visuma. Tai visuomet yra tam tikra nusikalstamų veikų priemonės taikančių subjektų veiklos paradigma⁴³.

Analizuojant specialiąją literatūrą⁴⁴, susijusią su elektroniniais nusikaltimais bei jų aspektais, galima būtų išskirti dvi pagrindines elektroninių nusikaltimų prevencijos priemones: teisinės bei organizacinės-techninės. Prie teisinių priemonių galima priskirti teisinį elektroninių nusikaltimų reglamentavimą: teisės norminius aktus, taip pat minėtąją Europos Tarybos konvenciją dėl elektroninių nusikaltimų. Lietuvos elektroninės informacijos sauga reguliuojama daugelyje įstatymų, Vyriausybės nutarimų, ministrų ar atitinkamos įstaigos vadovų pasirašytų įsakymų. Būtų galima paminėti keletą svarbesnių įstatymų, kuriuose fragmentiškai reglamentuoti šie santykiai: Lietuvos Respublikos elektroninių ryšių įstatyme, Lietuvos Respublikos asmens duomenų teisinės apsaugos įstatyme, Lietuvos Respublikos autorių teisių ir gretutinių teisių įstatymo pakeitimo įstatyme, Lietuvos Respublikos elektroninės atpažinties ir elektroninių operacijų patikimumo užtikrinimo paslaugų įstatyme, kuriuo 2018 m. gegužės 9 d. buvo pakeistas Lietuvos Respublikos elektroninio parašo įstatymas, ir kituose įstatymuose. Šių įstatymų pagrindu sudarytos sąlygos saugios informacinės visuomenės plėtrai, vartotojų pasitikėjimui informacine sistema didinimui.

Organizacinė pusė atskleidžia kompiuterinių sistemų funkcionavimą, jo konfidencialumą, techninį aprūpinimą, programinį aptarnavimą ir kt. Techninė pusė orientuojasi į kompiuterines programas ir į kompiuterio saugumo užtikrinimą.

Tarkime, viena iš labiausiai paplitusių šnipinėjimo programų yra „Spyware“, kitaip sakant, ji stebi vartotojo kompiuterį ir kontroliuoja jo sistemą. Ši šnipinėjimo programa įdiegiama žinant vartotojui, kai šis naudodamasis įprastine naršykle, tarkime, „Mozilla firefox“, bei ieškodamas informacijos gauna pasiūlymą įsidiesti „ActivX“ ar

⁴² KIŠKIS, M., PETRAUSKAS, R., ROTOMSKIS, I., ŠTITILIS, D. *Teisės informatika ir informatikos teisė*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2006, p. 241.

⁴³ TARASEVIČIUS, P. *Nusikalstamų veikų prevencijos kriminalinėje žvalgyboje samprata ir įgyvendinimo problemos*. Prieiga per internetą: <http://teise.org/wp-content/uploads/2017/07/Tarasevicius-2017-1.pdf>

⁴⁴ ŠTITILIS, D. *Elektroniniai nusikaltimai: metodinė priemonė*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2011, p. 91.

jo komponentą. Ši programa stebi vartotojo kompiuterį ir gali pasireikšti nepagrįstu automatiškai įsijungiančiais langais, svetainių registravimu. Vartotojas, norėdamas apsisaugoti nuo panašių šnipinėjimo programų, turėtų, visų pirma, atidžiau žiūrėti į „iššokančias“ reklamas, su jomis nesutikti, įsidiegti ugniasienę⁴⁵, tarkime, „Microsoft“ kompanijos sukurtą „Windows defender“ programą.

Norint paslėpti failus, duomenis, registro raktus, branduolio taisykles, kuriamos atitinkamos programos, kaip antai „IceSwrod“ ar „Rookit revealer“, kurias reikia įdiegti, norint užsitikrinti šių failų apsaugą. Tai tvarkytuvės, kurios turi daug funkcijų aptinkant paslėptus failus, todėl vartotojas gali ne tik saugiai užsitikrinti naudojimąsi naršykle, tačiau ir nesunkiai surasti paslėptus failus.

Kalbant apie duomenų vagystę, jau minėta, jog pirmiausia internetiniai sukčiai veikia per elektroninius laiškus ar socialinius tinklus, prisidengdami tam tikrais asmenimis ar neatskleisdami savo tapatybės, todėl geriausia apsauga būtų nepasitikėti siunčiamais elektroniniais laiškais, jei jie bent minimaliai kelia įtarimą. Tokius laiškus galima atpažinti dėl nekokybiškos lietuvių kalbos gramatikos, pažadus apie laimėtą prizą, kurie atrodo lengvai gaunami, o reklama atsiranda vos tik puslapiui atsinaujinus. Taip pat derėtų atkreipti dėmesį į siuntėjo adresą, išanalizuoti laišką, jei patenka į banko svetainę, kurios HTTPS sertifikatas neatitinka tikrojo, tai apgavystė.

Taip pat nuo kenksmingų programų galima apsisaugoti naudojant antivirusines ar kitokio pobūdžio kompiuterių apsaugos programas, perkant jų licencijas ar naudojant kitokio tipo aparatinės ar programinės programos.

Išvados

Apibendrinus atliktą tyrimą, galima padaryti tokias išvadas:

1. Išskiriamos dvi nusikalstamos veikos elektroninėje erdvėje sampratos kryptys – siaurąja ir plačiąja prasmėmis. Siaurąja prasme tai – nusikalstamos veikos, numatytos BK XXX skyriuje, pažeidžiančios elektroninių duomenų ir informacinių sistemų saugumą. Plačiąja – apimamos visos nusikalstamos veikos, kurioms įgyvendinti pasitelkiama informacinė sistema.
2. Elektroninio nusikaltimo tikslas – kompiuterinė sistema bei joje esantys duomenys, o duomenų perdavimo tinklai, kompiuterinė ar programinė įranga, skaitmeninė informacija tampa objektu ar įrankiu vykdyti nusikaltimus virtualioje erdvėje. T. y., išskiriamas elektroninių įrenginių abipusiškumas – jie gali būti nusikaltimo objektas arba priemonė, kuria vykdomi nusikaltimai, pavyzdžiui, DDoS atakos, įsilaužimai į informacinę sistemą, duomenų sunaikinimas ir kt.

⁴⁵ <https://cert.litnet.lt/2015/05/asmeninio-kompiuterio-apsauga-4/4/>

3. Nusikalstamų veikų skaičiaus didėjimą pastaraisiais metais lėmė ir viešųjų paslaugų persikėlimas į elektroninę erdvę, siekiant suteikti lengvesnį jų prieinamumą bei užtikrinti inovatyvumą.
4. 2001 m. lapkričio 23 d. Europos Tarybos priimta Konvencija dėl elektroninių nusikaltimų siekia sustabdyti veiksmus, nukreiptus prieš kompiuterinių duomenų konfidencialumą, vientisumą bei prieinamumą, dar žinomą kaip *CIA triados* modelį. Taip pat, šia Konvencija iki tol naudotas „kompiuterinių nusikaltimų“ terminas pakeistas „elektroniniais nusikaltimais“.
5. Baudžiamasis kodeksas, nustatydamas atsakomybę už neteisėtą poveikį elektroniniams duomenims bei informacinių sistemų saugumui, saugo kompiuterinių sistemų integralumo sritį.
6. Nusikalstamų veikų elektroninėje erdvėje problematika – nusikalstamos veikos atlikimas iš bet kurios pasaulio vietos neapsiribojant konkrečia teritorija – plataus masto veikimo galimybės bei anonimiškumas, sudarantis sąlygas nusikalstamų veikų latentiskumui.

Naudotų šaltinių sąrašas

1. Norminiai teisės aktai:

1.1. Lietuvos Respublikos teisės aktai:

1. Lietuvos Respublikos asmens duomenų teisinės apsaugos įstatymas. *TAR*, 2018, Nr. 11733.
2. Lietuvos Respublikos autorių teisių ir gretutinių teisių įstatymo pakeitimo įstatymas. *Valstybės žinios*, 2003, Nr. 28-1125.
3. Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas. *Valstybės žinios*, 2000, Nr. 89-2741 (su vėlesniais pakeitimais ir papildymais).
4. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas. *Valstybės žinios*, 2000, Nr. 37-1341 (su vėlesniais pakeitimais ir papildymais).
5. Lietuvos Respublikos elektroninės atpažinties ir elektroninių operacijų patikimumo užtikrinimo paslaugų įstatymas. *TAR*, 2018, Nr. 7474.
6. Lietuvos Respublikos elektroninio parašo įstatymas. *Valstybės žinios*, 2000, Nr. 61-1827 (su vėlesniais pakeitimais ir papildymais, negalioja nuo 2018 m. gegužės 9 d.).
7. Lietuvos Respublikos valstybės informacinių išteklių valdymo įstatymas. *Valstybės žinios*, 2011, Nr. 163-7739 (su vėlesniais pakeitimais ir papildymais).
8. Lietuvos Respublikos elektroninių ryšių įstatymas. *Valstybės žinios*, 2004, Nr. 69-2382 (su vėlesniais pakeitimais ir papildymais).
9. Lietuvos Respublikos teismų įstatymas. *Valstybės žinios*, 1994, Nr. 46-851 (su vėlesniais pakeitimais ir papildymais).

1.2. Europos Sąjungos teisės aktai:

1. Europos Bendrijų komisija. *Komisijos komunikatas Europos Parlamentui, Tarybai ir Europos Regionų Komitetui*. Briuselis, 2007. Prieiga per internetą: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/HTML/?uri=CELEX:52007DC0267&from=EN>

2. Europos Komisijos Bendras komunikatas Europos Parlamentui, Tarybai, Europos ekonomikos ir socialinių reikalų komitetui ir regionų komitetui. Briuselis, 2003. Prieiga per internetą: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/?uri=CELEX:52013JC0001>
3. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2011/92/ES. Prieiga per internetą: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/?uri=CELEX%3A32011L0093>
4. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2013/40/ES. Prieiga per internetą: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/?uri=CELEX:32013L0040>
5. Konvencija dėl elektroninių nusikaltimų. Budapeštas, 2001. Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.228195>

1.3. Užsienio valstybių teisės aktai:

1. Vokietijos Federacinės Respublikos baudžiamasis kodeksas. Prieiga per internetą: https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_stgb/englisch_stgb.html

2. Specialioji literatūra:

1. KIŠKIS, M., PETRAUSKAS, R., ROTOMSKIS, I., ŠTITILIS, D. *Teisės informatika ir informatikos teisė*. Vilnius: Mykolo Romerio Universitetas, 2006.
2. MARCINAUSKAITĖ, R. *Nusikalstamos veikos elektroninėje erdvėje*. Vilnius: Registrų centras, 2019.
3. SAKALAUSKAS, G., DOBRYNINA, M., JUSTICKAJA, S., KALPOKAS, V., MALIŠAUSKAITĖ-SIMANAITIENĖ, S., NIKARTAS, S., POCIENĖ, A., ZAKSAITĖ, S. *Registruotas ir latentinis nusikalstamumas Lietuvoje: tendencijos, lyginamieji aspektai ir aplinkos veiksniai*. Vilnius, 2011.
4. ŠTITILIS, D., KIŠKIS, M., LIMBA, T. *Interneto ir technologijų teisė*. Registrų centras, 2016.
5. ŠTITILIS, D. *Elektroniniai nusikaltimai: metodinė priemonė*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2011.
6. GORANIN, N., MAŽEIKAI, D. *Nusikaltimai elektroninėje erdvėje ir jų tyrimo metodikos*. Mokomoji knyga. KTU, GTU, UAB TEV, 2011, Prieiga per internetą: http://www.esparama.lt/documents/10157/490675/Nusikaltimai_elektronineje_erdveje_ir_ju_tyrimo_metodikos.pdf
7. GRAHAM, J. *Cyber Fraud: Tactics, Techniques and Procedures*. Taylor&Francis Group, 2009.
8. KSHETRI, N. *The Global Cybercrime Industry: Economic, Institutional and Strategic Perspective*. Springer-Verlag, 2010.

3. Teismų praktika:

1. Kauno apylinkės teismo nuosprendis baudžiamojoje byloje 1-2411-917/2018.
2. Kauno miesto apylinkės teismo sprendimas civilinėje byloje Nr. 2-11525-877/2012.
3. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos nutartis Nr. 2K-281/2006.
4. *State v. Simon*, 174 A. 867 (N.J. 1934).
5. Šiaulių apygardos teismo baudžiamoji byla 1A-11-519/2017.
6. Šiaulių apygardos teismo nutartis civilinėje byloje Nr. 2A-120-124/2013.

7. United States district court southern district of New York. United States of America v. Evaldas Rimašauskas. Form No. USA-33s-274. Prieiga per internetą: <https://www.justice.gov/usao-sdny/press-release/file/950556/download>

4. Kita literatūra:

1. Asmeninio kompiuterio apsaugos būdai. Prieiga per internetą: <https://cert.litnet.lt/2015/05/asmeninio-kompiuterio-apsauga-4/4/>
2. Hacker lexicon: What is the Dark Web? Prieiga per internetą: <https://www.wired.com/2014/11/hacker-lexicon-whats-dark-web/>
3. Kokį žalingą turinį internete randa jame naršantys paaugliai? Prieiga per internetą: <https://www.auguinternete.lt/lt/straipsniai/kok-zalinga-turin-internete-randa-jame-narsantys-paaugliai>
4. Lietuvos Respublikos prokuratūra. Nusikaltimai elektroninėje erdvėje. Prieiga per internetą: <https://www.prokuraturos.lt/lt/veiklos-sritys/ baudziamasis-persekiojimas/nusikaltimai-elektronineje-erdveje/185>
5. Nacionalinio kibernetinio saugumo būklės ataskaita, 2018. Prieiga per internetą: https://www.nksc.lt/doc/NKSC_ataskaita_2018.pdf
6. Svarbiausios kibernetinės grėsmės artimiausiu metu perspektyvos. Prieiga per internetą: <https://www.bluebridge.lt/it-ziniu-centras/svarbiausios-kibernetines-gresmes-artimiausiu-metu-perspektyvoje/>
7. Tarasevičius. P. Nusikalstamų veikų prevencijos kriminalinėje žvalgyboje samprata ir įgyvendinimo problemos. Prieiga per internetą <http://teise.org/wp-content/uploads/2017/07/Tarasevicius-2017-1.pdf>
8. Teisėja J. Gailevičienė: ar virtualūs susirašinėjimai gali tapti bylų įrodymais? Prieiga per internetą: <https://www.teismai.lt/lt/naujienuos/teismu-sistemos-naujienuos/teiseja-j-gaileviciene-ar-virtualus-susirasinejimai-gali-tapti-byly-irodymais/3473>
9. Teisininko komentaras. Kas Lietuvoje gresia autorinių teisių pažeidėjams? Prieiga per internetą: <http://www.technologijos.lt/n/technologijos/it/straipsnis-7458/straipsnis/Teisininko-komentaras-Kas-Lietuvoje-gresia-autoriniu-teisiu-pazeidejams?>
10. The Dark Web: What is it exactly and what can you find there? Prieiga per internetą: <https://vpnoverview.com/privacy/anonymous-browsing/the-dark-web/>
11. The Deep web: Surfacing hidden value. Prieiga per internetą: <https://quod.lib.umich.edu/cgi/t/text/text-idx?c=jep;view=text;rgn=main;idno=3336451.0007.104>
12. The Facebook just launched its own „Dark Web“ site. Prieiga per internetą: <https://www.wired.com/2014/10/facebook-tor-dark-site/>
13. The illicit world of bitcoin and the Dark Web. Prieiga per internetą: <https://www.thebalance.com/what-is-a-dark-market-391289>
14. The United States department of Justice. Prieiga per internetą: <https://www.justice.gov/>
15. Things you can do on the Dark Web that aren't illegal. Prieiga per internetą: <https://lifelhacker.com/things-you-can-do-on-the-dark-web-that-arent-illegal-1819790298>
16. UK consumers lost billions to cyber-crime in 2017. Prieiga per internetą: <https://www.itproportal.com/news/uk-consumers-lost-billions-to-cyber-crime-in-2017/>

Santrauka

Šiame straipsnyje analizuojamos nusikalstamos veikos virtualioje erdvėje, jų problematiniai aspektai, aptariamoms prevencijos galimybės. Apžvelgiamos elektroninių nusikaltimų rūšys, turinio aspektai šiuolaikinių iššūkių kontekste, nelegalios veiklos priemonės. Darbe pateikiama nacionalinio, ES ir tarptautinės teisės reglamentavimas, vertinamas kompetentingų institucijų, aktuali teismų praktika. Pristatoma 2001 m. priimta Konvencija dėl elektroninių nusikaltimų, plačiausiai apimanti ir teisiškai reguliuojanti nusikaltimus, daromus skaitmeninėje erdvėje, jos santykis su Lietuvos įstatymais, įskaitant BK. Moksliniame straipsnyje pabrėžiamas ir šių nusikaltimų ypatingas latentiškumas bei daromos žalos santykis su įprastais nusikaltimais.

Summary

The article presents an analysis of the virtual crimes, its problematic aspects, *inter alia*, prevention opportunities. Discussing types of virtual crimes, content aspects in the context of nowadays challenges, illegal acts' measures. Regulatory reviews at national, European Union and international level, considered by the competent institutions, as well as case law. Convention on cybercrime, adopted in 2001, extensively covering and legally regulating crimes, committed through virtual space, a comparison with Lithuanian legislation, including criminal code. The work emphasizes latency of cyber-crimes likewise the damages comparing with ordinary crimes.

ISSN 2345-0878 (spausdintas)

ISSN 2538-8916 (internete)

Teisės mokslo pavasaris 2020. Vilniaus universiteto Teisės fakulteto Studentų mokslinė draugija. – Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2020. – 296 p.

„Teisės mokslo pavasaris“ – kasmetinis Vilniaus universiteto Teisės fakulteto studentų geriausių darbų rinkinys. Į straipsnių rinkinį atrinkti tyrimai buvo vertinami autoritetingos komisijos, kuri pirmiausia iš klausė originalius tyrėjų pristatymus. Tikslumas, gebėjimas pristatyti teisinę problemą, identifikuoti skirtingus jos sprendimo argumentus, juos supriešinti ir išgauti geriausią sprendimą – tai tos teisės profesionalo savybės, kurios būtinos sėkmingam teisininkui. Tačiau ne tik dėl to teisininko profesija yra vertinama visuomenėje. Skirtingų ideologijų, interesų, informacijos srautuose pasiklydusi visuomenė tikisi ne tik procedūrinio teisingumo – ji pirmiausia tikisi vertybinio teisingumo. Humanistiškas požiūris į žmogų, asmens laisvės gerbimas ir asmens pažeidžiamumo suvokimas, galimybė balansuoti visuomenės ir subjekto individualius interesus – tai yra savybės, be kurių negali būti įsivaizduojamas teisės profesionalas.

Dailininkė *Jurga Tėvelienė*

Maketuotoja *Vida Vaidakavičienė*

Vilniaus universiteto leidykla

Saulėtekio al. 9, LT-10222 Vilnius

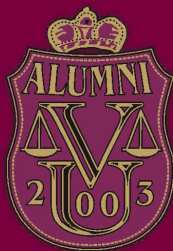
info@leidykla.vu.lt, www.leidykla.vu.lt

Spausdino UAB „Ciklonas“

Žirmūnų g. 68, LT-Vilnius 09124

Tiražas 100 egz. 21,2 aut. l.

MECENATAS

LEIDINIO RĖMĖJAI:

Rödl & Partner

CŌBALT

ISSN 2345-0878

www.tf.vu.lt/mokslas/leidiniai/